

૬૦મી સંવત્સરીની આવૃત્તિ

ઈશ્વરનો દાણાચોર

જગત બદલવા માટે : એક જ માણસનો ધ્યેય

બ્રધર એન્ડ્રયુ

સાથે જોન અને એલિશાબેથ શેરીલ

એક કરોડ
કરતા વધુ નકલો
વેચાઈ
ચૂકી છે !

ઈશ્વરનો દાણચોર

બ્રધર એન્ડ્ર્યુ

સાથે જોન અને એલિશાબેથ શેરીલ

DEVTECH PUBLISHER AND PRINTER

સામગ્રી

પ્રસ્તાવના

V

આમુખ

VII

૧. ધુમાડો અને રોટલીનાં ટુકડાં	૧
૨. પીળી સળીઓની ટોપી	૧૫
૩. છીપલામાં લીસ્સો કાંકરો	૨૯
૪. એક તોફાની રાત	૩૫
૪. “હા” નાં પગલાં	૪૪
૬. રાજ માર્ગની રમત	૬૩
૭. પોલાદી પડદા પાછળ	૮૩
૮. પીડાનો પ્યાલો	૯૫
૯. પાયા નંખાયા	૧૦૬
૧૦. અંધારામાં બત્તી	૧૧૭
૧૧. ત્રીજી પ્રાર્થના	૧૨૯
૧૨. કૃત્રિમ મંડળી	૧૪૭
૧૩. અંદરના વર્તુળના કિનારે	૧૬૦
૧૪. અબ્રાહામ રાક્ષસ સંહારક	૧૭૦
૧૫. બગીચાનું કાચઘર	૧૮૪

૧૬. કાર્ય વિસ્તરવાની શરૂઆત	૧૮૭
૧૭. પહેલી નજરે રશિયા	૨૧૫
૧૮. પ્રેમથી રશિયા માટે	૨૨૧
૧૯. રશિયન પાળકો સુધી બાઈબલ	૨૩૨
૨૦. જાગૃત થતું શ્વાપદ	૨૪૨
૨૧. આશાના બાર પ્રેરિતો	૨૫૭
૨૨. ઉપસંહાર : ઈશ્વરના દાણચોરના વધુ સાહસો	૨૭૬

પ્રસ્તાવના

અમારા બેઠકકક્ષમાં દાણચોર

લગભગ ત્રીસ વર્ષિય દુબળો વ્યક્તિ અમારા બેઠક કક્ષમાં બેઠો હતો જેને અમે જે પુસ્તક લખતા હતા તે વિશે પ્રશ્નો પૂછીને ખીજવ્યો. ત્યારે અમારી આઠ વર્ષની પુત્રી લીઝ સ્કૂલ બસમાંથી ઊતરીને આગળના દરવાજેથી અંદર પ્રવેશી. ચર્ચાવિચારણામાં એ કટોકટીભરી ક્ષણ હતી. - સોફીઆમાં પેટ્રોફની મુલાકાતની ઉપકથા - પરંતુ જ્યારે પણ લીઝ અથવા તેનો એક ભાઈ ઘરે આવે કે તેઓ “બ્રધર એન્ડ્રયુ” નામથી જાણીતા માણસ સાથે પોતે વાત કરવાનું પ્રાથમિક સ્થાન લઈ લેતા હતા.

“લીઝ! ” જેમ દર બપોરે કરતો હતો તેમ તેણે બૂમ પાડી જ્યારે તે સ્કૂલેથી પાછી ફરી, “કલાસ શબ્દમાં કયા કયા અક્ષરોની જોડણી હોય છે?”

પોતાના જ સવાલ ઉપર ખડખડાટ હાસ્ય સાથે એન્ડ્રયુએ પુસ્તકનું પ્રકરણ બંધ કરવા ભાર મૂક્યો કે તે પોતાની નાની મિત્ર સાથે રોજનિશી પ્રમાણે ચાલવા જઈ શકે. આ ડચપ્રદેશના વ્યક્તિ માટે શાળાના વિષય તરીકે અક્ષરઉચ્ચારણ કરવું તે ક્યારેય નિષ્ફળ ન જનાર મનોરંજનનો શ્રોત હતો. જો તું ડચ બોલી શકે, તેણે બાળકોને સમજાવ્યું કે તમે અક્ષરો બોલી શકો છો શબ્દો તો અવાજની જેમ જ લખાયા છે. અંગ્રેજી શબ્દની જોડણીઓ તેની માટે ખુબ જ મુશ્કેલ વિચિત્ર અધમતા

કેમ હતી.

લીજ તેની સાથે હૃદયથી સહમત હતી -અને બીજી ઘણી બાબતો પર પણ સહમત હતી. અમારા ત્રણેય બાળકો તેની માટે ગાંડા હતા અને એન્ડ્રયુ પોતાના બાળકોને મૂકીને બની શકે તેટલો સમય આમની સાથે વિતાવતા હતાં.

તેમના રોજનિશ ચાલવાથી પરત ફર્યા પછી એન્ડ્રયુ અવરોધાયેલ ચર્ચાવિચારણામાં ફરી અનિચ્છા સાથે સામેલ થઈ ગયા એવું અમને લાગ્યું. પુસ્તકની અમારી યોજનામાં હંમેશાં તે ગૂંચવડામાં મૂકાઈ જતા હતાં.

હું કલ્પી શકતો નથી કે તમે મારા વિશે કેમ લખવા માગો છો, “જ્યારે અમે પ્રથમ વખત તેની આગળ વાત રજૂ કરી ત્યારે તેણે કહ્યું, કોને રસ હોઈ શકે? હું ગામના લુહારનો દીકરો છું - ક્યારેય ઉચ્ચતર માધ્યમિકમાંથી સ્નાતક થયો નથી. હું માત્ર એક સામાન્ય માણસ છું.”

અને ચોક્કસ તેની વાર્તાની બિલકુલ એજ અપિલ હતી એ કેવી રીતે બની શકે કે ઈશ્વર એવાનો ઉપયોગ કરી શકે જેનો ભૂતકાળ અંધકારમય હોય, મર્યાદિત શિક્ષણ, કોઈ ટેકો નહિ, કોઈ દાન નહિ જેથી તે બાબતો કરે જેને સારા સંપર્કવ્યવહારો કરતા, સારા માનવંતા લોકો જે બાબતોને અશક્ય કહેતા હોય? અમારી માટે અને અન્ય સામાન્ય લોકો માટે બ્રધર એન્ડ્રયુના સાહસો ખુબ રસપ્રદ બનાવી દીધાં હતાં.

માનવું અશક્ય હતું કે ચર્ચાવિચારણા કર્યા પછી લગભગ પાંત્રીસ વર્ષો પસાર થઈ ગયા હતા અને ઈશ્વરનો દાણચોર બહાર પાડવામાં આવી. વિશ્વાસ કરવો કઠણ છે કે દસ લાખ નકલો પાંત્રીસ ભાષાઓમાં આજે છપાઈમાં છે.

“અને એ આખું ચિત્ર નથી,” એન્ડ્રયુએ અમારા ઘરની મુલાકાત ૨૦૦૧માં લીધી તે વખતે જણાવ્યું હતું. વિશ્વભરમાં ગરીબ દેશોમાં ખ્રિસ્તીઓ દ્વારા ગેરકાયદેસર રીતે આની હજારો અને હજારો નકલો છાપીને બીજાઓને વહેંચી હતી કે તેઓ ઉત્તેજન પામે. એન્ડ્રયુ અમારી સામે થોડીક દોષિત ભાવનાથી નિહાળી રહ્યાં હતાં. “મને ભય છે કે મેં તેમને આ કરવાની પરવાનગી આપી હતી. શું હું ગેરકાયદેસર રીતે વર્તતો હતો ?”

હા, પણ અમને આનંદ છે કે તેમણે તે કર્યું. અને અમે વિચારીએ છીએ કે ઈશ્વર પણ ખુશ હશે.

જોન અને એલીશાબેથ શેરીલ
ચમ્પાકવા,ન્યુયોર્ક

આમુખ

કોઈને પણ શંકા નથી કે અમુક વર્ષો પહેલા રશિયા અને અન્ય સામ્યવાદી દેશો પહેલા કરતા આજે જુદા છે. તેઓ વધુ ખુલ્લા, નવા વિચારો માટે વધુ ગ્રહણશીલ, મુસાફરો માટે વધુ ઉપલબ્ધ છે.

એવું શું છે જે આ બદલાણ લાવ્યું છે ? નિપૂણ લોકો દ્વારા અર્થશાસ્ત્રની તથા રાજનીતિની મહાન બાબતોનું અવલોકન કરાતું હતું, નાનું પણ ખુબ જ મહત્વનું પાસું વિશાળ રીતે ધ્યાન બહાર જતું રહ્યું. સામાન્ય સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના નાના જૂથનું આ રચનાત્મક કાર્ય છે - જે એક માણસથી શરૂઆત થઈ હતી - જેણે બદલતા ઇતિહાસમાં પોતાનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

જ્યારે પહેલી વખત અમે એન્ડ્ર્યુને મળ્યા ત્યારે અમને તરત જ ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે અમે આ વાર્તા કહેવા માગીએ છીએ. માત્ર એક જ સમસ્યા હતી તેની અંદરથી વીજળી પસાર થાય છે તે કહેવામાં ન આવે, કેમ કે એ બાબત લોકોને ભયમાં મૂકી દઈ શકે. એ ભાગમાં એ તો ઇતિહાસ હતો, ઘણી હકિકતોને અવરોધવી ન જોઈએ. મોટાભાગના કિસ્સામાં સાચા નામનો ઉપયોગ કરી ન શકાય, અમુક જગ્યાઓ અને તારીખોને પણ બદલી કાઢવામાં આવે. અને ચોક્કસ સરહદ પાર કરવાની અને દાણચોરીની ખરી કળાનો ઉપયોગ થતો હોય તેને પણ ખુલ્લી કરી ન શકાય.

પણ બધી જ સુરક્ષા સાથે આ વાર્તા ખુબ જ અનોખી, ખુબજ માનવતા સભર આપણા સર્વના ભવિષ્ય માટે ભરપૂર મહત્વની છે કે અમને એવું લાગ્યું કે હવે તેને લખવી જ જોઈએ. એન્ડ્ર્યુનો ઉછેર ડચના એક નાના નગરમાં થયો હતો, ધનવાન નહિ એવા લુહારનો પુત્ર હતો. ૧૯૫૦ની શરૂઆતમાં બધાની જેમ જ તેને પણ ભાન થયું કે આપણી પેઢીને પ્રબળ પડકાર હોય તો તે હતો દુનિયાનો ત્રીજો ભાગ સામ્યવાદ નીચે હતું. આપણી જેમ જ સામ્યવાદ ઘટક પશ્ચિમ માટે બંધ હતું - ચોક્કસ તેના જેવા ખાનગી વ્યક્તિ જેને કોઈ જામીન ન હોય તેની માટે બંધ હતું. આપણામાંનો એક જેવો તે જાણતો હતો કે રશિયામાં અને હંગેરીમાં અને આલ્બેનિયા અને ચીનમાં જઈને જીવનની અલગ રીત વિશે પ્રચાર શરૂ કરી ન શકે.

અને આ જગાએ તેની વાર્તા દુનિયાના કોઈ પણ લોકોથી એકદમ જુદી જ વાર્તા બની જાય છે...

જોન અને એલિશાબેથ શેરીલ

ગાઈડપોસ્ટસ

કાર્મેલ, ન્યુયોર્ક.

ધૂમાડો અને રોટલીના ટુકડાં

જેવખતે પહેલીવાર મારા પગોમાં લાકડાના જૂતા પહેર્યા-લોમ્પેન, અમે તેને હોલેન્ડમાં કહીએ છીએ - મેં હિંમત કરવાનું વિચાર્યું. હું સરહદ પાર જાસૂસ હતો, દુશ્મનના વિસ્તારમાં હું એકલો જ સિપાહી હતો, હું કાંટાળા તારની નીચેથી સરકીને ગયો જ્યારે મારી ઉપરથી હવામાં ગોળીઓ વરસી રહી હતી.

ચોક્કસ મારા પોતાના નગર વાઈટમાં કોઈ પણ વાસ્તવિક દુશ્મન ન હતાં - ત્યારે હું ખૂબ નાનો હતો - તેથી અમે એકબીજાને દુશ્મન ગણીને રમતા હતાં. અમે બાળકો *ક્લોમપેન* એટલે લાકડાના પગરખા લડવા માટે ઉપયોગ કરતા હતા: જે કોઈ છોકરો નિર્દેશીત મર્યાદા સુધી પહોંચતા પહેલા ક્લોમપેન દ્વારા આઉટ કરી કાઢતો હતો. મને યાદ છે કે મારો દુશ્મન મિત્ર કિસ જેના માથા ઉપર તે પગરખું મારીને માથે ઈજા કરી હતી. અમને જે બાબતે ભયભીત કર્યો તે એ હતી કે માથે વાગ્યાથી મોટું ઢીમચું થઈ ગયું એ નહિ પણ પગરખું ભાંગી ગયું તે હતી. કિસ અને હું લડાઈ ભૂલીને તે પગરખાને સમારવા લાંબા સમય સુધી લાગી ગયા હતાં. પણ આ કળા છે જે માત્ર સમય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થઈ અને તે રાતે મારા મહેનતુ લુહાર પિતાને મોચી પાસે જવું જ પડ્યું હતું. એ દિવસે મારા પિતા સવારના પાંચ વાગ્યે ઉઠીને બગીચાની સાફ સફાઈ તથા પાણી છાંટવાનું કામ કર્યું હતું જે તેમના છ બાળકોનું ગુજરાન ચલાવવા મદદ કરતું હતું. પછી તે ચાર માઈલ સુધી સાયકલ

ચલાવીને અલકમારમાં લુહારનું કામ કરવા જતા હતાં. અને હવે તેમણે લાકડાના પગરખા ઉપર ખાંચો પાડવા આખી સાંજ રંધો મારવાનો થયો, તે કથરોટ આકારમાંથી તાર પસાર કરીને બન્ને બાજુએ ખીલ્લી મારી તારને લગાવે અને એડી સુધી તે પ્રક્રિયાનું પુનરાવર્તન કરે કે શાળાએ પહેરવા લાયક જૂતા થાય.

“એન્ડ્રયુ તારે વધુ કાળજીવાળા બનવાની જરૂર છે !” મારા પિતાએ ઊંચા સ્વરે મને કહ્યું. પિતા બહેરા હતા ને સાંભળવા કરતા મોટેથી વધુ બોલતા હતા. હું તેમને પૂરેપૂરા સમજતો હતો, તેઓ લોહી કે માંસની કાળજી લેવા વિશેનો તેમને અર્થ ન હતો પણ મહેનત દ્વારા કમાયેલ સંપત્તિ વિશે હતો.

મારા બાળપણની ઘણી બધી કલ્પનામાં માત્ર એક જ કુટુંબ વિશેષ વાત દુશ્મનની જેમ વર્તતું હતું. એ હતું વેટસ્ટ્રા કુટુંબ.

વેટસ્ટ્રાને હું એ રીતે જોતો હતો તેનું કારણ મને ખબર નથી, સિવાય કે તેઓ જ પહેલા હતાં કે જેઓએ જર્મની સાથે યુદ્ધની વાતો સર્વ પ્રથમ કરી હતી - અને વાઈટમાં આ કોઈ પ્રખ્યાત વિષય નહતો. તેઓ તે ચૂસ્ત ઈવેન્જલીકલ ખ્રિસ્તીઓ હતાં. તેઓનાં શબ્દો “પ્રભુ તમને આશીર્વાદ આપો” અને “પ્રભુની ઈચ્છા” એ મારા વિકાસના સાધન તરીકે ઘૂણાજનક રીતે ઘર કરી ગયું હતું. તેથી તેઓ મારા મનમાં એક શત્રુ હતાં.

મને યાદ છે કે એક દિવસ હું શ્રીમતી વેટસ્ટ્રાના રસોડાની બારી પાસેથી પસાર થતો હતો જ્યારે તે લાકડાના બનાવેલા બળતા ચૂલા ઉપર રાંધતા હતાં. ઘરની વિરુદ્ધ જો નમે તો બાજુમાં જ કાયની બારી હતી, અને તેણે મને વિચાર આપ્યો. અહિંયા મને તક છે કે બીજા અન્ય ડચ લોકની જેમ સદા હસતા વેટસ્ટ્રા એકદમ કોપિત થાય. મેં કાયનો ટુકડો લીધો અને હોંશિયારીથી ચોરીને શત્રુના મુખ્ય મથકની સરહદ સુધી પહોંચ્યો. વેટસ્ટ્રાની પાસે પણ ગામના બીજા અન્ય લોકો જેવી જ સીડી હતી જે છાજયાની છત સુધી પહોંચતી હતી. મારું કલોમપેન નિકળી ગયું અને હું ઉપર ચઢી ગયો. ધીરેથી મેં કાયને ધુમાડિયા ઉપર મૂકી દીધો. પછી છાનો માનો હું નીચે ઉતરી ગયો પછી રસ્તો ઓળંગીને માછલી વેચનારની લારી પાછળ પોતાને સંતાડી દીધો.

ચોક્કસ ધુમાડો ધુમાડિયામાંથી પાછો પડવા લાગ્યો. તેનાથી રસોડું ભરાઈ ગયું અને ખુલ્લી બારીમાંથી ધુમાડો બહાર નીકળવા લાગ્યો. વેટસ્ટ્રા રસોડામાં ચીસ પાડતા દોડી ગઈ, વાસણનું ઢાંકણ ખોલી કાઢ્યું અને કપડું લઈને ધુમાડો બહાર ધકેલવા લાગી શ્રીમતી વેટસ્ટ્રા બહાર નીકળીને ધુમાડિયાને જોવા લાગી. જો મેં સમૃદ્ધ ડચ ભાષામાં અપશબ્દોની અપેક્ષા રાખી હોત તો હું નિરાશ થઈ જાત, પણ

તેના ચહેરા ઉપર વ્યક્ત કરાયું હતું જેમ તે સીડી પર ચઢતા આ પૃથ્વીને લાગતા પૂરેપૂરા હતા. અને મારા પોતાના ખાતે બિનપ્રતિકાર સંભાવના સામે અજાયબ વિજય મેળવ્યો તે લખી દેત.

બીજો મારો મનપસંદ શત્રુ મારો મોટો ભાઈ બેન હતો. મોટા ભાઈઓની જેમ જ બેન અદલાબદલીમાં પારંગત હતો. અમારા સામુહિક શયનકક્ષનો ખુણો જે અમારા ઘરનો મુખ્ય માળ હતો. તે મારી અથવા બીજા અન્ય છોકરાઓની વસ્તુઓ કે એક સમયે અમારી હતી તેનાથી ભરેલો હતો, પણ અમે કોઈક રીતે તેના બદલામાં શું મેળવ્યું તે કહી શકતા ન હતાં. તેનો મુખ્ય ખજાનો હતો નાનો ગલ્લો જે એક સમયે અમારી બહેન માર્તજેનો હતો. તેમાં બેન પોતાના કમાયેલા સિક્કા સંગ્રહ કરતો હતો જે તેણે નગરપતિનું પરચૂરણ કામ કરીને અથવા મીસ મીકલ જે શાળાની મુખ્ય માસ્તર હતી તેના બગીચાની માવજત કરીને કમાતો હતો. જર્મનીના ક્યારેય ન આવ્યા હોય એવી ઘટનાઓના સમાચાર હતા અને મારી ઉપકથાઓમાં બેન એક અતિધનવાન હથિયારો બનાવનાર જર્મન વ્યક્તિ હતો. એક વખતે તે વધુ સિક્કા કમાવવા માટે બહાર હતો, ત્યારે મેં તેના ગલ્લાને છાજિયા પરથી નીચે ઉતાર્યો, ઢાંકણું ખોલવા ચપ્પું સરકાવ્યું અને ઠેસીને ઉપર નીચે કરી. પંદર મિનિટના ટૂંકા સમય પછી છટકામાંથી જોયું તો કથાઈ રંગનું ખમીસ પહેરેલ ચોકીદાર તેની સંપત્તિ સાચવનારથી બચી ગયો, મેં લગભગ પચ્ચીસ સિક્કા જેટલી રકમ શત્રુ પાસેથી મેળવી લીધી.

એ ભાગ સરળ હતો મોટો સવાલ તો એ હતો કે મારી પાસે બચેલાનું શું કરવું. પચ્ચીસ સિક્કા એટલે એક ગીલ્ડર - જે અમારા નાના નગરમાં એક બાળકનું નસીબ થાય. જો એટલા પૈસા લઈને મિઠાઈની દુકાનમાં જવામાં આવે તો ચોક્કસ મોટા પ્રશ્ન ઊભા કરી કાઢે.

મારી પાસે છે! જો હું એમ કહું કે મને મળ્યા છે ! બીજા દિવસે શાળામાં હું શિક્ષક પાસે ગયો અને મારા હાથ બતાવ્યા. “જુઓ મને શું મળ્યું છે, મીસ મીકલ”

મીસ મીકલનો શ્વાસ થંભ્યો, ધીરેથી શ્વાસ છોડતા. “મારા એન્ડ્રયું! નાના છોકરા માટે આટલા બધા પૈસા!”

શું હું રાખી શકું ?

“તું જાણતો નથી કે તે કોના છે ?”

મને મારજૂડ કર્યા પછી પણ તેઓ મારી પાસેથી સત્ય બહાર લાવી ન શકે.

“ના, મેમ મને રસ્તેથી મળ્યા છે.”

“તો પછી તારે પોલીસ પાસે લઈ જવા જોઈએ, એન્ડી તેઓ કહેશે કે તારે

શું કરવું જોઈએ.”

પોલીસ! અહિંયા કોઈ છે જેના વિશે મેં વિચાર્યું ન હતું. તે બપોરે હું ડર અને ધ્રુજારી સાથે પૈસાને ન્યાયતંત્ર અને પ્રમાણિકતામાં સીધો જ લઈ ગયો. જો અમારા નાના ટાઉન હોલ પાસે ખરેખર જર્મન છૂપી પોલીસનું મુખ્ય મથક હોત તો હું ગભરાઈ ગયો હોત. મને તો એવું લાગતું હતું કે ચોરેલા નાણાં વિશે મારી વાત વાયુ વેગે પ્રસરી જશે. પણ તેના બદલે મારી વાર્તા ઉપર વિશ્વાસ કરવામાં આવ્યો કારણકે પોલીસ મુખ્ય અધિકારીએ પરબીડીયા ઉપર મારું નામ લખ્યું, નાણાં તેમાં મૂક્યા અને મને કહ્યું કે જો કોઈ વ્યક્તિ એક વર્ષ સુધી દાવો કરવા નહિ આવે તો તે તારા થઈ જશે.

અને તેથી એક વર્ષ પછી મેં મીઠાઈની દુકાનની મુલાકાત લીધી. બેને એકપણ સિક્કો ગુમાવ્યો ન હતો. તે બાબતે આખી રમત બગાડી દીધી, સરહદ પાછળ સાબુદાણાનો સ્વાદ આવવાને બદલે કેન્ડીમાં સામાન્ય ચોરીનો એક જ સ્વાદ આવવા લાગ્યો.

બીજી બધી બાબતોની જેમ હું વિચારું છું કે મારા સાહસી કૃત્યો, મારી અનંત ઉપકથાઓ મારી માના રેડિયોથી બચવાનું માધ્યમ બની ગયા હતાં. મા અડધી અયોગ્ય હતી. તેના હૃદયમાં ખરાબ ધબકારાને લીધે દિવસનો મોટાભાગનો સમય તે ખુરશીમાં બેસી રહેતી હતી, જ્યાં તેને દિલાસો આપનાર રેડિયો હતો. પણ તેની વાતચીત ફક્ત એક જ સ્થાને થતી હતી આમ્સ્ટરડેમનું સુવાર્તા પ્રચારનું કેન્દ્ર. અમુક વખત ભજનો ગીતો આરાધના, અમુક વખત પ્રચાર ચાલતો - પણ મારા કાનો માટે હંમેશાં નકામું જ લાગતું હતું.

મા માટે એવું ન હતું. તેની માટે ધર્મ એ જીવન હતું. અમે વાઈટના ધોરણ પ્રમાણે અતિ ગરીબ હતાં, ગામમાં અમારું ઘર સૌથી નાનું હતું. પણ અમારા દરવાજે માગનારાઓ વટેમાર્ગુ, ધર્મપ્રચારકો, જીપ્સીઓ કે જેઓ જાણતા હતા કે માની મેજ પર સ્વાગત થાય છે, તેમનો ધંધો અનંત ચાલતો હતો. એ રાતે ચીઝના ટુકડા જાડા હતા અને સૂપ પણ વધુ પાણીવાળું હતું પણ મહેમાનો પાછા ફરતા જ ન હતા.

માના ધર્મમાં પરોણાગતની જેમ જ કરકસર પણ મહત્વની હતી. ચાર વર્ષનો હતો ત્યારે એક પણ સેન્ટીમીટર બગાડ કર્યા વગર બટાકા છોલતો હતો. સાત વર્ષનો થયો ત્યારે બટાકાની જવાબદારી મારા નાના ભાઈ કર્નેલિયસને પસાર કરી દેવાઈ જ્યારે મને જૂતા ચમકાવવાની જવાબદારી મારા સીરે મૂકવામાં આવી. આ દરરોજનું અમારું કલોમપેન ન હતાં, આ તો રવિવારે પહેરવાના અમાર ચામડાના જૂતા હતાં, અને જો તે પંદર વર્ષ ન ચાલે તો તે અમારી માટે આર્થિક વિનાશ

કહેવાય. મા કહેતી કે તે ચમકવા જોઈએ કે પ્રચારક તેમાં પોતાનો ચહેરો જોઈ શકે.

મા વજનદાર કામ કરી શકતી ન હોવાથી બેન દર અઠવાડિયે કપડા ધોવાનું કામ કરતો હતો. મોટા ટબમાં કપડા વિછળવા પડતા હતાં પણ ખરી રીતે કપડા તો ધોકાવ્યા પછી જ ચોખ્ખા થતા હતાં. આ અજબ કુશળતા કુટુંબ માટે ગર્વનું કારણ હતું હાથો ઉપર નીચે કરીને કપડાં ધોકાવતા અમારા બાવડાઓ દુખવા લાગતા હતાં.

કુટુંબમાં એક સભ્ય કામ કરતો ન હતું તે માત્ર સૌથી મોટું બાળક હતું, બાસ્ટીયન. બેનથી બે વર્ષ મોટો અને મારા કરતા છ વર્ષ મોટો હતો, બીજા લોકો કરતા હતા તેવું કરવાનું બાસ ક્યારેય શીખ્યો જ ન હતો. તે એલ્મ વૃક્ષ નીચે ઊભો રહીને આખો દિવસ પસાર કરતો, નાળાવાળા રસ્તે ગામવાસીઓને પસાર થતા જોતો રહેતો હતો. આ વૃક્ષ અછત દેશમાં વાઈટ એલ્મ વૃક્ષ માટે ગર્વ કરતું હતું, દરેક ઘરે એક ડાળી એકબીજા સાથે મળીને રસ્તે લીલી છત કરતા હતા. કોઈ કારણોસર બાસ અમારા વૃક્ષ નીચે ઊભો રહેતો ન હતો તેની હાજરી ત્રીજા ઘરના વૃક્ષ નીચે રહેતી, જ્યાં તે આખો દિવસ પસાર કરતો, ત્યાં સુધી કે અમારામાંનું કોઈ તેને જમવા ઘરે બોલાવી લાવે.

મા પછી બાસને આ પૃથ્વી પર પ્રેમ કરતું હોય તો તે હું હતો જ્યારે ગામવાસીઓ તેના વૃક્ષ પાસેથી પસાર થતા ત્યારે તેને બોલાવતા અને સહકારમાં તેનું શરમાળ અને અદ્ભૂત હાસ્ય મેળવતા હતાં. આહ, બાસ ! વર્ષો સુધી તેણે આ શબ્દસમુહ અવારનવાર સાંભળ્યું હતું, આખરે તે પણ એનું રટણ કરવા લાગ્યો હતો, માત્ર આ શબ્દો જ તે શીખ્યો હતો.

પણ જો કે બાસને વાત કરતા અથવા પોતાને સારી રીતે પરિધાન કરતા આવડતુ ન હતું પણ તેની પાસે બાસ આવડત હતી. અમારા નાના બેઠક કક્ષમાં જેમ મોટાભાગના ડચ પાર્લરોમાં ઓગણીસો ત્રીસના અરસામાં રહેતું હતું તેમ એક નાનું પમ્પ ઓર્ગન વાજતું હતું. કુટુંબમાં માત્ર પિતા જ એક હતાં જે સંગીત વાંચી શકતા હતાં અને તેથી તે નાની ખુરશી પર બેસતા, પગથી પેન્ડલને ધક્કો મારી પમ્પ દ્વારા હવા ભરતા અને પુરાણી ભજનમાળામાંથી સ્વરો રેલાવતા અને બાકીના અમે ગાતા હતાં.

બાસ સિવાય બધા જ જે ક્ષણે સંગીત શરૂ થાય, બાસ નીચે બેસી જતો કી-બોર્ડની નીચે જતો રહેતો જ્યાં તે પિતાના પગ આગળ નમી જતો અને પોતાને ઓર્ગનના બેઝબોર્ડ સુધી લઈ જતો ચોક્કસ પિતાનું વગાડવું આડેપડ અને ભૂલોથી ભરપૂર રહેતું, એટલા માટે નહિ કે તેઓ સંગીત સાંભળતા ન હતા પણ વર્ષો સુધી

વેલ્ડીંગ કરતા, હથોડા મારતા તેમની આંગળીઓ જાડી અને જકડાઈ ગઈ હતી. અમુક રાતો તો જેટલું સાચું વગાડે તેટલી ભૂલો પણ કરતા હતાં.

બાસ માટે ક્યારેય સમસ્યા ન હતી. તે હાલતા લાકડાની વિરુદ્ધમાં ચહેરા ઉપર અતિરેક આનંદ સાથે આગળ વધતો હતો. ચોક્કસ તે જ્યાં હોય ત્યાંથી તેને ખબર ન પડે કે પિતાએ વગાડવા માટે કઈ ચાંપ દબાવી અથવા કઈ ઠેસી ખેંચી. પણ એકદમથી બાસ ઊભો થઈ જાય અને ધીરેથી પિતાના ખભાને ધક્કો મારતો.

‘આહ, બાસ. આહ, બાસ,’ તેઓ કહેતા.

અને પિતા ઊભા થઈ જતા અને બાસ નાની ખુરશી ઉપર તે તેમનું સ્થાન લઈ લેતો. તે હંમેશાં ભજનોમાં ગૂંચવાઈ જતો જેમ પિતાને થતું હતું, પાનાઓ ફેરવવા અને સામાન્ય રીતે આખી પુસ્તક આગળ પાછળ ફેરવી કાઢતો. પછી પિતાની જેમ પાના ઉપર ત્રાંસી નજર કરીને વગાડવાનું શરૂ કરે. પિતાએ જે ગીત રાતે વગાડ્યું હોય તે ગીત તે શરૂઆતથી અંત સુધી આખું વગાડે. પણ પિતા વગાડે તે રીતે તે ખચકાઈને, બેડોળ કર્કશથી ભરપૂર વગાડતો ન હતો. બાસ ખામીરહિત, ભૂલ વગર, અદ્વિતીય સુંદરતાથી વગાડતો કે રસ્તે પસાર થતા લોકો પણ સાંભળવાને રોકાઈ જતા હતાં. ઉનાળાની રાતોમાં લોકોની આંખમાંથી આંસુઓ સરી પડતા હતાં. કેમ કે જ્યારે બાસ વગાડે ત્યારે જાણે કે ઓર્ગન ઉપર દૂત આવીને બેસી જતો હોય તેમ લાગતું હતું.

અમારા અઠવાડિયામાં મોટો અવસર હોય તો તે ચર્ચ હતું. વાઈટ હોલેન્ડના છેવાડે આવેલું હતું - એવી ભૂમિ કે પેઢીઓથી ડચ લોકો સમુદ્રથી લઈને દાવો કરતા હતાં. અને છેવાડાના બીજા બધા ગામોની જેમ જ તે નાળાઓ પાસે બનાવવામાં આવ્યું હતું. ઘરો કાલ્પનિક ટાપુઓ જેવા હતાં દરેક ઘર માટીના ઢગલા ઉપર બનાવેલું હતું, અને રસ્તા સુધી જોડતા નાના પુલ ઘરથી થયેલો તથા નીચેથી ગંદા પાણીનું નાળુ પસાર થતું હતું. અને નગરને બંને છેડે સૌથી ઊંચા ખડક જેવા ઢગલા ઉપર બે ચર્ચ હતાં.

હાલ પણ હોલેન્ડમાં કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ વચ્ચે ઘણી બધી લાગણી છે જે સ્પેનીશ વ્યાપારના દિવસોથી ચાલી આવે છે. અઠવાડિયા દરમિયાન ગામના માછલી વેચનારા ગામના લુહાર સાથે પ્રેમથી વાતો કરે. પણ રવિવારના દિવસે માછલી વેચનારા પોતાના કુટુંબને લઈને ઉત્તર દિશાના રોમન કેથોલિક ચર્ચમાં જાય, જ્યારે લુહારો પોતાના કુટુંબો સાથે દક્ષિણ તરફના પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચમાં જતા અને તેઓ જ્યારે એકબીજા પાસેથી રસ્તા પર પસાર થાય તો એકબીજાને બોલાવે નહિ, તેથી વધુ, સામે જોઈને માથુ પણ ન હલાવે.

અમારું કુટુંબ પોતાની પ્રોટેસ્ટન્ટ પ્રજાલી માટે ઉગ્ર ગર્વ કરતું હતું. મારા પિતાને આનંદ હતો, હું વિચારું છું કે અમારું ઘર નગરના ઉત્તર છેડે આવેલું હતું જ્યાંથી આખું ગામ જોઈ શકાતું હતું જેમાં તે દર્શાવી શકતા હતા કે તેઓ સાચી દિશામાં ગોઠવાયેલા છે.

પિતાની બહેરાશને કારણે ચર્ચમાં અમારે હંમેશાં પહેલી જ હરોળમાં બેસવાનું રહેતું હતું. હરોળની પાટલી આખા કુટુંબને એકસાથે બેસવા માટે ઘણી નાની હતી અને મા તથા પિતા અન્ય બાળકોને આગળ કરતા હું પાછળ બેસવા જગ્યા શોધતો પછી ચર્ચની અંદર પાછળ જ્યાં ભાગ્યે જ કોઈ બેસે તે જગ્યા પર બેઠક શોધીને ગોઠવાઈ જતો. જે બેઠક હું પસંદ કરતો તે ચર્ચના દરવાજાથી ઘણા અંતરે રહેતી હતી. શિયાળામાં થીજી ગયેલા નાળા ઉપર મારા લાકડાના ક્લોમપેન દ્વારા સરકતો હતો. ઉનાળામાં હું ચાડીયાની જેમ સ્થિર ખેતરોમાં બેસતો કે જંગલી કાગડાઓ મારા ખભે આવીને બેસી જાય પછી મારા કાનોને નરમાશથી પંપાળતા હતાં.

એક પ્રકારના અંતર્જાન દ્વારા પહેલેથી મને ખબર પડી જતી કે હવે ચર્ચની ભજનસેવા પૂરી થવાની છે અને હું સર્વથી પ્રથમ સહન કરનારની જેમ ચર્ચની પરસાળના એક ખૂણામાં જતો રહેતો હતો. હું પ્રચારકની નજીક ઊભો થઈ જતો - જે મારી ઉપસ્થિતિને ક્યારેય ચૂક્યા નથી - અને ભાષણ માટે સભાજનોના અભિપ્રાયો સાંભળતો હતો, આવી રીતે હું તેમનું લખાણ તેમના વિષય અને અમુક વખત તેમની વાર્તાનો હાર્દ પણ લેતો હતો.

આ યોજના અત્યંત મહત્વની હતી. કારણ કે તેના વગર મારા સાપ્તાહિક સાહસને સૌથી મહત્વનો ભાગ હું આગળ વધારી શક્યો ન હતો. હોલેન્ડની અંદર એવો રીવાજ છે કે ચર્ચ છુટ્યા પછી લોકો ઘરોમાં એકત્ર થતા હતાં. ત્રણ તત્વો હંમેશાં હાજર રહેતા હતાં કોફી, સીગારનો ધુમાડો અને મુદ્દાઓથી મુદ્દાની ચર્ચાવિચારણા. અમારા ગામના પુરુષો અઠવાડિયાના એક જ દિવસ આ લાંબી કાળી સીગાર લઈ શકતા હતાં. દર રવિવારે તેમની પત્નીઓ કડક કાળી કોફીની ચૂસકી મારવામાં વ્યસ્ત હોય ત્યારે તેઓ બહાર આવીને મોટી ઉજવણી સાથે સળગાવતા હતાં. આજ દિન સુધી જ્યારે પણ મને કોફી અને સીગારના ધુમાડાની ગંધ આવે કે તુરંત જ મારા હૃદયના ધબકારા વધી જાય, ભય અને ઉત્તેજના સાથે સુંગધ જોડાયેલ છે તેને કારણે બને છે : શું હું ફરીવાર મારા માબાપને મુર્ખ બનાવી શકીશ કે હું ચર્ચમાં ગયો હતો?

મને લાગતું હતું કે પ્રચારકે લૂક ડુ:વેનો ઉપયોગ ગયા મહિને કર્યો

હતો. હું ખાતરી પૂર્વક કહી શકતો કે તેણે ઉપયોગ કર્યો નથી પણ વિરોધ કરવા કરતા હકિકત એ છે કે હું લખાણ જાણતો હતો.

અથવા : રાજનેતાઓ વિશે એ સારી વાર્તા ન હતી ? નકામી વાર્તાલાપ કરી કરીને મેં અનેકવાર સાંભળ્યું હતું. મારે વિચારવું જોઈતું હતું કે નગરપતિ ગાંડો થઈ સરળ હૃદયના કુટુંબે મારી ઉપર ક્યારેય શંકા કરી નહિ.

૧૯૩૯ સુધીમાં આખા દેશે જોઈ લીધું જે વેટસ્ટ્રાએ બહુ પહેલા જોયું હતું : જર્મન લોકોનો ઈરાદો હતો કે વિજયની પદ્ધતિમાં હોલેન્ડને પણ સામેલ કરે અમારા ઘરમાં અમે ભાગ્યે જ આ વિશે વિચાર્યું હતું. બાસ માંદો હતો, ડોક્ટરે તેને ક્ષય રોગ થયો છે તેવું કહ્યું હતું. મા અને પિતા બેઠક કક્ષમાં ચટાઈ પાથરીને બેઠા હતાં. મહિનાઓ સુધી બાસ તેમના નાના શયનકક્ષમાં ખાંસતો રહ્યો હતો, તેનું શરીર ક્ષીણ થતું જતું હતું, ફક્ત હાડકા અને ચામડી એક થયેલ શરીર પથારીમાં પડ્યું હતું. સામાન્ય માણસ કરતા તેની તકલીફ ખૂબ જ ભયંકર હતી કારણ કે તેને શું થાય છે તે અમને કહી શકતો ન હતો.

મને યાદ છે કે એક દિવસ મારી અગ્યારમી વર્ષગાંઠના દિવસે મા રસોડામાં વ્યસ્ત હતી અને હું બીમારના કક્ષમાં પ્રવેશ્યો હતો. તે કક્ષમાં જવાની સખત મનાઈ હતી કેમ કે બીમારી ચેપી હતી. પણ હું તેજ ઈચ્છતો હતો. જો બાસ મરવાનો હતો તો મારે પણ મરી જવું હતું. મેં મારા પોતાને તેની ઉપર ફેંકી દીધો અને તેને મોઢા ઉપર ફરીથીને ફરીથી ચૂમવા લાગ્યો. જુલાઈ ૧૯૩૯માં બાસ મરણ પામ્યો જ્યારે પહેલાના જેવો તંદુરસ્ત હું રહ્યો અને મને લાગ્યું કે ઈશ્વરે મને બીજીવાર છેતર્યો છે.

બે મહિના પછી સપ્ટેમ્બરમાં અમારી સરકારે સામાન્ય સ્થળાંતર જાહેર કર્યું. પહેલી વખત માએ રેડિયાનો ઉપયોગ સમાચારો માટે કરવા દીધો. અમે તેનો અવાજ પૂરેપૂરો વધારી દીધો પણ પિતાજીને કંઈ સંભળાતું જ ન હતું. તેથી મારી નાની બહેને જેલ્ડજેએ સ્ટેશન બરાબર ગોઠવ્યું અને બૂમ પાડીને શાંત રહેવા કહ્યું કે તેમને માહિતી અપાઈ રહી છે.

‘સર્વ ફાજલ સૈન્યજૂથને કાર્યરત કરાયા છે પિતાજી.’

‘સર્વ ખાનગી માલિકીની કારોને પણ કાર્યરત થવાનો આદેશ છે.’

રાત પડતા સુધીમાં તો રસ્તા ઉપર ટ્રાફીક જામ થવાની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી, આક્રમણના મહિનાઓ પહેલા અનંત ટ્રાફીક જામ એ વિશિષ્ટ ગુણલક્ષણ છે. હોલેન્ડના દરેક વાહનો રસ્તા ઉપર હતાં. ત્યાં ઘણા લોકો ઉત્તર તરફ જતા હતા અને ઘણા લોકો દક્ષિણ તરફ જતા હતાં. કોઈ જાણતું ન હતું કે તેઓએ ક્યાં હોવું

જોઈએ, પણ જ્યાં જવાનું હોય ત્યાં તેઓ ઝડપથી પહોંચી રહ્યાં હતાં. દિવસ પછી દિવસ લેંઘા જેવું પાતલૂન અને ઢીલી બંડી પહેરીને, બાસ જ્યાં ઊભા રહેવાનું પસંદ કરતો હતો ત્યાં હું ઊભો હતો અને નિરિક્ષણ કરતો હતો કોઈ પણ વધુ વાત કરતું ન હતું.

માત્ર શ્રી વેટસ્ટ્રા જ હિંમત કરીને જે અમે સર્વ જાણતા હતા તેને શબ્દોમાં વ્યક્ત કરતા હતાં. મને સમજાતું ન હતું કે આ વખતે હું વેટસ્ટ્રા તરફ કેમ ખેંચાતો હતો, પણ ભૂતકાળની જેમ હું તેના રસોડાની બારી પાસેથી પસાર થતો હતો.

“ગુડ આફ્ટરનૂન, એન્ડ્રયુ”

“ગુડ આફ્ટરનૂન, શ્રીમતી વેટસ્ટ્રા”

“તારી મમ્મીનું પરચૂરણ કામ કરવાને જાય છે? લે થોડા તાકાત માટે બીસ્કીટ લઈ જા.” તેણે બીસ્કીટની થાળી લઈને બારી સુધી લંબાવી.

શ્રી વેટસ્ટ્રાએ રસોડાનાં ટેબલ પરથી જોયું. “શું એ નાનો એન્ડ્રયુ છે ? શરૂઆતથી લોકોની અવરજવર જોવા નિકળ્યો છે?”

“હા, સાહેબ,” કોઈ કારણોસર મેં મારા બીસ્કીટ પાછળ સંતાડી દીધા.

“એન્ડ્રયુ, તારે તારા દેશ માટે દરરાતે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. આપણે ઘણા કપરા સમયમાંથી પસાર થઈ રહ્યાં છીએ.”

“હા, સાહેબ”

“વિમાનો અને તોપોની આગળ રમકડાં જેવી બંદૂકોથી માણસો શું સારું કરી શકે?”

“હા, સાહેબ”

“તેઓ અહિંયા આવી ચઢશે, એન્ડ્રયુ, તેમના સ્ટીલના ટોપ, તેમના પગના ધમકાર અને તેમની ઘૂણા અને તેમની સામે આપણી પાસે માત્ર પ્રાર્થના જ છે.” શ્રી વેટસ્ટ્રા બારી પાસે આવ્યા અને ઉંબરા પર ઝૂક્યા. “શું તું પ્રાર્થના કરીશ, એન્ડ્રયુ ? હિંમત માટે પ્રાર્થના કરજે કે આપણાથી થાય તે આપણે કરી શકીએ અને બધું જ કરીને આપણે સામનો કરી શકીએ. શું તું એ કરીશ, એન્ડ્રયુ?”

“હા, સાહેબ”

“સારો છોકરો છે” શ્રી વેટસ્ટ્રાએ કક્ષમાં પોતાનું માથું લેતા કહ્યું હવે જઈને તારું પરચૂરણ કામ નિપટાવ.

પણ હું પાછો ફરીને મારા રસ્તે આગળ વધવા લાગ્યો કે, શ્રી વેટસ્ટ્રાએ મને બૂમ પાડીને બોલાવ્યો. “બીસ્કીટ ખાઈ શકે છે. ઓહ, હું જાણું છું કે અમારી જૂની સઘડી અમુક વખતે તે વિચિત્ર ધુમાડો કરે છે. પણ જ્યારથી મારી નવી બારી

કરાવી છે ત્યારથી સારી રીતે કામ કરે છે.

તે રાતે મારા બિછાનામાં પડ્યાં પડ્યાં હું શ્રી વેટસ્ટ્રા વિશે વિચારતો હતો. તેથી તે ક્યારના જાણતા હતાં. પણ તેમણે મારા પિતાને ફરિયાદ કરી નહોતી. જેમ અમારા નગરના બીજા મોટા લોકો કરે છે તેમ કર્યું હતું. મને આશ્ચર્ય થયું કે કેમ. સાથે મને એ પણ આશ્ચર્ય થતું હતું કે તેમની ઈચ્છા હતી કે હું પ્રાર્થના કરું. તેનાથી શું ભલું થવાનું હશે ! ઈશ્વર ક્યારેય સાંભળતા નથી. જો જર્મન ખરેખર અહિંયા આવી જાય તો, પ્રાર્થના કરતા પણ ઘણું ભયંકર કરવાની હું યોજના કરી શકું. આક્રમણકારીઓ સામે હું એકલા હાથે કામ કરીશ એવા હિંમતના પગલા ભરવાના સ્વપ્ન સેવતો હું સૂઈ ગયો.

એપ્રિલ સુધીમાં તો કુદરતી ખાબોચિયાના વિસ્તારમાં શરણાર્થીઓ દ્વારા પૂર્વ સુધીનો અમારો પ્રદેશ ભરાઈ ગયો. હોલેન્ડ પોતાના જ નાળાઓ ઉપર બોમ્બમારો કરતા હતાં. જે જર્મન સૈન્યને રોકવા માટે સમુદ્ર સુધીનો વિસ્તાર ઈંચ પછી ઈંચ જાણી જોઈને પાણીથી છલકાવી દેવાય. અમારા નાના ઘરને છોડીને બાકીના બધા જ કુટુંબો બેઘર થયા હતાં. કેમ કે પ્રદેશ શરણાર્થીઓથી છલકાઈ ગયો હતો, અને માનું તપેલુ રાત અને દિવસ સૂપથી ઉકળ્યા કરતું હતું.

પણ ચોક્કસ જર્મનો ભૂમિ પર આવી શક્યા નહિ. ૧૦ મે ૧૯૪૦ની રાતે વાઈટ ઉપર પહેલી વાર વિમાન ઉડ્યું હતું. અમે બેઠકકક્ષમાં એકસાથે લપાઈને ઊંઘ્યા વગર રાત કાઢી હતી. બીજા જ દિવસે અમે વિમાનોને જોયા અને ધડાકાઓ સાંભળ્યા કેમકે અમારાથી ચાર કિલોમીટર દૂર બોમ્બમારામાં લશ્કરનું નાનું વિમાન તૂટી પડ્યું હતું. તે દિવસે મારી બારમી વર્ષગાંઠ હતી, પણ મને અથવા બીજા કોઈને તે યાદ રહ્યું ન હતું.

પછી જર્મનીઓએ રોટરડમ ઉપર બોમ્બ ફેંક્યા. રેડિયો ઉપર જાહેર કરનાર જે હીલવરસમમાંથી હતો જેને અમે સ્થળાંતરના સમયથી સાંભળતા હતા તે ખબર વાંચતા વાંચતા રડી પડ્યો. રોટરડમ ખતમ થઈ ગયું છે. એક જ કલાકમાં પૃથ્વી પરથી શહેર ગાયબ થઈ ગયું હતું. આ વીજળીક આક્રમણ હતું, નવું યુદ્ધ, બીજા દિવસે હોલેન્ડ શરણે થઈ ગયું.

થોડા દિવસ પછી એક ઢીંગણો જાડો જર્મન લેફ્ટનન્ટ સ્કવાડ કારમાં સવાર થઈને વાઈટ આવી પહોંચ્યો. અને પોતાને હોલેન્ડના નગરપતિના ઘર પર ગોઠવી દીધો. થોડાઘણા તેની સાથેના સૈનિકો મોટાભાગના ઘરડા પુરુષો હતાં. વાઈટ છુટા પડેલા સૈન્ય ટુકડીને આંકવા માટે પૂરતું મહત્વનું ન હતું.

અને થોડા સમય પૂરતું પડકારની મારી ઉપકથા પ્રમાણે હું વર્ત્યો પણ ખરો ઘણી રાતો હું ઉઘાડા પગે અગાસીમાંથી સીડીઓ દ્વારા ઉતરતો ત્યારે નગરની ઘડિયાળમાં રાતના બેના ટકોરા સંભળાય. હું જાણતો હતો કે મારી માને ખબર છે, કારણકે જ્યારે તેમના કક્ષ આગળથી પસાર થાઉં ત્યારે તેમનો નિયમિત શ્વાસ રોકાઈ જતો હતો. પણ તેણે મને ક્યારેય રોક્યો નહિ. અને બીજી સવારે તેણે મને ક્યારેય પૂછ્યું નહિ કે આપણી કિંમતી ખાંડ જે રેશનમાંથી મળી હતી તેનું શું થયું. ગામમાં બધાને આશ્ચર્ય થયું જ્યારે લેફ્ટનન્ટના કર્મચારીની કાર તકલીફ આપવા લાગી હતી. તેને શરૂ કરવાની ચાંપ બગડી ગઈ હતી. તેનું એન્જિન જામ થઈ ગયું હતું. કોઈકે કહ્યું કે લેફ્ટનન્ટની ગેસની ટાંકીમાં ખાંડ હતી, અન્યોએ કહ્યું કે બનવાકાળ બન્યું હશે.

અમારા જેવા ખેતીવાડીવાળા ગામડાઓમાં થતા અનાજને ઝડપથી બહાર પહોંચતુ કરતા હતાં, અને આ હકિકત હતી કે હું મારા બાળપણના યુદ્ધમાં મારા શત્રુ સામે એ જ રીત ઉપયોગ કરતો હતો એ પહેલા ઊનાળામાં એક ધગધગતા દિવસે મેં કોબીય અને ટામેટાની ટોપલી ભરીને આલ્કમાર સુધી ચાર માઈલ ચાલીને ગયો. ત્યાં એક દુકાન હતી જે લડાઈ પહેલા ફટકડા વેચતો હતો અને હું જાણતો હતો કે દુકાનદારને શાકભાજીની જરૂર છે.

મેં તેનો લાભ લીધો અને મારી ટોપલી બની શકે તેટલા ફટકડાથી ભરી દીધી, તેની ઉપર ફૂલો ગોઠવી દીધા અને હેતુ સાથે તેને દૂર સુધી લઈ ગયો. દુકાનદાર શાંત રીતે મને નિહાળતો રહ્યો પછી અચાનક નિરધાર સાથે કબાટની નીચેથી મોટો ચેરી બોમ્બ કાઢી લાવ્યો.

“મારી પાસે વધુ શાકભાજી નથી.”

“કર્ફુય શરૂ થાય તે પહેલા તું ઘરે પહોંચી જા, તે સારું છે.”

એ રાતે વાઈટમાં માનો શ્વાસ અગાસીમાં ફરવાને કારણે વારંવાર રોકાઈ જતો હતો. ઉઘાડા પગે હું ફરી સરકી ગયો. ચાર સિપાહીઓના ચોકી કરતા પગલાના અવાજ અમારા ઘર તરફ ઉત્તર દિશામાં સંભળાતા હતા, તેઓ જ્યાંથી પસાર થાય ત્યારે દરેક ઘર ઉપર તેઓ ટોચનો પ્રકાશ ફેંકીને ચકાસતા હતાં. હું દરવાજા બહાર ઘરની પાસેની દિવાલમાં દબાઈને સપાટ સૂઈ ગયો કેમ કે કૂચ કરતા જૂતા નજીક આવતા હતા. જે ઘડીએ સૈનિકો પસાર થઈ ગયા કે તુરંત હું અમારા ઘર વચ્ચેનો નાનો પુલ ઓળંગીને આગળ ધસી ગયો, નાળું ઓળંગીને દક્ષિણ તરફ નગરપતિના ઘર બાજુ દોડી ગયો. લેફ્ટનન્ટના દરવાજા આગળ ચેરી બોમ્બ ફોડવા એકદમ સરળ બાબત હતી કેમ કે ચોકી કરનાર સૈનિકો ગામના બીજા છોડાએ હતાં. પણ હું

તો તેના કરતા પણ વધુ સાહસ કરવા માગતો હતો. ગામમાં સૌથી ઝડપી દોડનાર હું હતો. અને આ ઘરડા માણસોને ભારે ભરખમ જૂતા સાથે જો મારી પાછળ દોડાવું તો તે મનોરંજક બની જશે તેવું મેં વિચાર્યું. મેં ક્યારેય અનુમાન કર્યું ન હતું કે તેઓ પચાસ વર્ષથી વધુ હશે, પણ મારી આંખોને તો તેઓ એકદમ પુરાણાં લાગતા હતાં.

તેથી ચોકી કરનારા રસ્તા ઉપર પોતાની મુસાફરી પાછી શરૂ કરે તેની હું રાહ જોતો રહ્યો જેવા તેઓ મુખ્યમથકમાં પ્રવેશ્યા કે હું ચિનગારી સળગાવીને ભાગવા લાગ્યો.

“રોકાઈ જા! ” ટોચના પ્રકાશે મને ઝડપી લીધો અને મેં બંદૂકનો ઘોરો ચઢાવવાનો અવાજ પણ સાંભળ્યો. મેં બંદૂકોની ગણતરી કરી જ ન હતી. હું આડો અવડો રસ્તા પર દોડવા લાગ્યો પછી ચેરી બોમ્બ ફૂટ્યો, અને થોડીક ક્ષણો માટે સૈનિકોનું ધ્યાન બીજી તરફ દોરાયું મેં પ્રથમ પુલને ઝડપથી દોડીને ઓળંગ્યો, બગીચામાં થઈને પસાર થયો અને કોબીયના જથ્થામાં પોતાને ફંગોળી દીધો. લગભગ એક કલાક સુધી તેઓએ મારી શોધ કરી, તેઓ એક બીજા આગળ જર્મન ભાષામાં મોટે મોટેથી તોછડાં શબ્દાંશો ઉચ્ચારતા હતાં, અને તેઓએ પડતું મૂક્યું.

આ સફળતા પછી ફૂલાઈ જઈને મેં ધોળે દહાડે ઝડી વરસાવવાની શરૂ કરી. એક દિવસ સંતાવવા જતા સીધો જ સૈનિકના હાથમાં ઝડપાઈ ગયો. નાસવું એટલે ગુનો કબૂલ કરવા જેવું હતું. તેમ છતાં મારા હાથોમાં પ્રાસંગિક દંડ પુરાવા હતાં : મારા ડાબા હાથમાં ફટાકડા અને જમણા હાથમાં માચીસ હતી.

“ડયુ કોય મોલ હર!”

મારા હાથોએ ફટાકડાને મુઠ્ઠીઓમાં પકડી રાખ્યા હતાં. મેં સામગ્રીને મારા કોટનાં ખિસ્સામાં મૂકવાની હિંમત કરી નહિ: ચોક્કસ મૂકવા માટે તે પ્રથમ જગ્યા તરીકે જ તેને જોઈ શકે.

“હેસ્ટ દયુ એયનેન હ્યુઅરવર્ક્સકોર્પર એકટલોદાયર્ન ?”

“ફ્યુઅરવર્ક ?”ઓહ, ના, સાહેબ ! ”

મેં મારા કોટના બંને છેડા મુઠ્ઠીઓ વડે પકડીને તેની માટે શોધવા અદ્ધર કર્યો. સૈનિક મારા પેન્ટથી લઈને મારી ટોપી સુધી તપાસ કરી. જ્યારે તે નિરાશ થઈને પાછો ફરતો હતો મારી મુઠ્ઠીઓના ફટાકડા પરસેવાથી ભીજઈ ગયા હતાં.

પણ મારો કામધંધો વધારતો હોય તેમ મારી રમતનો મેં ફરી પ્રયાસ કર્યો. અમારા ગામ નજીક બાનમાં રખાયેલ વ્યક્તિઓને હરોળમાં ઊભા રાખીને ગોળીઓ મારીને તેમના ઘરો સંપૂર્ણ બાળી નાખ્યા કેમ કે ઉગ્ર પ્રતિકાર ખરેખર ઊઠ્યો અને

આકાર લીધો હતો. જર્મનો ઉપર રમૂજ પણ થતા હતાં.

આખા હોલેન્ડમાં ઓન્ડરડયુક્સ (એટલે તટગોતાખોર) હતાં, પુરુષો અને છોકરાઓ જર્મનીના બળજબરીપૂર્વક મજૂરી કરવા કેમ્પમાં લઈ જવાતા દેશનિકાલથી બચાવ માગતા હતાં. સોળ વર્ષનો બેન જ્યારે લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે પહેલા મહિને અરમેલો નજીક ખેતરમાં પાણીમાં ઊંડે છલાંગ લગાવી અને પાંચ વર્ષ સુધી અમને તેના કોઈ સમાચાર મળ્યા નહિ.

નવી રાજશાસન પદ્ધતિ નીચે રેડિયો રાખવો તે ગુનો બનતો હતો. અમે માનું યંત્ર ઢળતા છજિયામાં સરકીને જવું પડે તેવી જગ્યામાં સંતાડી દીધું હતું. અને અમે એક પછી એક ઈંગ્લેન્ડથી પ્રસારિત થતા ડચ ભાષામાં સાંભળવા ભાંખોડિયા ભરીને જતા હતાં. જ્યારે ડચના રેલ માર્ગો તોડી નાંખાયા ત્યારે અમે રેલમાર્ગોનાં કામદારોને નાની બખોલોમાં સંતાડી દેતા હતાં. અને ચોક્કસ હંમેશાં તેઓ યહુદીઓ જ હતાં. જેમને સંતાડીને રાતે દરિયાઈ માર્ગે નસાડી મૂકતા હતાં.

જ્યારે જર્મનોને માનવશક્તિની અત્યંત જરૂર પડી, વાઈટના નાના ધંધારોજગાર જબરદસ્તી બંધ કરાવવામાં આવ્યા. પછી ભયાનક **રાઝીયા** લોકો આવ્યા દિવસ કે રાતના કોઈ પણ સમયે ટ્રકો ઝડપથી ગામોમાં ધસી આવતી નાળાના બંને છેડે સીડી લગાવી દેતા જ્યારે સૈન્ય ટુકડીઓ દરેક ઘરમાં સક્ષમ પુરુષ શરીરોની શોધ કરતા હતાં. ચૌદ વર્ષનો થાઉં તે પહેલા પુરુષો અને છોકરાઓની ભરતીમાં કુદરતી ખાબોચિયા હતા ત્યાં એકઠાં થઈને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ તો જર્મન ગણવેશમાં પહેર્યો હોય તેમ જ લાગતો હતો. અમે મેદાનો પાર કરતા, એકદમ નીચેના સ્તરે ભાંખોડિયા ભરતા, નાળાઓ કૂદતા, રેલમાર્ગોની પાર કળણભૂમિ પાર કરતા આગળ વધતા હતાં. રેલના ગરનાળા ચઢવા માટે ખુબ ઊંચા હતાં - અમે ચોક્કસ દેખાઈ આવીએ - તેથી અમે પહોળી નહેરમાં લગભગ છલાંગ લગાવી જે રેલમાર્ગના પુલ નીચેથી વહેતી હતી તેમાં આગળ વધ્યા, લથ્થડિયા ખાતા ઘૂંટણે ઘસડાતા - ભીના થયેલા અને થરથરતા આગળ વધ્યા. લડાઈના અંત સુધીમાં કર્નેલિયસ અને પિતા જે પહેલાની જેમ જ બહેરા હતા તેઓ પણ કળણભૂમિની હરિફાઈમાં જોડાઈ ગયા.

રાઝીયા લોકો વચ્ચે, જીવનનું અસ્તિત્વ ટકાવવા ઉલ્લાસહિન સંઘર્ષ બની ગયું હતું. બધી જ વીજળી જર્મનો માટે સંગ્રહ કરી દેવાઈ હતી. પમ્પને ચાલુ કરવા કોઈ ઊર્જા ન હતી, કુદરતી ખાબોચિયા વરસાદી પાણીથી ઊંડે ઊતરી ગયા અને સ્થિર થઈ ગયા હતાં. અમારા ઘરોમાં અમે તેલના દીવાનો ઉપયોગ કરતા, અમારી પોતે અમે કોબીયના બીમાંથી તેલ બનાવતાં. કોલસા મળતા ન હતાં તેથી વાઈટે પોતાના એલ્મવૃક્ષો કાપી કાઢ્યા હતાં. જે વૃક્ષ નીચે બાસ ઊભો રહેતો હતો

તેને બીજી શરદઋતુમાં કાપી કાઢ્યું હતું.

પણ મુખ્ય શત્રુ ઠંડી કરતા પણ ભયંકર અને સૈનિકો ભૂખ્યાડાંસ હતાં. અમે સતત, પજવણી સાથે અનંત ભૂખ્યા હતાં. જે કંઈ અનાજ પાકે કે તરત જ સૈન્ય દ્વારા ઉઠાવી લેવામાં આવતું હતું. મારા પિતાએ ક્યારેય કરી નહિ હોય તેવી માવજત વાડીની કરી હતી પણ મોટાભાગનો પાક જર્મન લોકો લણી જતા હતાં. છ સભ્યનું અમારું કુટુંબ વર્ષો સુધી બે જ માણસના રેશન પર જીવ્યું હતું.

પહેલા તો અમે આ ભથ્થામાં અમારી વાડીમાંના શક્કરીયાને ઉમેરી શક્યા હતાં, અને તેને બટાકાની જેમ ખાતા હતાં. પછી શક્કરીયા પણ ખૂટી ગયા. મા જમવાનો ઢોંગ કરતી હતી પણ ઘણી રાતોમાં મેં જોયું કે તે પોતાનો નાનો હિસ્સો બીજા થાળીઓમાં વિભાજીત કરી દેતી હતી. તેનો એક માત્ર દિલાસો હતો કે બાસ આ સમય જોવા જીવીત ન હતો તેને પેટની ભૂખ વિશે ક્યારેય સમજાયું ન હોત, અંધકારમય રસોડું અને વૃક્ષરહિત રસ્તાઓ વિશે સમજણ પડી ન હોત.

આખરે એક દિવસે આવ્યો કે મા પોતાના બિછાનામાંથી ઊભી થઈ શકતી ન હતી. જો સ્વતંત્રતા ઝડપથી ન આવે તો અમે જાણતા હતા કે તે મરી જશે.

અને ૧૯૪૫ની વસંતઋતુમાં જર્મનો જતા રહ્યાં. અને તેમનું સ્થાન કેનેડિયનોએ લીધું. લોકો રસ્તાઓ પર હર્ષના આંસુ સાથે ઊભા હતાં. પણ હું તેઓની સાથે ન હતો. હું તો પાંચ માઈલ દૂર કેનેડિયન છાવણી તરફ દોડતા દરેક પગલા ભરતો હતો કે જ્યાં મને ભીખ માગીને નાની થેલી ભરીને રોટલીના ટૂકડાં મળી જાય.

રોટલી! શબ્દ પ્રમાણે જીવનની રોટલી!

હું મારા કુટુંબ પાસે મારા ઘરમાં બૂમ પાડતો લાવ્યો “ભોજન! ભોજન! ભોજન! ” તીવ્ર ઉત્કંઠાથી સૂકા ટૂકડા ચાવતા ચાવતા ઈશ્વરનો આભાર વ્યક્ત કરતા આંખોમાંથી આંસુઓ ગાલ પરની ઊંડી કરચલીઓ પર સરતા હતાં.

યુદ્ધ સમાપ્ત થયું.

પીળી સળીઓની ટોપી

એક બપોરે ૧૯૪૫નાં ઊનાળાનાં સ્વતંત્રતાના અમુક મહિનાઓ પછી હું ઘરમાં પ્રવેશ્યો અને મારી નાની બહેન જેલ્તજે મને એ સમાચારો સાથે મળી કે પિતાજી તને મળવા માગે છે.

“તે વાડીમાં છે,” તેણે કહ્યું

હું અંધારા રસોડામાં થઈને બહાર કોબીયના ઢગલા પાસે ઉજળા સૂર્યપ્રકાશ સામે આંખે મિચકારા મારતો આવ્યો. પિતાજીના, હાથમાં ખરપિયો હતો, પગોમાં કલોમ્પેન હતાં, કોબીય પર ઝૂકીને ધૈર્ય નાજૂકતાથી નકામા છોડો ઉખેડતા હતાં. હું ગોળગોળ ફરીને તેમની સામે ઊભો રહીને બૂમ પાડી, “તમે મને મળવા માગતા હતાં, પિતાજી?”

પિતાજી ધીમેથી સીધા થયા. “એન્ડ્રયુ, તું હવે સત્તર વર્ષનો થયો છે.” હું તુરંત જાણી ગયો કે વાર્તાલાપ કઈ દિશામાં જવાનો છે.

“હા, સાહેબ”

“તું તારા જીવન સાથે શું કરવા માગે છે?”

હું અપેક્ષા રાખતો હતો તેના કરતા વધુ ઊંચો અવાજ તેમનો હતો. અને તેમને જવાબ આપવામાં મારો અવાજ પણ “હું નથી જાણતો, પિતાજી.”

હવે પિતાજી મને પૂછવાના છે કે લુહારી કામ તને કેમ પસંદ નથી. તેમણે

પૂછ્યું પણ ખરું. પછી મને પૂછવાના હતા કે મશીન ફીટીંગમાં કેમ જોડાઈ ગયો નહિ - મારા વ્યવસાય વખતે તે ધંધો શીખવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેમણે એ પણ કર્યું. હું જાણતો હતો કે આખું વાઈટ તેમના બન્ને પ્રશ્નો સાંભળી શકતા હતાં અને મારા અસ્પષ્ટ અને ઉડાઉ જવાબો પણ સાંભળ્યા હશે જેના દ્વારા મેં તેમને સંતોષ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

“તારે હવે કોઈ ધંધો પસંદ કરી લેવાનો સમય થઈ ગયો છે. એન્ડ્ર્યુ. પાનખર આવે ત્યાં સુધી મને તેનો જવાબ મળી જવો જોઈએ.”

મારા પિતા ફરીથી પોતાના ખરપિયા પર ઝૂંકી ગયા અને હું જાણતો હતો કે વાર્તાલાપ પૂરો થઈ ગયો હતો. તે પછીથી જીવનના કામ વિશે નિર્ણય લેવા માટે મારી પાસે બે મહિના હતાં. ઓહ, ખરેખર મારે શું જોઈતું હતું તે હું જાણતો હતો: ઢળતા જ્યાંથી તૂટી ગયું હતું ત્યાંથી કોઈક રીતે જીવન શોધવું. સાહસ શોધવું વાઈટથી દૂર જવું જ્યાં સતત પાછળ જોયા કરતા એ માનસિક બીબામાંથી બહાર આવવું.

પણ હું જાણતો હતો કે મારા ઈરાદા વધુ સારા ન હતાં. જ્યારે હું છઠ્ઠા ધોરણમાં હતો ત્યારે જર્મનો આવ્યા હતાં. અને અમારી શાળાની ઈમારતનો કબજો લઈ લીધો હતો ત્યારે જ મારા સામાન્ય અભ્યાસનો અંત આવ્યો હતો.

માત્ર એક બાબત હું સારી રીતે કરી શકતો હતો તે હતું દોડવું. તે બપોરે હું કુદરતી ખાબોચિયાની પાર ઉઘાડાં પગે માઈલ પછી માઈલ ખેડૂતો ઉપયોગ કરતા હતા તે કેડીઓથી દોડતો ગયો. પાંચ માઈલ પછી મને ગરમાવો આવ્યો. જ્યાંથી મેં ફટાકડા લીધા હતાં ત્યાં હું દોડી ગયો. મારું મન હવે સ્પષ્ટ હતું અને સારી રીતે કામ કરતું હતું.

હું નાળા ઉપર જેમતેમ કરીને ચઢ્યો જે વાઈટ તરફ પાછું દોરી જતું હતું એ ઊંચી સમજ સાથે કે હું મારા જવાબની નજીક છું. તેનું નિરાકરણ સ્પષ્ટ હતું. છાપામાં સતત વાતો થતી હતી કે વસાહતોમાં હથિયારબંધ બળવો થવાનો છે. ડચ ઈસ્ટ ઈન્ડિસ તાજેતરમાં જ જાપાનથી સ્વતંત્ર થયા હતાં, હવે તેઓ હોલેન્ડ પાસેથી પણ સ્વતંત્રતાનો દાવાનું અનુમાન કરતા હતાં. દરરોજ અમને યાદ કરાવવામાં આવતું કે આ વસાહતો એ ડચની ભૂમિ હતી - તે ૩૫૦ વર્ષોથી હતી. અમારું સૈન્ય મુગટ માટે તેનો ફરી દાવો કેમ કરતું ન હતું?

કેમ ? તે રાતે ઘરના લોકો સામે હું જાહેર કરવાનો હતો, હું જાણતો હતો કે હું શું કરવા જઈ રહ્યો હતો.

“તે શું છે, એન્ડી?” માર્તજેએ પુછ્યું.

“લશ્કરમાં જોડાવવાનો છું.”

માએ ઊંડો શ્વાસ લીધો. “ઓહ, એન્ડ્ર્યુ!”

તેણી સૈન્યનું ઘણું બધુ જોઈ ચૂકી છે. “શું આપણે હંમેશાં હત્યાઓ જ વિશે વિચાર્યા કરવું પડશે?”

પણ મારા પિતા અને ભાઈ જુદા મનના હતાં. બીજા જ અઠવાડિયે પિતાજી પાસેથી સાયકલ માગીને આમસ્ટરડેમની ભર્તી કાર્યાલયે હું પહોંચી ગયો. રાત પડતા સુધીમાં હું ઘરે પરત આવી ગયો હતો, મારી દૃષ્ટિમાં ઘણું બધુ ઝાંખું હતું. સૈન્ય સત્તર વર્ષના મોટાને કેલેન્ડર પ્રમાણે અઢાર વર્ષ થતા હોય ત્યારે જ ભર્તી કરતાં. હું મેં ૧૯૪૬ સુધી અઢાર વર્ષનો થતો ન હતો.

જાન્યુઆરીમાં હું પાછો આવ્યો અને આ વખતે મારો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. ઘણા સમય પહેલા હું વાઈટમાં મારો નવો ગણવેશ પહેરીને આડંબરથી ચાલતો હતો, હકિકતથી અજાણ કે પેન્ટ ટૂંકાટય હતાં અને જેકેટ લાંબાલસ, આખો દેખાવ તો ભારે લાગતો હતો. પણ રાણી માટે અમારી વસાહતો પાછી મેળવવા માગતા હતાં. અને કદાચ ભ્રષ્ટ ચળવળકારીઓને પણ હરાવવા માગતો હતો. જેમના વિશે લોકો કહેતા કે તેઓ સામ્યવાદીઓ અને હરામીઓ છે. બે શબ્દો આપોઆપ સાથે જોડાઈ ગયા હતાં.

માત્ર એક લોકો જે અભિવાદન સાથે સહકાર આપ્યો નહિ, તે હતા વેટસ્ટ્રા હું ભારે હૃદય સાથે તેમના ઘર આગળથી પસાર થયો.

“હેલો, એન્ડી”

“ગુડ મોર્નિંગ, શ્રી વેટસ્ટ્રા”

“તારા મા અને પિતા કેવા છે?”

શું એવું શક્ય છે કે તેઓએ તારો ગણવેશ જોયો ન હોય? હું થોડો ફર્યો કે સૂર્યના તેજ કિરણો મારા ચમકદાર બ્રાસ ધાતુના પટ્ટાના બકલ ઉપરથી પાછા ફેંકાયા. છેલ્લે હું બોલી ઉઠ્યો “હું ભર્તી થઈ ગયો છું, તમે જાણો છો હું ઈસ્ટ ઈન્ડિસ જવાનો છું.”

શ્રી વેટસ્ટ્રા મારી તરફ ઝૂક્યા કે મને સારી રીતે જોઈ શકે. “હા, હું જોઈ શકું છું. તો તું હવે સાહસ કરવા જઈ રહ્યો છે. તારી માટે પ્રાર્થના કરીશ. એન્ડ્રયુ. હું પ્રાર્થના કરીશ કે જે સાહસ તું કરે તેનાથી તને સંતોષ મળે.”

હું ગૂંચવાઈને તેમને તાકી રહ્યો. તેમનો કહેવાનો જે પણ અર્થ હોય, સાહસ સંતોષ આપી શકે? કોઈપણ પ્રકારનું સાહસ વાઈટની સપાટ ભૂમિની દરેક દિશામાં દૃષ્ટિ કરતાં મેં વિચાર્યું કોઈ પણ સાહસ મને આ ગામની લાંબી ઊંઘ કરતાં પણ વધુ સંતોષ આપી શકે.

તેથી મેં ઘર છોડી દીધું. મેં ભાવનાત્મક અને શારીરિક રીતે ઘર છોડી

દીધું. પાયાની તાલીમ દરમ્યાન મેં સખત મહેનત કરી અને જીવનમાં પહેલીવાર થયું કે હું જે કરવા માગતો હતો તે હું કરી રહ્યો છું.

ઓહ, મારી સાથે પુખ્તની જેમ વ્યવહાર થાય તે મને બહુ ગમતું હતું. ગોરકુમ નગરમાં અડધી તાલીમનો ભાગ થયો હતો. દર રવિવારે હું ચર્ચમાં જતો હતો - મને ભજનસેવામાં રસ હતો તે કારણ નથી પણ ત્યાર પછી જમવા માટે આમંત્રણ મળતું તેમાં મને રસ હતો. યજમાનને હંમેશાં કહેતા મને હર્ષ થતો હતો કે મને ઈન્ડોનેસિયામાં કમાન્ડોની ખાસ તાલીમ માટે લેવામાં આવ્યો છે.

“થોડાક અઠવાડિયામાં જ” હું નહિ કહી શકું નાટ્યાત્મક રીતે ખુરશીને પાછળ ધક્કો મારતા અને રવિવારના ભોજન પછી સીગાર લઈને આરામ કરીને “હું દુશ્મનો સામે ઝપાઝપીમાં ઊતરી ગયો હોઈશ.” અને પછી થોડે દૂર જોયા પછી, હું મારા યજમાનને પૂછું કે જો તેઓ મારા વિશે લખવું યોગ્ય સમજે જ્યારે હું સમુદ્ર પારના અનુભવોનું વર્ણન કરું. તેઓ હંમેશાં સહમત થતા અને મેં હોલેન્ડ છોડ્યું તે પહેલા મારી પાસે સીતેર નામોની યાદી હતી, જેમની સાથે હું સંપર્ક કરી શકતો હતો.

તેઓમાં એક છોકરી હતી. તેને હું ચર્ચ છુટ્યા પછી સામાન્ય રીતે જ મળ્યો હતો, તે ખાસ રવિવાર હતો તેમાં પુનઃગઠન ભજનસેવા થઈ હતી. ક્યારેય મેં જોઈ નથી એવી એ સુંદર છોકરી હતી. અનુમાન કરી શકું કે મારી જ ઉંમરની હશે, એકદમ પાતળી, એકદમ કાળાવાળ તેની અંદર વાદળી રંગની આછી ઝાંય હતી. પણ મને સૌથી પ્રભાવિત કરનાર તેની ચામડી હતી. મેં વાંચ્યું હતું કે બરફ જેવી સફેદ ચામડી, પણ આ પહેલો અવસર હતો કે તે મેં જોયું. ભાષણ વખતે મનોહર ઝોકા ખાધા પછી હું આમંત્રણ માટે ગયો અને સાથે પટાવવા પણ ગયો. ચોક્કસ મારી ઉત્તેજના યોગ્ય સમયે જ થઈ હતી. બરફ જેવી શ્વેત દરવાજે હતી. તેણે પોતાનો પરિચય આપ્યો.

“હું થીલ છું”તેણે કહ્યું,

“હું એન્ડ્રયુ છું”

“મારી મમ્મીને આશ્ચર્ય છે કે જો તું અમારી સાથે ભોજન કરવાનું પસંદ કરીશ.”

“ખૂબ કરીશ, ચોક્કસ,” મેં કહ્યું અને થોડીજ ક્ષણોમાં રાજકુંવરીનો હાથ પકડીને હું ચર્ચમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

થીલના પિતા માછલી વેચનારા હતાં. તેમનું ઘર ગોરકુમના પાણીના

વહેડા આગળ પોતાની દુકાન ઉપર હતું અને અમારું ભોજન કરવા દરમ્યાન બાફેલા કોબીય તથા માંસ સાથે ગોદીની સુગંધ પણ ભળી ગઈ હતી. ત્યાર પછી અમે કૌટુંબિક બેઠક કક્ષમાં બેઠા.

“સીગાર, એન્ડ્ર્યુ?” થીલના પિતાએ પૂછ્યું.

“તમારો આભાર, સાહેબ.” મેં કાળજીપૂર્વક એક પસંદ કરી અને જેમાં વાઈટમાં પુરુષો કરતા હતા તેમ મારી આંગળીઓમાં તેને ગોઠવી. પ્રમાણિકતાથી કહું છું સીગારનો સ્વાદ મને જરાય પસંદ નથી, પણ મદર્નગી સાથે મજબૂત રીતે જોડાયેલ હોવાથી મેં આખી દોરડા જેટલી હોત તો પણ તેને પીને આનંદ માણ્યો હોત. કોફી અને સીગાર પિવાય ત્યાં સુધી થીલ પોતાની બારી પાસે ભરબપોરના તાપમાં પહેલા હતા તેના કરતા પણ વધુ વાદળી વાળ કરતી હતી. તેણે ભાગ્યે જ એકાદ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો હશે, પણ હું જાણી ચૂક્યો હતો કે આ જુવાન છોકરી મારી એક સંપર્કકર્તા બનવાની છે અને કદાચ તેના કરતા પણ કાંઈક વિશેષ.

નવેમ્બર ૨૨, ૧૯૪૬ : ઘરે મારો છેલ્લો દિવસ. થીલને તથા ગોરકુમના અન્ય કુટુંબોને હું ગુડબાઈ - આવજો કહી ચૂક્યો હતો. હવે સમય હતો કે હું મારા કુટુંબ તરફ જવા રજા લઉં.

જો મને ખબર હોત કે હું છેલ્લી જ વખત માને જોવાનું છું તો હું અથડામણ કરતા લડાઈમાં જતાં સૈનિકો સાથે ઘણો દૂર ગયો ન હોત. પણ હું જાણતો નહોતો અને મેં ઉધાર હોય તેમ માને ભેટ્યો. મેં વિચાર્યું કે હું તંદુરસ્ત લાગું છું. આખરે મારી પાસે ગણવેશ હતો જે મને બરાબર આવી ગયો, હું શ્રેષ્ઠ શારીરિક આકારમાં હતો, મારા વાળ લશ્કરી રીત પ્રમાણે કાપેલા હતાં.

જ્યારે તેમને મૂકીને હું જવાનો હતો, હું મા પાસે ગયો તેના એપરન નીચેથી મેં નાનું પુસ્તક ખેંચ્યું. હું જાણતો હતો કે તે કયું પુસ્તક હતું : તેનું બાઈબલ.

“એન્ડ્ર્યુ, તું આને તારી સાથે લઈ જવાનો છે?”

ચોક્કસ, મેં કહ્યું, “હા”

“શું તું એને વાંચીશ, એન્ડ્ર્યુ?”

શું તમે તમારી માને ક્યારેય ના પાડી શકો? તમે ના કરવાનું કરો - પણ તમે ના પાડી શકતા નથી. બાઈબલને મેં મારી ડબલબેગમાં મૂક્યું, જેટલું નીચે મૂકી શકાય તેટલું અને ભૂલી ગયો.

અમારું પરિવહન વહાણ, *સિબાજેક*, ૧૯૪૬ ફિસમસ પહેલા ઈન્ડોનેશિયા આવી પહોંચ્યું. ઉષ્ણ કટીબંધની ભારે ગંધથી મારું મન ઉત્તેજનાથી ભરાઈ ગયું. વહાણ પર ચઢવા ઊતરવાના પાટિયા પર ઉઘાડા મજૂરો દેખાતા હતા, ગોદી પર

વેચનારાની બૂમો અમારું ધ્યાનઆકર્ષવા પ્રયત્ન કરતી હતી. મેં મારી ડબલબેગ તેડી લીધી. અને પાટિયા પરથી નીચે ઉતરવા સંઘર્ષ કરીને ગોદી ઉપર સીધો તાપ આવતો હતો ત્યાં ઊભો રહ્યો. હું કલ્પના પણ કરી શકતો ન હતો કે અમુક અઠવાડિયા પછી હું બાળકોને તથા નિઃશસ્ત્ર પુખ્ત લોકોને કે જેઓ મારી આસપાસ ભીડ છે તેવા લોકોની હત્યા કરવાનો છું.

અમુક વેચનારાઓ વાંદરા વેચતા હતાં. દરેક વાંદરાને સાંકળે બાંધેલું હતું અને ઘણા તો કરતબ કરવા તાલીમબદ્ધ હતાં. આ નાના જીવોથી તેમના ગંભીર, પુરાણો ચહેરા દ્વારા હું આકર્ષાયો હતો. અને ઝૂકીને વધુ નજીકથી એકને જોવા લાગ્યો.

“તેને અડશો નહિ.”

મને સીધો ઊભો કરવામાં આવ્યો, મારી સામે એક અધિકારી ઊભો હતો.

“તે બચકા ભરી લે છે સૈનિક” અધિકારી હસ્યો પણ ગંભીર હતો. “તેમાંનાં અડધાઓને તો હડકવા લાગેલો છે, તમે જાણી લો.”

અધિકારી આગળ વધ્યો અને મેં મારો હાથ પાછો ખેંચી લીધો. નાનો છોકરો જે વાંદરાને સાંભળતો હતો તે અધિકારી પાછળ પીછો કરવા લાગ્યો, ચીસો પાડતો કે તેનું વેચાણ તેણે બગાડી દીધું હતું. હું ઉતરતા સૈનિકોની હરોળમાં જોડાઈ ગયો, પણ તુરંત પછી મને ખબર પડી કે મારે પણ એક પોતાનું રાખવું પડશે.

અમારામાંથી જેઓ લાયક ઠર્યા હતાં તેઓને ટુકડીમાંથી અલગ કરીને નજીકના ટાપુ પર કમાન્ડોની તાલીમ માટે મોકલી દેવામાં આવ્યા. મને મુશ્કેલ અડચણો મધ્યેથી દોડવું પસંદ હતું : દિવાલો ઢેકવી, વેલાઓથી ઝૂલીને ખાડીઓ કૂદવી, ગરનાળાઓ ભાખોડિયાથી પાર કરવા, બંદૂકોની ગોળીઓ ચાલતી હોય ત્યારે ઘસડાઈને આગળ વધવું તેના કરતા વધુ મને હાથથી સામસામેની ટક્કરની તાલીમ પસંદ હતી, જ્યાં અમે બંદૂકની આગળની છરીથી, ચપ્પાઓથી અને ફક્ત હાથો વડે કામ કરતાં “હી-હી !હો!” જ્યારે દુશ્મન ખુલ્લા ચપ્પુથી હુમલો કરે ત્યારે તેની સામે ધસી જવું અને લાકડી વડે હુમલો કરવો, કડક આંગળીઓ કરીને ભોંકી દેવી. કોઈ કારણસર આ વિચારો હું સમજી શકતો ન હતો કે મને માનવીઓની હત્યા કરવાની તાલીમ અપાઈ રહી હતી.

કમાન્ડો તાલીમના ભાગરૂપે આત્મવિશ્વાસનો વિકાસ હતો. પણ અહિંયા મને કોઈ શાળાની જરૂર ન હતી. બાળપણથી જ મારી પાસે સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ મારી ક્ષમતામાં હતો કે જે કંઈ કરવા ધારું તે કરીને જ રહેતો હતો.

ઉદાહરણ તરીકે બ્રેન કેરીયર ખટારો ચલાવવા જેવું આ મોટું શસ્ત્રથી લદાયેલ વાહન ગોળગોળ ટુંકા રસ્તા પર ચલાવવું અને જો કોઈ વાહન ચલાવનાર

હોય તો પણ તેની માટે ચલાવવું ઘણું મુશ્કેલ થતું હતું - જે હું કરી શકતો ન હતો. જે વાહનમાં હું સવાર થઉં તેને હંકારનાર ડ્રાઈવરને જોતો રહું, ત્યાં સુધી કે મને તેની ઉપર હાથ બેસી જાય.

અચાનક એક દિવસ શોધી કાઢવા માટે મને તક મળી. ટુકડીના મુખ્યમથકમાંથી બહાર આવતા, હું અધિકારી પાસે દોડી ગયો.

“શું તું બ્રેન કેરીયર ચલાવી શકીશ, સૈનિક?”

ઝડપી સલામ અને તેના કરતા ઝડપી “હા, સાહેબ.”

“સારું, તો ત્યાં એક પડી છે તેને લઈને ગેરજમાં જવાનું છે, ચાલો જઈએ.”

અમારી સામે કેરીયર ઊભી હતી. ત્રણસો ચાર્ડ દૂર ગેરેજ હતું. બીજા સાત કેરીયર પણ ત્યાં મૂકાયેલા હતાં, માથાથી પૂંછડી સુધી, મરામતની રાહ જોવાતી હતી. હું અચાનક અવાજ સાથે ઠેકડો મારીને ડ્રાઈવરની બેઠક ઉપર બેસી ગયો જ્યારે અધિકારી મારી પડખે આવીને બેઠો. મેં ડેસબોર્ડ ઉપર જોયું. મારી આગળ ચાલી હતી અને મને યાદ છે કે ડ્રાઈવર હંમેશાં સૌપ્રથમ તેને ચાલુ કરતો હતો. ચોક્કસ એન્જીન પહેલા ખાંસી ખાય પછી ચાલુ થઈ જાય. હવે આમાંનું કયું પેડલ કલચ હતું? મેં તેને દબાવ્યું અને તે છેક તળીયે અડક્યું. અને હું હરોળમાં બે વખત નસીબદાર રહ્યો છું. મેં કેરીયરને ગીયરમાં નાખી પછી કલચ છોડવા લાગ્યો અને અમે મોટા કાંગારૂ કૂદકાની સાથે આગળ ધપવા લાગ્યા.

અધિકારી મારી સામે ઝડપથી જોયું પણ કંઈ કહ્યું નહિ : કોઈપણ બ્રેન કેરિયર હંમેશાં સરળતાથી શરૂ થતી નથી. પણ જેમ ટુકડી તરફના રસ્તા ઉપર ઝડપભેર ચલાવી મેં જોયું કે તેણે બંને હાથો અને કૌવતકારી પગોથી કસીને પકડ્યું હતું. અમે ત્રણસો ચાર્ડનું અંતર માત્ર એક જ અકસ્માત જેવી સંભાવનાથી પૂરું કર્યું - સર્જન્ટે (લશ્કરી ઉપર અધિકારી) જોયું કે મારી ચલાવવાની ખૂબી કેટલી સારી છે - અને પછી અમે કેરીયરને મૂકવાની જગ્યાએ પહોંચ્યા.

અને હું જાણતો હતો કે હું મુશ્કેલીમાં હતો.

મને ખબર ન હતી કે બ્રેક ક્યાં હતી.

હાથોથી ધક્કા મારીને અને પગોથી ફંફોશીને મેં દરેક ચાંપ અને લીવર જે મને મળ્યા તેનાથી પ્રયત્નો કરી જોયા. બધી જ વસ્તુઓમાં મેં એક્સીલેટરને દબાવી દીધું અને એક જ છેલ્લી શક્તિશાળી લહેર સાથે અમે ઊભી રહેલી બ્રેન કેરીયરો હરોળમાં ચાસ પડેલી જગ્યાએ આગળ જવા દીધી. આગળની સાતેય ગાડીને ધક્કાભેર અથડાતા તેઓ એકબીજાને ટેકે ઝૂકી ગઈ, અમારા મોંમાના સિસકારા બંધ થાય ત્યાં

સુધીમાં એન્જનમાંથી ધુમાડો નિકળવા લાગ્યો અને છેલ્લી વખત શ્વાસ લઈને બંધ થઈ ગયું.

મેં અધિકારી સામે જોયું તેણે મારી સામે ધારીને જોયું, તેની આંખો પહોળી થઈ ગઈ, કપાળ પરથી ચહેરા પર પરસેવો સરકવા લાગ્યો. તે ગાડીમાંથી ઊતર્યો, ફરીને બીજી તરફ આવ્યો. અને રોકાયા વગર ચાલીને મારી સામે જોયું. સર્જન્ટ દોડીને મારી પાસે આવ્યા, મને ખેંચીને ડ્રાઈવરની સીટ ઉપરથી નીચે ઉતારી દીધો.

“સૈનિક તને કંઈ વળગ્યું છે?”

“સર્જન્ટે, મને પૂછ્યું હતું કે શું તને ચલાવતા આવડે છે. પણ તેણે મને પૂછ્યું ન હતું કે તને રોકતા આવડે છે!”

મારી માટે કદાચ સદ્ભાગ્યે જ બીજી સવારે અમારા પહેલા યુદ્ધ મિશન પર જવાના હતાં. અમે જવાના હતા, અફવાઓ કહેતી હતી કે કમાન્ડોની ચારની ટુકડીમાંથી ત્રણને ખોઈ બેસતા હતાં.

પરોઢીયે અમે આગળ વધ્યાં.

અને તુરંત જ મને ખબર પડી હતી કે આ સાહસ માટે હું ખોટો હતો. તે એટલું જોખમી ન હતું - મને તે પસંદ આવ્યું - તે તો હત્યાઓ કરવાની હતી. અચાનક નિશાન હતું તે કોઈ કાગળના ટુકડા ન હતાં. જે ગોળી વાગ્યાથી તુરંત જ ભૂમિ પર ટુકડેટુકડા થઈ વિખેરાઈ જાય, પણ તેઓ મારા પોતાના હોય તેવા પિતાઓ અને ભાઈઓ હતાં. મોટે ભાગે અમારા નિશાન ગણવેશધારી ન હતા.

હું શું કરી રહ્યો હતો ? હું અહિંયા કેવી રીતે આવી ગયો ? મને મારા પોતાથી નફરત થવા લાગી કે જેની મેં ક્યારેય કલ્પના કરી ન હતી.

અને પછી એક દિવસે એવી ઘટના બની કે મારા આખા જીવનભર બિહામણું થયું હતું. અમે ગામડામાં થઈને કૂચ કરતા હતા જે અડધી વસ્તીવાળું હતું. આને લીધે અમને હિંમત આવી કેમ કે અમે વિચારી શકતા ન હતાં કે સામ્યવાદીઓ સૂરંગો બિછાવી ન શકે જેમ લોકો રહેતા હોય. ધંધાદારી વિરોધી સૂરંગો એવી બાબતો હતી જેનો અમને દુનિયામાં સૌથી વધુ ડર લાગતો હતો. તે અમને અવિરત ભયમાં રાખતા હતાં, જો કે આ કૂદવું, નિર્જળ સાધન ફૂટી જાય તો તે અમને જીવનભર અધમતા અને અપંગતામાં મૂકી દેતા હતાં. ત્રણ અઠવાડિયાથી વધારે અમે સામસામે ટક્કર લેતા હતાં, અને અમારા એકમાં દરેકના જીવ ધાર પર હતાં, જ્યારે શાંતિપ્રિય દેખાતા ગામનો અડધો રસ્તો કાપ્યા પછી તે તો સૂરંગોનો માળો હોય તેમ ફેરવાઈ ગયું હતું. ટુકડી આવેશી બની ગઈ હતી. કોઈ પણ આદેશ વગર કોઈ પણ કારણ વગર અમે ગોળીબાર શરૂ કરી નાખ્યો હતો. અમારી નજરે જે કંઈ ચઢે તેને ગોળી મારી દેતા હતાં. જ્યારે અમે સભાનતામાં આવ્યા ત્યારે ગામમાં કોઈ જીવીત નહતું.

અમે સુરંગ પાથરેલ વિસ્તારનો ઘેરો ઘાલ્યો અને ખૂબ સાવધાનીપૂર્વક અમે જે વિધ્વંસ કર્યો હતો તેમાં થઈને પસાર થયા ગામના અંતે મેં જે જોયું તેણે મને ગાંડો કરી નાખ્યો હોત તે છેલ્લી હદે લઈ ગયું. એક જુવાન ઈન્ડોનેશિયાઈ માતા પોતાના જ લોહીના ખાબોચિયામાં તરબોળ પડી હતી અને નાનો છોકરો તેને ધાવતો પડેલો હતો. બંને એક જ ગોળીએ માર્યા ગયા હતાં.

મને વિચાર આવ્યો કે મારે પણ પોતાને મારી નાખવો જોઈએ. હું જાણતો હતો કે આવનાર બે વર્ષમાં ઈન્ડોનેશિયામાંના ડચ લશ્કરોમાં હું યુદ્ધ મેદાનમાંનાં મારી ઘેલી વિરતાને કારણે પ્રખ્યાત થઈ ગયો હોઈશ. મેં ઘાસની પીળી સળીની ટોપી વેચાતી લીધી અને લડાઈમાં સામના વખતે મેં તે પહેરી હતી. તે એક હિંમત અને આમંત્રણ હતું. “હું અહિંયા છું !” “મને ગોળી મારો!” ધીરે ધીરે મારી આસપાસ છોકરાઓનું ટોળું જમા થવા લાગ્યું જેઓએ પ્રતિક્રિયા આપી કે જેવું મેં કર્યું હતું તેવું તેઓએ કર્યું અને સાથે મળીને અમે મુદ્રાલેખ બનાવ્યો જેને અમે છાવણીના સમાચારના પાટિયા પર લખ્યું : “મગજ ખોયા વગર - ચાલાક બનો.”

જે કંઈ અમે એ બે વર્ષોમાં કર્યું ચાહે રણમેદાનમાં અથવા છાવણીમાં આરામ કરતા હોઈએ સર્વ ચરમસીમાએ હતું. જ્યારે અમે લડ્યા તો ગાંડાની જેમ લડ્યા. જ્યારે અમે પીધું અમારા હોંશ ઊડી ગયા ત્યાં સુધી પીધું. સાથે મળીને અમે એક દારૂની દુકાનથી બીજી દુકાન સુધી જતા, અમારી ખાલી જીન દારૂની શીશીઓ અમે સ્થાનિક દુકાનોની બારીઓમાં જોરથી ફેંકીને તોડતા હતાં.

જ્યારે હું હોંશમાં આવતો, મને આશ્ચર્ય થતું કે હું આ કેમ કરી રહ્યો છું, પણ આ સવાલનો જવાબ મને ક્યારેય મળ્યો નહિ. એક વાર તો મને થયું કે પાદરી મને તેનો જવાબ આપી શકશે. તેઓએ મને કહ્યું કે તેમને હું અધિકારીઓ માટેની દારૂની દુકાન - બારમાં મળીશ અંતે જ્યારે હું ત્યાં પહોંચ્યો તે સાધારણ પીધેલી હાલમાં અને તેના જેવું કોઈ વાતોડિયું ન હતું. તે મને મળવા બહાર આવ્યા પણ મેં જ્યારે તેમને કહ્યું કે હું શા માટે તેમને મળવા આવ્યો છું, તેઓ હસ્યા અને કહ્યું કે તું તેમાંથી બહાર આવી જઈશ. “પણ જો તું બીજી વાર લડાઈમાં જાય તે પહેલા ભક્તિસભામાં આવવા માગીશ,” પાદરીએ કહ્યું, “એવી રીતે તું માણસોને કૃપાની સ્થિતિમાં મારી નાખી શકીશ” તેને લાગ્યું કે બહુ જ હાસ્યસ્પદ રમૂજ લાગે છે. તેઓ ફરી અંદર જઈને બીજાઓ આગળ એ જ રટણ કરવા ગયા.

તેથી હું મારા પત્રવ્યવહારના મિત્રો તરફ વળ્યો. મેં જેઓને લખવાનું વચન આપ્યું હતું તેઓની સાથે મારો સંપર્ક જાળવી રાખ્યો હતો. અને હવે મારા ગૂંચવડાને અમુક લોકો આગળ વહેંચવાનું મેં સાહસ કર્યું. તત્વોમાં તેઓ બધાએ એક જ વાત લખી મોકલી : “એન્ડ્રયુ, તું તારા દેશ માટે લડી રહ્યો છે તેથી બીજા

કશાનું મહત્વ નથી.”

એક વ્યક્તિએ તેના કરતા કંઈ વિશેષ કહ્યું, થીલ. થીલે મને દોષભાવના વિશે લખી મોકલ્યું. તેના પત્રના એ ભાગે મારી આંતરિક અધમતા સાથે સીધી જ વાત કરી. પણ પછી તે માફી વિશે આગળ વાત કરવા લાગી. અને ત્યાં તેણે મને ખોવી દીધો. મારી દોષભાવનાએ મને સાંકળથી જકડી લીધો અને પીવું, લડવું, પત્ર લખવા કે વાંચવા જે કંઈ મેં કર્યું તેની પક્કડ વિરુદ્ધ હું કશું કરી શકું તેમ લાગતું ન હતું.

અને એક દિવસ જ્યારે જકાર્તામાં હું રજા ઉપર હતો, બજારમાં ફરતો હતો, મેં એક થાંભલા ઉપર લાંબા હાથવાળો નાનો ગીબોન વાંદરો બાંધેલો જોયો. તે થાંભલાની ટોચે કંઈક ફળ ખાતો બેઠો હતો અને જેવો હું તેની પાસે ગયો કે તુરંત જ તે મારા ખભા ઉપર કૂદીને બેઠો અને મને અડધી નારંગી આપવા લાગ્યો. હું હસ્યો અને ઈન્ડોનેશ્યન હોશિયાર વેચાણકાર તક માટે દોડીને આવ્યો.

“સાહેબ, વાંદરો તમને પસંદ કરે છે!”

હું ફરી હસ્યો. ગીબોને જાણી જોઈને બે વાર મીચકાર માર્યા અને પછી મને તેના દાંત બતાવ્યા અને તે દાંતિયાથી વિશેષ શું હોય.

“કેટલા?”

“અને આવી રીતે મેં વાંદરો ખરીદ્યો.” તેને હું મારી સાથે સૈનિકાગારમાં લઈ ગયો. પહેલા તો અન્ય છોકરાઓ આકર્ષાયા હતાં.

“શું તે બચકા ભરે છે?”

“ફક્ત ઘૂરકે છે,” મેં કહ્યું.

એ તો મૂર્ખ જેવી વાત લાગતી હતી જેનો કોઈ અર્થ ન હતો. પણ જેવો હું બોલી રહ્યો કે તુરંત જ વાંદરું મારા હાથમાંથી કૂદકો મારીને ઉપરની થાંભલીએ લટકીને જ્યાં પણ તેને ઈચ્છા થઈ ત્યાં કૂદકા માર્યા - મજબૂત માણસ કે જે પોકરની રમતમાં સરેરાશ કરતા વધુ જીતતો હતો તેના માથા પર જઈને બેઠું. તેણે પડખેથી પકડીને તેના હાથોને ધક્કો માર્યો અને પોતાના માથા પરથી ઊતારવાનો પ્રયત્નો કર્યો. આખી ટુકડી હસવા લાગી.

“મારાથી તેને દૂર કરો!” જેને ઝવાર્ટે બૂમ પાડી. “તેને દૂર કરો!”

“મેં મારો હાથ લાંબો કર્યો અને વાંદરું મારી પાસે દોડી આવ્યું.”

જેને પોતાના વાળ સરખા કર્યા અને ખમીસ પાતલૂનમાં બરાબર ખોસ્તું પણ તેની આંખો ખૂની જેવી દેખાતી હતી. “હું તેને મારી નાખીશ” તેણે ધીરેથી કહ્યું.

તેથી એક દિવસે મેં એક મિત્ર મેળવ્યો અને બીજાને ખોયો. મારી પાસે તે

વાંદરું વધુ અઠવાડિયા સુધી રહ્યું નહિ, કેમ કે મારી દષ્ટિમાં આવ્યું કે તેનું પેટ તેને ઈજા પહોંચાડતું હતું. એક દિવસ જ્યારે હું તેને લઈને જતો હતો મેં જોયું કે તેની કમરે તેને પટ્ટાથી માર્યાનું નિશાન જોયું. મેં તેને બિછાના પર સૂવાડ્યું અને સીધુ સૂઈ રહેવા કહ્યું. કાળજીપૂર્વક મેં વાળ ખસેડ્યા અને સ્પષ્ટતાથી તે જોયું. પુરાવારૂપે જોયું તો ગીબોન જ્યારે નાનું હતું ત્યારે કોઈકે તેની કમરે કસીને તાર બાંધ્યો હતો અને ક્યારેય તેને કાઢ્યો ન હતો. જેમ જેમ વાંદરું મોટું થતું ગયું તેમ તે તેના શરીરની અંદર ઘૂસી ગયું હતું. તેને લીધે તેને ભયંકર દર્દ થતું હશે.

એ દિવસે સાંજે મેં શસ્ત્રક્રિયા શરૂ કરી. મેં અસ્ત્રો લીધો અને જ્યાં તાર હતો તેની આસપાસના ત્રણ ઈંચ સુધીના વાળ વાંદરાના શરીર પરથી ઊતારી દીધા. ઘા ખુલ્લો થઈ ગયો હતો અને લાલ દેખાતો હતો. આ બધું જ ટુકડીના છોકરાઓ જોયા કરતા હતાં, મેં ખૂબ જ નરમાશથી ચામડીની અંદર ઘૂસેલા તારને સ્પષ્ટ ખુલ્લો કર્યો. ગીબોન પણ ખૂબ જ આશ્ચર્યકારક ધીરજથી પડ્યું રહ્યું હતું. જ્યારે પણ મારાથી તેને ઈજા થઈ તે મારી સામે એવું કહેતા જોતું હોય તેમ લાગતું હતું કે, “હું સમજી શકું છું” પણ આખરે હું તે તારને તેના શરીરથી દૂર કરી શક્યો. તુરંત જ તે કૂદ્યું અને શરીરને ગોળગોળ ફેરવ્યું, મારા ખભા ઉપર નાચ્યું અને મારા વાળ ખેંચ્યા, ટુકડીમાં જેન સિવાય બધા જ ખુશ થઈ ગયા હતાં.

ત્યાર પછી હું અને મારું ગીબોન અવિભાજ્ય બની ગયા હતાં. હું વિચારું છું કે હું પોતાને તેની સાથે દઢતાથી ઓળખાવતો અને તે મારી સાથે. હું વિચારું છું કે જે તાર ગોળ વિંટળાયેલો હતો એ જ રીતે દોષભાવના પણ મને સખત રીતે વિંટળાયેલી હતી. - અને તેના છુટકારાની જેમ હું પણ રાહ જોઈ રહ્યો હતો. જ્યારે પણ હું રજા પર હોઉં ત્યારે દિવસ દરમ્યાન હું તેને મારી સાથે જંગલમાં ફરવા લઈ જતો હતો. તે મારી પાછળ લાંબાં કૂદકા મારીને થાકી જાય ત્યાં સુધી દોડ્યા કરે. પછી ઝડપથી દોડીને ટકરાય, ઊંચો કૂદકો મારે અને મારા પેન્ટ પર લટકી જાય, જ્યાં કંઈ તે લટકે ત્યાંથી હું તેને ઊંચકીને મારા ખભા ઉપર લઈ લઉં. અમે બંને દસથી પંદર માઈલ સુધી દોડીએ અને આખરે મારા પોતાને જમીન પર ફેંકી દઉં અને સૂઈ જાઉં. લગભગ હંમેશાં અમારી ઉપરના વૃક્ષો ઉપર વાંદરાઓ રહેતા હતાં. મારું નાનું ગીબોન ઝાડ ઉપર ચઢીને ઝોલા ખાય તથા અન્ય વાંદરાઓ સાથે મસ્તી કરે. જ્યારે પહેલી વખત તેમ થયું ત્યારે મને લાગ્યું કે હું તેને ખોઈ બેઠો છું. પણ જે ક્ષણે પાછો જવા હું ઊભો થયો મારા ઉપરની ડાળીઓમાં સિસકારાના અવાજ સાથે, પાંદડાઓના ખળભળાટ સાથે મને ધબ અવાજ સાથે ગીબોન મારા ખભા ઉપર આવીને ગોઠવાઈ ગયું.

એક દિવસ જ્યારે હસીને અને કંટાળીને તેને ઉઠાવીને થાક્યા પછી

છાવણીમાં પાછો આવ્યો ત્યારે મારા ભાઈ બેનનો એક પત્ર આવીને મારી રાહ જોતો હતો. તે દફનયાત્રામાં આગળને આગળ જતો હતો. ત્યારે ધીરેથી મને સમજ પડી કે તે તો મારી મા હતી.

તેની પહેલા ટેલીગ્રામ મોકલ્યો હતો- પણ તે તેની પાસે પહોંચ્યો ન હતો. મને ખબર હતી કે રડવું આવશે. મેં વાદરાને થોડું પાણી આપ્યું. અને તે પાણી પીતું હતું ત્યારે હું છાવણીમાંથી છટકી ગયો. હું ગીબોનને પણ મારી સાથે ઈચ્છતો ન હતો. હું દોડતો ગયો દોડતો ગયો જ્યાં સુધી મારા પગો દુખી ન ગયા, અચાનક એ જાણીને કે હવે તેના વગર હું હંમેશાં એકલો રહેવાનો હતો.

અને એ અઠવાડિયું હતું કે જેન ઝવાર્ટે વાંદરા સાથે પોતાનો બદલો વાળ્યો, એક સાંજે જ્યારે હું સુરક્ષાની જવાબદારીથી પાછો આવ્યો ત્યારે મને સમાચાર મળ્યા કે “એન્ડી, નાનું વાંદરું મરી ગયું છે.”

“મરી ગયું?” મેં વિલા મોઢે ઉપર જોયું, “શું થયું હતું?”

“એક છોકરાએ તેને પૂંછડીથી પકડીને તેને દિવાલ સાથે વારંવાર અફળાવ્યું”

“શું એ ઝાવર્ટે હતો?”

વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો નહિ.

“હવે વાંદરું ક્યાં છે?”

“તે બહાર ઝાડીમાં પડ્યું હશે.”

મેં તેને ઝાડીઓમાં લટકતું જોયું. ભયંકર બાબત તો એ હતી કે તે મરી ગયું ન હતું. મેં તેને ઉઠાવ્યું અને તેને પાછું સૈનિકાગારમાં લાવ્યો. તેનું જડણું ભાંગી ગયું હતું. તેના ગળાની અંદર ઊંડો ઘા પડી ગયો હતો. જ્યારે મેં તેને પાણી પીવડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો તો તે ઘાના કાણામાંથી બહાર આવી ગયું. જેન ઝવાર્ટ મને ઝઘડાની દૃષ્ટિથી જોયા કરતો હતો કે તે લડવા તૈયાર હતો. પણ હું લડ્યો નહિ. ઘણા બધા મુક્કાઓથી હું બેહોશ જેવો થઈ ગયો.

બીજા દસ દિવસો, દિવસ અને રાત મેં વાંદરાની કાળજી લીધી. મેં વાંદરાના ગળામાં ટાંકા લઈ લીધા અને ખાંડના પાણીથી તેનું પોષણ કર્યું. મેં તેના નાના સ્નુયુઓ સાફ કર્યા. મેં તેની ચામડીમાં ટાંકા લીધા. મેં તેને ગરમ કપડાંમાં લપેટેહું રાખ્યું અને સતત તેની સાથે વાતો કરતો રહ્યો. એ તો જીવ હતો જેને મેં બંધનમાંથી મુક્ત કર્યો હતો ને તેને સંઘર્ષ કર્યા વગર જવા દેવા માગતો ન હતો.

ધીમે, અતિ ધીમેથી મારું ગીબોન ખાવા લાગ્યું અને પછી બિછાના પર ભાંખોડિયા ભરવા લાગ્યું અને આખરે બેસવા લાગ્યું અને જો હું તેને સમય પર જમવાનું ન આપું તો તે મારી વિરુદ્ધ બબળવાનું શરૂ કરી કાઢે. બે મહિનાના અંતે

તે મારી સાથે ફરીથી જંગલમાં દોડતું થઈ ગયું.

પણ તેણે બીજા લોકોમાં ભરોસો ક્યારેય પાછો મેળવ્યો નહિ. તે સૈનિકાગાર તેની માટે ભયજનક જગ્યા હતી. માત્ર એક જ વખત તેને ધ્રૂજારી આવી ન હતી. જ્યારે લોકો અમારી નજીક હતાં અને તેના ચારેય પગ તથા પૂંછડી મારા હાથોએ વિંટળાયેલાં હતા અને તેનું માથું મારા ખમીસના ઉપરના ભાગમાં સંતાડ્યું હતું.

જ્યારે સમાચાર આવ્યા કે દુશ્મન સામે મોટી લડાઈ માટે દૂર જવાનું છે, ત્યારે મેં કોઈકને કહ્યું કે જે ચલાવતા જાણતું હોય તે ઉછીની એક જીપ લઈને મને અને મારા ગીબોનને જંગલમાં લઈ જાય. “હું તેને ત્યાં છોડીને ઝડપથી પાછો ભાગી આવવા માગતો હતો.” મેં કહ્યું, “શું કોઈ મને લઈ જશે ?”

“હું લઈ જઈશ.”

મેં પાછું ફરીને જોયું તો જેન ઝાવર્ટ હતો. મેં એકીટસે તેની સામે જોયા કર્યું પણ તેણે એક પણ પલકારો માર્યો નહિ.

“સારું તો”

જ્યારે અમે જંગલમાં જતા હતાં ત્યારે મેં વાંદરાને સમજાવ્યું કે હું તેને હવે કેમ રાખી શકતો નથી. આખરે અમે રોકાયા. જેવું મેં નાના ગીબોનને ભૂમિ પર મૂક્યું, તેની ડહાપણભરી નજર મારી આંખોમાં જોયા કરતી જાણે કે સૂઝ સમજ સાથે હોય. તેણે કૂદકો મારીને પાછું જીપમાં આવવાનું કર્યું નહિ. અમે પાછા વળ્યા તો પણ તે ભૂમિ પર બેસીને જોયા જ કરતું હતું ત્યાં સુધી કે અમે તેની દૃષ્ટિથી દૂર જતા રહ્યાં.

બીજી સવારે, ૧૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૯, અમારું એકમ પરોઢીએ નિકળી પડ્યું. એ મેં સારું કર્યું કે મેં વાંદરાને મૂકી દીધું કેમ કે ત્યાર પછી અમે ક્યારે છાવણીમાં પાછા ફર્યા નહિ.

પહેલા જેવી જ વીરતાનો મેં ઢોંગ કર્યો જે પ્રથમવાર મેં બતાવી હતી તે આ મિશનમાં પણ કર્યું. પહેલાની જેમ જ મેં પીળી ઘાસની સળીની ટોપી પહેરી. હું જોર જોરથી બૂમો પાડતો, શ્રાપ દેતો, દિવસ પછી દિવસ હું મારી ટુકડી સાથે આગળ વધતો પણ મારી ખુલ્લી અવજાએ મને બેહાલ કરી કાઢ્યો હોય તેમ લાગતું હતું.

અને પછી એક સવારે એક ગોળી મારા પગની ઘૂંટીમાંથી પસાર થઈ ગઈ અને હું યુદ્ધ બહાર થઈ ગયો.

અચાનક જ એવું થઈ ગયું - પહેલા તો દર્દ વગર કે કંઈ થયું છે તેની મને ખબર જ પડી નહિ. અમે ઝાડીઓમાં ચાલી ગયા. અમારી ત્રણ દિશા ઉપર દુશ્મનો હતાં અને ઘણી વખત અમારું બળ ઘટી જતું હતું. મને ઘૂંટીમાં જ કેમ ગોળી વાગી અને મને બીજી કોઈ જગાએ કેમ ન વાગી, હું જાણતો ન હતો, પણ હું દોડતો હતો

અને અચાનક પડી ગયો હું જાણતો હતો કે મેં લથડિયું ખાધું નથી. પણ હું ઊભો થઈ શકતો ન હતો અને મેં જોયું કે મારા જમણા લડાઈના બૂટમાં બે કાંણા હતાં. તે બન્નેમાંથી લોહી વહેતું હતું.

“મને ગોળી વાગી ગઈ હતી.” મેં કહ્યું ઉત્તેજના વગર તે માત્ર હકિકત હતી અને મેં તેને એ જ રીતે વર્ણવી .

સાથીએ મને પોતાની દૃષ્ટિથી એક ખાડામાં ગબડાવી દીધો. છેલ્લે સારવાર કરનાર સ્ટ્રેચર લઈને આવ્યા. તેઓએ તેની પર મને સુવાડીને, મને લઈ જઈ રહ્યાં હતાં, ખાડામાંથી બહાર નીકળતા હતાં, તો પણ મારા માથા પર તે પીળી ટોપી હતી. અને આગ લાગી હતી તો પણ મેં તેને ઉતારવાની મના કરી. એક ગોળી તો ટોપમાંથી પસાર થઈ ગઈ હતી પણ મને તેની કોઈ પડી ન હતી.

કલાક પછી પણ મેં પીળી ટોપી પહેરેલી હતી. મને ખાલી કરાયેલ દવાખાનામાં શસ્ત્રક્રિયાના ટેબલ ઉપર સૂવાડ્યો ત્યારે પણ મારા માથા પર ઘાસની સળીની પીળી ટોપી હતી. મારા પગને સાંધવામાં અઢી કલાક લાગ્યા. મેં ડોક્ટરોને વાતો કરતા સાંભળ્યાં હતા કે પગ કાપી કાઢવો કે કાપી કાઢવો નહિ. નર્સે મને તે ટોપી કાઢી નાખવા જણાવ્યું પણ મેં ના પાડી દીધી.

“શું તું જાણતો નથી કે આ શું છે?” ડોક્ટરે નર્સને પૂછ્યું “એ તો એકમનું ચિહ્ન છે. આ એ છોકરા છે જેઓ ચાલક બન્યા અને પોતાનું મગજ ગુમાવ્યું”

પણ મારે એવું નથી. પણ એ તો અમારી વ્યંગ, આખરી નિષ્ફળતા હતી. મેં મારું મગજ ઉડી જાય ત્યાં સુધી કર્યું ન હતું, જેમ પગને થયું. કોઈ રીતે મારી સર્વ ભયાનક સ્વવિનાશક બાબતોમાં મેં આ શક્યતાને ગણતરીમાં નહતું લીધું. આખા માનવીય ફારસ માટે મેં મારા પોતાને હંમેશાં ઘૂણાનો ઢંઢેરો કરતા જોયો હતો. પણ જીવવું અને અપંગ થવું! - તે તો સૌથી ગરીબ નસીબ હતું. મારું મહાન સાહસ નિષ્ફળ ગયું એકદમ ખરાબ હું વીસ વર્ષનો હતો અને મેં શોધી કાઢ્યું કે દુનિયામાં ક્યાંય ખરું સાહસ છે જ નહિ.

છીપલામાં લીસો કાંકરો

હું હોસ્પીટલના ખાટલા ઉપર પડ્યો હતો, મારા જમણા પગને પ્લાસ્ટરમાં જકડવામાં આવ્યો હતો, કે માંડમાંડ હલાવી શકતો હતો.

પહેલા તો મારા એકમના લોકો જ મુલાકાતીઓ હતાં, પણ બીજાઓ તો પોતાને મારી નાખ્યા હોય અથવા ઘાયલ કર્યા હોય. અને સર્વ ઉપરાંત જીવન આગળ વધતું હતું. ડોક્ટરે મને કહ્યું હતું કે હું ધોડી વગર ક્યારેય ચાલી શકીશ નહિ. એ સારું થશે કે તમે તેના વિશે વિચારો નહિ, ધીરે ધીરે મારા મિત્રો પણ આવતા બંધ થઈ ગયા.

પણ તેઓએ બે બાબતો હાંસલ કરી ત્યાર પહેલા નહિ, તેઓ મારા માટે પ્રસંગોને રોકતા હતાં.

પ્રથમ તો પત્ર મોકલવાના હતાં, મેં ક્યારેય પત્ર મોકલવાનો ઈરાદો રાખ્યો ન હતો. તે થીલને મોકલવાનો હતો. મેં વિચિત્ર આદત પકડી : જ્યારે પણ હું નગરમાંથી અથવા યુદ્ધ મેદાનેથી મોડી રાતે આવું તેના કારણે ખાસ કરીને હું પોતાને ગંદો અનુભવતો હતો, પછી થીલને હું લખતો હતો. હું બધી જ ગંદકી કાગળ ઉપર

લખી લેતો, ચીડ ચઢે એવી બાબતો જે મેં જોઈ અને કરી હોય, એવી બાબતો કે જે ખરેખર કોઈની સાથે તેને ખુલ્લી કરી ન હોય પછી હું તેને બાળી નાખતો હતો.

જ્યારે મારા છેલ્લા યુદ્ધમાં જતા પહેલા, મેં એવો પત્ર થીલને લખવાનો શરૂ કર્યો હતો અને મારી સૈનિકાગાર બેગમાં અધૂરો મૂક્યો હતો. મને ઈજા થયા પછી એક મદદરૂપ મિત્ર બધું ભેગું કરે તે પહેલા મારી વ્યક્તિગત વસ્તુઓ જોઈ હતી. અને સહાયકારી પ્રકારનો સાથી હોવાને કારણે તેણે થીલનું નામ મારા સરનામાનાં પુસ્તકમાં જોયું હતું અને તેણે પત્ર મોકલી દીધો હતો, તમે જોઈ શકો છો કે તેને લાગ્યું કે તેણે કંઈક સારું કર્યું હશે.

“માણસ!” જ્યારે તે હોસ્પિટલ આવ્યો ત્યારે તેણે મને ખીજવ્યો હતો. મેં ક્યારેય આવા નામની સૂચિ જોઈ નથી! તું શું કરે છે, હોલેન્ડમાં દરેક કુટુંબને લખે છે જેમને સુંદર છોકરી હોય! છેલ્લે થીલનું નામ શોધવા લગભગ મારો અડધો કલાક લઈ લીધો. માણસ, ધ્યાન રાખજે - “આ બીજું યુદ્ધ શરૂ થઈ જશે.”

મારા ચહેરા ઉપર ભય દેખાઈ આવતો હતો કારણ કે તે અચાનક પોતાની ખુરશી પરથી કૂદીને ઊભો થયો.

“જી, એન્ડી, મને સમજાતું નથી કે તે હાલ પણ બહુ ઠેસ પહોંચાડે છે. અને અહિંયા હું ગંદી રમૂજ કરી રહ્યો છું. હું ફરી જ્યારે આવીશ ત્યારે તને સારું લાગશે.”

ઘણા દિવસો સુધી મેં હલકા પત્રમાં શું લખ્યું હતું તે યાદ કરવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. જેટલો પણ હું પાસે જઈ કે ભૂલીને ફરી શરૂ કરવું પડે.

પ્રિય થીલ,

આજે રાતે હું ખૂબ એકલો છું. હું ઈચ્છું છું કે કદાચ તું અહિંયા હોય. આ બધી વાતો હું તારી આંખોમાં જોઈને કહેત કે તું હાલપણ મને પસંદ કરે છે અથવા એટલું કે મને દોષિત ન ઠરાવ.

તેં મને એકવખત લખ્યું કે મારે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. સારું, મેં પ્રાર્થના કરી નથી. તેના બદલે મેં શ્રાપ ઉચ્ચાર્યો. હું એવા શબ્દો જાણું છું કે જે મેં ક્યારેય હોલેન્ડમાં સાંભળ્યા નથી. હું ગંદા જોક્સ કહું છું. જેટલા ગંદા જોક્સ કહું તેટલા જ બીજાઓને હસવું આવે છે. તું જેવું વિચારે છે તેવો વ્યક્તિ હું નથી. આ લડાઈએ મને ચિંતિત કર્યો છે. પણ હવે ચિંતા રહી

નથી. જ્યારે હું મરેલા લોકોને જોઉં મને આંચકો લાગતો. જેઓને અમે મારી નાખ્યા હોય તેઓ માત્ર સૈનિક જ ન હતાં, પણ સામાન્ય કામ કરતાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો હતાં.

મને ઈશ્વરની કોઈ ઈચ્છા નથી. મારે પ્રાર્થના કરવી નથી. ચર્ચમાં જવાને બદલે હું દારૂની દુકાને જઈને હોંશ ખોઈ દઉં ત્યાં સુધી પીતો રહું છું....

વધુ, ખૂબ જ વધુ અને અત્યંત અધમતા. હું ખેદ સાથે તે હોસ્પિટલના વોર્ડમાં પડ્યો હતો, યાદ કરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો કે મારી પીથેલી હાલતમાં મેં શું શું લખ્યું હતું.

સારું ત્યાં એક મિત્ર હતો જેને હું આવજો કહી શકતો હતો. મુશ્કેલી તો એ હતી કે, થીલ એ માત્ર મિત્ર ન હતી. તે તો શ્રેષ્ઠ મિત્ર હતી તેના જેવું બીજુ કોઈ ન હતું- અને મને તે જોઈતી હતી, તે મને અત્યંત જોઈતી હતી.

હું સાંકડા ખાટલા ઉપર મારતો હતો, મારો શરીરનો ભાગ જે હલાવી શકતો હતો, એવો પ્રયત્ન કરતો કે થીલ તે પત્ર વાંચવાનું બંધ કરે.

અને મારો હાથ જે વિંઝાઈને પાછો પડ્યો તેની નીચે એક પુસ્તક હતું.

તે છોકરાએ મારી માટે આ બીજી બાબત કરી હતી. તે મારી માનું નાનું બાઈબલ ડફલબેગની છેક નીચે મળી આવ્યું હતું. એ તો જેન ઝવાર્ટ હતો જે મારી પાસે લાવ્યો હતો, શરમાતા મારા ટેબલની બાજુ પર મૂકતો ગયો હતો.

“આ પુસ્તક તારી વસ્તુઓ સાથે હતું,” તેણે કહ્યું. “હું જાણતો નથી કે તારે તે જોઈતું હતું”

મેં કહ્યું આભાર, પણ મેં તે લીધું નહિ. મને શંકા થઈ કે કદાચ સાધ્વીઓ માટે જ હોવું જોઈતું હતું. જે હોસ્પિટલમાં હું દાખલ થયો હતો તે પણ ફ્રાંસીસકન સીસ્ટર સાધ્વીઓ દ્વારા જ ચલાવાતું હતું. હું બહુ ઝડપથી તે બધાના પ્રેમમાં પડી ગયો હતો. સવારથી સાંજ સુધી તેઓ વોર્ડમાં બિછાનાઓ વ્યવસ્થિત કરવા, દવાઓ આપવી, ઘા ધોઈને દવા લગાવવી, અમારી માટે પત્રો લખવા, હસવું, ગાવું વગેરેમાં વ્યસ્ત હતાં. મેં તેમને ક્યારેય ફરિયાદ કરતા સાંભળ્યા નથી.

એક દિવસ મેં નનને પૂછ્યું જે મને સાફસફાઈમાં મદદ કરી હતી કે તમે અને બીજી અન્ય સીસ્ટર કેવી રીતે હંમેશાં ઉલ્લાસિત રહો છો.

“એન્ડ્રયુ, તને કેમ તેનો જવાબ જાણવાની જરૂર પડી- જે તારા જેવો સારો ડય છોકરો છે, તેને એ તો ખ્રિસ્તનો પ્રેમ છે.” જ્યારે તેણે તે કહ્યું ત્યારે તેની આંખો

ચમકવા લાગી અને મને વગર સવાલે ખબર પડી ગઈ કે તેની માટે આજ જવાબ હતો : તેણે આખી બપોર વાત કરી પણ મને જવાબ ન આપ્યો.

“પણ તમે મને ચિડવી રહ્યા છો ખરું ને?” તેણે કહ્યું, સારી રીતે લપેટેલું બાઈબલ તે ટેબલ ઉપર ત્યાંનું ત્યાં જ પડ્યું હતું. “તને જવાબ અહિંથી મળી જશે.”

તેથી મારા અરામરહિત હાથોએ તેને ફરી માર્યું, મેં તેને ઉપાડ્યું. મારી માએ મને અઢી વર્ષ પહેલા આપ્યું હતું ત્યારથી મેં તેને ઉપાડ્યું પણ નહતું. પણ મેં સીસ્ટર વિશે વિચાર્યું, તેમનો આનંદ, તેમની શાંતિ : “તારો જવાબ અહિંથી મળી જશે.” મારી છાતીના આધારે નાનું પુસ્તક મૂક્યું અને ધ્યેયહિન રીતે આંગળીઓ ફેરવવા લાગ્યો, મેં ઉત્પત્તિ ૧:૧ પહોંચ્યું ત્યાં સુધી પાના ફેરવ્યા.

મેં સર્જનની અને જગતમાં પાપના પ્રવેશની વાર્તા વાંચી. દર બપોરે શાળા શિક્ષક મોટેથી અધ્યાય જ્યારે વાંચતી હતી તે પ્રમાણેનું હવે તે અવાસ્તવિક લાગતું નહોતું. જ્યારે બહાર નહેર રાહ જોતી હતી કે તેમાં કૂદકા મારીએ. ભાગ છોડી છોડીને હું વાંચતો ગયો અને વાતને હું ફરી ફરી વાંચતો હતો. છેલ્લે ઘણા દિવસો પછી હું નવા કરાર પર પહોંચ્યો. પોતાના લખાણ અને પ્લાસ્ટરમાં જકડાયેલ પડ્યો રહ્યો હતો, સુવાત્તામાં સીધો પ્રવેશીને વાંચ્યું, તેના ભયંકર મર્મો ધીરેથી પકડ્યા. શું આ બધું ખરેખર સાચું હશે ?

જ્યારે યોહાનની લખેલી સુવાત્તાની અધવચ્ચે હતો ત્યારે એક પત્ર આવ્યો. પત્ર ઉપર પરિચિત અક્ષરો હતા. થીલના અક્ષરો! ધ્રૂજતા હાથે મેં પત્ર ખોલ્યો.

“પ્રિય એન્ડી,” મેં પ્રિય વાંચ્યું ! જે શબ્દ મેં તેને અનેકવાર લખ્યો હતો પણ પત્રમાં તેની પાસેથી ક્યારે તેની અપેક્ષા રાખી ન હતી - “પ્રિય એન્ડી” મારી પાસે અહિં એક પત્ર આવ્યો છે જે એવું સમજે છે કે તેનું હૃદય કઠણ થઈ ગયું છે. પણ તેનું હૃદય ભાંગી રહ્યું છે અને તેણે તે થોડું ભાંગી ગયું તે મને બતાવ્યું છે. અને તેની માટે મને ગર્વ છે કે તેને તેવું થયું.” પછી મને કંઈ રાહતની લાગણીનો અનુભવ થયો કે બાઈબલની દરેક રૂપરેખાની બાબતોને વાંચું! આજ માત્ર જગ્યા હતી, થીલે લખ્યું જ્યાં માનવીય હૃદયભંગને દેવના પ્રેમના સંદર્ભમાં સમજવામાં આવે છે.

તે અદ્ભૂત અઠવાડિયા અનુસર્યા પૃથ્વીના બીજા છેડા પર સાથે મળીને અઠવાડિયાઓ સુધી બાઈબલ વાંચન કરતા. પાના પછી પાના પ્રશ્નોથી હું ભરવા લાગ્યો અને થીલ પોતાના પાળક પાસે અને પોતાના પુસ્તકાલયમાં પોતાના હૃદયના ઊંડાણથી જવાબો શોધતી હતી.

પણ મહિનાઓ હોસ્પીટલમાં કર્યા પછી પ્લાસ્ટરને થોડું થોડું કરીને છૂટું

કરવામાં આવતું અને કદરૂપો સંકોચાયેલ પગ જોયો અને દોડવાનો આનંદ યાદ કર્યો કે તે મારો ફરી થશે નહિ. મેં મારા પોતાને કોધનો કઠણ મર્મ પકડવાનું શોધ્યું જે આનંદનું એકદમ વિરોધી હતું. જેના વિશે થીલ અને મારા ફાન્સીસકન નન વાતો કરતા હતાં.

જેવો હું હરતો ફરતો થયો, મેં દરરોજ સાંજે જમ્યા પછી હોસ્પીટલ મૂકીને દુખાવા સાથે લંગડાતા નજીકની દારૂની દુકાન પર જઈને ભાન ભૂલી જતા સુધી પીવા લાગ્યો. નને તે વિશે ક્યારેય કહ્યું નહિ. સીધે સીધું તો નહિ જ. પણ જે દિવસે હું મારા ઘર તરફ રવાના થવાનો હતો તેના આગલા દિવસે મારી મનપસંદ નન, સીસ્ટર પેટ્રિસ ખુરશી લઈને મારા ખાટલા આગળ બેઠી.

“એન્ડી, મારે તને એક વાર્તા કહેવી છે. શું તું જાણે છે કે સ્થાનિક લોકો જંગલમાં વાંદરા કેવી રીતે પકડે છે?”

મારો ચહેરો વાંદરાની વાર્તાઓના વિચારો કરવા લાગ્યો. “ના, મને કહો.”

“સારું” તું જોઈ શકે છે કે સ્થાનિક લોકો જાણે છે કે વાંદરાને જે જોઈએ, તો તે ક્યારેય જતું કરતા નથી ચાહે તેઓની સ્વતંત્રતા કેમ જતી ન રહે. તેથી અહિંયા તેઓ શું કરે છે. તેઓ એક નારિયેલ લે છે. અને તેમાં એક છેડે કાંણું પાડે છે એટલું મોટું કે વાંદરાનો પંજો તેમાં જઈ શકે. પછી તેઓ તેમાં લીસ્સા કાંકરા ભરે છે અને ઝાડીઓમાં જાળ લઈને રાહ જુએ છે.

“વહેલા કે મોડા જીજ્ઞાસુ વાંદરો તેની પાસે આવે છે. તે એ નારિયેળની કાછલી લે છે અને ખડખડાટ કરે છે. તે અંદર ડોકીયું કરે છે અને છેલ્લે પોતાનો પંજો કાણાંમાં નાખે છે. અને તેનો સ્પર્શ અનુભવે છે ત્યાં સુધીકે તેના પંજામાં તે કાંકરા પકડી લે. પણ જ્યારે તે પંજો બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તે નીકળતો નથી જ્યાં સુધી તે પોતાની મુઠ્ઠી ખોલી ન દે. એન્ડી વાંદરું ક્યારેય એ જવા નહિ દે જ્યાં સુધી એ વિચારે છે કે તે એક ઈનામ છે. દુનિયામાં આવી રીતે વર્તનાર વ્યક્તિને પકડવી સૌથી સરળ બાબત છે.

સીસ્ટર પેટ્રીસ ઊભા થયા અને ટેબલ પાસે ખુરશી પાછી મૂકી તે રોકાઈ ગયાને સીધુ જ મારી આંખોમાં જોયું.

“એન્ડ્રયુ, શું તેં કંઈ પકડી રાખ્યું છે?” એવું કંઈ કે જે તારી પોતાની સ્વતંત્રતાથી તને પાછું રાખતું હોય?

અને તે જતા રહ્યાં.

હું સંપૂર્ણપણે સમજી ગયો કે તમનો કહેવાનો શો અર્થ હતો. હું એ પણ

જાણતો હતો કે તેનું ભાષણ મારી માટે નહતું. બીજો દિવસ કે જેમાં બે મોટી બાબત થવાની હતી : એ મારી એકવીસમી વર્ષગાંઠ હતી અને હોસ્પીટલનું વહાણ ઘર તરફ રવાના થવાનું હતું. તેની ઊજવણી કરવા સર્વ અતિજીવી જેઓ ચાલી શકતા હોય અથવા ઠેકડા મારતા હોય તેવા ટુકડીના માણસોને હું જ્યારે ઈન્ડોનેશિયા ત્રણ વર્ષ પહેલા આવ્યો ત્યારના તથા બીજા અન્યોને સાથે બોલાવ્યા. બધા મળીને અમે આઠ લોકો હતાં. અમારો ભવ્ય સમય રહ્યો હતો. અમે જુદા જુદા અવાજો કાઢતા, બૂમો પાડતા, યુદ્ધમાં જઈ ચઢ્યા હોય તેમ પીધું.

એક તોફાની રાત

“એન્ડ્રયુ!” જેલ્તજે નાના પુલ પરથી દોડતી દોડતી આવીને મને ભેટી પડી તે પાછી ફરીને બૂમો પાડવા લાગી. “માર્તજે! જઈને પિતાજીને બોલાવ! તેમને કહે કે એન્ડી ઘરે આવી ગયો છે!”

જોતજોતામાં ઘર આગળનો નાનો બગીચો ભરાઈ ગયો. માર્તજે પિતાજીને બોલાવે તે પહેલા દોડીને આવીને મને ચૂમી. બેન અને તેની વેવિશાળી સ્ત્રી હાજર હતાં. તેઓ લગ્ન કરવાની રાહ જોતા હતાં, તેઓએ મને કહ્યું કે જ્યાં સુધી તું લગ્નમાં હાજરી ન આપે ત્યાં સુધી તેઓ લગ્ન નહિ કરે. એરી, જેલ્તજેનો નવા લગ્ન કરેલ પતિ પણ અમારી સાથે જોડાયો. મારો નાનો ભાઈ કર્નેલિયસે મારી નાખવાનો હોય તેમ મારી સાથે હસ્તધૂનન કર્યું. તે મારી ઘોડી ઉપરથી નજર હટાવતો નહતો અને મને ખબર છે કે તે વિચારતો હતો કે મને કેટલું ભયંકર વાગ્યું હશે. ભેટવું અને ચૂમીઓ કરવાની વચ્ચે, પિતાજી ઘરમાંથી ઢસળતી ચાલ સાથે આવ્યા, હવે તેઓ થોડા લંગડાતા હતાં, તેમની ભૂરી આંખો ઝાંખી થઈ હતી. “ એન્ડ્રયુ છોકરા!સારું! તને ઘરે જોઈને આનંદ થયો!” પિતાજીનો અવાજ પહેલા જેવો જ મોટો હતો.

“જ્યારે તું જવા માગે ત્યારે, એન્ડ્રયુ” માર્તજેએ કહ્યું પ્રથમ સરભરા પૂરી થયા પછી “હું તને માની કબરે લઈ જઈશ.”

મેં કહ્યું કે હું તો અત્યારે જ જવા માગીશ. કબ્રસ્તાન અમારા ઘરેથી ફક્ત પાંચસો વાર દૂર હતું પણ તેટલું અંતર ચાલવા માટે પણ મારે પિતાજીની સાચકલ ઉછી લેવી પડી, પછી મારો પગ તેની ઉપર નાખ્યો સીટ પર અડધો બેઠો થોડી ચલાવું અને થોડું ચાલું.

“આ બહુ ખરાબ છે, તો પછી?” માર્તજેએ કહ્યું.

“તેઓ વિચારી શકતા ન હતા કે હું ફરીથી ક્યારેય ચાલી શકીશ.”

માની કબર ઉપરની જમીન પૂરી રીતે ઠરી પણ ન હતી. કબર પરની જમીન ઉપર તાજા લાલફૂલો ઉગ્યા હતાં. પછી હું અને માર્તજે શાંત થઈને ઘરે પાછા ફર્યા.

એ રાતે, અંધારું થઈ ગયા પછી મેં જાહેર કર્યું કે હું વિચારું છું કે હું ચાલવા જવાનો પ્રયત્ન કરીશ. કોઈ પણ મારી સાથે આવવા તૈયાર થયું નહિ : દરેક વ્યક્તિ જાણતી હતી કે હું શું કરવાનું ઈચ્છું છું. મેં ફરીથી સાચકલ બહાર કાઢી તેની ઉપર કૂદકો મારીને બેસી ગયો અને રસ્તે હંકારી મૂકી. કબ્રસ્તાન ઉપર ચંદ્રનું પૂર્ણ તેજ પ્રકાશતું હતું. કબર શોધવી સરળ હતી. હું જમીન પર બેસી ગયો અને મારી માને મેં છેલ્લા શબ્દો કહ્યાં.

“મા હું પાછો આવી ગયો છું.” સ્વાભાવિક રીતે વાતો કરતો હતો. “મા, હું તમારું બાઈબલ વાંચું છું. શરૂઆતમાં વાંચ્યું ન હતું, પણ હવે વાંચું છું.” લાંબી શાંતિ છવાયેલી હતી.

“મા, હવે હું શું કરવાનો છું?” હું સો વાર પણ દુઃખાવા વગર ચાલી શકતો નથી અને મારે રોકાવું પડે છે. તું જાણે છે કે હું લુહારી કામમાં સારો નથી. ત્યાં હોસ્પિટલમાં પુનર્વસનનું કેન્દ્ર હતું. પણ હું ત્યાં શું શીખી શકું? મા, હું બહુ જ પોતાને નકામો અનુભવું છું, અને દોષિત અનુભવું છું. જે જીવન હું ત્યાં જીવ્યો તે માટે દોષ અનુભવું છું. મને જવાબ આપો મા.

પણ કોઈ જવાબ આવ્યો નહિ. ઠંડી રાતે મને ઢાંકી દીધો, કબરને અને જે કંઈ કબ્રસ્તાનમાં હતું તે બધાને ઢાંકી દીધા : જેઓ મરેલા હતા અને અર્ધમરેલા હતા. અડધો કલાક પછી મેં ભૂતકાળમાં જવાનું મૂકી દીધું. હું ઘરે પાછો ફર્યો.

જેલ્તજે રસોડાના ટેબલ ઉપર બેસીને સીવતી રહી. “અમે વાતો કરતા હતા તું ક્યાં સૂઈ શકીશ, એન્ડ્ર્યુ,” ઉપર જોતા તેણે કહ્યું “શું તું સીડીઓ ચઢીને ઉપર જઈ શકીશ?”

મેં મારા માથાની ઉપરના ભાગમાં છત પર કાણું જોયું : પછી મેં સીડી પર મારો પ્રબળ હુમલો કર્યો. એક સમયે એક પગથિયું ચઢ્યો મારો સારો પગ પહેલા આગળ ધર્યો, તેની પાછળ બીજો પગ ઢસડિયો. દુખાવાને લીધે મારા કપાળ પરથી

પરસેવો થયો, પણ મારું મોઢું બીજાઓથી છૂપાવ્યું કે તેઓ જોઈ શકે નહિ. મારું જૂનું બિછાનું મારી રાહ જોતું હતું, સ્વચ્છ ચાદર આમંત્રણ આપી રહી હતી. હું ઢાળ પડતી છતને લાંબો સમય જોતો રહ્યો અને આખરે એકવીસ વર્ષના જુવાનની આંખોમાં આંસુ નજીક આવી ગયા હતાં - હું વિચારતો સૂઈ ગયો કે મારા મહાન સાહસનું શું થયું.

બીજી સવારે મારી એકમાત્ર ઘોડી લઈને ગામની સાથે પુનઃજોડાણમાં આવવા ખોડું ચાલતો ચાલતો બહાર ગયો. જે લોકોને હું મળ્યો હતો તેઓ વિવેકી હતા, પણ તેઓ મૂંઝાયેલા લાગતા હતાં. તેઓ મારા ગણવેશને વ્યાકુળતાથી જોવા લાગ્યા પછી મારા પગને જોતા હતાં. “શું તો તારા પોતાને ઈસ્ટ ઈન્ડિસમાં ઈજા પહોંચાડી કે બીજી કોઈ જગ્યાએ?” તેઓએ પૂછ્યું દેખીતી રીતે હોલેન્ડમાં લડાઈ અપ્રચલિત હતી - જેમ કે હારી ગયેલા યુદ્ધ હોય તેમ. અત્યાર સુધીમાં તો ઈન્ડોનેશિયા સ્વતંત્ર થઈ ગયું હોયું જોઈએ અને સૌથી સરળ હતું ઢોંગ કરવો, અને અમે હંમેશાં એ જ રીતે કરવાનો ઈરાદો રાખતા હોઈએ છીએ. પાછા ફરતા જૂના સૈનિકોએ મુશ્કેલ બનાવ્યું હતું.

વિચિત્ર કારણને લીધે હું સમજી શકતો ન હતો. જે ઘરે આવીને હું ઊભો રહ્યો હતો તે તો વેટસ્ટ્રાઓનું હતું. તેઓ ઘરે જ હતાં અને કોફી પીવાનું તેમનું આમંત્રણ ખુશીથી મેં સ્વીકાર્યું. અને રસોડાના ટેબલે બેઠા હતાં. જ્યારે શ્રી વેટસ્ટ્રાએ મને સુકારનો અથવા સામ્યવાદીઓ વિશે મને પૂછ્યું અને છેલ્લે વધુ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન.

“જે સાહસની તું એપક્ષા રાખતો હતો, તે શું એ જ હતું, એન્ડી?”

મેં નીચું જોયું “ના, ખરેખર એ નહિ,” મેં કહ્યું.

“મારું” તેમણે કહ્યું, “આપણે તેની માટે પ્રાર્થના કરતા રહીશું.”

“સાહસ માટે ? મારા માટે ?” મને લાગ્યું કે ગુસ્સાનો ઊભરો મારી પીઠથી લઈને ડોક સુધી ચઢતો હોય. “જરૂરથી, સાહસ માટે હવે હું સ્વાભાવિક થયો છું. જ્યારે પણ મને તેડું મળશે હું કૂદીને તેને મળવા જઈશ.”

તુરંત જ મને શરમ લાગી. કયા કારણે મેં આ જવાબ આપ્યો ? હું ત્યાંથી જતો રહ્યો, મેં મિત્રતા ખરાબ કરી નાખીની લાગણી થઈ.

બીજી કોઈ વ્યક્તિ હોય જેને મળવા હું આતુર હોઉં તો તે કિસ હતાં. તેઓ ઘરે જ મળી ગયા, ઉપલા માળે પોતાના કક્ષમાં પુસ્તકોના ઢગલા ઉપર ઝૂકેલા. લંબાઈને શુભેચ્છા પાઠવ્યા પછી, એક પુસ્તક મેં લીધું અને આશ્ચર્ય થયું કે તે તો ઈશ્વરવિદ્યાનો વિવરણ ગ્રંથ હતો.

“આ શું છે?” મેં પૂછ્યું.

કિસે પુસ્તક મારા હાથમાંથી લીધું. મેં નિર્ણય કર્યો છે કે હું મારા જીવન સાથે શું કરવાનો છું.

“તમે ભાગ્યશાળી છો તે શું હતું?” મેં પૂછ્યું તેઓ મને જવાબ આપવાના હતાં તે ભાગ્યેજ વિશ્વાસનીય હતો, તે હું જાણતો હતો.

“મને સેવામાં જવું છે. પાળક વાન્ડરહૂપ મારી મદદ કરી રહ્યાં છે.”

કિસે મને આમળ્યો, મને જેટલું બની શકે તેટલા વિવેકથી હું ત્યાંથી નીકળી ગયો.

ડ્રમની સૈનિક હોસ્પિટલ એક વિશાળ ઈમારત હતી જેમાં સારવાર કેન્દ્ર અનેક ખાટલાવાળો મોટો ખંડ, પુનર્વસન શાખાઓ હતાં, પણ તેની મુખ્ય લાક્ષણિકતા એકદમ કંટાળાજનક હતી. હું કસરતોને નાપસંદ કરતો હતો, હું વ્યવસાયિક શાળાને ધિક્કારતો હતો, પણ જે બાબતને વધુ પડતી ઘૃણા કરતો હતો તે હતું વ્યવસાયિક સારવાર.

અમારે લીસ્સી, ચીકણી માટીમાંથી ઘડા જેવા વાસણ બનાવવાના હતાં. મને તે ક્યારેય ફાવતું ન હતું. કળા એ હતી કે ચાકડા ઉપર વચ્ચે ભીની ચીકણી માટીનો લોંદો મૂકવામાં આવે પછી તેને ગોળગોળ ફેરવવામાં આવે, ત્યાર પછી તે ગોળ લોંદાને ઉપયોગી આકાર આપવાનો હોય. કોઈક રીતે તેનું મધ્ય કેન્દ્ર મને મળતું ન હતું. તે એટલું બધુ નાસીપાસ કરનારું હતું કે એકથી વધુ પ્રસંગે મેં માટીનો લોંદો લઈને દિવાલ પર જોરથી ફેંકી માર્યો હતો.

પહેલા અઠવાડિયાના રજાના દિવસે હું થીલને મળવા ગયો. ગોરકમની બસમાં બેઠા પછી હું મારા પોતાને કહેતો રહ્યો હતો કે મને યાદ છે તેટલી સુંદર હવે તે નહિ હોય. અને પછી મેં દરવાજામાંથી તેના પિતાની દુકાનમાં ડોકીયું કર્યું અને તે ત્યાં હાજર હતી. તેની આંખો કાળી હતી. તેની ચામડી દુનિયામાં કોઈની ન હોય તેવી સૌથી ઉજળી હતી. તેના પિતા જોઈ રહ્યાં હતાં તો પણ અમારું હસ્તધનૂન કરતા વધારે સમય ચાલ્યું.

“એન્ડ્રયુ, ઘરમાં સ્વાગત છે”

“થીલના પિતા માછલીનું ત્રાજવું પહેરેલ ઓપરન ઉપર સાફ કરતા કરતા આવ્યા. તેમણે મારો હાથ મજબૂત રીતે હસ્તધનૂન કર્યો.” “ઈન્ડીસ વિશે મને બધું જ જણાવ”

બની શકે તેટલું જલ્દીથી હું થીલને માછલીની દુકાનથી દૂર લઈ ગયો. અમે આખી બપોર બેઠા અને ડક્કા ઉપર તારના પીપ વિશે વાતો કરતા રહ્યાં, મેં મારા ઘરે પાછા આવવા વિશે જણાવ્યું હતું. જેલ્તજેના પતિ અને બેનના આવનાર

લગ્ન વિશે, પુનર્વસન કેન્દ્ર વિશે જણાવ્યું હતું, માટી સાથે કામ કરવાને હું કેટલું ધિક્કારું છું, અને જો કે હું જાણતો હતો કે તે નિરાશ થશે. તો પણ મેં તેને મારા ધાર્મિક જીવન વિશે કહ્યું કે તે મૃત્યુને આરે છે.

થીલ બંદર પર આમ તેમ જોતી રહી. “અને છતાં” તેણે ધીરેથી કહ્યું, “ઈશ્વરે કામ કરવાનું બંધ કર્યું નથી.” એકદમ તે હસવા લાગી “મને લાગે છે કે તું તારી માટીના એક લોંદા જેવો જ લાગે છે. એન્ડી ઈશ્વર પાસે તારી માટે એક યોજના છે, અને તે તને તેના કેન્દ્ર સ્થાને પહોંચાડવા માગે છે, અને તું ટાળ્યા કરે છે તથા લથડિયા ખાતો રહે છે.”

તેણે ઘેરી આંખો મારી તરફ ફેરવી. “તને કેવી રીતે ખબર પડશે ? કદાચ તે તને કંઈક અદ્ભૂત બનાવવાની ઈચ્છા રાખે છે !”

મારી આંખો ઝૂકી અને મેં સીગારેટની ચૂસકીમાં ખૂબ રસ હોય, તેમ ઢોંગ કર્યો હું પીપની વિરુદ્ધ કચડાઈ રહ્યો હતો.

“ઉદાહરણ રીતે શાના જેવું ?” મેં કહ્યું

થીલે અરુચિ સાથે સીગારેટની અણી ઉપર જોયું કે જે મેં ડક્કાની આસપાસ વિખેર્યું હતું. “રાખદાનીની જેમ” તેણે ટૂંકમાં કહ્યું, “તું કેટલી સિગારેટ પીએ છે, એન્ડી ?”

“હું રોજની ત્રણ પેકેટ ફૂંકી જાઉં છું. મને ખબર નથી.” મેં કહ્યું

“સારું,તેને લીધે તને કફ ખાંસી થયા છે. મને લાગે છે કે તારી માટે તે સારું નથી.”

“મારા સુધારા માટેની ભરપૂર યોજના તારી પાસે ખુબ છે, શું તેવું નથી?”

મારો કહેવાનો અર્થ એ નથી. હું હંમેશાં બધી બાબતો કેમ નષ્ટ કરી કાઢું છું? એકદમ જ હું મારા પોતાને બધાથી દૂર અનુભવવા લાગ્યો - થીલને પણ એવું થયું. તેને સમજ ન હતી કે પગના દુખાવાનો ભય દૂર કરવા કસીને હોઠોનું ચુંબન કરવું અથવા કોઈ સ્ત્રી સાર્વજનિક બસમાં સીટ ઉપરથી ઊભી થાય અને તેનું સ્થાન ગ્રહણ કરવું એવું જ કંઈક હતું. હું થીલને બપોરે મૂકીને ચાલ્યો ગયો એ જાણીને કે મેં જે કહ્યું તે કહેવાનો મારો આશય ન હતો અને એમાંનું મેં કશું જ કર્યું ન હતું.

કોઈએ મને ધર્મ વિશે ફરી કહ્યું હોય તેના બે મહિના પહેલા કોઈકે મને કહ્યું હતું અને તે થીલ ન હતી પણ બીજી એક સુંદર છોકરી હતી.

તે અડધી સવારનો સુસુવાટા મારતો દિવસ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૯નો હતો. અમે સવારની કસરત પછી અમારા બિછાનાઓ પર વાંચતા અને પત્ર લખતા બેઠા હતાં. ત્યારે એક મુલાકાતીની પજવણી પછી નર્સ આવી હતી. વીસ છોકરાઓના મોઢાથી ધીમી સીટી સાંભળી ત્યાં સુધી મેં કોઈ ધ્યાન આપ્યું ન હતું. મેં ઉતાવળે

જોયું. દરવાજે ઊભી હતી, મુંઝાયેલી પણ ખુશ અતિ ગોરી હતી.

મારા પડોશીના ખાટલાવાળો પાયર ધીમેથી બોલ્યો, “બબર નથી”

છોકરીએ બોલવાનું શરૂ કર્યું, “હું તમારો વધુ સમય નહિ લઉં, મારે એટલું જ પૂછવું છે, તમે બધા આજ રાતની ટેન્ટની સંગતમાં તમારે જોડાવાનું છે ત્યાં ઘણું બધું મનોરંજન થશે...”

“કેવા પ્રકારનું ?” કોઈકે બૂમ પાડી.

“...અને અહીંથી સાત વાગે ઉપડી જશે, હું આશા રાખું છું કે તમે બધા જ આવી શકશો.”

છોકરાઓ ઉગ્રતામાં સરકી ગયા, અતિશય અભિવાદન સાથે ફરી એકવાર ફરી એકવારની બૂમો પાડવા લાગ્યા! જેમ છોકરી પાછી જતી હતી. પણ જ્યારે સાત વાગવા આવ્યા અમારામાંના દરેક મોહું ઘસીને ધોઈને વાળમાં દ્રવ્ય નાખીને કડક કરીને પરસાળમાં રાહ જોતા હતાં. પાયર અને હું હરોળમાં પ્રથમ હતાં. અમે ખૂબ ખુશ હતાં. તેનું કારણ એ ન હતું કે અમે એક રાત હોસ્પિટલથી દૂર હોઈશું પણ કારણ એ હતું કે પાયર છટકીને ગામમાં ફરીને શું મનોરંજન હશે તેનો જવાબ લઈ આવ્યો હતો. ત્યાં સુધીમાં બસ ટેન્ટના મેદાનમાં અમને લઈ પહોંચી ત્યારે અમારી બોટલ અડધી થઈ હતી. અમે ટેન્ટના છેવાડે જઈને બેસીને આખી બોટલ પૂરી કરી કાઢી.

મોટાભાગના છોકરાઓએ વિચાર્યું કે અમારા હાવાભાવ રમૂજક છે. જાગૃતિની સભાઓ રાખનારાઓને એવું ન લાગ્યું. આખરે રમૂજ દેખાવનો માણસ તેનો ચહેરો પાતળો અને આંખો ઊંડી ઊતરેલી - પ્રકારનો વ્યક્તિ જેને જોતા જ હું નાપસંદ કરું - તેણે માઈક લઈને જાહેર કર્યું કે સભાજનોમાં એવી બે વ્યક્તિ છે જે પરાક્રમથી બંધનમાં છે. તેઓ નિયંત્રણ કરી શકતા નથી.

અને પછી પોતાની આંખો બંધ કરીને અમારા આત્માઓની તંદુરસ્તી માટે લાંબી કૃષ્ણામયી પ્રાર્થના શરૂ કરી. અમારું હસવું રોકવાના અમારા પ્રયત્નો કરતાં દુખાવો થયો ત્યાં સુધી હસતા રહ્યાં. પણ છેલ્લે પવિત્ર ગીત ગવાયું, તેણે અમને કહ્યું, “આપણા ભાઈઓ જેની ઉપર અન્ય આત્માઓએ કબજો લીધો છે,” અમે વધુ રોકી શક્યા નહિ. અમે લાંબા ડૂસકા ભરવા લાગ્યા, અમે રાડો પાડવા લાગ્યા, અમે ખડખડાટ હસવા સાથે લાંબી ચીસો પાડવા લાગ્યા, તેમણે જોયું કે આગળ પ્રાર્થના કરવી અશક્ય થયું, ત્યારે તે વ્યક્તિએ ગાયકવૃંદને ગાવાનું કહ્યું, તેમણે જે ગીત પસંદ કર્યું હતું તે હતું, “મારા લોકોને જવા દે”

ઝડપથી સભાજનો ગીતનો ટેક ગાવામાં જોડાઈ ગયા. “મારા લોકને જવા દે....” ફરીથીને ફરીથી શબ્દોના મોટા ટેન્ટમાં પડવા પડવા લાગ્યા.

સંગત પૂર્ણ થઈ, સૈનિકોની ટુકડી બસની અંદર રાહ જોતી હતી. પણ મારા મગજમાં ગીતના શબ્દો ફરીથી ગવાતા રહ્યાં હતાં. “તેમને જવા દો....., મને જવા દો.”

ચોક્કસ, એ મૂર્ખતા છે, એ સાદુ ગીત સૂચન કરવું - ગીત જે મગજમાં ઠસી ગયું જેને ગાઈ ન શક્યા - તે પ્રાર્થના બની શકે અને ઈશ્વર તેને માન આપશે.

અને છતાં બીજા જ દિવસે કંટાળાજનક વ્યવસાયિક શિક્ષણ વર્ગમાં એક વિચિત્ર બાબત બની.

એ હકિકત છતાં મારી પાસે મોટી સંભાવના હતી, પણ હું મારા ચાકડા પર કંઈ ભૂલ કરતો ન હતો, મેં ચાકડા ઉપર ભીનો લોંદો લઈને ગોઠવ્યો, મેં ધીરેથી તેનું કેન્દ્ર શોધ્યું, મારા પગો પણ ધીરેથી કામ કરવા લાગ્યા. મારી આંગળીઓ નીચે એ વાસણ તૈયાર થઈ ગયું.

માની ન શકાય, મેં ફરી બીજો માટીનો લોંદો લઈને ચાકડા પર મૂક્યો, ફરીથી મુશ્કેલી વગર આકાર સાથે વાસણ તૈયાર થયું, તે ઘાટને સરખાવતા મનમાં વિચારવા લાગ્યો.

એ દિવસે અઘટિત બાબત તેનાથી વિશેષ બની. બપોર દરમ્યાન અમને જે સામયિક આપવામાં આવતું હતું તે હું પાના ફેરવીને જોતો હતો, ત્યારે અચાનક હું બાઈબલ તરફ ગયો જે મેં મારા રાત્રીમાં બત્તીના ટેબલ ઉપર મારી માની યાદમાં મૂક્યું હતું. જ્યારથી હું હોલેન્ડ આવ્યો ત્યારથી મેં તે વાંચ્યું ન હતું. પણ એ બપોરે મેં અચાનક વાંચવાનું શરૂ કરી કાઢ્યું અને મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે મને સમજ પડવા લાગી જે ફકરાઓ મારી માટે કોયડાં સમાન હતાં તેમાં પહેલા હું સંઘર્ષ કરતો હતો હવે હું તેને ઝડપી વણી લઈ શકતો હતો. બીજો પિરિયડ આવે ત્યાં સુધી મેં સળંગ વાંચ્યું, અને બપોરની ચા વખતે બીજી વખત વાંચ્યું.

એક અઠવાડિયા પછી પણ હું બાઈબલ પચાવતો રહ્યો જ્યારે હોસ્પિટલે મને કહ્યું કે તમે લાંબી રજાઓ માટે ઘરે જઈ શકો છો. મેં ત્યાં પણ વાંચ્યું, કલાકો સુધી વાંચીને અંતે મારા ખાટલાના ખાનામાં તેને મૂકી દેતો. જેલ્લજે મારી માટે સૂપ લઈ આવતી અને જોતી કે હું બરાબર છું, પછી એકપણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વગર પાછી નીચે ઉતરી જતી.

મને શું થઈ રહ્યું હતું ?

અને પછી ચર્ચમાં જવાની શરૂઆત થઈ ગઈ. હું જે ક્યારેય ચર્ચમાં જતો નહિ, હવે નિયમિત જવાનું શરૂ કર્યું કે આખા ગામે તેની નોંધ લીધી : માત્ર રવિવારે સવારે જ નહિ. પણ રવિવારે સાંજે અને મધ્ય અઠવાડિયાની બુધવારની પણ ભજનસેવામાં હાજર રહેતો નવેમ્બર ૧૯૪૮માં બધી વિધિ પતાવીને મને લશ્કરમાંથી

મુક્ત કર્યો. મને અડધું વળતર મળ્યું તેમાંથી હું નવી સાયકલ લાવ્યો અને સાજા પગ સાથે ખરાબ પગ સાથે ગોઠવીને સાયકલ ચલાવતો હતો. હાલ પણ દુખાવા વગર પગલું ભરી શકતો ન હતો, પણ મારી નીચે સાયકલ હોવાથી તકલીફ ઓછી પડતી હતી. હવે મેં પડોશી નગરમાં પણ ચર્ચની ભજનસેવામાં ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું. સોમવારે હું અલ્કમારની સાલ્વેશન આર્મીની ભજનસેવામાં હાજરી આપતો. મંગળવારે હું સાયકલ લઈને બેપ્ટિસ્ટની ભજનસેવામાં છેક આમસ્ટરડેમ સુધી જતો હતો. રોજ રાતે મને કોઈને કોઈ સંગત મળી જતી હતી. દરેક સભામાં પ્રચારક શું કહે છે તેની કાળજીપૂર્વક નોંધ લેતો હતો અને પછી બીજી સવારે બાઈબલના ફકરાને ધ્યાનથી જોતો હતો. એ ચકાસતો કે તેમણે જે કંઈ કહ્યું છે તે શું તેમાં છે.

“એન્ડ્રયુ !” માર્તજે સીડી ચઢીને ઉપર આવી, ચાના પ્યાલાનું સમતોલન જાળવતા. “એન્ડ્રયુ, શું હું તારી સાથે ખુલીને વાત કરી શકું ?”

હું બેસી ગયો. “ચોક્કસ માર્તજે”

હું હસ્યો “ હું ઈચ્છુ છું કે હું જાણતો હોઉં !”

“ અમે ચિંતા કર્યા વગર રહી શકતા નથી. એન્ડી પિતાજી પણ ચિંતિત છે. તે કહે છે -” તે રોકાઈ ગઈ કે આશ્ચર્ય સાથે કે કેટલું બધું કહ્યું. “ પિતાજી કહે છે એ છીપનો ઢગલો છે” અને એ કહેતાની સાથે તે ઝડપથી સીડી ઉતરી ગઈ.

તેણે જે કહ્યું તેની પર હું વિચાર કરવા લાગ્યો. શું હું ધાર્મિક ઘેલો બનવાના જોખમમાં છું ? મેં એવા માણસો વિશે સાંભળ્યું છે કે તેઓ ગાંડા થઈ ગયા અને જેઓ મળે તેમને તેઓ બાઈબલની કલમો કહેતા રહેતા હતાં. શું હું પણ તેમના જેવો બનવાનો છું ?

તો પણ મારી વિચિત્ર આંતરિક પડતી ફરજે મને આગળ વધાર્યો, ચર્ચથી ચર્ચ જતો, અભ્યાસ કરતો, સાંભળતો, ગ્રહણ કરતો. પાયરે મને એક વખત લખ્યું મને સારી જૂની રીતે પીવાની જીજ્ઞાસા માટે મળવાનું કહેતો હતો, પણ મેં તેના પત્રનો જવાબ આપ્યો નહિ. હું આપવા માગતો હતો, પણ હું તે અઠવાડિયા દરમ્યાન હડસન ટેલરની જીવન ચરિત્રમાં વ્યસ્ત થઈ ગયો હતો.

અને બીજી બાજુ મેં મારો વધુ પડતો સમય કિસ સાથે, મારા જૂના શિક્ષક મીસ મિકલ સાથે અને વેટસ્ટ્રા સાથે અને સૌથી વધુ સમય થીલ સાથે પસાર કર્યો. દર અઠવાડિયે હું ગોરકુમ સાયકલ લઈને થીલ સાથે વાત કરવા જતો હતો. જે બાબતો મેં વાંચી અને સાંભળી હોય તે જણાવતો હતો. હવે ડક્કા ઉપર બેસવું ઠંડીને કારણે મુશ્કેલ હતું. તેથી અમે માછલીની દુકાનને વ્યવસ્થિત કરીને ગ્રાહકોની વચ્ચે વાતો કરતા હતાં.

પ્રથમ તો મારી સાથે જે બનતું હતું તેનાથી થીલને રોમાંચ થતો હતો. પણ

જેમજેમ અઠવાડિયા પછી મહિનાઓ થવા લાગ્યા અને હું મારા ચર્ચમાં જવાની તેજ ગતિમાં ચાલું રહ્યો ત્યારે તેને કંઈક સમજ પડવા લાગી. “તારે પોતાને સળગાવી દેવાનો નથી. એન્ડી,” તેણે કહ્યું, “શું તને નથી લાગતું કે તારે થોડી ઝડપ ઓછી કરવી જોઈએ ? બીજા પ્રકારની પણ પુસ્તકો તું વાંચ અવારનવાર ફિલ્મ જોવા પણ જા.”

મને કશાની પડી ન હતી. દુનિયામાં મને બીજી કોઈ બાબતમાં રસ ન હતો. સિવાય મારી શોધની આશ્ચર્યસભર મુસાફરી જેના માટે હું નિકળી પડ્યો હતો. સમાચારો થીલ મને કોઈ નોકરી મળી તે વિશે પૂછતી હતી. આ ગંભીર સમસ્યા છે. દેખીતી રીતે જ્યાં સુધી મને નોકરી ન હોય તો થીલને હું લાંબા સમયનું સપનું તેના માટે અને મારા માટે હતું તેના વિશે સૂચન હું કરી ન શકું. હું ઝડપથી નોકરીની શોધ કરવા લાગ્યો.

મને એક નોકરી મળે તે પહેલા એક નાની નાજુક ઘટના બની જેણે મારા જીવનને એક વર્ષ પહેલા ગોળી વાગીને મારા હાડકાને સ્નાયુને ચીરી કાઢ્યા હતાં તેના કરતા વધુ અસરકારક રીતે મૂળમાંથી બદલી નાખ્યું. તે હતી તોફાની રાત જે ભયંકર ઠંડી ૧૯૫૦માં પડી. હું મારા બિછાનામાં હતો. હિમવર્ષા કુદરતી ખાબોચિયા ઉપર થઈને વરસવા લાગી તે માત્ર હોલેન્ડમાં મધ્ય જાન્યુઆરીમાં થાય. મેં મારા પોતાને ઓઢવાનામાં પૂરેપૂરો ઢાંકી દીધો. જાણતો હતો કે બહાર હિમવર્ષાનું વાવાઝોડું જમીન સ્તરેથી થઈ રહ્યું હતું. તે હવામાં ઘણા અવાજો આવતા હતાં. મેં સીસ્ટર પેટ્રીસનો અવાજ સાંભળ્યો. “વાંદરો ક્યારેય જવા દેશે નહિ...” મેં મોટા ટેન્ટ નીચેનું ગીત સાંભળ્યું. “મારા લોકને જવા દે...”

એવું શું છે જેનાથી હું જકડાઈ રહ્યો છું? એવું શું છે જે મને જકડી રાખે છે? મારી અને સ્વતંત્રતાની વચ્ચે શું છે?

ઘરના બધા જ લોકો ઊંઘતા હતા. હું સીધો સૂતો મારા હાથ માથા નીચે મૂક્યા, અંધારી છત તરફ જોતો હતો અને અચાનક, એકદમ ધીરેથી મેં મારા અહમને જવા દીધો. હવામાં નવા ગીત સાથે મને કહેતી હતી કે મૂર્ખ ન બનીશ, મેં મારા પોતાને ઈશ્વર તરફ ફેરવી દીધો - જૂનું બહાર, નવું અંદર, અને સાહસ. મારી પ્રાર્થનામાં એટલો વિશ્વાસ ન હતો. મેં માત્ર એટલું જ કહ્યું, “પ્રભુ, જો તું ઈચ્છે તો મને માર્ગ બતાવ. હું તને અનુસરીશ. આમેન.”

એ તો એકદમ સરળ હતું.

૫

“હા” નાં પગલાં

એ રાતે મારી ઉપર ચીચયારી કરતાં, ઠંડીનાં તોફાનના અવાજ સાથે હું ઊંઘવા જતો રહ્યો. જીજ્ઞાસુ હોવા છતાં સ્વબચાવના સર્વ ટુકડા મેં ફેંકી દીધા, મેં જાણી ન હતી તેવી સુરક્ષા હું અનુભવવા લાગ્યો.

મારી અંદર ઉભરાતા આનંદના ઝરા સાથે હું સવારે જાગ્યો, કે મારે કોઈકને કહેવું જોઈએ. હું મારા કુટુંબને કહી શકતો ન હતો કેમ કે તેઓ મારી માટે ઘણી ચિંતા કરી ચૂક્યા હતાં. તેથી હું વેટસ્ટ્રા અને કિસ પાસે ગયો.

વેટસ્ટ્રા એકદમ સમજી ગયા. “ પ્રભુની સ્તુતિ થાઓ !” ફિલિપ વેટસ્ટ્રા બૂમ પાડી ઊઠ્યા.

શબ્દસમૂહ મને વ્યાકુળ કર્યો, પણ તેના ઊદ્ગારે મારા મનને હુંફ આપી. વેટસ્ટ્રાને લાગ્યું નહિ કે મેં કંઈ વિચિત્ર અને અસ્વાભાવિક કર્યું હોય. તેમણે “નવો જન્મ ” જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો, પણ વિલક્ષણ ભાષાને લીધે મને વિચાર આવ્યો કે મેં લાંબી મુસાફરીનો પંથ પકડી લીધો છે.

જ્યારે કિસને પણ મેં જણાવ્યું, તેમણે પણ અનુભવને તુરંત જ ઓળખી લીધો. તે પોતાના ટેબલે બેઠા હતાં, આસપાસ અનિવાર્ય પુસ્તકો હતાં, તેમણે મારી સામે હું નિષ્ણાંત હોઉં તે પ્રમાણે દૃષ્ટિ કરી. “ આ છે નામ જે તને થયું છે” તેમણે

કહ્યું પ્રતિબંધિત પુસ્તક જોતા તેને થપથપાવતા, “ આને કટોકટીનું રૂપાંતર મને તેમાં રસ છે, એન્ડ્રયુ એ જોવા કે ઊંડાણથી સહકાર અનુસરતો હોય.”

મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે જ્યારે હું થીલને મળવા ગયો તો તે બીજાઓ જેટલી પ્રસન્ન ન લાગી. તેણે પૂછ્યું, શું આ પ્રકારની બાબતો લોકો વિશાળ સંમેલનોમાં કરતા નથી?

બિચારી થીલને, પહેલો ઝટકો મળ્યો હતો તેના કરતા પણ મોટો ઝટકો તેને મળવાનો હતો. થોડા અઠવાડિયા પછી - ૧૯૫૦ની વસંતઋતુની શરૂઆતમાં - હું કિસ પાસે આમસ્ટરડેમમાં એક પ્રખ્યાત ડચ સુવાર્તિકને સાંભળવા ગયો, તેનું નામ હતું આર્ને ડોનકર. ભાષણના અંત સુધી શ્રી ડોનકરે પોતાને જ અવરોધ્યા હતાં.

“મિત્રો” તેમણે કહ્યું. “આખી રાત મને લાગણી થતી હતી કે આ સંગતમાં કંઈક ખાસ થવાનું છે. પ્રેક્ષકોમાંથી કોઈક છે જે પોતાને મિશન ક્ષેત્ર માટે મને સોંપાઈ જવાનું છે.”

મને લાગ્યું કે નાટક છે તેણે પ્રેક્ષકોની વચ્ચે અહિંયા કોઈ માણસ પહેલેથી બેસાડ્યો હશે જે હવે કૂદીને દોડતો સામે આવશે એ સાંજમાં થોડુંક ભાવુક વાતાવરણ ઊભું કરશે. પણ શ્રી ડોનકર પ્રેક્ષકોને ધારીને જોવાનું ચાલુ રાખ્યું.

સંગતની અંદર આખા ખંડમાં શાંતિ છવાઈ ગઈ પણ તેમનું જોવું વધુ કઠોર બન્યું. કિસને પણ એવું લાગ્યું. “મને આવી બાબતો પ્રત્યે ઘૃણા છે” તે બબડ્યો. “ચાલો અહીંથી ચાલ્યા જઈએ!”

અમે બેઠેલા તે હરોળના છેડે ઊભા થઈને પહોંચ્યા. બધા જ અમારી તરફ જોવા લાગ્યા. અમે બન્ને પાછા બેસી ગયા.

“ સારું” છેલ્લે શ્રી ડોનકરે કહ્યું, “ ઈશ્વર જાણે છે કે આટલામાં તે કોણ છે. તે એ વ્યક્તિને જાણે છે જેની માટે એ નિરંતર જોખમનું અને મુશ્કેલીઓનું જીવન રાહ જોઈ રહ્યું છે. મને લાગે છે કે તે વ્યક્તિ જુવાન છે એ જુવાન છે.”

હવે ખંડના બધા જ લોકો પાછળ અને આસપાસ વળીને નિરિક્ષણ કરવા લાગ્યા કે પ્રચારક કોના વિશે કહી રહ્યાં છે. અને પછી તેડાંને આધીન થતા મને સમજ પડી નહિ પણ અમે બન્ને કિસ અને હું અમારા પગો ઉપર ઊભા થઈ ગયા.

“ આહ !હા” પ્રચારકે કહ્યું, “તમે છો બે જુવાન માણસો ! અદ્ભૂત ! તમે છોકરાઓ આગળ આવશો ?”

નિસાસો નાંખતા, કિસ અને હું બાંકડાઓની વચ્ચેના રસ્તે સંગત ખંડમાં આગળ જઈને ઘૂંટણે પડ્યાં. જેમ કે અમે કોઈ સ્વપ્ન જોતા હોઈએ, શ્રી ડોનકરની

અમારી માટેની પ્રાર્થના સાંભળી. જ્યારે તે પ્રાર્થના કરતાં હતાં ત્યારે હું વિચારતો હતો કે મારા માટે થીલ શું વિચારશે અને કહેશે કે “ખરેખર એન્ડ્રયુ!” તેને ઝટકો લાગશે અને ઠેસ પહોંચશે. “તું ભૂંસાની ચકાસણીમાં જઈ રહ્યો છે, ખરું છે ને?”

પણ આના કરતા પણ ખરાબ રાહ જોતું હતું. પોતાની પ્રાર્થના પૂરી કર્યા પછી પ્રચારકે મને અને કિસને સભા પછી મળવાનું કહ્યું. અનિચ્છાથી અને તે વશીકરણ કરનાર જાણીને અર્ધશંકાએ અમે પાછા રહ્યાં જ્યારે ખંડ ખાલી થઈ ગયો શ્રી ડોનકરે અમારા નામ અમને પૂછ્યાં.

“એન્ડ્રયુ અને કિસ” તેમણે પુનરાવર્તન કર્યું. “સારું છોકરાઓ, તમે તમારી પ્રથમ જવાબદારી માટે તૈયાર છો?” અમને વિરોધ કરવાનો અવસર મળે તે પહેલા પ્રચારક આગળ બોલતા ગયા.

“સારું! હું ઈચ્છું છું કે તમે તમારા પોતાના ગામમાં જાઓ - છોકરાઓ તમે ક્યાંથી આવ્યા છો?”

“વાઈટ”

બંને વાઈટમાંથી આવ્યા છો? શ્રેષ્ઠ ! હું ઈચ્છું છું કે તમે વાઈટમાં પાછા જાઓ અને લશ્કરી અધિકારીના ઘરની સામે ખુલ્લામાં એક સભા કરો. તમે બાઈબલના નમૂનાને અનુસરશો - ઈસુએ શિષ્યોને “યરૂશાલેમથી લઈને સુવાર્તા પ્રચાર” કરવાનું કહ્યું હતું. તેઓએ પ્રચાર તેમના ઘરોથી જ શરૂ કરવાનો હતો...

એક પછી એક શબ્દો મારા મનમાં તોપની જેમ ફૂટવા લાગ્યા હતાં. શું આ માણસ જાણે છે કે તે પોતે શું કહી રહ્યો છે ?

“ ઓહ, છોકરાઓ હું તમારી સાથે હોઈશ !” શ્રી ડોનકર આગળ બોલતા રહ્યાં. “ કોઈ બાબત વિશે વિચારવાની જરૂર નથી. એ તો ઉપયોગ થવામાં જ બધું છે. હું પહેલા બોલીશ....”

હું ધ્યાન વગર સાંભળતો હતો તેના બદલે હું યાદ કરતો હતો કે રસ્તા પર પ્રચાર કરનાર પ્રત્યે મને કેટલી ઘૃણા છે. વધુ શબ્દોનો ઢગલો મારી સમજશક્તિમાં થયો.

“ ...તેથી અમે તારીખ નક્કી કરી. વાઈટમાં શનિવારે બપોરે”

“ હા, સાહેબ” મેં કહ્યું, ના પાડવાના ઈરાદ સાથે જ

“અને તું દીકરા?” શ્રી ડોનકરે કિસને પૂછ્યું.

“હા, સાહેબ”

કિસ અને હું નિરવ શાંતિમાં ઘર તરફ બસમાં બેસીને મુસાફરી કરી, બન્ને જણા ગુપ્ત રીતે એક બીજાને આવી સ્થિતિ માટે દોષિત ઠરાવતા હતાં.

વાઈટની અંદરનો એકપણ આત્મા એ સંગત ચૂક્યો ન હતો. અરે ગામના કૂતરાઓ પણ આ કાર્યક્રમમાં આવ્યા હતાં. અમે સુવાર્તિક સાથે ખોખાના બનાવેલા નાના મંચ ઉપર ઊભા હતા અને સમુદ્ર ઉપર પરિચિત ચહેરા જોતા હતાં. અમુક જોઈને હસતા હતાં અને અમુક દાંત પિસતા હતા. વેટસ્ટ્રા અને મીસ મિકલ જેવા થોડાઓએ ઉત્તેજનમાં માથા હલાવ્યા હતાં.

બીજો અડધો કલાક તો સ્વપ્ન જેવો હતો. મને યાદ નથી કે કિસે તથા શ્રી ડોનકરે શું કહ્યું હતું. ને માત્ર એટલું જ યાદ છે કે શ્રી ડોનકરે મારી તરફ વળીને કહ્યું અને રાહ જોતા હતાં. હું આગળ વધ્યો અને ભયાનક શાંતિ મને મળવા આવી. બીજુ પગલું અને હું મંચની ધાર આગળ આવી ગયો અને ઢીલું ડચ પેન્ટ પહેરેલું તેના લીધે હું ખુશ હતો કે જેણે મારા થરથરતા ઘૂંટણો છૂપાવી દીધા હતાં.

મેં જે બોલવાનું વિચાર્યું હતું તેમાંનો મને એક પણ શબ્દ યાદ ન હતો. તેથી મેં ઈન્ડોનેશિયાનું ગંદુ અને દુષિત ઘર છોડીને આવવાનું જે રીતે થયું તે કહેવા લાગ્યો. અને હું જે હતો તેનો બોજ હું કેવી રીતે ઉઠાવી રહ્યો હતો અને જીવનમાંથી મારે શું જોઈતું હતું ત્યાં સુધી કે એક તોફાની રાતે મેં સર્વ મૂકી દીધું. અને ત્યારથી હું પોતાને કેટલો બધો સ્વતંત્ર અનુભવુ છું તે કહ્યું - ત્યાંથી લઈને શ્રી ડોનકરે મને અહિંયા ફસાવી દીધો એ કહેતા કે હું મિશનરી બનવા માગું છું.

“પણ તમે જાણો છો” મારા ગામને મેં કહ્યું, “એ સમયે મને ખૂબ જ આશ્ચર્ય થતું હતું....”

થીલ સાથે મેં મારી બીજી તારીખ નક્કી કરી કાઢી હતી. એક છોકરીને કહેવું મુશ્કેલ હોય છે જે તમારી સાથે લગ્ન કરવાની આશા રાખતી હોય કે તમે અયાનક જ નિર્ણય કરી લીધો છે કે તમે મિશનરી બનવાના છો. કેવા પ્રકારનું જીવન તમે તેને આપશો? પરિશ્રમ, થોડું મહેનતાણું, કોઈ દૂર જગ્યાએ અસહમત જીવવાની સ્થિતિ.

હું આવા પ્રકારનું જીવન તેને કેવી રીતે સૂચવી શકું. જ્યાં સુધી તે પોતે હૃદય અને આત્માથી આ વિચારને સોંપાઈ ન હોય ?

અને તેથી બીજા અઠવાડિયે મેં મારી મિશનરી બનવાની ચળવળ થીલ વગર શરૂ કરી. મેં તેને એ ક્ષણ વિશે કહ્યું કે જ્યારે સહમતી એ મને સંગતમાં ખાતરી આપી હતી. અને આ પસંદગી માટે ઈશ્વરના હાથ વિશે હું કેટલો ખાતરી સાથે છું તે મેં તેને કહ્યું હતું.

વિચિત્રતા એ હતી કે થીલ માટે માન્યામાં ન આવે, તેવી બાબત સ્વીકારવી

કે મિશનક્ષેત્રના જીવનની કઠોરતા ન હતી પણ એ હકિકત હતી કે એટલા બધા લોકો સામે હું ઊભો થઈને આગળ ચાલતો ગયો.

“એક જગ્યાએ હું શ્રી ડોનકર સાથે સહમત થયો જો કે,” તેણે કહ્યું, “જે જગ્યાએ સેવા શરૂ કરવાની હોય તો તે ઘરેથી જ છે. શા માટે તું વાઈટની આસપાસ નોકરી શોધીને તારું મિશન ક્ષેત્ર પ્રથમ અહિંથી જ શરૂ ન કરે ? તું ઝડપથી શોધી લઈશ કે તું મિશનરી બનવા માટે છે કે નહિ.”

આ કંઈ સમજદારીની વાત થઈ. જો વાઈટ પાસે કોઈ મોટું કારખાનું હોય તો તે અલ્કમારમાં વિશાળ રીંગર્સ ચોકલેટનું હતું. જેલ્તજેનો પતિ એરી તેમાં કામ કરતો હતો અને મેં જ્યારે તેને પૂછ્યું ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે ભરતી કરનાર શાખાની અંદર તને સારા પદ ઉપર દફતરમાં નોકરી અપાવી દઈશ.

રાત પહેલા હું નોકરીની અરજી કરવા અલ્કમાર બાઈક ઉપર ગયો. મારે અદ્ભૂત સ્વપ્ન હતું. કારખાનું નિરાશ, નાખુશ લોકોથી ભરપૂર હતું, જેઓએ નોંધ લીધી કે મારી પાસે કંઈક જુદું જ હતું. તેઓ મારી આસપાસ વિંટળાઈ ગયા તે રહસ્યની માંગ કરવા લાગ્યા. જ્યારે મેં તેઓને કહ્યું ત્યારે તેમના ચહેરા ઉપર ઊજાસ છવાઈ ગયો. એક સાથે અમે ઘૂંટણે પડ્યાં...

મારે જાગવાનું થયું ત્યારે હું ખરેખર દિલગીર થયો.

રીંગર્સની ભરતી દફતર બહાર હું લાકડાની પાટલી પર બેઠો. ચોકલેટની મનભરાય તેવી ખુશ્બુ હવામાં, ભરપૂર અને જાહેર હતી.

“બીજું”

જેટલું બની શકે તેટલું ધીમેથી હું દરવાજાથી ચાલવા લાગ્યો કારણકે મેં મારી ઘોડી ઘરે મૂકી દીધી હતી. ચાલવું મારી માટે હાલ પણ દુખદાયક હતું પણ-સિવાય કે થાકી ગયો હોઉં - મારા ઘાયલ પગની ઘૂંટી પર કૂઠા વગર ચાલવાનું શીખી ગયો હતો. કર્મચારી નિયામક તેની સામે અરજી પત્રક જોઈને ધૂરકતા હતાં.

“વૈદકિય સારવાર” તેણે મોટેથી વાંચ્યું. તેણે મને શંકાસ્પદ રીતે જોયું. “તને શું સમસ્યા છે ?”

“કંઈ જ નહિ” મેં કહ્યું, મારો ચહેરો લાલ થઈ ગયો. “અહિંયા લોકો જે કંઈ કરે છે તે હું પણ કરી શકું છું.”

“ઉશ્કેરાઈ જાય તેવો છે તું ?”

પણ તેણે મને નોકરી આપી. મારે પેક થઈને ભેગા કરાયેલા ખોખાઓ છેલ્લે ગણવાનાં હતાં. પછી તેમને મોકલવાના ઓરડામાં લઈ જવાના હતાં. એક

સપાટ ચહેરાવાળા છોકરાએ મને પરસાળ તરફના આડાઅવળા રસ્તેથી સીડીઓ પાસે થઈને એક વિશાળ એકત્ર કરવાના ખંડ પાસે લઈ ગયો. તેણે દરવાજાને ધક્કો માર્યો જ્યાં બસો જેટલી છોકરીઓ કમસર ડઝન જેવા વાહક પટ્ટામાં ગોઠવાયેલી હતી. તે મને એકની પાસે મૂકીને ચાલ્યો ગયો.

“છોકરીઓ, આ છે એન્ડ્ર્યુ, મજા લૂંટજો.”

મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે, સીડીઓનું સામુહિકવાદન આ પરિચયને વધાવ્યું હતું. પછી સૂચનાઓની બૂમો સંભળાવવા લાગી. “હે, રુથી, શું એને પસંદ કરીશ?” “જોઈને હું કહી ન શકું.” પછી ભ્રષ્ટ અને બાથરૂમની વાતો શરૂ થઈ. લશ્કરમાંના મારા વર્ષોમાં આવી ભાષાથી મને તૈયાર કર્યો ન હતો જે મેં તે સવારે સાંભળી હતી.

ખામીયુક્ત ચકાસણી કરનારની આગેવાન મને મળી તે ગ્રીતજે નામની છોકરી હતી. તેને પ્રિય વિષય હતો સજાતિય સંબંધ : તેણે મોટેથી મારા વિશે અનુમાન કર્યું કે કયું પ્રાણી મારામાં જીવનસાથી શોધી શકશે. મારી હાથલારી ભરાઈ ગઈ માટે હું ખૂબ આત્મારી રહ્યો કે હું અમુક ક્ષણો અહિંથી બચીને સામાન મોકલવાના ખંડમાં પુરુષોની સંગત કરી શકું.

ઝડપથી, હાથલારી ખાલી થઈ ગઈ અને ફરીથી મારે મોટા ખંડમાં સીડીઓના વિસ્તારમાં જવું પડ્યું. “પ્રભુ, આ મિશનક્ષેત્ર હોઈ શકે” ખંડની વચ્ચેની બારી પર સમય સાચવનાર પાસે ખોખાઓની રસીદ લઈને જતી વેળાએ વિચાર્યું. “પણ એ મારું નથી. આ છોકરીઓ સાથે વાત કરવાનું હું ક્યારેય શીખીશ નહિ. તેઓ કોઈ પણ વાત લઈને તેનો બીજો અર્થ કરે છે...”

હું રોકાઈ ગયો. સમય સાચવનારના બૂથમાંથી કાયની બીજા બાજુથી મારી સામે સ્મિત કરનાર હૂંફાળી આંખો કે જે મેં ક્યારેય જોઈ ન હતી. તે ઘઉંવર્ણી હતી. ના, તે લીલી હતી અને તે જુવાન હતી. ગોરી, પાતળી અને વીસ વર્ષની પણ ન હતી અને તે માળ ઉપર સૌથી જવાબદારીનું કામ કરતી હતી. ઓર્ડર પ્રમાણે કામ પૂરું થતું જોવાનું અને કામ પૂરું થયું હોય તેની રસીદો લેવાની. જેવી મારી રસીદ તેને બારીમાંથી આપી કે તેનું સ્મિત હાસ્યમાં ફેરવાઈ ગયું.

“તેમનું ગણકારતો નહિ” તેણે નરમાશથી કહ્યું, “દરેક નવા આવનારને તેઓ આ સારવાર આપે છે. એક અથવા બે દિવસમાં બીજું કોઈ હશે.”

મારું હૃદય આત્મારથી ભરાઈ ગયું.

તેણે મને મોકલવા માટેનો નવો ઓર્ડર પોતાની સામેના ઢગલામાંથી મને આપ્યો, પણ હું ત્યાં જ તેની સામે જોતો ઊભો રહ્યો. ખંડની અંદર જ્યાં બાકીની સ્ત્રીઓ વધુ પડતા પાઉડરથી તથા હોઠ અને ગાલ રંગીને પોતાને સર્કસની જેમ

તૈયાર કર્યા હતાં. ત્યારે અહિંયા આ એક છોકરી કોઈ પણ જાતના પ્રસાધન વગર હતી. માત્ર તેની પોતાની તાજગીભરી જુવાન રંગબેરંગી આંખોની જોડી કે જે ક્યારેય બીજાવાર એ જ રંગની નહિ હોય તેવી હતી.

જેટલું હું તેને જોતો હતો તેટલી વધુ ખાતરી મને થતી હતી કે મે તેને પહેલા કંઈ જોઈ હતી. પણ સવાલ બેઠંગો લાગતો હતો. અનિચ્છાથી હું પાછો એકત્રની રેખાએ જતો રહ્યો.

કલાકો લાંબા થતા ગયા. મારા પગો ઉપર લાંબા દિવસના અંતે મારી ઘૂંટી માટે દરેક પગલા દુખદ હતાં. જેમ હું પ્રયત્ન કરવા જાઉં માટે કૂદવું પડતું ત્રીતજે એ તે જોઈ લીધું.

“શું થયું છે, એન્ડી ?” તેણીએ ચીસ પાડી “તું ખાટલા પરથી પડી ગયો હતો ?”

“ઈસ્ટ ઈન્ડિસ” ચૂપ થઈ જાય તે આશા સાથે બોલ્યો.

ત્રીતજેની વિજયની ભૂમ આખા ખંડમાં સંભળાઈ. “છોકરીઓ, આપણી સાથે યુદ્ધનો નાયક છે! એન્ડી સુકરનો વિશે લોકો જે કહે છે તે શું સાચું છે, એન્ડી? શું તેઓ એકદમ જુવાનોને પસંદ કરે છે ?”

અત્યાર સુધીની મેં સૌથી ખરાબ ભૂલ કરી નાખી હતી. દિવસો સુધી - તેઓ માટેની નવીનતાનું મૂલ્ય ખોઈ બેઠો હતો - છોકરીઓએ મને પૂર્વના ઉત્તેજનાભર્યા જીવન વિશે પ્રશ્નો પૂછ્યા જેની તેઓ કલ્પના કરતા હતાં.

એક કરતા વધુ વખત તેઓના સીધા કંટાળાજનક એક ધાર્યા વાર્તાલાપને કારણે નોકરી છોડી દીધી હતી - કાયના વિભાજકની પાછળની સ્મિત કરતી આંખો સિવાય. મારી પાસે આપવાની કોઈ રસીદ ન હોય તો પણ હું ત્યાં જતો હતો. અમુક વખતે રસીદ સાથે મારા તરફથી તેની સાથે ચિઠ્ઠી પણ જવા દેતો હતો : “તું આજે ખૂબ સુંદર દેખાય છે.” અથવા “અડધા કલાક પહેલા તું નારાજ હતી. શું કારણ હતું ?” મને આશ્ચર્ય થતું કે જે તે વારંવાર સાંભળીને આ વાતોથી તેને કેવું લાગતું હશે. અને તે આવી જગ્યાએ શું કરી રહી છે કોઈક રીતે અને જેટલી હું તેને જાણતો હતો તેને લીધે હંમેશાં હું ભયભીતની લાગણી અનુભવતો હતો.

એક મહિના પહેલા કારખાનામાં કામ કર્યાને લીધે તેને કહેવાની મારી હિંમત થઈ, “મને તારી ચિંતા થાય છે. તું આ ભીડમાં કામ કરવાને ખૂબ નાની છે અને ખૂબ સુંદર પણ છે.”

છોકરી પોતાનું માથું પાછળ કરીને હસવા લાગી. “તેમ ગ્રેમપા” તેણે કહ્યું “કેટલી જૂની તરકીબ છે તારી પાસે !, ખરેખર ” - તે નાની બારી પાસે ઝૂકી -

“તે ખરાબ ભીડ નથી. મોટા ભાગના લોકોને માત્ર મિત્રો જોઈએ છે અને તેમની પાસે પહોંચવાની બીજી રીતો તેઓ જાણતા નથી” તેણે મારી સામે જોયું એ આશ્ચર્ય સાથે કે મારા પર ભરોસો કરવો કે નહિ. “તું જુએ છે” તેણે નરમાશથી કહ્યું, “હું ખ્રિસ્તી છું તેથી અહિંયા હું કામ કરવા આવી છું.”

હું આશ્ચર્યથી મારા સાથી મિશનરી તરફ જોવા લાગ્યો. અને એકદમ જ મને યાદ આવ્યું કે મેં આ ચહેરાને ક્યાં જોયો હતો. સૈનિક હોસ્પિટલામાં! આ એ જ છોકરી છે જેણે અમને ટેન્ટની સંગતમાં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. અને એજ જગ્યા હતી જ્યાં...

ત્યાં જે કંઈ બન્યું હતું તે મારી આતુરતાથી જણાવવામાં મારા શબ્દો લથડતાં હતાં, અને હું અહિં રીજર્સમાં કેવી રીતે આવ્યો જે રીતે તેનું મિશન હતું તેમ. તેણે પોતાનું નામ મને કુરી વાન ડેમ જણાવ્યું. તે દિવસથી કુરી અને હું એક જૂથ બની ગયા હતાં. તૈયાર થયેલા ખોખાઓને એકઠા કરવાનું મારું કામ મને ઉપર નીચે પેકિંગ કરનારાઓની પંગતમાં લઈ જતા હતાં, જ્યાં કોઈને સમસ્યા હોય તેવાની હું શોધ કરતો હતો. હું કુરી પાસે સંદેશો મોકલી દેતો, જેથી તે ખાનગીમાં છોકરી સાથે વાત કરતી જ્યારે તે બારી પાસે પોતાના કામનો બીજો ઓર્ડર લેવા આવતી.

આ રીતે ઘટનાક્રમે અમે લોકોનું નાનું અનિવાર્ય એકમ કે જે અમારી જેમ જ રસ ધરાવતું હતું તે બનાવ્યું. તે પછી અંગ્રેજ સુવાર્તિક સીડની વિલસન હોલેન્ડમાં “જુવાનો માટે અઠવાડિયાની રજાનો” કાર્યક્રમ કર્યો હતો અને અમે ત્યાં હાજરી આપવાની શરૂ કરી.

અમારી સાથે આવનાર સૌ પ્રથમ વ્યક્તિ એક આંધળી અને ખરાબ રીતે અપંગ થઈ હતી જે ગ્રીતજે સાથે એક જ પટ્ટામાં કામ કરતી હતી. એમી બ્રેઈલ વાંચતી અને મને બતાવતી કે તે બીજા અન્ય અંધ લોકો માટે પોતાના નાના બ્રેઈલ રાઈટર દ્વારા તે અક્ષરોને પંચ કરીને ઉપસાવતી હતી. હું પણ એક એવું લઈ આવ્યો અને બ્રેઈલ મૂળાક્ષરોની નકલ અને એમીની આંગળીઓ ઝડપથી શોધી શકે તેમ ચોકલેટના ફરતા પટ્ટા ઊપર બ્રેઈલ નોંધ મૂકતો હતો.

ચોક્કસ ગ્રીતજે માટે એકલા હાથે કરવું અઘરું હતું.

“એમી !” તે કામ કરતી છોકરીઓ માટે હરોળની નીચે રહેતી હતી.

“આ વખતે તે કેટલું દાન આપી રહ્યો છે?”

લાંબા સમય સુધી એમીએ સારા સ્વભાવ સાથે મજાક કરી. પણ એક દિવસ હું માલસામાન મોકલવાના ખંડમાંથી તેની દૂધિયા આંખોને પપળાવતી જોવા આવ્યો કે તે આંસુઓ ન સારે.

“હું જોઈ શકતો હતો” ગ્રીતજે ઘાંટો પાડતી હતી, “તું કેવી રીતે ચોક્કસ રહી ન શકે”

તેણે મને આવતો જોયો અને અપશબ્દનો બડબડાટ કર્યો. “અંધારામાં બધા જ પુરુષો એક જેવા જ હોય છે, એ એમી ?” તેણે બૂમ પાડી.

હું દરવાજે જ રોકાઈ ગયો. હું હંમેશાંની જેમ કામ પર જતા પહેલા પ્રાર્થના કરતો હતો તેમ એ સવારે પણ પ્રાર્થના કરી હતી, કે લોકોને શું કહેવું તે ઈશ્વર મને કહેશે. જે આદેશ મને મળી રહ્યો હતો તે એકદમ સ્પષ્ટ અને પેક્ષિત હતો કે ભાગ્યે જ માન્યા વગર રહેવાય અને એટલો સ્પષ્ટ કે વિચાર્યા વગર હું તેને આધીન થયો.

“ગ્રીતજે ” મેં તેને ઓરડામાં બોલાવી, “અવાજ ન કરીશ અને ભલા માટે અવાજ ન કરીશ”

ગ્રીતજે એટલી ચોંકી ગઈ કે તેનું મોંઢું ખુલ્લું જ રહી ગયું. હું પણ ચોંકી ગયો. પણ મારે શરૂઆત ખોયા વગર અનુસરવાનું હતું.

“ગ્રીતજે” મોટા ખંડમાં હું બૂમ પાડતો રહ્યો, “બસ શનિવાર સવારે સંમેલન કેન્દ્ર પર નવ વાગ્યે રવાના થશે. હું ઈચ્છું છું કે તું ત્યાં હાજર હોય.”
“સારું”

તેનો જવાબ એટલો ઝડપથી આવ્યો હું રાહ જોવા લાગ્યો કે મજાક તો નથી કરતી, પણ મેં નોંધ લીધી કે એ ગ્રીતજે છે જે પોતાની આંખો પપળાવતી હતી, જેવો હું લદાતા ખોખાઓ પાસે પહોંચ્યો, મેં જોયું કે આખો ખંડ વિચિત્રતાથી શાંત થયો હતો, જે થઈ રહ્યું હતું તેનાથી દરેક થોડા આશ્ચર્યમાં હતાં.

અને શનિવારે ગ્રીતજે બસ પર આવી ગઈ હતી. તેને માટે મને વધુ આશ્ચર્ય થતું હતું. તે પહેલા જેવી જ હતી, જો કે આપણે જાણી લઈએ કે વીજળી ગયા પછી ખરી રીતે શું બન્યું હતું તે માત્ર શોધ કરવાને તે આવી હતી.

સંમેલન મેદાનમાં ગ્રીતજે પોતામાં જ ખોવાયેલી હતી. સંગત દરમ્યાન લોકોએ કહ્યું કે ઈશ્વરે તેમના જીવનોમાં કેવા ફેરફારો કર્યા પણ તે એકધાર્યું કરતી રહી હતી. સંગતની અધવચ્ચે ગ્રીતજે એ પ્રેમશૌર્યનું સામયિક વાંચ્યું.

રવિવારે બપોરે બસ અમને અલ્કમાર પાછી લાવી જ્યાં મેં મારી સાયકલ ડેપોમાં મૂકી હતી. ગ્રીતજે વાઈટની બાજુના ગામમાં રહેતી હતી. મને વિચાર આવ્યો કે મારી પાછળ બેસાડીને સવારી કરાવવાની શું તક છે તે માટે મારે તેને સમજાવવી જોઈએ. બહુ જ અજાયબ તક છે કે તેનું વગર અવરોધનું ધ્યાન રહે.

“શું હું તને ઘર સુધી બેસાડી શકું, ગ્રીતજે ? તારું બસનું ભાડું પણ બચી જશે ?”

“ત્રીતજેએ પોતાના હોઠ હલાવ્યા નહિ. અને હું કહી શકતો હતો કે બસ ટીકીટની કિંમતમાં મારી સાથેની સવારીના ગેરલાભોની છણાવટ કરી હતી. આખરે ખભા ઉછાળીને મારી સાચકલ પાછળના કેરિયર પર નાનો કૂદકો મારીને બેસી ગઈ. મેં ફરીને આંખથી ઈશારો કર્યો અને ધક્કો મારી આગળ ચલાવ્યું.

જેવા અમે તે વિસ્તારની બહાર નીકળ્યા, મેં ત્રીતજેને તેને ઈશ્વરની જરૂર વિશે સીધું જ મોઢા પર કહ્યું, પણ મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે એક સ્પષ્ટ આદેશ આ સમયે હતો કે, “ધર્મ માટે એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારીશ નહિ, માત્ર કુદરતી દૃશ્ય વિશે પ્રશંસા કર.”

ફરી હું માની ન શકું તેમ હું સ્પષ્ટ સાંભળતો હતો. પણ હું આધીન થયો. આખી મુસાફરી દરમ્યાન મેં ધર્મના મારા બંધન વિશે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. તેના બદલે મેં ટ્યુલીપ વૃક્ષના ખેતરો વિશે વાત કરી જ્યાંથી અમે પસાર થઈ રહ્યાં હતાં. અને તેણે પણ ટ્યુલીપના શક્કરીયા યુદ્ધ દરમ્યાન ખાધા હતાં તે મને જાણવા મળ્યું. જ્યારે અમે તેની શેરીના રસ્તા પર પહોંચ્યા ત્યારે તેણે ખરેખર મારી માટે સ્મિત આપ્યું.

બીજા દિવસે ચક્રમતી આંખો સાથે કારખાનામાં ફરી મને મળી. “ત્રીતજેને તેં જમીન પર શું કહ્યું હતું ? કંઈ ભયંકર બન્યું હોવું જોઈએ.”

“તું શું સમજે છે ? મેં કોઈ શબ્દ કહ્યો નથી.”

પણ ચોક્કસ, આખી સવાર દરમ્યાન ત્રીતજેએ કોઈ ખરાબ રમૂજ કરી નથી. એક વખત એમીએ ચોકલેટનું ખોખું પાડી દીધું. એ ત્રીતજે હતી જેણે નીચું વળીને બધા જ નંગ વીણી આપ્યા. બપોરની વેળાએ જમતી વખતે તેણે પોતાની થાળી લઈને મારી સાથે બેઠી.

“શું હું તારી સાથે બેસી શકું?”

“ચોક્કસ” મેં કહ્યું,

“તું જાણે છે હું શું વિચારતી હતી?” ત્રીતજેએ શરૂઆત કરી, “મેં વિચાર્યું કે ખ્રિસ્ત માટે નિર્ણય લેવા મારી ઉપર દબાણ કરવામાં આવશે, જેમ તેઓએ સંગતમાં કહ્યું હતું. હું સાંભળવા માગતી જ ન હતી. પછી તેં એકપણ શબ્દ કહ્યો નહિ. હવે હસીશ નહિ, શું તું હસીશ ?”

“ચોક્કસ, ના”

મને આશ્ચર્ય થવા લાગ્યું. “શું એન્ડ્રયુ વિચારે છે કે હું એટલે દૂર નીકળી ગઈ છું જ્યાંથી પાછી ફરી ન શકું ? શું એટલા માટે મારી સાથે વાત કરવાની તેને પડી નથી?” અને હું વિચારવા લાગ્યો કે કદાચ હું ખૂબ દૂર નીકળી ગયો હતો. શું

ઈશ્વર આજે પણ સાંભળે છે જો હું કહું કે હું દિલગીર હતો? જેમ પેલા બાળકો દાવો કરે છે તેમ તે પણ મને ફરી શરૂ કરવા દેશે? ગમે તે હોય મેં તેને પૂછ્યું એ કંઈ રમૂજ પ્રાર્થના હતી, પણ મારો અર્થ તે હતો અને એન્ડી, હું રડવા લાગી. આખી રાત હું રડી, પણ આજે સવારે મેં ખૂબ જ શાંતિ અનુભવી છે.

એ પ્રથમ વાર્તાલાપ હતો જે મેં ક્યારે સાંભળ્યો હતો. રાતભરમાં ગ્રીતજે બદલાણ પામેલી વ્યક્તિ બની ગઈ હતી. અથવા તે જ વ્યક્તિ હતી પણ અદ્ભૂત આવૃત્તિ સાથે હતી. હજી પણ તે આગેવાન હતી, હજી પણ તે દરેક સમયે વાતો કરતી -પણ શું બન્યું ! જ્યારે ગ્રીતજે એ ગંદી વાર્તાઓ કહેવાની બંધ કરી, ઘણી બધી છોકરીઓએ પણ બંધ કરી દીધી. કારખાનામાં પ્રાર્થના જૂથ શરૂ થયું, જેમાં ગ્રીતજે હાજરી માટેની જવાબદારી સંભાળતી હતી. જો કોઈનું બાળક બીમાર હોય, જો તેનો પતિ કામથી બહાર ગયો હોય, ગ્રીતજે તેની શોધ કરીને અને જેઓ ટોપમાં કંઈક પૈસા ન નાખે તો તે કામદારને અફસોસ. આ છોકરીમાં બદલાણ સંપૂર્ણ અને કાયમી હતું. રાત પછી રાત વાઈટમાંનું મારું બીછાનું પાછું મૂકી દેતો હતો, હું આ રૂપાંતરમાં ઈશ્વરે મને તેનો ભાગ બનવા દીધો તેની માટે સૂતા પહેલા આભાર માનતો હતો. કારખાનું જૂદું સ્થાન હતું અને એ સર્વ આધીનતા દ્વારા થયું હતું.

એક દિવસ મુખ્ય દરવાજાએ થઈને સાયકલ લઈને જતો હતો ત્યારે મારી માટે આશ્ચર્ય રાહ જોતું હતું.

“શ્રી રીંગર્સ તને મળવા માગે છે” કુરીએ કહ્યું,

“શ્રી રીંગર્સ !” હું ખરેખર મુશ્કેલીમાં મૂકાવાનો લાગું છું - કદાચ તેમણે શોધી કાઢ્યું હશે કે કારખાનાના સમયમાં હું ધર્મને આગળ ધપાવી રહ્યો છું. સેક્રેટરીએ પ્રેસિડેન્ટની ખાનગી ઓફીસનો દરવાજો ખુલ્લો રાખ્યો હતો. શ્રી રીંગર્સ વચ્ચેવચ્ચે મોટી ચામડાની ખુરશીમાં બેઠા હતાં અને મને બીજામાં બેસવાનું કહ્યું, હું ગાદીના છેડે બેઠો.

“એન્ડ્રયુ” શ્રી રીંગર્સે કહ્યું કે, “તને યાદ છે કે અમે મનોવૈજ્ઞાનિક પરિક્ષણ બે અઠવાડિયા પહેલા પૂર્ણ કર્યું?”

“હા, સાહેબ”

“પરિક્ષણ બતાવે છે કે તારી પાસે વિશિષ્ટ (IQ)બુદ્ધિમત્તા છે.”

મને કંઈ સમજ જ ન હતી કે આ બુદ્ધિમત્તા શું છે, પણ તે સ્મિત કરતા એટલે મેં સ્મિત કર્યું.

“અમે નક્કી કર્યું છે” તેઓ આગળ બોલતા ગયા. “તને અમારા વહીવટી

તાલીમ અભ્યાસક્રમમાં મૂકવો. હું ઈચ્છું છું કે તું બે અઠવાડિયાની રજા મૂકે કારખાનામાં ચાલીને તને જે કંઈ કામ દેખાય તેની ચકાસણી તું કરે. જ્યારે તને કોઈ પસંદ આવે તો તેની જાણ મને કરે - અમે તને તેની માટે તાલીમ આપીશું.”

જ્યારે છેલ્લે મેં મારો અવાજ શોધી કાઢ્યો, મેં કહ્યું, “મને કામની ખબર જ છે જે મને પસંદ પડ્યું હતું. મને પેલું કામ કરવાનું પસંદ પડ્યું કે પેલા માણસે મારી પરિક્ષા પૂરી કર્યા પછી જેણે મારી સાથે વાત કરી તે કામ.”

“નોકરીના વિષલેક્ષક” શ્રી રીંગર્સે કહ્યું તેમની તીવ્ર આંખો મારામાં પરોવી. “અને કદાચ હું” તેમણે કહ્યું, “કે નોકરીની ચર્ચા કરતા, જો ધર્મનો વિષય આવે તો તને કોઈ વાંધો નહિ આવે?”

મને લાગ્યું મારો ચહેરો લાલચટ થવા લાગ્યો.

“ઓહ, હા” તેમણે કહ્યું “અમે જાણીએ છીએ ઉપલામાળે જે તું ધર્માત્મક કરાવી રહ્યો હતો. અને હું તેમાં કદાચ ઉમેરું કે હું તે પ્રકારના કામને ચોકલેટ ઉત્પાદન કરતા વધુ મહત્વનું ગણું છું.”

મારા ચહેરા પરની રાહત જોઈને સ્મિત કર્યું. “મને કોઈ કારણ ખબર નથી, એન્ડ્ર્યુ હું બન્ને કેમ કરી શકતો નથી, જો તું મને ઈશ્વરના રાજ્યમાં ભરતી કરવાની સાથે કારખાનું પણ સારી રીતે ચલાવવામાં મારી મદદ કરે, હું કેમ સંતોષી બનીને ન રહું.”

મારી નવી નોકરી માટે થીલ ખૂબ જ ખુશ હતી. તેણી ઈચ્છતી કે મને એટલું રસપ્રદ કામ મળ્યું છે તેથી હું મિશનરી વિચાર મૂકી દઉં. પણ હું કરી ન શક્યો. જો કે નવા કામને મેં પ્રેમ કર્યો, તેટલું જ વધુ મને સમજાતું હતું કે મને બીજા જ કોઈ કામ માટે તેડવામાં આવ્યો હતો. મારી વિષલેક્ષકની તાલીમના બદલામાં મારે રીંગર્સ સાથે બે વર્ષ સુધી કામ કરવાનો કરાર કર્યો. જ્યારે એ સમય પૂર્ણ થયો ત્યારે મને ખબર હતી કે મારે છોડીને જવાનું હતું.

એ જોતા મેં મારું મન તૈયાર કર્યું હતું, થીલે દલીલો કરવાનું મૂકીને મને મદદ કરવામાં લાગી ગઈ હતી. તેનું પોતાનું ચર્ચ ડય રીફોર્મ હતું જે વિદેશોમાં મિશન કાર્ય ચલાવતું હતું. તેણે દરેકને લખ્યું પૂછ્યું કે સેવા માટે શું લાયકાત જોઈતી હતી. સર્વમાંથી જવાબ આવ્યા : મિશનરી બનવા માટે નિયુક્તિ એ પહેલું પગલું હતું.

પણ જ્યારે મેં ડય રીફોર્મ સેમીનરીને લખ્યું, મને જાણવા મળ્યું કે શાળાનો સમય યુદ્ધને લીધે ચૂકી ગયો હતો અને એના પછી ઈશ્વરવિદ્યા શીખવા માટે બાર

વર્ષ લાગે બાર વર્ષ ! સમાચાર સાંભળીને જ મારું હૃદય બેસી ગયું. કોઈ વાત નહિ મેં તુરંત જ પત્ર વ્યવહાર દ્વારા અભ્યાસક્રમ શરૂ કર્યો.

પુસ્તકો મોટી સમસ્યા હતી. મારી પાસે કોઈ પ્રકારની કોઈ બચત નહતી. અને હવે ગ્રીતજેના સારા કામ માટે કારખાના તરફથી વધારાની આવક, કોઈ ગીલ્ડર ગ્રીતજેને ઘરમાં જરૂર ન હોય તો તે ઝડપથી સારા ઉપયોગ માટે આપી દેતી. હું એક સાંજે સિગારેટની સમસ્યા ઉપર વિચાર કરતો હતો, જ્યારે મારી સાથે તે બન્યું મારી પાસે મારા હાથમાં જ તેનો જવાબ હતો. મેં પાતળી સફેદ નળીમાંથી ગોળાકારમાં મનોહર ધુમાડો તેની અણી પરથી જોયો. દર અઠવાડિયે હું આની ઉપર કેટલો અર્ચ કરતો હતો ? મેં ગણતરી કરી તો મને સમજ પડી. વર્ષનું દરેક અઠવાડિયું એક ચોપડી ખરીદવા પૂરતું થતું હતું. પુસ્તકની દુકાન પર જે ભાગ્યે જ મળે તે પુસ્તક ત્યાં હું થોડા પાના વાંચતો હતો તે ખરીદવા પૂરતા હતાં.

હવે ધૂમ્રપાન બંધ કરવું સહેલું ન હતું. મેં ધાર્યું કે મને કોઈ ડચ વ્યક્તિ જેટલું જ ધૂમ્રપાન કરવું પસંદ છે, જે એક સારી લેવડ દેવડ કહેવાય. પણ મેં ધૂમ્રપાન બંધ કર્યું. અને મારા નાના ટેબલ તથા કર્નેલિયસના ટેબલ વચ્ચે એક પુસ્તકાલય વધવા લાગ્યું જર્મન વ્યાકરણ, અંગ્રેજી વ્યાકરણ, ચર્ચનો ઇતિહાસ, બાઈબલ વિતરણ. તે મારા પહેલા પુસ્તકો હતાં, તેની સાથે બાઈબલ અને ભજનસંગ્રહ, અમારા કુટુંબમાં ક્યારેય કોઈની પાસે ન હતું. બે વર્ષ સુધી દરેક ફાજલ ક્ષણ મેં વાંચવામાં વિતાવી.

જ્યારે મીસ મિકલે જાણ્યું કે હું શું કરી રહ્યો છું. ત્યારે તેમણે મને ઈંગ્લીશ ભણાવવા માટે વાત મૂકી અને મેં તે આભાર સાથે સ્વીકાર્યું. તે અદ્ભૂત શિક્ષિકા હતી : જ્યારે હું નિરાશ હોઉં ત્યારે મને ઉત્તેજન આપતી જ્યારે મારો નિર્ણય નબળો પડે ત્યારે મને ઉત્સાહ આપતી. જો તેનો ઉચ્ચાર ઈંગ્લીશથી જુદો લાગે ત્યારે જે મેં માની વાયરલેસ પર વાતચીત સાંભળતી વેળાએ હું ભૂલ ભરેલું ઈલેક્ટ્રોનિક સાધનમાં તે સંગ્રહ કરતો તેમ મિસ. મિકલનું પણ બોલેલું સંગ્રહ કરીને કાળજીપૂર્વક નકલ કરતો હતો.

પણ જોકે હું મારો અભ્યાસ પૂર્ણ કરતો હતો તેથી મિસ મિકલ ખુશ હતાં, તેમને સેમિનરી માટે એટલી ખાતરી ન હતી. “શું તું ખરેખર વિચારે છે કે લોકોને મદદ કરવા તારે નિયુક્તિ મેળવવી છે?” તે એવું કહેતા હતાં, “તું હવે ચોવીસ વર્ષનો થયો છે.” આ સમયે તું ત્રીસની અધવચ્ચે શરૂઆત કરે તે પહેલા પહોંચી ગયો હોઈશ. ચોક્કસ સભાગણના લોકો માટે મિશનમાં તે ઉપયોગી કામ છે ? હું તને કહેતી નથી એન્ડ્રયુ પણ માત્ર હું તને પ્રશ્ન પૂછું છું.

અને ચોક્કસ એ સવાલ હતો જે હું મારા પોતાને દરરોજ પૂછતો હતો.

એક અઠવાડિયાના અંતે હું સીડની વિલસન સાથે ચર્ચા કરતો હતો. રીંગર્સમાંથી અઠવાડિયાના અંતે હાજરી આપવી પૂરતું થયું હવેથી આપણે આખું સંમેલન કેન્દ્ર પોતાને માટે નક્કી કરીશું. જ્યારે મેં અભ્યાસ માટેની મોકૂફી અને ઔપચારિકતા માટે બબડાટ કર્યો ત્યારે તે હસવા લાગ્યો.

તેણે મને કહ્યું કે “તું WECના લોકો જેવી વાત કરે છે.”

“ WEC?”

“ Worldwide Evangelization Crusadeવર્લ્ડવાઈડ ઈવેન્જલાઈઝેશન ક્રુસેડ” તેણે કહ્યું, એ અંગ્રેજી જૂથ છે જે મિશનરીઓને તાલીમ આપે છે. જેથી તેઓ દુનિયાના ભાગોમાં જાય જ્યાં મંડળીઓ પાસે કાર્યક્રમો હોતા નથી. તેઓને પણ તારી જેમ રાહ જોવાનું અનુભવાય છે ”

તેણે સમજાવ્યું કે, મંડળીના કાર્યો અંદાજપત્રોને આધારે ચાલે છે મિશન સમિતિ નાણાં મળતા સુધી રાહ જુએ અથવા બાંહેધરી હોય કે ક્યાંથી આવવાના પછી જ તેઓ માણસને મોકલતા હોય છે WEC નહિ જો તેઓએ વિચાર્યું કે ઈશ્વર કોઈ ચોક્કસ જગ્યાએ માણસ ઈચ્છે છે તો તેઓ તેને ત્યાં મોકલી દેતા હોય છે. અને તેની સર્વ જરૂરતો માટે ઈશ્વર પર ભરોસો કરતા હોય છે.

“એવી જ રીતે જે માણસો મોકલવામાં આવ્યો હોય તે પણ તે જ રીતે વર્તે છે.” શ્રી વિલસન આગળ બોલતા ગયા. જો તેઓને લાગે કે વ્યક્તિ પાસે પ્રમાણિત તેડું હોય અને પૂરતું ઊંડું સમર્પણ હોય તો તેઓ તેના નામની કોઈ જાતની ડિગ્રીની પરવા કરતા નથી. તેઓ તેમને પોતાની તાલીમ શાળામાં બે વર્ષની તાલીમ આપીને તેમને મોકલી દે છે.

એ ભાગે મને અપીલ કરી પણ નાણાંકિય અછતને કારણે હું ચોક્કસ ન હતો. હું એવા વ્યક્તિઓને જાણતો હતો કે જેઓ પોતાની જરૂરતો માટે ઈશ્વર પર ભરોસો કરતા હતાં. પણ તેઓમાં મોટાભાગના ભીખારી હતાં. તેઓ બહાર આવીને નાણાં માગતા નહતાં. તેઓ તેના સંકેતો મેળવતા હતાં. તેઓની વાઈટની આસપાસ “સંકેત મિશનરીઓ” તરીકે જાણીતા હતાં અને તેઓ વિશે કહેવામાં આવતું કે તેઓ વિશ્વાસથી નહિ પણ લાગણીઓથી જીવે છે. ના, મેં તેઓ માટે જોયું હતું કે તેઓ વૈતરું કરનારા અને અધટિત લોકો હતાં. જો ખ્રિસ્ત તેઓનો રાજા અને તેઓ તેના એલથી હોત તો શું ઈશ્વરનું ધનસંચય કરનારની સ્થિતિ વિશે આવું ન બોલવામાં આવે.

આશ્ચર્યની વાત છે કે, એ કિસ હતો -કે જે નિયુક્તિ માટે વર્ષોથી અભ્યાસ કરતો હતો - જે સૌથી વધુ રસ બતાવનાર વ્યક્તિ બન્યો જ્યારે મેં શ્રી વિલસને કહ્યું

હતું તે જણાવ્યું. કે, “પાકીટ કે લખાણ કે જૂતા લઈ જશો નહિ,” કિસે કહ્યું, “ઈશ્વરવિદ્યાની દૃષ્ટિથી સારું છે, મને WEC વિશે વધુ જાણવું છે.”

અને થોડા મહિનાઓ પછી રીંગર્સમાં હતો ત્યારે સીડની વિલસનનો ફોન મારી પર આવ્યો કે WEC ના મુખ્ય મથકથી વ્યક્તિ હાર્લેમની મુલાકાતે આવવાના છે તેથી અમને તક હતી.

“તેનું નામ જોનસન છે, એન્ડી જ્યારે તે અહિંયા હોય તો તું કેમ તેની મુલાકાત ન કરે?”

તેથી બીજા અઠવાડિયાના અંતે હું સાયકલ લઈને હાર્લેમ ગયો. મેં જેવું વિચાર્યું હતું તેવું જ હતું. શ્રી જોનસન પાતળા અને નિસ્તેજ હતાં અને એમના કપડા મિશનરી પીપ ખખડે તેમ બૂમ પાડીને કહેતા હતાં.

પણ જ્યારે મિશન જે કાર્ય વિશ્વભરમાં કરી રહ્યાં હતાં તેના વિશે તેણે વાત કરી ત્યારે તેનો નિસ્તેજ ચહેરો જીવંત બની ગયો. દેખીતી રીતે જ તેણે સર્વ ઉપલબ્ધીઓ માટેનો શ્રેય સ્કોટલેન્ડ, ગ્લાસગોની WEC ની શાળાને, તેના શિક્ષકોને આપ્યો જેઓ મોટાભાગના મહેનતાણા વગર સેવાઓ આપતા હતાં. તેઓએ થીઓલોજીકલ ડોક્ટર, બાઈબલ અર્થઘટન જેવા અન્ય વિષયોનો અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ કર્યો હતો પણ શિક્ષકગણમાં ઈટો બનાવનાર નિપૂણ પ્લમબરો અને ઈલેક્ટ્રિશનો હતાં, આને કારણે વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપતી કે જ્યાં કંઈ અસ્તિત્વ નથી ત્યાં મિશન કાર્ય શરૂ કરવામાં આવે. અને આ પણ ખરું આધારભૂત કારણ ન હતું. શાળાનો સાચો ધ્યેય સાદો હતો : આ વિદ્યાર્થીઓ બનવાને સક્ષમ હોવાથી તેમને શ્રેષ્ઠ ખ્રિસ્તી બનાવવાનો હતો.

જેવો હું વાઈટ પહોંચ્યો કે હું કિસને મળવા માગતો હતો. અમે બંને સાયકલ લઈને કુદરતી ખાબોચિયા તરફ રવાના થયા. કિસના સવાલો ધારદાર અને વ્યવહારુ હતાં : તે એવા પ્રકારનું પૂછતો કે જો હું બધું જ મૂકીને આવતી કાલથી જ જોડાવ, તો કેટલી ફી હશે ? બીજું સત્ર ક્યારથી શરૂ થાય છે ? ભાષાની લાયકાતો શું છે ? મને એવું બધુ પૂછવાની પડી ન હતી. તેથી WECના મુખ્યમથકનું સરનામું મેં કિસને આપ્યું જે લંડનમાં હતું અને એ સમાચારની રાહ જોતો હતો જે મારે સાંભળવા હતાં. ચોક્કસ થોડા દિવસો પછી કિસે મને કહ્યું તેણે ગ્લાસગોની શાળામાં દાખલ થવાની અરજી તૈયાર કરી નાખી છે.

તેથી લાયકાતને કારણે કિસને તુરંત જ સ્વીકારમાં આવનાર હતો, હું રીંગર્સથી ઘરે આવ્યો ત્યારે એક લાંબો, ચમકતો પત્ર ગ્લાસગોમાંથી આવ્યો, ત્યાંના જીવનનું વર્ણન જે અભ્યાસક્રમ તેણે લેવાનો હતો, ખ્રિસ્તી જીવનમાં તેણે જે સંશોધન

કરવાનું હતું તેની માહિતી તેમાં હતી. મેં શ્રી રીંગર્સને વચન આપ્યું હતું તે પ્રમાણે જે નોકરી માટે તેમણે મને તાલીમ આપી હતી તેમાં બે વર્ષ કરતા પણ વધુ સમયથી હું ત્યાં હતો. ચોક્કસ આ WEC શાળા મારી માટે યોગ્ય જગ્યા હતી.

અને તો પણ હું પાછો પડતો હતો. મેં જોયું કે મને મારી વિરુદ્ધ અનેક મુદ્દાઓ છે. મેં કિસ જેવો અભ્યાસ કર્યો ન હતો. લોકોથી હું સંતાડતો હતો કે મને અપંગ ઘૂંટી હતી. જો હું શહેરના એક ભાગને પણ દુખાવા વગર પસાર કરી શકતો નથી તો હું મિશનરી કેવી રીતે બની શકું.

શું હું બરેબર મિશનરી બનવા માગું છું - અથવા તો તે એક રોમાંચક સ્વપ્ન હતું. જેમાં મેં મારા પોતાને સામેલ કર્યો હતો? મેં અનેકવાર સીડની વિલસનને “પ્રાર્થના દ્વારા” બોલતા સાંભળ્યા હતાં. તેમનો કહેવાનો અર્થ હતો કે જવાબ મળતા સુધી લાગુ રહો. સારું હું તે પ્રયત્ન કરવા જઈ રહ્યો હતો. એક રવિવાર બપોરે ૧૯૫૨ની સપ્ટેમ્બરમાં હું પોલ્ડર્સમાં ગયો જ્યાં હું વ્યાકુળ થયા વગર મોટેથી પ્રાર્થના કરી શકતો હતો. હું નહેરના કિનારે બેસીને ઈશ્વર સાથે બેપરવાથી વાતો શરૂ કરી નાખી. જેમ કે હું થીલ સાથે વાતો કરતો હોઉં. મેં કોફી એ સિગારના કલાકો વિશે સીધી પ્રાર્થના કરી, જે રવિવારે બપોરનો સમય હતો અને સાંજ સુધી વાત કરી. અને તો પણ હું એ બિંદુ સુધી પહોંચ્યો ન હતો જ્યાં કહી શકું કે મેં મારા જીવન માટેની ઈશ્વરની યોજના શોધી કાઢી છે.

“પ્રભુ આ શું છે ? મેં શું પાછું રાખ્યું છે ? બહાના તરીકે હું શું ઉપયોગ કરી રહ્યો છું જેથી તમે મારી પાસે જે કંઈ કરાવવા માગો છો તે સેવા ન કરું?”

અને પછી, નહેર પાસે મને મારો જવાબ મળી ગયો. મારી “હા” ઈશ્વરને હંમેશાં મારી “હા” છે. પણ, હું શિક્ષિત નથી “હા” પણ હું લંગડો છું “હા”

બીજા શ્વાસે મેં કહ્યું, “હા” મેં એકદમ નવી જ રીતે લાયકાત વગર કહ્યું, “હું જઈશ પ્રભુ” ચાહે તે નિયુક્તિના માર્ગ દ્વારા અથવા WEC ના કાર્યક્રમ દ્વારા અથવા રીંગર્સ પર કામ કરતા કરતા પણ હું જઈશ. ક્યાં પણ, ક્યારે પણ, કેવી રીતે પણ તું ઈચ્છે ત્યાં હું જઈશ. અને હું અત્યારથી શરૂ કરીશ. પ્રભુ જેવો હું આ જગ્યા પરથી ઊભા થઉં અને હું જે પહેલું પગલું ભરું, તમે આ પગલાને સંપૂર્ણ આધીનતા તરીકે ગણજો? આ હું આ પગલાને “હા”નાં પગલા ગણીશ.

હું ઊભો થયો ફાળ ભરીને ચાલવા લાગ્યો અને એ જ ક્ષણે મારા લંગડા પગમાં તીવ્ર ઝટકો આવ્યો. મને ભયથી લાગ્યું કે મારી લંગડી ઘૂંટી વળી ગઈ છે. સંભાળીને મેં મારો પગ જમીન પર મૂક્યો. હું તેવી ઉપર સારી રીતે ઊભો રહી શક્યો. શું થયું હતું? ધીરેથી અને સાચવીને હું ઘર તરફ ચાલવા લાગ્યો, અને જેમ

હું ચાલવા લાગ્યો, શાસ્ત્રની એક કલમ મારા મનમાં વારેઘડીએ આવવા લાગી :
“જતા જતા તેઓ સાજા થયા”

પહેલા તો મને યાદ નહોતું આવતું કે આ કલમ ક્યાંથી આવી. પછી મેં તે વાતને ફરી યાદ કરીને જે દસ કોઢિયાની હતી. અને ખ્રિસ્તે આદેશ આપ્યાથી તેઓ પોતાના શરીરો યાજકને દેખાડવા જતા હતાં અને ચમત્કાર થયો. “જતા જતા તેઓ સાજા થયા.”

શું એવું થયું હશે ? શું એ શક્ય છે કે હું પણ સાજો થયો હોઈશ ? હું ગામથી દૂર રવિવાર સાંજે સંગતમાં લગભગ છ કિલોમીટરને અંતરે ગયો હતો. સામાન્ય રીતે હું મારી સાયકલ લઈને ગયો હતો, પણ આજે રાતે જુદું જ હતું. આજે રાતે સંગતમાં હું ચાલતો ગયો હતો.

જ્યારે ઘરે પાછો ફરવાનો સમય થયો ત્યારે પણ મેં એ જ રીતે કર્યું. એક મિત્રએ મને પોતાની મોટરબાઈક પર બેસવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

“આજે રાતે નહિ, તારો આભાર, હું આજે ચાલતો જઈશ.”

તે વિશ્વાસ કરી શકતો ન હતો. મારું કુટુંબ પણ વિશ્વાસ કરી શકતું ન હતું કે હું ભક્તિસભામાં ગયો હોઈશ, કેમ કે તેઓ મારી સાયકલને દિવાલનો ટેકે મૂકેલી જોઈ હતી ને વિચારતા હતા કે મેં મારું મન બદલી નાખ્યું હશે.

બીજા દિવસે ચોકલેટ કારખાનામાં હું દરેક કર્મચારી પાસે તેમના સ્થાને જઈને તેમની સાથે ચર્ચાવિચારણા કરી. પહેલા તો હું મારી ખુરશીમાં બેસીને કામ કરતો હતો. અડધી સવાર થઈ હશેને મને પગમાં ખંજવાળ આવી મેં ખંજવાળ્યું એટલે બે જૂના ટાંકા તૂટીને ખુલી ગયા. અઠવાડિયાના અંત સુધીમાં જે ઘા રૂઝાતા ન હતા તે એકદમ સાજા થઈ ગયા અને ચામડી ઢંકાઈ ગઈ.

તેના પછીના અઠવાડિયે મારી સામાન્ય ઔપચારિક અરજી WECની મિશનરી તાલીમ કોલેજ જે ગ્લાસગોમાં હતી તેમાં દાખલ થવા કરી. એક મહિના પછી તેનો જવાબ આવ્યો. ડોમેટરી સૂવાના ખંડની ઉપલબ્ધતા જે પુરુષો માટે ખુલ્લી હતી તેના આધારે તમે મેં ૧૯૫૩માં આવીને તમારો આભ્યાસ શરૂ કરી શકો છો.

કુરી પાસે મારી માટે સમાચાર હતાં કે નોકરી માટેના મારા છેલ્લા દિવસો હતાં. તે પણ રીંગર્સ છોડીને જવાની હતી : તે એક નર્સની તાલીમ કાર્યક્રમમાં જોડાવવાની હતી. મેં તેની આંખોમાં ઝબકતું આશ્ચર્ય જોયું અને નિર્ણય કર્યો કે તેઓ થોડા સમય પૂરતા જ હતાં. અમે થોડી ક્ષણો હસ્તધૂનન કર્યું પછી ઝડપથી આવજો કહ્યું.

મારી સામે હવે એક ધ્યેય હતો જે સર્વ બાબતો કરતા વધારે હતો : થીલ

માટે આંચકા સમાન સમાચાર હતા, કે ચર્ચની કોઈ પણ સહાય વગર મને શાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો, કોઈ સંસ્થાનો ટેકો ન હતો, કોઈ પણ લાયકાત હતી નહિ, પ્રતિષ્ઠા હતી નહિ, સમયે માન આપીને સહાય કે તેની માટે અભ્યાસક્રમનો એક ભાગ હતો - અને ધર્મનો પણ ભાગ હતો. અમે ગોરકુમમાં વસંતઋતુનો મનોહર સમય નહેર આગળ ચાલતા ચાલતા આખી બપોર પસાર કરી. થીલે થોડું જ કહ્યું. તે જે કંઈ સવાલ ઉઠાવતી મારી પાસે દલીલથી તેના વિરોધો દૂર કરતા હતાં. પણ દલીલ કરવાને બદલે તે વધુને વધુ શાંત થતી જતી હતી. માત્ર એક જ સમયે તે ગુસ્સે થઈ હતી જ્યારે મેં મારા પગના સાજાપણા માટે જણાવ્યું હતું. તેનું કારણ હતું કે મેં ભૂલ કરી હતી કે તે બાબતને નાનો ચમત્કાર ગણાવ્યો હતો.

“એ થોડું દૃઢ છે, નહિ કે, એન્ડ્ર્યુ ?” તેણે આકસ્મિક બળાપો કાઢ્યો. “જે લોકોને ઈજાઓ થઈ હોય છે તેઓ રોજરોજ સારા થઈ જાય છે. અને મોટા ભાગના લોકો આસપાસ ઢંઢેરો પિટતા નથી.”

હું તે રાતે થીલ સાથે રાત્રી ભોજન લેવા રોકાયો નહિ. તેઓ બધાને સમયની જરૂર હતી, મેં વિચાર્યું કે કોઈ નવી યોજનાનો ઉપયોગ કરવો હશે. તે જ હતું. થીલને સમય જોઈતો હતો. અંતે તે જોવા આવી કે આ કેમ યોગ્ય હતું.

તે દરમ્યાન મારી મુસાફરી માટે હું નાણાં એકઠા કરવા લાગ્યો હતો. મારી પોતાની અમુક વસ્તુઓ મેં વેચી દીધી - મારી સાયકલ અને મારા પુસ્તકો તથા તેનું ખાનું અને લંડન સુધીની એક તરફી ભાડા ટીકીટ ખરીદી, જ્યાં હું WECના ડાયરેક્ટરને ગ્લાસગો જતા પહેલા અનામત મળવાનો હતો. જ્યારે ટીકીટના નાણા ચૂકવ્યા પછી મારી પાસે થોડીક રકમ ત્રીસ બ્રીટીશ પાઉન્ડ બચ્યા હતા જે પ્રથમ સત્રની ફી હતી.

મારે ૨૦મી એપ્રિલ ૧૯૫૩ના રોજ લંડન રવાના થવાનું હતું. એ તારીખ પહેલા ત્રણ બાબતો મારી ઝડપી સફળતા વચ્ચે બની જેણે મને ચક્કર ખાતો કરી દીધો.

પ્રથમ તો થીલ તરફથી મને પત્ર મળ્યો તેણે લખ્યું હતું, કે તેણે પોતાની મંડળીની મિશન સમિતિ પાસે ગ્લાસગોની શાળા વિશે અભિપ્રાય માગ્યો હતો. તેઓએ જવાબ આપ્યો કે તે માન્યતા વગરની છે, કોઈની સાથે જોડાણ કર્યા વગરની છે કે જેને મિશન વર્તુળમાં ઊભા રહેવાનું કોઈ સ્થાન નથી અને જેઓ તેમની સાથે જોડાયેલા છે તેમની સાથે પણ એ જ છે.

આ કિસ્સા સાથે થીલે આગળ લખ્યું, જ્યાં સુધી તું આ જૂથ સાથે સંકળાયેલો હોઈશ ત્યાં સુધી મારે તને જોવો નથી, તારી કોઈ વાત સાંભળવી નથી. તેણે ટૂંકમાં

સહી કરી, થીલ. પ્રેમ નહિ થીલ. માત્ર થીલ.

હું પત્ર લઈને દરવાજે ઊભો હતો, મારા જીવનમાં તેનું કેટલું મહત્વ છે તે પ્રયત્ન કરતો હતો, તેવામાં મિસ મિકલ નાનો પુલ ઓળંગીને મારા ઘરે આવી.

“એન્ડ્રયુ” તેણે કહ્યું, “મારા મનમાં કશું છે. કશુંક એવું જે લાંબા સમયથી હું તેને કહેવા માગતી હતી. પણ હું જાણતી ન હતી કે હું તને કેવી રીતે કહું” તેણે ઊંડો શ્વાસ લીધો અને બોલવાનું શરૂ કર્યું. “તું જોઈ શકે છે, એન્ડ્રયુ, મેં ક્યારેય ઈંગ્લીશ સાંભળ્યું ન હતું પણ મેં તેના વિશે ઘણું બધું વાંચ્યું હતું,” તેણે ઉતાવળથી ઊમેર્યું, “અને જે બહેનને હું ઈંગ્લીશમાં લખતી હતી તેણે મને કહ્યું કે તમારું વ્યાકરણ સાચું છે.” તે અચાનક રોકાઈ ગઈ પછી કહ્યું “મેં વિચાર્યું કે તને કહી દઉં.” અને તે જતી રહી.

હજુ તો હું આ બે માહિતીના ટૂકડાને પચાવતો હતો એટલામાં બે દિવસ પછી લંડનથી ટેલિગ્રામ આવ્યો. “જાણ કરવા બદલ માફી માગીએ છીએ કે અપેક્ષિત જગ્યા હજી ખાલી નથી થઈ. તેથી તમારો પ્રવેશ રદ કરીએ છીએ. તમે ૧૮૫૪માં ફરી અરજી કરી શકો છો.”

ત્રણ ઝટકા એક જ હરોળમાં શાળાની અંદર મારી માટે કોઈ જગ્યા હતી. કદાચ જે ભાષામાં અભ્યાસક્રમ શીખવવામાં આવતો હતો તે હું જાણતો ન હોઉં. અને જો હું જઉં તો હું મારી મનપસંદ છોકરી ખોઈ બેસું.

દરેક તર્કિક ચિહ્ન ગ્લાસગોની શાળામાં ન જવાના સંકેતો આપતા હતાં. અને છતાં, મારી અંદર ભૂલ વગર દરેક મનુષ્ય તથા તાર્કિક વિરોધ સામે ઉચ્ચતમ, તટસ્થ નાનો અવાજ હતો જે “જા” કહેતું હોય તેમ લાગતું હતું. તે એ અવાજ હતો જેણે મારી સાથે પવનમાં વાત કરી હતી, જેણે મને કારખાનામાં બોલવાનું કહ્યું હતું, એ અવાજ કે બૌદ્ધિક સ્તરે ક્યારેય કોઈ સમજદારી બતાવી ન હતી.

બીજા દિવસે હું માર્તજે અને જેલ્તજેને આવજો કરીને ચૂમ્યો હતો, પિતાજી અને કર્નેલિયસ સાથે હસ્તધૂનન કર્યું હતું. અને બસ પકડવાને રસ્તે દોડી ગયો કે તે મને હાલ પણ ચાલતી મુસાફરી માટે મારા પ્રથમ પગથી શરૂ થવાની હતી.

રાજમાર્ગની રમત

હું ગાડીમાંથી લંડનમાં ઊતર્યો, મારા હાથમાં કાગળનો ટુકડો હતો જેની ઉપર વર્લ્ડવાઈડ ઈવેન્જલાઈઝેશન ક્રૂસેડના મુખ્ય મથકનું સરનામું લખ્યું હતું.

ગાડીના સ્ટેશન બહાર આવ્યો તો, ઊંચી લાલ બસો અને ઊંચી કાળી ટેક્ષી જે આમતેમ લથડિયા ખાતી હોય તેમ રસ્તામાં ખોટી દિશામાં જતી હતી. હું પોલીસ પાસે ગયો, કાગળ તેને બતાવ્યું અને પૂછ્યું કે હું આ સરનામે કેવી રીતે પહોંચી શકું. અધિકારીએ કાગળ લીધું અને તેમાં જોયું. પછી માથું હલાવીને પોતાનો હાથ લંબાવ્યો અને થોડીક ક્ષણો કર્કશ અવાજથી દિશાઓ બતાવતો હતો. હું મૂઢની જેમ તેને જોતો હતો મને એક પણ શબ્દ સમજાતો ન હતો. વ્યાકૂળતામાં મેં કાગળ પાછું લઈ લીધું ને કહ્યું, “દેન્ક યો” તમારો આભાર, અને પહેલા હાથ હલાવીને જે દિશા નિર્દેશ કરી હતી તે તરફ ચાલવા લાગ્યો.

મેં બીજા વિવિધ પોલીસવાળાઓ પાસે પ્રયત્ન કર્યો પણ કોઈ ખાસ પરિણામ મળ્યું નહિ. આખરે તેની માટે કશું થાય એવું ન હતું : મારી પાસેની થોડી રોકડ રકમ હતી તે ટેક્ષી પાછળ ખર્ચવી પડે તેમ હતું. મેં એક ટેક્ષી છોડે ઊભી રહેલી જોઈ, ત્યાં જઈને તેના ડ્રાઈવરને તે કાગળનો ટુકડો આપ્યો અને આંખો બંધ કરીને તેમાં બેસી ગયો જે ડાબી બાજુની રસ્તા પટ્ટી પર ગોળગોળ કરતો લઈ ગયો. થોડીક ક્ષણો પછી

તેણે રોકી દીધી. તેણે મારા કાગળના ટુકડાને આપીને એક મોટી ઈમારત જેને રંગ કરવાની અત્યંત જરૂર હતી તે બતાવ્યું.

મેં મારી પેટી ઉઠાવી, રસ્તો ઓળંગીને સીડી ચઢી ત્યાં ડોરબેલ હતો તે વગાડ્યો. એક સ્ત્રીએ દરવાજો ખોલ્યો. મારાથી જેટલું કાળજી પૂર્વક થઈ શકે તેમ મેં તેને સમજાવ્યું કે હું કોણ છું. અને હું અહિંયા કેમ છું. બહેન મારી સામે ખાલી જોતી રહી હતી જે ખાતરી કરી આપતું હતું કે હું જે કંઈ બોલ્યો તેમાંનું તેને કંઈ ખબર પડી નથી. તેણે હાથથી ઈશારો કર્યો કે હું અંદર આવી જાઉં, મોટો ખંડ હતો તે તરફ ખુરશી હતી તેમાં બેસવાનું ઈશારાથી કહ્યું અને તે જતી રહી. જ્યારે તે પાછી આવી ત્યારે તેની સાથે રૂમાલ વિટાંળેલો માણસ હતો જે કંઈક ડચ બોલી શકતો હતો. ફરીથી તેને મેં સમજાવ્યો કે હું કોણ છું અને તે કેમ અહિંયા આવ્યો છે.

“આહ, હા, ચોક્કસ, પણ તેમને અમારો તાર મળ્યો નથી? અમે તે તાર ત્રણ દિવસ અગાઉ મોકલ્યો હતો કે ગ્લાસગોમાં હાલ અમારી પાસે કોઈ ઓરડો નથી.”

“મને તાર મળ્યો હતો, હા.”

“અને તો પણ તું કંઈ રીતે આવી ગયો?”

માણસ મારી સામે સ્મિત કરતો હતો જોઈને હું ખુશ થયો.

“સમય આવશે ત્યારે મારી માટે જગ્યા ખુલ્લી થઈ જશે,” મેં કહ્યું, “મને તેની ચોક્કસ ખાતરી છે. મારે તૈયાર થવું છે.”

માણસે ફરીથી સ્મિત કર્યું અને મને કહ્યું થોડીક ક્ષણ રાહ જો. જ્યારે તે પાછો ફર્યો જેની આશા હું રાખતો હતો તે સમાચાર તેની પાસે હતાં. મારી માટે યોગ્ય હતું કે હું અહિંયા મુખ્ય મથકમાં થોડો સમય રહીશ. જે કંઈ કામ મળે તે હું કરીશ.

અને તેથી મારા જીવનના સૌથી મુશ્કેલ બે મહિનાની શરૂઆત થઈ.

જે શારીરિક કામ મારે કરવાનું હતું તે મુશ્કેલ ન હતું : WECનું મુખ્ય મથકની ઈમારત રંગવાની હતી. જેવી મે સીડીઓનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો મેં નોકરીનો ભરપૂર આનંદ માણ્યો. રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યાભિષેક માટે પણ રજા લીધી નહિ. કર્મચારીઓ બૂમો પાડતા રહ્યાં કે નીચે ઉતરી આવ અને ટેલિવિઝનમાં આ અવસરને જો. પણ મેં મારું સ્થાન રસ્તાઓથી ઉપરનું પસંદ કર્યું. જ્યાંથી હું દરેક છત ઉપર ઝંડો લહેરાતો અને ઉપર વિમાનને ઉડતા જોઈ શકતો હતો.

બે મહિનાને જે મુશ્કેલ બનાવ્યો હતો તે તો ઈંગ્લીશ શીખવાનું હતું. મેં ભાષા માટે સખત મહેનત કરી કે મારું માથું સતત દુખ્યા કરતું હતું. WECપરના

લોકો આચરણમાં મૂક્યું હતું જેને સવારનું શાંત મનન કહેતા હતાં - તેઓ સવારના નાસ્તા પહેલા પહેલા ઊઠી જતા હતાં જેથી બાઈબલ વાંચે અને દિવસની શરૂઆતથી ધંધા પહેલા અથવા કોઈ શબ્દો બોલે તે પહેલા પ્રાર્થના કરતા હતાં. મને તે વિચાર તુરંત પસંદ પડ્યો. હું પણ પહેલું પક્ષી બોલે ત્યારે ઊઠી જતો, તૈયાર થઈને બે પુસ્તકો મારા હાથમાં લઈને બગીચામાં જતો રહેતો. એક હતું ઈંગ્લીશ બાઈબલ અને બીજું હતું શબ્દકોષ. નિઃસંદેહ એ શ્રેષ્ઠ તકનિક હતી. પણ તેના થોડા ગેરલાભ પણ હતાં. તે સમય દરમિયાન મારું ઈંગ્લીશ ધીસ, ધોઝ, અન વેરિલીશથી ભરેલું હતું. એક વખત માખણ લેવા વિનંતી કરતા કહ્યું, “ધીસ સેયથ ધ નેઈબર ઓફ એન્ડ્રયુ ઘેટ ધાઉ વુડલ્ટ બી પ્લીસ ટુ પાસ ધ બટર.”

પણ હું શીખતો હતો. છ અઠવાડિયા ઈંગ્લેન્ડમાં રહ્યાં પછી મને ડાયરેક્ટર તરફથી સાંજની સંગત દોરવાને કહ્યું હતું. સાત મિનિટના અંતે મારા ઈંગ્લીશ શબ્દો પૂરા થઈ ગયા અને હું બેસી ગયો. બે અઠવાડિયા પછી ફરીથી મને બોલવાનું કહ્યું, આ વખતે મેં પસંદ કર્યું તે ફકરો હતો, યરીખોના રસ્તે આંધળા માણસને ખ્રિસ્તના શબ્દો કે “તારા વિશ્વાસે તને બચાવ્યો છે” એ મૂર્ખ પસંદગી હતી કારણ કે ડય માણસ તરીકે ઉચ્ચાર ગોટાળા કરતું હતું.

“તારા વિશ્વાસે તને બચાવ્યો છે” મેં જાહેર કર્યું અને પછી ઘડિયાળ પ્રમાણે ચૌદ મિનિટ સુધી મેં મારો મુઢો અન્ય કર્મચારીઓને ભવ્ય મનોરંજન સાથે પૂરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મારા નાના ભાષણ પછી બધા જ મારી આસપાસ ભેગા થઈ ગયા. “તું સારું કરી રહ્યો છે એન્ડી,” આનંદથી મારી પીઠ થાબળતા, તેઓએ કહ્યું, “તેં જે કંઈ કહ્યું તે લગભગ બધુ જ અમે સમજ્યા હતાં ! અને ચૌદ મિનિટ! તેં સાત મિનિટ બોલી હતી તેના કરતા તે બમણું સારું બતાવ્યું હતું.”

“તો આ હતો અમારો ડય માણસ.... હું વિચારું છું કે તેનું ભાષણ ખૂબ જ સરસ હતું ચોક્કસ.”

ઓરડામાં પાછળથી અવાજ આવ્યો. દરવાજા આગળ આધેડ વયનો માણસ હતો, થોડી ટાલ હતી ભરાવદાર ગુલાબી ચહેરો જેને મેં પહેલા ક્યારેય જોયો ન હતો. તેની આંખના ઝબકારાથી હું તુરંત ખેંચાયો : પછી અડધી આંખો મીચી કે કદાચ હવે કોઈ મજાક કરતા જઈ રહ્યાં હોય તેવું લાગતું હતું.

“એન્ડ્રયુ, હું નથી માનતો કે તું વિલ્યમ હોપકિન્સને મળ્યો હોય,” WECના ડાયરેક્ટરે કહ્યું, હું ઓરડાના છેવાડા સુધી ગયો અને મારો હાથ લંબાવ્યો. વિલ્યમ હોપકિન્સે મારો હાથ બંને મોટા હાથોમાં પકડ્યો જેમ કે હું તેમને જાણતો

હોઉં તેમ તેઓએ મને અભિનંદન પાઠવ્યા.

“તે વધુ દૃઢ દેખાય છે” શ્રી હોપકિન્સે કહ્યું, “જો આપણે તેના કાગળ તૈયાર કરીશું તે સારું કરી બતાવશે.”

હું મુંઝવણમાં મૂકાયો કારણ કે ડાયરેક્ટરે સમજાવ્યું કે સમય આવી ગયો હતો જ્યારે મારે મુખ્ય મથક છોડી દેવાનું હતું. ધોળવાની નોકરી પૂરી અને મારો ખાટલો આવનાર મિશનરી માટે ખાલી કરવાનો હતો. પણ જો શ્રી હોપકિન્સે બ્રિટીશ કામની પરવાનગીના કાગળો તૈયાર કરે તો મને લંડનમાં નોકરી મળી જાય અને હું પુસ્તકો માટે નાણાં બચાવી શકું તથા ગ્લાસગોમાં બીજા પણ ખર્ચા નિપટાવી શકું. જ્યારે પણ આવી કોઈ વ્યવહારું બાબતો ઊભી થતી, મેં જાણ્યું હતું કે લોકો હંમેશાં વિલ્ચમ હોપકિન્સ તરફ વળતા હતાં.

“જા જઈને તારો સામાન લઈ આવ, એન્ડ્રયુ, મારા છોકરા” શ્રી હોપકિન્સે કહ્યું, “અમે તારી માટે કોઈ કામ શોધી કાઢીએ ત્યાં સુધી મારી સાથે તથા શ્રીમતી હોપકિન્સ સાથે તને રહેવાનું આમંત્રણ છે.”

એક પેટી ભરવામાં મને વાર ન લાગી. જ્યારે પેટીમાં હું મારું દાંતે ઘસવાનું બ્રશ અને અસ્ત્રો મૂકતો હતો તે વખતે WECના એક કર્મચારીએ મને શ્રી હોપકિન્સ વિશે નાની વાત કહી. તે સફળ કોન્ટ્રાક્ટર છે છતાં તે ગરીબીમાં રહે છે. તે પોતાની આવકના નેવું ટકા વિવિધ મિશનોમાં આપી દે છે WEC એક માત્ર તેના હૃદયની મોટી ઉત્કંઠા હતી.

થોડીક જ ક્ષણોમાં હું દરવાજેથી કર્મચારીઓને મુખ્ય દરવાજાએથી આવજો કહેતો હતો.

“ઈમારત સુંદર લાગતી હતી, એન્ડી.” ડાયરેક્ટરે હસ્તધનૂન કરતા કહ્યું,

“દેન્ક યો”

“પેલો “થ” સાંભળવો છે.”

“થી-એન્ક- ઈ-યો.”

બધાજ વિલ્ચમ હોપકિન્સની જેમ હસી પડ્યાં અને હું તેમની ટ્રક પાસે ચાલીને પહોંચ્યો. હોપકિન્સનું ઘર થેમ્સ નદી કિનારે હતું જેવી મેં અપેક્ષા કરી હતી તેમ : સાદુ, ગરમાવો આપનાર, ઘર જેવું લાગે. શ્રીમતી હોપકિન્સ અમાન્ય હતી. તે મોટાભાગનો દિવસ બિહાનામાં કાઢતી હતી. પણ તેને મારા આવવા માટે કોઈ વિરોધ ન હતો.

“તું આને તારું પોતાનું જ ઘર ગણજે” તેણે મને આવકાર આપ્યો. “કબાટ ક્યાં છે તે તને મળી જશે અને તને સમજાય જશે કે મુખ્ય દરવાજો ક્યારેય વાસવામાં

આવતો નથી.” પછી તે પોતાના પતિ તરફ ફરી અને શ્રી હોપકિન્સની આંખોમાં મેં જે ચમક જોઈ હતી તે જ ચમક તેમનામાં પણ જોઈ “અને કોઈક રીતે તારા બિછાનામાં રખડતું જાનવર તને દેખાય તો તેનાથી આશ્ચર્ય ન પામતો. આવું બને છે. જો કદાચ એવું બને તો રહેવાના ઓરડામાં કામળો અને તક્યો પડ્યા છે. તારું બિછાનું ગરમાવા માટે અગ્નિ પાસે લઈ લે જે.”

અઠવાડિયું પૂરું થાય તે પહેલા મારે શોધવાનું હતું કે ખરેખર આ શબ્દોનો અર્થ શો હતો. એક સાંજે જ્યારે હું કામનો પરવાનો આપતા કાર્યાલય પર લાંબી અને નિષ્ફળ રાહ જોયા પછી ઘરે પાછો આવ્યો, મેં જોયું તો શ્રી અને શ્રીમતી હોપકિન્સ રહેવાના ઓરડામાં બેઠા હતાં.

“તારી ઓરડીમાં જવાની ચિંતા ન કરીશ, એન્ડ્ર્યુ” શ્રીમતી હોપકિન્સે કહ્યું, “તારા બિછાના પર દારૂડિયો સૂતેલો છે. અમે યા પીધી અને તારી માટે પણ થોડી મૂકી રાખી છે.”

જ્યારે હું મારું ભોજન અગ્નિ સામે બેસીને લેતો હતો ત્યારે તેણીએ મને બિછાનામાં પડેલા માણસ વિશે કહ્યું, મુખ્યત્વે વરસાદથી બચવા તે નાની દુકાનમાં આવ્યો તે દુકાન શ્રી હોપકિન્સ મિશન માટે ચલાવતા હતાં અને ત્યાંથી શ્રીમતી હોપકિન્સ તેને ઘરે લઈ આવ્યા હતાં. જ્યારે એ જાગશે ત્યારે તેને જમવાનું અને થોડા કપડાં આપીશું. શ્રીમતી હોપકિન્સે કહ્યું, “હું એ નથી જાણતી કે તે ક્યાંથી આવશે પણ ઈશ્વર પૂરા પાડશે.”

અને દેવે કર્યું. આ પ્રસંગે અને જ્યાં સુધી હું હોપકિન્સના ઘરમાં રહ્યો એવા ડઝનથી વધુ પ્રસંગો હતાં જેમાં મેં જોયું કે ઈશ્વર તેમની વ્યવહારું જરૂરતો સૌથી અસામાન્ય રીત પૂરી પાડી હતી. મેં ક્યારેય કોઈને એક વખત પણ તેમના ઘરેથી ભૂખ્યા કે કપડા વગર જતા નથી જોયા. એવું ન હતું કે તેમની પાસે નાણાં હતાં. શ્રી હોપકિન્સ પોતાના બાંધકામના ધંધામાંથી જે નફો થાય તેમાંથી માત્ર પોતાની જરૂરતો પૂરતું જ રાખતા હતાં. અજાણ્યા જેવા કે - હું ભીખારીઓ, રસ્તે રખડતા એ દારૂડિયા જેઓ તેમના દરવાજેથી પસાર થાય - તેઓનું પોષણ ઈશ્વર દ્વારા થતું હતું. અને તે ક્યારેય નિષ્ફળ જતો નથી. કદાચ પડોશી જમવાનું બનાવીને આપી જાય, એ કહેતા કે, “તમને આજે સારું નથી લાગતું એ સમજીને તમે રાંધી નહિ શકો માટે હું લાવી છું.” કદાચ જૂનું દેવું અનપેક્ષિત રીતે પૂરું થયું બની શકે અથવા કદાચ પહેલા ખરાબ હતો અને હવે તેમને મદદ કરવા જોવા આવ્યો હોય. “હા, દીકરા, તું કરી શકે આપણી પાસે ઉપર બિછાનામાં સૂતેલો વૃદ્ધ માણસ છે જેની પાસે પહેરવાના જૂતા નથી. શું તું વિચારે છે કે જો આપણે તેના પગનું માપ

લઈશું તો તેની માટે જોડી પણ લાવી શકીશું ?”

મેં માત્ર એક કે બે દિવસ જ મારા કામ કરવાની પરવાનગી મળે અને નોકરી મળે ત્યાં સુધી જ હોપકિન્સ સાથે રહેવાનો ઈરાદો રાખ્યો હતો. પણ શ્રી હોપકિન્સ અને હું લેબર મિનિસ્ટ્રી સરકારી શાખામાં વારંવાર ગયા છતાં કામ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી નહિ.

અને તે દરમ્યાન હોપકિન્સે પોતાના ઘરમાં રહેવાનું કહ્યું અને તે આ પ્રમાણે બન્યું. પહેલી સવારે શ્રી હોપકિન્સ કામ ઉપર વહેલા જતા રહ્યાં, શ્રીમતી હોપકિન્સ બિછાનામાં જ રહ્યાં અને હું એકલો રહ્યો હતો. અને તેથી મેં પોતું લીધું અને રસોડાનું ફર્શ સાફ કરી નાખ્યું. બાથરૂમ સાફ કરતી વખતે મેં કપડાં પલાળેલા જોયા મેં બધા ઘોઈ નાખ્યા. બપોર સુધીમાં કપડાં સુકાઈ ગયા પછી મેં તેને ઈસ્ટ્રી કરી કાઢી. તે પછી પણ જ્યારે શ્રી હોપકિન્સ પાછા આવ્યા ન હતાં ત્યારે મેં રાંધી કાઢ્યું.

આ બધા કામો હું ઘરે કરતો હતો : મારા કુટુંબમાં કોઈ પણ પુરુષ અથવા સ્ત્રી તે પણ આવું જ કરતા હતાં. પણ જ્યારે હોપકિન્સે મેં જે કર્યું હતું તે સાંભળ્યું ત્યારે તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. કદાચ તેઓએ કોઈ વ્યવહારું ડય માણસનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો અથવા તેઓએ પોતાની જરૂરતો ઉપર લક્ષ નથી લીધું, પણ કોઈ પણ કિંમતે એ રીતે વર્ત્યો કે મેં કશુંક નોંધનિય કર્યું હતું. અને ત્યાર પછી તેઓએ પોતાના એક કુટુંબના સભ્ય તરીકે રહેવાનું કહ્યું.

અને મેં એમ કર્યું. હું મુખ્ય રસોયો તથા બાટલીઓ સાફ કરનાર બની ગયો. અને તેઓ મારા અંગ્રેજ માબાપ બની ગયા. બીજા ઘણા ઘણા લોકોની જેમ હું પણ તેમને અંકલ હોપી અને આન્ટી હોપી તરીકે બોલાવતો હતો. ચોક્કસ ઘણી રીતે શ્રીમતી હોપકિન્સ મને મારી માની યાદ અપાવતા હતાં. બંને રીતે દુઃખ તથા નાદુરસ્તિમાં પોતાની બિનફરિયાદ સ્વીકૃતિ અને દરવાજો જરૂરતોવાળા માટે “ક્યારેય આંકડી લગાવીને બંધ કરાતો નથી.”

જ્યારે અંકલ હોપી, બધો જ અભ્યાસ પોતાની જાત મહેનતે કર્યો હતો. તે એકદમ સ્વસજાગતા વગરના માણસ હતાં. અમુક વખત હું તેમની સાથે તેમની ટ્રકમાં વિવિધ ચાલતા તેમના બાંધકામોની જગ્યાએ શહેરમાં જતો હતો, ત્યારે હું તેમને વિનંતી કરતો કે તમે કંપનીના પ્રેસિડેન્ટ હોઈને તમારે પોતાની માટે ટાઈ તથા સારો કોટ કે જેની કોણી ચામડાથી સજાયેલી હોય તે પહેરવા જોઈએ.

પણ અંકલ હોપી મારી વ્યાકૂળતા પર હસતા હતાં. “ કેમ એન્ડી, અહિંયા શું મને કોઈ જાણતુ નથી !”

તેમના પડોશી જે કંઈ ખાસ સારા ન હતાં તે પણ સારા તૈયાર થતા હતા. જ્યારે હું તેમને તેમના ચર્ચમાં જતા પહેલા દરવાજે મળતો તો તેઓ કામ પરના જૂતા અને બે દિવસથી દાઢી ન કરી હોય તેવા મળતા હતા. પણ જ્યારે હું તેમને ધમકાવતો ત્યારે તેઓ મને દિલગીર આંખોથી જોતા “એન્ડી મારા દીકરા! બધા જ મને અહિંયા જાણે છે.”

અંકલ હોપીની દુકાન “ફ્રન્ટમિશન” મારી માટે તો કોયડા સમાન હતી. તેના દરવાજા હંમેશાં ખુલ્લા રહેતા અને કોઈ કોઈકવાર તો રખડતા બહિસ્કૃત લોકો અંદર ઘૂસી જતા પણ થોડી રાહત માટે અથવા થોડો ગરમાવો લેવા : જ્યારે તેમની સેવાઓનો સમય થાય ત્યારે અંકલ હોપીની મોટાભાગે ખુરશી ખાલી રહેતી. આ તેને રોકી શક્યું નહિ. મને યાદ છે કે એક દિવસ મેં તેમને ખાલી ખુરશીઓને આખું ભાષણ પ્રચાર કરતાં સાંભળ્યા હતાં.

“ આ સમયે તમે અમારી નિયોજિત મુલાકાત ચૂકી ગયા.” અંકલ હોપી તેઓને કહેતા જેઓ કોઈક રીતે પોતાનો રસ્તો મેળવી ન શક્યા. “પણ હું તમને રસ્તા ઉપર મળીશ અને જ્યારે મળીશ, હું તમને જોઈ લઈશ. હવે સાંભળો ઈશ્વર તમને શું કહેવા માગે છે...”

જ્યારે ભાષણ પૂરું થયું, મેં વિરોધ બતાવ્યો. “ તમે મારી માટે વધુ પડતા રહસ્યમય છો.” મેં કહ્યું, “ જ્યારે હું કોઈક દિવસ પ્રચાર કરતો, ત્યારે હું ખરેખર લોકો ત્યાં બેઠા હોય તેવું હું જોવા માગું.”

અંકલ હોપી માત્ર હસ્યા. “ માત્ર તું રાહ જો,” તેણે કહ્યું, “ આપણે ઘરે જઈએ તે પહેલા એ માણસને મળીશું જે આ ખુરશીમાં બેઠો હતો. અને જ્યારે આપણે કરીશું તેનું હૃદય તૈયાર થશે. સમય અને સ્થળ આપણી પોતાની મર્યાદાઓ છે, એન્ડી : આપણે તેમને ઈશ્વરના માથે થોપી દેવાના છે.”

એ ખાતરી સાથે અમે ઘર તરફ ચાલતા જતા હતાં અમને વટેમાર્ગુ મળી અને અંકલ હોપી પોતાના ભાષણના સમાપનમાં લાગી ગયા જેમ કે તેણીએ લગભગ ચાળીસ મિનિટનું ભાષણ સાંભળ્યું હોય. એ રાતે હું આગ સામે સૂઈ ગયો અને સવાર પડતા સુધીમાં આ અથાક કોન્ટ્રાક્ટર અને તેની પત્ની પાસે ખ્રિસ્તી વિશ્વાસમાં એક નવી વ્યક્તિ મળી ગઈ.

આખરે એક દિવસ ગ્લાસગોમાંથી પત્ર આવ્યો : લાંબાં સમયથી રાહ જોવાતી હતી તે ખાલી જગ્યા ખુલી ગઈ. મારે ઉનાળા સત્રમાં ત્યાં હાજર થવાનું હતું.

અમે મા હોપીના બિછાના પર તથા અંકલ હોપીની આસપાસ વિજયકૂચ

કરી - એક રખડતો વ્યક્તિ અને હું - અચાનક અમને ભાન થયું કે આવજો કહેવાનું હતું. મેં સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૩માં લંડન મૂક્યું અને સ્કોટલેન્ડમાં મિશનરી તાલીમ શાળામાં ગયો. આ વખતે મારે જે સરનામે જવું હતું ત્યાં વિના મુશ્કેલી હું શોધીને પહોંચ્યો. મારી પેટી ઊંચકીને પર્વત પર પ્રિન્સ આલ્બર્ટ રોડ ૧૦ નંબરના સ્થાને પહોંચ્યો. તે ઈમારત ઊંચી બે માળી ખુણા પર હતી. તેની સંપત્તિની આસપાસ પાતળી દિવાલ કરેલી હતી. હું લોખંડના થાંભલા ઉપર તારની વાડને જોઈ શકતો હતો. જે નિઃસંદેહ યુદ્ધના સમયે કરવામાં આવેલી હતી. લાકડાના રસ્તા ઉપરના પ્રવેશ આગળ શબ્દો લખ્યા હતાં. “ ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ રાખો.”

હું જાણતો હતો કે ગ્લાસગોમાં બે વર્ષના અભ્યાસક્રમનો મુખ્ય હેતુ હતો: વિદ્યાર્થીઓને વિશ્વાસના સ્વભાવ વિશે સર્વ શીખવા મદદ કરવાનો હતો. પુસ્તકોમાંથી શીખવું અન્યો પાસેથી શીખવું. જાત અનુભવોમાંથી શીખવું. તાજી ઉત્તેજનાથી તોરણો નીચે થઈને સફેલ કાંકરાના રસ્તા પર થઈને દરવાજા સુધી પહોંચ્યો.

મારા ખખડાવાનો જવાબ કિસ દ્વારા મળ્યો. એ દંઢ ડચ ચહેરામાં ફરી જોવાનું કેટલું સારું લાગ્યું. અમે એકબીજાના ખભા ઘણી વખત થાબડ્યા પછી, તેણે મારી પેટી લીધી અને મને ઉપરના માળમાંના ઓરડામાં મને લઈ ગયો. તેણે મારો પરિચય મારી સાથે રહેતા હતાં તે ત્રણ મિત્રો સાથે કરાવ્યો. મને આગ લાગે ત્યારે બચીને નીકળી જવાનો માર્ગ, અને બાકીના પિસ્તાળીસ જુવાન લોકો સુવાના હતા તે જોડાયેલ ઘર પુરુષો માટે અલગ અને બીજું સ્ત્રીઓ માટે અગલ હતું.

“ અને બંને લોકો ક્યારેય એકબીજાને મળે નહિ,” કિસે કહ્યું, “ આપણને છોકરીઓ સાથે વાત કરવાની પરવાનગી નથી. માત્ર એક જ સમય હતો કે આપણે તેમને જોઈ શકીએ તે હતો રાત્રીના ભોજનનો સમય.”

કિસે મારો ઔપચારિક પરિચય ડાયરેક્ટર સ્ટુઅર્ટ ડીનેન કરાવીને મારી સાથે બેઠો. “ આ તાલીમનો ખરો હેતુ છે.” શ્રી ડીનેને મને કહ્યું, કે અમારા વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં આવે કે ઈશ્વરે જે તેમને કહ્યું છે તે કરવાનો છે એવો ભરોસો ઈશ્વર પર કરે. આપણે અહિંથી પ્રણાલિકાગત મિશનરી ક્ષેત્રોમાં જવાના નથી. પણ નવા ક્ષેત્રોમાં જવાના છે. અમારા સ્નાતકો પોતાની રીતે જ થઈ જશે. ઈશ્વર પોતાના વચનોમાં જે કહે છે તે પ્રમાણે તે ખરેખર કરે છે, પણ જો તેઓ ભયભીત થશે અથવા સંદેહ કરશે તો તેઓ અસરકારક નહિ બની શકે. તેથી અમે અહિંયા ભરોસો કરવાના ઘણા બધા વિચારો શીખવતા નથી. હું આશા રાખું છું કે તું આ શાળામાં જે જોવા માગતો હતો તે આજ હશે. “ એન્ડ્ર્યુ”

“ હા, સાહેબ, એકદમ એ જ”

“ નાણાંકિય બાબત માટે - તમે ચોક્કસ જાણો છો કે, એન્ડી અમે કોઈ ટ્યુશન ફી લેતા નથી. તે એટલા માટે કે અમારી પાસે કોઈ પગારદાર કર્મચારી નથી શિક્ષકો, લાંડનના લોકો મારા પોતાને - અમારામાંથી કોઈને કંઈ પગાર મળતો નથી. ઓરડાનું રહેવાનું અને અન્ય વ્યવહારું ખર્ચ આખા વર્ષનો ફક્ત નેવું પાઉન્ડ થાય છે. લગભગ અઢીસો ડોલર કરતા થોડો વધારે. તે ઓછા એટલા માટે છે કારણ કે વિદ્યાર્થીઓ પોતે રસોઈ, સાફસફાઈ અને તેમને જે કંઈ જરૂર હોય તે બધુ જાતે જ કરી લે છે. પણ અમે વિનંતી કરીએ છીએ કે તે નેવું પાઉન્ડ પહેલા ચૂકવો. હવે, હું સમજી શકું છું કે તું એ કરી શકે તેમ નથી.”

“ના, સાહેબ”

“સારું, તો, હપ્તાથી પણ તું ચૂકવી શકે છે, દરેક સત્રની શરૂઆત પહેલા ત્રીસ પાઉન્ડ તમારા હિત માટે. અમે દબાણ કરીએ છીએ કે હપ્તાઓ સમયસર ચૂકવવામાં આવે.

“હા, સાહેબ, હું સર્વ બાબતમાં સહમત છું.”

હું પણ સહમત છું. જીવનની ભૌતિક જરૂરતો માટે ઈશ્વર પર ભરોસો કરવાનો મારો પ્રથમ પ્રયોગ થવાનો હતો. મારી પાસે હોલેન્ડથી આવ્યો ત્યારે પ્રથમસત્રની ફી ભરવાના ત્રીસ પાઉન્ડ હતાં. ત્યાર પછી ખરેખર હું જોવા માગતો હતો કે ઈશ્વર મને કેવી રીતે નાણાં પૂરા પાડે છે.

પહેલા અઠવાડિયા દરમિયાન એવી બાબત બની જેણે ખરેખર મને ચિંતામાં મૂકી દીધો. જમતી વેળાએ વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે અપૂરતા નાણાંકિય સહાય વિશે ચર્ચા કરતા હતાં. અમુક વખતે કોઈ ખાસ જરૂરત માટે આખી રાત પ્રાર્થના કર્યા પછી, અડધી વિનંતી માન્ય થતી હતી. અથવા તો પા ભાગની માન્ય થતી હતી. ઉદાહરણ માટે જો ઘરડા ઘરના લોકો માટે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ સભાઓ કરતા હતાં તેમને દસ કામગાની જરૂર હોય તો કદાચ છ ખરીદવાના નાણાં જ પ્રાપ્ત થતા હતાં. બાઈબલ કહે છે કે આપણે ઈશ્વરની દ્રાક્ષાવાડીના મજૂરો છીએ. શું આ રીતે ઈશ્વર પોતાની દ્રાક્ષાવાડીમાં ભાડે કરેલા માણસોને મહેનતાણું ચૂકવે છે ?

એક રાતે હું એકલો લાંબી લટાર મારવા ગયો. ઘણા બધા પ્રસંગે વિદ્યાર્થીઓએ મને ચેતવ્યો હતો કે “પેટ્રિક જવું નહિ” અમારા પર્વત નીચે આવેલી ઝૂંપડપટ્ટી એ પેટ્રિક હતી. તેના માટે તેઓ કહેતા હતા કે, તે તો વ્યસનોનું ઘર, દારૂડિયાઓ, ચોરો, અને ખૂનીઓનો અકો, ત્યાંના રસ્તે ચાલીને જવું પણ અસુરક્ષિત હતું. અને છતાં આ વિસ્તાર મને ખેંચતો હતો, કે તેને કંઈક કહેવાનું બાકી હતું.

મારી આસપાસ પેટ્રિકના ગંદા કાળા રસ્તા હતાં. કાંકરાઓમાંથી ઘાસ ઉડતું હતું. સપ્ટેમ્બરની હવા એકદમ સૂકી થઈ ગઈ હતી. હું પાંચ વિભાગ પસાર કરું ત્યાં સુધીમાં મારી પાસે બે વખત ભીખારીઓએ ભીખ માગી હતી. મારી પાસે જે કંઈ નાણાં હતા તે મેં તેઓને આપી દીધા હતાં, અને જોયું તો તેઓ ઢોંગ વગર સીધા જ નજીકની દાડૂની દુકાનમાં ગયા. મને ખબર પડી ગઈ કે આ રખડુંઓ ગ્લાસગોની ઝૂંપડપટ્ટીના રસ્તે ભીખ માગતા હતાં. તેમની આવક પર્વત ઉપર તાલીમ લઈ રહેલા મિશનરીઓ કરતા અધિક હતી.

હું સમજી શકતો ન હતો કે આ મને આટલી ચિંતા કેમ આપે છે. શું હું લોભી છું? મને એવું નથી લાગતું. અમે હંમેશાં ગરીબ જ રહ્યાં હતાં અને મેં ક્યારેય તેની ચિંતા કરી નથી. તો પછી એ શું હતું?

અને શાળામાં પર્વત ઉપર પાછો ચાલીને જતો અચાનક મને તેનો જવાબ મળી ગયો.

નાણાંનો તો કોઈ પ્રશ્ન જ ન હતો. જે ચિંતા હતી તે તો સંબંધ વિશે હતી.

ચોકલેટના કારખાનામાં શ્રી રીંગર્સ પર મેં ભરોસો કર્યો કે મને પૂરેપૂરું અને સમયસર ચૂકવવામાં આવે. મેં મારા પોતાને કહ્યું, જો કારખાનાનો સામાન્ય કામદાર નાણાંકિય સુરક્ષિત થઈ શકે છે તો ચોક્કસ ઈશ્વરના કામદારો પણ થઈ શકે છે.

હું શાળાના દરવાજામાં વળ્યો મારી ઉપર એ સ્મરણાર્થ પાટિયું હતું, “ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ કરો”

એ જ હતું તે એવું ન હતું કે મને નાણાંની ચોક્કસ રકમની સુરક્ષા પ્રાપ્ત થાય, તે એ હતું કે મને સંબંધની સુરક્ષા જોઈતી હતી.

હું કડક કાંકરાવાળા રસ્તે ચાલતો હતો, વધુને વધુ ચોક્કસ અનુભવતો કે હું કંઈક ઉત્તેજકના કિનારે હતો. શાળામાં બધા ઊંઘી ગયા હતા અને શાંત હતું. હું દબાયેલા પગે સીડી ચઢી ઉપર ગયો અને શયનખંડની બારીમાંથી ગ્લાસગોને જોતો હતો. જો હું મારું જીવન રાજાને ચાકર તરીકે આપવાનો છું તો મારે રાજાને જાણવો જોઈએ. તે કોના જેવો છે ? હું કઈ રીતે તેના ઉપર ભરોસો કરું ? એ જ રીતે મેં હેતુલક્ષી નિયમો પર ભરોસો કર્યો છે? અથવા શું હું તેનો જીવંત આગેવાન તરીકે ભરોસો કરું છું. જે યુદ્ધ મેદાનમાં એકદમ હાજર કમાન્ડર અધિકારી છે ? સવાલ કેન્દ્રિય હતો. જો તે માત્ર નામનો જ રાજા છે, તો મારે પાછું ચોકલેટના કારખાનામાં જતું રહેવું જોઈએ. હું માત્ર ખ્રિસ્તી રહું પણ મને ખબર છે કે મારો ધર્મ માત્ર સિદ્ધાંતોનો જથ્થો છે, સર્વ શ્રેષ્ઠ અને અનુસરવાને લાયક પણ ભાગ્યે જ સમર્પણની માંગ કરે.

ધારો કે બીજી બાજુ જો હું ઈશ્વરને વ્યક્તિ તરીકે શોધવા માગું એવી સમજ સાથે કે તે વાત વ્યવહાર કરે છે, કાળજી લે છે, પ્રેમ કરે છે તથા દોરે છે. તે એ કંઈ જુદું જ હશે. તે રાજાઓનો રાજા હતો અને હું કોઈ પણ યુદ્ધમાં તેને અનુસરીશ.

અને કોઈક રીતે ગ્લાસગોમાં સપ્ટેમ્બરની એ રાતે ચંદ્રપ્રકાશમાં બેઠાબેઠા મને ખબર પડી કે ઈશ્વરના સ્વભાવની તપાસની શરૂઆત આ નાણાંની સમસ્યાથી શરૂ થવાની હતી. એ રાતે બારીની સામે હું ઘૂંટણે પડ્યો અને તેની સાથે મેં કરાર કર્યો “પ્રભુ” મેં કહ્યું, “વ્યવહારું બાબતો મારે તમારી ઉપર ભરોસો કરવા માટે મારે તમને જાણવા જરૂરી છે. હું તમારો આભાર માનું છું કે પ્રથમ સત્રની ફી ચૂકવવા તમે મને કમાવવાનો અવસર આપ્યો. હવે હું તમારી પાસે બાકીના બધા જ પૂરા કરવા માગું છું. જો હું એક દિવસ પણ ભરવામાં મોડો પડું તો તમે જાણો છો કે મારે પાછું ચોકલેટ કારખાનામાં પાછું જવું પડશે.”

એ રીસ ચઢવનાર માંગણી કરનાર બાળ પ્રાર્થના હતી. પણ હજી હું તો ખ્રિસ્તી જીવનમાં બાળક જ હતો. નોંધનીય બાબત એ છે કે ઈશ્વરે મારી પ્રાર્થનાને માન આપ્યું. પણ પહેલા મારી પરિક્ષા આશ્ચર્ય પમાડે તે રીતે કર્યા વગર નહિ.

પ્રથમ સત્ર પૂર્ણ થયું. અભ્યાસખંડમાં પદ્ધતિસર ઈશ્વરવિદ્યા ધર્મોપદેશ કેવી રીતે કરવો, વિશ્વના ધર્મો, ભાષા - એવા અભ્યાસક્રમ જે બીજી અન્ય ઈશ્વરવિદ્યા શાળાઓમાં શીખવવામાં આવે છે તે અમે સવારમાં શીખ્યા. બપોરના અમે વ્યવહારું આવડતો પર કામ કર્યું : ઈંટો બનાવવી, પ્લંબીંગ સુધારી કામ, ફર્સ્ટએડ, સ્વચ્છતા, મોટર રીપેર કરવી. અમુક અઠવાડિયા સુધી છોકરીઓ છોકરાઓ લંડનની ફોર્ડ ફેક્ટરીમાં કામ કર્યું. કે કેવી રીતે કારને ખોલવી અને પાછી તેને જોડી દેવાની. આ વ્યવસાયિક ધોરણના વધારામાં અમને ખજૂરીના ઝૂંપડા, માટીના ઘડા બનાવવાનું શીખવવામાં આવ્યું.

અને તે દરમિયાન અમે રસોડાની તથા કપડા ધોવાની તથા બગીચાની દેખભાળ રાખતા. કોઈ બાકાત રહી ગયું ન હતું. એક વિદ્યાર્થી તો જર્મન ડોક્ટર હતી અને મેં તેને કચરાની ડોલ ગોઠવતા જોઈ, તેણી શસ્ત્રક્રિયાની ઓરડી તૈયાર કરતી હતી.

અઠવાડિયાઓ એટલા જલ્દી પસાર થઈ ગયા કે મારે ઘણી બધી સુવાતર્તપ્રચાર મુસાફરીમાંથી પહેલી મુસાફરીનો સમય થઈ ગયો હતો.

“તું આ રીતે જઈશ, એન્ડી” શ્રી ડીનેને કહ્યું, “એ છે ભરોસાની કસરત. તેના નિયમો સરળ છે. આપણા જૂથમાં દરેક વિદ્યાર્થીને એક પાઉન્ડની બેંકનોટ

આપવામાં આવશે. તેની સામે તમે સ્કોટલેન્ડમાં મિશનરી સફર પર જશો. તમારે તમારી પાસેના એક પાઉન્ડમાંથી તમારું ભાડું, તમારું જમવાનું, તમારે કોઈ પ્રચાર કરવો હોય તો તે, કોઈ ભાડે હોલ રાખવો, કોઈ નાસ્તાપાણી બધું જ આ એક પાઉન્ડમાં કરવાનું હતું.”

“તેના કરતા પણ ભયંકર એ હતું કે જ્યારે તમે ચાર અઠવાડિયા પછી શાળામાં પાછા જાઓ ત્યારે તમારે તે પાઉન્ડ પરત કરવાનો હતો.”

હું હસ્યો “એવું લાગતું હતું કે હંમેશાં બાય બાય ચારણી કરવાનું હોય” “ઓહ! તમારે દાન પણ ઊધરાવવાનું ન હતું ! ક્યારેય નહિ તમારી સભા અથવા સંગતોમાં નાણાનો ઉલ્લેખ પણ કરવો નહિ. તમારી સર્વ જરૂરતો તમારા તરફથી કોઈ પણ ચાલાકીનો ઉપયોગ કર્યા વગર પૂરી પાડવામાં આવે - અથવા પ્રયોગ નિષ્ફળ જશે.”

હું પાંચ છોકરાના જૂથનો સભ્ય હતો. પછીથી જ્યારે મેં સંયોજિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે ચાર અઠવાડિયા દરમિયાન નાણાં ક્યાંથી આવ્યા હતાં. તે જાણવું મુશ્કેલ થયું હતું. એવું લાગતું હતું કે અમને જે કંઈ જોઈતું હતું તે હંમેશાં ત્યાં જ હતું. અમુક વખત સાથી છોકરાના માબાપ તરફથી નાણાં સાથે પત્ર આવી જતો. અમુક વખત ટપાલ દ્વારા ચેક આવી જતો, એ કોઈ મંડળી દ્વારા જેમની મુલાકાત અમે દિવસો પહેલા અથવા અઠવાડિયા પહેલા કરી હોય. આ ભેટો સાથે જે નોંધ આવે તે બહુ રસપ્રદ રહેતી. “હું જાણું છું કે તમને નાણાંની જરૂર નથી નહિ તો તમે જાણ કરી હોત.” કોઈક એવું લખતું કે “પણ ઈશ્વરે મને ઊંઘવા દીધો નહિ જ્યાં સુધી મેં આ પરબ્રિડિયામાં તમારી માટે મૂક્યા નહિ.”

ફાળો અવારનવાર ઉત્પાદનના સ્વરૂપમાં આવ્યો. સ્કોટલેન્ડના એક નાના ગામમાં અમને છસો ઈંડા આપવામાં આવ્યા. અમને નાસ્તામાં ઈંડા, બપોરના ભોજનમાં ઈંડા, રાતના ઈંડાના ભોજન પહેલા ઈંડાની હળવી વાનગી તથા ઈંડાની સફેદીની વાનગી લીધી હતી. અમને તો મરઘીની આંખમાં જોવા માટે પણ અઠવાડિયા વિતી ગયા હતાં.

પણ નાણાં અથવા ઉત્પાદન મળતા, અમે બે નિયમોને સખત વળગી રહ્યાં : અમારી જરૂરત માટે અમે જણાવતા ન હતાં. અને અમને જે કંઈ મળે તેનો દશાંશ વહેલી તકે આપી દેતા. જો બની શકે તો ચોવીસ કલાક પહેલા.

બીજું જૂથ અમારી સાથે શાળામાંથી એજ સમયે બહાર નીકળ્યું હતું તેઓ દશાંશ વિશે કડક ન હતાં. તેઓએ પોતાનો દશાંશ એક બાજુ કાઢ્યો ખરો પણ તેઓએ તુરંત આપી દીધો નહિ. “કદાચ જો કોઈ તાત્કાલિક જરૂર પડી તો” ચોક્કસ

તેઓને એવી આકસ્મિકતા આવી પડી હતી ! તેવી રીતે અમારી સાથે પણ હતું, દરરોજ પણ તેઓએ પોતાનો મહિનો દેવા સાથે કર્યો, તેમને હોટલો, પ્રવચન હોલ, સ્કોટલેન્ડમાં ચારે બાજુના બજારોમાં ઉધારી હતી, જ્યારે અમે શાળામાં દસ પાઉન્ડ વિશેષ સાથે આવ્યા. જેટલા ઝડપથી નાણાં અમે આપતા એટલા જ ઝડપથી ઈશ્વર હંમેશાં રહ્યાં અને અમે WECના વિદેશમાં ચાલતા કામને નાણાં મોકલાવતા અંત કર્યો હતો.

સફરના અંત પહેલા એવો સમય હતો, તેમ છતાં જ્યારે એવું લાગતું હતું કે પ્રયોગ નિષ્ફળ જશે. એક અઠવાડિયાની રજાના દિવસે અમે એડીનબર્ગમાં સભા કરી હતી. અમે પ્રથમ દિવસે જુવાનોના મોટા જૂથને આકર્ષ્યું હતું. અને અમે ચર્ચા કરતા હતા કે બીજા દિવસે તેઓને અહિં કેવી રીતે પાછા બોલાવી શકાય. અચાનક કોઈની પણ સાથે વાત કર્યા વગર અમારા જૂથનો એક સભ્ય ઊભો થયો અને જાહેર કરી દીધું .

“આવતી કાલની સાંજની સભા પહેલા” તેણે કહ્યું, “અમે ઈશ્વરાખીએ છીએ કે તમે સર્વ અમારી સાથે અહિંયા ચાર વાગ્યે ચા લેશો. કેટલા લોકો આવી શકશે ?”

એક સાથે ઘણા બધા હાથો ઉપર ઉઠ્યા અને અમે સમર્પિત થયા. પ્રથમ તો હર્ષ થવાને બદલે અમે બાકીના બધા ગભરાઈ ગયા. અમે બધા જ જાણતા હતાં કે અમારી પાસે ચા નથી, કેક નથી, બ્રેડ અને માખણ નથી બસ ફક્ત પાંચ કપ હતાં. આ બધું ખરીદવા અમારી પાસે નાણાં ન હતાં : અમારી પાસેનો છેલ્લો સિક્કો હોલના ભાડા માટે આપી દીધો હતો. આ વખતે દેવની કાળજી માટેની ખરી પરિક્ષા થવાની હતી.

અને થોડાક સમય તો એવું લાગતું હતું કે જુવાનો તરફથી જ આ સર્વ પૂરું પાડવામાં આવશે. સંગત પછી ઘણાઓએ કહ્યું કે અમે મદદ કરવા માગીએ છીએ. એકે દૂધ આપ્યું, એકે ચા માટે અડધો પાઉન્ડ. એકે ખાંડ આપી. એક છોકરીએ તો ચાની પ્યાલીઓ આપી. અમારી ચા ઝડપથી આકાર લઈ રહી હતી. પણ એક બાબતની ખોટ હજી બાકી હતી - કેક. કેક વગર આ સ્કોટીશ છોકરા છોકરીઓ ચાને ચા ગણતા નથી.

તેથી એ રાતે અમારી સાંજની પ્રાર્થના વેળાએ, અમે આ બાબત ઈશ્વર આગળ મૂકી. “પ્રભુ, અમે એવી મૂંઝવણમાં આવી ગયા છીએ, અમને કોઈક જગ્યાએથી કેક અપાવો. શું તમે મદદ કરશોને ?”

એ રાતે અમે પોતાના બિછાનાઓમાં જતા પહેલા અમે ધારવાની રમત

રમ્યા :આપણને ઈશ્વર કેક કેવી રીતે આપશે ? અમારામાંથી પાંચેય જણાએ જે કંઈ કલ્પના કરી શકાય તે પ્રમાણે અમે દરેક રીતે વિચારી જોયું.

સવાર પડી અમારામાંથી અડધા લોકોએ તો સ્વર્ગીય દૂત કેક લઈને અમારા દરવાજે આવશે એવી અપેક્ષા રાખી. પણ કોઈ આવ્યું નહતું. સવારમાં ટપાલ આવી. નાણાંની આશા સાથે અમે બે પત્ર ખોલ્યા. તેમાં કશું જ નહતું. પાસેના ચર્ચમાંથી એક સ્ત્રી અમને મળવા આવી કે કશાની અમને જરૂરત હોય તો. “કેક” અમારા સર્વની જીભ ઉપર હતું પણ અમે બધા જ અમારા શબ્દ ગળી ગયા અને માથું ધૂણાવ્યું.

“બધું જ” અમે તેણીને ખાતરી આપી કે, “ઈશ્વરના હાથોમાં છે.”

સાંજની સંગતમાં ચાર વાગ્યે ચાની જાહેરાત થઈ. ત્રણ વાગ્યે ટેબલો ગોઠવાઈ ગયા હતા, પણ અમારી પાસે કેક ન હતો. સાડાત્રણ થયા. અમે ચા માટે પાણી ઉકાળવા મૂક્યું. પોણા ચાર થયા. અને પછી દરવાજાની ઘંટડી વાગી.

અમે બધા જ એક સાથે પ્રવેશ તરફ દોડ્યા અને ત્યાં ટપાલી હતો. તેના હાથમાં મોટું ખોખું હતું.

“હેલો, છોકરાઓ” ટપાલીએ કહ્યું, “તમારી માટે કશુંક છે લાગે છે કે ખાવાની કોઈ વસ્તુ હશે.” તેણે એક છોકરાને તે ખોખું સોંપ્યું. “ડિલીવરી આપવાનો દિવસ પૂરો થયો છે, ખરેખર,” તેણે કહ્યું, “પણ બગડી જાય એવી વસ્તુઓ રાતભર રાખવી મને ગમતું નથી.”

અમે તેનો આદર સહિત આભાર માન્યો અને જે ક્ષણે તેણે દરવાજો બંધ કર્યો, તે છોકરાઓ તે ખોખું લઈને હળવેથી મને આપ્યું. “તે તારી માટે છે એન્ડ્રયુ, શ્રીમતી વિલ્યમ હોપકિન્સ લંડનથી મોકલ્યું છે.”

મેં ખોખું લીધું અને કાળજીપૂર્વક ખોલ્યું. ખોખામાંથી બીજું ખોખું કાઢ્યું. તેની અંદરથી કથાઈ કાગળનું પડીકું નીકળ્યું. તેની અંદર કોઈ નોંધ ન હતી - માત્ર મોટું સફેદ ખોખું નીકળ્યું. મારા મનમાં ઊડે હું જાણતો હતો તેથી મેં તેને ધીરે ધીરે ખોલવાનું નાટક કર્યું. જેવું મેં ખોલ્યું, એકદમ સુરક્ષિત સ્થિતિમાં, પાંચ અદ્ભૂત આંખોની જોડીએ પ્રશંસા કરતાં જોયું તો વિશાળ, ચળકતી, ભેજસ્વરૂપ, ચોકલેટ કેક હતો.

આવા પ્રકારના અનુભવ મારી પાછળ હતાં જ્યારે અમે શાળામાં પાછા ગયા પછી મારી માટે રાહ જોતા હતાં તેથી મને આશ્ચર્ય થતું ન હતું. વેટસ્ટ્રા તરફથી એક ચેક આવ્યો હતો, તે નાણાંને પાઉન્ડમાં રૂપાંતરિત કર્યા પછી મારા બીજા સત્રના જેટલા જ પૂરતા હતાં.

બીજું સત્ર તો પહેલા કરતા પણ ઝડપી જતું હોય તેમ લાગતું હતું. એટલું

બધુ મનન કરવું અને ગ્રહણ કરવાનું હતું, પણ એ સત્ર પૂરું થાય તે પહેલા મને ત્રીજું સત્ર પૂરું કરું તેટલા નાણાં મને મળ્યા - આ વખતે - બધી જ જગ્યાએથી- અમુક મિત્રો જે સૈનિક હોસ્પિટલના હતા તેમના તરફથી, જેથી આખું બીજું વર્ષ પણ ચાલી ગયું.

મેં ક્યારેય કોઈને શાળાની ફી જણાવી ન હતી અને છતાં ભેટો હંમેશાં એવી ક્ષણોએ આવતી હતી કે મેં સમયસર પૂરી રકમ ચૂકવી. તેઓએ ક્યારેય શાળાના ખર્ચ સિવાય બીજું લીધું નથી - એ હકિકત જાણતા હોવા છતાં કે જેઓ મને મોકલી રહ્યાં હતાં તેઓ એકબીજાને જાણતા નથી - તેઓ ક્યારેય બંને એકસાથે આવ્યા નથી.

ઈશ્વરનું વિશ્વાસુપણું હું સતત અનુભવ્યા કરતો હતો. અને હું પણ તેમના સ્વભાવની સમજ વિશે કંઈ શોધવા માગતો હતો.

મેં ઈશ્વર સાથે કરાર કર્યો હતો કે મને ક્યારેય શાળાની ફીની અછત પડશે નહિ, મારો કરાર સાબુ ખલાસ થઈ જવા વિશે, ટુથપેસ્ટ, અસ્ત્રાની પતરી વિશે કશું જ કહેતો ન હતો.

એક સવારે મને ખબર પડી કે મારી પાસે કપડા ધોવાનો સાબુ નથી, પણ જ્યારે હું મારા નાણાં મૂકવાના ખાના પાસે પહોંચ્યો ત્યારે મારી પાસે છ રૂપિયા હતા પણ સાબુ તો આઠ રૂપિયાનો આવતો હતો.

“તમે જાણો છો ઈશ્વર કે મારે સ્વચ્છ રાખવાનું હોય છે તેથી શું તમે બીજા બે રૂપિયા માટે કામ કરશો?” હું મારા છ રૂપિયા લઈને દુકાન તરફ રવાના થયો અને ખાત્રી સાથે એ જ સમયે મેં ચિહ્ન જોયું. “ બે રૂપિયાની છૂટ ! તમારો સર્ફ અત્યારે જ ખરીદો.” હું અંદર ગયો, મારી બચત કરી, અને સાબુ લઈને સીટીઓ મારતો પર્વત પર પાછો ફર્યો. તે ખોબામાં ઘણા બધા સાબુ હતાં, કાળજી સાથે શાળાના અંત સુધી ચાલે એટલા હતાં.

પણ એ જ રાત્રે મિત્રએ મને શર્ટ ધોતા જોયો અને બૂમ પાડી, “એન્ડ્રયુ કહે, તું મને ઉછીનો સાબુ આપીશ? મારી પાસે ખલાસ થઈ ગયા છે.”

ચોક્કસ, મેં તેને સાબુ આપ્યો અને કશું જ કહ્યું નહિ હું તેને જોવા લાગ્યો તેણે મારો કિંમતી સર્ફ લીધો એ જાણતા સાથે કે તે મને પાછો આપી શકવાનો નથી. દરરોજ તે મારી પાસેથી ધોવા લેતો અને દરરોજ મારે થોડો ઓછો વાપરવાનો વારો આવતો.

અને પછી દાંતે ઘસવાની ટુથપેસ્ટ હતી. ટ્યુબ ખરેખર પૂરી થઈ ગઈ હતી. દબાવીને મરોડીને, ચીરીને અને ટૂકડેટૂકડા થઈને પૂરી થઈ હતી. મેં કોઈક

જગ્યાએ વાંચ્યું હતું કે મીઠાથી દાંત સાફ કરવા એ પણ સારું દંતમંજન છે. અને નિઃસંદેહ મારા દાંત સ્વચ્છ થયા પણ મારા મોંમા કાયમી કરચલી પડી .

અને અસ્ત્રાની પતરી વિશે મેં મારી ઉપયોગ કરેલી કોઈ પણ પતરી ફેંકી ન હતી. અને ખાતરી સાથે કહું છું કે તેમને પુનર્જીવીત કરવાના દિવસો આવી ગયા. મારી પાસે ધાર કાઢવાનો પથ્થર ન હતો તેથી મારી પોતાની ચામડી પર દરરોજ દસ મિનિટ : મારા ખુલ્લા હાથ પર ઘસીને ધાર કાઢતો હું દાઢી ઉતારીને સ્વચ્છ રહેતો - પણ મારે કિંમત ચૂકવવી પડતી.

આ સમય દરમ્યાન મને સમજ પડી કે ઈશ્વર મારી સાથે રમત કરતા હતાં. કદાચ તે મને શીખવતા હતા કે માંગ અને જરૂરત વચ્ચે શું તફાવત છે. દુથપેસ્ટ સ્વાદમાં સારી લાગતી હતી. નવો અસ્ત્રો, રેઝર દાઢી ઝડપથી કાઢે છે -પણ આ વૈભવી હતું આવશ્યકતા નહિ. મને ચોક્કસ હતું કે જ્યારે ખરી જરૂરત ઊભી થાય ત્યારે ઈશ્વર પૂરી પાડે છે.

અને ખરી જરૂરત મને પડી.

બ્રિટનમાં વિદેશીઓએ અમુક સમયાંતરે પોતાના વિઝા રીન્યુ કરે તે જરૂરી હતું. મારે મારું ૩૧ ડિસેમ્બર ૧૯૫૪ સુધીમાં રીન્યુ કરી કાઢવું પડે અથવા તો મારે દેશ છોડી દેવો પડે. પણ જ્યારે એ મહિનો આવ્યો, મારા નામ ઉપર એક રૂપિયો મારી પાસે ન હતો. હું કેવી રીતે લંડનમાં જઈને મારા અરજીપત્રો ભરી શકું? એક રજીસ્ટર પત્રના બાર રૂપિયા થાય. હું વિશ્વાસ કરતો ન હતો કે થોડા રૂપિયાના અભાવે ઈશ્વર મને શાળા બહાર ફેંકાઈ જવા દે.

તેથી રમત નવા તબક્કામાં પ્રવેશી. અત્યાર સુધીમાં મેં તેનું નામ પાડી દીધું હતું. આ રમતનું નામ મેં રાજમાર્ગની રમત આપ્યું હતું. મેં શોધી કાઢ્યું હતું કે જ્યારે ઈશ્વર નાણાં પૂરા પાડે તો તે રાજાની રીતે કરે છે કોઈ સ્વમાન વગર કરતા નથી.

ત્રણ અલગ અલગ સમયે રજીસ્ટર પત્રની બાબતે હું લગભગ રાજમાર્ગ પરથી ભાગી જવા લલચાઈ ગયો હતો. હું છેલ્લા વર્ષથી વિદ્યાર્થી જૂથનો અને શાળાના આવેલ દાનનો જવાબદાર અધિકારી હતો. એક દિવસ મારી આંખો કેલેન્ડર ઉપર ગઈ - તે તારીખ હતી અઠ્ઠાવીસમી ડિસેમ્બર - અને પછી દાનો ઉપર ગઈ. તેમાં ઘણા બધા પાઉન્ડ હતાં. ત્યાર પછી માત્ર એક ઉછીનો લેવા કંઈ ખોટું નથી. અને ચોક્કસ નહિ. ઝડપથી મારા વિચારને મારી પાછળ મૂકી દીધો.

અને પછી ઓગણત્રીસ ડિસેમ્બર થયો. બે દિવસ જ રહ્યાં હતાં, મને લગભગ ભૂલાઈ ગયું હતું કે મીઠું કેટલું કડવું લાગતું હતું, મારા હાથો પર રેઝરની

પતરીને ઘસવા કેટલો સમય લાગતો હતો, નાણાં માટેનું ઘૂંપું કાવતરું પણ સમાપ્ત થયું હતું. એ સવારે મને વિચાર આવ્યો કે કદાચ મને જમીન પર પડેલા નાણાં મળી આવે.

ખરેખર મેં મારો કોટ પહેર્યો અને હું શું કરવા જઈ રહ્યો હતો તે સમજું તે પહેલા મેં રસ્તા પર જવાનું શરૂ કરી નાખ્યું. હું માથું નમાવીને, આંખો જમીન પર નાણાંની શોધ કરવા લાગ્યો. આ કેવા પ્રકારનો રાજમાર્ગ હતો! હું સીધો થયો અને મોટેથી વ્યસ્ત રસ્તા ઉપર જોરજોરથી હસવા લાગ્યો. હું મારું માથું ઊંચું કરીને શાળામાં પાછો આવ્યો, પણ નાણાં નજીક પહોંચવાના કોઈ અણસાર નહિ.

રમતમાં છેલ્લો તબક્કો સૌથી રહસ્યમય હતો. એ તો ડિસેમ્બર ૩૦ હતી. જો મારે મારી અરજી એકત્રીસમીએ લંડન પહોંચાડવાની હોય તો મારે ત્રીસમીએ રવાના કરી નાખવી પડે.

સવારના દસ વાગ્યે એક વિદ્યાર્થીએ બૂમ પાડી કે સીડી આગળ એક મુલાકાતી મળવા આવ્યો હતો. હું સીડી પર દોડીને પહોંચી ગયો એ વિચારતા કે આ મારી અરજી પહોંચાડનાર દૂત હશે. પણ જ્યારે મેં તેને જોયો તો મારું હૃદય બેસી ગયું. મુલાકાતી મને નાણાં આપવા આવ્યો નહતો પણ મારી પાસેથી નાણાં લેવા આવ્યો હતો. તે રીયાર્ડ હતો, પેટ્રિક ઝંપડપટ્ટીમાંનો એક જુવાન માણસ જેને એક મહિના પહેલા મિત્ર બનાવ્યો હતો, તે કોઈકવાર જ્યારે તેની પાસે પૈસા ખૂટી જાય ત્યારે માગવા આવતો હતો.

ઘસડાતા પગે હું બહાર ગયો, રીયાર્ડ કાંકરાના રસ્તા પર ખીસ્સામાં હાથ નાખીને આંખો નીચે કરીને ઊભો હતો, “એન્ડ્ર્યુ” તેણે કહ્યું, “શું તારી પાસે થોડા રોકડા હશે ? હું ભૂખ્યો છું.”

હું હસ્યો અને મેં કહ્યું કેમ, મેં તેને સાબુની, અસ્ત્રાની પતરીની વાત કહી અને જ્યારે તેની સાથે વાત કરતો હતો મેં સિક્કો જોયો.

તે કાંકરામાં પડ્યો હતો, સૂર્ય તેની ઉપર ચમકતો હતો એવી રીતે કે હું તેને જોઈ શકતો હતો પણ રીયાર્ડ નહિ. હું તેના રંગથી કહી શકતો હતો કે તે શીર્લીંગ નાણું હતું - તુરંત જ મેં મારો પગ તેની ઉપર મૂકી દીધો અને તેને ઢાંકી દીધો. પછી હું અને રીયાર્ડ વાતો કરવા લાગ્યા. મેં નીચે વળીને કાંકરા સાથે સિક્કો ઉઠાવી લીધો. મેં હાથમાંથી એક પછી એક કાંકરા નીચે નાખવા લાગ્યો અને છેલ્લે મારા હાથમાં માત્ર સિક્કો જ રહ્યો. - પણ સિક્કો મારા ખિસ્સા નાખ્યા પછી મારુ યુદ્ધ શરૂ થયું. તે સિક્કાને કારણે હું શાળામાં રહી શકું. રીયાર્ડને આપ્યા પછી તેનો કોઈ લાભ થવાનો ન હતો : તે દારૂ પીવામાં જ ઊડાવી દેવાનો અને કલાક પછી તે પાછો

તરસ્યો થવાનો.

જ્યારે હું હજી પણ શ્રેષ્ઠ દલીલો વિચારતો હતો, હું જાણતો હતો એ સારું નથી. હું રીચાર્ડનો ન્યાય કેવી રીતે કરી શકું જ્યારે ખ્રિસ્તે મને સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે હું મૂકીશ નહિ. વધુમાં એ તો રાજમાર્ગ ન હતો. એક એલચીને નાણાં પકડી રાખવાનો શું અધિકાર છે જ્યારે રાજાનું બાળક તેની સામે કહેતું હોય કે તે ભૂખ્યા છે મેં મારો હાથ મારા ખિસ્સામાં નાખ્યો એ ચાંદીનો સિક્કો બહાર કાઢ્યો.

“જો રીચાર્ડ,” મેં કહ્યું, “જો મારી પાસે આજ છે. શું એ તને કોઈ મદદ કરી શકશે?” રીચાર્ડની આંખો ઝબકી ઊઠી. “દોસ્ત તે કરશે” તેણે સિક્કો ઉછાળીને પછી પર્વત પરથી દોડતો દોડતો નીચે ગયો. હળવા હૃદય સાથે મને કહ્યું કે મેં યોગ્ય બાબત કરી હતી. હું પાછો વળીને અંદર જવા લાગ્યો.

અને હું દરવાજે પહોંચું ત્યાં તો ટપાલી પાછળ ચાલતો આવ્યો.

ટપાલમાં મારી માટે પત્ર હતો. જ્યારે ગ્રીતજેના અક્ષર જોયા હું સમજી ગયો કે રીંગર્સના પ્રાર્થના જૂથ તરફથી હશે અને સાથે રોકડ રકમ હશે. અને તેમ હતું. ઘણા બધા નાણાં : એક પાઉન્ડ અને સાડાત્રીસ શીલીંગ. મારું અરજી પત્રક મોકલવા, સાબુનું મોટું ખોખું ખરીદી શકું, મને મન પસંદ ટુથપેસ્ટ અને દાઢી કરવાની સરામાં સારી જીલેટ પતરી ખરીદી શકું એટલા નાણાં હતાં.

રમત પૂરી થઈ. રાજાએ પોતાની રીતે કર્યું હતું.

૧૯૫૫ વસંતઋતુ હતી. મિશનરી તાલીમના મારા બે વર્ષ લગભગ પૂરા થઈ ગયા હતાં, અને હું કામ કરવાને ઉત્સુક હતો. કિસ મારા પહેલા સ્નાતક થઈને કોરિયામાં કામ કરતો હતો. તેના પત્રો તેની જરૂરતો અને તકોથી ભરપૂર હતાં ત્યાં, અને ડાયરેક્ટરે મને પૂછ્યું કે તું શું તેની સાથે ત્યાં જોડાઈશ.

અને પછી એક સવારે - ધીરજથી પત્ર દ્વારા વાર્તાલાપના મિત્ર વગર, જેમ ઈશ્વરના અવારનવાર આવતા વળાંક પ્રમાણે - મેં એક સામયિક લીધું અને મારું જીવન ક્યારેય એનું એ જ રહ્યું નહિ.

સ્નાતક થાઉં તેના અઠવાડિયા પહેલા હું મારી પેટી લેવા ભોંયતળિયાના ૧૦ નંબરની ઓરડીમાં ગયો. ત્યાં એક પૂઠાનું ખોખું હતું જેની ઉપર ઘૂળ ચઢેલું એક સામયિક પડ્યું હતું જે મારા હાથમાં તથા બીજા કોઈના હાથમાં ક્યારેય આવ્યું ન હતું. તે ત્યાં કેવી રીતે આવ્યું તેની ભાળ ક્યારેય મળી શકે નહિ.

મેં તે ઉઠાવ્યું અને ધ્યાનથી ખંખેર્યું. તે સુંદર સામયિક હતું. ચમકદાર કાગળ ઉપર છપાયેલું અને રંગબેરંગી ઉજળા રંગના ચિત્રો હતાં. મોટાભાગના

તેમાંથી કૂચ કરતા જુવાનોના ટોળા, પેકીંગના વોરસો પોલેન્ડની રાજધાની તથા પ્રાગુ ચોકોસલાવકિયાની રાજધાનીના રસ્તા ઉપર ક્વાયત કરતા હતાં. તેમના ચહેરા ઉત્સાહી અને પગલાં જોશીલા હતાં. ઈંગલીશમાં જે લખાણ હતું તે મને કહેતું હતું કે, આ જુવાન લોકો એક વિશ્વભરની સંસ્થાનો ભાગ હતાં જે નવ કરોડ સાઠ લાખ મજબૂત લોકો હતાં. કોઈપણ જગ્યાએ સામ્યવાદી શબ્દનો ઉપયોગ કરાયો ન હતો અને માત્ર પ્રસંગોપાત સમાજવાદી શબ્દ દેખાતો હતો. શ્રેષ્ઠ વિશ્વની ઉજળા ભવિષ્યની વાતો હતી. અને પછી સામયિકની પાછળ જે વોરસો પોલેન્ડની રાજધાનીમાં ઉત્સવ જે જુલાઈમાં થવાનો હતો તેની જાહેરાત દેખાતી હતી. દરેકને આમંત્રણ અપાયું હતું.

બધા જ ?

સામયિકને નીચે મૂકી દેવાને બદલે મેં મારી બગલમાં છુપાવી દીધું અને મારી પેટી સાથે મારા ઓરડામાં લઈ ગયો. તે રાતે કોઈ જ ખ્યાલ નહતો કે મને ક્યાં દોરી જશે, મેં વોરસોના સરનામાં ઉપર લીટી દોરી જે સામયિકમાં દર્શાવ્યું હતું, મેં તેઓને નિઃસંકોચ કહ્યું કે મને ખ્રિસ્તી મિશનરી બનવાની તાલીમ અપાઈ રહી હતી અને જુવાનોના ઉત્સવમાં વિચારોની આપલે કરવામાં મને રસ હતો- હું તેમને ખ્રિસ્ત વિશે કહીશ અને તેઓ મને સામાજિક બાબતો વિશે કહેશે. શું તેઓ મારી ખાતર આવા સંજોગોમાં આવવા તૈયાર થશે? મેં પત્ર લખ્યો અને તેનો જવાબ મને વળતો મળ્યો. એકદમ ચોક્કસ તેઓ ઈચ્છતા હતા કે ત્યાં જઈ. હું વિદ્યાર્થી હોવાને કારણે ઓછી કિંમત મારી માટે ઉપલબ્ધ હતી. એક ખાસ ટ્રેન આમસ્ટરડેમથી જવાની હતી. મારી ઓળખ પૂરી થઈ હતી. તેઓ મને વોરસોમાં જોવા માગતાં હતાં.

આખી દુનિયામાં મેં એક જ વ્યક્તિને આ મુસાફરી વિશે કહ્યું હતું અને તે હતાં શ્રી હોપી અંકલ તેમણે મને જવાબમાં લખ્યું કે “એન્ડ્રયુ તારે જવું જોઈએ એવું હું વિચારું છું, તેની સાથે તારા ખર્ચા માટે હું પચાસ સ્ટરલીંગ પાઉન્ડ મોકલું છું.”

અને એ જ ક્ષણે -જેવું મેં મારા ઘર હોલેન્ડ તરફ જવા સ્કોટલેન્ડ મૂક્યું - એક સ્વપ્ન આકાર લેવા લાગ્યું. રીંગર્સના દિવસોથી મારા વિચારોમાં નિરાકાર રીતે અંદર અને બહાર ઝબકારો મારતું હંમેશાં અત્યાર સુધી વરાળ બનીને ઊડી જતું તથા અવર્ણિય હતું.

તેની શરૂઆત કારખાનામાંના મારા છેલ્લા દિવસથી થઈ હતી. ત્યાં લારી લઈ જવાનું કામ કરનાર સામ્યવાદીને રીંગર્સમાં નોકરી મળી હતી, તેણી નીચા કદની મજબૂત બાંધાની સ્ત્રી હતી, તેના માથે બ્રશ જેવા સફેદ કડક તથા ભરાવદાર વાળ હતાં. તેની પાસે એક ધોરણના ઉચ્ચારો હતા જે અમારા પગાર (“ગુલામ”)

થી લઈને રાણી (“સતાવણી કરનાર”) સુધીના હતાં. મારા સુવાર્તિક પ્રયાસોને કારણે જ્યારે તેણીએ તેમને ઓળ્યા હતા, ત્યારે પોતાની અંદરની ચાંપ દબાવીને વિધાનો બહાર કાઢ્યા હતાં કે “શોષણ કરનાર વર્ગ દ્વારા જ ઈશ્વરની શોધ કરવામાં આવી છે.” તે એકદમ ભાવનાહિન વ્યક્તિ હતી, તેને ક્યારેય ભાન થયું નહિ કે લોકો તેની ઉપર હસે છે. કારખાનામાંના વીસ વર્ષમાં તેના તરફથી ક્યારેય એકેય રૂપાંતર પામ્યું ન હતું.

મેં તેને હાંસીપાત્ર ન જોતા તેને કરૂણાજનક વ્યક્તિ નિહાળી અને ભોજનનાં સમયે જ્યાં તે એકલી ટેબલ ઉપર બેસતી હતી ત્યાં તેની સાથે જતો હતો. જે દિવસે મેં રીંગર્સ છોડ્યું ત્યારે જે બાકડાં ઉપર તે કામ કરતી હતી ત્યાં મેં રોકાઈને તેને આવજો કહ્યું હતું.

“આખરે તમને મારાથી છુટકારો મળી ગયો” મેં કહ્યું, એ આશા સાથે કે અમારું વિખૂટું પડવું મૈત્રીપૂર્ણ હોય.

“પણ તેં જે જુઠાણા કહ્યાં છે તેનાથી નહિ !” તેણે મને વળતો જવાબ આપ્યો. તે આ લોકોને વશીકરણ કર્યું છે તારી તારણની વાતોથી અને હથેળીમાં ચાંદ બતાવ્યો છે ! તે આ લોકોને તારી.... વાતોથી આંધળાં કર્યા છે.

મેં નિસાસો નાખ્યો અને મારા પોતાને લોકોનાં ભ્રાષણ આપવાનો નશો સ્વીકારી શાંત કર્યો. પણ મારા આશ્ચર્યમાં તે કોપિત અવાજ સંકોચવા લાગ્યો.

“ચોક્કસ તેઓ તારી વાતો પર ભરોસો કરે છે.” તે ઓછી ખાતરી સાથે આગળ વધી “તેઓ તાલીમ વગરના છે. તેઓને સામે દલીલો કરવાનું શીખવવામાં આવ્યું નથી. તેઓ જે ઈચ્છે તે જ તેઓ વિચારે છે.”

“આખરે” - તેણીનો અવાજ એટલો ધીમો થઈ ગયો કે સંભળાય જ નહિ - “જો તમને પસંદ કરવાનું હોય તો તમે પસંદ નહિ કરો, સારો ઈશ્વર - અને એ બધું જ.”

મેં તેની તરફ તરત જ જોયું અને વિચારી ન શકું તે જોયું : હું વિચારું છું કે મેં તેની આંખોમાં આંસુ જોયા.

પોલાદી પડદા પાછળ

ઈંગ્લન્ડમાં બે વર્ષ રહ્યાં બાદ વાઈટ પાછો આવવું એવું લાગતું હતું કે “પહેલા થયેલા બનાવોનાં” અનુભવોમાંના એકમાં જીવતો હોઈ એવું લાગતું હતું. જ્યારે હું ઈન્ડોનેશિયામાંથી પરત ફર્યો, ત્યારે જુલાઈની ૧૯૫૫ની ગરમ સવારના ગામમાં બધુ જ એવું ન હતું જેમ હું તેને મૂકીને ગયો હતો. મને વ્યાકુળતાની લાગણી થતી હતી કે સમય તો થોડો પણ બગડ્યો જ નથી. હું મારા ઘરની જમીન ઉપર નાનો પુલ ઓળંગીને આગળ વધતો હતો ત્યારે જેલ્લજે બહાર કપડા સૂકવતી હતી. અહિંયા એક ફરક પડ્યો હતો કે આંગણમાં એક નાનો છોકરો રમી રહ્યો હતો - જેલ્લજેનો પુત્ર હતો.

“સારું છે” મેં તેને બોલાવ્યો, “શું ઘરમાં કોઈ છે ? એ એન્ડી આવ્યો છે.”

અને ફરી એકદમ બધા સાથે દોડી આવ્યા. બૂમો અને ભેટવું, પકડવું અને સામાન પણ નીચે મૂકવાની સમસ્યા : જ્યારે એન્ડ્રયુ મામા ઘરે આવ્યા હોય ત્યારે કોને ઊંઘવાની પડી હોય.

બીજા થોડા દિવસો મિત્રોની મુલાકાતમાં વિતાવ્યા. હું કારખાનામાં શ્રી રીગર્સને મળવા ગયો. મેં મીસ મિકલની મુલાકાત કરી જેમણે મારા ઈંગ્લીશ સામે

આશ્ચર્યથી હાથ હલાવ્યા એ કિસના કુટુંબને મળ્યો. હું વેટસ્ટ્રાને મળવા ગયો પણ મને આશ્ચર્ય થયું કે તેઓ આમસ્ટરડેમ સ્થળાંતર કર્યું હતું. તેઓએ પોતાના ફૂલોના નિકાસનો ધંધો સારો કર્યો અને તેમને માલવહન કાર્યાલય પાસે રહેવા માગતા હતાં.

છેલ્લે, હું મારા ભાઈ બેન તથા તેની પત્ની અર્મેલોની મુલાકાત માટે ગયો.

મેં એકદમ સ્વાભાવિક રીતે તેને પૂછ્યું કે શું તેણે થીલ વિશે કંઈ સાંભળ્યું છે. “હા” તેણે મને સહજ રીતે કહ્યું, “ગયા વર્ષે મને ખબર પડી કે તેણે એક બેકરીવાળા સાથે લગ્ન કરી લીધાં છે.”

અને તેની પાસે કંઈ આગળ કહેવા જેવું કંઈ હતું નહિ અને અમે પણ તેને કંઈ કહ્યું નહિ.

૧૫મી જુલાઈ ૧૯૫૫ના રોજ વોરસો માટે આમસ્ટરડેમથી ગાડી રવાના થવાની હતી. ઉત્સવ દ્વારા આકર્ષિત થયેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું. હજારો જુવાન પુરુષો અને સ્ત્રીઓ સ્ટેશન ઉપર ઉમટી પડ્યાં હતાં. પહેલી વખત આ અતિરેક સંખ્યા જે મેં સામયિકમાં વાંચ્યું હતું તેને જોઈને હું માની શક્યો હતો.

મારી પેટી ભારે હતી. તેમાં માત્ર થોડા કપડાં હતાં - લીનેનનું કાપડના કપડાં અને વધારાના મોજા હતાં. પેટીમાં મોટાભાગની એકત્રીસ પાનાની નાની પુસ્તીકા છલોછલ હતી જેનું શીર્ષક હતું “તારણનો માર્ગ” જો સામ્યવાદીઓએ મને તેમના દેશમાં સાહિત્ય સાથે બોલાવ્યો હોત તો મેં મારું પોતાનું સાહિત્ય લઈ લીધું હોત. કાર્લ માર્ક્સે કહ્યું હતું, “મને છવ્વીસ આગેવાન સૈનિકો આપો અને હું દુનિયા જીતી લઈશ.” તેનો અર્થ હતો મૂળાક્ષરોના છવ્વીસ અક્ષરો ઠીક, આ રમત બંને રીતે રમી શકાય : હું પોલેન્ડમાં આ નાના શક્તિશાળી પુસ્તક યુરોપની ભાષાની આવૃત્તિ સાથે જતો હતો.

અને મારી પેટીનું હેન્ડલ લગભગ તૂટી જાય તેવું થયું હતું અને મારું નવું કોર્ડરોય પેન્ટ દરેક પગલે ચિચિયારી પાડી ઉઠતું હતું, હું ગાડીમાં બેસી ગયો. થોડા કલાકો પછી હું વોરસોના મુખ્ય સ્ટેશને ઊભો હતો, ત્યાં મારી હોટલે લઈ જવાની રાહ જોતો હતો. મને એકલું લાગતું હતું. હું આખા પોલેન્ડમાં એકેય વ્યક્તિને જાણતો ન હતો. ત્યાંથી ભાષાનો એકેય શબ્દ જાણતો નહતો. આખી

દુનિયામાંથી હજારોને હજારો જુવાનો મારા પોતાના હેતુઓ વિરુદ્ધ વોરસોમાં એકત્રીત થતા જતા હતાં. અમે રાહ જતા હતાં મેં પ્રાર્થના શરૂ કરી નાખી, અને વિચારતો હતો કે મારી એકલતા જ ફક્ત પ્રાર્થના થઈ રહી હતી આટલી ઉત્સાહિત, હસતી, આત્મવિશ્વાસી જનમેદની મધ્યે.

મારી હોટલને આ પ્રસંગ માટે શાળાની ઈમારત તરીકે તેમાં રહેવાની સુવિધાઓને સામુહિક રહેઠાણ ડોર્મેટરીમાં તબદીલ કરી કાઢવામાં આવી હતી. મને અંદર જગ્યા અપાઈ તેમાં ત્રીસ ખાટલાઓનો ગણિતનો વર્ગ હોય તેમ લાગતું હતું. હું હોટલ મૂકીને વોરસો રસ્તે બહાર ગયો, એ વિચારતા કે હવે મારે આગળ શું કરવું. ધ્યેયહિન ભટક્યા કરતા હું સાર્વજનિક બસમાં બેસી ગયો અને અમે રસ્તે ભીડમાં થઈને આગળ જતા હતાં ત્યારે અચાનક મને થયું કે મારે શું કરવાનું હતું. વ્યવસાય દરમ્યાન હું થોડું જર્મન શીખ્યો હતો અને હું જાણતો તો કે પોલેન્ડમાં જર્મન બોલનાર મોટો વર્ગ લઘુમતિમાં હતો. તેથી ઊંડો શ્વાસ લઈને મોટેથી મેં જર્મન શબ્દો ઉચ્ચાર્યા : “હું હોલેન્ડનો ખ્રિસ્તી છું” મારી આસપાસના બધા જ લોકો વાતો કરતા અટકી ગયા. હું પોતાને ભયંકર મુર્ખ અનુભવવા લાગ્યો. “હું અમુક પોલીસ ખ્રિસ્તીઓને મળવા માગું છું શું કોઈ મારી મદદ કરશે ?”

શાંતિ છવાઈ ગઈ. પણ પછી જેમ તે બસ મૂકીને ઉતરવા ગઈ, એક જાડી સ્ત્રીએ મારા મોઢા પાસે તેનું મોઢું દબાવી દીધું અને જર્મનમાં સરનામું બોલી. પછી તેણે “બાઈબલની દુકાન” શબ્દ કહ્યાં.

મારા ધબકારા વધી ગયા. બાઈબલની દુકાન? સામ્યવાદી દેશમાં? મેં તે સરનામું શોધી કાઢ્યું, અને ખાતરી સાથે એ જ હતું દિવસના અજવાળાની જેમ બાઈબલની દુકાન હતી. આખો કબાટ ભરેલો હતો, જાતજાતના બાઈબલ. લાલ અક્ષરવાળી પ્રતો, ફોરેન લેંગ્વેજ ટ્રાન્સલેશન, પોકેટ સાઈઝ નવા કરાર, પણ દુકાનને ભારી સળિયાઓથી સુરક્ષિત કરી હતી અને દરવાજો પણ મોટા તાળાથી બંધ કરેલો હતો. તેની ઉપર એક ચેતવણી પણ લખી હતી જેનો શબ્દથી શબ્દ બરાબર નકલ કરીને હું હોટલ પાછો લઈ ગયો.

મારા જૂથના આગેવાને સ્મિત કર્યું. “એ તો રજાઓની નોંધ લખી છે” તેણે કહ્યું, “રજાઓને લીધે બંધ છે, જુલાઈ ૨૧મીએ ખુલશે.” તેથી મારે રાહ જોવાની હતી.

અમારી ત્રણ અઠવાડિયાની રોજનીશી પહેલેથી નક્કી કરેલ હતી. અમારે

સવારમાં કાયદાકિય સ્થળો જોવાના હતા અને બપોરે તથા સાંજે ભાષણો સાંભળવાના હતાં.

મેં થોડા દિવસ દિનચર્યાને અનુસર્યું. એ સ્પષ્ટ હતું કે અમને વોરસોનો સારો સ્વચ્છ ચહેરો બતાવવામાં આવતો હતો. નવી શાળાઓ, આબાદ કારખાનાઓ, ઊંચી ઈમારતોના એપાર્ટમેન્ટ, છેલોછલ દુકાનો, બધું જ વધુ પ્રભાવશાળી હતું. પણ હું વિચારતો હતો કે કોઈક રીતે હું એકલો અહિંયાથી છટકી જઉં.

એક સવારે મેં તે પ્રમાણે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હું સવારે વહેલો ઉઠ્યો, અને મારા જૂથના બાકીના લોકો નાસ્તો કરવા નીચે ઉતરે તે પહેલાં હું ઈમારતની બહાર નીકળી ગયો.

શું દિવસ એ હતો. આવનજાવન થતાં વોરસોના પહોળા રસ્તાઓ પર હું ચાલ્યો દરેક જગ્યાએ યુદ્ધના ઘાતક દેશ્યો લગાવ્યા હતાં. જેઓએ રોકવાના પ્રયત્નો કર્યા તેઓને બોંબથી ઉડાવી દેવામાં આવ્યાં. જોવા લાયક સ્થળોની મુલાકાતો ટાળવાને રોકવામાં આવતા. ઝુંડપપટ્ટી વિસ્તારો ભરપૂર થયા હતાં, નાની દુકાનો બહાર મોટી હરોળો લાગી હતી, પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ કપડાની જગ્યાએ ચિંથરા ઓઢેલા હતાં. એક મિત્ર તો મારા મગજમાં છવાઈ ગયો હતો. ગામના એક ભાગને બોમ્બથી ઉડાવી દેવાયું હતું. જેમાં કુટુંબો સસલાની જેમ ટોળે રહેતા હતાં. આ લોકો ભોંયરાઓ ખોદીને તેમાં રહેતા હતાં. મેં નાની છોકરીને ઉઘાડા પગે ધૂળ અને કાટમાળમાં રમતી જોઈ. મારી પાસે પોલીશ ભાષામાં નાની પુસ્તીકા હતી તે મેં તેને નાણાંની એક નોટ સાથે આપી. તે મારી તરફ આશ્ચર્યથી જોઈને પથ્થરોના ઢગલામાં દોડી ગઈ. થોડીક ક્ષણોમાં સ્ત્રીનું માથું બહાર આવ્યું. મોઢા પર માટી ચોટેલી હતી. તે ધ્રૂજતી આગળ આવી તેના હાથમાં ટ્રાક્ટ અને બીલ હતું. તેની પાછળ એક પુરુષ આવ્યો. તેઓ ગંદા હતા અને તેઓ બંને પીધેલા હતાં.

મેં તેમની સાથે જર્મન, ઈંગ્લીશ અને ડચમાં પણ બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેઓ માત્ર અવાક જોતા જ રહ્યાં. મેં તેમને ઈશારાથી પુસ્તીકા વાંચવાનું કહ્યું, પણ તેઓ તરફથી કોઈ પ્રતિસાદ ન મળતા મને આખરે સમજ પડી કે તેઓ વાંચી શકતા નથી, તેઓ માત્ર તેમનું માથું જ હલાવ્યા કરાત હતાં અને છેલ્લે હું પણ સ્મિત આપી માથું હલાવીને પાછો ફર્યો.

રવિવાર આવ્યો કાર્યક્રમ પ્રમાણે આ મોટો દિવસ હતો. અમને

સ્ટેડિયમમાં પ્રદર્શન કરી બતાવવા ભાગ લેવાનો હતો. તેના બદલે હું ચર્ચમાં ગયો.

હોલેન્ડમાં સમાચાર પત્રોએ એટલી બધી વાર્તાઓ રજૂ કરી હતી કે પોલીશ મંડળીના આગેવાનના આખા ઘરની ધરપકડ કરાઈ છે. અને સેમિનરીઓ બંધ કરાઈ છે. મને તેને લીધે એવી છાપ હતી કે પોલેન્ડમાં સર્વ ધર્મો ભૂગર્ભમાં જતા રહ્યાં છે. દેખીતી રીતે તેમ ન હતું. બાઈબલની દુકાન પણ ચાલી રહી હતી. હું કેથોલિક ચર્ચ આગળથી પસાર થયો ત્યારે તેના દરવાજાઓ એકદમ ખુલ્લા હતાં. જ્યારે ત્યાં પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચો હાલ પણ કાર્યરત હતાં ?

મારે શાળામાં ચર્ચ જવાનું માર્ગદર્શન પૂછવાની જરૂર ન હતી કેમ કે મારે સંમેલનમાં હાજર રહેવાનું હતું. તેથી મેં છટકીને ભાડાની ટેક્ષી શોધી. “સારો દિવસ છે” પોલીશ ભાષામાં હું બોલ્યો. ડ્રાઈવરે સ્મિત કરીને ખુશીનું લાંબુ વાક્ય બોલ્યો. પણ માત્ર “સારો દિવસ છે” એટલું જ હું પોલીશ ભાષામાં શીખ્યો હતો અને જ્યારે મેં તેને જર્મન ભાષામાં ચર્ચમાં લઈ જવા કહ્યું ત્યારે તેનું મુખ પડી ગયું. મેં ઈંગ્લીશથી પ્રયત્ન કર્યો પણ તે તો અવાક રહ્યો.

મેં મારા હાથો પ્રાર્થનામાં હોય તેમ કર્યા પછી વાંચતો હોય તેમ તેને ખુલ્લા કર્યા પછી વધસ્તંભનો ઈશારો કરી જડાયો હોઉં તેમ પછી મારું માથું નીચે પાડ્યું. ના કેથોલિક ભક્તિસભામાં નથી જવું. ફરીથી મેં બાઈબલ વાંચવાનો ઈશારો કર્યો. ડ્રાઈવર ફરી સ્મિત કરવા લાગ્યો. તેને સમજ પડી ગઈ હોય તેમ તેણે નગરમાં ફેરવવાનું શરૂ કર્યું અમે લાલ ઈંટોની ઈમારત પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યાં બે ફાંટા પડતા હતાં. દસ મિનિટ પછી હું રીફોર્મડ ચર્ચની ભક્તિસભામાં બેઠો હતો જે પોલાદી પડદા પાછળ હતું.

સભાજનોની સંખ્યા જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું. ચર્ચ પોણું ભરાયેલું હતું. જુવાનોની સંખ્યા જોઈને પણ આશ્ચર્ય થયું. ઉત્સાહથી ગાલું, ભાષણ પણ શાસ્ત્ર કેન્દ્રિત હતું. કેમ કે પ્રચારક સતત બાઈબલના સંદર્ભ ટાંક્યા કરતા હતાં. જ્યારે સભા પૂરી થઈ, પરસાળના છોડે હું રાહ જોતો હતો કે હું જે ભાષા બોલું છું તે ભાષા બોલનાર કોઈ મને મળી આવે. મારા કપડાથી હું વિદેશી છું તે દેખાઈ આવતું હશે.બહુ લાંબા સમયે મેં આ શબ્દ સાંભળ્યો.

“વેલકમ” ભલે પધાર્યા

મેં પાછું વળીને મારા પોતાને પાળકના ચહેરા સામે નિહાળતો જોયો. “શું તું થોડીક ઘણ રાહ જોઈશ ?” તેણે મને ઈંગ્લીશમાં કહ્યું, “હું તારી સાથે વાત

કરવા માગું છું.”

અને હું પણ તેની સાથે!

મોટાભાગના સભાજનો જતા રહ્યાં, પછી પાળક અને થોડા જુવાનો સ્વેચ્છાથી મારા સવાલોના જવાબો આપતા હતાં. હા, તેઓ ખુલ્લેઆમ ભક્તિ કરે છે અને નોંધપાત્ર સ્વતંત્રતા સાથે ત્યાં સુધી કે તેઓ રાજનૈતિક વિષયો પર સ્પષ્ટ રહે. હા, મંડળીના એવા પણ સભ્યો હતા જે સામ્યવાદી જૂથના પણ સભ્યો હતાં. રાજ્યશાસન પદ્ધતિએ લોકો માટે એટલું બધું કર્યું છે કે કોઈ એકાદ બાબત માટે તેઓ પોતાની આંખો બંધ કરી લેતા હતાં. “એ તો સમાધાન છે, હા” પોતાના ખભા ઊંચા કરીને પાળકે કહ્યું, “પણ તું શું કરી શકે?”

“તારા ઘરે તું કઈ મંડળીમાં સભ્ય છે?” એક જુવાને શ્રેષ્ઠ ઈંગ્લીશમાં પૂછ્યું.

“બેપ્ટિસ્ટ”

“શું તું બેપ્ટિસ્ટ ભક્તિસભામાં જવા માગીશ?”

“ખૂબ જ ચોક્કસ”

તેણે પેન્સીલ અને કાગળ કાઢીને તેની પર મને સરનામું લખી આપ્યું. “આજે રાતે ભક્તિસભા થશે.” તેણે કહ્યું.

અને એ સાંજે બીજા ડય પ્રતિનિધિઓ તરફથી જાણવા મળ્યું કે આખો દિવસ અતૂટ કંટાળજનક વક્તવ્ય હતું. હું ફરીથી ટેક્સી માટે બહાર નીકળ્યો, આ વખતે ચોક્કસ સરનામા સાથે સજ્જ હતો.

હું પહોંચ્યો ત્યારે સભા ચાલુ થઈ ગઈ હતી. ત્યાં નાનો વણક હતો. લોકોએ સારા કપડાં પહેર્યા ન હતાં અને તેઓમાં કોઈ તરુણો ન હતાં. પણ રસપ્રદ બાબત બની. સેવક પાસે સમાચાર પહોંચી ગયા કે સભામાં વિદેશી ઉપસ્થિત છે અને મને તરત મંચ ઉપર આવવા કહ્યું કે હું પ્રચાર કરું. મને આશ્ચર્ય થયું. શું આ લોકોને આટલી સ્વતંત્રતા છે ખરી?

“શું અહિંયા એવું કોઈ છે જે જર્મન અથવા ઈંગ્લીશ બોલી શકતું હોય?” મેં પૂછ્યું મને ભાન ન હતું કે મેં એ તકનિક શોધી કાઢી છે કે જેનો ઉપયોગ અવારનવાર ભવિષ્યમાં કરી શકું છું. એવું બન્યું કે એક સ્ત્રી સભામાં હતી કે તે જર્મન બોલતા જાણતી હતી. તેના દ્વારા મેં પહેલું ભાષણ પોલાદી પડદા પાછળ આપ્યું. તે ટૂંકુ હતું. અને મામૂલી હતું સિવાય કે બચી ન શકાય એવી હકિકત

સાથે : અહિંયા હું લોઢાના પડદાની બીજી બાજુનો ખ્રિસ્ત હતો, ઊભો રહીને, સામ્યવાદી દેશમાં સુવાર્તા પ્રચાર કરતો હતો.

મારા ટૂંકા ભાષણ પછી પાળકે કહ્યું કે સૌથી રસપ્રદ બાબત છે કે, “અમે તારો આભાર માનીએ છીએ,” તેણે કહ્યું “તારી અહિંયા હાજરી માટે જો કે તેં એક પણ શબ્દ કહ્યો ન હોત તો પણ તને અહિંયા જોવા અમારી માટે ઘણું બધું હતું. એક સમયે અમને એવું લાગતું હતું કે અમે એકલા છીએ.”

એ રાતે ગણિતના વર્ગના પલંગ પર હું પડ્યો હતો. હું વિચારતો હતો કે આ બંને મંડળીઓ એક બીજાથી કેટલી બધી અલગ છે. એક હતી જે સરકાર સાથે સંયુક્તપણે માર્ગ અનુસરી રહી છે: તેણે મોટી જનમેદનીને આકર્ષી હતી, તે યુવાનોને સ્વીકાર્ય હતી. જ્યારે બીજી, મને લાગ્યું કે તે એકલવાયો માર્ગ ચાલતી હતી. જ્યારે મેં પૂછ્યું કે સામ્યવાદી સભ્યો તેમની ભક્તિસભામાં હાજરી આપે છે તો તેમનો જવાબ હતો, “અમને તો એમના વિશે ખબર જ નથી” હું ઝડપથી એટલું બધું શીખી રહ્યો હતો કે તે સર્વનું સમીકરણ કરવું મુશ્કેલ હતું.

હું પોલેન્ડમાં લગભગ અઠવાડિયું રહ્યો. આખરે જુલાઈ એકવીસમી તારીખે બાઈબલની દુકાન ઉઘડી. હું હોટલ મૂકીને વહેલો નીકળ્યો અને ચાલતા ચાલતા લગભગ ખાલી રસ્તાઓ પસાર કર્યા અને ન્યુ વર્લ્ડ સ્ટ્રીટ રસ્તા પરના સરનામે આવી પહોંચ્યો.

નવ વાગતા પહેલા એક માણસ રસ્તેથી ઉતાવળે જતો હતો બને બાઈબલની દુકાન આગળ ઊભો રહ્યો નીચે વળ્યો અને તાળામાં ચાવી લગાવી.

“સુપ્રભાત” મેં પોલીશ ભાષામાં કહ્યું,

માણસ ઊભો થયો અને મારી સામે જોયું, “સુપ્રભાત” તેણે થોડા અંતરે મને કહ્યું.

“શું તમે ઈંગ્લીશ અથવા જર્મન બોલી શકો છો?” મેં અંગ્રેજીમાં પૂછ્યું.

“ઈંગ્લીશ” તેણે રસ્તામાં આમ તેમ જોયું. “અંદર આવી જાઓ”

માલિકે લાઈટ ચાલુ કરી અને પડદા પાડવા લાગ્યો. જ્યારે તે કામ કરતો હતો તેવામાં મેં મારો પરિચય આપ્યો. માલિકે ઘોઘરાયેલો અવાજ કાઢ્યો. પછી તેનો વારો હતો. તેણે મને પોતાની દુકાન બતાવી : તેની ઘણી બધી બાઈબલ પ્રતો, વિશાળ શ્રેણી કિંમતોની ઉપલબ્ધતા. અને તે દરમિયાન મારી પાસેથી ટૂકડે

ટૂકડે મારા વિશેની માહિતિ કઢાવવાનું કરતો હતો, એ જાણવા માટે કે ખરેખર હું કોણ છું.

“તું પોલેન્ડમાં કેમ છે ?” તેણે અચાનક પૂછ્યું.

“જો એક સભ્યને તકલીફ થાય છે તો સર્વને તકલીફ થાય છે.” હું પહેલા કરિંથીમાંથી કલમ બોલ્યો.

માલિક મારી સામે એકધાર્યું જોતો રહ્યો. “આપણે તકલીફની વાતો કરતા ન હતાં.” તેણે કહ્યું, તેના વિરોધમાં હું કહેવા માગતો હતો કે અમે બાઈબલ છાપીને વિતરણ કરવામાં કેટલા મુક્ત છીએ. અને તે સાથે તે મને દૃષ્ટાંતરૂપી વાર્તા કહેવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું, કેટલી સરળતાથી ખ્રિસ્તીઓ રાજશાસન પદ્ધતિમાં એક થવા લાગ્યા. સ્ટેલીન પણ તેના હમણા જ મૃત્યુ પહેલા બાઈબલની દુકાનના કામ વિશે હસ્યો હતો.

એક દિવસ તેણે કહ્યું બે અધિકારીઓ દુકાનમાં આવ્યા અને હાથોમાં લેખિત ઓર્ડર આપ્યો. સ્ટેલીનની વર્ષગાંઠની ઉજવણી માટે દરેક દુકાને સ્ટેલીનનો ફોટો રાખવો અને તેની આસપાસ અમુક પસંદગીના વસ્ત્રો લટકાવવા.

“ચોક્કસ, હું સહકાર આપવા ઉત્સુક હતો,” માલિકે કહ્યું, તે જ દિવસે હું ખરીદી કરવા ગયો અને મારે જે જોઈતું હતું તે મને મળી ગયું સ્ટેલીનનો રંગીન મોટો ફોટો, અદ્ભવળીને તેના હોઠો પર ભાવનાત્મક સ્મિત સાથે નીચું જોતો હતો. તે ફોટો મેં મારી દુકાની બારીએ લગાવ્યો. પછી મેં મારું સૌથી મોઢું બાઈબલ પસંદ કર્યું. અને તેમાં ખ્રિસ્તના શબ્દો જે લાલ અક્ષરોમાં લખાયા હતા તે ખોલ્યા અને સ્ટેલીનની રજા આપતી આંખો નીચે ગોઠવ્યા. બધાને જ મારું પ્રદર્શન ગમ્યું, ઝડપથી ભીડ ભેગી થઈ અને બધા જ ચહેરા પર સ્મિત હતું. લોકો તથા પોલીસ પણ આવી. “તેને નીચે ઊતારો” તેઓએ હુકમ કર્યો, “ઓહ ના સાહેબ,” મેં કહ્યું, “હું તે કરી શકું એમ નથી, કેમ કે સરકાર તરફથી કાળાધોળામાં મને આદેશ ફરમાવેલો છે.”

હું હસતો હતો પણ માલિક હસ્યો નહિ. તેની આંખોમાં પલકારો પણ થયો નહિ. આ મારો પ્રથમ સામનો હતો એવા લોકો સાથે જે લોઢાના પડદા પાછળ ખ્રિસ્તી સામાજિક જીવનમાં શુષ્ક, બમણા ધોરણો રાખે છે. ઉતાવળથી મેં તેના ગંભીર હાવભાવ સાથે મારા ગુણવિશેષનો મેળ કરવા મેં પ્રયત્ન કર્યો.

જ્યારે અમે વાત કરતા હતા તે દરમિયાન બીજા ગ્રાહકો આવ્યા. મને એ

જોવામાં રસ હતો કે નાની દુકાન કેટલી વ્યસ્ત હતી. જ્યારે અમે એકલા રહ્યાં ત્યારે મેં માલિકને પૂછ્યું કે શું અન્ય સામ્યવાદી દેશોમાં બાઈબલની દુકાનો ખરી. “કોઈકમાં છે કોઈકમાં નથી.” તેણે કહ્યું, તે કબાટ સાફ કરવા લાગ્યો. “હું સમજું છું કે રશિયામાં ચોક્કસ બાઈબલો ઓછા છે. હકિકતમાં તેઓ મને ભવિષ્યવાણી કરતા હતા. એક માણસે રશિયામાં દસ બાઈબલ દાણચોરી કરીને લઈ ગયો તેને વેચ્યા પછી એક મોટર સાયકલ ખરીદી શકાય તેટલા નાણાં મળ્યા. તે મોટરસાયકલ લઈને પાછો પોલેન્ડ અથવા યુગોસ્લાવિયા અથવા પૂર્વ જર્મનમાં આવીને મોટા નફા ઉપર તેને વેચી દેતો અને તે નાણાંથી વધુ બાઈબલો ખરીદી લેતો. એ તો માત્ર અફવા જ હતી.

ફરી હું બાઈબલની દુકાનના માલિકની મુલાકાતે સવારમાં આવ્યો જ્યારે મારે તેને આવજો કહેવાનો વખત આવ્યો હતો અને મેં આભારસહ તેમ કહ્યું. શાળાએ પરત ફરતા મેં મુલાકાત કરી હોય તે સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અહિંયા દુકાન હતી જે ખુલ્લેઆમ બાઈબલ વેચતી હતી જેઓને જોઈએ તેમને આપી શકે. ભાગ્યે જ કોઈ ઉદાહરણ હશે કે હોલેન્ડમાં ધાર્મિક સત્તાવણી થઈ હોઈ શકે. અને છતાં મારા મિત્રો તેમની વાતોમાં એવા સજાગ રહેતા કે જાણે તેઓ કોઈ ગેરકાયદેસર વ્યવસાય કરતા હોય. વાતાવરણમાં બેચેની અને ભાર હતો જે મને કહેતું હતું કે લાગે છે એવું છે જ નહિ.

હોવા છતાં જે મુખ્ય બાબત હું કરવા આવ્યો હતો તે કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો નથી. મારે મારા “છવ્વીસ સૈનિક આગેવાન” ખુલ્લેઆમ રસ્તા પર શોધવાના હતાં એ જોવા કે શું થશે.

તેથી થોડા દિવસ જતા સુધી એક ખૂણાએ ઊભો રહ્યો, બજારમાં ગયો - ત્યાંથી ઉનાળાના તાજા શાકભાજી હતાં. મારી પુસ્તીકા લઈને ટ્રામગાડીમાં સવારી કરી અને જ્યાં કંઈ ગયો લોકોને વહેંચતો ગયો.

મેં ટ્રામમાં આટલી બધી ભીડ ક્યારેય જોઈ નહતી. સવારી કરનારા પ્લેટફોર્મ ઉપર ગાડીના બે ડબ્બા જોડાય તે જગ્યાએ, પણ ભીડ હતી મને યાદ છે કે એક છેલ્લા પ્લેટફોર્મ ઉપર હું ભીંસાઈ ગયો હતો. હાથોમાં ટ્રાકટ હતી તે હાથ ઊંચા કરીને પકડી હતી, જેથી તે કૂચો થઈ ન જાય. એક ખેડૂત સ્ત્રી મારી પાસે ઊભી હતી તેણે મારા હાથમાંની પત્રિકા જોઈને મારાથી દૂર થઈ ગઈ.

“જા, જા” તેણે જર્મનમાં કહ્યું, “પોલેન્ડમાં આપણને આની જરૂર છે.” એજ જોઈતું હતું. પણ હું જાણતો હતો કે અમે ખરેખર મળ્યા છીએ, તે પૂર્વિય

યુરોપમાંથી કેથોલિક હતી અને હું પશ્ચિમમાંથી પ્રોટેસ્ટન્ટ હતો. ભીડભાડવાળા ટ્રામાના પ્લેટફોર્મ ઉપર અમે ખ્રિસ્તી તરીકે મળ્યા.

જેમ દિવસો પસાર થયા સર્વ લોકો જોઈ શકે એવી રીતે જાહેરમાં મારી પુસ્તીકાનું વિતરણને અનુસરતા કોઈ ખરાબ પરિણામો મળ્યા નહિ, આ અનપેક્ષિત મિશન ક્ષેત્રમાં સંભાવનાઓ વિશે મને પ્રસન્નતા અનુભવવા લાગી. અને પછી એક દિવસ મેં શોધી કાઢ્યું. કે મારું નિરાશાવાદી વલણ મારી અંદર કેટલી ઊંડાઈ સુધી ચાલી રહ્યું હતું. હું માનું છું કે મેં દરેક ગર્ભિત સ્થિતિમાં ખ્રિસ્તી સાહિત્ય બીજાઓ સુધી પહોંચતું કર્યું હતું. પણ એક સવારે મારા રોજના શાંતમનન સમયે મેં જોયું કે લંડનના દિવસોથી હું શાળાથી લઈને લશ્કરી સૈનિકગાર સુધીના રસ્તા જોતો રહ્યો હતો. ત્યાં પણ સૈનિકોને મેં ક્યારેય પુસ્તીકા આપી નથી અને જો સૈનિકના ગણવેશ ધારીઓ જોઈ તો હું મારો રસ્તો બદલી કાઢતો હતો.

તમે કેટલા આંધળા રહેવા માગશો ! મારાથી વધારે કોણ સમજી શકે કે ગણવેશથી માણસ બનતો નથી. ઉત્સવ પૂરો થવાના આગલા દિવસે છ સુરક્ષા સૈનિકો જે લાલ રંગના વસ્ત્ર પહેરેલાનું જૂથ હતું. તેમની પાસે જઈને તે દરેકને મેં એકએક પુસ્તીકા હાથમાં આપી. તે માણસો પુસ્તીકા સામે જોવા લાગ્યા, પછી મારી સામે, પછી એકબીજા સામે જોવા લાગ્યા. મેં કહ્યું કે હું ડચ છું અને મને ખબર પડી કે તેઓમાંથી એક જર્મન બોલવાનું જાણતો હતો.

“અમેરિકન વ્યવસાયિક, તારી માટે તે ખૂબ કડવું કરી કાઢશે.” તેઓમાંથી એકે કહ્યું, “એટલે શું ?”

“અમેરિકન હવાઈદળ દ્વારા હોલેન્ડનો વ્યવસાય”

હું તેમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો કે અમે કબજે કરાયેલ દેશ નથી, ત્યારે સૈનિકો એકદમ સાવધાન સ્થિતિમાં આવી ગયા. અધિકારી ત્યાંથી પસાર થતાં પોલીશમાં હુકમો કરતો જતો હતો. છ સૈનિકો ગોળ ફરીને હોશિયારીથી બે વખત ફૂંચ કરી. પણ મેં જોયું કે તેઓએ પોતાની પુસ્તીકા સાથે લીધી.

“તેં આ માણસોને જે આપ્યું તે શું હતું ? જર્મન અધિકારીએ પૂછ્યું.

“ઓહ, સાહેબ” મેં એક નાની પુસ્તીકા તેને પણ આપી. તેણે તેને ધ્યાનપૂર્વક જોઈ. બે કલાક પછી હું પાછો વળ્યો. અમારે બીજા દિવસે રવાના થવાનું હતું, અને મારે ડઝન જેટલા ફોર્મ ભરવાના હતાં. ત્યારે અમે રવાના થયા, અધિકારી જન્મથી યુસ્ત રશિયને મને ઈશ્વરમાં વધો અને સુરક્ષિત મુસાફરીના

અભિનંદન આપ્યાં.

વોરસોમાં અમારી છેલ્લી સવાર હતી. સામાન્ય રીતે ઉઠું તેના કરતા એ વખતે વધારે વહેલો ઊઠી ગયો અને સૂર્ય ઊગતા હું રસ્તા પર હતો. પહોળા રસ્તાના એક બાકડાને ઝાકળથી સાફ કરીને મારા ઘૂંટણો પર મારા પોકેટ નવા કરાર સાથે બેઠો. વહેલો આવવા માટેનો મારો ખાસ હેતુ હતો. મારી મુસાફરી દરમ્યાન હું જેઓને મળ્યો હતો તે સર્વ માટે હું પ્રાર્થના કરવા માગતો હતો. એ સવારે લાંબા સમય સુધી જેઓને હું મળ્યો હતો તે લોકોને તથા સ્થળોને યાદ કરતો હતો. ત્રણ અઠવાડિયા દરમ્યાન મેં પ્રેસબીટેરીયન, બેપ્ટિસ્ટ, રોમન કેથોલિક, ઓર્થોડોક્સ, રીફોર્મડ, અને મેથોડિસ્ટ મંડળીઓની મુલાકાત લીધી હતી. ભક્તિસભા દરમ્યાન પાંચ વખત મને બોલવાનું કહ્યું હતું. મેં બાઈબલની દુકાનની મુલાકાત લીધી હતી, સૈનિકો તથા અધિકારી સાથે વાત કરી હતી, રસ્તાના નાકે અને સામાન લઈ જતી કરાવાળા લોકો સાથે વાત કરી હતી. મેં દરેક માટે પ્રાર્થના કરી.

અને જેવો હું પ્રાર્થના કરી રહ્યો મેં સંગીત સાંભળ્યું.

મારી આગળના રસ્તા પરથી સંભળાતું હતું. શીસ્તબદ્ધ, હોશિયાર, ઘણા બધાનો ગાવાનો અવાજ. અને મેં જોયું - મુલાકાતની સંપૂર્ણ પૂર્ણાહૂતિ : વિજયની ક્વાયત કરવામાં આવી અને ઉત્સવનો અંત કર્યો.

ચિત્રની આ બીજી બાજુ હતી. એક નાની બાઈબલની દુકાન તથા પ્રાસંગિક ખ્રિસ્તીઓ વિરુદ્ધ હું આ વિશાળ હકિકતનો સામનો: રાજશાસનપદ્ધતિની અદ્ભૂત શક્તિને મળ્યો હતો.

અહિંયા જુવાન સમાજવાદી મોટા રસ્તે કૂચ કરતાં કરતાં આવતાં હતાં. હું ક્ષણ ભર પણ માની શકતો ન હતો કે તેઓ બળજબરી નીચે હશે. તેઓ કૂચ કરતા હતા કેમ કે તેઓ માનતા હતાં. એક સાથે આઠ જણા : તંદુરસ્ત, પહોળા, દાઢી કરેલા હતાં. તેઓ ગાતાગાતા કૂચ કરતા હતાં અને તેમના અવાજ બૂમ પાડતા હોય તેવા હતાં. દસ મિનિટ સુધી તેઓ આગળ અને આગળ આવતા ગયા, પંદર મિનિટ, ક્રમ પછી ક્રમ જુવાન પુરુષો અને જુવાન સ્ત્રીઓ....

અસર તો છલકાતી હતી. આ તો વીસમી સદીના સુવાર્તિકો હતાં. આ એ લોકો હતાં જેઓ પોતાના શુભ સમાચાર વિશે બૂમો પાડતા હતાં.

અને સમાચારનો ભાગ હતો કે ધર્મના જૂના બંધનો અને અંધશ્રદ્ધા, ઈશ્વર વિશેની જૂની વિચારધારા જે ઘર કરી ગયેલી, જેને હવે કોઈ સ્થાન નથી.

માણસ પોતે જ પોતાનો માલિક : ભવિષ્ય તેની તક હતી.

આપણે પશ્ચિમના તેઓ માટે શું કરી શકીએ, આ હજારો જુવાનો હાલ પણ મારી આગળ કૂચ કરતા પસાર થયા, ભયભીત કરનાર તાલ સાથે, આગળ વધ્યા.

તેમને મારી નાખો ? આ જવાબ નાઝીઓએ તેમની આગળ મૂક્યો હતો.

તેમને આપોઆપ જીતી લેવા દો ? હું WEC અને તેની તાલીમ શાળાને ખૂબ પ્રેમ કરતો અને માન આપતો હતો, પણ તેઓએ પોલાદી પડદા પાછળ એક પણ માણસ મોકલ્યો નથી.

તો પછી આપણે શું કરી શકીએ ? મારે શું કરવું જોઈએ?

મારા ખોળામાં બાઈબલ ખુલ્લું હતું, સવારના પવનથી પાનાઓ પલટાતા હતાં, તેમને રોકવા માટે મારા હાથ નીચે કર્યા અને જોયું તો હું પ્રકટીકરણના પુસ્તકને જોતો હતો. મારી આંગળીઓ પાનાઓ પણ બતાવતા સ્થિર થઈ ગઈ. “ઊઠ” મારી આંગળી આગળની કલમ એવું કહેતી હતી, “અને જે બચેલા છે તેમને દંડ કર અને જેઓ મરણના આરે ઊભા છે.”

અચાનક મને ભાન થયું કે હું આંસુઓથી ઝાંખપ સાથે વચનને જોઈ રહ્યો હતો. એવું થયું કે છે કે ઈશ્વર અત્યારે જ મારી સાથે વાત કરી રહ્યો હતો કે મારા જીવનનું કાર્ય આ પોલાદી પડદા પાછળનું હશે, જ્યાં તેમની શેષ મંડળી બચીને પોતાના જીવન માટે સંઘર્ષ કરી રહી હતી ? આ અમૂલ્ય બાબત રહેલી હતી તેને સશક્ત કરવામાં મારો કંઈ ભાગ હશે શું ?

પણ તે હાસ્યસ્પદ લાગતું હતું. હું કેવી રીતે હોઈ શકું ? જ્યાં સુધી હું જાણતો હતો, ૧૯૫૫ સુધી આ સૌથી વિશાળ મિશન ક્ષેત્રમાં એક કરતા એક મિશનરી અહિં કામ કરતો ન હતો. હું એક વ્યક્તિ, નાણાંકિય સહાય વિના અથવા સંસ્થા વિના, આ ભરચક બળ જે અત્યારે મારી આગળ થઈને પસાર થાય છે તેની વિરુદ્ધ હું શું કરી શકું ?

પીડાનો પ્યાલો

અમારી ગાડી સમયસર આમસ્ટરડેમ આવી પહોંચી. બીજી ભીડ સાથે હું પણ નીચે ઊતર્યો, કોર્ડરોય પેન્ટ હજી પણ ચીસ પાડતું હતું, પણ વોરસોમાં જતી વેળાએ પેટીનો જે ભાર હતો તે અત્યારે ઉઠાવી શકાય તેવું હલકું હતું.

હું સીધો વાઈટ ગયો નહિ તેના બદલે હું વેટસ્ટ્રાને મળવા આમસ્ટરડેમના તેમના નવા મકાને મળવા ગયો.

ખૂબ સુંદર હતું : સુંદર કથ્થાઈ ઈંટોનો રમણીય ઘર, નદી કિનારે વૃક્ષોની હરોળ હતી. ઘરનાં આંગણામાં વોલ્કસવેગન કાર આછા ભૂરા રંગની ઊભી હતી, જેના વિશે શ્રી વેટસ્ટ્રાએ મને લખ્યું હતું. મેં પેટી રસ્તાની કોરે મૂકીને નાની કારનો દરવાજો ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“સારું દીકરા, તેના વિશે તારે શું કહેવું છે ?”

હું પાછળ વળ્યો મેં શ્રી વેટસ્ટ્રાને સ્મિત આપતા જોયા. તેમણે મને આગળના પાણીના કિનારે થોડો ફેરવ્યા પછી મને લઈ ગયા.

“બહું બધું બતાવ્યું ” તેમણે કહ્યું, “પોલેન્ડની તારી મુલાકાત વિશે અમને કહેવાનું છે.”

તેથી બાકીની આખી બપોર મેં મારી મુસાફરી વિશે વેટસ્ટ્રાને કહ્યું, મેં

તેમને બાઈબલ કલમ વિશે પણ કહ્યું કે જે મને સ્પષ્ટપણે અલૌકિક રીતે આપવામાં આવી હતી.

“પણ હું કોઈપણ બાબત વિશે કેવી રીતે અટકણ કરી શકું?” મેં કહ્યું, “મારી પાસે કોઈ પણ પ્રકારનું બળ નથી?”

શ્રી વેટસ્ટ્રાએ માથું હલાવ્યું. તે મારી સાથે સહમત થાય કે એક એકલા ડચ વ્યક્તિ પાસે આવા પ્રકારની જરૂરત માટે ભાગ્યે જ જવાબ હોઈ શકે જેના વિશે મેં વર્ણન કર્યું હતું. એ શ્રીમતી વેટસ્ટ્રા હતા જેમને સમજ પડી હતી.

“કોઈ જ બળ નથી!” તેણે એ આનંદ સાથે મને જવાબ આપ્યો “અને શું તું જાણતો નથી કે જ્યારે આપણે નિર્બળ હોઈએ ત્યારે જ ઈશ્વર આપણો સમર્થ રીતે ઉપયોગ કરે છે? કલ્પના કર હવે કે તે તું નથી પણ પવિત્ર આત્મા પાસે પોલાદી પડદા પાછળની યોજના તો હશે? તું તેમની પાસે બળ માગ....”

મારા વાઈટ આવ્યા પછી ઘણા બધા આનંદકારક આશ્ચર્યો હતાં.

પડોશીઓ આખી સાંજ મને પ્રશ્નોથી ઘેરી લીધો તો, પ્રાથમિક સવાલ જે ૧૯૫૫માં મુસાફરી શરૂ કરી તે પહેલા પડદા પાછળ વિશે પૂછતા હતાં. અને સામ્યવાદી જગત હાલ પણ તેને રહસ્યમાં લપેટેલું જ રાખ્યું હતું. પણ આખરે અમારો છેલ્લો મહેમાન ટોળેબંધ નાનો પુલ ઓળંગીને આવ્યા અને ઊંઘવાનો સમય થયો હતો. મેં મારી પેટી લીધી જે લગભગ ખાલી હતી તે લઈને કર્નેલિયસને અનુસરતો સીડીઓ ચઢ્યો.

“એક મિનિટ, એન્ડી” જેલ્તજે એ કહ્યું,

હું રોકાયો.

“અમારે તને કંઈ બતાવવું છે!”

હું નીચે ઉતર્યો અને જેલ્તજેને અનુસર્યો જે ઓરડો એક સમયે પિતાજીનો તથા માનો હતો. દરેક ઈય સ્મરણોથી ભરપૂર હતી : બાસનું નકામું ફોર્મ કામળા નીચેથી કાઢ્યું : મા એ યુદ્ધના છેલ્લા મહિને - ખૂબ નબળી થઈ ગઈ હતી કે પોતાનું માથું પણ તકિયા પરથી હલાવી શકે....

“પિતાજીનો નવો ઓરડો છત લગાવીને તૈયાર થઈ ગયો છે, એન્ડી” જેલ્તજે કહેતી હતી, “અમે નિર્ણય કર્યો છે કે આ તારાં મુખ્યમથક માટે છે.”

મેં રાહતનો શ્વાસ લીધો. પરમ સુખના મારા ભયંકર સ્વપ્નમાં મેં ક્યારેય કલ્પના કરી ન હતી કે મારો પોતાનો ઓરડો હશે. આ નાના ઘરમાં એરી અને

જેલ્તજેએ મને ભેટ આપવા શું બલિદાન આપ્યું હશે તે હું જાણતો હતો.

“જ્યાં સુધી તારા લગ્ન થાય !” પિતાજી રહેવાના ઓરડામાંથી મોટા અવાજે બોલ્યા, પિતાજી પોતાના સત્તાવીસ વર્ષના કુંવારા પુત્ર વિશે વારંવાર ટીપ્પણી કરવાની શરૂઆત કરી કાઢી હતી. “તારા લગ્ન થાય ત્યાં સુધી !”

કોઈક રીતે બોલવા માટે મને શબ્દ મળ્યા, મારો પોતાનો ઓરડો ! એ રાતે કુટુંબના બધા લોકો ઊંઘવા ગયા પછી, મેં મારો દરવાજો બંધ કર્યો અને ઓરડામાં બધી બાજુ ફરીને રાચરચીલું અનુભવ્યું.

“ પ્રભુ, પુરશી માટે, ઓરડા માટે તમારો આભાર.....” હું ટેબલ બનાવીશ, હું તેને ત્યાં મૂકીશ, હું મારી ઓરડીમાં અહિંયા, અબ્યાસ કરતા, કામ કરતા અને આયોજનો કરતા પસાર કરીશ.

મને આમંત્રણો મળવાના શરૂ થયા તે પહેલા અઠવાડિયા સુધી હું ઘરે ન હતો, મંડળીઓ, કલ્બ, સામાજિક સંગઠનો, શાળાઓ બધા જ પોલાદી પડદા પાછળનું જીવન વિશે જાણવા માગતા હતાં.

મેં બધાનો સ્વીકાર કર્યો. તેના બદલામાં તેઓ જે કંઈ મને આપવા માગે તેની મારે જરૂર હતી. પણ તેના કરતા પણ મારી પાસે દૃઢ કારણ હતું. કોઈક રીતે મને ખાતરી હતી કે જે કંઈ ભાષણો હું આપીશ તેના દ્વારા તેઓને બતાવી શકીશ કે હવે પછી હું શું કરવાનો હતો.

અને એ જ બન્યું.

હાર્લેમના એક ચર્ચે જ્યાં મારે બોલવાનું હતું તેઓએ આખા નગરમાં એક જાહેરાત લગાવી હતી જે મારો વિષય હતો કે, “ પોલાદી પડદા પાછળ ખ્રિસ્તીઓ કેવી રીતે જીવે છે.” મેં ક્યારેય એવો ખ્યાલ કર્યો ન હતો કે એક શહેરની મુલાકાત કર્યા પછી ત્રણ અઠવાડિયા વીત્યા પછી આવા કોઈ શીર્ષક પર હું બોલું. પણ જાહેરાતે એટલું તો કર્યું કે ભીડને આકર્ષી અને હોલ આખો દિવસ છલોછલ હતો. અને તેઓએ સામ્યવાદી જૂથને પણ બોલાવ્યું હતું.

મેં તેઓને ઓળખી લીધા - અમુક લોકો તો મારી સાથે મુસાફરીએ હતાં. અને મને આશ્ચર્ય થયું કે મારી સામે કેવી મૂંઝવણ આવી ગઈ. મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે, ગમે તે હોય પણ મારા ભાષણ વખતે અથવા પ્રશ્નોત્તરીના સમય દરમ્યાન તેઓએ કંઈ હલનચલન કર્યું નહિ. પણ ત્યાર પછી એક સ્ત્રી મારી પાસે આવી. તેણી વોરસોમાં ડચ પ્રતિનિધિઓની આગેવાન હતી.

“ મને તારી વાતો પસંદ ન આવી.” તેણે એ કહ્યું,

“ મને ખેદ છે, હું વિચારતો નથી કે તમને એ થવું જોઈએ.”

“ તેં વાર્તાનો એક જ ભાગ કહ્યો હતો, ” તેણીએ કહ્યું, “ સ્પષ્ટપણે તેં પૂરતું જોયું નથી. તારે વધુ મુસાફરી કરવી જોઈએ, વધુ દેશોમાં જવું જોઈએ, વધુ આગેવાનોને મળવું જોઈએ.”

મેં કંઈ કહ્યું નહિ, તે ક્યાં દોરી જવા માગતી હતી ?

“ બીજા શબ્દોમાં, તારે બીજા મુસાફરી કરવી જોઈએ એવું મંતવ્ય આપવા હું આવી છું.” મેં શ્વાસ રોકી લીધો “ હોલેન્ડથી ચેકોસ્લોવાકિયા સુધીની મુસાફરી માટે પંદર લોકોની પસંદગી કરવા માટે હું અધિકારી છું, તેઓએ ચાર અઠવાડિયા રહેવાનું થશે. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકો અને અન્ય લોકો જે સંચારણ હશે અને અમે ઈચ્છીએ છીએ કે મંડળીઓમાંથી કોઈક આવે, શું તું આવીશ ?”

શું આ દેવનો હાથ હતો? શું તેની યોજનામાં મારી માટે બીજો દરવાજો ખુલી રહ્યો છે ? મેં નિર્ણય કર્યો કે નાણાંના સંદર્ભમાં ફરીવાર હું તેની સામે પ્રશ્ન મૂકીશ, હું જાણતો હતો કે આવી મુસાફરી માટે મારી પાસે નાણાં ન હતાં. “ પ્રભુ, જો તું ઈચ્છે છે કે હું જઈ” એક જ શ્વાસે વગર રોકાયે પ્રાર્થના કરી. “ તો તારે બધું જ પૂરું પાડવું પડશે.”

“ તમારો આભાર” મેં મોટેથી કહ્યું, “ પણ હું ક્યારેય આવી મુસાફરીનો ખર્ચો કરી શકું તેમ નથી, મને માફ કરજે” હું વોરસોનું ચિત્ર ફરી ખુલ્લું કરવાની શરૂઆત કરી જે મારી સાથે લાવ્યો હતો.

હું તે સ્ત્રીને મારી સામે જોઈ રહેવાનો અનુભવ કરતો હતો.

“ સારું” આખરે તેણીએ કહ્યું, “ અમે તે કરી કાઢીશું.”

મેં તેણી સામે જોયું. “ તમારો શો અર્થ છે ?”

“ ખર્ચા વિશે તારા માટે મફત છે કોઈ ખર્ચ નહિ.”

અને એવી રીતે પોલાદી પડદા પાછળની બીજા મુસાફરી શરૂ થઈ. એ ઘણું બધું પોલેન્ડ જેવું જ હતું સિવાય કે જૂથ નાનું હતું અને હું મારી રીતે ત્યાંથી ખસી શકવાની વધુ મુશ્કેલી અનુભવતો હતો. હું કલ્પના કરતો રહ્યો કે ચેકોસ્લોવાકિયામાં મારે શું શીખવાનું હતું જે ઈશ્વર ઈચ્છતા હતાં.

અને ચાર અઠવાડિયાના અંતે મને જવાબ મળી ગયો. દરેક જગ્યાએ અમને કહેવામાં આવતું હતું કે સામ્યવાદ શાસન નીચે ધાર્મિક સ્વતંત્રતાના લોકો

આનંદ લઈ રહ્યાં હતાં. અહિંયા ચોકોસલોવાકિયામાં અમારા ગાઈડ અમને કહ્યું કે, વિદ્વાનોનું જૂથ પણ હતું. જેમને સરકાર પગાર આપતી હતી. અને તેઓએ હમણાં જ બાઈબલના નવા તરજૂમાનું કામ પૂરું કર્યું હતું. અને હવે તેઓ બાઈબલ શબ્દકોષ ઉપર કામ કરી રહ્યાં હતાં.

“મારે આ માણસોની ચોક્કસ મુલાકાત કરવી છે ”મેં કહ્યું,

તેથી એ બપોરે મને હૃદયસમા પ્રાગુની મોટી કાર્યાલયની ઈમારતે લઈ ગયો. એ તો સંયુક્ત મંડળી કેન્દ્ર હતું. - ચેકોસલોવાકિયાની સર્વ પ્રોટેસ્ટન્ટ મંડળીઓનું મુખ્યમથક. ચર્ચ જાળવી રાખેલ ભૌગોલિક સુવિધાઓનો વિસ્તાર જોઈને પ્રથમ તો હું આશ્ચર્યચકિત થયો. મને ઘણા બધા કાર્યાલયોમાં લઈ જવામાં આવ્યો જ્યાં સજ્જન પુરુષો કાળા કોટમાં મોટા ગ્રંથો અને કાગળની થોક લઈને બેઠેલા નિષ્ણાંતો જેવા લોકો પાસે લઈ ગયા. આ એ માણસો છે જેઓ નવા તરજૂમા કરી રહ્યાં છે. તેવું મને કહ્યું હતું. હું ખૂબ પ્રભાવિત થયો. પણ ધીરેધીરે આશ્ચર્ય પમાડનાર હકિકત બહાર આવવા લાગી. મેં પૂછ્યું કે નવા અનુવાદની નકલ હું જોઈ શકું અને મને જથ્થાવાળી ઘણી આંગળીઓની હસ્તપ્રત બતાવી.

“ઓહ, આ તરજૂમો અત્યાર સુધી પ્રકાશિત થયો નથી ?”મેં પૂછ્યું

“જી, ના” એક નિષ્ણાંતે કહ્યું, તેનું મોઢું પડી ગયું. “યુદ્ધના સમયથી અમારી પાસે તે તૈયાર છે, પણ...” તેણે મુસાફરીના ડાયરેક્ટર તરફ જોયું એ પોતાના વાક્યને અધૂરું પડતું રહેવા દીધું.

“બાઈબલ શબ્દકોષ વિશે શું ? શું તે તૈયાર છે ?”

“લગભગ”

“પણ બાઈબલ વગર બાઈબલનો શો અર્થ રહે છે ? શું પહેલા થયેલા અનુવાદ પણ ખરા ?”

ફરીથી નિષ્ણાંતે મુસાફરીના ડાયરેક્ટર સામે જોયું કે તેણે કેટલું બોલવું જોઈએ તેના નિર્ણયનો પ્રયાસ કરતો હતો.

“ના” આખરે તે બોલી ઊઠ્યો. “ના, એ બહુ જ મુશ્કેલ છે. આજકાલ બાઈબલ મળવું ઘણું મુશ્કેલ છે.”

મુસાફરીના ડાયરેક્ટરે ચર્ચાવિચારણા ત્યાં જ સ્થગિત કરી. વધુ પ્રશ્ન પૂછવાની તક પહેલા જ મને બહાર લઈ જવામાં આવ્યો. પણ નુકશાન તો કરી કાઢ્યું હતું. મને તેમના ઢોંગી બહાનાઓની ઝાંખી મળી ગઈ હતી. આ શ્રદ્ધાળું

દેશમાં ધર્મ ઉપર સીધું આક્રમણ કરવું તેના કરતા નવા રાજ્યશાસન પદ્ધતિઓ હતાશાની રમત રમી રહ્યાં હતાં. તેઓ બાઈબલના નવા અનુવાદને નાણાંકિય ટેકો કરતા હતાં - એવું અનુવાદ જે ક્યારેય પ્રકાશિત થયું નથી, તેઓ બાઈબલના નવા શબ્દકોષને નાણાંકિય ટેકો કરવા જઈ રહ્યાં હતાં. - માત્ર શબ્દકોષ જ પણ સાથે બાઈબલને તેની જોડી તરીકે નહિ બાઈબલ હતા જ નહિ.

બીજા દિવસે મેં અમારા ગાઈડને કહ્યું કે મને પરસ્પર સાંપ્રદાયિક પુસ્તક ભંડારમાં જે જંગમાનોવા નં.૮ લઈ જાય. હું એ જોવા માગતો હતો કે બાઈબલ ખરીદવું કેટલું મુશ્કેલ હતું. દુકાન સંગીત, સ્ટેશનરી, ચિત્રો, મૂર્તિઓ, વધસ્તંભો, પુસ્તકોથી ભરચક હતી જે થોડી કે વધુ રીતે ધર્મ સાથે સંકળાયેલી હતી. જ્યારે હોલેન્ડમાં આવી કોઈ દુકાન હોય તો તેમાં એક આખો વિભાગ શાસ્ત્રના વિવિધ પ્રતોને સમર્પિત રહેતો હતો.

“મને લાલ અક્ષરોમાં લીખીત બાઈબલ જોવા મળશે?” મેં વેચાણ કરતી સ્ત્રીને પૂછ્યું. અત્યાર સુધીમાં મેં શોધ્યું કે ઈંગ્લીશ અને જર્મન મારે સંચારણ કરવામાં ભાગ્યે મુશ્કેલી થઈ હોય.

વેચાણ કરનાર સ્ત્રીએ પોતાનું માથું હલાવ્યું. “માફ કરજો સાહેબ હાલ તો તેનો કોઈ જથ્થો નથી.”

“સારું, માન્ય ધોરણવાળું કાળા અને ધોળામાં જે પ્રત છે તેના વિશે શું?”

આ પણ હંગામી રીતે ઉપલબ્ધ નથી.

“બહેનશ્રી” મેં કહ્યું, “હું હોલેન્ડથી છેક અહિંયા આવ્યો છું તે જોવા કે ચેકોસલોવાકિયામાં મંડળી કેટલી જલ્મીને ટકી રહી છે. શું તમે મને એ કહેવાના છો કે હું દેશના સૌથી મોટા ધાર્મિક પુસ્તક ભંડારમાં જઈશ અને ત્યાં પણ મને એકેય બાઈબલ નહિ મળી શકે?”

વેચાણ કરનાર સ્ત્રી બહાનું કાઢીને દુકાનમાં જતી રહી. ત્યાં આગળ પડદા પાછળ ઝડપી અને કંઈક ઉત્તેજનાભરી ચર્ચા થતી હતી તેમાં કાગળોના ઉછાળવાના પણ અવાજો આવતા હતાં. અને પછી ત્યાંના મેનેજર પોતે આવ્યા, સાથે ખાખી કાગળમાં લપેટેલું પાર્સલ હતું.

“આ રહ્યું, સાહેબ” મેં તેમનો આભાર માન્યો. “બાઈબલને લુપ્ત કરનાર આ જ નવું અનુવાદ છે” મેનેજરે જવાબ આપ્યો. “તૈયાર થઈને બહાર આવે ત્યાં સુધીમાં નવા બાઈબલો છપાવીને તૈયાર થયા નહિ હોય.”

તે અમારો છેલ્લો દિવસ હતો. અમારી માટે મોટા આયોજનો કર્યા હતાં. અમારે પ્રાગુની બહાર જવાનું હતું જે દેશના વિસ્તારમાં નમૂનારૂપ સમાજો હતા તેમની મુલાકાત કરવાની હતી. પછી અમારે રાતના ભોજન માટે પાછું આવવાનું હતું. પછી પત્રકાર પરિષદ અને આખરે આવજો.

કદાચ હું વિવેકતાને લીધે આ સમયપત્રક દ્વારા સહન કરવું પડ્યું હોઈ શકતું હતું. સિવાય કે એક દિવસ : તે હતો રવિવાર એ મારી છેલ્લી તક હતી કે એક વિશ્વાસીઓ સાથે કોઈ ગાઈડ આસપાસ ન હોય તેમ ભક્તિ કરી શકું.

થોડા દિવસ છટકી જવાની યોજના કરી હતી મેં નોંધ લીધી હતી કે મુસાફરીની બસનો છેલ્લો દરવાજો ખામીયુક્ત સ્પ્રિંગવાળો હતો : જો તે બંધ હોય તોપણ એક ફૂટનું વચ્ચે ખુલ્લું અંતર હતું અને દરવાજો જામ થયો હતો. મારો શ્વાસ રોક્યો...

છેલ્લા દિવસે હોટલથી બસ નીકળી, હું છેલ્લી સીટ પર બેઠો હતો. દરેક ચાર રસ્તે બસના અટકતા કોઈની નજર પડે નહિ તે રીતે સરકી જવાની તક શોધતો હતો. પણ ઘણા બધા માથા આમતેમ શહેરમાં નિરિક્ષણ કરતા હતાં. છેલ્લે તક મળી બધા જ આગળ જોતા હતા, ઘોડા પર સવાર તાંબાની એક મૂર્તિને નિહાળતા હતાં. મને ક્યારેય ખબર પડી નહિ કે તે વીર કોણ હતો કેમ કે મુસાફરીના ડાયરેક્ટરે તેનું વર્ણન શરૂ કરી દીધું હતું. મેં શ્વાસ છોડીને પોતાને સંકળાવીને એ દરવાજા વચ્ચેની જગ્યામાંથી નીચે ઉતરી પડ્યો. બસની બ્રેકનો અવાજ આવ્યો, શક્તિશાળી બસ વળી ગઈ અને પ્રાગુમાં હું એકલો હતો.

અડધા કલાક પછી હું ચર્ચની પરસાળમાં હતો. શહેરની આગલી મુસફરી વખતે જોયું હતું કે લોકો અંદર આવતા હતાં. હું ખૂબ આતુર હતો એ જોવા કે બાઈબલ વગર ચર્ચ કેવી રીતે ચાલતું હતું. પ્રાસંગિક રીતે અમુક ભજનસંગ્રહ લાવતા, ભાગ્યે જ કોઈ બાઈબલ લાવતા હતાં. પણ એક બાબતે મને ગૂંચવ્યો - ઘણા લોકો કાચાપાનાની નોટબૂક લાવતા હતા. શા માટે તેઓ એ કરતા હતા ?

ભક્તિસભા શરૂ થઈ મેં પાછળ બેઠક ગ્રહણ કરી એ તરત જ મને આશ્ચર્ય થયું લગભગ બધા જ લોકો દૂરંદેશી હતાં. ભજનસંગ્રહનો માલિક હાથ જેટલું દૂર રાખતો હતો, હવામાં ઊંચું જેઓની પાસે કાચાપાનાની નોટબૂક હતી તેઓએ પણ તેમજ કર્યું. અને પછી મને ભાન થયું : જેઓની પાસે પુસ્તક હતી તેઓ બીજાઓની સાથે વહેંચતા હતા કે જેઓની પાસે ન હતી. નોટબૂકમાં લીટીથી લીટી અને શબ્દથી શબ્દ પોતાના પ્રિય ભજનો સભાજનોએ નકલ કર્યા હતાં.

બાઈબલ માટે પણ એવું હતું. જ્યારે પ્રચારક ફકરાઓ વાંચે ત્યારે દરેક બાઈબલના માલિક સભામાં સંદર્ભ શોધીને તેને ઊંચું કરે જેથી આસપાસના મિત્રો વાંચનને અનુસરી શકે. મેં એ પુરુષો અને સ્ત્રીઓને વચન સુધી પહોંચવા ખરેખર મુશ્કેલી પડતી હતી ત્યારે મારો હાથ મારા કોટના ખિસ્સામાં પડેલા ડચ બાઈબલ નજીક જતો રહેતો હતો. આ પુસ્તક મારું કરી લેવા મેં હંમેશાં કેટલું બધું સહજતાથી લીધું હતું. મેં વિચાર્યું કે હું ક્યારેય ફરીથી અહિં પહોંચીશ નહિ માત્ર મારી સામેની અત્યારે હતી તે દાદીમાને યાદ કરીશ. પોતાના પગો ઉપર ઊંચી થઈને ત્રાંસુ જોતી હતી જ્યારે પોતાને બાઈબલમાંથી વચન જોવા થોડી ખેંચી ત્યારે તેના પુત્રએ દાદીમાંનું માથું નીચું કર્યું.

ભક્તિસભા પછી પ્રચારક સાથે મેં મારો પરિચય આપ્યો. જ્યારે મેં કહ્યું કે હું મુખ્યત્વે હોલેન્ડથી આ દેશના ખ્રિસ્તીઓને મળવા આવ્યો હતો ત્યારે તે ઉલ્લાસીત થયા.

“મેં સાંભળ્યું હતું” તેણે કહ્યું, “કે ચેકોસ્લોવાકિયા પોતાની સરહદો ખુલ્લી કરવા જઈ રહ્યાં હતાં. મને વિશ્વાસ થતો નથી. અમે તો” - તેણે આસપાસ જોયું- “લગભગ યુદ્ધ પછીથી બંદી બનાવાયા હતા. તારે મારી સાથે આવીને વાત કરવાની છે.”

અમે સાથે તેના એપાર્ટમેન્ટમાં ગયા. ત્યાર પછી મને ખબર પડી કે ૧૯૫૫ના ચેકોસ્લોવાકિયામાં તેઓ માટે કેટલી ભયંકર બાબત હતી. તેણે મને કહ્યું કે સરકાર મંડળી ઉપર પૂરેપૂરી પકડ લેવા માગે છે. એ સરકાર હતી જે ઈશ્વરવિદ્યાના વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી કરતું હતું - માત્ર એવા જ ઉમેદવારો પસંદ કરતા કે જેઓ રાજશાસન પદ્ધતિને પસંદ કરતા હોય. વધુમાં દર બે મહિને સેવકોએ પોતાનું લાયસન્સ - પરવાનો રીન્યુ કરાવવો પડતો. એક મિત્રને હમણાં જ તેની રીન્યુઅલ અરજીને નકારી કાઢી હતી, અને કોઈ જ કારણ સમજાવ્યા ન હતાં. દરેક ભાષણ સમય પહેલા લખાણમાં માગતા હતાં અને અધિકારી પાસે માન્ય કરાવવા પડતા હતાં. દરેક મંડળીએ પોતાના આગેવાનોની સૂચિ નોંધાવી પડતી હતી. એ જ અઠવાડિયે બર્નોમાં પાંચ ભાઈઓ ઉપર કેસ થયો કારણ કે તેમની મંડળીએ આગેવાનોના નામો માટે પરવાનગી ન આપી.

ચર્ચમાં ભક્તિસભાનો સમય થયો હતો.

“શું તું આવીને અમારી વચ્ચે બોલીશ?” તેણે મને અચાનક પૂછ્યું.

“શું એ શક્ય છે? શું હું ખરેખર અહિંયા પ્રચાર કરી શકું?”

“ના” હું “પ્રચાર” કરવાનું કહેતો નથી. વ્યક્તિએ શબ્દો માટે કાળજી રાખવાની છે. વિદેશી તરીકે તું પ્રચાર કરી ન શકે, પણ હોલેન્ડમાંથી “શુભેચ્છાઓ” પાઠવી શકે છે. મારા મિત્રએ સ્મિત કર્યું. “જો તું ચાહે તો, તું પ્રભુ તરફથી “શુભેચ્છાઓ” લાવી શકે છે.”

મારો ભાષાંતરકાર મેડીકલનો વિદ્યાર્થી જેનું નામ એન્ટોનીન હતું જે જુવાન હતો. પ્રથમ મેં હોલેન્ડ અને પશ્ચિમ તરફથી શુભેચ્છાઓ પાઠવી. તેનાથી થોડીક મિનિટો લીધી. અને પછી અડધો કલાક સભાજનો માટે “ઈસુખ્રિસ્ત” તરફથી શુભેચ્છાઓ લાવ્યો. તે એટલું સારી રીતે કામ કર્યું કે એન્ટોનીને સૂચન કર્યું કે તે યંત્રનો ઉપયોગ ફરીથી બીજા ચર્ચોમાં કરવામાં આવે. આખા દિવસ દરમ્યાન મેં ચાર વખત પ્રચાર કર્યો અને જુદીજુદી પાંચ મંડળીઓની મુલાકાત કરી. દરેકને પોતાના સ્મરણો હતા. પણ છેલ્લી કંઈ વધુ હતી. કેમકે ત્યાં મેં પીડાનો પ્યાલો પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

સાંજના સાત વાગ્યા હતાં, એ નવેમ્બરના દિવસે અંધારું થઈ ચૂક્યું હતું. હું જાણતો હતો કે અત્યાર સુધીમાં મુસાફરીવાળું જૂથ મારા વિશે ખરેખર ચિંતાતુર થઈ ગયું હશે.

પણ હું આ વિચરતો હતો તેવામાં એન્ટોનીએ મને પૂછ્યું, “જો તું હજી એક વધુ મંડળીની મુલાકાત લે તો સારું જ્યાં બહારના લોકોને ખાસ કરીને મળવાની અપેક્ષા રાખે છે”

તેથી ફરીથી અમે પ્રાગુ થઈને મુસાફરી કરી જ્યાં સુધી અમે મોરેવીયન ચર્ચ આગળના નાના રસ્તે આવી પહોંચ્યાં ત્યાંની સંખ્યાથી મને આશ્ચર્ય થયું અને ખાસ કરીને જુવાનોની સંખ્યા ત્યાં અઢારથી લઈને પચ્ચીસ વર્ષના લોકો લગભગ ચાળીસ વ્યક્તિઓ હતાં. મારી શુભેચ્છાઓ પાઠવ્યા પછી પ્રશ્નોના જવાબો આપ્યા. શું હોલેન્ડમાં ખ્રિસ્તીઓને સારી નોકરી મળે છે? શું તમે ચર્ચમાં જાઓ તો સરકારને કોઈ માહિતી આપે છે? જો તમે ચર્ચમાં પણ જઈ શકો છતાં પણ તમે સારા મહાવિદ્યાલયમાં જઈ શકો?

“તું જોઈ શકે છે,” એન્ટોનીને કહ્યું. “આ દિવસોમાં ચોકોસલાવાકિયામાં ખ્રિસ્તી હોવું એ દેશદ્રોહ છે. આમાના અમુક લોકોને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતાં. ઘણા લોકોએ શિક્ષણથી વંચિત રહેવું પડ્યું હતું, અને એવું જ બને છે.” તેણે પાસે ઊભેલા જુવાનના હાથમાંથી એક ખોખું લીધું - “એટલા માટે તેઓ તને આપવા માગતા હતા.”

જુવાન બહુ જ આતુરતાથી મારી સાથે ચેકભાષામાં બોલતો જતો હતો. “તારી સાથે આ હોલેન્ડ લઈ જજે.” એન્ટોનીને અનુવાદ કર્યું. “અને જ્યારે આના વિશે લોકો પૂછે ત્યારે તેમને યાદ કરાવજે કે આપણે એક શરીર છીએ અને અમે પીડામાં છીએ.”

મેં તે ખોખું લીધું અને તેને ખોલ્યું. તેની અંદર કોતરણી કરેલો ચાંદીનો નાનો પ્યાલો હતો. મેં ઘણા બધા જુવાનોને તે પહેરેલો જોયો હતો અને આશ્ચર્ય થતું હતું કે તે શા માટે હતું.

એન્ટોનીન મારા જેકેટમાં તે લગાવી રહ્યો હતો. “આ ચેકોસલાવાકિયા મંડળીનું પ્રતિક છે. અમે તેને પીડાનો પ્યાલો” કહીએ છીએ.

જ્યારે એન્ટોનીન મને હોટલ મૂકી ગયો ત્યારે આ શબ્દોનો હું ફરી વિચાર કરવા લાગ્યો. મને ભાન થયું કે હોલેન્ડમાં અમે આધુનિક મંડળીના ઈતિહાસની ખરી હકિકતથી અલગ કરાયેલા છીએ જેમ ચેકોસલાવાકિયાના ખ્રિસ્તીઓ હતાં. પીડાનો પ્યાલો એ તે વસ્તુવિક્તાનું પ્રતિક હતું જેને આપણે વહેંચવાનું હતું.

હાલ જ, તેમ છતાં, મારે બીજી વાસ્તવિકતાનો સામનો કરવાનો હતો. મારા જૂથને હું ક્યાં શોધું? તેઓ હોટલમાં ન હતાં - કોઈને પણ ખબર ન હતી કે વિદાય સમારંભનું ભોજન ક્યાં રાખવામાં આવ્યું હતું. હું એ રેસ્ટોરન્ટમાં ગયો જ્યાં અનેકવાર ખાધુ હતું. “ના, સાહેબ હોલેન્ડથી આવેલા જૂથે આજે રાતે અહિંયા ખાધુ નથી.”

“સારું, સેન્ડવીચ ખાવા માગું તે માટે પણ ઘણું મોડું થઈ ગયું છે?”

“ના, સાહેબ એવું નથી”

જેવો મેં સેન્ડવીચમાં એક બટકું ભર્યું કે તરત રેસ્ટોરન્ટનો દરવાજા જોરથી ખુલ્યો મુસાફરીના ડાયરેક્ટર અંદર આવ્યા તેણે ઓરડીમાં આમ તેમ ઝડપથી જોયું અને મારી ઉપર નજર કરી તેના ખભાઓ રાહતથી કંઈ છુટા પડ્યાં. પણ બીજા જ ક્ષણે તેનો ચહેરો કોપથી ભરાઈ ગયો. તે સ્પષ્ટ રીતે મારા ટેબલ પાસે આવી. બિલના નાણાં વેટર પર ફેંક્યા અને જોરથી માથું હલાવીને દરવાજા આગળ ગઈ. સ્પષ્ટ હતું કે તે વાત કરવા માટે ભરોસો કરી શકે તેમ ન હતી.

બહાર કર્બ જે સરકારી કાર કહેવાય છે તે રાહ જોઈને ઊભી હતી- એક લાંબી કાળી લીમોસીન કાર હતી. તેનું એન્જીન ચાલુ હતું તેને ચલાવનાર ખુબ જ ખરાબ દેખાતો માણસ હતો. જ્યારે અમે નજીક પહોંચ્યા તે બહાર આવ્યો. કારનો

દરવાજો ખોલ્યો અને કારના દરવાજાને લોક કરી કાઢ્યું. તેઓ મને ક્યાં લઈ જતા હશે? એવું લાગતું હતું કે કોઈ હોલિવુડની ફિલ્મનું દશ્ય હોય, મને ક્યાં લઈ જવાઈ રહ્યો છે તે આસપાસનું બધું જ નિરિક્ષણ કરી યાદ રાખવાનું કર્યું.

જેમ હું કરી રહ્યો હતો ત્યારે સ્થિતિનું રમૂજ મને થયું. કારણ કે અમે હોટલ જઈ રહ્યાં હતાં.

કાર ઊભી રહે તે પહેલા મુસાફરી ડાયરેક્ટરે પોતાના પ્રથમ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. “તારે કારણે જૂથને અડધો દિવસ રોકાઈ રહેવું પડ્યું. અમે દરેક હોસ્પીટલ, દરેક પોલીસ સ્ટેશને ખબર કરી. છેલ્લે અમે શબગૃહમાં સંપર્ક કર્યો. કમનસીબે તું ત્યાં પણ ન હતો તો તું ક્યાં હતો?”

“ઓહ, હું વિખુટો પડી ગયો હતો,”મે કહ્યું, “પછી હું આમ તેમ ફરતો રહ્યો બધું જોતો હતો અને મારે લીધે જે તકલીફ પડી તેની હું માફી ચાહું છું.”

“સારું, હું તને કાયદેસર કહું છું, સાહેબ, કે તને હવે અહિં આવવા દેવામાં આવશે નહિ. જો તું તેના પ્રયત્નો કરીશ કે આ દેશમાં આવવું છે તો તેની તને ખબર પડી જશે.”

અને મેં પ્રયત્ન કર્યો. ચેકોસલાવાકિયા માટે મેં એક વર્ષ પછી વિઝા માટે અરજી કરી અને મને નકારવામાં આવ્યો. બે વર્ષ પછી ફરી મેં પ્રયત્ન કર્યો અને મને ના પાડવામાં આવી. પાંચ વર્ષ પહેલા જ એ સુંદર દેશ ચેકોસલોવાકિયામાં મને પરવાનગી મળી હતી, અને તે દરમિયાન મેં ખ્રિસ્તીઓની એવી સતાવણી જોઈ કે ચેકોસલાવકિયા સ્વતંત્રતા અને મુક્તિનું વિરુદ્ધાર્થી બની ગયું લાગતું હતું.

૯

પાયા નંખાયા

આવતા થોડા મહિના ચોખ્ખા ઉચવાટભર્યા લાગતા હતાં. પોલેન્ડ અને ચેકોસ્લાવાકિયાની મુસાફરી મારા વિચારવા કરતા એકદમ વિપરીત હતી. પણ હવે આ જગ્યાઓની વળતી મુલાકાતની માહિતી મેળવવાની શરૂ કરી અને તેની સાથે બીજા અન્ય પોલાદી પડદા પાછળના દેશોની મુસાફરી કરવી હતી, મહિનાઓ પછી મહિનાઓ સુધી અધિકૃત : સવાલ પત્રો, મૌકુફી, ત્રણ ભાગોમાં ફોર્મ ભરવા -પણ વિઝા ક્યારેય મળ્યા નહિ.

મારી નાની ઓરડીમાં પણ સમસ્યઓ વધી ગઈ. ચેકોસ્લાવાકિયામાં હું અવારનવાર વિચારતો કે ઘરે મારી ઓરડી રાહ જોઈ રહી છે અને મને તેમાં પાછું આવવાની તડપ થતી હતી. અપેક્ષા કરી ન હતી તેવી પીછેહઠ હવે મારે થઈ. કદાચ વાસ્તવિકતાને કારણે થયું હતું કે તે આરામદાયક અને રાહતભર્યું હતું. કોઈ પણ કિંમતે ઓરડી મને પ્રતિકાત્મક રીતે જણાવતી હતી કે હું એકદમ એકલો છું તે હકિકત હતું.

દિવસ પછી દિવસ વિદેશ કાર્યાલય સાથે મારી ઓરડીમાં બેઠા બેઠા પત્રો વ્યવહાર કરતો હતો, મેં પત્નીના સ્વપ્ન જોયા જે મારી ઓરડીની તથા પડદા પાછળની

સેવાના દર્શનમાં પણ ભાગીદાર બને. વધુ એ ઉઘડતો દિવસ હતો જેમાં હું મારા પોતા ઉપર હસુ : જો મિશનરી કાર્ય કરવું એ ગરીબ જીવન છે તો શું એ સુંદર છોકરીને આપવું યોગ્ય છે શું - મારા સ્વપ્નની છોકરી ખૂબ જ દેખાવડી હતી - જે મિશનરી ક્ષેત્રની મેં ઝાંખી કરી છે તેના વિશે તે શું કહેશે, કે જ્યાં વિભાજન, ગુપ્તતા અને અનિશ્ચિતતા શ્રેષ્ઠ છે તે તને આપવા ચાહું છું ? આ હું કહું ત્યારે કોઈપણ વિરોધના કારણો ઉઠ્યા ન હતાં. છોકરી પોતે સ્વપ્નની છોકરી પોતે ક્યારેય આનો ઉલ્લેખ કર્યો નહિ.

નાણાં બીજી સમસ્યા હતી જો કે જેલ્લજેએ અને એરીએ ક્યારેય આ વિષયનો ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો, હું જાણતો હતો કે મારા ઘરના ખર્ચાઓમાં ભાગીદારી કરવી જોઈએ. પોલેન્ડની મારી મુસાફરી પછી જ્યારે હું પાછો આવ્યો ત્યારે ડચ સામયિક “*કાચ વાન ઓમહુગ*” એ કહ્યું કે પોલાદી પડદા પાછળના અનુભવો વિશે શ્રેણી બદલ લેખ લખ. હું લેખક નહતો અને આમંત્રણ માટે મેં કશું જ કર્યું ન હતું. પણ હવે જ્યારે હું મારી નાની ઓરડીમાં મારા ખાલી પાકીટ સાથે મારા ઘરે બનાવેલા ટેબલ સામે, ઈશ્વર મને કહેતો હોય તેમ લાગતું હતું. “પેલા લેખ *કાચ વાન ઓમહુગ* સામયિક માટે તું લખ.”

આદેશ દ્વારા હું આશ્ચર્યમાં મૂકાઈ ગયો. ચોક્કસ નાણાંકિય જરૂરતો સાથે તેને કંઈ લેવાદેવા નથી જેના માટે હું પ્રાર્થના કરતો હતો : સામયિકે મને કોઈ વળતર આપ્યું નહિ.

પણ ત્યાં આગ્રહની આશા રાખી હતી અને એકદમ દૃઢ આધીનતાથી મેં બેસીને માત્ર પોલેન્ડમાં જ નહિ પણ ચેકોસ્લાવાકિયામાં પણ જે જોયું હતું તેના વિશે લખ્યું. બીજા દિવસે તે લેખ મેં ફોટાઓ સાથે મોકલી આપ્યો. સંચાલકે આભાર સાથે સ્વીકૃતિ દર્શાવી - પણ જેમ મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેમ વગર નાણાંએ અને મેં મારા મનમાંથી આખી બાબત ભૂંસી નાખી.

અને પછી એક સવારે *કાચ વાન ઓમહુગ* તરફી બીજો પત્ર આવ્યો. કંઈક વિચિત્ર બાબત બનતી હતી : કોઈ કરતા કોઈ જગ્યાએ લેખમાં મેં નાણાંકિય કોઈ ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો અથવા દિશા બતાવી હોય તેમ પણ ન હતું કે હું આ જગ્યાઓએ ફરી મુસાફરી કરવાનું નક્કી કર્યું છે - પણ આખા હોલેન્ડમાંથી લોકો નાણાં મોકલાવી રહ્યાં હતાં. ત્યારે બહુ થઈ ગયા એવું નહતું. પણ તે સમયે થોડા જ નાણાં જરૂર હતાં. સંચાલક ઈચ્છતા હતા કે તે નાણાં ક્યાં મોકલવામાં આવે તે જાણવું હતું.

અને આ રીતે પુરવઠો પૂરો પાડવાની અદ્ભૂત વાર્તાની શરૂઆત થઈ.

મારા અનામિકા મિત્રો દ્વારા નાની ભેટો આવી કેમ કે મારી જરૂરતો થોડી હતી. હું જેલ્લજેને તેના ઘર ખર્ચમાં મદદ કરવા માગતો હતો, મારું જૂનું જેકેટ ફાટી ગયું હતું. મેં એન્ડોનીનને વચન આપ્યું હતું કે હું તેન ચેક બાઈબલની પ્રત ટપાલ દ્વારા મોકલી આપીશ. અને નાની જરૂરતો માટે કાચ વાન ઓમહુગ તરફથી નાની આવક દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવી. પાછળથી મારું કામ વિસ્તાર પામ્યું અને મોટી જરૂરત ઊભી થઈ તેથી વાંચકો દ્વારા ફાળો આપવામાં આવ્યો. જ્યારે વર્ષો પછી ખરેખર મોટી રકમની જરૂરત ઊભી થઈ ઈશ્વરે અમારા માટે બીજા શ્રોતો ખુલ્લા કર્યા.

પણ નાણાંના મહત્વ કરતા કાચ વાન ઓમહુગના પ્રથમ સંપર્ક સાથે કંઈ વિશેષ બહાર આવ્યું હતું. એક સવારે એમર્સફ્રીટ ગામના પ્રાર્થના જૂથના આગેવાનનો પત્ર ટપાલથી આવ્યો. પત્રમાં લખી જણાવ્યું હતું કે, પવિત્રઆત્માએ સૂચના આપી કે મારા સંપર્કમાં તેઓ રહે, તેઓ જાણતા ન હતા કે કેમ - પણ શું મારે એમર્સફ્રીટની મુલાકાત લેવાની છે શું?

મને ત્વરીત કુતૂહલ જાગ્યું. જો પવિત્રઆત્મા લોકોના કૃત્યોને આજે એટલી ઝીણવટથી નિર્દેશ કરે છે તો આજ બાબત છે જે મારે જાણવી જોઈએ. તેથી હું આમર્સફ્રીટ ગયો. એ જૂથ ડઝનેક પુરુષો અને સ્ત્રીઓનું હતું જેનું નેતૃત્વ નહેરો બનાવવાનું કામ કરતા શ્રી કાર્લ દ ગ્રાફ કરતા હતાં.

હું આવા જૂથને ક્યારેય મળ્યો ન હતો. આગેવાન તરફથી સાંજ માટે આયોજન બદ્ધ કાર્યક્રમો અને અભ્યાસના શીર્ષક સાથે જેમ બીજા અન્ય જૂથો કરતા હતાં જેમાં મેં હાજરી આપી તેવા તે રહેતાં આ લોકો પોતાનો મોટાભાગનો સમય સાંભળવામાં પસાર કરતા હતાં. કોઈક પ્રસંગે જ મોટેથી પ્રાર્થના થતી - જ્યાં ઓરડામાં કોઈ ચોક્કસ ન હોય - પણ આ પ્રાર્થનાઓ ઈશ્વર પ્રત્યેના પ્રેમ અને સ્તુતિ માટે હૃદયમાંથી નીકળતી હતી. તે કોઈ વિચારશીલ આજીજી થતી ન હતી, જેમ બીજા અન્ય જૂથો કરતા હતાં. તે ઓરડામાં એવું લાગતું હતું ઈશ્વર એકદમ નજીક હતો, અને તેની હાજરીના આનંદમાં કંઈ જોઈતું ન હતું, કશાની જરૂર ન હતી, સિવાય કે પ્રસંગે આંતરિક આનંદ ઊભરાતો હતો તેને વ્યક્ત કરવો.

પ્રસંગે સાંભળવામાં અપેક્ષિત શાંતિ મધ્યે જૂથમાંથી કોઈકને કંઈક સંભળાય : અમુક સૂચનો, અમુક માહિતિ જે વ્યક્તિને પોતાની જાણમાં પણ ન હોય તે બનતું હતું. આ પણ મોટેથી બોલવાનું હતું. “જૂસ્ટની માતાને અમેરિકામાં આજે આપણી પ્રાર્થનાઓની જરૂર જે. પ્રભુ અમે તમારો આભાર માનીએ છીએ કે સ્ટેપજે માટે અમારી પ્રાર્થના હાલમાં જ જવાબ પ્રાપ્ત કર્યો હતો.” હું આ નવા પ્રકારની પ્રાર્થનાના અનુભવમાં એવો પકડાઈ ગયો કે જ્યારે બીજાઓ જવા લાગ્યા ત્યારે શ્રીમતી દ

ગ્રાફ મને મારી ઓરડીમાં લઈ ગયા હું સમય જોઈને વિશ્વાસ કરી શકતો ન હતો કે એ સવારના સાડા ચાર વાગ્યા હતાં.

થોડા દિવસો પછી મારી ઓરડીમાં હું કાચ વાન ઓમહુગ માટે નવા લેખ ઉપર કામ કરતો હતો ત્યારે જેલ્તજે દરવાજો ખખડાવ્યો.

“તને કોઈ મળવા આવ્યું છે, એન્ડ્રયુ હું તેને ઓળખતી નથી.”

હું બહાર નીકળીને આગળના ભાગે ગયો અને કાર્લ દ ગ્રાફ બહાર હતાં.

“કેમ છો” આશ્ચર્યથી મેં કહ્યું.

“સારું, એન્ડી તને કાર ચલાવતા આવડે છે ?”

“ચલાવતા ?”

“કારને”

“ના,” મેં મૂંઝવાઈને જવાબ આપ્યો. “ના, નથી આવડતું”

“કારણ કે ગઈ રાતે અમારી પ્રાર્થનાઓમાં તારા વિશે પ્રભુ તરફ અમને સૂચનો પ્રાપ્ત થયા. તું ચલાવવા જાણતો હોય તે મહત્વનું છે.”

“પૃથ્વી ઉથલપાથલ થઈ જાય” મેં કહ્યું, “મારી પાસે મારી પોતાની કાર નહિ હોય તે ખાતરીપૂર્વક છે.”

“એન્ડ્રયુ” શ્રી. દ ગ્રાફે ધીરજથી બોલ્યા. એક ખૂબ ધીમેથી શીખનાર વિદ્યાર્થી જેમ, “હું તર્ક માટે દલીલ કરતો નથી પણ સંદેશ પસાર કરી રહ્યો છું” અને તેની સાથે પુલના બીજા કિનારે રાહ જોતી ઊભી રહેલી કાર તરફ ચાલવા લાગ્યા.

ચલાવવા શીખવાનો વિચાર એટલો બધો ઉપજાવેલો લાગતો હતો કે તે માટે મેં કશું જ કર્યું નહિ. પણ અઠવાડિયા પછી નહેર બનાવનાર ફરીથી કાર લઈને મારે દરવાજે આવી પહોંચ્યા.

“શું તું તારા ચલાવવાના પાઠો શીખી રહ્યો છે ?”

“ઠીક - નથી કરતો.”

“તું અત્યાર સુધી શિખ્યો નથી, આધીનતા કેટલી મહત્વની છે ? કદાચ મારે પોતે જ તને શીખવવું પડશે. લાગે છે એવું જ”

તે બપોરે કાર નિયંત્રીત કરનાર ચક્ર પાછળ પહેલી વખત બેઠો જ્યારે અગ્યાર વર્ષ પહેલા વિદ્વંશક સવારે મેં પૂર ઝડપે લશ્કરી છાવણીના માર્ગ બ્રેન કેરિયર

ટ્રક ચલાવી હતી. શ્રી દ ગ્રાફ ફરીથીને ફરીથી પાછા આવતા હતા અને તે આવડતવાળા શિક્ષક હતાં. કે થોડા જ અઠવાડિયા પછી મેં ચલાવવાની પરિક્ષા આપી અને હું પ્રથમ જ પ્રયાસમાં સફળ થયો - જે હોલેન્ડની અંદર જવલ્લે જ બને છે. તો પણ મને કોઈ કારણ દેખાતું ન હતું - કે જેની પાસે પોતાની સાયકલ પણ નથી - તે કાર ચલાવવા માટેનું લાયસન્સ પોતાના ખિસ્સામાં લઈને ફરતો હોય. પણ શ્રી દ ગ્રાફે અનુમાન કરવાની ના પાડી “ઈશ્વરના હૃદયમાં શું છે તે શોધવું એ જ તો છે આધીનતામાં ઉત્તેજના” તેમણે કહ્યું.

અને પછી એવી ઘટના બની કે અમારા મનમાંથી બાકીના બધા જ વિચારોને દૂર કર્યા ૧૯૫૬ની વસંતઋતુમાં હંગેરી દેશમાંની ચળવળ ઊભી થઈ અને ત્યાંથી હજારોને હજારોનું પશ્ચિમમાં સ્થળાંતર થયું લોકો ભયભીત અને ગૂંચવાયેલા હતાં. માત્ર હંગેરી દેશમાંથી જ નહિ પણ યુગોસ્લાવિયા અને પૂર્વિય જર્મની અને બીજા અન્ય સામ્યવાદ દેશમાંથી આવ્યા હતાં. આ શરણાર્થીઓ સરહદ પર વિશાળ છાવણીમાં હતાં જ્યાં સ્થિતિ અકલ્પ્ય કરી શકાય. વાઈટમાં લશ્કરી અધિકારી સામે એક માણસે છાવણીમાં મદદ કરી શકે. તેવા સ્વયંસેવકની માગણી કરી. હોલેન્ડ છોડીને જવા પ્રથમ બસમાં હું ગયો.

સ્વયંસેવકોએ બસની આગળનો ભાગ જ ઉપયોગ કરી શકતા હતાં બાકી બસના ભાગમાં અનાજ, કપડાં અને દવાઓ ભરેલી હતી. જે પશ્ચિમ જર્મની અને ઓસ્ટ્રીયામાં સ્થિત વિશાળ શરણાર્થી છાવણીમાં સરખે ભાગે વિતરણ કરવાનું હતું.

મેં કંઈજ સાંભળીને તૈયારી કરી હતી તેના કરતા અમે જે જોયું તે એકદમ જુદું જ હતું. એ ઓરડો દસ કુટુંબો માટે સહયારો હતો, અમુક લોકો તો રસ્તાનો નકામો ભાગ ગુપ્તતા જાળવવા દિવસ દરમિયાન કામળા દ્વારા કરી રાખતા હતાં.

અમે જરૂરતના આ દરિયામાં તરવૈયાઓની જેમ છલાંગ લગાવીને, કપડા અને દવાઓ પસાર કરતા હતાં, પત્ર લખવા સામગ્રી પૂરી પાડતા હતાં, જુદા જુદા કુટુંબોને સ્થાન મેળવવા પ્રયાસ કરતા હતાં, તેમના માટે વિજા અરજી તૈયાર કરતા હતાં. અને ચોક્કસ, જ્યારે પણ બની શકે ત્યારે હું પ્રાર્થના સભાનું આયોજન કરતો હતો. અને ત્યાં મેં આશ્ચર્યકારક શોધ કરી મોટાભાગના લોકોને બાઈબલ વિશે કંઈ જ ખબર ન હતી. જેઓ જૂના લશ્કરી સૈન્ય નીચે મોટા થયા હતા તેઓ વિશેષ અભણ હતાં. જુવાનો જેઓ સામ્યવાદ નીચે શિક્ષિત થયા હતાં તેઓ સારા શિક્ષિત હતાં પણ ચોક્કસ બાઈબલમાં તો નહિ જ.

અને તેથી મેં અનુવાદકો દ્વારા કામ કરવાનું શરૂ કર્યું, થોડા નાના વર્ગોમાં

બાઈબલનું એકદમ પાયાનું જ્ઞાન શીખવવા વર્ગો શરૂ કર્યા. હું અનુભવથી જાણતો હતો કે આ જ્ઞાન કેટલું બધું શક્તિશાળી થઈ શકે છે, પણ જીવનો ઉપર તેની અસરો માટે બહુ જ ઓછો તૈયાર હતો, અને એ તો મારી માટે એકદમ નવું હતું. જે લોકો હતાશામાં ડૂબી ગયા હતાં તેઓ સામર્થ્યનો મોભો બન્યા. આખા સૈનિકાગાર માટે મેં કડવાશને આશામાં બદલાતી જોઈ હતી. શરમને અભિમાનમાં બદલાતી જોઈ.

મને યાદ છે એક વૃદ્ધ જોડીને જોઈ હતી જે યુગોસ્લાવિયામાંથી છટકીને આવી ગયું હતું. પત્ની ગંધાતી અને જાડી હતી, એક ઈંચ જેટલા જ વાળ હતાં. તેણી પોતાના ખાટલા પાસેની જગ્યા ચોખ્ખી અને કચરાથી મુક્ત રાખવાના પ્રયત્ન કરતી હતી. પણ તેણીનો પતિ પૂર્વજોની વાડીથી આવીને ખાટલાની કોરે બેઠો અને દિવસ પછી દિવસ, આગળ અને પાછળ હાલમડોલા કરતો હતો.

તેઓ સૈનિકાગારમાં જ્યાં હું બાઈબલના વર્ગો ચલાવતો હતો ત્યાં નિયમિત હાજર રહેતા હતાં. પહેલા તો જે સાંભળ્યું તેનાથી તેમને આંચકો લાગ્યો. વૃદ્ધ વ્યક્તિ સાંભળીને રડવા લાગ્યા, આંસુઓ સરકીને ખોળામાં પડવા લાગ્યા. ચોથી વખતે જ્યારે વર્ગમાં મળ્યા ત્યારે મેં તે વૃદ્ધ બહેનના માથા પરના નાનાવાળ પણ જતા રહેલા જોયા અને તેણીના પતિએ દાઢી કરવાની શરૂઆત કરી કાઢી હતી.

તેઓએ જે કહ્યું કે સિવાય ચોક્કસ ઝીણી વિગતોથી આ બે લોકો દેવના પ્રિય બાળકો તરીકે પોતામાં જાગૃત થયાં.

“જો ફક્ત” વર્ગ પત્યા પછી એક દિવસ વૃદ્ધ કહ્યું પછી તે બંધ થઈ ગયા.

“જો ફક્ત નો શો અર્થ છે?” અર્થઘટન કરનારે કહ્યું.

“જો ફક્ત આટલા વર્ષો સુધી મારા ઘરે, યુગોસ્લાવિયામાં મેં જાણ્યું હોત તો સારું” એ પણ મારું સ્વપ્ન બની રહ્યું હોત.

લાંબા સમય પહેલા અમે જે કપડા અને પૂરવઠા છાવણીમાં લાવ્યા હતા તે પૂરો થવાનો હતો અને અમે વધુ એકઠું કરવા હોલેન્ડ પરત ફર્યા જ્યારે હું ઘરે હતો ત્યારે ફરી એકવાર મેં યુગોસ્લાવિયન વાણિજ્ય દૂતાવાસે અરજી કરવા ગયો જેમ પહેલા પણ વિજા મેળવવા કહ્યું હતું.

ફરીવાર, ત્રણ ભાગોમાં ફોર્મ ભરવાના હતાં, ફોટો (જે તાજેતરમાં પાડેલ હોય તે) ચોટાડવા, જેની કોઈ સીમારેખા ન હતી: “આ બાબતે પ્રક્રિયાનો સમય લઈ લે.” માત્ર એક જ ખાલી જગ્યા ભરવા હું ખચકાતો હતો. તે અડધે પાને હતું પરિચિત જગ્યા “વ્યવસાય” માટે હતી. મને એ લાગણી થતી કે આ અરજીપત્રક મારી વિરુદ્ધ દર્શાવશે તો નહિ. પણ ગ્લાસગોમાં અમને શું શબ્દસમૂહ શીખવવામાં

આવ્યા હતાં ? પ્રકાશમાં ચાલો, કંઈ ગુપ્ત નહિ, કંઈ સંતાડવું નહિ બધુ જ ખુલ્લું અને પારદર્શક જે બધા જ લોકો જોઈ શકે. અને તેથી મોટા અક્ષરોમાં મેં મિશનરી લખ્યું અને આખું પૂર્ણ કરેલ ફોર્મ ટેબલ ઉપર મૂકીને ચાલ્યો ગયો.

જ્યારે અમારી બસ કામળાઓ, કપડાઓ, દૂધના પાવડર અને કોફી તથા ચોકલેટથી લદાઈ, અમે શરણાર્થી છાવણી તરફ ફરી રવાના થયા. જ્યારે પિતાજી વિશેનો ટેલીગ્રામ આવ્યો ત્યારે હું પૂર્વીય બર્લિનમાં કામ કરતો હતો. તેઓ પોતાના બગીચામાં મરણ પામ્યા હતાં.

હું વળતી ગાડી પકડીને ઘર તરફ આવ્યો. કબ્રસ્તાનમાં નાની સાદી મરણવિધિ રાખેલ હતી. જેમ ભૂખ્યા હોલેન્ડમાં રિવાજ હતો તેમ માની કબર ફરી ખોદીને તેમાં પિતાજીની શબપેટીને અંદર ઊતારી દેવામાં આવી.

હવે જૂનું ઘર ખાલી થઈ ગયું હતું. જમીનથી છત સુધી પડવા પડતા એ ઘરને હું ચૂકી જતો હતો. હું ગોળ ભરાવદાર ખભા જે મને ઝૂકીને ઊંચકી લેતા, જે ધીરજથી કોબીચ અને ભાજીને પ્રેમથી વધતા જોતા હતા તેમને હું ચૂકી રહ્યો હતો.

હું જર્મની પાછો ગયો અને મારા પોતાને શરણાર્થીઓ સાથેના કામમાં વધુ પરિશ્રમ સાથે લગાવી દીધો. હંગેરીની ચળવળે છટકીને નાસી આવેલાનાં નવા પૂરે ભરી દીધું હતું. પણ પશ્ચિમ બર્લિનમાં છાવણી જૂની હતી. જે સમાચારોની મુખ્ય લીટીઓ બંને તેમાં વિસરાઈ ગયું હતું. આ છાવણીઓમાં બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં બચી ગયેલા વર્ષો સુધી જીવ્યા હતાં, બેઘર, ઠામઠેકાણા વગર, હજારો લોકો નાઝીઓની ગાંડપણને કારણે થયું હતું. મારી માટે આ લોકો સૌથી નિરાશ લોકો હતાં. વિશેષ બાળકો હતાં. હું અગ્યાર અને બાર વર્ષના બાળકોને મળ્યો જેઓએ પોતાના ઘરની અંદર કેવું હોય તે તેમને ખબર જ નથી. પરણિત યુગલો કરતા બે કુંવારી વ્યક્તિઓને વધુ જગ્યા અને કપડાં ફાળવવામાં આવતા હતાં. તેથી લગ્ન બહુ જ ઓછા થતા હતાં અને મોટાભાગના બાળકો ગેરકાયદેસર હતાં. ઘણા મહિનાઓ સુધી હું આ તરુણોના જૂથને હોલેન્ડમાં લઈ જવાના પ્રયત્ન કરતો હતો. હું ઘણા બધા કુટુંબોને જાણતો હતો કે જેઓ તેઓને દત્તક તરીકે સ્વીકારે - જેલ્તજે અને માર્તજે અમુકને રાખ્યા - પણ ફરીથી ને ફરીથી તે બાળકો સ્વાસ્થ્યની આવશ્યકતાઓમાં નિષ્ફળ થયા. એ ઠંડી પડતી હતી તે સૈનિકાગારમાં ટીબીએ ભરડો લીધો હતો. દિવસની જાહેરાતો જે સ્વીડન અને અમેરિકામાં જે તરુણોના જૂથને હોલેન્ડમાં લઈ જવાના પ્રયત્નો કરતો હતો. હું ઘણા બધા કુટુંબોને જાણતો હતો કે જેઓ તેઓને દત્તક તરીકે સ્વીકારે - જેલ્તજે અને માર્તજે અમુકને રાખ્યા - પણ ફરીથી ને ફરીથી તે

બાળકો સ્વાસ્થ્યની આવશ્યકતાઓમાં નિષ્ફળ થયા. એ ઠંડી પડતી હતી કે સૈનિકગારમાં ટીબીએ ભરડો લીધો હતો. દિવાલની જાહેરાતો જે સ્વીડન અને અમેરિકામાં જે તરુણો બીમારીથી મુક્ત હોય તેમને પ્રવેશ અપાશે તે દરેક છાવણીમાં નેવું ટકા બીમાર લોકો વચ્ચે મજાક બની ગયું હતું.

જ્યારે હું નિરાશ અને હૃદયદ્રાવક કાર્ય વચ્ચે હતો ત્યારે એક સવારે શાંતમનનના સમયે જે મારો દરરોજ ભાગ બની ગયો હતો ચાહે હું જ્યાં કંઈ હોઉં ત્યારે સૌથી વધુ નોંધનિય છાપ મારી પર પડી. જેમ પહેલા અવાજ હું સાંભળતો હતો તેમ મને કહેતો હતો : “આજે તને યુગોસ્લાવિયાના વિઝા મળી જશે.”

તે તો માની ન શકાય તેમ હતું. છાવણીઓમાં એટલો વ્યસ્ત હતો કે ત્યાં અને અન્ય જગ્યાઓની મુસાફરી માટેની મારી અરજીઓ પડતર રહી હતી તે લગભગ ભૂલી ગયો હતો. છતાં સ્વયંસેવકોની હોસ્ટેલની બારીમાંથી સવારથી ટપાલ આવવાની રાહ જોયા કરતો જ્યારે કેરિયર વાહન આવતું ત્યારે દોડીને સામો જતો. “હોલેન્ડથી તમારી માટે પત્ર છે !” તેણીએ તેમ કહીને પત્ર માટે થેલો ફફોસવા લાગી.

મેં તેની પાસેથી પત્ર લીધો. વાઈટનું સરનામું છેકી નાખવામાં આપ્યું હતું અને ઊપર બીજું સરનામું બર્લિનમાંની આ હોસ્ટેલનો માર્ગ દર્શાવતું જેલ્તજેના હાથે લખાયેલું હતું. પરબિડિયાના ડાબી બાજુના ઉપરના ખૂણે યુગોસ્લાવિયાનું વિદેશ મંત્રાલય જે હેગોમાં હતું. ત્યાંની મુદ્રા કરેલી હતી. “તમારો આભાર” તેમ મેં કહીને જમણી બાજુના ખુણાઓથી મેં ખોલવાનું શરૂ કર્યું અને તેની સામગ્રીનું વિશલેષણ કરવા લાગ્યો. યુગોસ્લાવ સરકારે મારી અરજીના જવાબમાં મને જાણ કરી હતી કે તમારી વિઝા અરજી નકારી હતી અને તેની માટે કોઈ કારણ દર્શાવ્યું ન હતું બસ એટલું જ હતું.

તેનો શો અર્થ થાય ? ખાતરીથી આ પત્ર વિશે મને પૂર્વથી કોઈક પ્રકારનું વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. પણ મને જે સંદેશ મળ્યો હતો તે એ હતો કે તને વિઝા મળી ગયા હતાં. શું તેનો અર્થ એ થતો હતો કે હું બર્લિનમાં જઈને યુગોસ્લાવ માટે જઈને ફરીથી નવી અરજી કરું ? હું મારી ઓરડીમાં દોડી ગયો, ફોટાઓ ઉખેડી નાખ્યા, અને ટ્રામવે ગાડી માટે જવા લાગ્યો. એક કલાક પછી ફરીથી મેં ત્રણ ભાગના લાંબા ફોર્મ ભર્યા. ફરીથી હું તે વ્યવસાયની લીટીઓ ઉપર આવ્યો. આજ એક છે જેના લીધે સમસ્યાઓ થઈ રહી હતી, એવી શંકા મને થઈ.

“પ્રભુ” મારો શ્વાસ ઊંડો કરતા હું બોલ્યો, “મારે અહિંયા શું લખવું ?”

અને મને મહાન આદેશના શબ્દો યાદ આવ્યા : “જાઓ અને જઈને સર્વ દેશનાઓને.... તેઓને શીખવતા જાઓ.” પછી મને થયું હું શિક્ષક છું, શું હું નથી

? અરજી પત્રક પર મેં લખ્યું શિક્ષક અને ફોર્મ ટેબલ ઉપર જમા કરાવી દીધું.

“જો તમે ત્યાં બેસો તો, સાહેબ હું જરા તમારી અરજી ચકાસી લઉં.”

અધિકૃત વ્યક્તિ બાજુના ઓરડામાં જતો રહ્યો, મેં આતુરતાથી વીસ મિનિટ રાહ જોઈ એ સમય દરમિયાન મને ટેલીગ્રાફ મોકલાતી ચાંપનો અવાજ આવતો હતો. પણ મને થયું કે મારી ભૂલ થતી હશે. કારણ કે મુનશી હસતા મોઢે મને અભિનંદન પાઠવવા આવતો હતો કે મારા દેશમાં તમારી મુસાફરી આનંદભરી બની રહે.

મારે આ દંતકથા સમાન શુભ સમાચાર કોઈને કહેવા જોઈએ? અમારી પાસે ટેલીફોન ન હતો અને પડોશમાં જવું વિચિત્ર લાગતું હતું. વેટસ્ટ્રા? એ જ હતાં! મેં વેટસ્ટ્રાને ટેલીફોન કર્યો.

મેં સ્ટેશનથી સ્ટેશન ફોન કર્યો અને શ્રી વેટસ્ટ્રાએ પોતે મારી સાથે વાત કરી.

“હું એન્ડ્રયુ બોલું છું, તમે ચાલુ દિવસના મધ્ય ભાગે ઘરે મળી આવ્યા તે માટે હું પોતાને ભાગ્યશાળી સમજું છું.”

“હું વિચારતો હતો કે તમે બર્લિન હશો.”

“હું છું.”

“તારા પિતા વિશે સાંભળીને મને દુઃખ થયું.”

“તમારો આભાર. પણ આ ફોન શુભ સમાચાર વિશે છે, શ્રી વેટસ્ટ્રા મારે તમને એટલું જ કહેવું છે. મારા હાથોમાં બે કાગળીયા છે. એક છે યુગોસ્લાવિયાના વિદેશ મંત્રાલયનો જે હોલેન્ડમાં છે જેમણે મારી વિજા અરજી નકારી કાઢી હતી અને બીજો છે અહિંની યુગોસ્લાવ કચેરીની જેમણે મારા પાસપોર્ટમાં વિજાનો સિક્કો મારી આપ્યો છે તે મને મળી ગયા છે, શ્રી વેટસ્ટ્રા! હું પડદા પાછળ મિશનરી તરીકે જઈ રહ્યો છું!”

“એન્ડ્રયુ, તારી ચાવીઓ માટે તું ઘરે આવે તો સારું”

“મને માફ કરજો શ્રી વેટસ્ટ્રા, આ ખોટું જોડાણ થયું લાગે છે. મેં વિચાર્યું કે તમે ચાવીઓ બોલ્યા.”

“હા, એમ જ કહ્યું તારી વોલ્ડસવેગન કાર, અમે વાતો કરતા રહ્યાં રોકાવાનું તો નામ જ નહિ. શ્રીમતી વેટસ્ટ્રાએ અને મેં નિર્ણય કર્યો હતો મહિનાઓ પહેલા કે જો તને વિજા મળી જાય તો તને અમારી કાર આપી દેવી. ઘરે આવીને ચાવીઓ લઈ જા.”

એકવાર મેં આમસ્ટરડેમમાં તેમની સાથે ખરેખર વાત કરવાનું કર્યું હતું. આવી મોટી ભેટ: મને સમજ પડતી ન હતી કે હું કેવી રીતે તેને સ્વીકારું.

“તમારા વ્યાપાર વિશે શું ?” મેં તેમને પૂછ્યું.

“અમારો વ્યાપાર?” શ્રી વેટસ્ટ્રાએ ધિક્કાર સાથે બોલ્યા, “એન્ડ્રયુ, તું રાજાના વ્યાપારમાં છે! ના, અમે તે માટે પ્રાર્થના કરી હતી એ આ અમારો આદેશ છે.”

અને તેથી એ જ બપોરે, શંકામાં આનંદ સાથે સંઘર્ષ કરતો, હું શ્રી વેટસ્ટ્રા સાથે ગયો કાગળો ઉપર સહી કરી અને હાલ પણ માન્યામાં ન આવે તો પણ વાદળી વોલ્ક્સવેગન નાની સુંદર કારનો માલિક.

અનુભવ માત્ર એક ભાગ સાથે અસહમત થઈ તે હતું વાઈટમાં કાર ચલાવવી.

હું કોઈના જાણ્યામાં ન અવાય તે રીતે નગરમાં પ્રવેશ્યો પણ વાઈટ જેવા ડચના નાના નગરમાં આચ્છા વાદળી રંગની વોલ્ક્સવેગન કારમાં પસાર થવું જોયામાં ન આવે એવું બની ન શકે. આખું ગામ તુરંત એકઠું થઈ ગયું, જાણવા માગતા હતાં કે કોની કાર તે હતી અને - જે મેં કલ્પ્યું હતું તેમ થયું - તેની સામે અણગમા સાથે મેં જ્યારે કહ્યું તે મારી પોતાની હતી, લુહારનો પુત્ર કારની સાથે શું કરી રહ્યો હતો?

“ધર્મ સારો વ્યવસાય છે, એ, એન્ડી ?” પોતાના કોટને પોતાની આંગળીઓ વચ્ચે ઘસતા એક જણાએ કહ્યું, તેણે મિચકારા સાથે મોટી આંખોએ જોયું.

બધા જ હસી પડ્યાં, અને છતાં મેં તેઓને ફરીથીને ફરીથી કહ્યું કે શ્રી વેટસ્ટ્રા તરફથી મને ભેટ મળી હતી તોપણ તેઓના માન્યામાં આવતું ન હતું : લુહારનો છોકરો કાર ચલાવતો થઈ ગયો. વાઈટના કુટુંબોએ શરણાર્થી છાવણીઓમાં મારા કામ માટે મને પોતાના પરચુરણ ખર્ચામાંથી રૂપિયા-રૂપિયા આપતા હતાં. એ નાણાં હવે રોકાઈ ગયા. મારા પોતાના ગામ સાથે મારો સંબંધ હવે પહેલા જેવો રહ્યો ન હતો.

પણ મારે કામ કરવાનું હતું. ધર્મોપદેશ માટેની મારી પ્રવાસ યોજના બનાવતા અને કોઈ પણ પ્રકારનું યુગોસ્લાવ ભાષામાં ખ્રિસ્તી સાહિત્ય છાપેલું મળી આવે તેની શોધ આમસ્ટરડેમમાં કરતો અને જે કંઈ મળી આવે તે ગુપ્ત કારમા આમ તેમ દોડાદોડી કરતો અમુક દિવસો મેં પસાર કર્યા. મેં થોડા સમય ઈશ્વર આ મુસાફરી માટે નાણાં કેવી રીતે પૂરા પાડશે. તેની શોધ કરવામાં પસાર કર્યો.

માર્ચ મહિનાનો અંત એ મારા ધ્યેયની તારીખ હતી. તે પહેલા હું કાર્લ દ

ગ્રાફને મળવા ગયો. જ્યારે તેમણે કાર જોઈ તે સમયનો તેમનો ચહેરો જોવા હું રાહ જોઈ શક્યો નહિ - જે કંઈ વિશ્વાસ હતો ત્યાં સુધી પણ તેમની આગળ દૃશ્યમાન પૂરાવો હતો.

પણ શ્રી દ ગ્રાફે કોઈ આશ્ચર્ય બતાવ્યું નહિ. “હા” તેણે કહ્યું, “અત્યાર સુધીમાં તો તને મળી ગઈ હશે એવું હું માનતો હતો” કારણ કે “તે આગળ રહ્યાં, પોતાના ખિસ્સામાંથી પરબિડીયું કાઢ્યું. “ઈશ્વરે અમને કહ્યું હતું કે આવતા બે મહિનાઓ સુધી તને વધારાની રકમ જરૂર પડશે. અને અહિંયા છે એ.”

તેમણે પરબિડિયું મારા હાથમાં મૂક્યું. મેં તેને ખોલીને પણ જોયું નહિ. હવે હું જાણતો હતો કે આ નોંધનિય જૂથ છે કે તેના માટે ખાતરી હતી કે પરબિડિયામાં મોટી રકમ જ હશે જેમાની મુસાફરી માટે જરૂર હતી. તેથી આભારી હૃદય સાથે મેં તેમને આવજો કહ્યું, ત્યાંથી વેટસ્ટ્રા પાસે ગયો પછી મારા કુટુંબ પાસે ગયો અને હોલેન્ડથી યુગોસ્લાવિયા પોલાદી પડદા પાછળ જવા નીકળી પડ્યો.

અંધકારમાં બત્તી

આગળ જ યુગોસ્લાવિયાની સરહદ હતી. આગળ જ યુગોસ્લાવની સરહદ હતી. કોઈ જૂથના આમંત્રણ વગર અને કોઈ સરકારી ટેકા વગર મારા જીવનમાં પ્રથમવાર હું મારી પોતે, સામ્યાવાદી દેશમાં પ્રવેશ કરવાનો હતો. હું નાની કાર એક ઓસ્ટ્રીયન દેશના ગામ બહારનો ભાગ હતો ત્યાં થંભ્યો અને જરૂરી વસ્તુઓ વેચાતી લીધી.

૧૯૫૭માં યુગોસ્લાવ સરકાર મુલાકાતીઓને માત્ર વ્યક્તિગત જરૂરી વસ્તુઓ લઈને જવા માટે પરવાનગી આપી હતી. કંઈપણ નવું અથવા કંઈ પણ વિપુલ માત્રામાં લઈ જવું શંકામાં મૂકી દેતું કારણ કે વિશ્વમાં કાળાબજાર ખૂબ ફેલાયો હતો. છપાયેલ સામગ્રી ખાસ કરીને, સરહદે તપાસ થયા પછી જ લઈ જવાને પાત્ર બને ચાહે ગમે તેટલી ઓછી માત્રા હોય કારણ કે વિદ્યાર્થી આયાત કરવાને લીધે તે વિદેશી પ્રચાર તરીકે જોવામાં આવતું. હવે હું અહિંયા કાર અને સામાન જે કાયદેસરના થોકબંધ ટ્રાક્ટ, બાઈબલો અને બાઈબલના ભાગો સાથે હતો. મારે હવે સરહદની સુરક્ષાથી પસાર થઈને કેવી રીતે અંદર જવું? અને તેથી ઘણી બધી વખતોની સૌ પ્રથમ વખત મેં ઈશ્વરના દાણચોરની પ્રાર્થના કરી :

“પ્રભુ મારી પાસે મારી ભાષામાં શાસ્ત્ર છે પણ સરહદની પેલી બાજુ તારા બાળકો છે તેમની પાસે હું લઈ જવા માગું છું. જ્યારે તમે પૃથ્વી પર હતાં ત્યારે તમે આંધળી આંખોને દેખતી કરી. હવે , હું પ્રાર્થના કરું છું કે દેખતી આંખો અંધ થઈ

જાય. જે તમે ઈચ્છતા નથી તે બધુ સુરક્ષાદળો જોઈ ન શકે તેવું કરો.”

અને આ પ્રાર્થના સાથે કાર ચલાવીને હદ સુધી આવી પહોંચ્યો. બે સુરક્ષા ચોકીદારો આવ્યાને મને તપાસવાની શરૂઆત કરી મને આશ્ચર્ય થતું હતું કે મને તપાસવા ઘણુ બધું તેમની પાસે આવ્યું. મારા પાસપોર્ટથી શરૂ કરીને કદાચ હું પહેલો એવો ડય વ્યક્તિ હોઈશ જેની તપાસ આ રીતે થઈ. માત્ર થોડી જ ઔપચારિકતા પૂરી કરવાની હતી, તેઓએ મને જર્મન ભાષામાં ખાત્રી આપી ને હું મારા રસ્તે આગળ વધી ગયો.

એક ચોકીદાર મારા સાધનસામગ્રીની આસપાસ, છાવણીના તંબુમાં ફાંફા મારવાનું શરૂ કર્યું. ખુણાઓમાં અને મારા વળેલા બિછાનામાં અને તંબુમાં ટ્રાકટના ખોખાઓ હતાં. “પ્રભુ, એ દેખતી આંખોને આંધળી કરી કાઢો.”

“તારે જાહેર કરવા લાયક કંઈ છે શું?”

“સારું, મારી પાસે નાણાં કાંડા ઘડિયાળ અને કેમેરા...”

બીજો સિપાહી કારની અંદર જોતો હતો. તેણે મને સુટકેસબેગ બહાર કાઢવા કહ્યું, હું જાણતો હતો કે મારા કપડામાં ટ્રાકટ આમતેમ ફેલાયેલી હતી.

“ચોક્કસ, સાહેબ” મેં કહ્યું, મેં આગળની સીટ નમાવી અને સુટકેસબેગ બહાર ખેંચી કાઢી. મેં તેને ભોંય પર મૂકી અને તેની ચાંપ દબાવીને ખોલી. સિપાહીએ ઉપર પહેલું શર્ટ ઉપાડ્યું. તેની નીચે હવે સ્પષ્ટ દેખાય તે રીતે બે જુદી જુદી ભાષામાં ટ્રાકટનો ઢગલો હતો એક યુગોસ્લાવિયન ભાષામાં એ કોએસીયન તથા સ્લોવીની ભાષામાં હતો. ઈશ્વર આ પરિસ્થિતિને કેવી રીતે પાર પાડશે ?

“વર્ષના આ સમયો દરમ્યાન સૂકું લાગતું લાગે છે.” મેં બીજા સિપાહીને કહ્યું, અને જે વ્યક્તિ સુટકેસબેગ તપાસતો હતો તેને જાયા વગર બોલ્યો, મેં આબોહવા ઉપરની વાતચીત શરૂ કરી દીધી. મેં તને મારી માતૃભૂમિ વિશે કહ્યું અને ત્યાં હંમેશાં દરિયા કિનારે ભીનું જ રહે છે. આખરે ગુપ્તતા વધુ જાળવી ન રાખી શકતા મેં પાછું વળીને જોયું. પહેલો સિપાહી શુટકેસને જોતો પણ ન હતો. તે અમારી વાતચીતને સાંભળવામાં મશગૂલ થયો હતો. જ્યારે મેં પાછું વળીને જોયું ત્યારે તે પોતાની સભાનતામાં આવ્યો.

“સારું, તો આ સિવાય તમારે કંઈ જાહેર કરવા જેવું કંઈ છે?”

“માત્ર, નાની જ વસ્તુઓ” મેં કહ્યું, ટ્રાકટો તો નાની જ હોય છે ને.

“અમને એની કંઈ પડી નથી” સિપાહીએ કહ્યું તેણે મારી આગળ માથું નમાવ્યું કે હું મારી શુટકેસ બંધ કરું અને નાની સલામી આપીને મારો પાસપોર્ટ મને પાછો આપ્યો.

મારું પહેલું રોકાણ હતું ઝાગરેબ. મને ત્યાંના ખ્રિસ્તી આગેવાનનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું જેને હું ઝામીલ કહીને બોલાવી શકતો હતો. તે નામ ડચ બાઈબલ સોસાયટીમાંથી આવ્યું હતું. જેને એવી રીતે નોંધવામાં આવ્યો હતો કે પ્રસંગોએ વધુ જથ્થામાં ઓર્ડર આપનાર માણસ. તેમ છતાં તેઓએ તેના તરફથી ૧૯૭૫માં ટીટો જયારથી વડાપ્રધાન બન્યો કોઈ ઓર્ડર વિશે સાંભળ્યું નથી. મારે આશા રાખવી પણ મુશ્કેલ હતી કે હાલ તે પોતાના એ જ સરનામે રહેતો હશે, પણ બીજો કોઈ રસ્તો ન હોવાથી મેં ખૂબ જ કાળજીથી શબ્દસહ: દર્શાવતા કે માર્યના અંત સુધીમાં ડચથી માણસ તમારાં દેશની મુલાકાત લેશે, અને હવે હું ઝાગરેબમાં તે સરનામું શોધતા કાર ચલાવી રહ્યો હતો.

યુગોસ્લાવિયામાં પ્રથમ ખ્રિસ્તીને મળ્યા પછીનું જે આશ્ચર્ય થયું હતું તેને વધુ સારી રીતે વર્ણવા, મારા પત્ર સાથે શું થયું તે મારે કહેવું પડે, જો કે અંત સુધી હું આખી વાર્તા જાણતો ન હતો. તે સરનામે પહોંચતું કરવામાં આવ્યું હતું. પણ ઝામીલ ત્યાંથી લાંબા સમય પહેલા બસી ગયો હતો. નવો ભાડુઆત હતો જેને ખબર ન હતી કે તે ક્યાં ગયો હશે અને તેણે ટપાલમાં પત્ર પાછો મોકલાવી દીધો હતો ઝામીલનું સરનામું શોધતા ત્યાં બે અઠવાડિયા પસાર થઈ ગયા. જે દિવસે યુગોસ્લાવિયામાં હું પ્રવેશ્યો તે જ દિવસે ત્યાં આખી દીધું હતું. ઝામીલે વાંચ્યું અને ગૂંચવાઈ ગયો. આ ભેદી ડચ માણસ કોણ હતો ? તેનો સંપર્ક સાધવો શું સુરક્ષિત હશે ?

અસ્પષ્ટ લાગણીઓ સાથે વધુ ન વિચારતા તેણે કંઈ કરવું પડે, ઝામીલ ટ્રામની સવારી કરીને પોતાના જૂના એપાર્ટમેન્ટના ઘરે પહોંચ્યો. પણ પછી શું ? ઝામીલ બાજુ પર ચાલતા ચાલતા વિચારતો કે કેવી રીતે આગળ વધવું, શું ડચમાંથી માણસ પહોંચી ગયો હશે અને કોઈક ઝામીલ વિશે આસપાસ તપાસ કરવા લાગ્યો હશે ? શું તે શંકાસ્પદ વાર્તા સાથે નવા ભાડુઆત પાસે ગયો હશે કે કોઈક દિવસ અજાણ્યો ડચમાંનો માણસ કે તેના વિશે માહિતિ પૂછતો હશે ? તે આ ભૂમિ પર શું કરી રહ્યો હશે ?

અને એ જ ક્ષણે મેં મારી કાર રસ્તાની કોરના પથ્થરો પાસે લાવીને ઊભી રાખી હું કારમાંથી બહાર નીકળીને બે પગલા જ દૂર ઝામીલ હતો કે જેણે મને મારી કારના નંબરથી તુરંત ઓળખી લીધો. તેણે મારો હાથ પકડ્યો અને અમે અમારી વાતો એક સાથે રજૂ કરી.

ઝામીલ વિદેશી ખ્રિસ્તીને પોતાના દેશમાં જોઈને ખૂબ જ આનંદવિભોર થઈ ગયો. તેણે શિર્ષકનું પુનરાવર્તન કર્યું જે મેં પોલેન્ડમાં સાંભળ્યું હતું કે મારું ત્યાં “હોવું જ”તેનો બધો જ અર્થ થાય છે. તેઓને પોતાને વિખૂટા અને એકલવાયા

અનુભવતા હતાં. ચોક્કસ તેના દેશમાંના વિશ્વાસીઓ સાથે સંપર્ક કરવા તે મારી મદદ કરશે. તે એવા માણસોને જાણતો હતો જે મારું અનુવાદ કરી શકતો હતો. તેથી થોડા દિવસો પછી એક જુવાન ઈજનેરી વિદ્યાર્થી નામે નિકોલા સાથે જે મારો માર્ગદર્શક અને ભાષાંતકાર હતો અમે બંને મારી વાદળી વોલ્કસવેગન કારમાં યુગોસ્લાવિયાનાં ખ્રિસ્તીઓને “શુભેચ્છાઓ” પાઠવવા નિકળી પડ્યાં.

પોલાદી પડદા પાછળ આ પહેલી કાર દ્વારા મુસાફરીમાં મેં શોધ્યું કે જેવી મેં કલ્પના કરી ન હતી તેવું બળ મારી પાસે હતું. મારો વિઝા પચ્યાસ દિવસ સુધી ચલાવવાનો હતો. સાત સીધા અઠવાડિયા સુધી મેં પ્રચાર કર્યો, શિક્ષણ આપ્યું, ઉત્તેજન આપ્યું, શાસ્ત્રનું વિતરણ કર્યું. એ પચ્યાસ દિવસોમાં મેં એંસી કરતા વધુ સંગતોમાં હાજરી આપી - રવિવારે તો છ સમય બોલવાનું રહેતું હતું. મેં મોટા શહેરોમાં, પરગણાંઓમાં, છુટાછવાયા ગામોમાં પ્રચાર કર્યો. ઉત્તરમાં તો ખુલ્લેઆમ બોલ્યો જ્યારે દક્ષિણમાં ગુપ્ત રીતે બોલ્યો, જ્યાં સામ્યવાદીઓનું પ્રભુત્વ વધુ હતું.

પહેલી નજરે તો મને એવું લાગ્યું જ નહિ કે યુગોસ્લાવિયા મંડળી વિશેષ સતાવણી નીચે હશે. જ્યારે પણ હું નવા જીલ્લામાં પ્રવેશવાનો હોઉં ત્યારે મારે પોલીસમાં નોંધ કરાવવી પડતી હતી, પણ સ્થાનિક વિશ્વાસીઓના ઘરોની મુલાકાત કરવા હું મુક્ત હતો. મંડળીઓ ખુલ્લી રીતે કામ કરી શકતી હતી. અમુક સમય પછી મેં પૂર્વ લખાણો દ્વારા શુભેચ્છાઓ પાઠવવાનું ત્યજી દીધું. અને સીધો પ્રચાર કરવાનું શરૂ કર્યું. કોઈએ વિરોધ કર્યો નહિ. સિવાય કે કોઈ મર્યાદિત વિસ્તાર હોય. જે સરહદ પર આવેલા મોટાભાગના હતાં, દેશની અંદર હું ચાહું ત્યાં મુક્તપણે પ્રવાસ કરી શકતો હતો. જેમાં મારે સરકારી નિરિક્ષણ મારી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર કંઈ જ ન હતું.

મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેના કરતા વધુ આ સાચા પ્રકારની સ્વતંત્રતા ગણી શકતો હતો. પણ થોડું થોડું કરીને જેમ વધુ યુગોસ્લાવિયાને જાણતો ગયો, મને સમજ પડી ગઈ કે સરકાર ખ્રિસ્તીઓ પર નુકશાન કરવાની ધીમી પ્રક્રિયા કરી રહ્યાં હતાં. તેમના પ્રયત્નો બાળકો ઉપર કેન્દ્રિત હોવાના લાગતા હતાં. ઘરડાઓને એકલા મૂકી દો અને જુવાન લોકોને ચર્ચથી દૂર રહેવાની આદત પાડી દો.

સૌ પ્રથમ ચર્ચ જે મેં અને નિકોલાએ મુલાકાત કરી હતી તે હતું ઝાગરેબથી નજીક નાના ગામમાં આવેલું રોમન કેથોલિક ચર્ચ હતું, આખી સભામાં મેં વીસ વર્ષથી નીચેની વયનું એકપણ વ્યક્તિ જોયું ન હતું. અને મેં નિકોલાને એ વિશે પૂછ્યું, જવાબમાં મને ખેડૂત સ્ત્રીનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો જેની પાસે દસ વર્ષનો પુત્ર હતો.

“ભાઈ એન્ડ્રયુને જણાવો કે જોસીફ અહિંયા કેમ નથી,” નિકોલાએ પૂછ્યું.

“મારો જોસીફ મારી સાથે કેમ નથી?” તેણીએ પૂછ્યું, તેનો અવાજ દુઃખીત હતો “કારણકે હું ખેડૂત સ્ત્રી છું મારી પાસે શિક્ષણ નથી. મારા દિકરાને શિક્ષકોએ કહ્યું કે ઈશ્વર છે જ નહિ. સરકાર મારા દિકરાને કહે છે કે ઈશ્વર છે જ નહિ.” તેઓએ મારા જોસીફને કહ્યું કે, “કદાચ તારા મમ્મી તને જુદું કહે છે, પણ અમને તેના કરતા વધુ ખબર છે, શું ખબર નથી? તારે યાદ રાખવું જોઈએ કે તારી મમ્મી પાસે શિક્ષણ નથી. અમે તેની હાંસી ઉડાવીશું,” તેથી ? મારો જોસીફ મારી સાથે નથી મારી હાંસી ઉડાડવામાં આવે છે.

થોડા દિવસ પછી બીજા એક ગામમાં અમે ખ્રિસ્તી કુટુંબની મુલાકાત લેતા હતાં ત્યારે મેં એક નાની છોકરીને બપોરે બહાર ધૂળમાં રમતી જોઈ.

“તે કેમ શાળામાં ગઈ નથી ?” નિકોલાને મેં પૂછ્યું.

તેની માતા પાસેથી અને આખી વાર્તા જાણવા મળી. માથાને ઘરેથી જ આદત છે કે જમતા પહેલા તે પ્રાર્થના કરે. જ્યારે શાળામાં મધ્યાહન વખતે નાસ્તો કરવાનો હતો ત્યારે માર્થાએ રોજ જેમ કરતી હતી તેમ મોટેથી આભાર માની પ્રાર્થના કરી, વગર વિચારીએ કે તેનું પરિણામ શું આવશે. શિક્ષક ગુસ્સે થઈ ગયા. આ ભોજન કોણે પૂરું પાડ્યું હતું. ઈશ્વરે અથવા સારી સરકારના લોકો દ્વારા? માર્થા માટે કપરી સ્થિતિ હતી કે શું કહેવું. “તું બીજા અન્ય બાળકોના મનને નકામી વાતોથી ભરી દઈશ.”

પણ બીજા દિવસે માર્થાએ ફરીથી એવું જ કર્યું કારણ કે તેનામાં એ આદત ખૂબ ઊંડે સુધી ઊતરેલી હતી એના કારણે તેને શાળામાંથી કાઢી મૂકવામાં આવી.

એ મેસેડોનિયામાં હતું, તેમ છતાં એ પહેલા ચિહ્ન તરીકે ખરો ભાર ચર્ચમાં જતા લોકો ઉપર જોયો. યુગોસ્લાવિયાના છ રાજ્યોમાંનું સૌથી ગરીબ રાજ્ય મેસેડોનિયા એ સામ્યવાદીઓનો મજબૂત વિસ્તાર હતો. અમારી પ્રથમ વખત બોલવાની તારીખ દેશના આ ક્ષેત્રમાં સવારના દસ વાગ્યે રાખવામાં આવેલ હતી. જ્યારે અમે ચર્ચ પહોંચ્યા ત્યાં એક પણ આત્મા ન હતો.

“હું સમજી શકતો નથી” નિકોલાએ કહ્યું, ખ્રિસ્તામાંથી પાળક દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ પત્ર કાઢતા. “મને ખાતરી છે કે આ એ જ જગ્યા છે.”

અગ્યાર વાગે, અમે નિર્ણય કર્યો કે અહિંયા રોકાવું નકામું છે. અમે કાર મૂકી હતી ત્યાં બહાર ગયા. જેવા અમે કારમાં બેસવા જતા હતાં તેવામાં એક ગામવાસી આવીને મારો હાથ પકડીને હસ્તધૂનન કર્યું. ઉસ્માભેર મને ઈશ્વરની શુભેચ્છાઓ પાઠવી અને વાતો કરતો ગયો. જેવો કારનો દરવાજો ફરી ખોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો

ગામનો બીજો અન્ય રહેવાસી આવીને એ જ બાબતનું પુનરાવર્તન કર્યું. પિસ્તાળીસ મિનટ સુધી સવારમાં આખા ગામે એ જ રીતે કર્યું. તેની જ રીતે આખા ગામે વારાફરતી પ્રચારકને મળવા તેની સાથે હાથ મિલાવવા કાર સુધી પહોંચ્યા.

નિકોલા પણ ગૂંચવાયો કે આનું અર્થઘટન કેવી રીતે કરવું. થોડા દિવસ પછી મેસેડોનિયાના બીજા એક ગામમાં અમારે સાંજની સભામાં જવાનું હતું. પાળકે સભા પહેલા આઠ વાગ્યે અમને ભોજનનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. આઠમાં પાંચ બાકી હતાં ત્યારે મેં પાળકને સલાહ આપી કે આપણે ચર્ચ તરફ જઈએ.

“ના,” તેણે બહાર જોતા કહ્યું, “અત્યારે સમય થયો નથી.”

૮:૧૫ થયા એટલે ફરી મેં યાદ કરાવ્યું. “શું તમને નથી લાગતું કે લોકો રાહ જોતા હશે?”

“ના, અત્યારે સમય થયો નથી.” ફરીથી મેં ધ્યાનથી નિરિક્ષણ કર્યું કે તેમણે મને બહાર જોઈને જવાબ આપ્યો હતો.

આખરે ૮:૩૦ પાળકે બારીમાંથી બહાર જોયું આમતેમ ડોકિયું કર્યું.

“હવે આપણે જઈ શકીએ છીએ,” તેમણે કહ્યું, “તમે જાણો છો અંધારું થયા વગર લોકો ચર્ચમાં આવતા નથી. તે એવું નથી કે અમે કંઈ ગેરકાયદેસર કંઈ કરીએ છીએ. પણ - ઠીક- તકોદારી રાખવી સારું છે.”

અને પછી મેં જે દૃશ્ય જોયું તો આખા મેસેડોનિયાને હું પરિચિત થઈ ગયો. દેશના અંધાર્યા વિસ્તારમાં કેરોસીનની બત્તીઓ સળગવા લાગી હતી. ખેડૂતો ધીમે ધીમે ખેતરોમાંથી બે થી ત્રણના જૂથમાં આવવા લાગ્યા, તેનાથી ક્યારેય વધુ નહિ અને દરેક પાસે બત્તી હતી. પછી ગામમાંથી નાના ઝૂંપડામાંથી રસ્તે વારાફરતી હરોળમાં આવવા લાગ્યો, તેઓએ બત્તીનો પ્રકાશ ઓછો રાખ્યો હતો કે માત્ર તેઓ રસ્તો જોઈ શકે અને તેમના ચહેરા અંધારામાં જ રહે.

જ્યાં સુધી તેઓ ચર્ચની અંદર આવી ન જાય ત્યાં સુધી તેઓને કોઈ ઓળખી શકે નહિ, આખરે દરેકે દરેક એ જ જોખમ ઉપાડતા હતાં.

બત્તીને આજુબાજુની દિવાલ ઉપરના ખૂંટા પર લટકાવી દેતા હતા જેથી ગરમાવો અને સંગતમાં અજવાળું થઈ રહે. હું નિકોદેમસ પર બોલ્યો જે અડધી રાતે ખ્રિસ્ત પાસે પૂછપરછ માટે આવ્યો હતો. તેને પણ અંધકારની યાદર નીચે પ્રભુને શોધવો હિતાવહ લાગ્યું હતું. તેને કોઈ વાંધો ન હતો. સમય અને સ્થળ ગમે તે હોઈ શકે પણ આપણું પ્રથમ પગલું ઈશ્વર તરફ કેવી રીતે ભર્યું છે તે મહત્વનું હતું. બસોથી વધુ લોકો એ રાતે વિદેશીને બોલતો સાંભળવા આવ્યા હતાં. તેમાંથી પંચાસી લોકોએ નવેસરથી ખ્રિસ્તીજીવન જીવવા પોતાનું સમર્પણ કર્યું હતું. અને એ સમયે

પણ અંધારું જ હતું.

મેસેડોનિયામાં બીજા એક ગામમાં અમારે પોલીસ સાથે ગંભીર વર્ષણ થયું હતું.

મેં નિકોલને કહ્યું હતું કે મારે મોટા શહેરો તથા નાના ગામડાના ખ્રિસ્તીની મુલાકાત કરવી હતી. નોસાકી એક નાનું ગામ હતું. ત્યાં પહોંચવું એ અમારા માટે સારું હતું.

અમે મેસેડોનિયામાં ફરવા માટે બીજો એક વધુ મર્ગદર્શક લીધો - જેને નિકોલા બરાબર જાણતો ન હતો - એક અજાયબ ખ્રિસ્તી જેને લોકો “નાના અંકલ” તરીકે ઓળખતા હતાં. હવે અંકલે ખેતરોમાં થઈને નિકળતા બેમાંથી એક તરફ ચિંધતા કહ્યું કે આ રસ્તો સીધો નોસાકી ગામ જતો હતો. રસ્તો ધૂંધળો હતો કાર જમીનમાં ઘસતી, નીચેનું પડખું નરમ જમીનને ઘસડતી કાર આગળ વધી છલ્લે તાજેતરમાં હળ ફેરવેલા ખેતરમાં થઈને અમે પોતાને બહાર નિકળતા જોયા.

“તમારા રસ્તામાં આટલું બધું” મેં કહ્યું, “અંકલ, હવે કેટલું દૂર છે?”

“પણ આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ !” તેણે થોડે દૂર વૃક્ષોનાં ઝૂંડ તરફ દિશા બતાવતા કહ્યું, તેથી અમે કારમાંથી ઉતરીને ખેતરમાં થઈને ચાલ્યા ત્યાં સુધી કે અમને માટીના ઝૂંપડા બનાવેલા ઘરોએ આવ્યા જેને નોસાકી કહેતા હતાં. નિકોલાએ પૂછપરછ કરીને જાણ્યું કે હકિકતમાં ગામની અંદર ચર્ચ હતું. પણ તેમાં માત્ર એક જ સભ્ય હતો. તે હતી વિધવા આન્ના, જેણે પોતાના ઘરને ચર્ચમાં તબદીલ કર્યું હતું - જેમાં કોઈ આવતું ન હતું.

અમે આન્નાની મુલાકાત કરવા ગયા. તેને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું કે તેના નાના ગામમાં મિશનરી આવ્યો હતો.

“પણ મારે આશ્ચર્ય પામવું ન જોઈએ,” તેણે પોતાની ભૂલ સુધારી “શું મેં મદદ માટે પ્રાર્થના કરી ન હતી ?”

આન્નાએ પોતાનું ચર્ચ અમને બતાવ્યું. ખાનગી ઘરોમાં ધાર્મિક સભાઓ કરવી એ મનાઈ ફરમાવેલું હતું, તેથી આન્નાએ એક ઓરડી બંધ કરી દીધી હતી અને તના ઉપર વાંચી શકાય તેમ પાટિયું લગાવ્યું હતું. “મોલીતવેન ડોમ” (પ્રાર્થનાનું ઘર). જ્યારે તેણે તે પાટિયું લગાવ્યું ત્યારે ગામના સામ્યવાદી પાર્ટીના સભ્યોની આંખો પહોળી થઈ ગઈ હતી પણ કોઈએ ખરેખર વિરોધ કર્યો નહિ. આખરે આન્ના માત્ર એકલી જ હતી જે આ મૂર્ખ અંધશ્રદ્ધામાં માનતી હતી અને કોઈને પણ હાનિ પહોંચાડતી ન હતી.

હવે પ્રચારક અહિંયા હતો. ખબર ઘરથી ઘર સુધી ફેલાઈ ગઈ. ગામમાંથી

લગભગ મેસોડોનિયાની બહારની વ્યક્તિને ક્યારેય કોઈ આંખોએ જોયો ન હતો, જેને વિદેશ ભૂમિથી આવવા દીધો હોય.

ચાહે આ અપીલ હોય અથવા ચાહે વધુ ધાર્મિક કારણો હોય, હું જાણતો નથી. પણ તે સાંજે અંધારું થયા પછી જાણે કે ખેતરો જીવતા થતા હોય, જાણે આગીયાનો જથ્થો એકઠો થતો હોય ઝબકતા ખેતરોમાંથી આન્નાના ઘર તરફ આવતા હતાં. અમે તેમને ભજનથી શીખવવાનું શરૂ કર્યું અને પછી તેમને સુવાતઓમાંથી વાર્તા કહી કેમ કે આન્નાએ અમને ખાતરી આપી હતી કે નાની પેઢી આ વાર્તાઓ સાંભળી જ નથી. અમે બીજું ભજન ગાતા હતા તેવામાં અચાનક દરવાજો ખટખટાવવાનો અવાજ આવ્યો.

બધા જ ગાતા બંધ થઈ ગયા.

આન્નાએ દરવાજો ખોલ્યો અને બે ગણવેશધારી પોલીસો ઊભા હતાં. તેઓ ઓરડાની આગળ આવીને ઊભા રહ્યાં લાંબો સમય સુધી તેઓ ઊભા રહ્યાં અને સભાજનો ઉપર નજર ફેરવતા રહ્યાં, પછી તેઓ ઓરડાની એકબાજુએ જઈને ઊભા જેથી તેઓ ચહેરા સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકે. છેલ્લે તેઓએ પોતાની નોટબૂક કાઢી અને તેઓના નામ લખવાનું શરૂ કર્યું. જ્યારે તેઓ લખી રહ્યાં ત્યારે નિકોલા અને મારા વિશે તેઓએ થોડા સવાલો પૂછ્યાં અને પછી જે રીતે તેઓ આવ્યા હતા તે જ રીતે ઓચિંતા જતા રહ્યાં.

પણ તે પછી સભા એવી જ ન હતી રહી. ગામના અમુક લોકો તુરંત જ ઘરે જતા રહ્યાં. જેઓ રહ્યાં તેઓ નિરસ ગાતા હતાં. જ્યારે વેદી આગળ આવવાનું તેડું આપવાનો સમય આવ્યો મને આશ્ચર્ય થયું કે કોઈ હાથ ઊંચો નહિ કરે પણ ઘણાએ કર્યો.

“આજે રાતે તમે જોયું કે ખ્રિસ્તને અનુસરવાનો શો અર્થ થાય છે” મેં કહ્યું. “શું તમે ઈશ્વરના માણસ બનો તેની માટે તમને ખાતરી છે.”

અને છતાં થોડાઓએ આગ્રહ રાખ્યો. તેથી તે સાંજે નાની મંડળીનો જન્મ થયો પણ તેને વૃદ્ધિ પામવાની કોઈ તક મળી નહિ. નિકોલાએ વર્ષ પછી મને લખ્યું હતું કે તેને સરકાર તરફતી બરખાસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો. અમને મદદ કરવા બદલ “નાના અંકલને” દેશવટો આપી દીધો હતો. તે હવે અમેરિકાના કેલીફોર્નિયામાં રહેતો હતો. આન્નાનું મોલીતવન ડોમ બંધ કરાવી દીધુ હતું.

નિકોલાએ પોતા વિશે લખ્યું હતું કે ઝારેબના ન્યાયાલયમાં તે સાંજે ભાગ લેવા બદલ તેને જવાબ રજૂ કરવા સરકારી હુકમ ફરમાવ્યો હતો. ન્યાયાધીશો દ્વારા તેને સખત તાકીદ કરી હતી અને પચ્યાસ ડોલરનો દંડ ભરવાનો હુકમ થયો હતો.

તેનું માનવું હતું કે તે વિદ્યાર્થી હોવાની હકિકતને કારણે તેને આકરી સજાથી બચાવવામાં આવ્યો હતો.

સરકારે આ વિખૂટા ચર્ચની ઉપર જ કેમ આક્રમણ કરવાનું ખાસ કરીને પસંદ કેમ કર્યું કે જ્યારે તે એકદમ એકલું હતું, નિકોલાને તથા અમને તે વિશે કંઈ સમજ પડી નહિ.

યુગોસ્લાવિયાના રસ્તાઓ કાર માટે અસાધારણ રીતે કડક હતાં. જ્યારે અમે પર્વતોના બરછટ રસ્તાઓ પર ચઢતા ન હતાં ત્યારે એવું લાગતું કે અમે ખાઈમાં વહેતા ઝરણામાં થઈને પસાર થતાં હોઈએ.

પણ કારને જો સૌથી ભયાનક ભય હોય તો તે ધૂળનો હતો. કાચા રસ્તા ઉપર તો ધૂળના ઢગલા જ ઉડતા હતાં તેમ લાગતું, ચાલતી કારના કાચ બંધ હોવા છતાં તે અમારી ઉપર અંદર ઊડીને આવતી હતી અને તે વિચારીને પણ મને ઘૂણ થતી હતી કે એજીનને તે શું કરતી હશે. રોજ સવારના અમારા શાંત મનનના સમયમાં અમે કાર માટેની પ્રાર્થના સામેલ કરી લીધી હતી. “પ્રભુ, અમારી પાસે કાર મરામત કરાવવાનો સમય અને નાણાં નથી. તેથી તમે તેને મહેરબાની કરીને ચાલુ રાખજો.”

૧૯૫૭માં યુગોસ્લાવિયામાં મુસાફરી વખતની એક ખાસ બાબત રહેતી હતી કે મૈત્રીપૂર્ણ રસ્તાઓ પર રોકાણ કરતા હતાં. કાર, વિશેષ કરીને વિદેશ કાર ઓછી પસાર થતી પણ જ્યારે કોઈક પસાર થાય ત્યારે હંમેશાં અચૂક ઊભા રહીને રસ્તાની સ્થિતિ, વાતાવરણ, ઈંધણ પૂરવઠો, પૂલો વિશે થોડા શબ્દોની આપ લે થતી. જ્યારે અમે પર્વત પર ચઢાણ કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે સામેથી એક ટ્રક આવતી હતી. જેવી તે બાજુમાં પહોંચી અમે થોભી ગયા.

“કેમ છો” ડ્રાઈવરે કહ્યું, “હું માનું છું કે હું તમને જાણું છું. તમે ડચ મિશનરી છો જે આજ રાત તેરના નામના સ્થળે પ્રચાર કરવા જઈ રહ્યાં છો.”

“એ સાચું છે”

“અને આ તમારી ચમત્કારી કાર છે ?”

“ચમત્કારિક કાર?”

“મારો કહેવાનો અર્થ છે કે એ કાર કે જેની માટે તમે દર સવારે પ્રાર્થના કરો છો.”

હું હસવા લાગ્યો. મેં આગલી સભામાં પ્રાર્થના વિશે કહ્યું હતું અને એ શબ્દો હવાની જેમ અમારી અગાઉ પ્રસરી ગયા. “હા, હું કબૂલ કરું છું કે આ એ જ

કાર છે.”

“જો તમને વાંધો ન હોય તો તમારી કારનું અવલોકન કરી શકું. હું મિકેનિક છું.”

“મેં તેમની પ્રસંશા કરી” મેં એન્જીનમાં ઈંધણ પૂર્યું અને ત્યાર પછી હું સરહદ પાર કરીને અહિંયા સુધી પહોંચ્યો છું. મિકેનિક કારની પાછળના ભાગમાં ગયો અને કારનું હુડ અધર કર્યું. લાંબો સમય તે તેને જોતો જ ઊભો રહ્યો.

“ભાઈ એન્ડ્રયુ” આખરે તેણે કહ્યું, “હું તાજેતરમાં જ વિશ્વાસી બન્યો છું. યાંત્રીક રીતે આ એન્જીન ચાલુ રહે તે અશક્ય છે. જુઓ તેનું એક ફિલ્ટર, તેનું કારબ્યુરેટર, તેના સ્પાર્ક, ના, મને માફ કરો. આ કાર ચાલી શકે જ નહિ.”

“અને છતાં તેણે અમને હજારો માઈલો સુધી લઈ આવી.”

મિકેનિક માત્ર તેનું માથું હલાવ્યું. “ભાઈ” તેણે કહ્યું, “શું મને અનુમતિ આપશો કે તમારી માટે હું એન્જીન સાફ કરું અને તેનું તેલ બદલી કાઢું ? તમને ચમત્કારથી દૂર રાખવા મને ઠેસ પહોંચાડે છે.”

તેરનાથી થોડા માઈલ દૂર અમે તે માણસના ગામ સુધી આભાર સાથે અનુસર્યા: અમે કારને બતક અને ભૂડથી ભરેલા નાના વાડામાં લઈ ગયા. એ રાતે અમે પ્રયાર કરતા રહ્યાં અને તેણે એન્જીન જૂદું કરીને દરેકે દરેક અવશેષોને સાફ કર્યા, તેલ બદલી આપ્યું, અને અમે સવારના રવાના થવાના હતાં ત્યાર સુધીમાં તેણે અમને ચકચકાટ નવી કાર રજૂ કરી. ઈશ્વરે અમારી પ્રાર્થનાનો જવાબ આપ્યો. અમે ૧લી મે, ૧૯૫૭નાં રોજ બેલગ્રેડ કાર લઈને પહોંચ્યા. મેના દિવસો એ સામ્યવાદીઓના સૌથી વધુ રજાઓના દિવસો હતાં. આખા શહેરની અંદર કોઈ રોકાણ માટે બીછાનું અથવા ભોજનાલયમાં જમવા માટેની બેઠક ખાલી મળે નહિ.

નિકોલા અને હું ભરચક ઓરડામાં મંચ તરફ મોં કરીને ઊભા હતાં. તે એટલો બધો ભરચક હતો કે ઓરડામાં એક ઠેકાણે પાટીયું મૂકીને તેની ઉપર ફોટા દ્વારા સુવાર્તાની વાર્તાઓ પણ રજૂ કરી ન શકું. પણ સભાની અધવચ્ચે કોઈક મને ટપલી મારતું હતું. બીજી બાબત અમને ખબર હતી કે તેઓએ સાંકળ મારીને અંદરથી દરવાજા બંધ કરી દીધા હતાં. જેથી વધેલી ભીડમાં ક્વાયર રૂમમાં લોકો સાંભળી શકે, આ લોકો ધાર્મિક દષ્ટિના ન હતાં જેમને હું પ્રેમ કરવા આવ્યો હતો પણ તેઓ જગિક, સુવ્યવસ્થિત કપડા પહેરીને તૈયાર થયેલા સભાજનો હતાં.

સારું, વાતચિત પછી નિકોલા અને મેં સમર્પણ માટેનું આહ્વાન કર્યું. અમે દરેકને પૂછ્યું કે જેઓ પોતાનું જીવન ખ્રિસ્તને સમર્પિત કરવા ઈચ્છે છે અથવા પોતાના પહેલા કરેલા સમર્પણને તાજુ કરવા માગતા હોય તે પોતાનો હાથ ઊંચો

કરે.

ઓરડીમાંના બધાએ હાથ ઉપર કર્યો.

ચોક્કસ, તેઓને સમજ પડી નહિ હોય. મેં તેઓને ફરી સમજાવ્યું કે આ પગલું કેટલું ગંભીર હતું. મેં તેમની આગળ શિષ્યપણાની સ્થિતિ વિરોધી સરકાર નીચે હતી તે દર્દનાક સ્પષ્ટ રજૂ કર્યું. અને પછી મેં બીજીવાર આહ્વાન આપ્યું. આ વખતે મેં લોકોને ઊભા થવાનું કહ્યું.

આખો સભાગણ ઊભો થઈ ગયો.

મને આશ્ચર્ય થયું. મેં ક્યારેય આવી તૈયારી જોઈ ન હતી. તેમના આત્માની તત્પરતાથી મેં તેમની આગળ દરરોજ પ્રાર્થના કરવાનું તથા બાઈબલ વાંચનનું ઉત્સાહિત વર્ણન કર્યું. જે નવો જન્મ પામેલા ખ્રિસ્તના બાળકોને તેમના દરજ્જા પ્રમાણે પરિપક્વ સૈનિક બનાવી દે છે.

હું બાઈબલ અભ્યાસ માટેની રૂપરેખા તૈયાર કરતો હતો જે અમને મિશનરી તાલીમ કોલેજમાં શીખવ્યું હતું તેમ, ત્યારે મેં જોયું કે આખા ઓરડામાં કંઈક બદલાણ આવ્યું હતું. પહેલી વખતે આ સહકાર આપતા સભાજનોમાં લોકો મારી આંખમાં આંખ નાખીને જોતા ન હતાં. તેઓ પોતાના હાથોને, આગળ પાછળની હરોળમાં, આમતેમ પણ મારી સામે નહિ.

ગૂંચવાઈને પાળક સામે હું ફર્યો. તે પોતે પણ વ્યાકૂળ હતાં તે સમયે મને નિકોલા દ્વારા કહ્યું કે, “પ્રાર્થના, હા, એ અમે દરરોજ કરી શકીએ છીએ, જેમ તમે તેના વિશે જે બધું જ કહ્યું તે સર્વ. પણ બાઈબલ વાંચન...”

મેં શંકાથી તેમની તરફ જોયું. મેં આ વિચારોનો ઉપયોગ ગામડાની મંડળીઓમાં કર્યો હતો. પણ શિક્ષિત, વૈશ્વિકસ્તરનું આ બેલગ્રેડ વિશે ?

હું સભાજનો તરફ ફર્યો “તમારામાંથી કેટલા લોકો પાસે પોતાનું બાઈબલ છે?” મેં પૂછ્યું.

આખા ઓરડામાં પાળક સાથે કુલ સાત હાથ ઉપર ઊંચા થયા. હું સતબ્ધ થઈ ગયો. ઘણા લાંબા સમય પહેલા હું લાવેલો હતો તે તમારા પર મોકલી આપ્યા હતાં. હવે આ લોકો જે શીખવા માટે તત્પર છે તેમને હું શું આપીને જઈ શકું, જે કઠણ માર્ગ તેમણે પસંદ કર્યો છે તેમાં ચાલવું મુશ્કેલ હતું તે પસંદ કર્યું હોવાથી તેમને માર્ગદર્શનની ઘણી જરૂર હતી તેઓના પોતાને માટે અને જેઓ લાખ લોકો અન્ય માર્ગે વળી જઈ રહ્યાં હતાં તેઓ માટે ?

પાળક સાથે મળીને અમે બાઈબલ વહેંચણીની પદ્ધતિ બનાવી :વ્યક્તિગત ઉપયોગ કરીને જૂથમાં અભ્યાસ કરવાનું સમયપત્રક તેથી દરેક સભ્ય માટે ફલાણાં-

ફલાણાં દિવસે એટલા કલાકો તો અભ્યાસ. પણ એ જ દિવસે મારામાં તેનો ઉકેલ જન્મ્યો, એવો ઉકેલ કે પસાર થતા વર્ષે વધારેને વધારે તેજસ્વી થતો હતો. તે રાત્રે ઈશ્વરને મેં વચન આપ્યું કે જેટલી વાર બાઈબલ પર હું હાથ મૂકું છું તેટલા બાઈબલ હું આ તમારા બાળકો કે જેઓ દિવાલ પાછળ હતા જે દિવાલ માણસોએ બાંધી હતી. તેમની માટે હું લાવીશ હું કેવી રીતે બાઈબલો ખરીદીશ, હું કેવી રીતે તેમને અંદર લાવીશ, હું જાણતો નથી. માત્ર એટલું જ જાણું છું કે હું લાવીશ - અહિંયા યુગોસ્લાવિયામાં અને ચેકોસ્લાવિયામાં અને એ સર્વ દેશોમાં જ્યાં જવા માટે ઈશ્વર મારી માટે દરવાજા ખોલે.

ત્રીજી પ્રાર્થના

પૂર્વિય યુરોપના ગ્રામીણ પ્રદેશમાં થઈને કાર હંકારીને હોલેન્ડ પરત આવ્યો હાલ પૂરી કરેલી મુસાફરીનું અવકલોન કરવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. હું સાત અઠવાડિયા કરતા વધુ બહાર ગયો હતો. મેં લગભગ છ હજાર માઈલની મુસાફરી કરી હતી, સો જેટલી સભાઓ ભરી હતી, ભવિષ્યના કામ માટે ઢગલા બંધ સંપર્કો સ્થાપન કર્યા હતાં.

સોગણા લોકોનું બદલાણ થયું હતું તે સૌથી મહત્વનું હતું. નવા ખ્રિસ્તી વિશ્વાસીઓ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ તથા બાળકો કે જેઓ ખરેખર દેવના રાજ્યમાં જીવતા હતાં. જ્યારે એ જ સમયે એવા લોકો હતા કે જેઓ ઈશ્વર છે જ નહિ એવું કહેનાર સરકારના અધિકારી નીચે જીવતા હતા. હવે તેમના જીવનનું શું થવા જઈ રહ્યું હતું? આ મિત્રોને મૂકીને આવવું કઠણ હતું કે તેઓ દબાણોનો સામનો કરતા અને બલિદાન થઈ જવું એ સિવાય બીજું કંઈ કલ્પી શકાતું ન હતું.

મારા નિર્ધાર પ્રમાણે તેમને બાઈબલો પહોંચાડવા તે પણ આ મે માસની ઉજાસિત સવારમાં જે પળમાં જ સહમત થયો હતો તે બલગ્રેડની રાતમાં તેના કરતા પણ ખૂબ જ મુશ્કેલ લાગતું હતું. ૧૮૫૭માં એવી એક પણ સામ્યવાદી સરહદ ન હતી જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારના પુસ્તકો લઈ જવા દેવામાં આવે - તેમાંય ધાર્મિક પુસ્તકો તો નહિ જ. તો તેની અંદર મારે લઈ જવા કઈ રીતે? અને જો અંદર લઈ

ગયા પછી પણ જેઓ મારી મદદ કરતા હોય તેને મુશ્કેલી ન પડે તે રીતે તેનું વિતરણ કરવું કઈ રીતે ? ક્યા દેશને તેની વધુ જરૂર હતી? ક્યા દેશમાં મારે પહેલા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ? આ બધા પ્રશ્નો મારા મનમાં ઉછળ્યા કરતા હતાં, જ્યારે હું માઈલ પછી માઈલ પસાર કરતો યુરોપમાં થઈને ઘરે પાછા ફરતો હતો.

ના, મારી પોતાની ભૂલ સુધારી. ઘર નહિ. વાઈટમાં, ચોક્કસ નહિ પણ સ્વજ્ઞાનમાં વિચિત્ર ઝબકારમાં મને અચાનક ભાન થયું કે વાઈટનું ઘર હવે મારું રહ્યું નથી. તેથી હું ધીમેથી હંકારતો હતો, વારંવાર ઊભો રહીને નકશાની ચકાસણી કરતો હતો, દરેક ખેડૂતને મળ્યો ત્યારે પાક વિશે વાત કરતો હતો.

શરૂ કર્યાથી જ મને ભાન થઈ ગયું હતું કે જેવું યુગોસ્લાવિયા મેં છોડ્યું હું નવરો રખડતો, રોકાઈ જતો તે અનિવાર્ય ક્ષણો વિરુદ્ધ સમય માટે જ્યારે ફરીથી હું મારા કુંવારાપણાની ઓરડીમાં એકલો પડી જવાનો હતો. પિતાજીના મૃત્યુ પછી મેં મારું ઘર અને તેમની નાની ઓરડી જેની છાજલી ઉપર સાધનો તથા છત બનાવેલા હતા તે મૂકીને હું જતો રહ્યો હતો. તે એવો વ્યવહારું વિચાર હતો: ઓરડીને અલગ પ્રવેશદ્વાર હતો. અને ઘરના લોકોને ખલેલ પહોંચાડ્યા વગર આવનજાવન કરી શકતો હતો. પણ આવનજાવનની અસર વધુ ભાર મૂકતી હતી કે હું કેટલો બધો એકલો હતો.

આ એકલતા હતી, વધુમાં મને ખબર હતી કે તે મારા જીવનનો કાયમી ભાગ થવાનો હતો. જર્મનમાં આરામ માટેના રોકાણ વખતે મેં મારું બાઈબલ કાઢ્યું અને તેના પુંક્તના છેલ્લા પાનાઓ ખોલ્યા જ્યાં મેં મુશ્કેલ પ્રશ્નોના જવાબો લખ્યા હતાં, જે મને પ્રાર્થના દ્વારા પ્રાપ્ત થયા હતાં. મેં કોફીનો ઘૂંટડો માર્યો અને યુગોસ્લાવિયાની રાત યાદ કરી જેમાં મેં વચન આપ્યું હતું. એ રાતે પણ હું પોતાને એકલો અનુભવતો હતો. “પ્રભુ” મેં કહ્યું, “વર્ષ પછી હું ત્રીસનો થઈ જઈશ. તે પુરુષ માટે સહાયકારી ઉત્પન્ન કરી હતી. અને કોઈક રીતે મને મારી મળી નથી. પ્રભુ, હું તારી પાસે કંઈ માગવા જઈ રહ્યો છું આજે રાતે તારી પાસે પત્ની માગું છું.”

મેં ખાસ પ્રાર્થના વિનંતીને મારા બાઈબલમાં ૧૨મી એપ્રિલ ૧૯૫૭માં નોસાકી જગ્યા પર હતો તેની નોંધ કરી હતી. પત્ની માટે પ્રાર્થના કરી વિનંતી જોડે જવાબ માટે મેં થોડી જગ્યા છોડી હતી.

અને પાંચ દિવસ પછી જવાબ આવ્યો મારા શાંત મનનના સમયમાં અચાનક મને જાણ થઈ- અલૌકિક ચોક્કસતા સાથે - યશાયા ૫૪:૧ ઈશ્વરનો જવાબ હતો મેં ઉત્તેજનાથી જૂના કરારના પાનાઓ પલટાવ્યા અને વાંચ્યું, “એકલી રહેલીના છોકરા, પરણેલીના છોકરા કરતા ઘણા છે.”

ફરીથી અને ફરીથી મેં વચન વાંચ્યું, મારા પોતા ઉપર લાગુ કરતા, ઈશ્વરની ઈચ્છામાં આનંદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા મેં વાંચ્યું. હું એકલવાયું અનુભવતો હતો, પણ તે મને ઘણા બાળકો આપવાનો હતો. આત્મિક બાળકો, જેમ કે રક્ત અને માંસના પિતા મારે નથી. વિનંતીની પાસે મેં જવાબ લખી લીધો.

પણ હાલ હું વસંતઋતુના ફૂલો વચ્ચે હું મારો કોફીનો ખાલો માણી રહ્યો છું હું જાણતો હતો કે મારા મનમાં જે આત્મિક બાળકો હતાં તે હાલમાં છે જ નહિ. મારે વાસ્તવિક જોઈતા હતાં, જીવતા, અવાજ કરતા દોડતા - કૂદતાં બાળકો ચિકણો ચહેરો અને લડ્યા પછી મારે તેમના લાકડાના જોડા સાધવા પડે. સર્વ ઉપરાંત મને પત્ની જોઈતી હતી, જીવંત, પ્રેમ કરનાર માનવ, જે થીંગડા મારેલી ચાદર જેવી આ જગ્યાઓને મારા જીવનને એક તાંતણે વણી લે અને ઘર અવાવરું પડ્યું હોય તેના બદલે લોકોથી ભરપૂર હોય.

જો કદાચ અત્યારે હું તેને ફરીથી પૂછું ? કદાચ મારું બાઈબલ કોઈપણ પાનું ખોલું અને મારી આંગળી કોઈપણ કલમ ઉપર પડે અને તેને હું મારા ખરા જવાબ તરીકે લઉં? હું હંમેશાં આવી રીતે માર્ગદર્શન મેળવતા લોકો ઉપર હસતો હતો. પણ એ વસંતઋતુના ભવ્ય દિવસો હતાં.

જ્યારે કંઈપણ થઈ શકતું હતું. અને તેથી મેં મારી આંખો બંધ કરી, આડુંઅવડું ખોલીને પાના ઉપર મારી આંગળી ગોઠવી. જ્યારે મારી આંખો ઉઘાડીને મેં જોયું તો માન્યામાં ન આવે. મારી આંગળી યશાયા ૫૪:૧ દર્શાવતી હતી : “એકલી રહેલીના છોકરાં, પરણેલીના છોકરાં કરતા ઘણા છે.”

મેં મારા પોતાને કહ્યું, મેં બાઈબલ ખોલ્યા પહેલા જ્યારે તે વાંચ્યું હતું ત્યારે તે પાનાને ઈરાદાપૂર્વક ગડી કરી હોવી જોઈએ. પણ એ સારું ન કહેવાય. પૂરેપૂરું એ રીતે સુધારેલું, મેં બાઈબલ પાછળ પુનરાવર્તન થયેલ પ્રશ્ન અને સમજૂતી ભર્યો તેનો જવાબ નોંધ્યો હતો.

“પ્રભુ મને સંદેશ પસંદ પડ્યો નહિ, પણ એટલું કે તે સ્પષ્ટ તો છે જ”

મેં ઊંચકીને લઈ જઈ શકાય તેવી સઘડી પાછી કારમાં મૂકી અને કાર ચાલુ કરી. વાઈટ સુધીનો ખુબ લાંબો રસ્તો હતો, એ નાની ઓરડી અને એ જ એકાંત કેદખાનું.

મેં જે કલ્પના કરી હતી તેવું ખરી રીતે ઘરે પાછું આવવું હતું નહિ. રહેવાની ઓરડીમાં હું મોડી રાત સુધી ગોઠવાઈને બેઠો હતો, કુટુંબના લોકોને યુગોસ્લાવિયા વિશે કહેતો હતો. જ્યારે હું વધુ લાંબા સમય સુધી તેને ઢાંકી ન શક્યો ત્યારે હું બહાર નિકળીને સીડી ચઢીને ઉપર ગયો. નાની ઓરડી ભેજવાળી અને ચીકણી

લાગતી હતી. બીછાના ઉપર પણ ઝાકળ હતું. મારું ટેબલ સફેદ અને ચોક જેવું થયું હતું. દિવાલ ઉપરનું નવું વોલપેપર ઉખડી ગયું હતું. પણ દરિયાકિનારે હંમેશાં ભીનાશવાળું રહેતું હોય. તેના માટે પહેલા મને ક્યારેય ચિંતા થઈ ન હતી. અરુચિ સાથે હવે મને કેમ લાગી આવે છે?

બીજા છ અઠવાડિયા સુધી મેં મારા પોતાને, પોલાદી પડદા પાછળના આગળના પગલાના દર્શન માટે બોલવા, પ્રાર્થના કરવામાં વ્યસ્ત કરી કાઢ્યો. હું શ્રી વેટસ્ટ્રાને કહેવા ગયો કે વોલ્ક્સવેગન કારે જે વીરોનું કાર્ય કર્યું હતું. મેં કાચ વાન ઓમહુગ સામયિક માટે નવી શ્રેણી લખી. આમર્સફુર્ટના કાર્લ દ ગ્રાફ અને પ્રાર્થના જૂથની મુલાકાત મેં કરી. સામાન્યપણે મેં મારા પોતાને વાસ્તે રાખ્યો હતો. એટલો બધો કાર્યરત, મારા પોતાને કહે જે કે હું જોઈ શકું છું કે હું કેટલો એકલો છું.

જુલાઈમાં મેં ત્યજી દીધું.

“પ્રભુ” એક સવારે મારા વળી શકાય તેવા લોખંડના પલંગ પર બેઠા બેઠા જેની નીચે સાધનો મૂકાતા હતા મેં કહ્યું, “મારે હવે માત્ર વધુ એકવાર આ કુંવારા જીવન માટે પ્રાર્થના કરવી છે જેની યોજના તમે કરી છે. હવે એકલી મૂકાયેલીના છોકરાં વિશે હું જાણું છું. પણ પ્રભુ, તમે એકલા મૂકાયેલાને વિશે પણ વચન આપ્યું હતું!” મને ઝડપથી ગીતશાસ્ત્ર ૬૮ મળ્યું જો કે તેમની સ્મરણ તાજી કરાવતો હતો: “ઈશ્વર એકાકી માણસને કુટુંબવાળા બનાવે છે.” એ એવું નથી કે હું આ ઓરડી જે સાધનસામગ્રીની ઉપર છે તેનો આભાર નથી માનતો, પ્રભુ તે એટલા માટે કે તે અંધારી, ભેજવાળી, ચીકણી અને - તેનો અર્થ એવો નથી કે હું આભારી નથી. પણ પ્રિય ઈશ્વર તે ઘર નથી. ખરેખર નથી. ઘર તો એ હોય જ્યાં પત્ની અને બાળકો હોય - વાસ્તવિક.

“પ્રભુ, પાઉલે દેહમાંના કાંટાને દૂર થવા માટે ત્રણ વખત પ્રાર્થના કરી કે જે તેને પજવતો હતો. અને તમે તેને ના પાડી. મેં પત્ની માટે બે વખત પ્રાર્થના કરી હતી. હું વધુ એકવાર પ્રાર્થના કરવા જઈ રહ્યો છું. કદાચ તમે મને ત્રીજી વખત ના પાડી દો, પ્રભુ, અને જો તમે એમ કરો છો તો હું ક્યારેય એ સવાલ તમારી પાસે ફરી લાવીશ નહિ. હું અહિંયા બાઈબલમાં લખી લઈશ. મેં બાઈબલનું પૂઠું ખોલ્યું છેલ્લા પાનાએ નોંધ કરી. ૭ મી જુલાઈ, ૧૯૫૭ વાઈટમાં ત્રીજી વખત પત્ની માટે પ્રાર્થના કરી.” પછી ધડાકાથી બંધ કર્યું, “પ્રભુ અમુક લોકો એકલા જ ચાલવાને ઉત્પન્ન થયેલા છે. પણ હું નહિ, મહેરબાની કરો હું નહિ.”

સપ્ટેમ્બર સુધી કશું બન્યું ન હતું જેનું જવાબ તરીકે હું અર્થઘટન કરું. અને એક દિવસ સવારે પ્રાર્થના કરવાના સમયના અધવચ્ચે એક ચહેરો અચાનક મારી

આગળ તરવા લાગ્યો.લાંબાં ભૂખરા વાળા, જેના સ્મિતથી સૂર્ય ઉદય થઈ જાય. આંખો ક્યારેય એક જ રંગ પ્રગટ ન કરે.

કુરી.

કુરી વાન ડેમ.

તેના વિશે વિચાર અનપેક્ષિત રીતે આવ્યો. એકદમ સ્વતંત્રતાથી એક ક્ષણે હું વિચારતો થઈ ગયો કે મારા હૃદયના ધબકારા સાથે આશ્ચર્ય થયું. જો આ વિચાર ઈશ્વર તારો હતો, જે મને ભયંકર સ્વપ્નની પ્રાર્થનાના જવાબમાં બતાવતા હતાં.

પણ તે કેવી રીતે બની શકે? અમે તો મિત્રો અને જૂથમાં સહાયકો હતાં, મેં ક્યારેય કુરી વિશે લગ્નની વાત કરવાનું ધાર્યું ન હતું. તે તો બાળક હતી. તેની તરૂણાવસ્થામાં હતી.

પણ એ વાત તો - કેટલા વર્ષો જૂની - ચાર વર્ષ થઈ ગયા જ્યારે ઈંગ્લેન્ડ જવા માટે મેં કારખાનું છોડ્યું હતું. અને તેણે નર્સ બનવાની તાલીમ લેવા માટે કારખાનું છોડ્યું હતું. તે કેમ વૃદ્ધિ પામી હશે. તેણે તો નિઃસંદેહ નર્સિંગ પૂરું કરીને અત્યાર સુધીમાં લગ્ન પણ કરી લીધા હશે. તે બાળોતિયામાંની કેવળ નાની છોકરીમાંથી અચાનક મારી માટે પુખ્ત સ્ત્રી બની ગઈ- જે કદાચ લગ્ન કરી ન પણ લીધા હોય. તો આ ક્ષણોમાં તો તે ભીડમાં પોતાને માટે યોગ્ય મૂરતિયો શોધતી હશે.

કલાકમાં તો હું અલ્કમારમાં પહોંચી ગયો. જે રસ્તા પર તેના માબાપનું ઘર હતું ત્યાં કાર લઈને જઈ ચઢ્યો. અમે જુવાનીના અઠવાડિયાની રજાના દિવસે અવારનવાર ત્યાં આવતા હતાં. અને શ્રીમતી વાન ડેમ અમને કોફી અને બીસ્કીટ આપતા જ્યારે શ્રી વાન ડેમ હુક્કાના વિશાળ ધુમાડાથી છત સજાવતા હતાં.

હું જાણતો ન હતો કે જ્યારે હું ઘરમાં જઈશ ત્યારે મારે શું કરવાનું હતું. માત્ર જોયા કરીશ. મેં કલ્પના કરી ખાત્રી કરી લઉં કે તેઓ ત્યાં જ હતાં. અથવા દરવાજે જઈ? “શ્રીમતી વાન ડેમ જે તમે મને કુરીનું સરનામું આપી શકો તો.” પણ જો કુરી પોતે જ દરવાજો ઉઘાડે તો “હેલો કુરી શું તં લગ્ન કરી લીધા? જો ના, તો તું મારી સાથે લગ્ન કરીશ?”

મેં આયોજન કર્યું હતું તે પહેલા હું ઘરે પહોંચ્યો અને ત્યારે જ મેં જોયું મને બીજા કોઈની જરૂર પડે તેમ ન હતું. બારીઓ બંધ હતી, બગીચામાં નકામા છોરો વધી ગયા હતાં. ઝાંખરા વધીને પેટ સુધી પહોંચ્યા હતાં, હું કરખાને કાર લઈને પહોંચી ગયો.

ના, શ્રી રીંગર્સે સાંભળ્યું ન હતું કે વાન ડેમ ક્યાં ગયા હતાં, કુરી ? કેમ તેણે સેઈન્ટ એલીઝાબેથ હોસ્પિટલમાં તાલીમ લીધી હતી જે હાર્લેમમાં એવેલી હતી. કદાચ હાલ પણ ત્યાં હોવી જોઈએ બસ આટલું જ જાણતો હતો. ના, તેણે લગ્ન કર્યા હોય તેવું સાંભળ્યું પણ નથી. તેની આંખોએ મિચકારા માર્યા જ્યારે તેણે મારા પ્રશ્નોના જવાબ આપી દીધા.

“ એ ભાગ્યશાળી માણસ હશે એન્ડી, જે તે નાની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરશે તો !”

એ અદ્ભૂત હતું કે કેટલો આકસ્મિક વ્યવસાય હું અચાનક હાર્લેમમાં શોધી રહ્યો હતો. બાઈબલની દુકાનોની મુલાકાત, મંડળીઓના આમંત્રણ, મેં બિનકૃતજ્ઞતાથી નકારી કાઢ્યા, લોકોને મળવાનું અને સુંદર શહેરો જોવાનું પણ નકાર્યા.

પેટ્રેલ પંપની બહારથી મેં સેઈન્ટ એલીઝાબેથ હોસ્પિટલ ફોન કર્યો અને રીસેપ્શનિસ્ટ કુરીની ફાઈલ તપાસે ત્યાં સુધી મારો શ્વાસ રોકી દીધો. “ હા,” સામેથી અવાજ આવ્યો “ તે આખરી વર્ષની વિદ્યાર્થી છે મીસ વાન ડેમ” આ સાંભળીને મારા શ્વાસમાં જીવ આવ્યો “ મીસ વાન ડેમ આ વર્ષે પોતાના ઘરથી અલગ ખાનગી ઘરમાં રહે છે.”

તેણીએ મને સરનામું આપ્યું અને મને કહ્યું કે તે એપાર્ટમેન્ટના છેક ઉપલા માળે રહે છે જે શહેરનો સૌથી શ્રેષ્ઠ ભાગ છે : તે એપાર્ટમેન્ટની માલિક ધનવાન વૃદ્ધ મહિલા હતી. હોસ્પિટલમાંની મહિલાએ કહ્યું કે ઘરમાં નર્સની જરૂરતના બદલામાં તેને રહેવા ઘર આપવામાં આવ્યું હતું, શોધખોળ કર્યા પછી મને તે ગલી મળી અને ઝડપથી છાજલી નીચે કુરીની બારી દેખાઈ. આખું ઘર નાના કિલ્લા જેવું હતું : કુરીનો ઓરડો પરસાળ સાથે હતો જેની ઉપર અણિયાળું નાનું મિનાર હતું.

મેં મારી કાર એક બાજુએ વિહારસ્થાનમાં ઊભી રાખીને પોતાને સ્વપ્નોમાં ખોવી દીધો. તે મહેલમાં રાણી હતી અને હું હથિયારોથી સજ્જ સેનાપતિ હતો. જ્યારે તે પોતાની પરસાળમાં બહાર આવી ત્યારે જુલિયટ હતી. હું આગળ વધી રહ્યો છું....

પણ તે તો પરસાળમાં અથવા કોઈ અન્ય જગ્યાએ આવી નહિ. બપોર પસાર થઈ ગઈ. અંધારું થવા લાગ્યું, પણ કુરીનના ઓરડામાં કોઈ અજવાળું થયું નહિ. સર્વ તરફટી ઢોંગ મૂકીને હું સીધો દરવાજે ગયો અને ઘંટડી વગાડી. કામવાળીએ જવાબ આપ્યો. મીસ વાન ડેમ ? હા, તે અહીં રહેતી હતી, પણ અત્યારે તે પોતાના કુટુંબ સાથે આલ્કમારમાં હતી.

“અલ્કમાર?” મારા સર્વ ઔપચારિક અભ્યાસ પડતા મૂક્યા. “પણ અલ્કમારના ઘરમાં તો કોઈ છે જ નહિ! બારીઓ બંધ હતી અને બગીચો પણ અવાવરા જેવો હતો અને....”

અવાજના ખલેલથી ખેંચાઈને - સફેદવાળવાળી સ્ત્રી આવીને કામવાળી પાછળ ઊભી રહી. નરમાશથી તેણે મને કહ્યું કે કુરીના પિતા ગંભીર બિમાર થયા એટલે તેમની કાળજી લેવા તે ગઈ હતી. કુટુંબ પોતાના ઘરેથી ખસીને એપાર્ટમેન્ટમાં રહેવા ગયું જ્યાંથી તેમને કોઈ પણ સીડીઓ ચઢવી ન પડે તેણીએ મને સરનામું આપ્યું.

બીજા થોડા દિવસો હું હાર્લેમ નગરની મારી ગોઠવાયેલ થકવનારી મુલાકાતોમાં કાર્યરત રહ્યો. વાન ડેમના ઘરમાં સાંજે તેમની સાથે વાતો કરતા પસાર કરવી હંમેશાં કેટલું આનંદભર્યું મારી માટે હતું. તેમની મુલાકાત લેવી એ કેટલું સ્વાભાવિક મારી માટે બને ?

અને તેથી થોડી રાતો પછી હું વાન ડેમના અલ્કમારના એપાર્ટમેન્ટના દરવાજા બહાર ખટખટાવતો ઊભો હતો.

કુરીએ દરવાજો ખોલ્યો.

તેની પાછળના પ્રકાશથી તેના વાળ સોનેરી લાગતા હતાં. “હું તારા પિતાની ખબર જોવા આવ્યો છું” મેં શુષ્ક રીતે કહ્યું.

ઢોંગ એવો કે ત્રણ વર્ષના બાળકને પણ મૂર્ખ બનાવી ન શકે. પણ કુરીએ ધીરેથી પોતાના પિતાની ઓરડીમાં મને દોરી ગઈ. શ્રી વાન ડેમ ખૂબ જ બિમાર હતાં - હું દૂર દરવાજાથી પણ જોઈ શકતો હતો. પણ મુલાકાતથી તેમને આનંદ થયો અને તે પછી કલાક સુધી હું તેમના ખાટલા નજીક ખુરશીમાં બેઠો અને તેમને મારી પોલાદી પડદા પાછળની મુસાફરી વિશે અને ભવિષ્યની મારી આશાઓ વિશે વાતો કરી, જ્યારે કુરી આવે અને જાય ઘડીકમાં પાણી, ચા કે ટ્રે લઈને કામ કરતી અને મારી આંખો તેને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. તેણે નર્સનો સફેદ ગણવેશ પહેર્યો હતો અને તેમાં તો તે વધુ સ્વર્ગીય અને અપ્રાપ્ય લાગતી હતી, મારા સ્વપ્નો કરતા પણ વિશેષ.

અને તેથી જિજ્ઞાસાપૂર્વક પ્રેમયાચનાનાં ફાંફા શરૂ કર્યા. અઠવાડિયામાં બે વખત હું શ્રી વાન ડેમને ફોન કરીને ખબરઅંતર પૂછતો, કુરીને અઠવાડિયે બે વખત અને આગળના જ દરવાજા સુધી જ બિમાર ઓરડાની વાતચીત દબાવી દેતો હતો. તેના કરતા વિશેષ મને થયું કે તે ઘરની સમસ્યાઓથી મેં મારા પોતાને ઘૂંસણખોરી કરીને ભરી દીધો હતો.

મુલાકાતોની વચ્ચે મેં અવારનવાર કુરીને પ્રસ્તાવના પ્રયત્નની કલ્પના કરી હતી અને એટલું વિચિત્ર લાગતું હતું કે સમય પહેલા હું જાણતો હતો કે તેનો કોઈ ઉપયોગ નથી. મહેરબાનીથી મારી સાથે લગ્ન કર. મારો ઘણો સમય જતો રહ્યો હતો અંતે હું મારું સરનામું પણ તને આપી શકતો નથી.

જ્યાં તું મને પત્ર લખી શકે અને તારો પત્ર મળે ત્યાં સુધીમાં અઠવાડિયા પસાર થઈ જાય, અને જો કે આપણે મિશનરી કાર્યમાં હોઈશું, આપણે કઈ જગ્યાએ અને કેવા લોકો સાથે કામ કરતા હોઈશું તેમના વિશે વાત કરી નહિ શકીએ અને જો કોઈ વખત હું પાછો ન આવું તો કદાચ એવું પણ બને કે તને જાણ પણ ન થાય કે શું બન્યું હતું. તદ્દુપરાંત કોઈ દેખીતી આવક નહિ હોય, ભંગાર પડેલો હોય તેની ઉપરની ઓરડી ઘર તરીકે રહેશે - કુરી ખૂબ જ હોંશિયાર હતી, અને જીવન સ્થાયી કરવા એટલું તો પુરતું જ હતું.

એ વીસમી ઓક્ટોબરનો દિવસ હતો જ્યારે મેં અર્ધસપ્તાહિક મુલાકાત કરી કે જે માત્ર હંગેરીયન વાણિજ્ય દૂતાવાસ તરફથી આવ્યો હતો. યળવળ શરૂ થયાના એક અઠવાડિયા પછી વિઝા માટેની મારી વિનંતી માન્ય કરાયેલ હતી.

અને અચાનક કુરીને લગ્નનો પ્રસ્તાવ મૂક્યા પછી કેવી રીતે જઈ શકું. હું એ જ અઠવાડિયે અને એ જ દિવસે તેને પૂછી લેવાનો હતો પણ હું હંગેરી દેશથી પરત ફરું ત્યાં સુધી તેના જવાબને મુલતવી રાખવા માગતો ન હતો. એ રીતે - તે પ્રસ્તાવને સ્વીકારી લેશે તેવું અનુમાન કર્યું - આવનાર સમયમાં તેને ભવ્ય લગ્નનો સ્વાદ ચાખવાની તક મળશે ત્યાં તો જુદા પડવું, ગુપ્તતા જાળવવી, અચોક્કતાઓ, સામનો કર એન્ડી મેં મારા પોતાને કહ્યું, તેની સીધી કઠોરતાનો સામનો કર.

પણ હવે મારી પાસે યોજના હતી, મારું હૃદય આશાને લીધે કુદા વિના રહી ન શક્યું - હું કૂદીને કારમાં બેઠો અને જોતજોતામાં અલ્કમારનું અંતર કાપીને ત્યાં પહોંચી ગયો. હું દરવાજા આગળ ગોઠવાઈ ગયો, અંદર બીમાર માણસને એક ક્ષણે તો હું ભૂલી ગયો તેઓ જવાબ આપવા વિચિત્ર રીતે લાંબો સમય લેતા હતાં. મેં ફરીથી દરવાજો ખખડાવવા હાથ લંબાવ્યો કે તરત દરવાજો ખુલ્યો. કુરીના ચહેરાને એકભર જોતા જ મને ખ્યાલ આવી ગયો.

“તારા પિતા - ?”

તેણે માથું હલાવ્યું. “અડધા કલાક પહેલા” દેખીતી રીતે જ વાત કરવી અઘરી હતી. “ડોક્ટર અહિંયા હાજર છે.”

અને તેથી મેં મારી કાર વાઈટ પાછી હંકારી મારા પ્રસ્તાવ સાથે આંતરિક રીતે બળતા. દફનક્રિયા પછી ત્રણ અઠવાડિયા સુધી મેં કુરીને જોઈ નહિ. મેં હોલેન્ડમાં

મારો સમય હંગેરી ભાષામાં બાઈબલ ખરીદવામાં અથવા ભેટ તરીકે માગવામાં સમય પસાર કર્યો -જે ઘણા ન હતાં અને તેને કારણે હંગેરી ટ્રાક્ટ સાથે પુરવઠામાં સામેલ કરી લીધા.

આખરે એક ચાંદની સુંદર રાતમાં મેં કુરીને મારી સાથે ફરવાનું આમંત્રણ આપ્યું અમે નહેર ઉપરના પુલ સુધી આગળ વધતા અમારી કારે નાનો રસ્તો પકડ્યો અને યોગ્ય જગ્યાએ પહોંચ્યા. મેં એક બાજુ કાર કરીને રોકી. ચંદ્ર પ્રકાશ નહેર પર થઈને અમારા પગો પર પડવા લાગ્યો. સમય યોગ્ય હતો.

અને મેં બધું જ ખોટું કહ્યું હતું : “કુરી” મેં શરૂ કર્યું, “હું ઈચ્છું છું કે તું મારી સાથે લગ્ન કરે, પણ ત્યાં સુધી ના પાડીશ નહિ તે કેટલું કઠણ હશે. મારા માટે કઠણ અને તારા માટે પણ ખરું.” અને પછી જે કામ હું માનું છું કે ઈશ્વરે મને આપ્યું હતું તે કામની રૂપરેખા મેં જણાવી. મેં તેને કહ્યું કે આવતા મહિને મારા જીવનનો એક ચોખ્ખો નમૂનો હશે. - અને જો તે પસંદ કરે તો તેની માટે પણ હશે “તું પણ ઘેલી થઈશ કુરી” મેં નિર્માલ્યપણે પૂર્ણ કર્યું. “પણ તું પણ કરે તેવું હું ઈચ્છું છું.”

હું પૂરું કરું ત્યાં સુધીમાં કુરીની મોટી આંખો પહોળી થઈ ગઈ હતી. તેણે મોં બોલવા માટે ઉઘાડ્યું. પણ મેં મારા હાથથી તેનું મોં દબાવી બંધ કર્યું. જ્યારે મેં તેને તેના એપાર્ટમેન્ટમાં પાછી ઉતારી ત્યારે તેની પાસેથી વચન લીધું કે હંગેરી દેશથી પાછો આવું ત્યારે મને જવાબ આપજે.

યુરોપની એ મુસાફરીમાં કેટલો બધો તફાવત! મેં વિચાર્યું કે આ વિભક્તિ કુરીને કંઈક શીખવશે: હું જાણતો હતો કે તે મને કેટલું બધું શીખવશે. પહેલા આટલા સરળાથી ટાયરો માઈલોનું અંતર કાપતા ન હતાં, પણ હવે ખચકાઈને મને યાદ કરાવતા હતા કે તેની માટે એક માઈલ આગળ છે.

સરહદ પાર કરવી સામાન્ય રીતે હવે મારી માટે મુશ્કેલ બની હતી. ચાહે પ્રથમ વખત સાહસથી મારે પકડાઈ જવું ન હતું. તપાસમાં અટકાયત ન થાય કોઈ પણ બાબત મને અલ્કમારની તારીખથી દૂર ન રાખે. અથવા શરણાર્થીની શીબીરમાં હંગેરીની વાતોથી ખાસ ભયભીત કરે પણ હું જાણતો ન હતો.

તેમ છતાં, ફરીથી દેવે દેખતી આંખોને બંધ કરી નાખી અને આખરે હું હંગેરીના ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં આગળ વધતો ગયો. ડેન્યુબી જગ્યાએ હું ઢાળને રસ્તે અનુસરતો હતો. ગીતમાં કહેલું તે પ્રમાણે તે સુંદર હતી - તેનો રંગ ભૂરો હોવાને બદલે ચોકલેટ જેવો છીંકણી ઘેરા રંગની હતી. મને ભૂખ લાગી અને નદી પાસે રોકાઈને બપોરનું ભોજન લેવાનો નિર્ણય કર્યો તેથી રસ્તાની કોરે ધૂળવાળી જગ્યાએ

હંકારીને ચોખ્ખા પાણીની ધાર નજીક ઊભો રહ્યો અને બહાર નીકળીને મારી પીકનીક ઉજવવા લાગ્યો. જો મારે સામાનમાંથી સ્ટવ કાઢવો હોય તો ઘણા ખોખાઓ ટ્રાક્ટ ભરેલા ખસેડવા પડે જેને સરહદે સિપાહીઓએ બેધ્યાન કર્યા હતાં.

જેવું મેં સીંગ અને ગાજરની બરણી ખોલી કે તુરંત ગર્જનાનો અવાજ આવ્યો. મેં ઉપર જોયું મારી તરફ એક ઝડપી હોડી પૂર ઝડપે આવી રહી હતી. મોજાઓ તો હોડી કરતા પણ વધુ ઉછાડતી હતી. તેની આગળના ભાગે મશીનગન લઈને સૈનિક ઊભો હતો. આખરે હોડી તુરંત શક્ય તેમ આડી અવડી સરકીને નદી કિનારે સ્વચ્છ ભૂમિ પર રોકાઈ મેં જોયું તો હોડીમાં બીજા બે સૈનિકો હતાં. આગળનો માણસ ઉતર્યો અને તેની પાછળ બીજો એક અનુસર્યો.

“પ્રભુ” તેઓ મારી પાસે આવ્યા ત્યાં સુધીમાં ધીમે અવાજે મેં કહ્યું, “મારી મદદ કરો અને મને ભય ન લાગે.”

પહેલા સૈનિકે મશીનગન મારી તરફ તાકી જ્યારે બીજો દોડીને કાર પાસે ગયો. હું સીંગ અને ગાજરને હલાવતો રહ્યો અને મેં કારનો દરવાજો ખુલવાનો અવાજ સાંભળ્યો.

હું ડચ ભાષામાં બોલવા લાગ્યો જેની મને ખબર હતી કે આ માણસોને તેની ખબર નહિ પડે.

“સારું, સાહેબ,” હલાવતા હલાવતા મેં કહ્યું, “આ રસ્તે તમને ઉતારી દેવા ચોક્કસ સારું રહેશે.”

સૈનિક પથ્થર બનીને મને જોતો રહ્યો.

“તમે જોઈ શકો છો” મેં આગળ ચાલું રાખ્યું, “હું ખાવાની તૈયારી કરું છું.”

મારી પાછળ બીજો દરવાજો ઉઘાડવાનો અવાજ આવ્યો. મેં મારા પીકનીક ખોખામાંથી બે બીજી થાળી કાઢી. “શું તમે મારી સાથે જોડાશો?” મેં મારા ભવંરો ઊંચા કરીને હાથ હલાવતા આમંત્રણના ઈશારા કર્યા. સૈનિકે પોતાનું માથું ફંગોળ્યું જેમ કે તે મારી પાસેથી કોઈ લાંચ લેનાર નથી. “સીંગ અને ગાજરની તો નહિ જ એહ?” મેં વિચાર્યું.

મેં બીજા સૈનિકને આસપાસ ફાંફાં મારતો જોયો. કોઈપણ ક્ષણે તે આ ખોખાઓ માટે મને ચોક્કસ સવાલ પૂછશે.

“ટીક” મેં મોટેથી કહ્યું, “જો તમને વાંધો ન હોય તો હું આગળ જઈને, ખાવાનું ગરમ છે ત્યાં સુધીમાં ખાઈ લઈશ.” મારી થાળીમાં મેં શાક કાઢ્યું અને તેમની દ્વિધાનો સામનો કરવો. શું એને કૃપા કહી શકું? છાવણીમાં તેઓએ મને કહ્યું

હતું કે હાલ હંગેરીમાં ખ્રિસ્તીઓને શંકાથી જોવામાં આવે છે. કેમ કે ઘણાઓએ બળવો થયો તેમાં આગળ પડતો ભાગ ભજવ્યો હતો.

પણ ના, અહિંયા ત્રણ વ્યક્તિઓને સાક્ષી આપવાની તક હતી. હાવભાવમાં સામાન્ય કરતા વધુ જાણી જોઈને મેં મારું માથું નમાવ્યું, મારા હાથો વાળ્યા અને લાંબી તથા ખરા હૃદયથી ભોજન માટે આભાર માનીને ખાવા જતો હતો.

આશ્ચર્યજનક બાબત બની. જ્યારે હું પ્રાર્થના કરતો હતો ત્યારે મારી કાર તપાસતા સૈનિકોનો કોઈ અવાજ આવતો હતો. જેવી મેં પ્રાર્થના પૂરી કરી દરવાજા અવાજ સાથે બંધ થયા અને બૂટનો અવાજ ઝડપથી મારી તરફ આવતો હતો. થોડી ક્ષણ બંને સૈનિક મારી નજીક આવીને ઊભા રહ્યાં. પછી અચાનક તેઓ ગોળ ફર્યા. તેઓ પોતાની પાછળ જોયા વગર પોતાની હોડી તરફ દોડ્યા કૂદીને અંદર સવાર થયા અને સફેદ ફૂવારામાં ગર્જના કરતા જતા રહ્યાં.

બૂડાપેસ્ટ એ સુંદર શહેર હતું જેને મારી મુસાફરીમાં જોયું હોય તેમાં બે પ્રાચીન નગરો હતાં. બુડા અને પેસ્ટ જેને ડેન્યુબી નદીના સામસામે છેડે બનાવવામાં આવેલા હતાં. પણ બળવો થયાની નિશાનીઓ બધી બાજુ દશ્યમાન હતી. ઈમારતોને ધબ્બા તથા ગોળીઓના કાણા દેખાતા હતાં, વૃક્ષો ઊખેડી નંખાયેલા, ટ્રામ રેલગાડીના પાટાવાળી નંખાયેલા હતાં.

મને પ્રોફેસર બી નું સરનામું આપેલું હતું, એવો માણસ કે જે બુડાપેસ્ટની પ્રખ્યાત શાળામાં શ્રેષ્ઠ પદ ધરાવતો હતો. જ્યારે મેં તેને મારા અનુવાદક તરીકે કામ કરવાનું કહ્યું હું તેના જવાબના ભયંકર પરિણામોની પ્રશંસા કરતો નથી. “હા, ચોક્કસ ભાઈ,” તેણે કહ્યું, “આની અંદર આપણે બંને સાથે છીએ” એ નિર્ણયે મારા મિત્રની રોજની કિંમત ચૂકવવી પડી.

પ્રોફેસર બી બાઈબલોની ભેટથી ઉલ્લાસીત થઈ ગયા. તેણે કહ્યું કે લગભગ અપ્રાપ્ય હતાં. તેણે મને કહ્યું કે ઢગલો ચર્ચ ખુલ્લાં છે અને પોતાની રીતે કાર્ય કરે છે. જેવું મને પસંદ હતું તેવો જ હું કાર્યરત રહીશ. લોકો સાથે વાત કરવી, પુસ્તકોનું વિતરણ કરવું મને પૂરા પાડવામાં આવ્યાથી થોડું જોખમ ઉઠાવવામાં કોઈ વાંધો નથી.

“થોડાં જોખમો?” મેં પૂછ્યું.

“સારું, તું જોઈ શકે છે કે બળવો તાજેતરમાં જ થયો હતો, અધિકારીઓ વિચારે છે કે દરેક ચર્ચમાંનું ભોજન કરવું તે પ્રપંચ રચવાનું સ્થાન છે.” જેઓએ સૌથી વધુ સહન કરવું પડ્યું તે તો પાળકો હતાં. જેઓ સર્વ બુડાપેસ્ટમાં હતાં તેઓને સૈનિક ટુકડીઓ સામે ગંભીર મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી ત્રીજા ભાગના લોકોએ

બંદીવાસમાં જવું પડ્યું ઘણાને છ વર્ષ લાંબી કેદ કરી. દરેક પ્રચારકે દર બે મહિને પોતાની પરવાનગી રીન્યુ કરાવવાની હોય, આ નિયમ તેમને સતત તાણ નીચે રાખતી હતી.

પ્રોફેસર બી તેમના એક મિત્રની મુલાકાતે મને લઈ ગયા. રીફોર્મ ચર્ચનો તે પાળક હતો. જેણે પોતાનો દરવાજો સાવચેતીથી ખોલ્યો ઉપર જોયું અમને અંદર લેતા પહેલા તેણે ખંડમાં આમતેમ જોયું. તેનો એપાર્ટમેન્ટ ચિત્રોથી ભરેલો હતો. અમુક પૂરા થયેલા હતા અને અમુકને માત્ર ચારે બાજુની ફેમ માળખું લગાવીને મૂક્યા હતાં. અમુક બુડાપેસ્ટના માર્ગો પરના દૃશ્યો જે કૂરતા પ્રગટ કરતા હતા તેના ચિત્રણની પ્રક્રિયા આગળ કરતી હતી.

આ માણસ વિશે મેં જાણ્યું તો તેને મંચ પરની સેવાથી બરખાસ્ત કર્યો અને કોઈ કારણ પણ ન આપ્યું. સભા દરમ્યાન મંચ પર બેસવા પણ દેવાતો ન હતો. તેમને ભય હતો કે તેમની હાજરીથી બીજાઓને સમસ્યા ન થાય તે કારણથી તે અને તેની પત્નીએ પોતાને તે સંગતમાંથી ખસી ગયા હતાં. તેના કુટુંબને ભૂખમરાથી બચાવવા તે પોતે ચિત્રો દોરતા હતાં. તે વહેલી સવારથી લઈને મોડી રાત સુધી તેમની સૌથી પ્રાથમિક જરૂરતો સંતોષવા કામ કરતા હતાં.

અમે ત્યાંથી ગયા પછી મેં પ્રોફેસર બીને પૂછ્યું કે આ પાળકની કફોડી સ્થિતિ કેટલી લાક્ષણિક હતી.

“સ્પષ્ટ લાક્ષણિક એવા ચર્ચો મધ્યે જેઓ સમાધાન કરતા નથી,” તેણે કહ્યું “પણ ઘણાએ સમાધાન કરી લીધું. તેઓએ રાજશાસન પદ્ધતિ સાથે માત્ર રાજનૈતિક બાબતોમાં જ નહિ પણ વિશ્વાસના પાયારૂપ બાબતોમાં પણ “સગવડ ભર્યું” કરી કાઢ્યું તેથી તેઓ સરકારના હાથાથી પણ વધુ થઈ ગયા હતાં.”

મેં પ્રોફેસર બી ને એવા એક ચર્ચમાં લઈ જવા કહ્યું અને તેણે કહ્યું કે પાળક સ્થાનિક શાળાના પર્વમાં બપોરે પ્રતિનિધિત્વ કરતા હશે. ચોક્કસ પાળક પુનઃદૃષ્ટિના સ્થાને ઊભા હતાં. થોડીક મિનિટો પછી તેઓ અમારી સાથે વાત કરવા આવ્યા.

“કદાચ તે જૂથની ત્રીજી હરોળ” તેણે કહ્યું, શાળાના બગીચામાં શ્રેણીબદ્ધ હરોળમાં બેઠેલા તરુણો, “તે અમારી મંડળીના હતાં.” દરેક બાળક એક ચળકતો લાલ સ્કાર્ફ પહેરેલો હતો તે એક પ્રતિક હતો તેણે સમજાવ્યું કે એ સારા નાગરિકની નિશાની હતી. સ્કાર્ફ રાખવાની એક જરૂરત એ હતી કે તેમના વાલીઓની ધાર્મિક અંધશ્રદ્ધાઓ પ્રત્યે “યોગ્ય વલણ ” ધરાવવું.

“કેવી અંધશ્રદ્ધા”મેં પૂછ્યું.

“ઓહ - ચમત્કારો અને ઉત્પત્તિની વાર્તા, મૂળ પાપ, પતિત માણસ બધી બાબતો”

“ઈસુ ઈશ્વર હતો તેની હકિકત વિશે શું?”

“તેઓ તેને સૂચિમાં ટોચ પર મૂકતા નથી.”

“તમે પોતે શું અનુભવો છો?”

પાળકે પોતાની આંખો નીચે કરી નાખી. “તમે શું કરી શકો છો....” પોતાના ખભા તેણે ઉછાળ્યા.

દેખીતી રીતે બાળકોનો અદ્ભૂત સમય હતો. ફરીથી મેં અજાયબ તાળીઓનો ગડગડાટ સાંભળ્યો જે મેં પોલેન્ડ અને ચેકોસ્લોવાકિયામાં સાંભળ્યો હતો. જેવું મેં આપોઆપ ચાલુ કર્યું કે વીસ સેકન્ડમાં જૂથનો તાલ શરૂ થઈ ગયો. ઢોલનો ધમધમાટ હથોડી જેવો દંડો ઢોલ પર ઠોકતા જાય એક જ લયમાં કલેપ, કલેપ, કલેપ. સંપૂર્ણ એક તાલ, સંયુક્ત એક સાથે. શાળાના આચાર્ય તાળીઓ ત્યાં સુધી ચાલુ રખાવી જ્યાં સુધી તે મારા હાડકાં સુધી ઉતરી ન ગયું. મેં જોયું કે પાળક ઉપર પણ એજ અસર થઈ હતી. મેં જોયું કે તે પોતાના હાથ ઉપર કરીને હલાવતા હતા એવી રીતે જાણી જોઈને તે પોતાની આંગળીઓ કાનમાં નાખવા ઈચ્છા હોય પણ હિંમત થતી ન હતી.

જ્યારે શાળાનો પર્વ પૂરો થયો ત્યારે તેઓ મને તેમનું ચર્ચ બતાવવા લઈ ગયા. તેઓ મારી સાથે સુધારેલ ગરમ પાણીના માળખાને નવી બારીઓને, પાછળના ભાગમાં રમતનું મેદાન વિસ્તૃત કરાયેલું હતું તે વિશે વાત કરતા હતાં અને અચાનક તેઓએ મને કહ્યું, “ભાઈ એન્ડ્ર્યુ, હું શું કરી શકું?”

મારી પાસે ત્વરિત જવાબ ન હતો. જો હું તેના જોડામાં પગ નાખીને ઊભો નથી રહ્યો તો હું તેને સલાહ કેવી રીતે આપી શકું? કહેવું સરળ હતું, “બળવાન થાઓ” પણ આ માણસ જાણતો હતો કે તેનું લાયસન્સ અને તેના કટુંબનો ટેકો જે સરકારના તાલ ઉપર નિર્ભર હતો.

હું તેમને સલાહ આપી શકતો ન હતો પણ તેમને પોલેન્ડ, ચેકોસ્લોવાકિયા, યુગોસ્લાવિયામાં ખ્રિસ્તીઓની વાર્તા કહી શકતો હતો કે જેઓ તેમની જેમ જ સમસ્યાઓનો સામનો કરતા હતાં. પણ ક્યારેય ખ્રિસ્તના ઉદ્ધારક પ્રેમનો પ્રચાર ચૂકતા ન હતાં. તેમના હૃદયોમાં આ પ્રેમ મને એવો લાગતો હતો કે લોકોને ભરોસો થશે કે વિશ્વાસની બીજી બાબતોનું સત્ય પણ પોતા માટે શોધી કાઢશે.

પ્રોફેસર બી એ મને ખાત્રી આપી કે હંગેરીમાં એવા પણ ચર્ચો છે જેઓ પોતાની આસપાસની મનાઈ હોવા છતાં પોતાના રસ્તાઓ શોધી કાઢે છે. સૌથી વધુ

રસપ્રદ દફનક્રિયા અને લગ્નવિધિ દ્વારા સુવાર્તાપ્રચાર.

પ્રોફેસર બી એ એક સવારે મને હંગેરીમાંના લગ્નમાં ભાગ લેવા આમંત્રણ આપ્યું.

“આવા લગ્નમાં તો ક્યારેય હાજરી આપી નહિ હોય,” તેણે વચન આપ્યું. “હવે ધ્યાનથી સાંભળ હું તને એક વિચિત્ર બાબત કરવાનું કહેવા જઈ રહ્યો છું. તને બોલવાની તક હશે અને જ્યારે તું બોલે ત્યારે નવવિવાહિત વર અને કન્યા માટેના અભિનંદનના શબ્દો ઝડપી પતાવી દેજે અને પછી તારે કઠોર શિક્ષાત્મક લોહી અને ભયંકર તારણનું ભાષણ પ્રચાર કરવાનો છે. જેની માટે આપણે પ્રાર્થના કરીશું.”

મારે હસવું પડ્યું.

“હસીશ નહિ,” પ્રોફેસર બી એ કહ્યું, આ જ રીતે આ દિવસોમાં અમે લોકોને પ્રચાર કરીએ છીએ. ઘરડાઓ દફનક્રિયા અને લગ્નવિધિ સિવાય ચર્ચમાં આવવાને ગભરાય છે. તેથી તેઓને આ રીતે પ્રચાર કરીએ છીએ. છેલ્લા અઠવાડિયે સરકારી અધિકારીએ મને કહ્યું, “હું શરત લગાવીને કહું છું કે રોજ રાતે તું તારા મિત્રોનું મૃત્યુ થાય તે માટે પ્રાર્થના કરે છે જેથી તું તારું ભાષણ અંદર કરી શકે.”

તેથી મેં લગ્નમાં પ્રચાર કર્યો અને પછી પ્રોફેસર બીને કહ્યું કે મેં બીજી રીત શોધી છે કે હોલેન્ડમાંથી શુભેચ્છાઓ લાવ્યો છું એમ કરીને પ્રચાર કરવો. એ વિચારથી હર્ષધિલા તે થઈ ગયા. તેમને તો ચળવળ તરત જ શરૂ કરવી હતી. તેથી તેઓ લોકોને ટેલીફોનથી વાત કરવા લાગી ગયા. એ જ રાતે અમે ઔપચારિક કપટવેશી જાગૃતિ સભા નગરના એક વિશાળ ચર્ચમાં આયોજીત કરી.

બીજી રાતે ફરી એક સભા યોજી પણ તે જુદા ચર્ચમાં હતી. અને એવી રીતે રાત પછી રાત. અમે સભાના અંત સુધી ક્યારેય જાહેર કરતા ન હતા કે બીજી સભા ક્યાં થવાની હશે. મુલાકાતે આવેલ ડચ માણસને સાંભળવા લોકો રસ્તા ઉપર પણ હરોળમાં ઊભા રહી જતાં હતાં. આ વધુ પડતું ધ્યાનકેન્દ્રિત કરનારું આકર્ષણ હતું. અને અમે ઝડપથી રીત શોધી કાઢી, માત્ર એટલું જ કહેતા હતા કે આવનાર રાતે સભા રાખવામાં આવેલ છે પણ ક્યાં થવાની તે જાહેરાત કરતા ન હતાં.

જ્યારે અમે મંચ ઉપર બેસીને રાહ જોતા કે સભાની શરૂઆત થાય, મેં જોયું કે પાળક સભાજનોમાં કોઈક ચહેરો શોધતા હતાં.

“તે ગુપ્ત પોલીસને શોધતા હતાં,” પ્રોફેસર બીએ સમજાવ્યું, “અમે ઘણાઓને ચહેરાથી ઓળખી કાઢીએ છીએ, બળવો થયા પછી કોઈ પણ કારણોસર મોટી ભીડને આકર્ષિત કરવી જોખમ ભર્યું હતું.”

વ્યાકુળતા અને ચિંતા ચેપી હતાં, તેથી ચળવળની અધવચ્ચેથી મેં પણ રાત્રીના સ્વપ્નમાં પોલીસ સાથેની સમસ્યાની શરૂઆત જોઈ હતી.

અને એક સાંજે પોલીસ આવી હતી.

પ્રોફેસર બીના ચહેરા પરથી મને ખ્યાલ આવી ગયો હતો.

“તેઓ અહિંયા છે,” તેમણે ગૂસપૂસ કરી અને મારે પૂછવાની પણ જરૂર પડી નહિ કે તેઓ કોણ છે. તેમણે મને ઈશારો કર્યો કે હું તેમને પાદરીના કપડાં બદલવાની ઓરડી સુધી અનુસરું બે માણસો સદા કપડામાં રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં. તેઓએ મને ઘણા બધા સવાલો પૂછ્યા અને પછી તેઓએ મને સવારમાં હાજર થવાનું લેખિત ફરમાન આપ્યું સાથે પ્રોફેસર બીનાને પણ મુખ્યમથકે હાજર થવાનું હતું.

“છેલ્લી વખતે આવું બન્યું હતું,” તેઓ જતા રહ્યાં ત્યારે પ્રોફેસર બીના મને કહ્યું, “બે માણસોની ધરપકડ કરી હતી અને લાંબા સમય સુધી તેઓ કેદમાં હતાં.”

સભા પછી સર્વ પાળકો પાળકના કપડાં બદલવાની ઓરડીમાં એકઠાં થયા એ નિર્ણય કરવા કે આપણે શું કરવું જોઈએ. પ્રોફેસર બીના એ સલાહ આપી કે તેમના ઘરે જઈને પ્રાર્થના કરીએ એ પ્રથમ વખત હતો જ્યારે હું તેમના ઘરે ગયો. હું ભૂલી ગયો હતો કે પ્રોફેસર યુરોપના સંગઠનમાં કેટલું મહત્વનું સ્થાન ધરાવતા હતાં : તેમનું ઘર વિશાળ અને રાયરચીલું હતું અને તેઓ આ પદનું જોખમ ઉઠાવી રહ્યાં હતાં.

પ્રોફેસર બીના પોતાના પુત્ર જાનોસ સાથે મારો પરિચય કરાવ્યો. જોતા જ તે મને પસંદ પડ્યો તેણે તાજેતરમાં જ લગ્ન કર્યા હતાં. અને જુવાન અધિકારી તરીકે સારું કામ કરતો હતો, છતાં તે પોતે ખ્રિસ્તીઓની સભા ઉપર નારાજગી દર્શાવવામાં વિરોધમાં ભાગ લઈને પોતાની કારકીર્દિ જોખમમાં નાખવા તૈયાર હતો. તે રાતે અમે સાત લોકો હતાં. આ સાતેય એવી રીતે એકઠા થયા હતાં જેવી રીતે પ્રથમની મંડળીની શરૂઆતમાં ખ્રિસ્તીઓ એકઠા થતાં હતાં. - ગુપ્તતામાં, મુશ્કેલીમાં - સાથે મળીને પ્રાર્થના કરતા કે ઈશ્વરના ચમત્કારિક હસ્તક્ષેપ દ્વારા અધિકારીઓ સાથેના સંઘર્ષથી અમને છોડાવવામાં આવે.

પ્રોફેસર બીના રહેવાના ઓરડામાં અમે પ્રાર્થના કરી, ઓરડાની વચ્ચે પડેલા કોફી ટેબલની ગોળ ફરતે બધા જ લોકો ઘૂંટણે પડીને પ્રાર્થના કરી. એક કલાક સુધી આતુરતાથી મધ્યસ્થીની પ્રાર્થના કરી. ઈશ્વરની અમારી જરૂરતના સમયે મદદ કરવાની આજ્ઞા કરી. અને અચાનક પ્રાર્થના કરવાનું બંધ થયું. બધાની સાથે

સમજાવી ન શકાય તેની ખાતરી અચાનક આવી કે ઈશ્વરે અમારી પ્રાર્થના જવાબ આપ્યો હતો.

અમે સર્વ ઘૂંટણો પરથી ઊભા થયા આશ્ચર્ય સાથે એક બીજા સામે પલકાર ઝબકવા લાગ્યા. મેં મારી ઘડિયાળ સામે જોયું. રાત્રીના ૧૧:૩૫ થયા હતાં. એ જ કલાકે અમને થઈ ગયું હતું કે આવતી કાલે બધું જ યોગ્ય થઈ જશે.

બીજી સવારે આશરે નવ વાગ્યાના સુમારે પ્રોફેસર બી અને હું મુખ્ય મથકે હાજર થયા. જ્યારે અમે રાહ જોતા હતાં. પ્રોફેસર બીએ મને કહ્યું કે તે કર્મચારીઓને સારી પેઠે જાણતા હતાં. શાખાનો મુખ્ય અધિકારી મંડળી પરના આમંત્રણમાં નિષ્ક્રિય હતો તેનો અવેજ અધિકારી પણ વધુ દયાળુ હતો.

“આપણે નિશ્ચિત છીએ” પોતાના હાથ પાછળ કરતા તેણે કહ્યું, “શાખાના મુખ્ય અધિકારીને મળવાનું થયું બહુ જ ખરાબ.”

સાડા નવ થયા, પછી દસ વાગ્યા, પછી અગ્યાર. અમે બંને જણા અમલદારશાહી દેશોમાં લાંબે સુધી રાહ જોઈ, કોઈપણ ધોરણો માટે લાંબી મોકૂફી હતી. આખરે બપોરે કારકૂન આવ્યો.

“આ રસ્તે આવો” તેણે કહ્યું,

પ્રોફેસર બી અને હું કારકૂન પાછળ લાંબી પરસાળમાં ચાલ્યા. અમે શાખાના મુખ્ય અધિકારીની કાર્યાલય પસાર કરીને આગળ વધતા રહ્યાં. પ્રોફેસર બીએ મારી સામે જોયું અને બંને ભંવરો આશા સાથે અદ્ધર કરી. આખરે અમે ઊભા રહ્યાં. કારકૂને સમજાવ્યું કે શાખાના મુખ્ય અધિકારી રાત પહેલા બિમાર થઈ ગયા હતાં. તેના બદલે હવે અવેજ અધિકારી તમોને સાંભળશે.

પ્રોફેસર બીએ તુરંત મારી સામે જોયું વીસ મિનિટ પછી અમે મુક્ત માણસો કાર્યાલય બહાર ચાલતા નીકળ્યા. કારકૂનને પૂછવાની જિજ્ઞાસા મને થઈ કે શાખાના મુખ્ય અધિકારી લગભગ કેટલા વાગ્યે બિમાર પડ્યા. આજ દિન સુધી મને ખાતરી છે કે તેનો જવાબ ૧૧:૩૫ રાતના હતો.

અધિકારીઓ સાથેના ઘર્ષણો સમય પૂરતા તો અટકી ગયા તેની સાથે બુટાપેસ્ટમાં આગળની સભાઓની પણ શક્યતાઓ અટકી ગઈ. પ્રોફેસર બીએ પૂર્વિય હંગેરીમાં દસ દિવસ બોલવાની મારી મુસાફર ગોઠવી, અને મારો અનુવાદક પણ શોધીને મારી સાથે મોકલ્યો.

જ્યારે હું પરત ફર્યો ત્યારે મુસાફરીનો અહેવાલ આપવા હું જાનોસ અને પ્રોફેસર બીને આપવા ગયો, ત્યારે જ મને ખબર પડી ગઈ કે કંઈ ગરબડ થઈ હતી. એક બાબત માટે પિતા અને પુત્ર અડધે દિવસે ઘરે એક સાથે હતાં. બંનેમાંથી કોઈએ

જણાવ્યું નહિ કે પહેલા જેવું રહ્યું નથી. તેઓએ મને અનુરોધ કર્યો કે બીજી સવારે હું તેમની સાથે નાસ્તો કરું મારું ઘરે જવા રવાના થયા પહેલા.

બીજી સવારે પણ મને નુકશાનની લાગણીનો અહેસાસ થવા લાગ્યો હતો. જેવી અમે ખુરશીઓ ટેબલ નીચેથી બેસવાને બહાર કાઢી કે જાનોસ ઊભો થયો અને પોતાના ખિસ્સામાંથી નાનું પડીકું કાઢ્યું. તે માત્ર પત્ર હતો જ્યારે મેં જાણ્યું કે ગુપ્ત સંદેશ શું હતો તેના શબ્દોની પૂરેપૂરી અસર સ્પષ્ટ રીતે સમજાય ગઈ.

“અમારી પાસે આભાર માનવાનો માત્ર થોડો જ સમય છે” જાનોસે કહ્યું, “તેં અમારા દેશમાં આવીને મોટું જોખમ કર્યું. અમે ઈચ્છીએ છીએ છે કે તું આ લઈને હોલેન્ડમાં રાહ જોતી છોકરી પાસે પાછો જા.”

મેં તેમને કુરી વિશે કહ્યું, ખોખાની અંદર પૌરાણિક સોનાની ઉપર હીરા જડીત માથામાં નાખવાની પીન હતી. મારા ચહેરા પરના હાવભાવ ઉપર તેઓ બધા જ હસ્યા. જાનોસે પોતાની જુવાન પત્નીના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યાં.

“અમે તારી સાથે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, એન્ડી, કે જવાબ તો હા જ હશે.”

ઘર તરફ હું ઓસ્ટ્રીયા પાર કરીને અડધે રસ્તે પહોંચ્યો હતો, રસ્તાની કોરે મેં મારો નાનો તંબૂ લંબાવ્યો, અડધી રાતે જ્યારે ભયંકર સ્વપ્નને કારણે હું જાગી ગયો. સ્વપ્નમાં મેં જોયું તો આખી પોલીસની ટુકડી લાલ ગણવેશમાં મારો પીછો કરતી હતી તેઓ તાળીઓ પાડતા પાડતા પાડતા હતાં. કોઈ રીતે મને થયું કે એને પ્રોફેસર બી સાથે કંઈક લેવા દેવા છે. મને ખાત્રી હતી કે તે કોઈ જાતની મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યાં હતાં. બીજે દિવસે જે પહેલું નગર આવ્યું ત્યાં જઈને મેં એક પત્ર મોકલ્યો.

હોલેન્ડમાં વાઈટમાં હું ગયો નહિ પણ સીધો જ હાર્લેમ ગયો. હોસ્પિટલમાં મને કહ્યું કે કુરી ત્રણથી રાતના અગ્યારની પાળીમાં નોકરી કરે છે. હું તેની રાહ જોતો હતો, જ્યારે તે મુખ્ય મોટા દરવાજે થઈને આવી. રસ્તા પરની વિજળીને લાઈટના પ્રકાશમાં તેના વાળ સોનેરી નહિ પણ તાંબાના લાગતા હતાં.

“હું પાછો આવી ગયો છું કુરી,” મેં કહ્યું, “અને હું તને પ્રેમ કરું છું, તારો જવાબ હા હોય કે ના, હું તને પ્રેમ કરું છું.”

કુરી પોતાના પગો ઉપર ઊભી થાકેલી જણાતી હતી. પણ જ્યારે તે તેનો થાક જતો રહ્યો હોય તેમ જણાતું હતું. “ઓહ, એન્ડી !” તેણે કહ્યું, “હું પણ તને પ્રેમ કરું છું. તું જોઈ શકે છે કે આ નાની મુશ્કેલી હતી ? મને તારી ચિંતા થયા કરતી હતી. ને ચૂકી ગઈ હતી, તારી માટે પ્રાર્થના કરતી હતી ચાહે ગમે તે હોય. તેથી હવે ચક્રમ મિત્ર કરતા, ચિંતાતુર પત્ની સારી છે ને?”

અનુસરતા અઠવાડિયે અમે બંને સાથે જઈને હાર્લેમમાંની ઘરેણાની દુકાને જઈને લગ્નની વીંટીઓની ખરીદી કરી. હોલેન્ડમાં એવો રીવાજ હતો કે સગાઈમાં ડાબે હાથે વીંટી પહેરાવે અને લગ્ન વખતે તે વીંટી જમણા હાથે પહેરાવવામાં આવે. કુરી અને હું કિલ્લાના સૌથી ઉપરના બેઠક ઓરડામાં વીંટી લઈ ગયા. અમે ખોખા ખોલ્યા અને વીંટી લઈને અમે એકબીજાની આંગળીઓએ પહેરાવી.

“કુરી” મેં શરૂઆત કરી, હું જાણતો ન હતો કે પ્રથમ વખત જે શબ્દ હું બોલવા જઈ રહ્યો હતો તે એક પ્રકારનો મુદ્રાલેખ અમારી માટે બની જશે. “કુરી, માર્ગ આપણને ક્યાં દોરી જઈ રહ્યો છે, શું આપણે જાણીએ છીએ?”

“પણ એન્ડી,” મારી માટે તેણે પૂર્ણ કર્યું. “ચાલો એકસાથે આપણે જઈએ.”

જ્યારે હું વાઈટ પાછો આવ્યો ત્યારે પ્રોફેસર બી તરફથી આવેલો પત્ર રાહ જોતો હતો. હંગેરી આવવા માટે ફરીથી આભાર માન્યો. તેમણે કહ્યું કે આ એકબીજા માટે સભ્યોની કાળજીના પાર્થિવ પૂરાવાથી મંડળી ખૂબ જ બળવાન થઈ તેમણે આશા વ્યક્ત કરી કે હું ફરી ત્યાં આવું અને અન્યો મારા પગલામાં પગ મૂકીને અનુસરશે.

“પણ” તેમણે કહ્યું, એ ખૂબ જ લાક્ષણિક છે કે અંદરખાને સમાચાર પ્રસરી રહ્યાં હતાં, “હું માનું છું કે કંઈક એવું બન્યું હતું જે મારે તારી સાથે વહેંચવું જોઈએ. એવું ન વિચારીશ કે તારી મુલાકાતનું આ પરિણામ આવ્યું હતું - તે તો ગમે ત્યારે થવાનું જ હતું. વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી રાજીનામું આપવાની મને ફરજ પડી હતી. નિરાશ થઈશ નહિ: ઘણા લોકોએ પોતાના તારનાર માટે ત્યજી દીધું હતું.”

ખાસ કરીને તું આ ઉત્તેજનનાં અતિ મહત્વના કાર્યથી ચલિત થતો નહિ. એ તારો ધ્યેય છે. એન્ડ્ર્યુ, જેમ અમને અમારો ધ્યેય છે. અમે દરરોજ તારે માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, જો કે હવે પછી તું અમારા વિશે સાંભળી શકીશ નહિ. આ પત્ર દેશમાં રહેતા એક મિત્ર દ્વારા તને પહોંચતો થયો છે. અમારા પત્રો પૂરેપૂરા તપાસાય છે. અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તારી સેવાઓ સતત દૃઢ થતી જાય

“ફરીથી તારે વ્યથિત થવાનું નથી. અમે પ્રભુની સ્તુતિ કરીએ છીએ.”

કૃત્રિમ મંડળી

કુરી અને મેં ૨૭મી જૂન ૧૯૫૮ના દિવસે આલ્કમારમાં લગ્ન કર્યા. ગ્રીતજે ત્યાં હતી અને શ્રી રીંગર્સ અને બીજા અન્યો જે કારખાનામાં હતા તેઓ તથા હાર્લેમથી બસ ભરીને નર્સો હતી. અંકલ હોપી લંડનથી પોતાની પત્ની જે મુસાફરી કરવાને સમર્થ નહતી તેમની શુભેચ્છાઓ લઈને આવ્યા હતાં. WEC મુખ્યમથકમાંથી મિત્રો સાથી કામદારો જે શરણાર્થી છાવણી હતી તેમાંથી આવેલા હતાં. અને ચોક્કસ કુરીની માતા અને મારા ભાઈઓ તથા બહેનો તથા તેમના કુટુંબો તો ખરા જ. મારે માટે જે ચહેરા હું ચૂકી ગયો હતો તે : ચેકોસલાવાકિયાનો મેડીકલનો વિદ્યાર્થી એન્ટોનીન હતો, યુગોસ્લાવિયાના ઝામીલ અને નિકોલા, હંગેરીના જાનોસ અને પ્રોફેસર બી હતાં.

અમે ઘણા બધા મિત્રો અને ભેટોની સ્વીકૃતિમાંથી પોતાને અલગ કરવામાં અંધારું થઈ ગયું હતું. હનીમૂન માટે અમે કાર્લ દ ગ્રાફનું ટ્રેઈલર ઘર ઉછીનું લીધું હતું. અમે ફાંસમાં હંકારવા વિશે રોમાંચકતાથી વાતો કરી હતી. પણ જ્યારે જવાનું થયું ત્યારે અચાકન ભાન થયું કે અમે કેટલા થાકેલા છીએ, કુરીએ પોતાની આખરી પરિક્ષાઓથી અને મેં મારા શરણાર્થી શીબીરોથી રાહત લીધી હતી જ્યાં મેં મારો મોટાભાગનો સમય સગાઈ કર્યા પછી પસાર કર્યો હતો. અલ્કમારથી થોડા માર્ગલ દૂર અમે હોલેન્ડની જૂજ રેસ્ટોરન્ટમાંની એક પાસે આવ્યા જ્યાં વૃક્ષોમાંથી ખાંચો

પડતો હતો. અમે તેની નીચે ટ્રેલર મૂકીને કોફી પીવા ગયા. તેના માલિક અને પત્ની એટલા બધા પ્રેમાળ હતા કે જ્યાં સુધી અમે રોકાયા ત્યાં સુધી ટ્રેલર તેમની માટે કોઈ સમસ્યા હતું નહિ. અમે ટ્રેલરને થોડું વધુ વૃક્ષો મધ્યે ગીચમાં લઈ ગયા અને અમારું હનીમુન ત્યાં જ પસાર કર્યું.

ભંગાર રાખવાની ઉપરની અંધારી અને ભેજવાળી ઓરડી હવે અંધારી અને ભેજવાળી બિલકુલ ન હતી રહી! મેં કેવા વિચાર કર્યા હતાં ! કુરીના સૂર્યોદય સાથે અને તેનો ગરમાવો આવવાથી આ જગ્યા હવે ઘર બની ગયું હતું.

અમારે રસોડું હતું નહિ તેથી ઘરમાં નળની જરૂર ન હતી. તેથી છત આમતેમથી ટપક્યા કરતી હતી. એ ક્યારેય બે રાત એક જ જગ્યાએ પસાર કરી હોય. જ્યારે એક સાથે હતા તો પછી કોઈ બાબતની ચિંતા શાની હોય?

જો કોઈ જગ્યાની સમસ્યા હોય તો કપડાના પોટલાની હતી. મેં આખા હોલેન્ડમાં બધી જ મંડળઓમાં શરણાર્થીઓ માટે છાવણીમાં કપડાની જરૂર વિશે વાત કરી હતી અને મારું સરનામું આપ્યું હતું. જ્યાં તેઓ સામગ્રી મોકલી શકતા હતાં. મેં ક્યારેય વિચાર કર્યો ન હતો કે કેટલા આવશે. તે તે ટપાલ દ્વારા, ગાડી દ્વારા, ટ્રક દ્વારા વાઈટમાંના મારા નાના ચોકમાં પોટલાને પોટલા જમા થઈ ગયા હતાં. આઠ ટન પહેલા વર્ષે જમા થઈ ગયા હતાં અને કોઠારમાં સંગ્રહ કરવાની સમસ્યા ગંભીર હતી. માર્તજેએ લગ્ન કરી લીધા હતાં અને તે પોતાના કુટુંબ સાથે સાસરે રહેતી હતી. પણ એરી અને જેલ્તજેને બીજું બાળક જન્મ્યું હતું અને કર્નેલિયસ તથા તેની પત્ની મેળા ઉપર રહેતા હતાં. કપડાં મૂકવા માટે અમારી ઓરડી સિવાય બીજી કોઈ જગ્યા ન હતી. કુરી અને મારે જ્યારે પણ ઘરની બહાર કે અંદર કરવાનું થાય ત્યારે અમારે કાયદેસર રીતે દર વખતે પોટલાઓને હડસેલી હડસેલીને જ જવું પડતું હતું.

તેના કરતાં તો જે ભયંકર બાબત એ થઈ હતી કે ઘણા કપડાં તો ધોયા વગર જ આપી દીધા હતાં. અમે ગંદાને ઘરની પાછળની જગ્યામાં ટબની અંદર ધોઈ નાખતા હતાં અને તેમને બ્રશ કરીને સુંગધી સ્પ્રે કરતા હતાં. તો પણ અમારી ઓરડી ચાંચડ વગર રહેતી ન હતી.

આટલા મોટા જથ્થાને મોકલવાની પણ એક સમસ્યા હતી. જ્યારે પણ જઈ મારી કારને બની શકે તેટલી છલોછલ ભરીને શીબીર ઉતારી દઉં, પણ તેમના ભલા માટે મારી વોલ્કસવેગન કાર અસંતુષ્ટ ટ્રક બની ગઈ હતી.

આ વખતે મારા કામની જગ્યાએ હું કુરી સાથે જવા ઉત્સુક હતો. હું ઈચ્છતો

હતો કે તે પોતાની માટે શીબીરને જુએ, એટલા માટે નહિ કે આ લોકો માટે તે સતત કપડા ધોવાનું અને તેને સારી રીતે વાળીને તૈયાર કરતી હતી તેમને મળવાનું હતું, પણ એટલા માટે કે એક નર્સ માટે આવી જગ્યાએ શું થઈ શકે. અને તેથી જે જથ્થો પાછળની સીટ પર છેક છત સુધી સ્વેટર, કોટ, પગરખા લઈને પશ્ચિમ બર્લીનની છાવણીમાં આવ્યા હતાં.

અમે પહેલો ફેરો ફિયરબંકર જગ્યાએ ખાલી કર્યો. આ જગ્યા પહેલા યુદ્ધ સમયે નાઝીઓ દ્વારા લશ્કરી સૈનિકાગારની ગતિવિધિઓ માટે ઉપયોગ કરાતી હતી, પણ હવે તેને શરણાર્થીઓના ઘરમાં તબદીલ કરવામાં આવી હતી. કુરીની આ પ્રથમ અંખી હતી જે તેણે છાવણીની ગંદકી જોઈ હતી અને એ રાતે તે જમી ન શકી.

મેં જાણી જોઈને વોકસમાર્સટ્રાસી જગ્યાની છાવણી બીજા દિવસે બતાવવા માટે ટાળી હતી. કારણ કે તે તો તેના કરતા ઘણી ખરાબ હતી. આ જૂના કારખાનાની ઈમારતમાં લગભગ પાંચ હજાર લોકો રહેતા હતાં. સ્થિતિ એટલી ખરાબ થઈ ગઈ હતી કે છોકરીઓએ પોતાનો દેહ ૫૦ ફેનિંગ - લગભગ ૧૫ સેન્ટમાં વેચતી હતી. અમારા પોટલા વિતરણ કેન્દ્ર સુધી કોઈ લઈ જતા હતાં. ત્યારે તરૂણોનું જૂથ બારીમાંથી ઝૂકીને અમારી ઉપર કચરો ઠાલવતા હતાં.

“તેઓ પર ગુસ્સે ન થઈશ” તેના કોટ ઉપરથી ભાજીના પત્તા ખંખેરતા, મેં કુરીને કહ્યું, “તેઓને આની સાથે કંઈ લેવાદેવા નથી માત્ર તેઓ તોફાન કરે છે.”

પણ મારી માટે સૌથી નિરાશા જનક છાવણી હોય તો તે હેનરી ડુનન્ટની હતી. કુરી અને હું છેલ્લે ત્યાં ગયા હતાં. આ છાવણીનું નામ રેડકોસના સ્થાપકના નામ પરથી પાડ્યું હતું. કેમકે અહિંયા ઘણા બધા વ્યવસાયિક લોકો ખાસ કરીને શિક્ષકોને મોકલવામાં આવતા હતાં. આ છાવણી મને એટલા માટે નિરાશ કરતી નહતી કે દૃશ્ય રીતે બીજી છાવણીઓ કરતા વધુ ગંદી હતી. પણ એટલા માટે કે અહિંના લોકો પોતાની પ્રજ્ઞાલિઓ જાળવવા અથાક પરિશ્રમ કરતા હતા અને આને કારણે અનિવાર્ય નિષ્ફળતાઓ વધુ દુઃખદાયક બનાવી દેતા હતાં.

એ બપોરે હું ડાયરેક્ટરના કાર્યાલય બહાર આવ્યો ત્યારે કુરીને એક પૂર્વીય જર્મનની સ્ત્રી જેના વાળ સફેદ હતાં તેની સાથે વાત કરતી હતી. તે સ્ત્રીએ પોતાનું નામ હેનરીયેટા જણાવ્યું. તેના સ્વભાવમાં એવું કંઈક હતું જે મને મીસ મિકલની યાદ અપાવતું હતું. અમે ભીડ વગરનો એક ખૂણો શોધીને એક કલાક સુધી બેસીને વાતો કરી. હેનરીયેટાએ અમને કહ્યું કે તે પોતે તેરથી ચૌદ વર્ષના બાળકોની શિક્ષિકા

હતી તે જગ્યાનું નામ સેકસોની હતું, અને ત્યાં ખરેખર સમસ્યા હતી.

“જો હું છ થી સાત વર્ષના બાળકોને શીખવતી હોત તો કદાચ મેં મારી આંખો બંધ કરી દીધી હોત. ” તેણીએ કહ્યું, “પણ ના, મેં તેમને જુજેન્ડ વિહિ નાં સમયમાં મૂકી દીધા.”

“જુજેન્ડ વિહિ ?”

“હા, તમે જોઈ શકો,” હેનરીયેટાએ કહ્યું, હું લ્યુથરન સંપ્રદાયની છું, અમારા ચર્ચમાં બાળકના જીવનમાં દંદીકરણ બહુ મોટી બાબત હતી, કદાચ સૌથી એકલો અલગ દિવસ ભેટો, વક્તવ્ય, અભિનંદનો, નવા વિશેષાધિકારો, જેમ કે છોકરાઓ માટે પુરું પેન્ટ, સર્વ ઉપરાંત તે ધાર્મિક દિવસ હતો. પ્રતિજ્ઞાઓ લેવામાં આવે અને વચનો અપાય.

અને પછી હેનરીયેટાએ અમને જુજેન્ડ વિહિ વિશે જણાવ્યું - જુવાનોની દેવાર્પણ વિધિ. હું સીધેસીધું જોઈ શકતી હતી કે મંડળી ઉપર અત્યંત ચતુરાઈથી આક્રમણ હતું. સરકારે ખ્રિસ્તી દંદીકરણ માટે પોતાની અવેજ ઉજવણી ગોઠવી હતી.

“જુજેન્ડ વિહિમાં ઈશ્વરની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞાને બદલે રાજશાસનની આગળ લેવામાં આવતી હતી.” હેનરીયેટાએ કહ્યું, “અને રાજશાસન આને ધાર્મિક વિધિ અને આ વચનોને બાંધી રાખનાર લાક્ષણિકતા તરીકે બહુ મોટી બાબત બનાવી દેતા હતાં. શિક્ષકોએ આખું વર્ષ વિદ્યાર્થીઓને આમાં ભાગ લેવા માટે તૈયાર કરવા પડતા હતાં.”

હેનરીયેટા બોલે તે પહેલા શું થયું હશે તે હું જોઈ શકતો હતો. “અને તમે ના પાડી દીધી.” મેં કહ્યું,

“મેં નકારી કાઢ્યું”

“આ બહાદુરીની બાબત કરી હતી”

હેનરીયેટા હસી પડ્યા, “ના,” તેણીએ કહ્યું, “હું ચોક્કસ બહાદુર નથી. હું માત્ર શાળાની શિક્ષિકા હતી જે નિવૃત્ત થવાની હતી. હું શહીદ પણ નથી. પણ હું આ અદ્ભૂત જુવાન લોકોને તે રાજશાસન ઈશ્વર હતાં તેનું શીખવી શકી નથી.” એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવતી કે લાયક વિદ્યાર્થીઓ ૧૦૦ ટકા આ કૃત્રિમ રીવાજમાં ભાગ લે. હેનરીયેટાના વર્ગમાંથી ૩૦ ટકા લોક હતાં.

પ્રથમ તેની ઉપર દબાણ હતું કે ઓછા લોકોને અનુકૂળ કરવા. રાજશાસનકર્તા અધિકારીઓ મૈત્રી મુલાકાતો અઠવાડિયે એક વખત લેતા. સ્વાભાવિક હતું કે દરેક શિક્ષક પાસેથી પોતાની શ્રેષ્ઠ ક્ષમતાની પોતાના બધા જ વિદ્યાર્થીઓને જુજેન્ડ વિહિમાં લઈ આવવાની અપેક્ષા રાખતા હતાં. બીજા વર્ષે અમુક બાબતો

બદલાઈ ગઈ હતી.

સારું, બીજા વર્ષે બાબતો એવી રહી ન હતી. “અને ખરેખર મારી ઉપર દબાણ વધાર્યું.” હેનરીયેટાએ કહ્યું, “અઠવાડિયાની મુલાકાત હવે રાત્રીની મુલાકાત બની ગઈ હતી. આખું અઠવાડિયું રોજ રાતે જુદા જુદા લોકો - અઠવાડિયા પછી અઠવાડિયા. એ જ જૂના વિષય પર ફરીથી ને ફરીથી અમે જતા હતાં. મારી વફાદારી ક્યાં હતી? શું મને ભાન થયું કે મને પ્રગતિ અટકાવી રાખવાથી દોષિત ઠરાવશે? લોકશાહીમાં આ ગંભીર ગુનો ગણાતો હતો.”

રાત પછી રાત મોડે સુધી તેઓ એપાર્ટમેન્ટમાં રહેતા હતાં. તેણીને ઢંઢોળતા, તેની ઊંઘ આવી ન જાય ત્યાં સુધી ભયભીત રાખતા. હેનરીયેટાને તુરંત ગુસ્સો આવ્યો. તેનું કામ જોખમાયું. અને તે દરમ્યાન બાળકો ઉપર દબાણ કરવામાં આવ્યું તેથી તેઓ સવાલ પૂછવા લાગ્યા કે બીજા દરેક લોક જૂજેન્ડ વિહિ માટે તૈયાર હતા તો તેઓ કેમ નહતા.

“અને તમે જોઈ શકો છો” હેનરીયેટાએ કહ્યું અને તે હવે રડવા લાગી, “હું ત્યાંથી ભાગી આવી. હું એ કરી શક્તી ન હતી. ત્યાંથી હું ભાગી આવી અને એ, તેણે હાથ સાફ કરતા કહ્યું કે આખી છાવણી મારી જેમ ત્યાંથી ભાગી આવેલા શિક્ષકોથી ભરાયેલી છે.” “તેથી તારે મારા માટે એવું વિચારવાની જરૂર નથી કે હું બહાદુર છું. કદાચ અમે બહાદુર બનવાની શરૂઆત કરી પણ અમે પડતું મૂક્યું. અમે બધાએ એવું જ કર્યું.”

હેનરીયેટા અને બીજા શરણાર્થીઓ સાથે વાત કરતા, ધીરેધીરે હું મંડળીનું ચિત્ર સર્વાંગી તરીકે જે સામ્યવાદ નીચે અસ્તિત્વમાં હતું તે જોતો હતો. હું મારા મનમાં બાહ્ય ઘેરાવા વિશે વિચારતો હતો. જ્યાં મારા અનુભવ પ્રમાણે અને બીજાઓના અહેવાલ પ્રમાણે કોઈ સ્તરની ધાર્મિક સ્વતંત્રતા રહેતી હતી: પોલેન્ડ, ચેકોસ્લોવાકિયા, યુગોસ્લાવિયા, હંગેરી અને પૂર્વ જર્મની. આનાથી વિશેષ જેઓ ત્યાંથી છટકીને નીકળી ગયા હતા તેમના પ્રમાણે આંતરિક વર્તુળમાં જ્યાં મંડળી વિરુદ્ધ આક્રમણ ચોક્કસ મજબૂત હતાં: રૂમાનિયા, બલગેરિયા, આલબેનિયા, અને રશિયા પોતે. હું જે કોઈ દેશમાં ગયો તે તો બાહ્ય ઘેરાવાના દેશો હતાં. હવે હું જાણતો હતો કે હું પૂર્વ જર્મનીમાં જવાનો હતો.

અહિંયા પશ્ચિમ જર્મનીમાં આવી મુલાકાત માટે રવાના થવાનું દેખીતું કેન્દ્ર હતું. પણ જયારે મેં કુરીને તે મુસાફરી વિશે પ્રસ્તાવ મૂક્યો, તો તેણે મારી સામે અસામાન્ય આંખોએ જોયું.

“ઓહ, એન્ડી !” તેણે કહ્યું, “ હું કેમ્પને કેવી રીતે મૂકી શકું ? કેટલું બધું કરવાનું છે અને કોઈ કરનાર નથી ! હું કેવી રીતે જઈ શકું ?”

મેં તેને વધુ નજીકથી જોઈ : તેના ગાલો ફફડતા હતાં તેની આંખો અસ્વાભાવિક જોતી હતી. મને થયું જો મેં તેને આવી જરૂરત અને તકલીફમાં ઝબોળી ન હતો તો સારું. લોકોને ત્રાસ સહન કરતા જોવું મારી માટે સહજ હતું. પણ એક નર્સ માટે શું કરી શકાય તેની તાલીમ અપાયેલી પણ સુવિધાઓ વગર કરવું - એ તો ચોક્કસ ત્રાસ જ હોય. તે શીબીરથી શીબીર પોતાના જેવી એક સ્ત્રી સાથે રાખીને જતી હતી: બધી ગોઠવણ કરતી માતાઓ માટે આ વર્ગ, ગરમ પાણી માટેની ટાંકી અહિંયા, એક જગ્યાએ જેઓને ટીબી ન હોય તેઓની થાળીઓ અને જેઓને ટીબી હોય તેમની થાળીઓ બંને અલગ રખાય. બપોરે તે વૈદકિય સારવાર માટે રાખતી હતી. જ્યાં કંઈ હોય, તાવ ગળાથી તપાસ, જૂના ઉઝરડા સાફ કરવા, ચેપી આંખો ધોવી, જરૂર પડ્યે દાંતોને પણ ઉખેડી આપતી હતી.

તેના પોતાની ખાતર, હું ઈચ્છતો કે તે આ વાતવરણની બહાર આવે તે પ્રયત્ન મેં શરૂ કર્યા. પણ તે ના પાડી દેતી. “તમે જાઓ” જ્યારે મોડા પડ્યા વગર પૂર્વ જર્મનીના વિજા આપ્યા ત્યારે તેણે કહ્યું, “હું ત્યાં આવીને શું કરીશ ? મને પ્રચાર કરતા આવડતો નથી. મને જર્મન બોલતા આવડતું નથી. મને કાર પણ ચલાવતા આવડતું નથી. પણ મને કિટાણું પડેલા જાજરૂને ઓળખી લેતા આવડે છે.” તેણે બીનચેપીઓ માટેની કિટ ઉઠાવી તે દિવસોમાં તેમનાથી એ દૂર રહેતી ન હતી. “જ્યારે તમે પાછા આવો ત્યારે એ વિશે મને બધું કહી સંભળાવજો.” તેણે કહ્યું.

અને તેથી અમારા લગ્ન જીવવની પહેલી વિભક્તિ શરૂ થઈ - મારી સેવા માટે નહિ પણ કુરીને લીધે.

હું પશ્ચિમથી પૂર્વ બર્લિન તપાસ કેન્દ્ર જે બ્રાન્ડેડ બર્ગ ટોર પાસેથી પસાર થયો.

જ્યારે રસ્તા નીચે હંકારતા શહેરના બે ભાગ વચ્ચેનો સ્પષ્ટ તફાવત દેખાતો હતો. હું થોડા ચીંથરેલા કપડાં માટે તૈયાર થયેલો, એવી દુકાનો માટે જ્યાં મોટા ફૂલદાન જગ્યા રોકી લેતા જ્યાં સૂટ લટકાવાના હોય, હરવાફરવા માટે જ્યારે યુદ્ધ પછી પુનઃનિર્માણ કરવાનું હોય.

જે બાબત માટે હું તૈયાર ન હતો તે તો શાંત રહેવું. રસ્તે કોઈ વાત કરતું ન હતું. જો દેશમાં દુઃખ આવી પડ્યું હોય તો તેના વિશે અસ્વાભાવિક લક્ષણ થાય.

અથવા ભયમાં જેમ જેમ સમય પસાર થતો ગયો મારા પોતાને તે ભય

અનુભવવા લાગ્યો. બધી જ જગ્યાએ પોલીસ હતી. તેઓ પુલો ઉપર, કારખાનાના પ્રવેશ દ્વારે, સાર્વજનિક ઈમારતો પર, અચાનક કોઈને પણ રોકી દેતા, પેટી/ ઝોળા તપાસતા, ખરીદીનો સામાન, નાની ચોપડીઓ તપાસતા. અને આ મનસ્વી સારવારની કોઈ ફરિયાદ કરતું ન હતું. કોઈ વિરોધ કરતું ન હતું. બિહામણી શાંતિ એ વિરોધની ઊણપનો ભાગ હતું કે જે શહેર ઉપર ઝેરી સર્પે ભરડો લીધો હોય.

લોકોની એકદમ ધારદાર શાંતિના વિરોધમાં સરકારનો મોટો અવાજ હતો. તે સર્વત્ર હતો, રેડિયો પર, લાઉડસ્પીકર ઉપર, જાહેરાતો પર નિતિવાક્ય દિવાલો પર ચિત્રાવ્યા હતાં. ધાબાની પાળીઓ પર, ટેલીફોનના થાંભલાઓ પર, નાની હાટડીઓ પર, દુકાનો, હોટલો, રેલ્વે સ્ટેશનો પર, જાહેરખબરોમાં બધી જ જગ્યાએ.

રેખાના નિરંકુશ વિશે મને આશ્ચર્ય થયું. પૂર્વ જર્મની ભયંકર અનાજની કમીથી પસાર થઈ રહ્યું હતું. સાહસિક ખેડૂતોએ સંયુક્તપણાના વિચારને દયાથી બિલકુલ લીધો ન હતો, તેઓ મોટી સંખ્યામાં છોડીને જતા રહ્યાં હતાં કે અનાજની કાપણી માટે માણસોની અછત પડી હતી. સરકારે યાંત્રીક પાક ઉગાવનાર ઉપર ઉત્પાદનનો બોજો નાખ્યો હતો. તેની સાથે વિશાળ જાહેરખબરની ચળવળ કરી હતી. અઢળક અનાજ થશે. કારણકે સામાજિક વ્યક્તિગત ખેડૂતના સાહસ કરતા ઉચ્ચ હતું.

ત્યાં માત્ર એક સમસ્યા હતી. જો ઘઉંને મશીનથી લણવા હોય તો તેને સૂકવવા દેવા પડે. હાથથી લણે તેના કરતા થોડા વધુ દિવસ તેને તાપમાં રહેવા દેવા પડે. અને તે જ વર્ષે ચોક્કસ વરસાદ પડ્યો. લણવાના સમયોમાં જ દરરોજ વરસાદ પડ્યો.

અને અચાનક આખા દેશમાં મોટા ચિત્રોમાં આ વિધાન દેખાતાની જાહેરાતો થવા લાગી.

Ohne Gott und Sonnen Schein Holen Wir Die Ernte ein

ઈશ્વર વગર અને સૂર્ય વગર
લણીશું અમે પાક

હું એ જોઈ શકતો હતો કે આ મુદ્રાલેખે ખરેખર લોકોને હચમચાવી નાખ્યા હતાં. એ તો ઈશ્વર વચ્ચે અને નવી રાજશાસન પદ્ધતિ વચ્ચે નિર્લજ્જ દ્વન્દ્વયુદ્ધ હતું. વરસાદ

પડતો રહ્યો અને પાક અંદર આવ્યો નહિ. રાતો રાત જે રીતે જાહેરાતો આવી હતી એ જ રીતે લોપ થઈ ગઈ, થોડીક મૂર્ખ કે જે રસ્તા પરના વિજળીની લાઈટના થાંભલાં હતાં ત્યાં લટકતી રહી હતી.

અને હવે સરકારે શુ કર્યું? નવા ચિહ્ન દેખાવા લાગ્યા, રેડિયો પર જાહેરાતો એ છાપામાં જાહેરખબરો કોઈને પણ તમે કહેવા દેશો નહિ કે અન્નની અછત છે. મબલખ અન્ન છે. કુદરતી તાકાતો ઉપર સામાજિકતાનો આ વિજયનો બીજો નમૂનો છે.

માત્ર ત્યાં અન્ન ન હતું.

હું પોતે કરિયાણાની દુકાને ગયો અને કંઈ મળ્યું નહિ. અરે રેસ્ટોરન્ટમાં પણ ન હતું.

વાર્તાનો નિરાશાજનક ભાગ તો એ હતો કે કોઈ પણ વ્યક્તિ છળ વિશે વાત કરતું ન હતું. અનુપસ્થિત અન્નનો ઉલ્લેખ ક્યારેય થતો ન હતો. લોકો શાંત થઈ ગયા હતાં.

પૂર્વ જર્મનીના ભાગમાં જેમાં મને વધુ રસ હતો તે કે સેકસોનીના દક્ષિણ ક્ષેત્રની આસપાસનું કેન્દ્ર હતું તે કારણ કે મેં હેનરીયેટા પાસેથી સાંભળ્યું હતું તથા અન્ય શરણાર્થીઓ પાસેથી પણ સાંભળ્યું હતું કે ત્યાં મંડળી જીવંત હતી. હું તૈયાર ન હતો કે તે કેટલી જીવંત હતી. જર્મની વિરોધાભાષની ભૂમિ હતી. એક હાથે તે ખૂબ કઠણ દેશ હતો મેં તેમાં બળજબરીથી આવવાનું કર્યું હતું. : જ્યાં બિનસિદ્ધાંત અને પોલીસ દમન સર્વોચ્ચ સ્થાને હતું. અને છતાં એ જ સમયે પૂર્વ જર્મનીમાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતા વધુ હતી કે જે મેં બીજા અન્ય સામ્યવાદ દેશોમાં જોઈ હતી.

સેકસોનીમાં જે માણસનું નામ મને આપવામાં આવ્યું હતું. તે હતો વિલહેમ તે લ્યુથરન સંગતનો પૂર્ણસમયી જુવાન કાર્યકર હતો. જે ગામમાં તે તથા તેની પત્ની માર રહેતા હતાં. તે પર્વતીય, તથા રાજ્યનો સૌથી વધુ લાકડાનો વિસ્તાર હતો. તેનો આગળનો ભાગ જોવામાં એટલો રમણીય હતો કે નીચાણ પ્રદેશમાં રહેતા દરેક ડચના માણસોના હૃદયમાં તેના પ્રત્યે ઈર્ષા થાય. નાની મોટરબાઈક બહાર હતી, એ બાઈક કે જેની પર વિલહેમ ઉનાળા, શિયાળા, અને ચોમાસામાં આખા પૂર્વ જર્મનીમાં ફરતો રહેતો હતો.

વિલહેમ મને દરવાજે મળ્યો અને વગર ખચકાટે મને આવકાર્યો. અમે મારના ચીનાઈ માટીના રસોડાના ટેબલ ઉપર કોફી પીતા હતાં ત્યારે મેં પડદા પાછળના મારા મિશન વિશે કહ્યું.

“સારું, મને આનંદ છે કે તું અહિંયા આવ્યો છે.” વિલહેમે કહ્યું, તેણે ખાંસી ખાવાનું બંધ કર્યું. સૂકી ખાંસી જે તેના આખા માળખાને રીબાવતું હતું. “અમને જે કંઈ મળે તે ઉત્તેજનની અમારે જરૂર છે.”

“ઉદાહરણ તરીકે શું તને બાઈબલની જરૂર છે” મેં તેને પૂછ્યું, “મારી પાસે થોડા જર્મન બાઈબલ છે.”

“ઓહ, અમારી પાસે ઢગલો બાઈબલ છે.”

મેં આને પહેલા સાંભળ્યું હતું કે ધીમી ભરતીની રાહ જોતા હતાં હકિકતમાં ત્યારે થોડા જ બાઈબલ હતાં. પણ માર મને નાના બાઈબલ અભ્યાસમાં દોરી ગઈ અને હું વિચારતો કે હું ઘરમાં જ ત્યાં કબાટમાં બાર જેટલા બાઈબલ હતાં. મેં તેમાંથી એક લીધું અને પૂર્વ જર્મનીમાં છપાયેલ પ્રત જોઈ. “ડચ પ્રજાસત્તાક લોકશાહીમાં તેને છાપવામાં આવેલ,”

“હું તને અમુક બીજી સ્વતંત્રતા વિશે કહીશ.” વિલહેમે કહ્યું, “અમારી પાસે અહિંયા સેમીનરી ઈશ્વરવિદ્યાશાળાઓ છે જે રાજનૈતિકમાં તબદીલ નથી થઈ પણ તેઓ ખ્રિસ્તીઓમાં પરિવર્તિત કરે છે. અમે સુવાર્તિક યળવળો કરીએ છીએ જેમાં હજારો લોકો ખેંચાય છે. અમે લ્યુથરન મંડળીમાં જ એટલા સામર્થ્યથી કાર્યરત છીએ કે મને આશ્ચર્ય થાય કે જે તમે હોલેન્ડમાં જોતા હશો.”

“પણ - તમે કહ્યું કે તમને ઉત્તેજનની જરૂર છે.”

અચાનક વિલહેમ મુઠ્ઠી વાળી મેં આંગળીના સાંધા સફેદ થતાં જોયા.

“અમે યુરોપમાં ખૂબ જ મહત્વનું યુદ્ધ લડી રહ્યાં છીએ. અહીંયા જર્મનીમાં સામ્યવાદીઓ નવા પ્રકારની “સોદાબાજી” કરવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યાં છે, મારા મતે તે બહારની સતાવણી કરતા વધુ ભયાનક છે. શું તું અમારી સીનડની સભામાં આજે આવીશ? તું પોતે જોઈશ કે હું શાના વિશે વાત કરું છું.”

મેં તેમને સલાહ આપી કે તે મારી કારમાં આવે અને મારે આભાર સાથે મારી સામે સ્મિત કર્યું. “વિચિત્ર મોટર બાઈક છે,” તેણીએ કહ્યું, “તેનાથી તેને કફ થઈ જાય છે. હજારો કિલોમીટર બધા જ પ્રકારના વાતવરણમાં અને ડોક્ટરે તેને બે વર્ષ પહેલા કહ્યું હતું કે તારે ઠંડી હવાથી દૂર રહેવું.”

વિલહેમે તેનો હાથ દબાવ્યો. “માર ચિંતા કરે છે” દિલગીર થઈ તેણે મને કહ્યું, “પણ જો તું આખા દેશના જુવાનોને પહોંચવા માગે છે તો તું શું કરીશ?”

કારની અંદર તે પોતાના વિષય પર પાછો આવ્યો. “એ થશે અમે જર્મન જે પ્રથમ પકડાયા હતાં,” વિલહેમે કહ્યું, “તમે બળવાન હાથોની વ્યૂહરચના મંડળી સામે તેને બળવાન કર્યા વગર કરી ન શકો. એવું હંમેશાં જ રહે છે. સતાવણીમાં

માણસ પોતાના વિશ્વાસને જુએ છે કે તે લડવાને યાથાયોગ્ય છે.

અને આ છણાવટ છે જ્યાં ખ્રિસ્તીપણું હંમેશાં ઊભુ રહી શકે છે. ખરો ભય તો આડકતરી રીતેના આક્રમણ દ્વારા આવે છે. જ્યાં વ્યક્તિને મંડળીથી લલચાવીને દૂર લઈ જવાય છે તે પણ તે બળવાન બને તેની તક મળ્યા પહેલા. જ્યારે તું આજે સાંભળે ત્યારે તારી આ બાબત તારા મનમાં રાખજે.”

આ સીનડ સભા એટલા માટે બોલાવવામાં આવી છે કે સમસ્યાને ધ્યાન પર લઈ શકાય જેને કૃત્રિમ મંડળી તેઓ કહે છે. પાળક પછી પાળક વારાફરતી ઊભા થઈને આંકડાઓ વાંચે છે, પહેલાં તો હું સમજી શકતો ન હતો. “આવકાર સભા ૩૫ ટકા. જુવાનોની દેવાર્પણવિધિ ૫૫ ટકા, લગ્ન ૪૫ ટકા, દફનવિધિ ૫૦ ટકા.”

પણ વિલહેમ જેમ બોલતો હતો આ આંકડાઓની સમજૂતી યોજનાની વિસ્તૃતિ મારા મગજમાં પ્રગટ થવાની શરૂઆત થવા લાગી. ભાન થવા લાગ્યું કે હવે તે મંડળી વિરુદ્ધ સીધા આક્રમણમાં આવવાના છે, રાજશાસન પદ્ધતિએ નવી દિશા પકડી હતી. ઈશ્વર અને ધાર્મિક અંતર્જાનની જગ્યાએ રાજશાસન અને દેશભક્તિની લાગણીને અવેજ તરીકે પ્રયાસો કરાઈ રહ્યાં હતાં. મંડળી પ્રાચીન જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને ખ્રિસ્તી વિધિઓની નિખાલસ નકલ કરીને રાજશાસનકર્તા ધાર્મિક વિધિઓ કરતા હતાં.

ઉદાહરણ તરીકે, બાપ્તિસ્માની જગ્યાએ સ્વાગત સભાના આકર્ષક નામ નીચે અવેજી કરતા હતાં. તે વખતે બાળકનું નામ કાયદેસર નોંધણી કરાતું હતું. તેના સંબંધીઓ, મિત્રો, સગાઓને ઉજવણીમાં આમંત્રણ અપાતું હતું. વાલીઓ તરફથી બાળકોને સરકારી અધિકારીઓ સામે લાવવામાં આવતા જેઓ તેમને રાજશાસન પદ્ધતિના નવા સભ્યોને કાયદેસર વિધિ કરીને સ્વીકારતા હતાં.

અને રાજ્યની લગ્ન મોટી ભક્તિસભા હતી. ખંડમાં રીવાજ હતો કે બે લગ્નો સાથે કરાય એમાંનું એક લગ્ન સરકારી અધિકારી દ્વારા અને ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે ચર્ચમાં કરાતું હતું. નવી રાજશાસન પદ્ધતિમાં બંને ભૂમિકા પોતે ભજવાતા હતાં. કાયદાકિય લગ્ન પછી સત્તા બીજી ભક્તિસભા શરૂ કરતા, તે મફત રહેતી, જેમાં બધાને આમંત્રણ અપાતું જેમાં ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે નવદંપત્તિને સામાજિક સંસ્થામાં સ્વાગત ફૂલોથી તથા ભોજન સમારંભથી કરાતું એ અપેક્ષા સાથે કે તેઓ ખુશ અને ફળદાયી રહે.

એવી રીતે દફનવિધિ માટે પણ સત્ય હતું. સભા સાદી, પ્રતષ્ઠિત વિધિ, મફત કરે અને ફરીથી ચર્ચની ભક્તિસભા પણ યોજે. લોકશાહીના આ સિપાહી

માટે માનવીય સ્વતંત્રતાના યુદ્ધમાં તેમની ભૂમિકા વિશે પ્રશંસા કરવામાં આવતી.

અને ચોક્કસ સૌથી નિર્લજ્જ સ્પર્ધાત્મક હતી જુવાનોની દેવર્પણવિધિ, જૂજેન્ડ વિહિ જેના વિશે હેનરીયેટા પાસેથી મને માહિતિ મળી હતી. આ બધુ ખાસ અસરકારક સાબિત થયું હતું કારણકે લોકો તરફ વાળી દેવામાં આવ્યું હતું તે એવી ઉંમરે જ્યારે સ્વીકૃતિ દૈવિય રીતે મહત્વનું હતું. જુવાનના જીવનનો પ્રભાવશમ સમય હોવાથી તેમને કહેવામાં આવતું કે પોતાના દેશને અથવા મંડળીને અનુસરવાનું પોતાનું મન બનાવી લે. બાળકો ઉપર તેમના વર્ગમિત્રોનું ખૂબ જ દબાણ રહેતું કે તેઓ ચર્ચની બેઠકો વચ્ચે માર્ગે અનુસરવું અને સત્તા તરફથી આશાવાદ મેળવે.

આંકડાઓ આગળને આગળ વધતા ગયા. જૂજેન્ડ વિહિમાં ૭૦ ટકા, દફનવિધિમાં ૩૦ ટકા આ આંકડાઓનું ખરું મહત્વ મને ત્યારે સમજાયું જ્યારે વિલહેમે સમજાવ્યું કે તેઓ મંડળીના આગેવાનોને રજૂ કરતા અને આ ટકા એ હતા જેઓએ ધાર્મિક વિધિઓના વધારામાં ન હતાં લેતા. પણ સત્તાના રીવાજો ગ્રહણ કરનાર આગેવાનો હતાં.

“સૌ પ્રથમ” વિલહેમે મને કહ્યું, “ચર્ચોએ બિનસમાધાનકારી સ્થાન સત્તાની સેવાઓ જે ભક્તિસભા માટે હોય તેના વિરોધમાં લીધું. જો જુવાન દેવર્પણવિધિમાં ભાગ લે તો તેને દઢીકરણની વિધિ પ્રાપ્ત થઈ ન શકે.”

આને કારણે જુવાનો કપરી સ્થિતિમાં આવી જતાં અને એવી જ ચિંતામાં મૂકાય તેવું રાજશાસન ઈચ્છા હતાં. સરકારના પહેલા વર્ષના પ્રયોગમાં દઢીકરણમાંથી ૪૦ ટકા લોકો પાછા પડ્યાં. બીજા વર્ષે આંકડો ૫૦ ટકાનો થયો. અને દર વર્ષે સ્થિતિ ખરાબ થતી ગઈ. ઘણા બધા નિશ્ચિતવિધિ કરનાર પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચો ટૂંકે ટૂંકે પોતાનું સ્થાન ઠીલું કરતા રહ્યાં એ કહેતા કે એક વર્ષ જૂજેન્ડ વિહિમાં ભાગ લીધા પછી બાળક ચર્ચમાં સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરી શકશે. રોમન કેથોલિક મંડળીએ તેમ છતાં ઠીલું મૂક્યું ન હતું અને આને કારણે આવેશી પ્રોટેસ્ટન્ટો દ્વારા તેમની પ્રશંસા થતી હતી.

“આ તો રાજ્યનિષ્ઠાની ખુલ્લી લડાઈ હતી” વિલહેમે કહ્યું, “અને ચર્ચો હારી રહ્યાં હતાં જ્યારે તમારા વર્ગમિત્રો હા કહેતા હોય ત્યારે ના પાડવું ઘણું મુશ્કેલ કહેવાય.”

ચર્ચો વિરુદ્ધના આ ચાલાક આક્રમણનો સામનો કરવામાં પીછેહઠ કરી હતી. વિલહેમે મને કહ્યું, આક્રમણ બનવાને બદલે તેઓ ખાનગી ધાર્મિકતા અને અલગતાના વલણમાં વધુને વધુ ખેંચાતા જતા હતાં.

“તું અમારી પાસે આવ્યો છે તેથી અમને અહિં આનંદ છે,” તેણે કહ્યું,

તમે અમને મદદ કરી શકો છો એ યાદ રાખીને કે મંડળી કોઈ એક દેશ કરતા અથવા એક રાજનૈતિક દૃશ્ય કરતા મોટી છે. અમે ભૂલી ગયા હતા કે દેવની સાથે અમારા પક્ષે જીતી શકીશું.

તે જવાની તૈયારી કરતો હતો. તેણે કહ્યું, જુવાનોના જૂથની અર્ધમાસિક મુસાફરી માટે જવાનું હતું. તેણે મને પોતાની સાથે જોડાવવાનું આમંત્રણ આપ્યું. મને તારી સંગત પસંદ છે. અને - સ્મિત સાથે - મારને પણ તારી કાર ગમી ગઈ.

અને તેથી લગભગ બે અઠવાડિયા સુધી હું દક્ષિણપૂર્વીય જર્મનીમાં મુસાફરી કરી, અદ્ભૂત સ્વતંત્રતા સાથે પ્રચાર કરતો વિવિધ મંડળીઓમાં જ્યાં અસંખ્ય બાઈબલ, અસંખ્ય સાહિત્ય, વિશાળ ખુલ્લી સુવાર્તાપ્રચારની સભાઓ- અને સૌથી નિરાશ કરાયેલ મંડળીઓ હતી જેમને પડદા પાછળ મળ્યો હતો.

પ્રાથમિક રીતે એ બાર દિવસો દરમિયાન, માત્ર એક જ ભાષણ ફરીથીને ફરીથી જુદી સો જેટલી આવૃત્તિમાંથી આપ્યું હતું. મેં જર્મન ખ્રિસ્તીઓને મિશનરી બનવાની વિનંતી કરી. કારણ કે મારો અનુભવ રહ્યો છે કે મિશનરી મંડળી એ જીવંત મંડળી હોય છે.

પહેલી મંડળીમાં જ્યાં મેં આ સલાહ ઉચ્ચારી ત્યારે પાળક ઊભા થઈ ગયા અને ગરમ થઈને બોલ્યા, “ભાઈ એન્ડ્રયુ, તારી માટે મિશનરી કાર્ય વિશે બોલવું સરળ છે કારણ કે તું ચાહે તો ગમે ત્યાં જઈ શકે છે. પણ અહિંયા પૂર્વ જર્મનીમાં અમારી માટે શું? અમે તો દેશ પણ છોડી શકતા નથી.”

“થોભો!” મેં કહ્યું, “અત્યારે તમે જે બોલ્યા તેના વિશે જરા વિચાર કરો. મારે પૂર્વ યુરોપ આવવા માટે લાંબી અને મોંઘી મુસાફરી કરવી પડે છે. પણ તમે તો અહિંયા જ છો! તમારા દેશમાં હાલ કેટલા રશિયન સૈનિકો છે? હું માનું છું લગભગ પાંચ લાખ તેમના વિશે તમે શું વિચારો! આ પહાડોમાં કેટલા બધા જર્મન છે જેઓ પ્રભુ પાસે આવેલ નથી? તમે પોતાને ફરિયાદ ન કરો કે તમે મિશનક્ષેત્રમાં જઈ શકતા નથી. ઈશ્વરનો આભાર કે તેમણે મિશન ક્ષેત્ર તમારી સુધી પહોંચાડ્યું.”

અને પછી મેં બાઈબલની વાર્તા એક માણસ વિશે વિસ્તારથી કહી જે બાબત હું તેમને કરવાનું કહેતો હતો તે સંદર્ભમાં કહી.

મેં તેમને રોમમાં પાઉલ બંદીખાનામાં બે સિપાહીઓની વચ્ચે હતો તે સમયની વાત કહી. “હવે ત્યાં બે શક્યતાઓ હતી.” મેં કહ્યું, “એક હતું કે ત્યાં બેસીને તે બહાર જઈ નથી શકતો તે વિશે ફરિયાદ કરે અથવા બીજું, તે પરિસ્થિતિનો તે ઉપયોગ કરે. સારું, પાઉલે ઈશ્વરનો આભાર માનવાનું શરૂ કર્યું. તેની પાસે બંધક પ્રેક્ષકો હતાં. તેણે સુવાર્તાપ્રચાર શરૂ કર્યો. અમુક ક્ષણો પછી સિપાહી બદલાઈ ગયો.

: બે વધુ સૈનિકો અંદર આવ્યા. પાઉલે બે નવા માટે ઈશ્વરનો આભાર માન્યો અને ફરી શરૂ કર્યું. અને પરિણામ આવ્યું કે આ માણસો પણ ખ્રિસ્તના વિશ્વાસી બની ગયા. પાઉલે કાઈસરના ઘરનાઓથી જ ત્યાંની ત્યાં મંડળીની શરૂઆત કરી. અને મને લાગે છે કે પડદા પાછળ ખ્રિસ્તીઓનું આ અતુલ્ય મિશન છે.”

અંદરના વર્તુળનાં કિનારે

પૂર્વ બર્લિનથી પાછો ફરીને શીબીરથી શીબીર હું કુરીને શોધતો હતો. જ્યારે આખરે મેં તેને શોધી કાઢી ત્યારે તે પાંચ અને છ વર્ષના બાળકોના માથામાં જૂની તપાસ કરતી હતી, ત્રણ અઠવાડિયાના ઓછા સમયમાં તેનામાં આવેલા બદલાણથી મને આઘાત લાગ્યો તેનું વજન ઘટી ગયું હતું. તેની ચામડી વિચિત્ર પીળાશવાળી થઈ ગઈ હતી, તેની આંખો ફરતે ગોળ કુંડાળા થઈ ગયા હતાં.

મેં મારા પોતાને દોષિત ઠરાવ્યો કે હું તેને અહિંયા લાવ્યો અને તેને એકલી મૂકીને ગયો. બર્લિનથી એક બાબત હું પ્રયત્ન કરવાનું ઈચ્છતો હતો કે કિંમતી સામાન બાઈબલ યુગોસ્લાવિયામાં બેલગ્રેડના ચર્ચને આપતો આવું જ્યાં માત્ર સાત લોક પાસે જ બાઈબલ હતું. મારા પૂર્વ અનુભવથી મને જાણ થઈ હતી કે બર્લિનમાંની તેમની વાણિજ્ય દૂતાવાસ એ જગ્યા જ્યાં વિઝા માટે અરજી કરી શકાય પણ હાગૂમાં નહિ.

હવે જ્યારે મારી પત્નીના કરચલી જેવા ચહેરાને તથા ભયભીત આંખોને જોઈ ત્યારે યુગોસ્લાવિયાની મુસાફરી યાદ આવી જ્યાં બમણા હેતુ પારપાડી શકાય. કેવી શ્રેષ્ઠ જગ્યા જે શીબીરની કંપારી ભૂલી જવાય એટલી સુંદર ભૂમિ હતી. - જે રમણિય મે ક્યારેય જોઈ નથી. તેથી મેં અમારા બંનેના પાસપોર્ટ લીધા યુગોસ્લાવની વિદેશ કાર્યાલયમાં મોકલ્યા બાકીના દિવસો બાઈબલ ખરીદવામાં પસાર કર્યા.

કુરીએ ફરી મને દલીલ ધરી. શીબીરમાં ઘણું બધું કરવાનું હતું તે યુગોસ્લાવિયા આવીને કશું જ થશે નહિ - પહેલા હતો તે જ વાંધાઓ રજૂ કર્યા. પણ આ વખતે તેની પોતાની તબિયતને આગળ રાખીને માન્ય રાખી નહિ અને અમે બંને પ્રથમ વખત પડદા પાછળ જવા નીકળ્યા.

જો કુરીની બિમારીની વાત ના હોત તો જે સારી થવાને બદલે ખરાબ થતી હોય તેમ લાગતું હતું, તો તે મુસાફરીનું પ્રથમ અઠવાડિયું સંપૂર્ણ હોત. આ વખતે સરહદના રક્ષક સિપાહીઓ ભાગ્યે જ અમારા સામનની ચકાસણી કરતા હતાં. તેઓ અમને નવપરણિત યુગલ તરીકે જોતા હતાં અને સમુદ્રકાંઠેના જોવાલાયક સ્થળોની મુલાકાત લેવાનું તથા કુદરતી સૌંદર્યની મજા માણવાની સલાહ આપતા હતાં. ભવિષ્યના દાણચોરીના હેતુ માટે જ્ઞાનનો નવો ટુકડો સંગ્રહ કરી લીધો : પુરુષ અને સ્ત્રી સ્વાભાવિક મુસાફરી જૂથ બનાવે અને એકલો માણસ મુસાફરી કરતો હોય તેના કરતા ઓછા શંકા પાત્ર બને છે.

ઝામીલ અને નિકોલાએ આનંદના આંસુઓથી શુભેચ્છા પાઠવતા ઊભા હતાં. જ્યારે ચર્ચ પછી ચર્ચમાં અમે નવા બાઈબલ લઈ ગયા ત્યારે સભાજનોએ ભાગ્યે જ પોતાની આંખો પર ભરોસો થતો હતો. અને પછી બધા જ કુરીને મળ્યા : કુરીને સ્ત્રીઓએ ચુંબન કર્યા અને પુરુષોએ મારી પીઠ થાબડી.

છ દિવસ સુધી બાબતો સારી ગઈ. નિકોલા મારી માટે ફરી ભાષાંતર કરતો - તેને દંડ અને ચેતવણી પછી પણ તેણે તેવી જ મદદ કરી - પૂર્વ જર્મનીમાં જે દર્શન મને મળ્યું હતું તે મેં યુગોસ્લાવિયાની મંડળીઓ સાથે વહેંચ્યું. પોલાદી પડદાની મંડળીઓનું દર્શન પીછેહઠ માટે નહિ પણ આગળ વધવા માટે.

અને પછી સાતમા દિવસની સાંજે જ્યારે અમે સવાવેહોની નજીકના ગામમાં અમારા મિત્રના ઘરે ભોજન લઈ રહ્યાં હતાં ત્યારે ત્યાં પોલીસ આવી. તે એટલું ઝડપથી બની ગયું કે ક્ષણભર મને ખ્યાલ આવ્યો નહિ કે તે કોની માટે આવી હતી. અમે રસોડાના ટેબલ ઉપર ભાત અને શાક જમી રહેલા - સિવાય કુરી તેને સારું ન હતું લાગતું તેથી તે સૂઈ ગઈ હતી. - જ્યારે દરવાજો ખટખટાવ્યો અને જઈને જોયું તો બે ગણવેશધારી પોલીસ હતાં.

“તું અમારી સાથે આવ,” તેઓએ મને કહ્યું,

“ક્યાં આવું?”

“વાત કરીશ નહિ, ભોજન પૂરું કરવા રહીશ નહિ, માત્ર આવ.”

મેં મારા મિત્રો સામે જોયું જેઓ બેઠા હતાં, ચમચી મોઢા સુધી ઊંચી હતી,

મોહું ખુલ્લુ રહ્યું હતું. કુરી દરવાજે આવી, ફિક્કી અને લઘરવઘર.

“તેણી તારી સાથે છે ?”

“હા,”

“તે પણ આવે”

તે ઝડપથી સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું કે પોલીસને મારી યુગોસ્લાવિયાની પહેલાની મુસાફરી વિશે પણ ખબર પડી ગઈ હતી. તેઓ એટલા નમ્ર હતા, તેઓએ અમને તાકીદ કરી કે તુરંત દેશ છોડી દો, મારા વિઝા રદ કરવામાં આવ્યા હતાં. કોઈ રાહત ન હતી, શું હું મારો પાસપોર્ટ મહેરબાની કરીને ત્યાં અને ત્યાં જ જમા કરાવી દઉં.

અનિચ્છાથી, કારણ કે મારા પાસપોર્ટમાં ખોટો સિક્કો જોઈતો નથી અથવા તો અન્ય વિદેશ કાર્યાલય સવાલ પૂછશે, મેં મારા કાગળીયા બતાવ્યા, અધિકારીએ કાળજીપૂર્વક નિરિક્ષણ કર્યું. તેમના પોતાના આદેશો સાથે સરખાવી જોયા અને મોટો લાલ સિક્કો કાઢ્યો. જેને તેઓએ સારી રીતે સાહી લગાવી અને મારા વિઝા ઉપર જોરથી લગાવી દીધો. હું યુગોસ્લાવિયામાં મનાઈ ફરમાવેલો હતો.

કુરી શરીરથી નબળી પડી હતી, અને ધરપકડથી ધ્રૂજી ગઈ હતી. “એન્ડી હું ડરીને અક્કડ થઈ ગઈ” જેમ અમે ઓસ્ટ્રીયાથી જર્મની તરફ હંકારી જતા હતા ત્યારે તે બોલતી રહી. “અને તે માણસો તે વિશે ભલા હતાં.”

અમે લાંબું અંતર કાપ્યા પછી બર્લિનમાં રોકાવાનો ઈરાદો કર્યો હતો ત્યાંથી બે મુસાફરો, શરણાર્થીઓને જેને અમે હોલેન્ડમાં ટેકો કરતા હતાં તેમને લઈ જવા હતાં. અમારો મુખ્ય વિચાર હતો કે કુરીને ઘરે લઈ જઈ અને ડોક્ટર પાસે લઈ જઈ. કંઈ ખોટું હતું કંઈક થાક અને તણાવ કરતા વધુ હતું. વધુને વધુ ટૂંકા સમયાંતરે મારે કાર રોકવી પડતી અને તેને બહાર લાવીને ઘાસ ઉપર લાંબી સૂઈ જાય અને ઉબકા શાંત થયા પછી આગળ વધીએ.

પણ જ્યારે અમે બર્લિન પહોંચ્યા અમારી માટે આશ્ચર્ય રાહ જોતું હતું. યુગોસ્લાવિયાનું વાણિજ્ય દૂતાવાસ હોલેન્ડ કરતા વધુ ઉદાર હતું. મેં બર્લિનના વાણિજ્ય દૂતાવાસમાં જે કોઈ દેશમાં જવું હતું તેના માટે મેં ચક્કર કાપ્યા હતાં. અને જ્યારે અમે પરત ફર્યા ત્યારે મેં એક નહિ પણ બે પત્રો હોસ્ટેલમાં અમારી રાહ જોતા હતાં. બંને બલ્ગેરિયા અને રૂમાનિયા દેશોએ મારી અરજી માન્ય રાખી હતી અને મને જણાવતા આનંદ થતો હતો કે મારે માત્ર તેમના બર્લિન મુખ્યમથકોએ મારા મુસાફરીના પ્રમાણિત દસ્તાવેજો સાથે હાજર રહેવાનું હતું.

બધાના કહેવા પ્રમાણે બલ્ગેરિયા અથવા રૂમાનિયા બંનેમાંથી કોઈ પણ એક દેશમાં મંડળી વિરુદ્ધ સત્તાવાણી ખૂબ ભયંકર થતી હતી. આખરે અંદરના વર્તુળમાં!

ખાતરી સાથે ઈશ્વરનો હાથ દરવાજે હતો જે મદદ માટે લંબાવ્યો હતો.

એવી રીતે ખાતરી સાથે કુરીને પોતાનું ઘર અને પોતાના પલંગની જરૂર હતી, વધુમાં મારા પાસપોર્ટમાં દોષારોપણ દર્શાવતો સિક્કો મારેલો હતો. ચોક્કસ અન્ય સરકારો જાણવા માગે કે યુગોસ્લાવિયામાંથી કેમ કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતાં.

તેથી અમે વાણિજ્ય દૂતાવાસ જવાને બદલે સીધા વાઈટ અમારા ઘરે ગયા. કુરી પહોંચતાની સાથે જ સીધી પલંગમાં જતી રહી. અને મેં ડોક્ટરને બોલાવ્યા. તે તેની સાથે લાંબા સમયથી કામ કરતા હતાં. તે તેની સારવાર કરવા લાગ્યા અને હું દુખી થઈને સીડી પર બહાર જઈને બેઠો.

છેલ્લે તે બહાર આવ્યા સીડીના પગથીયા વારાફરતી ખૂબ જ સાવચેતીપૂર્વક ઉતરતા હતાં. જ્યારે અમે કઠણ નક્કર ભૂમિ પર પહોંચ્યા તેણે મને કહ્યું કે, “તારી પત્ની સ્વસ્થ છે. મેં તેને અમુક ગોળી ઉલ્ટી ઉબકાની આપી છે અને તેણે આવતા મહિને તપાસ કરાવવા આવવું પડશે.”

“પણ તેને થયું છે શું?” મેં આતુરતાથી પૂછ્યું.

“શું થયું છે?” આખરે ડોક્ટરને સમજ પડી કે ખરેખર મને સમજ પડી નથી. સામાન્ય નાના હાવભાવથી ટોપી થોડી ઊંચી કરીને મારી આગળ હાથ મિલાવવા લાંબો કરીને બોલ્યા, “અભિનંદન તમે પિતા બનવા જઈ રહ્યાં છો.”

“પણ ઉપરવાળાની ખાતર” ટોપી પાછી સરખી કરીને ઉમેરતા તેમણે કહ્યું, “બિયારી છોકરીને આખા યુરોપમાં ઘસડશો નહિ અને તેને આરામ કરવા દેજો.”

“અને બીજું કે.” નાના પુલ ઉપર રોકાઈને તેણે કહ્યું, “આ બધા કપડાના ઢગલા અહીંથી દૂર કરો ! તે મા બનવા જઈ રહી છે કોઈ પર્વતારોહણ કરનાર બનવાની નથી.”

અમે જ્યારે બર્લિન અને યુગોસ્લાવિયાથી પાછા ફર્યા તે નવેમ્બર મહિનો હતો અને બાળકનો જન્મવાનો સમય જૂન માસ હતો. જાન્યુઆરી મહિના સુધીમાં કુરીને ખૂબ જ સારી તંદુરસ્તી લાગતી હતી કે મેં અંદરના વર્તુળમાં મુસાફરી કરવાનું ગંભીરતાથી વિચારવાનું શરૂ કર્યું. હું એકલો જ, આવી પરિસ્થિતિમાં, કુરીને જેલજેની કાળજી ભરી દૃષ્ટિ નીચે સુરક્ષિત મૂકીને. બે દેશોમાંથી એકમાં ત્રણથી ચાર અઠવાડિયા પસાર કરવા, બાળક જન્મે પહેલા પાછો આવ્યા પછી પણ મારી પાસે અઢળક સમય બચશે.

પણ ત્યાં પાસપોર્ટની એ બાબત યથાવત હતી. તે ખરાબ પાના માટે મારે

શું કરવું? શું ફાડી નાખું ? તે શક્ય ન હતું કારણ કે દરેક પાનાને ક્રમાંક નંબર આપેલા હતાં. આખો પાસપોર્ટ ફેંકી દઉં અને ખોવાઈ ગયાનો ઢોંગ કરીને નવા માટે ફરી અરજી કરું ?

પણ એ તો રાજ્યની રીત પ્રમાણે ન હતું :રાજાના ચાકરે ઝૂકવાની જરૂર નથી.

હું હાગૂમાં પાસપોર્ટ નિયંત્રણ કાર્યાલયમાં ગયો અને પુનઃચકાસણી અધિકારીને મારી સમસ્યા જણાવી. તે બહુ સમજદારી ધરાવનાર હતાં. “મને તમારી પ્રત્યે લાગણી છે,” તેમણે કહ્યું, “પણ અમે કશું કરી શકીએ તેમ નથી.” “તમે જોઈ શકો છો” મેં કહ્યું, “હું મિશનરી છું. મારે આ દેશોમાં વસતા ખ્રિસ્તીઓનો સંપર્ક કરવાનો છે.”

તેણે આ બાબત થોડી ક્ષણો સ્વીકારી પછી પોતાનું માથું હલાવ્યું. “અમે તને કોઈ જાતનો અણસાર એ વિશે આપી શકીએ નહિ કે કેવી રીતે નવો પાસપોર્ટ ઝડપથી મળી જાય. ઉદાહરણ તરીકે, નજીકના દેશોમાં ઘણી બધી મુસાફરી કરીને અને હંમેશાં એ આગ્રહ રાખવાની કે તે તમારા દસ્તાવેજો ઉપર સિક્કા કરી આપે જેથી તારો પાસપોર્ટ ઝડપથી ભરાઈ જાય. અમે તને એવા કોઈ અણસાર આપી શકીએ તેમ નથી તું જોઈ શકે છે ? મને માફ કરજો?”

થોડા અઠવાડિયામાં તો મારી પાસે નવો પાસપોર્ટ આવી ગયો.

કુરી મને જવા દેવામાં અનિચ્છુક હતી તે અમારા યુગોસ્લાવિયાની ધરપકડની અસરથી હજી બહાર આવી ન હતી. પણ જ્યારે બલ્ગેરીયન અને રૂમાનિયન બાઈબલનો જથ્થો લંડનની ફોરેન બાઈબલ સોસાયટી અને બ્રીટીશમાં આવ્યો ત્યારે મારી કારમાં લાદવાને તેણે પોતે મારી મદદ કરી હતી. “ભાવતાલનો ભાવતાલ” તેણે કહ્યું, “આખરે એક મિશનરી પત્ની તરીકે મેં હસ્તાક્ષર કર્યા હતાં.”

જ્યારે રવાના થવાનો ખરો દિવસ આવ્યો ત્યારે બંનેમાંથી કોઈને પણ બહાદુરી અનુભવાતી ન હતી. અમે વોલ્ક્સવેગન કારમાં બાકી રહેલી જગ્યામાં કપડાં ભર્યા હતાં જે જતા જતા વચ્ચે ઓસ્ટ્રીયાની શીબીરમાં આપવાના હતાં. અમે કપડાનો જથ્થો અમારા ઓરડામાંથી દૂર કર્યો હતો, જેમ ડોક્ટરે હુકમ કર્યો હતો અને તેને નાના ખંડમાં જે ઘરમાં મુખ્ય હતો તેમાં મૂક્યા હતાં જ્યાં તે દરેકના જીવનને મુશ્કેલીમાં મૂકતા હતાં.

“બલ્ગેરિયા અને રૂમાનિયા” કુરીએ ધીમેથી કહ્યું, “તેઓ યુગોસ્લાવિયા જેવા નથી ને ! તારી ધરપકડ થઈ જાય અને હું તને ક્યારેય ફરી જોઈ ન શકું. અમને તું પાછો જોઈએ છે એન્ડ્રયુ. તારા બાળક અને મને.”

અને ચોક્કસ મેં તેને બાંહેધરી આપવાના પ્રયત્ન કર્યા, પણ મારા પોતાને સ્મિત અપાવવું ઘણું દૂરનું હતું. હું એકદમ ભારથી લદાયેલ કારમાં બેઠો અને કાર શરૂ કરી.

“તારી પાસે નાણાં છે ?” કુરીએ પૂછ્યું.

મને એવું લાગ્યું કે મારું પાકીટ છલોછલ છે હું જોઈતા કરતા વધુ લઈ જતો હતો. મને સમજાતું ન હતું કે કાચ વાન ઓમહુગ સામયિકના વાચકો તરફથી આટલી બધી ભેટો કેમ આવતી હતી. મારી મુસાફરીનો ખર્ચ ઓછો થતો, સૂઈ જવા માટે હું તંબૂ લગાવી દેતો. મારું જમવાનું પોતે બનાવી લેતો હતો. વધારાના નાણાં કુરી પાસે મૂકી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેને કદાચ વિચિત્ર અગમચેતી થઈ હોય તેમ હું તે સાથે લઈ જઉં તે આગ્રહ કર્યો. હા, બધા જ નાણાં સુરક્ષિત હતાં.

અને છેલ્લું ચુંબન કરીને હું રવાના થયો.

જેવો હું ઓસ્ટ્રીયાના શીબીરમાંથી યુગોસ્લાવિયા તરફ ગયો મને ચિંતા થવા લાગી કેમ કે જે દેશમાંથી તાજેતરમાં જ કાઢી મૂકાયો હતો તે જ દેશમાં થઈને મારે ફરી જવાનું થયું. પણ તેના સિવાય બલ્ગેરિયા જવાનો કોઈ વ્યવહારું માર્ગ નહતો. બીજો માર્ગ તો એકદમ મોંઘો, ઈટાલી દેશ થઈને લાંબા રસ્તે જવું પડે, ઈટાલીથી ગ્રીસ સુધી વહાણમાં, અને પછી ગ્રીક મેસેડોનિયા થઈને લાંબે સુધી હંકારીને જવું પડે. મેં અનુમાન કર્યું હતું કે નવા વીઝાને કારણે મુશ્કેલી નહિ પડે : યુગોસ્લાવિયાના કાગળના કામકાજ કુખ્યાત રીતે અપૂરતા હતાં અને તે હકિકત હતી કે હું દેશમાં મનાઈ ફરમાવેલ વ્યક્તિ હતો અને પશ્ચિમ વાણિજ્ય દૂતાવાસ સુધી આગળ ધપાવ્યા ન હતાં. મને લાગતું હતું કે માત્ર એક જ જગ્યાએ મુશ્કેલી પડશે અને તે હતી સરહદ.

ધબકતા હૃદયે હું આગળ ધપ્યો. પણ સુરક્ષા કર્મીએ ફક્ત મારો પાસપોર્ટ જોયો. અને થોડીક ક્ષણે રસ્તાની સ્થિતિ વિશે વાતો કરી અને વીસ મિનિટમાં હું ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો.

મારી ગણતરી પ્રમાણે યુગોસ્લાવિયામાં કૃપાના ચાર દિવસ હતાં કે બેલગ્રેડમાં મનાઈ હુકમ ફરમાવેલ વ્યક્તિઓની ફાઈલ ચકાસતા અને સરહદે પહોંચ્યાની માહિતિ સરખાવતા એટલા દિવસો થઈ જાય. હું ઝામીલની ટૂંકી મુલાકાત માટે રોકાયો અને પછી દક્ષિણ અને પૂર્વ તરફ ગયો કે પછી પાંચમાં દિવસે સવારે હું બલ્ગેરિયાની સરહદમાં પૂરેપૂરો પ્રવેશી ગયો હોઉં. પણ યુગોસ્લાવિયામાં હંમેશાંની જેમ ઘણું બધું કરવાનું હોવાથી ! ઝામીલે તો મને એટલા બધા નામો અને મંડળીઓની સૂચિ આપી હતી કે મહિના સુધી હું વ્યસ્ત રહું. અધિકારીઓ તરફથી કોઈ પણ

અવાજ સંભળાતો ન હતો. મેં ચોવીસ કલાક લંબાવવાનું નક્કી કર્યું.

પાંચમાં દિવસની સાંજે હું હોટલમાં રોકાયો. ટેબલ પર પાસપોર્ટ મૂક્યો અને ઉપર રસોડામાં ગયો. લગભગ પાંચ કલાક સૂતો હોઈશ અને દરવાજો જોરથી ખખડાવ્યો. મેં ખોલીને જોયું તો બે વ્યક્તિ સામાન્ય કપડામાં નીચે ખંડમાં ઊભા હતાં.

“કપડાં પહેરી લે અને અમને અનુસરવા લાગ” તેઓએ જર્મનમાં કહ્યું, દરવાજો ખુલ્લો રાખ્યો હતો. “તારી સાથે કશું લઈશ નહિ.”

તેઓએ મારી ઉપરથી પોતાની નજર જરાય ખસેડી નહિ અને હું પેન્ટ અને શર્ટમાં સંઘર્ષ કરતો હતો. અમે ચાલીને પરસાળમાં આવ્યા ત્યાં એક મહિલા સિવાય બીજું કોઈ હાજર ન હતું. તે મહિલા સાફસફાઈ કરતી હતી. બહાર નીકળીને અને સો જેટલા પગલા ચાલીને એક મોટા પથ્થરની ઈમારત પાસે આવ્યા. મને આરસપથ્થરની પરસાળમાં લાવ્યા તેના ખાલીપણને લીધે પડઘા પડતા હતાં અને કાર્યાલયમાં લઈ ગયા.

ટેબલ પાછળના માણસના હાથમાં મારો પાસપોર્ટ હતો.

“તું કેમ અહિંયા છે?” તેણે જવાબ માગ્યો, “તું યુગોસ્લાવિયામાં પાછો કેમ આવ્યો છે?” તેણે મારા જવાબની રાહ ન જોઈ પણ તેનો અવાજ વધતો જતો હતો. “તેં આ પાસપોર્ટ કેવી રીતે બદલ્યો છે. હોલેન્ડ દેશ આવી રીતે કરે છે, નિયમભંગ કરનારાઓ તથા ષડયંત્રકારીઓ માટે સરળ બનાવે છે?”

તે પોતાના ટેબલે પહોંચ્યો અને હું તેને દિગ્મુઢ થઈને જોતો હતો અને તેણે મોટો સિક્કો લાલા સહી સાથે બહાર કાઢ્યો. પછી પોતાને સંતોષ થતા સુધી તેણે યુગોસ્લાવિયાના વિઝા ઉપર ત્રણ વખત સિક્કા ધરબી દીધા.

“તું ચોવીસ કલાકમાં દેશ છોડી દઈશ,” તેણે કહ્યું, “તારે હવે પછી યુગોસ્લાવિયામાં કોઈની સાથે સંપર્ક નહિ રહે. અમે ત્રીએસ્તે જગ્યાની સરહદના સિપાહીને ટેલીફોન કરી દઈશું કે તને ક્યારે મેળવી શકે.”

ત્રીએસ્તે ! ચોક્કસ તેનાથી આગળ અમે તને મોકલી શકતા નથી! ત્રીએસ્તે પશ્ચિમ ઉત્તરમાં યુગોસ્લાવિયાના ખુણામાં આવેલું હતું. જ્યાંથી હું આવ્યો હતો ત્યાં, જ્યારે બલ્ગેરિયાની સરહદથી પચાસ માઈલ જ દૂર હતાં.

“પણ હું તો મારા બલ્ગેરિયાના માર્ગે છું !” મેં વિનંતી કરી “શું હું એ રીતે દેશને છોડી ન શકું? એ ખૂબ જ નજીક છે !”

પણ તે મક્કમ રહ્યો, ત્રીએસ્તે તેણે કહ્યું, અને જેટલું શક્ય બને તેટલું ઝડપથી ત્રીએસ્તે અને ડૂબતા ઘટ્ટે, હું ઉત્તરમાં ત્રીએસ્તે ગયો અને ત્યાં ઈટાલી

તથા ગ્રીસ થઈને પંદરસો માઈલ મારે આગળ જવાનું હતું જે મારો ધ્યેય હતો.

આવું માનસિક દબાણ મેં પહેલા ક્યારેય મારી ઉપર આવેલું જોયું નથી, જેમ હું ઈટાલીના મારા માર્ગે દરેક ઈંચે હું અનુભવતો હતો. રસ્તાઓ ગુસ્સો કરાવનારા હતાં : છેડા વગરની હરોળ નગરની અંદર એક પછી એ છેક દરિયાકાંઠા સુધી - ટ્રકો, સાયકલો, ઘોડા- બગીઓ - ભાગ્યે જ મારે વોલ્કસવેગનને બીજા ગીયરમાં ચલાવવાનું થયું હતું.

માર્ચ ૩૧ આવી, કુરીની વર્ષગાંઠ હતી. મેં તેને ટેલીગ્રામ મોકલ્યો પણ આનંદ થવાને બદલે માત્ર મને યાદ કરાવ્યું કે હું કેટલો દૂર હતો. એની પહેલી વર્ષગાંઠે અમે લગ્ન કર્યા હતાં. અને હું અહિંયા છું ઈટાલી પણ પાર કર્યું નથી. મારા ધ્યેયથી ઘણો જ દૂર અને દરેક મિનિટે કુરીથી દૂર થતો જાઉં છું. કદાચ કશું થઈ જાય તો. કદાચ પોલીસ સાથે કંઈ સમસ્યા થઈ જાય તો. કદાચ બાળકનો જન્મ થાય ત્યાં સુધીમાં હું ત્યાં પહોંચી ન શકું તો. એટલા માટે હવે હું વધારાના નાણાંના કારણ વિશે સમજી શકું છું : “ત્યાં સુધી પહોંચવામાં હું ભાગ્યાશાળી હતો અને જે બધું છે તેની સાથે અહિં આ માર્ગે આવી શક્યો.”

બાબતને ખરાબ કરવા, ત્યાં શંકાશીલ સિક્કો યુગોસ્લાવિયાના પાના ઉપર ફરીથી ઊભો થયો.

અને પછી જ્યારે મેં વિચાર્યું હું મારી નિમ્ન સ્થિતિએ પહોંચી ગયો, મારી પીઠે દર્દ કરવાની શરૂઆત કરી કાઢી. છેલ્લા ત્રણ કે ચાર વર્ષથી મને થાપાનું હાડકું ખસી જવાની સમસ્યા રહી હતી. જ્યારે લાંબાં અંતરે હંકારવાનું હોય ત્યારે મને વધુ ચિંતા થતી હતી. ઈટાલીમાં અડધા રસ્તે પહોંચ્યો હોઈશને તકલીફ શરૂ થઈ, પહેલા ક્યારેય થઈ ન હતી તેવી ત્યાર સુધીમાં બ્રીન્ટીસી જગ્યાએ પહોંચ્યો હતો જ્યાંથી ગ્રીસ જવા હોડી પકડવાની હતી. હું કાયદેસરનો બેવડો ઝૂકી ગયો હતો, વિચિત્ર ચાલતો હતો, મારી એડીઓ પર ઘસડાતો ચાલતો હતો.

રોકાઈને સારવાર લેવાનો જરાય સમય ન હતો : બસ લોકો મને જોયા કરે, જ્યારે મેં હોડીમાંથી કાર બહાર ઉતારી મને કંઈ સારું લાગતું ન હતું ગ્રીકના રસ્તાઓ પર થોડા દિવસો પછી કાયદેસર દુખાવાને લીધે હું મોટેથી રડી પડ્યો. જો ઈટાલીના રસ્તાઓ ભીડથી જામ થયા તો ગ્રીકના તો બધા જ ટેકરાઓ અને બોગદાઓથી ભરપૂર હતાં. હું તેમના વિચિત્ર ગ્રીક અક્ષર રસ્તા પરના નિર્દેશક પાટીયા વાંચી શકતો ન હતો. અને વારંવાર વીસ માઈલ કરોડના કર્કશ પછી મને ખબર પડી કે મેં ખોટો વળાંક લઈ લીધો હતો. અને જીતેલું તે અંતર ફરીથી આપી દેવું પડ્યું.

અને તે દરમ્યાન એ ઘટનાક્રમનું તણાવ મારામાં ઝેરનું કામ કરતું હતું. “સારું, એન્ડ્ર્યુ” અંતરનો અવાજ આવતો હતો. “આ વખતે તું બચી ગયો હતો.... તારી ઉપર તેઓ નરમ રહ્યાં. તને દેશની બહાર તગેડી મૂક્યો... તું જેલ પણ જઈ શકતો હતો. કેટલા વર્ષો સુધી એન્ડ્ર્યુ? પાંચ? દસ? તું બલ્ગેરિયામાં શોધી કાઢીશ. તેઓ લોકોને પૂરી દે છે. અમુક વખત તો બહાર જ આવી શકતા નથી... પત્ર પણ નથી આવી શકતો. કુરીને ક્યારેય ખબર પડશે નહિ.”

અને તેથી કલાક પછી કલાક, દિવસ પછી દિવસ જ્યાં સુધી નસ ફાટી ન જાય. અને એક આખરી ઝટકો આવ્યો. ગ્રીકના સેરાઈ સામે મને ખબર પડી કે આ બધો સમય જે સરહદ તરફ આગળ વધી રહ્યો હતો તે તો માત્ર રાજનિતિદક્ષ વ્યક્તિઓ માટે જ સર્વ સમયે ખુલ્લી હોય છે. કોઈ સામાન્ય મુસાફરો માટે ગ્રીસમાં થઈને બલ્ગેરિયામાં જવા માટે પ્રવેશબંધી હતી. એક જ માર્ગ હતો ટર્કી દેશ થઈને જવું જે માઈલો અને ઘણા દિવસો વધુ લાગી જાય.

આ જાણ થયા પછી સવારે હું પીસાતો અને થબલાતો પથ્થરાળ રસ્તા પર આગળ વધતો ગયો જ્યાં હતાશાની અનંત ક્ષિતિજ લાગતી હતી, જ્યારે આગળ એક દિશાસૂચક જોયું જે ભૂરારંગનું નાનું હતું. ઉપરના અક્ષરો ગ્રીકમાં હતાં પણ તેની નીચે લેટીન અક્ષરો હતાં મેં એક શબ્દ વાંચ્યો.

ફિલિપ્પી

મેં ઝટકો મારીને કાર રોકી દીધી. ફિલિપ્પી? બાઈબલનું ફિલિપ્પી? એ નગર જેમાં પાઉલ અને સીલાસને બંદીવાન બનાવ્યા હતાં. જ્યાં ઈશ્વરે ધરતીકંપ મોકલીને બંદીખાનાનાં દરવાજા ઉઘાડ્યાં હતાં ?

ચોક્કસ ! આ એ જ જગ્યા છે! હું કારની બહાર ઉતર્યો અને તારની ઊંચી દિવાલ બનાવેલી હતી. તેમાંથી જોતો હતો. તેના ખંડેરો, જૂના રસ્તાઓ મંદિરનો બચેલો ભાગ. ઘરોની હરોળો, હમણાં તો માત્ર તૂટેલી જ હતી. શું લૂંટ્યાનું ઘર હશે -આમાના એકમાં શું પાઉલ રોકાયો હતો ?

તારની વાડમાં દરવાજો હતો, પણ તેને તાળું માર્યું હતું અને આસપાસ કોઈ ન હતું. એકદમ ચિરશાંતિ તેની પર પથરાયેલા હતી, આધુનિક નગર ફિલિપ્પી બે માઈલ ઉત્તર પશ્ચિમમાં બનાવેલું હતું.

અહિંયા કોઈ ઘોંઘાટ ન હતો. માત્ર પાઉલની બૂમો સદીઓથી પડતી હતી: “ખ્રિસ્તીઓ તમારો વિશ્વાસ ક્યાં છે?”

આ જગ્યામાં પાઉલ બંદીખાનામાં હતો જેમ હું પણ બંદીખાનામાં છું. દરદ અને નિરાશાની કેદ. હું જે કરું છું તે પાઉલ અને સિલાસ પણ કરતા હતાં, સુવાર્તા પ્રચાર જ્યાં પરવાનગી ન હતી. ઈશ્વરે પોતાના માણસોને બહાર કાઢવા ચમત્કાર કર્યો એ તે જ ક્ષણે મને યાદ આવ્યું કે મને બહાર કાઢવા તે હાલ પણ કરી શકે છે.

જેમ પાઉલના કાંડા ઉપર સાંકળો બાંધેલી હતી એવી જ રીતે માનસિક તણાવના બંધનોએ મને લપેટી લીધો હતો. બોજનો આત્મા ઊંચકાઈ ગયો અને જેવું તે થયું તેની સાથે મને ભાન થયું કે હું સીધો ઊભો થઈ ગયો છું. સીધો જ ઊંચું, ઊંચું માથું. મારામાં આનંદ ઉભરાઈ ગયો. શારીરિક તથા માનસિક આનંદ.

હું કાયદેસર કાર પાસે દોડીને ગયો થોડો ઊભો રહ્યો પછી કૂદીને આગળ ગયો મેં કાર શરૂ કરી, પહેલા ગીયરમાં નાખી અને ગર્જના સાથે એકવાર ફરીથી અંદરના વર્તુળમાં અજાણ્યા વિશ્વાસઓ સાથેની નક્કી થયેલી મુલાકાત માટે નીકળી પડ્યો.

અબ્રાહામ રાક્ષસ સંહારક

મારી બધી જ ભીતિ પછી ટર્કીથી બલ્ગેરિયામાં સરહદ પાર કરવી મારી માટે મનોહર આશ્ચર્ય બની ગયું. જકાત નિરિક્ષક અધિકારી થોડી કારને તપાસતો હતો અને મને કોઈ પેટી અથવા ખોખું ખોલવા કહ્યું નહિ. તેણે મારા બલ્ગેરિયાના વિઝા ઉપર તારીખ અને પ્રવેશ કેન્દ્ર નોંધ્યા પણ પાસપોર્ટમાં બીજા કોઈ પાના પઢાવ્યા નહિ. પછી તે અંગ્રેજીમાં દેશમાં સ્વાગતના નાના વાક્યો બોલ્યો.

તૂર્કીસ્થાનના રસ્તાઓ કરતા અહિંયા વધુ સારું શું છે જે ગ્રીકમાં આઘાત આપતા હતાં. બલ્ગેરિયન ધોરીમાર્ગ નવા બનાવેલા અને સારી રીતે આયોજનબદ્ધ હતાં. જ્યાં કંઈ ગયો સ્વાગત કરાયું જેમ સરહદે કર્યું હતું. જ્યાં સુધી બાળકો જોઈ શકે ત્યાં સુધી રસ્તાની કોરે કાર પાછળ દોડતા હતાં. પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ખેતરોમાં કામ કરતા સામે જોઈને સ્મિત કરે અને હાથ હલાવે આવજો કરે આવી બાબત મેં આખા યુરોપમાં ક્યાંય જોઈ ન હતી.

જ્યાં સુધી હું મુખ્ય રસ્તા પર લાગી રહ્યો ત્યાં સુધી બલ્ગેરિયાના રસ્તા સારા હતાં. પહેલી સાંજ હું પર્વત તરફ રોકાણ કરવાની શોધમાં થોડો રસ્તાથી અલગ થયો હતો. મેં એકાંત જગ્યા શોધી અને સવારમાં અમુક સમય બાઈબલના ખોખા ખોલવામાં પસાર કર્યો. પછી મેં રૂમાનિયનને ફરીથી ખોલીને વ્યવસ્થિત બંધ કર્યા. અને પછી હંકારીને પર્વત નીચે ઊતર્યો, સરકતો લપસતો મૃત્યુકારક

ભયંકર રસ્તા પર એ ઈરાદા સાથે કે પાકો મુખ્ય રસ્તો ફરીથી પકડી લઈશ.

તેના બદલે મેં મારા પોતાને એક નાના ગામની પાછળના જતા માર્ગે અનુસરતો હતો. દરેક સેકન્ડ ધૂળીયો રસ્તો થતો જતો હતો. હું નાના ઝરણામાં થઈને થોડા ફૂટ દૂર કણકમાં ફસાઈ ગયો.

ત્યાં હું નિરાશ થઈ બેસી રહ્યો તે કાદવમાં જ્યાં પર્વતનું ગામ રસ્તે હતું ત્યાં મારે કોઈ કામ ન હતું. હું શું કરવાનો હતો? મેં જલ્દીથી સવાલ પૂછ્યો પછી મેં અમુક મોટા અવાજ સાંભળ્યા અને કદાચ પિત્તળના રણકાર જેવું ગાવાનું હતું. તે તો નજીકના ગામની કિનારીની ઈમારતમાંથી અવાજ આવતો હતો. મેં કારનો દરવાજો ખોલ્યો અને કૂદકો માર્યો જ્યારે કાદવ મારા ઘૂંટણો પહોંચ્યા ત્યારે મારું ડૂબવાનું અટકી ગયું. સારું તેનું કશું જ ન થાય. .... હું કિચ્ચડવાળો તે કણકમાંથી બહાર આવીને તે ઈમારતના દરવાજે પહોંચ્યો.

એ તો દારૂની દુકાન હતી. અને સવારના દસ વાગતા હતાં. ત્યાં તો અંદરના પુરુષો પોતાના પ્યાલામાં ગરક થઈ ગયા હતાં. હું અંદર ગયો અને તુરંત જ ગાવાનું બંધ થઈ ગયું.

વીસ જેટલા ચહેરા મને જોતા હતાં. દેખીતું હતું કે પોતાના ગામમાં કોઈ વિદેશીના આગમનથી આશ્ચર્ય થાય. હવા ધુમાડાથી જાડી થઈ ગઈ હતી. એટલી ભારે કે ધુમાડા કરતા તીખું તમતમતું જેમ પશ્ચિમની દુકાનોમાં સુગંધ આપતી હોય.

“શું અહિયાં કોઈ અંગ્રેજી બોલનાર ખરું?” મેં પૂછ્યું, કોઈએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ. “જર્મન?”

ના હય?”

“સારું, તેમ છતાં હેલો.” સ્મિત કરતા સલામી આપતા મારા કપાળને સ્પર્શ કરતા મેં કહ્યું અને પછી આ ફરતી નજર છીંકણી આંખોના ચહેરા મારી તરફ જોતા રહ્યાં. હું મારા ઈશારાના નિત્યક્રમમાં લાગી ગયો. મેં વોલ્કસવેગન જેવો અવાજ કર્યો પછી કાદવમાં ફસાતી તે અવાજ. હંમમમ.....હંમ.....સ્વટર, સ્વટ. બંધ.

મારા ઈશારાઓને કોઈએ ઓળખ્યાની નિશાની ન આપી. પછી મેં મારા હાથોથી કારનું સ્ટીયરીંગ ફેરવતા હોય તેમ બંને હાથોના હાવભાવ બતાવ્યા.

“ઓહ! ઓહ!” લાકડાના બાર ટેબલ પાછળના માણસે જાણી લીધું હોય તેમ પોતાનું માથું હલાવ્યું. ક્ષણમાં તો તે બીયરની બે ગ્લાસ ભરીને મારી આગળ લાવ્યો. લંબાવેલ હાથોને ધક્કા મારીને બતાવ્યું જાણે કે ચિયર્સ કરતો હોય.

“ના, ના” હસતા મેં કહ્યું, “કાર, ઓટોમોબાઈલ, હંમ... હંમ.....

બ્રર...બ્રર... બંધ.” મેં ગ્લાસને નીચે મૂક્યા અને “મારા હાથોથી ઈશારો કર્યો! આવો.”

આખરે થોડા માણસોને ખ્યાલ આવી ગયો, તેઓ પોતાના ટેબલો પરથી ઊભા થયા, રમતની મજા માણતા અને પોતાના સાથીઓને બૂમોનું ઉત્તેજન આપતા નીકળ્યા. મને લાગ્યું કે આ પાઈપ પાઈપરની વાર્તાની જેમ કૂચ થઈ રહી હતી. આ બધું શું થઈ રહ્યું હતું તેનો જવાબ દુકાન પાછળ હતો જ્યાં મારી વોલ્કસવેગન કાર આશા સાથે કાદવમાં બેસી રહી હતી.

“આહ!” માથું હલાવવું અને જાંઘો થાબડવી. હવે તેમને સમજ પડી ગઈ. તેઓ મદદ કરવા આનંદીત હતાં. તેઓએ ઘૂંટણો સુધીના ગમબૂટ પહેરેલા હતા અને ખચકાયા વગર કાદવમાં ઊતરી મને ઈશારો કર્યો કે હું સ્ટીયરીંગ પર જઈને બેસું. મેં કાર ચાલું કરી અને આ પહોળા મજબૂત ખભાવાળાએ કાર ઊંચી કરી મેં કાર ગીયરમાં કરી અને થોડીક ક્ષણોમાં અમે દુકાનના આગળના મુખ્ય રસ્તા ઉપર આવી ગયા હતાં.

હું કારમાંથી ઉતર્યો અને તેમનો આભાર માન્યો, તેઓ કાર અને તેમની સામગ્રી વિશે જાણવાની જીજ્ઞાસા બતાવી. ડય માણસ પોતાની કારમાં પુસ્તકોની વાર્તા ક્યારેય કહેવી સારી નહતી. મેં મહાકાય બાબત લાવી કામ વધુ છે તેમ કરીને પોતાના કડક હાથો એક પછી એક સાથે મિલાવ્યા અને આગળ વધ્યો.

“હું ખરેખર તમારો આભાર માનું છું.” મેં કહ્યું, “હોલેન્ડ તમારો આભાર માને છે, પ્રભુ તમારો આભાર માને છે...”

અને જ્યારે હું બોલતો હતો એક માણસે મારો હાથ છોડ્યો નહિ તેના બદલે તે પોતાની સાથે મને દુકાનમાં લઈ ગયો અમે બાર સુધી પહોંચીએ તે પહેલા મને અણસાર આવી ગયો હતો કે શું થવાનું હતું. તેઓ બીયર ખરીદીને મને પીવડાવવાના હતા ચાહે મને જોઈએ કે ન જોઈએ.

જાન્યુઆરીની તોફાની રાતના છેલ્લાં નવ વર્ષ પહેલા જે બીયર પીધી હતી ત્યાર પછી ક્યારેય પીધી ન હતી. ત્યારે મેં મારી બધી ઈચ્છાઓ ઈશ્વરને આધીન કરી કાઢી હતી. ત્યાર પછી મારા જીવનમાં આલ્કોહોલ અને નુકશાનકારક બાબત તરીકે સ્પષ્ટ લીધી હતી.

“પણ હવે હું શું કરી શકું, પ્રભુ?” મેં ડયમાં મોટેથી કહ્યું અને અચાનક હું સમજ્યો કે મારે આગળ જઈને બીયર પીવું પડશે જો ન પીવું તેનો અર્થ થાય કે મેં તેઓને નકાર્યા, કે તેમની ભલાઈ અને પરોણાગત ઈશ્વર સાથે ઉચ્ચ સ્થાને હતી, નિયમોનું પાલન તેમના માટે નીચા સ્તરે હતું. વીસ મિનિટ પછી ઘરની બનાવેલી

બીયરને કારણે મારી આંખમાંથી પાણી નીકળવા લાગ્યું, મેં ફરીથી વીસ હાથો સાથે હસ્તધનૂન કર્યું, હસ્યો સર્વ શક્ય તારણો ઝડપી રીતે પાઠવીને મારે રસ્તે નીકળી ગયો. મેં યાળીસ મિનિટ સુધી ઝડપી મુસાફરી કરી કે જે કાદવ મારી નાની કારને ચોંટ્યો હતો તે નિકળી જાય પછી રોકાઈને થપથપાવીને સૂકો કાદવ ફાટોમાંથી કાઢતો હતો.

મારી આખરી રાત યુગોસ્લાવિયામાં, જે રાતે મને સરહદ પાર મોકલવામાં આવ્યો હતો, હું એક માણસને મળ્યો હતો જેનો મિત્ર સોફીયામાં રહેતો હતો.

“પેટ્રોફ એ મંડળીનો એક વિશ્વાસી હતો,” તેણે મને કહ્યું હતું. “શું તું તેને મળવા જઈશ?”

અને ચોક્કસ મને આનંદ થયો હતો. મેં પેટ્રોફનું સરનામું મોઢે કરી લીધું હતું, તેથી મેં મારા માનસ ઉપર લખી લીધું હતું રખેને કોઈ અધિકારીઓ સાથે સમસ્યા ઊભી થાય. હવે હું પર્વત પ્રદેશ પર બેસીને સોફીયા નગરને જોઈ રહ્યો હતો, મને આશ્ચર્ય થયું કે ઈશ્વર કેવી રીતે છેલ્લા વ્યક્તિનો ઉપયોગ કર્યો જેની સાથે મેં એક દેશમાં વાત કરી તેની પાસેથી મને બીજા દેશમાં જરૂર હતી તેનો પ્રથમ સંપર્ક મને આપ્યો.

સોફીયા જોવામાં સુંદર હતું, નીચાણના વિસ્તારમાં ફેલાયેલું પાસે પર્વતોની હારમાળા, બપોરના સૂર્ય પ્રકાશમાં તેના ઓર્થોડોક્સ ચર્ચના ગોળ ગુંબજો ચમકાતા હતાં. પણ વિશાળ રાજધાનીમાં કંઈ ગલી, રસ્તા પર પેટ્રોફ રહે છે તે કેવી રીતે શોધું ? મારા યુગોસ્લાવ મિત્રએ મને ચેતવણી આપી હતી કે જો કોઈ વિદેશી તેનું સરનામું શોધતો ફરતો હોય તો તેની માટે એ જોખમી બની જશે. તેથી જ્યારે હું હોટલમાં રોકાયો ત્યારે પ્રથમ કામ મેં એ કર્યું કે શહેરના નકશા માટે મેં પૂછ્યું.

“માફ કરજો સાહેબ, અમે પણ બહારના છીએ. તમે કોઈ પુસ્તક ભંડારની કોઈ ખૂણે તપાસ કરો.”

પણ પુસ્તકભંડારમાં પણ તે ન હતું. હું ફરી હોટલ પાછો ગયો અને હોટલના કારકૂનને પૂછ્યું કે તમને પૂરી ખાતરી છે કે તમારી પાસે બિલકુલ નકશો નથી. તેણે મારી સામે શંકાથી જોયું.

“તને નકશાની આટલી બધી શાની જરૂર પડી છે?” તેણે પૂછ્યું, “વિદેશીઓ માત્ર આમતેમ કોઈપણ જગ્યાએ ફરવા જઈ શકે છે.”

“ઓહ,” મેં કહ્યું, “મારી દિશા જાણવા માટે બલ્ગેરિયન બોલતા આવડતું નથી અને કાંઈ ભટકી ગયો તો તે માટે.”

કારકૂનને સંતોષ થયો. “અમારી પાસે બધુ જ છે.” તેણે કહ્યું, “આ રહ્યો નાનો નકશો” તેણે કાચ નીચે ટેબલ ઉપર હાથથી દોરેલો રસ્તાઓનો નકશો ચિંધ્યો. એ મારી માટે કોઈ મદદનો નથી. માત્ર મોટા કુંજમાર્ગના નામો જ બતાવ્યા હતાં. તેને ખુશ કરવા હું નકશા ઉપર ઝૂક્યો અને મેં આશ્ચર્ય બાબત જોઈ. નકશા આલેખકે માત્ર મોટી ઈમારતોના નામ જ લખ્યા ન હતા પણ સાથે એક ભયંકર મહત્વનો વિકલ્પ પણ બતાવ્યો હતો. એકલા નાના રસ્તાના થોડા વિભાગો જે હોટલથી દૂર હતા. તેમના પણ નામ લખ્યા હતાં. અને એ રસ્તો હતો જેની હું શોધ કરતો હતો. કોઈ પણ એક જ નામનો બીજો રસ્તો ન હતો જે કંટાળો અપાવે. મને ફરીથી સૌથી આશ્ચર્યની લાગણી થઈ કે આ મુસાફરી ઘણા લાંબા સમય પહેલા તૈયાર થઈ હતી.

બીજી વહેલી સવારે હું હોટલ મૂકીને તુરંત પેટ્રોફ જે ગલીમાં રહેતો હતો તે તરફ જવા લાગ્યો. મને કોઈ પણ મુશ્કેલી વગર તે જડી ગયું જેવું નકશામાં દર્શાવ્યું હતું તેમ જ હવે તો માત્ર ઘર નંબર જ શોધવાનો હતો.

જેમ હું આગળ ચાલતો હતો સામેથી એક માણસ બાજુમાં થઈને પસાર થતો હતો. હું જે નંબર શોધતો હતો ત્યાંથી અમે એકબીજા પાસે લગોલગ આવ્યા. એ તો બે માળનો મોટો એપાર્ટમેન્ટ હતો. ચાલવામાં મેં દિશા બદલી અને એવું જ અજાણ્યાએ પણ કર્યું.

જેવા અમે આગળના દરવાજે આવ્યા મેં તે જ ક્ષણે તે માણસના ચહેરા સામે જોયું જે મહત્વની ક્ષણોમાં આવ્યો હતો. અને મેં તુરંત જ ખ્રિસ્તી જીવનનો સામાન્ય ચમત્કાર અનુભવ્યો અમારા આત્માએ એક બીજાને ઓળખી લીધા.

શબ્દો બોલ્યા વગર અને પડખે પડખે સીડીઓ ચઢ્યા, કુટુંબમાં અન્ય લોકો પણ હતાં. જો હું કોઈ ભૂલ કરતો તો તે ખૂબ તકલીફમાં મૂકી દેતું. અજાણ્યાએ પોતાના એપાર્ટમેન્ટે પહોંચીને પોતાની ચાવી કાઢી દરવાજો ખોલ્યો. વગર આમંત્રણે હું તેના ઘરમાં જતો રહ્યો. એકદમ ઝડપથી તેણે દરવાજો બંધ કર્યો. અમે એક બીજાને સામે અંધકારમાં ઊભા જે તેનું ઘર હતું.

“હું એન્ડ્રયુ છું હોલેન્ડથી,” મેં અંગ્રેજીમાં કહ્યું.

“અને હું પેટ્રોફ” પેટ્રોફે કહ્યું,

પેટ્રોફ અને તેની પત્ની બંને એક જ ઓરડામાં રહેતા હતાં. તેઓ બંને પાંસઠ વર્ષ ઊપરના હતાં અને રાજ્ય તેમને તેમના રહેવા જમવા અને કપડા માટે સહીયારું પેન્શન- નિવૃત્તિ ભથ્થુ આપતા હતાં. અમે ત્રણેય જણે પ્રથમ તો થોડી ક્ષણો પોતાના ઘૂંટણો ઉપર કાઢી, વિચારતા કે અદ્ભૂત રીતે ઈશ્વરે અમને મળાવ્યા તે માટે આભાર

માનતા હતાં. તેથી મિનિટનો પણ સમય બગાડ્યો નહિ. અને તેમાં નહિવત જોખમ સામેલ હતું.

પછી અમે વાત કરી. “મેં સાંભળ્યું છે કે,” મેં કહ્યું, “કે બલ્ગેરિયા અને રૂમાનિયાને બાઈબલોની અત્યંત જરૂર છે. શું તે સાચું છે?”

જવાબમાં પેટ્રોફ મને પોતાના ટેબલ પાસે લઈ ગયા. તેમની પાસે જૂનું ટાઈપરાઈટર હતું તેની ઉપર કાગળ ભરાવેલું હતું અને ટાઈપરાઈટરની પાસે બાઈબલમાં નિર્ગમન ખુલ્લું હતું.

“ત્રણ અઠવાડિયા પહેલા હું ખરેખર ભાગ્યશાળી હતો.” પેટ્રોફે કહ્યું, “મેં બાઈબલ શોધ્યું” તેણે મને બીજો ભાગ બતાવ્યો જે જમવાના નાના ટેબલ ઉપર હતો, “તે મને ઓછી કિંમતે મળી ગયું. માત્ર એક મહિનાના પેન્શનમાં જ તે એટલું સસ્તુ એટલા માટે હતું કે તેમાં, ઉત્પત્તિ, નિર્ગમન, અને પ્રક્ટીકરણ કાઢી નાખેલા હતાં. અને...”

“કેમ ?” મેં અવરોધ્યા.

“કોણ જાણે? કદાચ વેચાવા માટે હોઈ શકે. અથવા કદાચ પાતળા કાગળથી સીગારેટ બનાવવાની હોય.”

“કોઈ પણ કિંમતે” પેટ્રોફ આગળ બોલતા રહ્યાં, “હું ભાગ્યશાળી હતો કે મને મળ્યું અને ખરીદવા મારી પાસે નાણાં હતાં હવે મારે એટલું જ કરવાનું હતું કે મારા બાઈબલમાંથી તે ખૂટતા ભાગોનો ઉમેરો કરું. અને મારી પાસે બીજુ પૂર્ણ પુસ્તક થશે. લગભગ હું બીજા ચાર અઠવાડિયામાં પૂરું કરી કાઢીશ.”

“અને પછી બીજા બાઈબલનું તમે શું કરશો ?”

“ઓહ, બીજાને આપી દઈશ.”

“નાના ચર્ચમાં પ્લોવતીવમાં છે.” તેની પત્નીએ કહ્યું, “જ્યાં કોઈ જ બાઈબલ નથી.”

મને ખબર પડી નહિ કે હું સમજ્યો છું. આખા ચર્ચમાં કોઈ બાઈબલ નથી ?

“ચોક્કસ” પેટ્રોફે કહ્યું, “અને આ દેશમાં આવા તો ઘણા ચર્ચો છે. તને રૂમાનિયા અને રશિયામાં પણ આવું જ મળશે. પહેલાના દિવસોમાં તો માત્ર પાળકો જ પાસે હતાં : સામાન્ય માણસો વાંચી શકતા ન હતાં. અને જ્યારથી સામ્યવાદ આવ્યો ત્યારથી ખરીદવું પણ અશક્ય થઈ પડ્યું. આવું વારંવાર નથી બનતું કે હું ટૂંકડા માટે ભાગ્યશાળી હોઉં.”

મારી ઉત્તેજના ચરમસીમાએ અનુભવી. મારી પાસે જે ખજાનો હતો જે

મારી કારમાં હતો તે બતાવવા હું પોતાને રોકી શકતો ન હતો.

એ રાતે હું કાર હંકારીને એપાર્ટમેન્ટ સુધી લાવ્યો, ગલીમાં ખાત્રી કરી કે આસપાસ કોઈ દેખાતુ ન હોય અને પછી બાઈબલના ઘણા ઘણા ખોખાંઓમાંથી પ્રથમ હું અંદર લઈ ગયો, મારે આ માણસને વર્ષોથી પહોંચાડવાનું હતું. પેટ્રોકે અન તેની પત્નીએ મને ખોખું તેમના ટેબલ પર મૂકતા જોયો, તેમની આંખો નિખાલસ અને જિજ્ઞાસાથી ખુલ્લી ગઈ હતી.

“અને ખોખામાં શું છે?” પેટ્રોકે પૂછ્યું.

“બહુ અને બહુ જ બહાર પડ્યા છે.”

પેટ્રોકે પોતાની આંખો બંધ કરી દીધી. તેની લાગણીઓને અંકુશમાં રાખવા તેનું મોં પ્રયત્ન કરતું હતું. પણ બે આંસુઓ તેની પાંપણમાંથી સરીને પોતાના હાથમાં બાઈબલના ભાગો ઉપર પડ્યા.

પેટ્રોકે અને હું આખા બલ્ગેરિયામાં લાંબી મુસાફરીએ તુરંત નીકળી ગયા, બાઈબલો ત્યાં પહોંચાડતા જે ચર્ચોને વધુ જરૂર હતી તે તેઓ જાણતા હતા તેમને આપ્યા.

“શું તું જાણે છે કે સરકાર અહિંયા બાઈબલ કચડવાના અધિકૃત કારણો કયા આપે છે?” પેટ્રોકે મને પૂછ્યું. ત્યારે અમે ગ્રામીણ વિસ્તારમાંની એક ગુલાબના અત્તરના કારખાના આગળથી પસાર થતાં હતાં. અને મોહક સુગંધ આવતી હતી. એટલા માટે કે તે પુરાણી શુદ્ધ જોડણીમાં છાપેલા હોવાથી, લોકોને પુરાણા અક્ષરો અને ઉપયોગોમાં જ જકડી રાખે છે એ તેમ કરીને શિક્ષણને લોકોથી પાછું રાખે છે. આવું કારણ સરકાર આપે છે.

તે આગળ કહેતા ગયા બલ્ગેરિયાની દેશ્યમાન મંડળી નવી શાસનપદ્ધતિથી સર્વ પ્રતિકુળ તત્વોથી શારીરિક અને આત્મિક રીતે શુદ્ધ કરાઈ હતી. બલ્ગેરિયન ઓર્થોડોક્સ ચર્ચ - જે દેશનું રાષ્ટ્રીય ચર્ચ - હવે તે સરકારના હાથ કરતા પણ વધુ થયું હતું. વર્તમાન બીશપ તથા આગેવાનો રાજશાસન પદ્ધતિની પ્રશંસા પોતાના બધા જ અધિકૃત ભાષણોમાં કરતા : તેમના વક્તૃત્વમાં ઈશ્વરના રાજ્યના જેટલો જ મહિમા નરોડના રીપબ્લીકા બલ્ગેરિયાને અપાતો હતો.

“અહિંયા બે ચર્ચ હાલ કાર્યરત છે.” પેટ્રોકે મને કહ્યું, “કઠપૂતળી ચર્ચ જે સરકારના અવાજનો પડઘો આપે છે અને ભૂગર્ભ ચર્ચ આ જ રાતે તું ભૂગર્ભ ચર્ચને જોઈશ.”

એ મારી પ્રથમ ભક્તિસભા બલ્ગેરીયામાં હતી. તે સાંજે અમે બાર વ્યક્તિઓને એકત્ર થવા માટે એક કલાકથી પણ વધુ સમય લાગ્યો હતો, તૂટક તૂટક

આવતા હતાં જેથી કોઈ સમયે ખ્યાલ આવી ન શકે કે જૂથ એકદું થતું હતું.

સાડા સાતે અમારો સમય આવ્યો. અમે એપાર્ટમેન્ટવાળું ઘર પસાર કરીને આગળ ચાલ્યા એક સાથે વળવાનું થયું, ત્રીજા માળે રોકાવાનું બન્યું, આજુબાજુ ધ્યાનથી જોયું, અને ખટખટાવ્યા વગર એપાર્ટમેન્ટમાં ગયા. હું કંઈ મદદ કરી ન શક્યો પણ વાઈટનો રવિવાર યાદ આવ્યો જ્યારે આખું ગામ જાણે ચર્ચમાં ફરવા આવ્યું હોય.

આઠ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ અમે પહોંચ્યા ત્યારે એકઠા થયા હતાં, બીજા બે ૭:૪૫ અને ૭:૫૫ ને આવવાના હતાં. ઓરડો અંધકાર ભર્યો હતો. માત્ર એક નાનો બલ્બ છતથી અજવાળું આપતો લટકાવ્યો હતો અને બારીઓ પર કામળા લટકાવી દીધા હતાં જેથી અમારી આંખો ખાંખાખોળી ન કરે. મને આશ્ચર્ય થયું કે આ લોકો એટલા ગરીબ હતા કે પોતાની માટે એક છાપરું પણ બનાવી શકતા નથી. કોઈ બોલ્યું નહિ. દરેક નવા ભજનિકો વચ્ચે પડેલા ટેબલ ફરતે પોતાનું સ્થાન લઈને આવનાર સભા માટે શાંતિથી પ્રાર્થના કરતા હતાં. બરાબર આઠ વાગ્યે પેટ્રોફ ઊભા થઈને ધીમા અવાજે બોલ્યા, મારી માટે તેઓ અનુવાદ કરતા હતાં.

“આજે રાત આપણે આશીર્વાદિત થયા છીએ કે ભાઈ હોલેન્ડથી આપણી મુલાકાતે આવ્યો છે.” પેટ્રોફે મંદ અવાજે કહ્યું, “પ્રભુ તરફથી સંદેશો આપણી મધ્યે આપવાને તેને હું કહું છું.”

પેટ્રોફ બેસી ગયા અને હું ભજન માટે રાહ જોતો હતો અને પછી ભાન થયું કે ભૂગર્ભ મંડળીમાં ગાવું ચોક્કસ અશક્ય છે. હું લગભગ વીસ મિનિટ બોલ્યો પછી માથું હલાવીને પેટ્રોફને સોંપ્યું. તે કૂઠા અને ઝડપથી પડીકું બોલ્યું જે તેઓ સાથે લાવ્યા હતા એ આગળ ધર્યું. .... બાઈબલ!

એક મોટું આશ્ચર્ય થયું કે અવાજ વધવાના ભયથી તેઓએ પોતાના હાથોથી પોતાના મોં દબાવ્યા, જેથી ખબર પડે નહિ કે અહિંયા એકઠા થયા હતાં. પછી પુરુષો માટે એકબીજાને ગળે ભેટવું અને સ્ત્રીઓ માટે ખભા ઉપર માથું મૂકી ભાવવિભોર થયા પછી તેઓએ પુસ્તક વારાફરતી એક બીજાને પસાર કરતા અને હર્ષથી ઘડી ખોલતા અને બંધ કરતા હતાં.

તે રાતે સંગતમાં એક ભાઈએ ખાસ કરીને મને મુગ્ધ કર્યો. અમે હિંમત કરીને જેટલું બની શકે તેટલું સાથે રહ્યાં પછી જે રીતે અમે એકઠા થયા હતા તેમ એક અથવા બે કરીને થોડા થોડા સમયાંતરે જુદા પડ્યા, લગભગ એક કલાક જેટલો સમય થયો છેલ્લા વ્યક્તિ પોતાના ઘૂંટણો પરથી ઊભો થયો તે મહાકાય, સફેદવાળ રીંછ જેવા બીશપ જેવી દાઢી, ચોરસ ઘઉંવર્ણ ચહેરો અને ભલી, નિષ્કપટ આસ્માની

આંખો જે મેં ક્યારેય જોઈ નહતી. પેટ્રોફે કહ્યું કે આ અબ્રાહમ હતો.

અબ્રાહમ સંગત દરમ્યાન ઓછું બોલ્યો પણ બાળક જેવી નાદાની અને શુદ્ધતા હતી તે ઘરડો શબ્દ બોલ્યા વગર હતો. પેટ્રોફની જેમ નોકરી માટેની ઉંમર વટાવી ચૂક્યો હતો. અને તેથી થોડા વર્ષોથી બંને જણાએ બાઈબલ વગરના ચર્ચને સ્થાપન કરવાનું કામ કર્યું હતું. તેવી રીતે તેઓ પાસેથી માગે અથવા ખરીદે અને જેમની પાસે ન હોય તે મંડળીને તે આપે.

પેટ્રોફે મને કહ્યું કે અબ્રાહમ રોડોપના પર્વતો પર તંબૂમાં રહેતો હતો. તેની પાસે સરકાર પાસેથી અઠવાડિયાની પાંચ ડોલર આવક થતી હતી, અને તેની ઉપર તેનું તથા તેની પત્નીનું ગુજરાન ચાલતું હતું. એક સમયે તેની પાસે પોતાની જમીન હતી પણ પોતાની વિદ્વંશક પ્રવૃત્તિઓને કારણે ખોઈ બેઠો.

“કોઈક દિવસ તેના ઘરની મુલાકાત કરજે.” પેટ્રોફે કહ્યું, “કારણ કે તે તને ચિત્ર આપશે કે પોતાના ઈશ્વરના નામમાં વ્યક્તિ શું બલિદાન આપી શકે છે.” મોટાભાગના વર્ષો અબ્રાહમ અને તેની પત્ની બોર અને ફળો તથા થોડીક રોટલી ઉપર જીવતા હતાં.

પેટ્રોફ ઘરડા અબ્રાહમને રાક્ષક સંહારક તરીકે બોલાવતા હતાં કારણ કે તે હંમેશાં પોતાના “ગોલિયાથ” ની શોધમાં રહેતાં - કોઈ ઉચ્ચ પદવીનો અધિકારી અથવા લશ્કરી માણસ કે જેને તે પોતાની સાક્ષી આપી શકે. “અબ્રાહમ હંમેશાં નવો ગોલીયાથ શોધતો રહે છે.” પેટ્રોફે કહ્યું, “તે તેને મળી પણ આવે છે અને પછી તેમની લડાઈ શરૂ થઈ જાય. મોટાભાગે ગોલિયાથ જીતી જાય અને અબ્રાહમને જેલમાં જવું પડે પણ ઘણા બધા પ્રસંગોએ અબ્રાહમ જીત્યો છે અને ખ્રિસ્તની મંડળીમાં નવા આત્મા ઉમેર્યા છે.”

તે વિદાય લે તે પહેલા હું મારી કારમાંથી જે મારી સાથે લાવ્યો હતો તે બાકીના બધા જ બલ્ગેરિયન બાઈબલ લાવીને અબ્રાહમ રાક્ષસસંહારકને આપી દીધા. તે જાણતા હતા કે તેની સાથે શું કરવાનું હતું.

અબ્રાહમે બાઈબલને જેમ બાળકને પકડે તેમ પકડ્યા તેમણે મારો આત્માર માન્યો નહિ પણ જે શબ્દો કહ્યાં હતાં તે આજેય મારી સાથે છે. જ્યારે મારી માટે પેટ્રોફે અનુવાદ કર્યું ત્યારે તેની આસ્માની આંખો મારી ઉપર તેજસ્વી હતી.

આગળનો ભાગ લાંબો છે ભાઈ. અહિંયા થોડા આપીને આપણે આગળ વધીએ. આ દિવસે એન્ડ્રયુ હોલેન્ડથી અમે આગળ વધ્યા છીએ.

બલ્ગેરિયાની સમતોલ પહેલી મુસાફરી અમે નાના નોંધ્યા વગરની ભૂગર્ભ મંડળીઓની મુલાકાતો કરવામાં પસાર કરી. “બચેલાને બળવાન કર્યા,” આદેશ

કરતા પણ કંઈક વધુ, મારી ઊંઘ ઉડાવી દીધી. મંડળીનો બચેલો ભાગ કેટલા કેટલા હિંમતવાળા હતાં પોતા માટે કેટલા બેદરકાર, કેટલા બધા એકલા, ત્રણ સેવકો ખાસ કરીને મારા સ્મરણમાં રહ્યાં જે અઠવાડિયા હું ત્યાં હતો તે - કોનસ્ટનટાઈન, આર્મીન્ન અને બાસીલ.

કોનસ્ટનટાઈન જે એકવીસ વર્ષથી નીચેના લોકોને બાપ્તિસ્મા આપવાને કારણે અઢાર મહિનાથી કેદ કરાયા હતાં. તે હાલમાં જ મુક્ત થયા હતાં. કોનસ્ટનટાઈને મને કહ્યું હતું કે જે દિવસે તેને છોડવામાં આવ્યો તે રાત પછી તેણે બીજા સત્તાવીસ તરૂણોને નગર બહાર નદીમાં ગુપ્ત રીતે બાપ્તિસ્મા આપ્યા.

આર્મીન્ન જાણતો હતો કે નાતાલના સમયોમાં તેના સભાજનોમાં સરકારી નિરિક્ષકો હશે, તેથી તેણે બાળકોને સુવાર્તા આપવા વિશે કોઈપણ રીતે નિયમનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેની કાળજી રાખી હતી. માત્ર પુખ્તોને જ કહો. રાજનીતિથી દૂર રહો. પણ એક અસુરક્ષિત ક્ષણે, આર્મીન્ને બાળકો ઉપર નજર કરી જેઓ ચર્ચના ક્રિસમસ ટ્રી નજીક બેઠા હતાં. તેમને પૂછ્યું, “શું તમે જાણો છો કે વર્ષના આ સમયે આપણે એકબીજાને ભેટો શા માટે આપીએ છીએ ? એ તો સૌથી મોટી ભેટનું પ્રતિકાત્મક છે.” આ બે વાક્યોને કારણે તેની ઉપર કેસ થયો અને તેને પુલપીટની સેવામાંથી હાંકી કાઢ્યો.

બાસીલ હાથમાં મોજા પહેરીને ગુપ્ત પોલીસ માટે કામ કરવામાં કુખ્યાત હતો. પેટ્રોફે એક રવિવારે એક ભક્તિસભામાં લઈ ગયો હતો જે કઠપૂતળી ચર્ચ કાર્યરત હતું તેને જોવાની મને તક મળી ગઈ હતી. યુદ્ધ પછી મંડળીના સભાજનો એક ધાર્યા ઘટતા જતા હતા. બાસીલ આ વિશે ભક્તિસભા પહેલા અમને ફરિયાદ કરતો હતો, ત્યારે અચાનક, હાવભાવ બદલ્યા વગર તેણે કહ્યું, “શું તમે આજે બપોરે અહિંયા સભા ભરવાની ઈચ્છા રાખશો?”

મને ખાતરી ન હતી કે મેં બરાબર સાંભળ્યું હોય. બાસીલ તથા હું બંને સારી રીતે જાણતા હતા કે નોંધણી વગરના કોઈ પણ પ્રચારકને સભાની પરવાનગી ન હતી. એ માણસને શું થઈ ગયું હતું ?

“હું કરીશ, હું તે વિશે પ્રાર્થના કરીશ.” મેં કહ્યું,

અને મેં આખી ભક્તિસભા દરમ્યાન પ્રાર્થના કરી. શું કોઈ આ પ્રકારનો ફાંદો હશે ? કદાચ તેણે પોલીસ સાથે મળીને મને આ દેશમાંથી હાંકી કાઢવાનું ગોઠવ્યું હશે ? અને છતાં મને લાગતું હતું કે જવાબ વારેઘડીએ એકદમ સ્પષ્ટતા સાથે આવતો હતો. “જા આગળ વધો!”

ભક્તિસભાને અંતે બાસીલે થોડાક સભાજનોમાંના લોકોને જાહેર કરી

દીધું કે હોલેન્ડમાંથી આવેલો ભાઈ આજની બપોરની ખાસ સભામાં બોલશે. તેણે દરેકને પોતાના મિત્રને લઈ આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

બસો જેટલા લોકોને ત્યાં હાજર જોઈને અમને તે બપોરે આશ્ચર્ય થયું. તે અદ્ભૂત સભા થઈ. અંતે જયારે મેં આહ્વાન આપ્યું ત્યારે ઘણા લોકો આગળ આવ્યા.

પછી બસીલે મને ફરી આશ્ચર્ય પમાડ્યો એ જણાવતા કે રાતે પણ એક સભા કરવાની છે. હું તથા પેટ્રોફ પણ ઈચ્છા રાખતા હતાં. તો પણ અમે સમજી શકતા ન હતાં કે આ માણસને શું થયું હતું કે જેનું માન એક કઠપૂતળીની જેમ હતું.

એ સાંજે ચર્ચ ભરાઈ ગયું હતું. અમે સર્વએ પવિત્ર આત્માની હાજરીનો અનુભવ કર્યો. એ રાતે ઘણા બધા લોકોએ કોઈપણ ભોગે ખ્રિસ્તને અનુસરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. તરત જ ફરીથી બાસીલે બધા લોકોને અનુસરતી સાંજે ફરીથી આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

સોમવાર સાંજે ચર્ચમાં અતિ ભીડ થઈ લોકો બંને બાજુએ ઊભા રહ્યાં, ઘણાઓ બાકડા વચ્ચેના રસ્તાઓ પર બેસી ગયા હતાં. પણ આ વખતે બાસીલે સભાજનોમાં ગુપ્ત પોલીસના અડધો ડઝન પોતાના મિત્રોને ઓળખી લીધા. અમે સભામાં આગળ વધ્યા પણ આહ્વાન આપવાનું ટાળ્યું. અમે હાથ ઉપર કરવાનું કહેવામાં પણ હિંમત કરી નહિ કેમકે ભય હતો કે તેઓના નામ નોંધવામાં આવે.

સભા પૂરી થયા પછી હું પેટ્રોફ અને બાસીલ પરસાળમાં બેસીને વિચારવા લાગ્યા કે આગળ શું કરવામાં આવે. દેખીતી રીતે અમે આગળ કોઈ સભા કરી ન શકીએ બાસીલ પોતાના વિશે શું, શું તે હવે મુશ્કેલીમાં આવી પડશે? મને સ્પષ્ટ હતું કે તે જે રીતે વર્તતો હતો તે તે પોતામાં જ હતો. હવે શું થશે? પોલીસ શું કરશે?

અને દિવસો પસાર થતા એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું કે ખ્રિસ્તે શા માટે બીજા કોઈ પાળક દ્વારા પવિત્ર આત્માથી સ્પર્શ ન કરવા તથા બાસીલ તેમને સૌથી મૂલ્યવાન હતો જે દુશ્મનો સાથે દગાથી ભળી જનારો હતો. ચોક્કસ તે જે કરતો હશે તેનો કોઈ ખાસ ઈરાદો હશે. તેની ઉપર શંકા કરવી તેના નવા બાહ્ય દેખાવને કારણે જાણવું મુશ્કેલ હતું. શ્રેષ્ઠ એ થશે કે જવા દઈએ આ ડચ સુવાર્તિક જતો રહેશે એટલે અગ્નિપણ હોલવાઈ જશે.

પણ હું જતો રહ્યો તો પણ અગ્નિ હોલવાયો નહિ. નાની મંડળીમાં પચાસ વિચિત્ર લોકો આડાઅવડા અસ્તવ્યસ્ત હાજર રહેતા હતાં, તેઓ હવે ચારસોની સંખ્યામાં જીવંત સભાજનો બની ગયા હતાં. સરકારી અગ્નિ રોકવાના પ્રયત્નો કર્યા હતાં. બાસીલ લાંબા સમયથી પડતર કામ માટે જે પડી ભાંગ્યું હતું તે માટે સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ ગયો હતો. જયારે તેણે પોતાના દેશમાં આવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તેને સરહદેથી

પાછો કાઢ્યો. તેની જગ્યાએ એક નવો પાળક “સુરક્ષિત” પસંદ કર્યો હતો. અને ત્રણ વર્ષની અંદર તેણે આ જુવાળ સફળતાપૂર્વક એજ ઈમારતમાં હોલવી નાખી હતી, કેમકે તેમની હાજરી પાછા મૂળ પચ્યાસ સુધી પાછી લઈ આવ્યો. પણ નવા ત્રણસો બદલાણ પામેલા સતારા ઝાગોરા મૂકીને બાલકન ખંડ તરફ અતિઉત્સાહભેર આગળ વધ્યા, જેમ કે યરૂશાલેમ મંડળીમાંથી બધી બાજુ ફેલાયા તેમ જ્યાં કંઈ ગયા ત્યાં અગ્નિ બાંધવા લાગ્યા.

આ વિકાસ ચોક્કસ એ સમયે દશ્યમાન ન હતો. પણ પેટ્રોફ અને હું એક બાબત શરૂઆતથી જ શીખી ગયા હતાં : મંડળીને કઠપૂતળી તરીકે ક્યારેય સંબોધવી જોઈએ નહિ, ચાહે ગમે તેટલી મૃત કેમ ન હોય, ચાહે તે ગમે તેટલી લાચાર આધીનતા દર્શાવનાર અને સમય તથા સંજોગોને અનુરૂપ થનાર બાહ્ય રીતે દેખાતી હોય. તેને ઈશ્વરના નામથી બોલાવવી જોઈએ. તેની ઉપર ઈશ્વરની દૃષ્ટિ હોય છે જ, તે કોઈપણ સાથે તે શુદ્ધ કરનાર પવિત્રઆત્માની હવા દ્વારા ફર્શ સાફ કરી શકે છે.

બલ્ગેરિયા મૂકી દઉં તે પહેલા હું અને પેટ્રોફ રોડોપના પર્વતોમાં અબ્રાહામને મળવાની શોધ કરતા હતાં. અમને કોઈ ખ્યાલ ન હતો કે તેનો તંબૂ ક્યાં આવ્યો હતો. માત્ર તેની નજીકના ગામનું નામ હતું. એટલું સારું હતું કે ગામના રસ્તે અમે આગળ વધતા જતા હતાં, જેનો ભય હતો કે અમુક માઈલ આગળ જતા માર્ગ ખોવાઈ જશે માટે અમે બહાર નીકળીને ઊભા રહ્યાં જ્યાં ગામને કૂવો હતો. અમારી નજર આગળ જ્યાં સુધી જોઈ શકાય ત્યાં સુધી જંગલ ફેલાયેલું હતું, શું આ વિશાળ અરણ્યમાં એ માણસ જેને અમે શોધી રહ્યાં છીએ?

કૂવા ઉપર પાણી ભરનારાની હરોળ પાણી ભરવાની રાહ જોતા પોતાના ઘડા લઈને ઉત્સુકતાથી અમને જોતા હતાં. અને પછી પ્રથમ જે હરોળમાં હતો તે પાણી પીને સીધો ઊભો થયો અને પાછળ ફર્યો. એ તો અબ્રાહમ પોતે હતો.

તેની આસ્માની આંખોથી જ્યારે તેમણે અમને જોયા ત્યારે બપોરના આકાશની જેમ ચમકવા લાગી. બીજી બાબત હું જાણતો હતો કે મહાકાયના પ્રેમપૂર્વક ભીના અલિંગનથી જે તેમની મોટી દાઢી પરથી ઠંડું પાણી મારી ચામડી પર ટપકતું હતું તેથી જાણે હું ડૂબતો હતો. અબ્રાહામને આ વગર આયોજનની મુલાકાતથી વધુ આશ્ચર્ય થયું, કેમ કે તેણે અમને કહ્યું કે તે ગામમાં દર ચાર દિવસે આવે છે. બાકીના દિવસો રોટલી ખરીદવામાં જતા રહે છે. તેણે અડધો ડઝન ગોળ સપાટ રોટલા કૂવાની પથ્થરની દિવાલ પરથી ઉઠાવ્યા અને અમને પર્વત ઉપર દોરતા લઈ ગયા.

ફરીથીને ફરીથી પેટ્રોફે અને મેં આ પંચોતેર વર્ષના માણસને રોકાવા કહ્યું

કે અમે થોડો શ્વાસ લઈએ. તે એક અઠવાડિયા પહેલા જ આવ્યા હતાં, તેમણે અમને છેલ્લા બાઈબલ આપવા વિશે કહ્યું, જેને હું દેશમાં લાવ્યો હતો. તેમણે ખૂબ વિસ્તૃતિથી વિગતો જણાવી કે કેવી રીતે તેને સ્વીકાર્યા અને પેટ્રોકે હાંફતા વચન આપ્યું કે તે મારી માટે ફરીથી વિગત કહી સંભળાવશે જેવા આપણે શાંતિ બેસીશું.

અમારો આરામ આવ્યો ત્યાં સુધી બે કલાક થયા હતાં, અમે ભેખડોના સાંકડા માર્ગમાં થઈને ગોળ ફર્યા, પવને પાઈન વૃક્ષોની ડાળીઓ ઝૂકાવી અને ડાળીઓ હટવાથી અમે બકરાના ચામડાના તંબૂ આગળ જ ઊભા હતાં જેમાં અબ્રાહામ રહેતો હતો. જ્યારે તેમણે અમને પોતાના ઘરમાં આમંત્રણ આપ્યું તે બાઈબલના કોઈ પૂર્વજ હોય તેવા લાગતા હતાં. ક્ષણમાં તેમની પત્ની બહાર આવ્યા બોલવા લાગ્યા જેમ કે દરરોજ મુલાકાતીઓ તેમના ખડકોમાં આવીને સંતાઈ જતા હોય. તેના પતિ જેટલા કદાવર હતા તેટલી જ તે પાતળી, ટટ્ટાર, નીચી સ્ત્રી હતી, તેની ચામડી કરચલીવાળા ચર્મપત્ર જેવી હતી. માત્ર તેમની આંખો વાદળી બાળક જેવી ભરોસા લાયક હતી. મેં આ સ્ત્રીને જોઈ કે એક સમયે તેની પાસે ભરચક ઘર હતું, ગાલીચા, કબાટો, કપડાઓ - નોકરો કદાચ જે કંઈ જરૂરી હોય તે બધું જ અને મેં વિચાર્યું કે મેં ક્યારેય વધુ સંતોષી ચહેરો જોયો નથી ભલે જીવન તેમની માટે જે કંઈ લાવ્યું હોય.

તેણીએ અમને ફળો આપ્યા જે નાના જાંબુ જેવા હતાં અને પહાડી મધ આપ્યું. અમે થોડું ખાધું અમે જાણતા ન હતા કે તેમની પાસે કેટલું હતું અને થોડોક જ સમય અમે ત્યાં રહ્યાં કારણ કે અમે જાણતા નહતા કે અંધારું થયા પછી પર્વતથી નીચેની મુસાફરી કેટલી હશે. સૌથી ટૂંકી મુલાકાત માત્ર એક ઝલક - છતાં તે ક્ષણોમાં મિત્રતાને આગળ ધપાવી જે મારા જીવનનું એક રક્ષણાત્મક બાંધકામ થયું હતું.

અને બલ્ગેરિયાની મુલાકાત ઉત્તેજન અને ઊંડો પ્રેમ લાવ્યું. અને એ જ સમયે હારની નોંધનો અંત આવ્યો. જેવો હું રૂમાનિયા સભાઓ માટે રવાના થવાનો હતો લોકોનું એક જૂથ મારી પાસે માગણી કરતું આવ્યું જેઓએ બાસીલની સભાઓ ચર્ચમાં થઈ તેમાં ભાગ લીધો હતો કે આવી સભાઓ અમારા નગરમાં પણ કરો.

“અમે આ સંદેશ માટે વર્ષોથી રાહ જોતા હતાં” તેઓએ વિનંતી કરી “અમને પરિણામોની પડી નથી. અમે તો માત્ર દેવની ઈચ્છા વિશે જ કાળજી રાખીએ છીએ.”

અને મારે આ પ્રેમાળ અને પ્રેમયુક્ત ચહેરાઓ જોવાના હતા અને કહ્યું ના, હું તો માત્ર એક વ્યક્તિ જ છું. હું તેમની સાથે જઈ શકતો નથી અને એ જ સમયે

મારે બીજે જવાનું જ્યાં મને ઈશ્વરનો આત્મા તેડી લઈ જાય.

“હું ઈચ્છુ છું કે હું દસ માણસો હોઉં.” મેં તેઓને કહ્યું, “હું ઈચ્છુ છું કે કદાચ હું ડઝન ભાગમાં વહેંચાઈ જઈ શકતો હોઉં અને જે કોઈ તેડું આપે તેનો જવાબ આપી શકતો હોઉં. કોઈક દિવસ કરવાનો માર્ગ હું શોધી કાઢીશ.”

બગીયાનું કાયઘર

રૂમાનિયાની સરહદે પહોંચવા મને ચાર કલાક લાગ્યા. જ્યારે દાનુબેની બીજી તરફ ચકાસણી કેન્દ્રમાં પ્રવેશ્યો મેં મારા પોતાને કહ્યું, “સારું હું ભાગ્યશાળી છું. માત્ર અડધો ડઝન કાર છે. આ બહુ જ ઝડપથી પસાર થઈ જવાશે.”

જ્યારે ચાળીસ મિનિટ થઈ ગઈ તો પણ પ્રથમ કારની તપાસ ચાલતી હતી. મેં વિચાર્યું, “બિચારો, તેની પાસેથી તેઓને કંઈક મળી આવ્યું હશે માટે આટલો લાંબો સમય લીધો.”

પણ જ્યારે પહેલી રવાના થઈ અને બીજીએ પણ અડધો કલાક સુધી તપાસ ચાલુ રાખી. ત્યારે મને ચિંતા શરૂ થઈ. કાયદેસર કુટુંબ જે કંઈ લઈ જઈ રહ્યાં હતાં તે બધુ જ તેઓએ જમીન પર ઉતારીને પ્રસારીને બતાવવું પડ્યું. દરેક કારને એ જ રીતે પસાર થવું પડતું હતું. ચોથી કારની તપાસ લગભગ એક કલાક ચાલી. સુરક્ષા કર્મીઓએ ડ્રાઈવરને હાટડીમાં બેસાડ્યો અને ત્યાં સુધી તેને રાખ્યો જ્યારે તેઓએ કારના આગળના પાછળના ઢાંકણાં ઊંચા કરીને જોયા, એન્જન તપાસી જોયું સીટો કાઢીને જોઈ.

“પ્રિય પ્રભુ,” મેં કહ્યું, મારી આગળ માત્ર એક જ કાર હતી. “હું શું કરી શકું?” કોઈ પણ ગંભીર તપાસ તુરંત જ સંતાડેલા બધા જ રૂમાનિયન બાઈબલ

બતાવી દેશે.

“પ્રભુ,” હું આગળ વધ્યો, “હું જાણું છું કે મારી કોઈ જાતની ચાલાકી મને આ સરહદ પાર કરી શકાવશે નહિ. મેં ચમત્કાર કરવાનું તમારી પાસે માગવાની હિંમત કરી છે? મને થોડા બાઈબલ બહાર કાઢીને ખુલ્લા મૂકવા જોઈએ જે સ્પષ્ટ દેખાઈ શકે. પછી પ્રભુ, હું મારી કોઈ પણ જાતની વ્યૂહરચના પર આધારિત નહિ હોઉં તે સ્પષ્ટ હતું, શું હું કરી શકું? હું સંપૂર્ણ તમારા આધારિત હોઈશ.”

જ્યારે મારી આગળની છેલ્લી કાર તપાસ માટે આગળ વધી ત્યારે મેં થોડા બાઈબલ સંતાડેલી જગ્યામાંથી બહાર કાઢીને મારી પાસે સીટ પર થપ્પો લગાવી દીધો.

હવે મારો વારો હતો. મેં કારને નીચા ગીયરમાં નાખી અને ઈંચ પછી ઈંચ ઊભેલા અધિકારી પાસે રસ્તાની ડાબી કોરે ગયો મારા દસ્તાવેજો આપ્યા અને પછી બહાર નીકળવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેના ઘૂંટણો દરવાજા આગળ હોવાથી બંધ રાખીને કારમાં બેસી રહ્યો. તેણે મારા પાસપોર્ટમાં મારો ફોટો જોયો. તેની ઉપરથી કંઈક ઊપરથી કંઈક ઉખેડ્યું, મારા નામ નીચે દસ્તાવેજો ધર્યા, અને આગળ વધાવનો હાથથી ઈશારો કર્યો.

ચોક્કસ ત્રીસ મિનિટ પસાર થઈ ન હતી. મેં કાર શરૂ કરીને થોડોક આગળ વધ્યો શું મારે ત્યાં જવાનું હતું જ્યાં કારને એકબાજુ લઈને સારી રીતે ચકાસણી કરાતી હતી? શું મારે.... ચોક્કસ મને નહિ.... મેં થોડી આગળ લઈને બ્રેક ઉપર મારો પગ થંભાવી દીધો. કશું જ બન્યું નહિ. મેં અરીસામાંથી પાછળ જોયું. સુરક્ષાકર્મી મારી પછીની કારને ઊભી રાખવાના ઈશારા કરતો હતો, ડ્રાઈવરને નિર્દેશન કરતો કે તે કારથી નીચે ઉતરે. એટલે મેં થોડા પગલા ચલાય એટલી કાર આગળ હંકારી. સુરક્ષા કર્મીએ મારી પાછળની કારને આગળનો ભાગ ખોલાવ્યો. અને પછી મારે શંકા કરવાની કોઈ જરૂર ન હતી, તપાસ કેન્દ્રને મેં માત્ર ત્રીસ સેકન્ડમાં પાર કર્યું જે માનવામાં ન આવે તેવું હતું.

મારું હૃદય ઝડપથી ધબકતું હતું. પસાર કર્યું તેની ઉત્તેજનાથી નહિ પણ ઈશ્વરના કામની અજાયબ ઝલક મળી તેને લીધે ઉત્તેજિત હતો.

આ મુસાફરી શરૂ કર્યા પહેલા મારા મનમાં બલ્ગોરિયા અને રૂમાનિયા બંનેનું જતન કરવા અર્થે ઢગલા કર્યા હતાં. હવે હું જાણતો હતો કે તે બંને જુદી જગ્યાઓ હતી. રૂમાનિયા પોલાદી પડદાના ખ્રિસ્તીઓ મધ્યે પોતાને નાસ્તિકવાદના કાયના ઘર તરીકે ઓળખાવતા હતાં. ત્યારે પણ એ રિશયાની પ્રયોગશાળા હતી.

જેમાં તેણે ધર્મવિરોધી પ્રયોગ કર્યા હતાં. રાજશાસન દ્વારા મંડળી પર ચુસ્ત નિયંત્રણ, વિશ્વાસીઓ પર આર્થિક દબાણો, ધાર્મિક આગેવાનો વચ્ચે શંકાનું વાવેતર, સંપત્તિઓ જપ્ત કરવી, ભક્તિસભાઓ પર પ્રતિબંધ, સુવાર્તાપ્રચારની મનાઈ. આ બધું મને જણાવવામાં આવ્યું હતું જેની અપેક્ષા સાથે હું રૂમાનિયામાં શોધ કરતો હતો.

જેવો હું સરહદ પાર ઉતર્યો મેં પોલીસ નિયંત્રણનું એક નવું સ્તર જોયું. દરેક ગામે એક પોલીસનું તપાસ કેન્દ્ર હતું. ગામમાં દરેક ખેડૂત સાયકલ લઈને જતો તેને અધિકારી ઊભો રાખતા. કે ક્યાં જતો હતો ? તેનું કામ શું હતું? મારે પણ સંબંધીત સ્વતંત્રતા સાથે “રોકડ મુસાફર” તરીકે મારા વિઝા દરેક શહેરે નોંધાવવા પડતા જ્યાં પ્રવાસનોંધ થઈ ત્યાં મુલાકાત અને તારીખ પ્રમાણે હાજર રહેવું પડતું હતું. આ નિયંત્રણ કેટલું ખરું છે તેમને ત્યારે ખબર પડી જ્યારે હું એક મનમોહક નાના ગામ પાસે પહોંચ્યો જે કલુજથી લગભગ પચાસ માઈલ હશે અને મોડું થતું હતું એટલે નિર્ણય કર્યો કે રાત ત્યાંજ પસાર કરું. સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓને આશ્ચર્ય થયું કે મારે તેમની પાસેથી પરવાનગી લેવી જોઈતી હતી.

“પણ સાહેબ,” મારા ટુરિસ્ટ કાર્ડને જોતા તેમણે કહ્યું, “કલુજમાં રાતના ભોજન માટે તમારી અપેક્ષા હતી. તમે અત્યારે જ કલુજ સીધા પહોંચી જાઓ.”

આવી નાની બાબત માટે હું કોઈ મુશ્કેલીમાં પડવા માગતો ન હતો. તેમની ઈચ્છા હતી તે પ્રમાણે મેં કર્યું. હું કલુજ તરફ રવાના થયો, હોટલમાં જમવાનું બંધ થવાનું જ હતું ત્યારે હું ત્યાં પહોંચ્યો, કે મારો ટેબલ સેટ લઈ આવું, જમવાનો સમય પૂરો થઈ ગયો છે. અને પાણીના ગ્લાસોમાં નાનો ડયનો ઝંડો મધ્યમાં ગોઠવેલો હતો.”

વિવિધ શહેરોની અંદર મને જે પસંદ હોય તે શહેરોમાં મુક્તપણે હું જઈ શકતો અને આવી શકતો હતો. તે રવિવાર સવાર હતી. હું સવારમાં વહેલો ઊઠી ગયો હતો તે ઉઘડતો અને ખુશમિજાજ દિવસ હતો, આ સુંદર બગીચાની ભૂમિના મારા ખ્રિસ્તી બંધુઓની સાથે જોડાવવા આતુર હતો. હોટલના કારકૂનને મેં ચર્ચ વિશે પૂછ્યું ત્યારે તેણે મારી સામે શંકા સાથે જોયું. “અમારે અહિંયા એમાના ઓછા છે, તમે જાણો છો.” તેણે કહ્યું “તે ઉપરાંત તને ભાષાની સમજ પડશે નહિ.”

“શું તું નથી જાણતો?” મેં કહ્યું, “ખ્રિસ્તીઓ એક પ્રકારની વૈશ્વિક ભાષા બોલે છે.”

“ઓહ, તે શું છે?”

“તેને અગાપે કહે છે.”

“અગાપે ? મેં તેના વિશે સાંભળ્યું પણ નથી.”

“બહુ ખરાબ કહેવાય તે વિશ્વની સૌથી સુંદર ભાષા છે. પણ જે હોય, હું કેવી રીતે ચર્ચ પહોંચી શકું?”

જ્યારે બલ્ગેરિયાની મંડળી વિરુદ્ધ મુખ્ય હથિયાર તરીકે નોંધણી કરાવવી જરૂરી હતી, અને રૂમાનિયામાં સંયુક્તતાની પદ્ધતિ હતી. સંયુક્ત સંપ્રદાયો, સંયુક્ત ભૌતિક સુવિધાઓ, ભજન કરવાના સંયુક્ત કલાકો, જ્યાં કંઈ ચર્ચો ખાલી બાકડાઓ સાથે હતાં. તેમના બાકીના સભાજનો નજીકના ગામોમાં ભેળવી દીધા હતાં, અને બાકી રહેલી ઈમારતો તથા સુવિધાઓ સત્તાવાળાઓએ જપ્ત કરી લીધી હતી. તર્કમાં કારણો યોગ્ય લાગતા હતાં અને મંડળી માટે પણ લાભકારક લાગતા હતાં. નાની નાની સંઘર્ષ કરતી વિવિધ મંડળીઓ કરતાં એક સંયુક્ત સભ્યો એક સ્થળે સારા લાભે મોટાભાગના ખેડૂતો હતાં, પોતાની જૂની ભક્તિસભાની જગા સાથે જોડાયેલા અને ગામડાઓ વચ્ચેની મુસાફરી ધીમી અને મુશ્કેલ હતી.

અઠવાડિયામાં મંડળીને બે ભક્તિસભા કરવાની પરવાનગી હતી. એક શનિવારે અને બીજી રવિવારે. પણ રૂમાનિયામાં શનિવાર આખો દિવસ કામ કરવામાં ચાલુ રખાતો હતો: શનિવારે રાત્રી સભામાં જૂજ લોકો હાજર રહેતા તેથી તેના પ્રભાવમાં ભક્તિસભાને એક જ સંગતમાં એકીકરણ કરવામાં આવી હતી.

પણ સભા કેવી હતી ?

હું સવારે દસ વાગ્યે પહોંચ્યો પણ ભક્તિસભા લગભગ એક કલાકની પૂરી થઈ ગઈ હતી. મને બેસવાની જગ્યા મળી નહિ, મને વિદેશી ઓળખીને મંચ પાસે બેસાડ્યો. અંગોની વિરુદ્ધ ઘૂંટણો દબાવીને બેઠો, આ ખ્રિસ્તી જૂથ સાથે મેં ત્રણ કલાક સળંગ પસાર કર્યા જે સામ્યવાદના અંદરના વર્તુળમાં હતાં.

જ્યારે દાન ઉઘરાવવાનો સમય આવ્યો, મેં દાનપાત્રમાં રૂમાનિયન નાણાંના એટલા જ નાણાં નાખ્યા જે હું ઘરે નાખતો હતો. અને મારી પાસે હતા પણ. દાનની થાળી મારાથી જ શરૂ થઈ હતી. બધાને દેખાય એવી રીતે દાનથાળીમાં મહિનાનો ખર્ચ હતો.

જેમ દાન ઉઘરાવવાનું ચાલું હતું, ત્યારે મારી વ્યાકુળતા વધવા લાગી કે લોકો આપે છે તેના કરતા વધુ મેં વીસથી ત્રીસ ગણું આપ્યું. અવારનવાર ભજનિકો દાનપાત્રમાં સિક્કો નાખે પછી વ્યક્તિ થોડીવાર ત્યાં છુટ્ટા પાછા લઈને આગળ પાત્ર જવા દેતા. મેં આવું કેથોલિક અને ઓર્થોડોક્સ ચર્ચોમાં મેં જોયું હતું. જ્યાં બાકડાની ફી રખાતી પણ મેં પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચોમાં એવું જોયું નથી. આખો સિક્કો મોટાભાગના લોકો આપે તેના કરતા વધુ હતો. કદાચ નોટો એટલી મોટી હતી આખો મહિનો

પસાર કરી કાઢે તેટલી આવક જેટલી હતી. મને ખરાબ લાગતું હું કે હું એવી પરિસ્થિતિમાં આવી ગયો કે ધનવાન વિદેશી તરીકેનો ખોટો ડોળ કરવો પડ્યો. - અને તેના લીધે મેં સ્મિત કર્યું, યાદ કરતા કે વાઈટમાં સૌથી ગરીબ કટુંબ મારું હતું. વધુમાં દાનાર્પણ ગીત પછી મુખ્ય વ્યક્તિ પાળક આગળ લઈ જવાને બદલે પાત્ર મારી પાસે લાવ્યો.

તેણે દાનપાત્ર મારી હાથમાં પકડાવી દીધું. અને રૂમાનિયા ભાષામાં અમુક શબ્દો બોલ્યો. આખરે મને સમજ પડી ગઈ. મારે છુટા લઈ લેવાના હતાં. કોઈ પણ આટલી મોટી નોટ દાનમાં નાખે નહિ સિવાય છુટા પાછા લેવાની અપેક્ષા સાથે હું શું કરું ? શું કૃપાના નામે છુટા પાછા લઈ લઉં ? અથવા સંતાપ સ્વીકારીને, ચર્ચને તે નાણાં રાખવા દઉં, જે મારે જોઈતા હતાં?

હું તર્ક કરતો હતો ત્યારે દરેક આંખો મારી તરફ જોતી હતી, મને મોટા આનંદ સાથે ભાન થયું કે મારા નાણાં છે જ નહિ. “એ મારી ભેટ નથી,” મેં જર્મનમાં બોલવાનું શરૂ કર્યું- અને એક માણસ સભાજનોમાંથી અનુવાદ કરવા લાગ્યો. “એ મારી માટે ન હતા,” મેં પુનરાવર્તન કર્યું, એ કાય વાન ઓમહુગ સામયિકના વાચકોને હજારોને યાદ કર્યા જે ભેટ તરીકે એ નોટ દ્વારા આપવામાં આવી હતી. “એ હોલેન્ડના વિશ્વાસીઓ દ્વારા રૂમાનિયાના વિશ્વાસીઓ માટે હતી. એ ખ્રિસ્તના શરીરમાં ઐક્યતાની એક ભેટ હતી.”

વ્યક્તિ અનુવાદ કરતો હતો ત્યારે ખંડમાંના ચહેરાઓને હું જોઈ રહ્યો હતો, અને ફરી એકવાર મેં એ શંકાશીલ પ્રશ્ન મારી ઉગતી આશા વિશે જોયો: આપણે એકલા નથી તો પછી? બીજી જગ્યાએ આપણને ભાઈઓ પણ છે? આપણને મિત્રો છે જેને આપણે ક્યારેય જાણ્યા નથી?

જ્યારે આખી ભક્તિસભા પૂરી થઈ, હું તે માણસ પાસે ગયો જે જર્મન બોલ્યો હતો. અને કહ્યું મારે તેની સાથે વાત કરવી હતી. મને જાણ થઈ કે તે રૂમાનિયાના બધા જ સંપ્રદાયોનો સેક્રેટરી હતો. પણ એ સ્પષ્ટ હતું કે તે મારી ખાનગી વાત કરવાના પ્રસ્તાવને સ્વીકારતો નથી. તેણે ઉડાઉ જવાબો આપ્યા અને જેટલું બની શકે તેટલું તેણે બહાના કાઢી વિદાય થયો.

ગૂંચવાયા સાથે હું ચર્ચ બહાર તેને અનુસર્યો. તે તો રસ્તા તરફ જેટલું બની શકે તેટલું ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો, તે વજનદાર વ્યક્તિ હતો. મેં વિચાર્યું કે લોકો સામે તે મારી સાથે વાત કરતા ખચકાતો હશે. તેથી હું તેની પાછળ ગયો પણ

અમુક અંતર પછી મારી આંખો આગળ એક ખાનગી ઘરમાં પ્રવેશ્યો.

શું ભાગ્યશાળી છું ! મેં વિચાર્યું હવે મારી પાસે તક થશે કે કોઈ જુએ નહિ, તે રીતે વાત કરી શકું.

હું પંદર મિનિટ સુધી ત્યાં વળગી રહ્યો, જે ખાતરી થતા સુધી કે રસ્તે કોઈ આવતું જતું નથી, પછી જઈને દરવાજો ખખડાવ્યો. મારી સામે ડોકીયા કરતી આંખો જોતી હતી. પછી દરવાજો એકદમ ખોલ્યો અને મને ઘરની અંદર ખેંચી લેવામાં આવ્યો.

“તારે શું જોઈએ છે?” સેક્રેટરીએ કહ્યું,

મેં મૈત્રી પૂર્ણ સ્મિત સાથે તેની ઉદ્ધતતાને લીધે મને થયેલા આશ્ચર્યને ઢાંકવાનો પ્રયત્ન કર્યો મારે તેની સાથે થોડી વાત કરવી હતી, મેં કહ્યું, એ પૂછવા માટે કે હું તેની માટે કંઈ કરી શકું ખરો.

“કરવા માટે”

“સારું દાખલા તરીકે બાઈબલ, શું તમારી પાસે પૂરતા રૂમાનિયન બાઈબલ છે?”

સેક્રેટરીએ ધ્યાનથી મારી સામે જોયું. “તારી પાસે રૂમાનિયન બાઈબલો છે ? તું તેને સરહદ પાર કરી લાવ્યો છે ? ”

“હા, મારી પાસે બાઈબલો છે”

તે ક્ષણવાર રોકાઈ ગયો પછી નિર્ણય સાથે : “અમને બાઈબલની જરૂર નથી. અને તું કોઈપણ સંજોગોમાં મારા ઘરે પાછો આવીશ નહિ અથવા તો કોઈ પણ વિશ્વાસીના ઘરે આ રીતે જતો નહિ હું આશા રાખું છું કે તું સમજી ગયો હોઈશ.”

શું મેં ભૂલ કરી હતી, અથવા શું આ બધી શંકા અને ઉદ્ધતતા દ્વારા મને મદદની બૂમો સંભળાય છે ?સારું, તો પછી હું તમને તમારી ઓફીસમાં મળવા આવીશ? શું એ સુરક્ષિત રહેશે ને?

“તે સુરક્ષાની બાબત નથી, મેં એવું કહ્યું નથી.” અને પછી, “પણ હા, જો તું કાલે અમારી ઓફીસે આવે તો હું પ્રેસીડન્ટ સાથે તારી વાત કરાવી દઉં.”

બીજા દિવસે હું આ સંપ્રદાયના મુખ્યમથકે મારી બેગમાં છ બાઈબલ લઈને પહોંચી ગયો. સેક્રેટરી ત્યાં હતો હંમેશાં બેચેન. પરસેવાના મોટા ટીપા તેના કપાળે બાઝી ગયા હતાં. મને કોઈ ખ્યાલ આવતો ન હતો કે તે કશાકથી અથવા

કોઈથી ભયભીત થયો હોય.

હું સામાન્ય રીતે પ્રેસીડન્ટની ઓફીસમાં ગયો. “હું તારી માટે શું કરી શકું?” તેણે જર્મનમાં પૂછ્યું.

મેં તેમની સાથે હાથ મિલાવ્યો અને જવાબ આપ્યો કે કદાચ હું તમારી માટે કંઈક કરી શકું છું. પછી સેક્રેટરી સાથેની મારી વાતચીત મને યાદ આવી: દેખીતી રીતે જરૂરતને લંબાવીને રાજનૈતિક વિધાન કર્યું. તેથી મેં માત્ર કહ્યું કે હું તમારા દેશની એટલા માટે મુલાકાત કરી રહ્યો છું કે ખ્રિસ્તી તરીકે મારા લોકોને તમારા તરફથી શુભેચ્છાના શબ્દો પહોંચાડી શકું શું તમે શુભેચ્છા મોકલવા માગશો.

પ્રેસીડન્ટનો ચહેરો રાહત અનુભવવા લાગ્યો. આ સુરક્ષિત સ્તર હતું. હોલેન્ડના શોષિત લોકોને મહાન રીપબ્લીક પોપ્યુલર્સ ઓફ રોમાનિયા દ્વારા શુભેચ્છાના શબ્દો. સેક્રેટરીએ માથું ખંજવાડવાનું બંધ કરીને મારી સામે સ્મિત કર્યું.

“શું તમે બેસશો નહિ?” ખુરશી ખસેડતા મને કહ્યું, પંદર મિનિટ સુધી અમે વાતો કરતા રહ્યાં, સાવચેતી પૂર્વક મારી ખરી આપલે ટાળતો હતો. અમે રૂમાનિયાના ટામેટા, એટલા મોટા કે ક્યારેય જોયા નથી, અને તરબૂચ વિશે, જે મેં પહેલીવાર તેનો સ્વાદ આ દેશમાં આવીને માણ્યો. અમે સુંદર વાતાવરણ વિશે વાતો કરી, હળવાશ જાળવી પ્રેસીડન્ટે કાળા સમુદ્ર વિશે વિગતો જણાવી.

અને અમે વાતો કરતા હતા ત્યારે ઓરડામાં આસપાસ જોવાની મને તક મળી. એક નિરિક્ષણ મને અજાયબ લાગ્યું. દરેક ખુરશી, દરેક ટેબલ, દિવાલ પરના દરેક ચિત્ર, ઉપર બધે જ એક નંબર લગાવ્યો હતો. મને થયું કે કદાચ સરકાર વ્યક્તિગત ઉપયોગ ટાળવાને આ બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ પર નંબર લગાડ્યા હશે.

વાતાવરણ અને ટામેટાઓની વાતોથી બહાર આવ્યા પછી વાતચીત સ્થગિત થઈ. લાંબો શ્વાસ લઈને મેં નિર્ણય કર્યો કે સમય આવી ગયો હતો કે વિનંતીનો નિષ્કૃષ્ટ અસ્વીકાર કરું અથવા આ બે ભયભીત વ્યક્તિઓ સાથે ખરો સંપર્ક કરું.

મેં મારી બેગ ખોલી અને તેમાંથી બાઈબલ કાઢ્યું. “શું તમે મને પરવાનગી આપશો. ના, હું એ કહેવા માગતો નથી. શું તમે પરવાનગી આપશો કે ડચ લોકો રૂમાનિયન લોકોને બાઈબલની આ નકલો આપે?”

તરત જ બંને જણા સજ્જડ થઈ ગયા. આશ્ચર્ય થતું હતું કે સેક્રેટરી ફરીથી કેટલી ઝડપથી પરસેવા વાળો થવા લાગ્યો હતો. પ્રેસીડન્ટે બાઈબલ પોતાના હાથમાં લીધું અને થોડીક ક્ષણો માટે જે નરમાશથી તેણે પકડ્યું હતું તે મેં જોઈ લીધું હતું.

પણ ના, તે કંઈ ઝંખના કરતો ન હતો. તેણે ઓચિંતું બાઈબલ મારા

હાથમાં પાછું આપી દીધું.

“મારે આ નથી જોઈતું,” તેણે કહ્યું, “આપણે સમય વધુ પસાર કરી ચૂક્યા છીએ. મારે આ સવારે ઘણું બધું કામ છે.”

અને તેથી જે છ બાઈબલ લઈને હું આવ્યો હતો તે હું પાછા લઈને પરત ફર્યો. જે રિસેપ્શનીસ્ટ હતી તેણે મારી નોંધ કરી હતી. મારા નીકળવાથી તેણે મારું નામ સૂચીમાંથી છેકી નાખતા મેં જોયું, જેમકે તે લશ્કરી સ્થાપના માટેની રક્ષકસિપાહી હોય. કોણ જાણતું હશે કે તે પોતે ગુપ્ત પોલીસની સભ્ય હોય. હું ડરને દોષ કેવી રીતે આપી શકું અને પ્રેસીડન્ટની શંકા અને સેક્રેટરીનો મેં ક્યારેય આવી પરિસ્થિતિમાં કામ કરવાનો અનુભવ કર્યો નથી?

અને આ પણ રૂમાનિયાની પૂરી વાર્તા ન હતી. તેના બીજા અઠવાડિયે એવી જ સતાવણી નીચે જીવતા ખ્રિસ્તીઓને હું મળ્યો કે જેઓએ સ્વર્ગીય આશા અને ભરોસો જીવંત રાખ્યો હતો.

વાસ્તવિક સારી સરખામણી કરી શકાય તેવા સરખા જ સંજોગો હતા. બંને ઉદાહરણોમાં હું કહેવાતા સ્થાપિત પ્રોટેસ્ટન્ટ સંપ્રદાયોના સામાજિક મુખ્ય મથકોમાં મળ્યો હતો. બંને ઉદાહરણોમાં બે માણસો મારી સાથે હાજર હતાં, સરખામણી માટે મહત્વના તત્વો, જ્યારથી સાથી ખ્રિસ્તી વ્યક્તિ ઉપરની શંકા મંડળીની ધીમી પજવણીનું મોટું કારણ હતું.

આ વખતે ફરી મેં નંબરોની નોંધ કરી. આ કાર્યાલયમાં ત્રણ ચિત્રો હતાં. તેઓએ દેશના પ્રેસીડન્ટ, રાષ્ટ્રીય સામ્યવાદ પાર્ટીના સેક્રેટરી અને પ્રખ્યાત જૂનો કલાકારનો વિચાર પહોળા અને સાંકડા માર્ગનું ચિત્રો બતાવ્યા હતાં. કેવી રીતે સરકારી કારકૂને આ ચિત્રનું વર્ણન કર્યું હતું. તેનું મને આશ્ચર્ય થયું ?

આ સંપ્રદાયના પ્રેસીડન્ટ વિશે મને ચિંતા થતી હતી. - ઘેઓર્ઘ - જે ક્ષણે તે ઓરડામાં પ્રવેશ્યા. આ નબળા ઢીંગણ માણસને ચાલતા ચાલતા શ્વાસ ચઢી ગયો હતો કે તેને સામાન્ય શ્વાસ લેવા માટે થોડી મિનિટો લેવી પડી.

જ્યારે તેણે કર્યું અમને સમસ્યા ખબર પડી. તેણે પણ નહિ તથા જૂથના સેક્રેટરી આયોને પણ મારી ભાષાનો એક પણ શબ્દ બોલ્યો નહિ. મેં પણ તેમની ભાષાના એકપણ શબ્દ બોલ્યા નહિ. અમે એકબીજા સામે નીરસ બેસી રહ્યાં એ અનેક નંબરવાળી ઓરડી, શાંત સંપર્ક કરવામાં અક્ષમ.

પછી મેં કંઈક જોયું. ઘેઓર્ઘના ટેબલ ઉપર એક ફાટેલું બાઈબલ હતું.

સતત પાના પલટાવો કારણે તેની ધારો ઈંચના આઠમાં ભાગ જેટલી ખવાઈ ગઈ હોય તેવી થઈ ગઈ હતી. જો અમે એકબીજા સાથે શાસ્ત્ર દ્વારા વાતચીત કરીએ તો શું થશે? મેં મારા ખીસ્સામાંથી મારું ડય બાઈબલ કાઢ્યું અને ૧કરિંથી ૧૬:૨૦ ખોલ્યું.

“સર્વ ભાઈઓ તમને સલામ કહે છે. પવિત્ર ચૂંબન કરીને એકબીજાને સલામ કહેજો.”

મેં બાઈબલ ખુલ્લું મૂક્યું અને તેમાં પુસ્તકના નામનો નિર્દેશ કર્યો જે કોઈ પણ ભાષામાં હોય તે સમજી શકાય તથા અધ્યાય અને કલમ નંબર બતાવ્યા.

તુરંત જ તેમના ચહેરા ખીલી ઊઠ્યા.

તેઓએ ઝડપથી પોતાના બાઈબલમાં શોધી કાઢ્યું. વાંચ્યું અને માયાળું ભાવે મોટું સ્મિત કર્યું. પછી ઘેઓર્ઘે મારી માટે સંદર્ભ શોધતા પાનાઓ પલટાવ્યા.

નીતિવચન ૨૫:૨૫ : “જેવું તરસ્યા જીવનને ટાકું પાણી છે, તેવી જ દૂર દેશથી મળેલી સારી ખબર છે.”

હવે અમે ત્રણે જણા હસતા હતાં. મેં પાઉલનો લખેલો ફિલેમોનને પત્ર ખોલ્યો.

“ત્રાભુ ઈસુ પરના તથા સર્વ સંતો પરના તારા પ્રેમ તથા વિશ્વાસ વિશે સાંભળવાથી તારું સ્મરણ કરીને સર્વદા મારી પ્રાર્થનઓમાં હું મારા દેવની આભારસ્તુતિ કરું છું....”

હવે આયોનનો વારો હતો તેણે કંઈ દૂર સુધી જોવાની જરૂર ન હતી તેની આંખો નીચેની લીટીઓ પર પડી પછી તેણે બાઈબલમાં આંગળી નિર્દેશ કરતા મારી આગળ ધર્યું.

“કારણ કે તારા પ્રેમથી મને ઘણો લાભ થયો છે તથા દિલાસો મળ્યો છે કેમ કે ઓ ભાઈ તારાથી સંતોના હૃદય ઉત્તેજિત થયા છે.”

ઓહ, અમારે એકબીજા સાથે બાઈબલ દ્વારા વાતચીત કરવામાં અજાયબ અડધો કલાક પસાર થયો. આંખોમાંથી આંસુઓ નીકળ્યા ત્યાં સુધી અમે હસ્યા. અને વાતચીતના અંતે મેં મારા રૂમાનિયાના બાઈબલોને તેમના ટેબલો ઉપર ધર્યાં. અને હાવભાવ સાથે આગ્રહ રાખ્યો એ સખત ઠપકા સાથે હા, તેઓએ તે સ્વીકારવા જોઈતા અને ના, (તેમના હાથો તેમના ખિસ્સામાં ગયા અને આંખો પહોળી થઈ ગઈ) તેના કોઈ પણ નાણાં નથી, બંને માણસો મને વારંવાર ભેટ્યા.

એ દિવસે પછી જ્યારે અમને અનુવાદક મળ્યો અને અમારી વાતચીત વધુ અર્થપૂર્ણ બની, મેં ગોઠવણ કરી કે મારી સાથે લાવેલો બધા જ બાઈબલ આયન સ્વીકારી લે. મારા કરતા તે આ કઠણ ભૂમિમાં ક્યાં મૂકવા તે સારી પેઠે જાણતો હતો, અને તેણે મને ખાતરી આપી કે ઘણા બધા સંપર્ક હોવા કરતા એક જ સારો હોય.

એ રાતે પાછો હોટલમાં આવ્યા પછી કારકૂને મને બોલાવ્યો.

“કહો” તેણે કહ્યું, “મેં અગાપે વિશે શબ્દકોષમાં જોયું. એ નામની કોઈ ભાષા જ નથી. એ તો પ્રેમ માટેનો માત્ર ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે.”

“એ જ” મેં કહ્યું, “હું આખી બપોર તેમાં જ વાત કરતો હતો.”

વાતચીતનો બંધ આખરે ભાંગી ગયો. બીજા અઠવાડિયે તથા ત્રીજા અઠવાડિયાના અડધા દિવસો હું રૂમાનિયામાં શ્રેષ્ઠ અનુવાદક સાથે મુસાફરી કરતો રહ્યો, જે સંપર્ક મને ઘેઝોર્ધ તથા આયોને આપ્યા તેની મુલાકાત કરતો રહ્યો.

મેં વલણના બધા જ રંગ જોયા, હારની ચરમસીમાથી લઈને હિંમતની ચરમસીમા હારેલાઓ સાથે સહાનુભૂતિ બતાવવી સરળ હતું. “અમે શું કરી શકીએ?” એવી સ્વાભાવિક પ્રતિક્રિયા હતા. ઘણા બધા લોકોને માત્ર એક જ અપેક્ષા હતી : એક સાથે રૂમાનિયા બહાર જતા રહેવું.

વિચિત્ર પણ વધુ સમર્પિત ખ્રિસ્તી ત્યાં જ રહેવાનું મોટા ભાગે પસંદ કરતા હતાં. ટ્રાન્સીલવેનિયામાં અમે એવા એક કુટુંબની મુલાકાત લીધી. આ ખ્રિસ્તીઓ પાસે મરઘા ઉછેર કેન્દ્ર હતું જે ત્યારે પણ અડધું તેમની માલિકી નીચે હતું. તેમ છતાં સત્તાવાળાઓએ તેમને ઉત્પાદનનો આંક આપેલો જેને પહોંચી વળવું તેમની ક્ષમતા ઉપરનું હતું. જ્યારે તેઓ ત્યાં સુધી પહોંચવા નિષ્ફળ જતાં, તેઓએ બજારમાંથી પૂરતા ઈંડા ખરીદીને ખોટ પૂરવી પડતી હતી. વર્ષ પછી વર્ષ આવું જ થતું હતું. અને આર્થિક સંકળામણ મોટી થઈ હતી.

તો પછી તું કેમ રહે છે? જેથી તું તારું ખેતર રાખી શકે ? મેં પૂછ્યું.

ખેડૂત અને તેની પત્ની બંનેને આંચકો લાગ્યો. “ચોક્કસ ના” તેણે કહ્યું, “હકિકતમાં અમે ખેતર ખોઈ બેસવાના જ છીએ. અમે એટલા માટે રહીએ છીએ-” તેણે પોતાની આંખો ખીણ તરફ ફેરવી - “કારણ કે જો અમે જતા રહીશું તો

પ્રાર્થના માટે કોણ બચશે.”

પણ હું એવા ખ્રિસ્તીઓને મળ્યો કે જેઓને ઓછી ખાતરી હતી. મેં એક નાના ચર્ચ વિશે જાણ્યું જ્યાં ઓછી અવરજવર હતી તેઓ જીપ્સીઓ સાથે કામ કરતા હતાં. જો કે અમે ચઢાણ પર આગળ વધતા તો પણ હું કહી શકું કે સમસ્યા હતી. ચર્ચના આંગણામાં ઘાસ ઊંચા ઊગી ગયા હતાં. ચર્ચ ઈમારતની અમુક બારીઓ તૂટેલી હતી, મધમાખીઓ અંદર મધપૂડા બનાવીને અંદરબહાર અવરજવર કરતી હતી. હું અને મારો અનુવાદક અમે ચર્ચની પાછળ ગયા જ્યાં પાળકગૃહ હતું અમે જઈને ખખડાવ્યું. પાળક હાજર ન હતો. પણ તેમની પત્નીએ અમારો આવકાર કર્યો અને જલ્દીથી અમે રકાબી ભરીને મધ ખાતા હતા, એટલું ગળ્યું કે મારા દાંતોનો ઈજા કરે.

પાળક પત્નીએ અમને જાણવું કે તેનો પતિ કેન્દ્ર સરકાર સાથે પોતાના કેસ માટે આજીજી કરવા અધિકારી પાસે ગયા હતાં. સ્થાનિક પાર્ટીનો મુખ્ય વ્યક્તિ ચર્ચ ઈમારતની માગણી કરતો હતો કે તેઓને કલ્બ બનાવવા આપી દે.

તેણીએ તથા તેણીના પતિએ લગભગ ત્રીસ વર્ષોથી જીપ્સીઓ મધ્યે કામ કર્યું હતું. મેં તેઓમાંથી ઘણાઓને રસ્તેથી અંદર આવતા, નાના જૂથોમાં, પોતાના ગાડામાં, હંમેશાં દુબળા ઘોડા સાથે અને અમુકને બતકો હાંકતા જોયા હતાં. તેણીએ આગળ કહ્યું, હાલમાં જ સરકારે આવા લોકો માટે સારું વળતરવાળું કામ આપવાની જોગવાઈ તેઓ માટે કરી હતી. તેણી અને તેના પતિને તે માટે ખરેખર આનંદ થયો, તેઓ એ બાબત માટે કેટલાય વર્ષોથી વિનંતી કરતા હતાં. પણ તેઓ માટે શરત લાગુ કરી હતી, કે જે જીપ્સી ચર્ચમાં જતો ન હોય તે જ નવી નોકરી માટે અરજી કરી શકે.

“અને તેથી” પાળક પત્નીએ કહ્યું, “અમે આ વિરોધી જવાળામાં છીએ. અમારા સભ્યો અમને છોડીને જતા રહે છે. અને અમારા સભાજનોમાં ઘટાડો થવાથી, પાર્ટી પાસે અમારી આ ઈમારત બથાઈ પાડવા વધુ ને વધુ તર્ક મળી રહે છે. વિચારશો નહિ કે અમે આવતા વર્ષે અહિંયા હોઈશું.”

અને એકાએક તેણીએ રડવાનું શરૂ કર્યું, અવાજ વગર, અંદરોઅંદર, માત્ર તેના ખભા સાથે આપતા ન હતાં. મેં સૂચન કર્યું કે તેણીએ જે આપણને કહ્યું હતું તે વિશે આપણે ત્રણેય પ્રાર્થના કરીએ. તેથી અમે અમારા મસ્તકો નીચે નમાવ્યા અને તેણી માટે તથા તેના પતિ માટે પ્રાર્થના કરી. જીપ્સીઓ માટે, એ નાના પરગણા માટે જ્યાં આખી સ્થિતિ અત્યંત ખરાબ થઈ ગઈ હતી. જ્યારે અમારા મસ્તકો આખરે પ્રાર્થના પછી ઊંચા કર્યા તેની આંખો ફરીથી ભીંજાઈ ગઈ હતી, તેણીએ

કહ્યું, “તમે જાણો છો, વર્ષો પહેલા, હું જાણતી હતી કે પશ્ચિમના લોકો અમારી માટે પ્રાર્થના કરતા હતાં, પણ છેલ્લા કેટલા વર્ષોથી અમે તેમના તરફથી સાંભળ્યું નથી. અમે તેમને પત્રો લખી શક્યા નથી, અને એક પત્ર મળ્યો તેને પણ તેર વર્ષ થઈ ગયા હતાં. એવું લાગતું હતું કે અમને ભૂલી ગયા હતાં, અમારા વિશે કોઈ જ વિચારતું નથી, કોઈને પણ અમારી જરૂરતોની ખબર નથી, કોઈ પ્રાર્થના કરતું નથી.”

કોઈ નહિ તો માત્ર હું તો હતો કે તેણીને ખાત્રી આપી શકતો હતો, મારા હૃદયના ઊંડાણથી કે જેવો હું પાછો ફરીશ, ઘણા લોકો તેમના વિશે જાણશે કે તેમને ક્યારેય એવું નહિ લાગે કે તેઓ એકલા જ બોજ ઉઠાવી રહ્યાં હતાં.

ફરી એક વખત મારે જવાનો સમય થઈ ગયો હતો. મારો વિજા લગભગ પૂરો થવા આવ્યો હતો. તેનાથી વધુ મહત્વનું કે કુરીને સમય પણ લગભગ થઈ ગયો હતો.

મારો છેલ્લો વખત ઘેઓર્ઘ અને આયોન સાથે પસાર કર્યો. મેં સોમવારે રવાના થવાનો નિર્ણય કર્યો, જેથી હું તેમની સાથે રવિવારની ભક્તિસભા ભરી શકું. મારે સભા યાદ રાખવાની હતી. હવે મારો ઉપયોગ સભાઓમાં નવથી એક વાગ્યા સુધી થઈ ગયો હતો, પણ આ છેલ્લી વખતે સવારના નવથી લઈને સાંજના પાંચ સુધી કર્યો ત્યાર પછી મોટા ભોજનનું આમંત્રણ હતું.

ઘેઓર્ઘ દિવસના છેલ્લા ભાષણનો વક્તા હતો. એ એકદમ વ્યક્તિગત હતું. તેણે શ્વાસ ચઢવા વિશે કહ્યું જેનાથી તે વર્ષોથી પીડાતો હતો. “પણ તમે જાણો છો,” તેણે કહ્યું, “જ્યારે આપણે બાઈબલ દ્વારા અજાયબ વાતચીત થઈ હતી, ત્યારે માત્ર મારા આત્મમાં જ નહિ પણ મારા શરીરમાં પણ કશુંક થયું હતું. ત્યાર પછી હું સારી રીતે શ્વાસ લેતો થઈ ગયો હતો.”

અને પછી ઘેઓર્ઘે બાઈબલ ઉઘાડ્યું, “મારી પાસે આજનું છેલ્લું વચન છે જે તારી સાથે વહેંચવા માગું છું, એન્ડ્રયુ,” તેણે અનુવાદક દ્વારા મને કહ્યું, “શું તું તારું બાઈબલ પ્રે.કૃ. ૨૦:૩૦-૩૮ ખોલીશ ?”

મેં તે જગ્યા શોધી કાઢી.

“આ,” ઘેઓર્ઘે કહ્યું “એ ફકરો છે, જે આવજો કહે છે, જે મને પસંદ છે, તે છે આ રીત.” “એ જ્યારે અમે વાત કરી રહ્યાં, ત્યારે તેણે ઘૂંટણે પડીને બધા સાથે પ્રાર્થના કરી. તેઓ સઘળા બહુ રડ્યા અને પાઉલની કોટે વળગીને તેઓએ તેને ચુંબન કર્યું. તમે મારું મોં ફરી જોનાર નથી એ વાત તેણે કહી હતી તેથી તેઓ વધારે ઉદાસ થયા. પછી તેઓ તેને વહાણ સુધી વળવવા ગયા.”

મારે તેની ઉપર હસવું હતું કે તેણે પાઉલ વિશેના શબ્દો મારી ઉપર લાગુ

કર્પા. “ તે તો ઊંચાઈઓથી નીચે આવવા જેવું હતું,” મેં કહ્યું,

પણ જો કે પહેલી સદીના ખ્રિસ્તીઓની તુલનામાં અમે વિશ્વાસમાં નાના હોઈએ તો પણ તેઓના નમૂનાને અનુસરી શકીએ છીએ. અને તેથી જમ્યા પછી મેં તેઓ સર્વ સાથે ઘૂંટણે પડીને પ્રાર્થના કરી. અને આ સર્વ ખ્રિસ્તીઓ જે સામ્યવાદ જગતના કેન્દ્રમાં હતાં તેઓ રડ્યાં અને મને કોટે વળગ્યા અને મારી આસ્માની રંગની નાની હોડી સુધી વિદાય કરવા ગયા.

કાર્ય વિસ્તરવાની શરૂઆત

જ્યારે છેલ્લે મેં ફરી ડચ સરહદ પાર કરી, ત્યારે હું ઘરથી બે મહિનાથી દૂર હતો, મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેનાથી સરવાળે લાંબો સમય થયો હતો કેમ કે જવાનું અને આવવાનું અંતર લાંબું થઈ ગયું હતું. હું વાઈટમાં મોડી રાતે થાકેલો છતાં, ઉત્તેજિત, હું બૂમો પાડતો સીડી ચઢ્યો, “કુરી! ફરી, હું ઘરે આવી ગયો છું.”

કુરી દરવાજે લથડાતી આવી, આંખો પપડાવતી, ખુશ, છલકાતી, અદ્ભૂત નાની વાત કરતી કે તેના વિષયની ત્રીસ સેકન્ડથી લંબાવી ન શકી.

“હા, બધું જ સારું છે. છતમાં ફાટ વધી ગઈ છે કુટુંબ એકદમ સારું છે. ડોક્ટર કહે છે કે જૂનની શરૂઆતનો સમય છે, પણ પ્રથમ બાળક વિશે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ લાગે છે, શું તને વધુ કોફી જોઈતી નથી માટે ચોક્કસ છે?”

જોખીનો જન્મ ૪ જૂન ૧૯૫૮નાં દિવસે થયો. તેનો જન્મ ઘરે જ થયો, જેમ મારો થયો હતો એ બધો જ સમય હું કુરી પાસે હતો, જે રીતે પિતાજીએ અમારા દરેકને જગતમાં આવતા જોયા હતાં.

અને તેના આવવાથી એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું હતું કે કુરી અને મારે હવે પોતાના ઘરની જરૂર હતી. જેલ્તજેને ત્રીજું બાળક જનમવાની તૈયારીમાં હતું, અને કર્નેલિયસ તથા તેની પત્ની પહેલા બાળકની અપેક્ષામાં હતાં : ડચ ધોરણો

પ્રમાણે નાનું ઘર તો ફાટું ફાટું થઈ રહ્યું હતું.

સમસ્યા હતી કે ક્યાં જવું. જો કે આ ૧૯૫૯ હતી તો પણ યુદ્ધની અસર આખા હોલેન્ડમાં બધે જ જણાતી હતી. અમારા દેશમાં એટલા બધા આવાસો ન હતાં અને ૧૯૪૫ પછી યુદ્ધ દરમ્યાન બોમ્બથી ટોપની માફક ઘરોના પુનઃનિર્માણમાં બધી જ ઈંટો જતી રહી હતી. જો કે વાઈટમાં વસ્તીવધારો બિલાડીની ટોપની માફક ફૂટી નીકળ્યો હોવા છતાં ૧૯૩૦થી લઈને કોઈ નવી ઈમારત ઊભી થઈ ન હતી.

જ્યારે ભાડે ઘર માટે હું નગરપતિ પાસે ગયો ત્યારે તેણે માથું હલાવી દીધું હતું.

“મારે તારું નામ સૂચિમાં છેલ્લે દાખલ કરવું પડશે, એન્ડ્ર્યુ,” તેણે કહ્યું, “અને અત્યારે એક વાત તને કહી દઉં - એ સૂચિ લગભગ છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી એકેય નામ આગળ વધી નથી.”

“સારું સાહેબ, અમારે બીજી કોઈ જગ્યાએથી શરૂ કરવું પડશે. અમને નીચે મૂકી દો.”

“જો તમારે ઘર ખરીદવું હોય તો તે જુદી વાત છે. ચોક્કસ સૂચિ તો ભાડુઆતોને જ લાગુ પડે છે.” “અભિનંદન માટે અભાર, સાહેબ, પૃથ્વી પર ઘર ખરીદવા પૂરતા નાણાં મને ક્યાંથી મળી શકશે !”

નગરપતિએ માથું હલાવ્યું. “એટલું જ નહિ” તેણે કહ્યું, “જ્યાં સુધી મને ખબર છે કે એકેય ઘર વેચાણમાં નથી.”

ઊનાળો પાસે આવવા લાગ્યો અને લોકો કપડાં મોકલવાનું ચાલું રાખ્યું. અને ફરીથી અમારી નાની ઓરડી છત સુધી લદાઈ ગઈ, પહેલી વખત અમારી જરૂરત માટે અમે ગંભીર પ્રાર્થનાની ચળવળ શરૂ કરી. રોજ રાતે આખું અઠવાડિયું અમારી સ્થિતિ ઈશ્વર આગળ ખુલ્લી કરી, ભરોસા તથા અપેક્ષા સાથે અરજ જણાવી.

અને આઠમા દિવસની સવારે મને વિચાર આવ્યો. હું પોસ્ટ ઓફીસ જવાનો હતો. પણ મેં ઘર આગળની નહેર જ વટાવી હતી ત્યારે મને કંઈક યાદ આવ્યું. શાળાના શિક્ષક જે હાર્લેમમાં ચાલ્યા ગયા હતા તેમણે ગામનું ઘર ભાડે આપ્યું ન હતું? તે ઘર ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે.

પણ તેનાથી કોઈ ફાયદો થવાનો નથી કારણ કે અરજદારોની સૂચિમાં અમે સૌથી છેલ્લે હતાં. તો પણ જે વિચાર આવ્યો હતો તેના ખ્યાલોથી હું પ્રભાવિત

હતો : અચાનક અને અકસીર રીતે મને સમજ પડી. કદાચ ફરી એ ઈશ્વરનો વિચાર હોય તો? ધારો કે શાળાના શિક્ષક વીમ ઘર વેચવા માગતા હોય તો? તેઓ એ ઘરમાં પોતે ઘણા વર્ષો સુધી રહ્યાં હતાં. સમય જોતા એવું લાગતું ન હતું કે તેની કિંમત ૨૦,૦૦૦ ગીલ્ડર નાણાં થઈ શકતા હતાં. મેં આગળ કોઈ પગલું ભર્યું નહિ અને શું થાય છે તે જોવા માગતો હતો.

મારા અર્થપૂર્ણ પ્રવાસ વિશે બધુ જ ભૂલીને હું કુદરતી ખાબોચિયાં પાર કરીને વિમના ખેતરે પહોંચ્યો, મેં તેમને દોહતા જોયા.

“હેલો વિમ !”

“હેલો, એન્ડ્રયુ !” ગાયના આંચળોથી મારી તરફ મુખ ફેરવીને વિમે કહ્યું, “પ્રભુના કામ માટે તું સારી એવી મુસાફરી કરે છે ?”

“હા, સર”

“હું તારી માટે શું કરી શકું ?”

“સારું મેં સાંભળ્યું છે કે ગામમાંનું તમારું ઘર ખાલી કરવાના છે. શું તમે તેને ક્યારેય વેચવાનો વિચાર કર્યો છે ખરો ?”

ઘરડા વિમનું મોટું ખુલ્લુ રહી ગયું. “તને કેવી રીતે ખબર પડી !” તેણે પૂછ્યું “ગઈકાલે રાતે જ તેને વેચવાનો નિર્ણય મેં કર્યો છે અને તે વિશે મેં અત્યાર સુધી કોઈ એક વ્યક્તિને પણ જણાવ્યું નથી.”

મેં ઊંડો શ્વાસ લીધોને હર્ષથી ઠેકડો માર્યો. “તો પછી મને વેચવા માગશો?”

વિમ મારી સામે કંઈ પણ બોલ્યા વગર લાંબો સમય જોતા રહ્યાં. “ઘર તો પેઢીઓથી કુટુંબમાં જ વારસાથી હતું” તેમણે આખરે કહ્યું, “પ્રભુના કામ માટે તેનો ઉપયોગ થાય તેનાથી શ્રેષ્ઠ શું હોઈ શકે. હાલ તે અમારા કામનું નથી.”

માત્ર પછી ધબકારા સાથે મેં વિમને કિંમત પૂછી “સારું” તેણે કહ્યું, “શું તું દસ હજારનો બંદોબસ્ત કરી શકે ?”

આવખતે તો મને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. હું જે વિચારતો હતો તેનાથી પણ તેણે અડધી કિંમત માગી. “ચોક્કસ વિમ, તો આપણી વચ્ચે સમજૂતી થઈ. હું તમારું ઘર ખરીદીશ.” મેં કહ્યું, કે જેની પાસે પોતાની એક પણ દમડી પોતાને નામે નથી, “દસ હજાર ગીલ્ડર્સ”

ઘરે જતા પહેલા મેં વેટસ્ટ્રાને ટેલીફોન કર્યો. મારા જીવનમાં મેં ક્યારેય નાણાં ઉછીના લીધા ન હતાં. પણ હાલ તો મને તે યોગ્ય લાગતું હતું. શ્રી વેટસ્ટ્રાએ

મને કહ્યું કે જે દિવસે તું મારી ઓફીસે આવીશ તે જ દિવસે તને પૂરા નાણાં મળી જશે.

તે સમય પછી હું મારા છાપરાના ઓરડામાં આવ્યો, કુરી અને હું બંનેને પ્રોફેસરનું ઘર પ્રત્યક્ષ મળી જશે. અમે ત્યારે ને ત્યારે જ તેને જોવા ગયા. તે ક્ષણ સુધી મને ખ્યાલ ન હતો કે બીજાનું ઘર ભાડે લઈને રહેવાનું કુરી માટે શો અર્થ થતો હતો. તે એક ઓરડામાંથી બીજા ઓરડામાં દોડતી, સ્પર્શ કરીને જોતી, આયોજન કરતી, નકારાયેલ ઈમારતને હવે ઘર તરીકે જોતી હતી. જોખમી અહિંયા અંદર, એન્ડી. અને કપડાઓ માટે આખો ઓરડો. કપડા ધોવાનું ટબ અહિંયા રહેશે. તે ઉપરના ઓરડા જોયા છે. જ્યાં તારું ટેબલ બિલકુલ બંધબેસતું છે? આગળ તે બોલી રહી, ચહેરા ઉલ્લાસીત થયા, આંખો ચમકવા લાગી અને મેં જાણ્યું કે આખરે તે અને હું ઘરે આવ્યા.

બીજા દિવસે હું આમસ્ટરડેમ ગયો, મેં નાણાં મેળવ્યા. શ્રી વેટસ્ટ્રાએ મને નોટો આપી હતી. અમે કોઈ સહી સિક્કા કર્યા નહિ પાછા આપવાની કોઈ શરતો હતી નહિ. મેં પણ કોઈને લોન છે એવો કોઈને ઉલ્લેખ કર્યો નહિ. અને બીજા ત્રણ વર્ષમાં, જરૂરત કરતા વધુ નાણાં આવ્યા અને કામની જરૂરત કરતા વધારે આવ્યા, જેથી અમે ટૂંકા સમયમાં લોન ભરપાઈ કરી શક્યા. તુરંત માર્મિક રીતે જેવા ઘરના નાણાં ચૂકતે કરવામાં આવ્યા વધુ નાણાંનો શ્રોત અટકી ગયો- અને ફરી જરૂરત ઊભી થઈ ત્યા સુધી સૂકાયેલું રહ્યું. વર્ષો સુધી વિશ્વાસનું આ જીવન જીવવામાં મેં ક્યારેય દેવની કાળજીને નિષ્ફળ જતા નથી જોઈ.

જ્યારે કુરી અને હું ઘરડા વિમના ઘરમાં ગયા ત્યારે તે સ્થિતિને વર્ણવવા અમારી પાસે ડચ શબ્દસમૂહ હતો. અમે આ જગ્યાને “જીવી ગયા” એ કહેતા હતા, ફર્શ ઝૂકી ગઈ હતી, પ્લાસ્ટરના પોપડા ઉખડતા હતાં, છતાં સડવા લાગી હતી : દરિયાકિનારે જરજરીત રહેકાણ પણ કુરી અને હું તેને વધુ પ્રેમ કરતા હતાં. અને અમે તેની માવજત કરી તથા નવેસરથી બનાવીને તેના એકલા માલિક બન્યા.

જે સૂવા લાયક કોઈ ઓરડો હોય તો તે પ્રસાધન ઓરડો હતો જ્યાં સૂકુ વધુ હતું. તેથી અમે તેમાં રહ્યાં જ્યારે અમે દિવાલોને ખોતરીને, રંગરોગાન કરીને, સડેલા પાટીયા બદલી કાઢ્યા - અને બગીચો પણ શરૂ કર્યો. બધું જ કામ અમે જાતે જ કર્યું. તેથી તે ધીમી પ્રક્રિયા હતી. એ પાંચ વર્ષ પહેલા કુરીએ પોતાની પ્રથમ મુલાકાત વખતે જોયું હતું તે હવે આંખોથી એકદમ જુદું જ દેખાતું હતું. અને તે દરમિયાન કાર્ય વધુ વિસ્તારવા લાગ્યું. જોખમીના પ્રથમ વર્ષ પછી મેં ફરીથી

બધા દેશોની મુલાકાત કરી કોઈ કોઈ જગાએ તો એક કરતાં વધુ વખત ગયો. અને જેમ કાર્ય વધતું ગયું સમસ્યા પણ વધતી ગઈ. સંપર્ક વ્યવહાર પ્રથમ ક્રમે હતો. દરેક વખતે જ્યારે ઘરે આવતો પ્રથમ મારી હથોડી અને રંગ કરવાના કૂચડાને બદલે હું ઉપર જઈને મારો નાનો અભ્યાસ કરવા લાગતો - કુરી સાચી હતી, મારું ટેબલ બિલકુલ બંધબેસતું હતું - અને ઓછા દિવસો જવાબો બીડવામાં તથા પરબિડિયા આંગળીઓથી ચોંટાડીને પર્વતો સુધી ટપાલ મોકલવામાં નીકળતા હતાં. બીજીવખત મારે જવાનું થાય ત્યાં સુધીમાં પત્રોના ઢગલામાંનાં નીચે સુધી ક્યારેય પહોંચ્યો નથી કે તેમના સમયે જવાબ આપું.

અનામિત્વ પણ સમસ્યા બનવા લાગ્યું હતું. જો હું મારું સાચું નામ બોલીને ઉપયોગ કરું તો સરહદો પાર મારું સ્વતંત્રતાથી જવું અને આવવું જોખમમાં મૂકવા માગતો ન હતો. આખરે કામચલાઉ નિરાકરણ લાવ્યો કે માત્ર અડધો જ સંતોષ થયો હતો. મેં મારા પૂરા નામનો ઉપયોગ ટાળ્યો અને પડદા પાછળ જે નામથી ઓળખાતો હતો તેનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો, જે નામ ખ્રિસ્તીઓમાં બિલકુલ અસ્તિત્વમાં જ નથી : “ભાઈ એન્ડ્ર્યુ” સરનામા માટે મેં પોસ્ટઓફીસ નંબર મારા ભાઈ બેનના ઘરનો ઉપયોગ પૂછપરછના કામ માટે કર્યો.

એ સમાધાન હતું. હું જાણતો હતો કે કોઈને મારા વિશે જાણવું હોય કે હું કોણ છું તો તે ત્યાં સંપર્ક કરી શકે.

પણ બધી જ મુશ્કેલીઓ વધતા કામ દ્વારા આગળ ધરી દેવાતી હતી, એવું લાગતું હતું કે તે છેલ્લો ઉપાય આપે છે તે જ વધુ મુશ્કેલ બની જતું - જેમ કે ઘરથી દૂર રહેવાના સમયમાં વધારો થવો. કુંવારા માટે મુસાફરી એક બાબત રહેતી, પણ પરણેલા, બાળકોવાળા માટે બીજી બાબત રહેતી. જોખ્ખીના પ્રથમ બાર મહિનામાંથી હું આઠ ચૂકી ગયો હતો. પ્રથમ દાંત આવતો, પ્રથમ શબ્દ બોલવો, પ્રથમ પગલું ભરવું - મેં જોયા કરતા માત્ર તેના વિશે સાંભળ્યું જ. જોખ્ખી જન્મ્યાના થોડા સમય પછી શ્રી રીંગર્સે મને પોતાની ફેક્ટરીમાં નોકરી માટે પ્રસ્તાવ કર્યો - એવા પગાર સાથે કે રાજાની જેમ રહી શકું. પછીથી તે જ વર્ષે હાગૂના ચર્ચની સમિતિ દ્વારા પણ પ્રસ્તાવ આવ્યો હતો. ખરેખર બંને વખતે પરિક્ષણ હતું.

પણ મારું પરિક્ષણ ક્યારેય લાંબું ચાલ્યું નથી, જ્યારે પણ લાંબો સમય ઘરે રહેવાનું થાય કે કોઈ પત્ર આવ્યો જ હોય. જ્યારે હું પત્ર લખુ ત્યારે લીખીતંગ સરનામુ ક્યારેય લખતો ન હતો કે જેથી પત્ર ન મળે તો તેઓ મારી ઉપર તેને પરત કરી ન શકે. મોટાભાગે અઠવાડિયાઓ અગાઉ પત્ર મોકલવામાં આવ્યો

હોય અને અમુક વખતે તેને ખોલીને માહિતિ ચોરાયાના પણ પૂરાવા મળ્યા હોય. તે કોઈ વિશ્વાસી દ્વારા હોય કે કદાચ બલ્ગેરિયાનો, અથવા હંગેરીનો, અથવા પોલેન્ડનો, અથવા કોઈ બીજી જગ્યાઓ, તેઓ મને સામનો કરી રહેલ નવી સમસ્યાનો, નવી જરૂરતો જે વિકસીત થઈ હોય તે વિશેના પત્રો હતાં. ગમે તે સંદેશ હોય આ પત્રો યોગ્ય સમયે પહોંચી જતા હતાં. મને તેની ખૂબ જરૂર પડતી કે તેના આધારે હું મારો સામાન ઝટ તૈયાર કરી શકતો હતો. અને ઝંખના કરતો કે સામ્યવાદ જગતના કોઈ દેશમાં હું મુસાફરી કરી શકું.

એવી જ એક મુસાફરીએ હું હતો, ત્યારે તે જ વર્ષે હિંમતવાન નાની કારે પોતાનો છેલ્લો શ્વાસ લીધો.

તે પશ્ચિમ જર્મનીમાં બન્યું હતું. તે વખતે હું મારી મુસાફરી પૂર્વ જર્મની અને પોલેન્ડમાં પૂરી કરીને પાછો વળતો હતો. મારી સાથે કારમાં બે ડચ બાળકો હતાં. મેં તેઓને બર્લિનથી લીધા હતાં, તેઓ વિદ્યાર્થી હતાં જેઓએ પોતાની રજાઓમાં શરણાર્થી શીબીરોમાં કામ કર્યું હતું. એક દિવસ સાંજે પાંચ વાગ્યે અમે સાથે નીકળ્યા હતાં, જ્યારે અચાનક કારની પાછળના ભાગમાં તૂટવાનો અવાજ આવ્યો હતો અને એન્જિન મરી ગયું.

અમે એક બાજુ રોકાયા અને પાછળનું પડખું ખોલીને જોયું પણ કશું જ થઈ શકે તેમ નહતું. કે તેને ફરી શરૂ કરી શકાય.

પછી ઊભા થઈને મેં જોયું તો આકસ્મિક જરૂરતમાં સહાય માટેનો નંબર પાટીયા ઉપર લખેલો વાંચ્યો. તે એક ફોન કરવા માટેનું નાનું કેબિન હતું. ત્યાં જઈને મેં ફોન ઉપાડીને કારને લઈ જવા મદદ માગી. વીસ મિનિટમાં તો અમે મરામત કરનાર ગેરેજના વ્યવસ્થાપક સાથે બેઠા હતાં.

તેણે વિવિધ ભાગોનું શાંત રીતે થોડી મિનિટો સુધી નિરીક્ષણ કર્યું. પછી આગળ વધીને ઓડો મીટર તપાસ્યું.

“સત્તાણું હજાર કિલોમીટર” તે મોટેથી વાંચીને બોલ્યો. તેના અગ્રસન્ન ગૂંચવડાએ તેને મૂક્યો નહિ. “તે સારા માઈલનું અંતર હતું, ચોક્કસ અને છતાં જ્યાં સુધી તમે બરછટ અસામાન્ય વિસ્તાર પર હતાં....”

હવે મને ખ્યાલ આવતો હતો કે તેને શાની ચિંતા થતી હતી. થોડુંક શરમભર્યા ચહેરાથી મેં કબૂલ્યું કે ઓડોમીટર તેની ૯૯,૯૯૯ સપાટી પહોંચીને પસાર કર્યું હતું અને શૂન્ય ફરી આવી ગયા હતાં, આ તો બીજી વખતનું હતું

જ્યારે એ સત્તાણુ હજાર દર્શાવતું હતું.

“પછી મારે કહેવું પડશે કે” વ્યવસ્થાપકે પોતાના હાથો પરથી ઓઈલ લૂછતા કહ્યું, “કે તમે તમારા નાણાં પૂરા વસૂલ કર્યા છે હવે આ એન્જીન ચાલી શકે તેમ નથી.”

“નવું લગાડવામાં કેટલો સમય લાગશે ?”

તે ગણતરી કરવા રોકાયો, “મારી સાથે કામ કરનાર લેવા જશે દસમિનિટ જવાનો. નવું એન્જીન ખરીદશે અને અહિં લાવશે લગભગ કલાક તો થશે જ, પણ તમારે તેઓને નોકરી પછીના ફાજલ સમયમાં કામ લેવાના સારા નાણાં આપવા પડશે.”

“બધો મળીને કુલ કેટલો ખર્ચ થશે, તેની અંદર તેઓની ટીપ પણ આવી ગઈ?”

“પાંચસો માર્ક”

વગર ખચકાટે મેં કહ્યું, “આગળ વધો હું જઈને થોડા નાણાનો બંદોબસ્ત કરું છું જે રેલ્વે સ્ટેશનેથી નાણાં બદલી આવું છું”

ભાડાની કારમાં હું સ્ટેશને જવા નીકળ્યો, મેં મારા નાણાની ગણતરી કરી અને મને સમજ પડી કે જે કંઈ નાણા મારી પાસે છે તેને બદલીશ તો પણ બધા મળીને કુલ પાંચસો માર્ક થશે નહિ. બે વિદ્યાર્થીઓ તરફથી કોઈ મદદ મળનાર નથી જે ગેરેજમાં ઊભા હતા તેઓ મારી સાથે આગળની બેઠકમાં બેઠા હતાં કારણ કે તેઓ પણ ખાલી થઈ ગયા હતાં.

શું હું પાછો જઈને આપેલું કામ રદ કરાવું ? ના આ સર્વમાં હું ઈશ્વરનો હાથ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકું છું. ટેલીફોનના બૂથ પાસે જ રોકાવવું એન્જીનનો સામાન અહિંયા જર્મનીમાં મળવો, તે ક્યાંથી આવશે, ના બદલે થોડાક જ અંતરે વિરોધાભાષ સ્થળે જ્યાં તેનું પૂરણ અશક્ય હતું અને વિચિત્ર સવાલો હતાં. ખ્રિસ્ત જે રીતે સેવાના વ્યવહારું પાસાંને જુએ છે તેનાથી હું ખૂબ મારી રીતે પરિચિત હતો અને તેના ચિહ્નો હું ચૂકી જવા માગતો ન હતો. આ બધો જ તેનો સમય હતો અને નાણાનો પ્રશ્ન પણ તેના હાથમાં હતો. મને કોઈ ચિંતા ન હતી. ઉત્તેજિત હતો કે તે કેવી રીતે આ બધું કરવાનો છે તે જોવા માગતો હતો.

જ્યારે મેં છેલ્લા ગીલ્ડરને બદલામાં વટાવ્યા ત્યારે તેના કુલ જર્મન નાણાં મારા ખિસ્સામાં ૪૭૦ માર્ક થયા. ૫૦ જેટલા મારે હાથ ખર્ચ પેટે જોઈશે અને ઘરે સુધી જવા ઈંઘણ પૂરાવા જોઈશે.

“સારું” મેં મારા પોતાને કહ્યું, “પાછું જતા ભાડાની કારને કંઈ થશે.”

પણ કશું બન્યું નહિ. હું ગેરેજ પહોંચ્યો કામ કરનાર માણસને શોધતો હતો તેને મળ્યો તો મારી સાથેના બંને મુસાફરો દેખાતા ન હતાં. તેઓ ટહેલવા જતા રહ્યાં હતાં, સાધનો સમેટતા એકે કહ્યું, બીજો પણ સાફ કરતા હતાં. હું ગણતરી કરવામાં મોડું કરવા માગતો ન હતો.

અને તુરંત જ બંને જુવાન ડય માણસો દોડતા દરવાજામાંથી ધસી આવ્યા, એક જણ પોતાના હાથમાં ઊંચે કંઈ હલાવતો હતો. “એન્ડી !” તેણે બૂમ પાડી “પાગલ કરી નાખે એવું કંઈક મારી સાથે બન્યું. અમે રસ્તેથી પસાર થતા હતાં ત્યારે એક સ્ત્રી અમારી પાસે આવી અને તેણે પૂછ્યું શું તમે ડય માણસો છો. જ્યારે મેં કહ્યું હા, તેણે મને આ નોટ આપી! તેણે કહ્યું કે ઈશ્વર ઈચ્છે છે કે તમને તે આપવામાં આવે.”

નોટની કિંમત પચાસ માર્ક હતી.

અને છતાં આવા અનુભવો પછી - અને આવા દરરોજ લગભગ થતા હતાં - તો પણ હું ઈશ્વરના ઉદાર સહાયક કાળજીના આખા આ વ્યવસાયમાં નવશીખાઉં જ હતો. હાલ પણ હું અલગ ચમત્કાર પર આધારિત હતો. પિતાના હાથમાં પાછળ ઢળી પડવા કરતા કે જેની પાસે જરૂર કરતા વધુ હોય છે અને ફાજલ પણ હોય છે તેના કરતા તાત્કાલીક સહાય દ્વારા કોઈ એક અથવા બીજી રીતે મને બહાર કાઢનાર હાથો પર આધારિત હતો.

ઘરે પાછા ફરતા બીજા ઘણા નવા ખર્ચાઓ હતાં, તેમાંનો સૌથી મોટો ખર્ચ બીજા બાળકનું આવવું. જોખ્ખી જન્મ્યાના એક વર્ષ પછી જ તેનો જન્મ થયો. માર્કપિટર અમારા કુટુંબમાં જોડાયો. અમે બજારમાંથી માંસની ખરીદી થોડી ઘટાડી અને અમારા બગીચાની શાકભાજી ઉપર થોડા વધુ નિર્ભર રહ્યાં.

અમારી માટે તે મુશ્કેલ ન હતું. કારણ કે અમે શાકભાજીને પ્રેમ કરતા હતાં. અમે જે કર્યું તેનું અમને ભાન ન થયું જો કે તે અમારા માનસિકપણાનો એક ભાગ હતો, “અછતનું વલણ” જેમાં અમે સરી પડ્યાં હતાં.

આ ભૂલ મારી દૃષ્ટિમાં ત્યારે આવી જ્યારે એક સ્ત્રી શબ્દો દ્વારા થયું જેને હું ક્યારેય મળ્યો ન હતો.

એક દિવસ અમને અમારા અરમેલોના પોસ્ટ બોક્સ નંબરથી પત્ર મળ્યો, તે મોટી ભેટ કરતા પણ વધુ, ચાળીસ ડોલર બરોબર તે હતાં. ચેકની સાથે દાતાની

ચિઠ્ઠી હતી, “પ્રિય ભાઈ એન્ડ્ર્યુ: આ તારા વ્યક્તિગત ખર્ચ માટે છે. તેને તારે સેવાકાર્યના કામમાં ઉપયોગમાં કરવાના નથી. ખ્રિસ્તના પ્રેમમાં તેનો ઉપયોગ કરો.”

તે વિચારો મને સ્પર્શી ગયા. અમને મિત્ર દ્વારા સમયાંતરે વ્યક્તિગત ભેટો મળતી હતી પણ આ એવું પ્રથમ વખત થયું હતું કે કોઈ એકદમ અજાણ્યાએ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેની ચીઠ્ઠીને જવાબ ન અપાયેલ પત્રોના ઢગલામાં છેલ્લે મૂકવા કરતા તેને ત્રણ મહિના સુધી ઉપર જ રાખી હતી. હું બેઠો અને તે જ દિવસે તેને આભાર લખ્યો. મેં તેને કહ્યું હતું કે આપણે ખાસ કરીને ચીઠ્ઠીની પ્રશંસા કરીએ છીએ કારણ કે આ એવું કંઈક હતું જેની અમે ખૂબ કાળજી લેતા હતાં: ખાસ રીતે સૂચના મળ્યા સિવાય સર્વ દાનો દેવની સેવાર્થે જતા હતાં. તે ઉપરાંત અમારા કપડા પણ શરણાર્થી માટે અપાયેલા હોય તેમાંથી આવતા જેથી કંઈક નાણાં બચે.

સારું, મેં અવારનવાર અપેક્ષા રાખી કે જે ભલી મહિલાએ પત્ર મોકલ્યો હતો તે સંગ્રહ કર્યો હતો કે તેવો પત્ર ફરીથી આવે. તે મને શાસ્ત્રોક્ત રીતે યાદ કરાવતી હતી કે જે બળદ પિલતો હોય તેને અનાજનો આનંદ લેતા રોકવો ન જોઈએ. શું એવું છે કે ઈશ્વર પોતાના કામ કરનાર માણસને ઓછું આંકશે? શું મેં મારા પોતાની તપાસ ખાતરીથી કરી છે કે હું બલિદાનપૂર્ણ આત્માથી પોષણ પામતો નથી? શું મેં ઈશ્વર પર આધાર રાખવાનો દાવો કર્યો નથી, પણ એવી રીતે જીવું છું કે મારી જરૂરતો મારા કંજૂસપણામાંથી પૂરી કરતો નથી? મને તેની પૂર્ણાહૂતી પસંદ આવી. “ઈશ્વર તારા કુટુંબની જે કંઈ જરૂરત હશે તે પૂરી પાડશે અને તારા કામની જરૂરતો પણ પૂરી પાડશે. તું પરિપક્વ ખ્રિસ્તી છે ભાઈ એન્ડ્ર્યુ અને તેવી રીતે વર્તન કર.”

મેં તે પત્રને વાંચવા લાંબો સમય આપ્યો અને પ્રાર્થના કરી. શું તે સાચી છે? શું હું ખરેખર એવી માંગના વાતાવરણમાં જીવું છું. જે સૌથી અખ્રિસ્તી છે?

એવા સમયે મને અને કુરીને જમવાનું આમંત્રણ હતું. જવાનો સમય થયો અને કુરી આવી ન હતી. હું અમારા ઓરડામાં ગયો મેં તેને ન્હાવાના કપડાંમાં જ જોઈ.

“મારી પાસે બહાર પહેરી જવાના કોઈ કપડા જ નથી” તેણે ધીમા અવાજે મને કહ્યું, હું હસવા લાગ્યો. “શું સ્ત્રીઓ હંમેશાં આ કહેતી નથી?”

અને પછી મેં તેની આંખોમાં આંસુ જોયા. ચૂપચાપ મેં તેના પહેરવાના વસ્ત્રને મારી પોતે જોયા. ગરમ કપડાં એક જ વખત સીવાય. માત્ર કુરીની વધુ

પડતી ચોક્કસાઈથી સમારકામથી તેને ફરી સીવવું પડે તેવું હતું. પણ કોઈક રીતે પણ શરણાર્થીના ખંડમાંથી કપડા લેવામાં યોગ્ય કર્યું હતું પણ બહાર પહેરવાને લાયક ન હતા લીધા. સ્ત્રીઓને લાગતા નહિ અને રંગબેરંગી નહિ...

અને અચાનક મેં જોયું કે આતો ગરીબીની આખી પદ્ધતિ હતી જેના ભાગમાં અમે પડી ગયા હતાં, અંધકાર, ઉદાસીન, ચોરીનું વલણ જે ખ્રિસ્ત સાથે જઈ જ ન શકે જેના વિશે બીજાઓને ખુલ્લા હૃદયથી પ્રચાર કરવાનો હતો.

તેથી અમે બદલવાનો નિર્ણય કર્યો. અને હમણાં પણ અછતમાં અને હંમેશાં રહીશું, કદાચ અડધા કારણ કે અમારા બંનેનો ઉછેર જ એ રીતે થયો હતો અને જાણતા જ ન હતા કે કેવી રીતે વર્તવું. પણ એની સાથે ઈશ્વર અમને ભૌતિક બાબતો પૂરી પાડતા હતાં તેનો આનંદ લેવાનું શીખતા હતાં. કુરી અમુક કપડા લાવી. અમે આગળ વધીને દિવાલ તોડી પાડી જેથી ઘરમાંથી સીધી રસોડામાં જઈ શકે.

અને પછી અમારું ત્રીજું બાળક પોલ ડેનીસ, બીજાના એક વર્ષ પછી જ આવ્યું. અમે બહાર ગયા અને તેની માટે કપડાં લાવ્યા. અને હું કહી ન શકું કે તેનો પહેલો દિવસ એટલો ખરાબ ખસાર કરવો પડ્યો કે દુકાને લગાવેલા કપડા ઉપરના લેબલ પણ સાથે પહેરાવેલા હતાં.

રમૂજ હતું સાદી હકિકત શીખવા પણ કેટલો લાંબો સમય લાગે છે કે ઈશ્વર ખરેખર પિતા છે, તે અછતના અક્કડ, કંજૂસ વલણથી અપ્રસન્ન થાય છે જેમ તે સંગ્રહખોરી કરનાર વિરુદ્ધ થાય છે.

પાયારૂપે આ પાઠ ભરપૂરીમાં હતો અને અમારા વ્યક્તિગત જીવનમાં પાઠ શીખ્યા પછી હું મારા કામમાં સમય આવતા લાગુ કરી શક્યો.

વર્ષો સુધી હું એકલો કરતો હતો. વર્ષના ૮૦,૦૦૦ કિલોમીટર મુસાફરી કરતો હતો. ઘરથી દૂર વર્ષના બેતૃત્યાંશ સમય રહેતો હતો. ઈશ્વર જે ઈચ્છે તે હું કરું, તે માટે હું તૈયાર હતો. પણ કેટલી બધી વખત કામ અટકી ગયું બસ એટલા માટે કે એક સાથે બે જગ્યા પર હું હાજર રહી શકતો ન હતો. બલ્ગેરિયાના એ લોકો છે જેને અમે ક્યારેય ભૂલી શકતા નથી જેઓએ તેમના દેશમાંથી હું વિદાય લેતો હતો ત્યારે કહ્યું હતું કે અમારા ત્યાં પાછા આવજો, પણ તેઓ પાસે બલ્ગેરિયા જવા એક વર્ષ લાગ્યું ત્યાં સુધીમાં ત્યાં ઘણું બદલાઈ ગયું હતું. તેઓ માનતા હતા કે સભાઓ પહેલાની જેમ જીવન પરિવર્તન કરનારી હશે પણ તેવું બન્યું ન હતું.

પણ ધારોકે - માત્ર ધારો, જો મારી સાથે કોઈ સાથી મુસાફરી કરતો હોત! ધારો કે અમે બે જણા અથવા ત્રણ અથવા .....દસ! એક ત્યાં જઈ ન શકે તો બીજો તો ત્યાં જરૂર જઈ શકે, એકબીજાને મુસાફરીમાં અવેજ બની શકીએ, બોલવામાં, પત્રો લખવામાં પણ થઈ શકે.

દિવસ રાત મને શક્યતાની શરૂઆત કરવાની ચિંતા થવા લાગી. મારે અસામાન્ય સંગત, જાણે કે શરીરનું અંગ હોય, વાસ્તવિક હોય કોઈ સંસ્થા જેવું નહિ. જેટલું ઓછું ઔપચારિક તેટલું જ શ્રેષ્ઠ આયોજન કેમકે જો એકની ધરપકડ થાય તો બીજાને તેમાં સંડોવે નહિ. આમ સ્ત્રીઓ, પુરુષોનું એક નાનું બેન્ડ હોઈએ, કેમ નહિ? - એક જ દર્શનથી કબજે થયેલા જરૂરતના સમયે મંડળીને આશા આપીએ. અમારામાંનો દરેક આગેવાન હોય. ઘણું કરીને પ્રક્રિયા અને કાર્યપદ્ધતિ વહેંચવી, જો એમ કરીએ તો અમે એક પદ્ધતિમાં ગોઠવાઈ જઈએ. અને અમે લોકો ખૂબ જ સરળતાથી ઓળખાઈ આવીએ અને ખૂબ સરળતાથી નિયંત્રણ પણ થઈ જઈએ.

જ્યારે મેં મારું દર્શન કુરી સાથે વહેંચ્યું, તે વ્યવહારું રીતે આનંદથી બૂમ પાડી ઉઠી.

“હું ખૂબ ઉલ્લાસીત થઈ, એન્ડ્રયુ - મારી પ્રતિક્રિયા સ્વાર્થી છું. શું તને સમજ છે કે અમે ચારેય જણા તને વધુ જોઈ શકીએ?”

તુરંત તેણે પોતાના કહેલા ઉપર માફી માગી. પણ મને એવું ન હતું. ચોક્કસ, મારી લાંબી ગેરહાજરી અમારા સર્વ માટે મુશ્કેલ હતી. હું ખરેખર જોખીને, માર્કપિટરને, પોલ ડેનીસનને સમયમાં મારી સામે વધતા જોઉં, હું રજા લઉંને ઘરે પાછા આવું. ચોક્કસ જો મારે મદદ કરવાની હોય તો આ લાંબી લાંબી મુસાફરીઓની જરૂર નથી.

પણ એવા લોકોની શોધ કેવી રીતે કરવી? એ એવું ન હતું કે લોકોએ સમયે સમયે દાન નથી આપ્યું. હકિકતમાં જ્યારે વાતોના અંતે મેં ત્રણથી ચાર જુવાનોને વ્યખ્યાનમંચ પર ઊભેલા જોયા. “ભાઈ, એન્ડ્રયુ, શું હું તમારી સાથે પોલાદી પડદા પાછળની સેવામાં જોડાઈ શકું? ઈશ્વરે મને કહ્યું હતું કે મારે ત્યાં સુવાર્તા પ્રચાર કરવાનો છે” બીજાઓ કદાચ થોડા વધુ પ્રમાણિક હતાં. “એટલું બધું એ ઉત્તેજનપૂર્ણ લાગે છે!” તેઓ કહેશે “મને તમારી બેગ ઊંચકવા જ તમારી સાથે રહેવું છે.”

પણ મને આ વાર્તાલાપ ચાલુ રાખવા સ્વતંત્રતા જેવું લાગતું ન હતું. આ

એવું ન હતું કે કોઈ ચાલાકી અથવા પદ્ધતિથી સરહદ પાર વારંવાર જવામાં આવે, જે માટે સુરક્ષાની કોઈ ખાતરી આપી શકતો ન હતો. એ કોઈ મારું ચાતુર્ય ન હતું. અથવા મારો એવો કોઈ અનુભવ ન હતો કે અત્યાર સુધીની કોઈ હોનારત મેં ટાળી હોય. માત્ર હકિકત એ હતી કે દર સવારની સર્વ મુસાફરીમાં મેં સભાનતા સાથે મારા પોતાને ઈશ્વરના હાથોમાં મૂકી દીધો હતો. અને તેની ઈચ્છાની બહાર શક્ય હોય ત્યાં સુધી કોઈ પગલું ભરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો. પણ આ કોઈ કૃત્ય ન હતું જે એક વ્યક્તિ બીજા માટે કરી શકે. અને તેથી સામાન્ય રીતે હું વાત કરતો કે “સારું, જો હું તમને પોલાદી પડદા પાછળ મળીશ, તો આપણે દરેક રીતે તેની ઉપર વધુ વાત કરીશું.”

અને છેલ્લી વાર હું તે સાંભળતો હતો.

“તો પણ” એક રાત્રે મેં કુરીને કહ્યું, “જો ઈશ્વર ઈચ્છે છે કે આપણા કામનો વિસ્તાર વધે, તો તેણે જરૂરથી માણસો તૈયાર કર્યા હશે. હું તેમને કેવી રીતે શોધું?”

“પ્રાર્થનાથી પ્રયત્ન કર.”

હું હસ્યો એ હતી મારી કુરી. એકવાત મેં હમણાં સુધી કરી ન હતી કે ઈશ્વર પાસે યોગ્ય વ્યક્તિની પસંદગી માટેનું સીધું માર્ગદર્શન માગ્યું ન હતું. અને તેથી અમે ત્યાં અને ત્યારે જ પ્રાર્થના કરી. અને તુરંત જ નામ મારા મનમાં આવ્યું.

હેન્સ ગ્રુબર.

હેન્સને હું ઓસ્ટ્રીયામાં મળ્યો હતો, જે શરણાર્થી શીબીરમાં કામ કરતો હતો. તે ડચ માણસ હતો, એક કદાવર બાંધાનો તેની ઊંચાઈ છ ફૂટ સાત ઈંચ હતી, એટલો ઊંચો હોવા છતાં વજનદાર અને મજબૂત હતો. તથા માન્યામાં ન આવે તેવો વિચિત્ર હતો. એવું લાગતું હતું કે તેને છ કોણી, દસ અંગૂઠા, બાર ઘૂંટણો હતાં. અને તે અધમ જર્મન બોલતો જે આજ સુધી મેં સાંભળી નથી.

દરેક બાબત જે હેન્સ માટે વ્યક્તિગત રીતે લીધી હોય તે ખોટી હતી. પણ જ્યારે તેને એક વિસ્મયકારક તરીકે આખો જોવામાં આવે તો એકદમ યોગ્ય વ્યક્તિત્વ હતું જેને હું મળ્યો હતો. તે શીબીરના પુનઃસર્જન વિસ્તારમાં ઊભો રહીને પાંચસો લોકોને પોતાની બોલીથી કલાકોના કલાકો બાંધી રાખી શકતો. માત્ર શબ્દોથી જ. મેં જોયું હતું કે વરસાદ આવવાનો હતો જ્યારે હેન્સ અવર્ણનિય જર્મન ભાષામાં બોલ્યો. ત્યારે તેના સાંભળનારામાંથી કોઈએકે જરાપણ આમતેમ

ફાંફા માર્યા નહિ. તે અનાથ બાળકો મધ્યે પણ સહેલ રહેતો હતો. આ ૨૪૦ ચંચળ, વંઠેલા બાળકોનું જૂથ હતું કે જે આશ્રમમાં બીજો કોઈ વક્તા આવે તો તેમને ભયરૂપ થઈ પડ્યાં હતાં. પણ જ્યારે હેન્સ આવ્યો ત્યારે તેઓ મૂર્તિની જેમ બેસી રહ્યાં અને પછી પાળેલા ઘેટાંની જેમ આશ્રમમાં જ્યાં કંઈ હેન્સ જાય તેને તેઓ અનુસરતા હતાં.

એ જ સાંજે મેં હેન્સને લખ્યું કે પોલાદી પડદા પાછળની પ્રચારની સેવામાં તને દોરવણી મળતી હોય કે સેવા કરવી છે તો મને મદદ કરે. મેં જ્યારે તેને લખ્યું ત્યારે હું જાણતો હતો કે હવે પછીની મારી મુસાફરી ક્યાંની હશે. અઠવાડિયાઓથી સમાચાર પત્રો રશિયામાં પોતાની રીતે વગર કોઈ પ્રવાસ ગાઈડ તેમની સાથે રાખ્યા વગર મુસાફરી શક્ય હતી. આ સમાચાર માટે હું ઘણા ઘણા લાંબા સમયથી રાહ જોતો હતો. લાંબા સમયથી સામ્યવાદના હૃદય સમી ભૂમિમાં પગ પેસારો કરવાનું સ્વપ્ન જોતો હતો તે સમય આવી ગયો હતો.

હેન્સનો જવાબી પત્ર આવ્યો. તે પરમાનંદીત થઈ ગયો. મારો પ્રસ્તાવ તેની માટે જૂની પ્રબોધવાણીની પરિપૂર્ણતા હતી. જ્યારે તે છઠ્ઠા ધોરણમાં હતો - એ શાળામાં જ્યાં તેનું તે છેલ્લું વર્ષ હતું - ત્યારે એમ હતું કે જ્યારે તે રશિયાના નકશાને જુએ ત્યારે તેને અલગ લાગણી થતી હતી. તેને એક અવાજ કહ્યા કરતો હતો કે, “કોઈક દિવસ તું મારે માટે એ ભૂમિ ઉપર કામ કરીશ.”

“અને ત્યાર પછી” તેણે લખ્યું. “હું રશિયન ભાષા શીખ્યો જેથી સમય આવે હું તૈયાર હોઉં. હવે મારું રશિયન એકદમ સારું છે - જેમ મારું જર્મન છે. તો આપણે ક્યારે જઈશું?”

હેન્સના પત્ર સાથે મારી સેવામાં મોટું નવું પગલું આવ્યું, સાથીને સાથે લઈ જવાનો કે ખ્રિસ્તનું બમણું કાર્ય આ નહેર દ્વારા કરવામાં આવે.

અમે અહિંથી નીકળીએ તે પહેલા થોડી મહત્વની માહિતી એકઠી કરવાની હતી. અમને એક બાબતની જરૂર હતી એક નવી કાર. જો કે વોલ્કવેગન કારનું એન્જીન બદલાવ્યા પછી પણ જોઈતી જરૂર સુરક્ષા તે પૂરી પાડી શકતી ન હતી. જો હેન્સ પોતાનો બધો સામાન આગળની સીટ ઉપર વાળીને બેસે તો પણ - તે સ્પષ્ટ અશક્ય હતું. અને તેથી અમે નવી ઓપેલ સ્ટેશન વેગન કાર ખરીદી. અમે અંદર સૂઈ શકતા હતાં અને ઘણા બીજા વધુ બાઈબલોનો સમાવેશ કરી શકતા હતાં.

હેન્સનો વધુ પડતા બકબક કરવાના સ્વભાવે મેં તેને કાર હંકારવાનું

સોંપી દીધું.

“હું ક્યારેય શીખી નહિ શકું” તેણે બફાટ કાઢ્યો, મેં તેને હજારવાર કલ્પ અને ગીયર બદલવાનું શીખવ્યું હશે. જો જૂથનો સભ્ય હોય તો તેના એક મોટા ફાયદાનું પાસું હતું તે કે હંકારવાનું વહેંચાઈ જાય. હું જાણતો હતો કે હેન્સ ચલાવી નહિ શકે પણ મેં અનુમાન કર્યું કે તેને શીખવવું એ સરળ બાબત હતી. છ કલાક પછી મેં મારી જાતને કબૂલ કર્યું કે મેં જેમ વિચાર્યું હતું તેના કરતા તે વધારે સમય લેશે.

અમારી વિદાયનો દિવસ આવ્યો અને તો પણ તેની પાસે લાયસન્સ ન હતું. તેમ છતાં મોટાભાગના પશ્ચિમ યુરોપમાં શીખાઉ માટે લાયસન્સ વગર ચલાવવાની પરવાનગી હતી, એ શરતે કે તેની બાજુમાં કોઈ માન્યતા પ્રાપ્ત ડ્રાઈવર બેઠેલો હોવો જોઈએ અને તેઓ બંનેની વચ્ચે બ્રેકની સુવિધા હોવી જોઈએ. અમે સમય પત્રક પ્રમાણે જવાની યોજના બનાવી...

અને તેથી અમે જગ્યાનો વ્યય ન થાય તે રીતે સરંજામ લાદી દીધો, એકપછી એક છોકરાને ભેટ્યો, કુરીને ફરીથી ચુમ્યો અને અમે નિકળી પડ્યાં. ઓપેલકાર વજનથી લદાયા છતાં ચલાવવામાં સુવિધાજનક હતી. પહેલા લઈ જતો હતો તેના કરતા પણ વધુ બાઈબલો લીધા હતાં. સાથે બે વ્યક્તિનો સરસામાન રાંધવાના ઓજારો સાથે. વધુ પડતા વજનને કારણે કાર એક તરફ થોડી ઝૂકી ગઈ હતી. અને મેં વિચાર્યું કે પશ્ચિમ પૂર્વીય સરહદ પાર કરીએ ત્યાં સુધી હેન્સને તેનો હાથ અજમાવી લેવા દઉં. તેથી જર્મનીમાં મેં તેને ચલાવવા આપી.

ત્રણ માઈલ પછી કાર મેં પાછી ચલાવવા લઈ લીધી. અમારી પાછળ કાર અને ટ્રકોની માઈલો સુધી લાંબી હરોળ હતી.

“સારું, એ સારું રહ્યું હેન્સ. તું ખરેખર આ કાર થોડી ધીરે હંકારતો હતો આ ધોરીમાર્ગ માટે, પણ કોઈ વાંધો નહિ. સમય જતા તે પણ આવડી જશે.”

“મને ક્યારેય આવડવાનું નથી હું જાણું છું.”

“બુદ્ધ. મેં જ્યારે પ્રથમ વખત ચલાવવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે તેં મને જોયા જેવો હતો.” તેને સારું લગાડવા બ્રેન કેરિયર ટ્રક ચલાવવાનો લશ્કરનો મારો અનુભવ મેં તેને કહ્યો અને અમે બર્લિનમાં પ્રવેશવાના રસ્તે ખૂબ હસ્યા.

જો હેન્સ યાંત્રીક આવડતો શીખવામાં ધીમો હતો તો અન્ય કોઈ બાબતોમાં તે મારા કરતા માઈલો આગળ હતો. એક હતું હિંમત કરવી. જે મિત્ર સાથે અમે બર્લિનમાં રહ્યાં, તે ત્યારે રશિયામાં બાઈબલ લઈ જવા વિશે તેના વિચારોથી ખૂબ

જ મુગ્ધ કરી દીધા.

“અમારા ચર્ચ પાસે અમુક રશિયન બાઈબલ છે, એન્ડ્રયુ! શું તમે તેને તમારી સાથે લઈ જશો?”

“ચોક્કસ, અમે તેને લઈ જઈશું,” હેન્સે કહ્યું, અને પછી તે મારી તરફ ફર્યો. “જો બાઈબલ લઈ જવામાં અમારી ધરપકડ થાય તો અમારી ધરપકડ જથ્થો લઈ જવામાં પણ થાય.”

તેથી અમે વધારાના પુસ્તકો અંદર દબાવીને મૂક્યા. પછી અમે જેવા નીકળવાની તૈયારી કરી કે અન્ય મિત્રો યુકેનિયન ભાષાના બાઈબલોનું ખોખું લઈને આવ્યા. મેં હેન્સને વિનંતી કરતો જોયો, પણ હું જાણતો હતો કે આ ખોખું પણ અમારી સાથે જ અવવાનું હતું. આ વખતે મૂકવા માટે કોઈ જગ્યા બચી ન હતી.

“સારું,” હેન્સે કહ્યું, “તમે મને કહ્યું હતું કે અમુક બાઈબલો જોઈ શકાય તે રીતે મૂકતા હતા, જેથી ઈશ્વર કામ કરે તમે નહિ. તેથી આને હું મારા ખોળામાં જ મૂકી દઈશ.”

અમારા સંક્રમણ વીજાએ અમને પોલેન્ડમાં બોત્તેર કલાકની પરવાનગી આપી હતી. તેની રાજધાની વોરસોમાં ઘણું બધું બદલાઈ ગયું હતું. જે મેં પ્રથમ મુલાકાતે છ વર્ષ પહેલા જોયું હતું. અમે એ શાળાએથી પસાર થયા જ્યાં મારી હોટલ હતી અને સૈનિકગાર જ્યાં લાલ ગણવેશ ધારી સૈનિકો સાથે વાત કરી હતી. પણ જ્યાં મેં તૂટેલી ઈંટોના ઢગલા પાસે નાની છોકરીને જોઈ હતી તે ખસેડાઈ ગયો હતો અને તે જગ્યાએ ફરવાનું સ્થળ આકાર પામ્યું હતું.

મેં વોરસો અને બીજી અન્ય જગ્યાઓ જે દેશમાં હતી ત્યાંના મિત્રો સાથે હેન્સનો પરિચય કરાવ્યો, ત્યાં અમે ત્રણ દિવસ પસાર કર્યા. અને પછી અમે રશિયાની સરહદથી માત્ર ત્રીસ માઈલ દૂર હતું ત્યાં મને ભાન થયું કે નાણાં બદલવામાં મેં ગંભીર ભૂલ કરી હતી. વોરસોમાં તે બન્યું હતું.

“શું તું જાણે છે મેં શું કર્યું હતું !” મેં હેન્સને કહ્યું, “મેં ઘણા બધા ગીલ્ડર્સ ઝલોટી નાણામાં તબદીલ કરી કાઢ્યા હતાં.”

“શું તમે સરહદે તે પાછા બદલી ન શકો.?”

“ના, વોરસો જ એક માત્ર જગ્યા છે જ્યાં વિદેશી નાણાં બદલી શકાય છે. અને જો આપણે પાછા જઈએ તો આપણો વિજા પૂરો થઈ જાય.”

અમે દેશથી ઘણે દૂર હતા અને હેન્સ કાર ચલાવી રહ્યો હતો. તે કાર ચલાવવા એ શરતે તૈયાર થયો હતો કે તેની દૃષ્ટિમાં બીજી કોઈ કાર ન હોય અને પોલેન્ડમાં એવો ઘણો સમય આવતો હતો. ૧૯૬૧માં હું મુસાફરની સીટ પર તેની પાછળ બેઠો હતો. અને ગણતરી કરતો હતો કે કેટલા નાણાં ખર્ચ થયા હતાં. અને હું કેટલો બધો મૂર્ખ બન્યો ત્યારે અચાનક મેં જોયું કે ચાલાકીથી ચલાવવું પડે તેવી જગ્યા આવી. પુલ પૂરો થઈને ધોરીમાર્ગથી શહેરમાં

પ્રવેશવાનો રસ્તો આવતો હતો. ત્યાં નાળું હતું તેની ઉપરનો ડોલતો હંગામી પુલ અને તેની આગળ સીધો બીજી બાજુ બંધ આવતો હતો અમારી આગળ પોલેન્ડની વાર્સાવા કાર હતી જે સાંકળા પુલ પર ધીમે ધીમે આગળ વધતી હતી.

મેં હેન્સ સામે જોયું કે તે આ પરિસ્થિતિને કેવી રીતે કાબૂ કરી શકે. તેના હોઠ ઉપર પરસેવો છુટી ગયો હતો તેણે સ્ટીયરીંગ બરાબર જકડી લીધું પણ તેની આંખોમાં એ નિર્ણય હતો. સારું મેં વિચાર્યું કે આના જેવા બીજા મુશ્કેલ અવસરોથી તેને આત્મવિશ્વાસ આવી જશે.

હેન્સે વળાંક લીધો પાકા રસ્તેથી તેણે ઢાળ તથા પુલ આવ્યા હતાં. હવે અમે પાર ઊતરી ગયા હતાં. પણ બીજી ઘણી કાર સીધે સીધી અમારી આગળ હતી અને સામેથી પણ આવતી હતી.

મને ઘણું મોડું ખબર પડી કે હેન્સ રોકી શકવાનો નથી. ફિલ્મમાં ધીમા દૃશ્યો હોય તેમ તેણે આગળ ચાલતી કારમાં પાછળના ભાગમાં કઠોરતાથી જડી દીધું.

તે કારનો ડ્રાઈવર ગાળો બોલતો પાછળ વળીને જોયું. તેને પહોળો મજૂર જેવો ચહેરો લાલઘૂમ થઈ ગયો, મૂઠ્ઠીઓ વાળી દીધી હતી,

“તું પ્રાર્થના કર હું તેની સાથે વાત કરું છું.” મેં હેન્સને કહ્યું.

“શુભ્રભાત, મિત્ર તારો દિવસ સુંદર રહે,” મેં જર્મનમાં કહ્યું, અમે બંને કારની પાછળ થયેલ નુકશાનને જોવા આવ્યા. હેન્સની ગોકળગાયની ગતિનો આભાર મોટું થયું ન હતું : તેની કારની પાછળની લાઈટને અને કાર પાછળ મૂકવામાં આવતું રક્ષા માટેનું ફેન્ડર જેને ગાર્ડ કહીએ તેને ગોબો પાડી દીધો હતો જ્યારે અમારી કારની આગળની લાઈટ, બમ્પર, અને ફેન્ડરને ગોબા પાડી દીધા હતાં.

“પોલીસ” એ માણસે કહ્યું, “પોલીસ, પોલીસ” એ જર્મન શબ્દ તેને સારી રીતે આવડતો હતો.

પણ તે એક બાબત હતી કે તે શક્ય ન હતું. અમે અહિંયા સામ્યવાદી દેશમાં બાઈબલથી લદાયેલ કાર તથા હેન્સ ડ્રાઈવીંગ લાઈસન્સ વગર ચલાવતો હતો.

અને પછી મને યાદ આવ્યું કે મારું પાકીટ ઝલોટી નાણાંથી ભરેલું હતું. શું આ બાબતને કારણે ઈશ્વરે મને મુખામી ભર્યું નાણાં બદલવામાં પરવાનગી આપી હતી? “સારું હવે,” મેં કહ્યું, “તમને અંદાજત કેટલું નુકશાન થયું હશે?”

તે વ્યક્તિનો ચહેરો બદલાયો ન હતો. “પોલીસ, પોલીસ” તેણે કહ્યું, મેં કાચનો ટૂકડો લઈને પાછળની લાઈટ રગડીને આશાથી નિર્દેશ કરતો હતો કે મને લાગતું નથી કે કંઈ મોટું નુકશાન થયું હોય.

“છ હજાર ઝલોટી?”

માણસ સમજી ગયો કે યોગ્ય કહેવાય. તેની મૂક્કીઓ ખૂલી ગઈ પણ તે ધીરેથી એકવાર પોલીસ બોલ્યો.

“આઠ હજાર ઝલોટી? નવ હજાર? ચોક્કસ તેની મરામત નવ હજારથી વધારે નહિ થાય.” નાટ્યાત્મક હાવભાવ સાથે મેં મારું પાકીટ કાઢ્યું અને એક હજાર ઝલોટીની વધુ એક નોટ કાઢી. “દસ હજાર અને આ સારી રકમ છે.” મેં કહ્યું, હાથમાં નાણાં રાખીને ઊભો હતો.

તેણે તે લઈ લીધા. તેણે પોતાની કાર ચાલુ કરી અને પોતાના ખભા ઉપર બૂમ પાડી, “પોલીસ નહિ” તે પોતાની કાર ચાલુ કરીને અમને ઊંડેલી ધૂળમાં મૂકીને જતો રહ્યો.

“હું હવે શ્વાસ લઈ શકું?” હેન્સે કહ્યું.

“તું લઈ શકે છે.”

અને એ ધૂળિયા માર્ગ ઉપર પ્રભુનો આભાર માન્યો કે અમને એક ભૂલ ઉપર તું બીજી ભૂલ કરવા દે છે, કે અમે તેમાંથી બહાર આવી જઈએ.

અમે બ્રેસ્ટ આગળથી સરહદ પાર કરી. અવરોધક દરવાજો હતો તે ખોલવામાં આવ્યો પછી હેન્સ પોતાની ઉત્તેજનાને મુશ્કેલીથી નિયંત્રીત કરી. તેણે કસ્ટમ અધિકારીઓ સાથે રશિયન ભાષાનો ઉપયોગ કરીને આગ્રહ કર્યો. મને શંકા ગઈ કે તેઓને દસ શબ્દમાંથી એક બંબર પડશે કે નહિ પણ તેના પ્રયાસોથી તેઓએ અસાધારણ રીતે અભિનંદન સ્વીકાર્યા.

અમારે આંતરિક મુસાફરી માટે ગાઈડ વગર પ્રવેશવા સૌ પહેલા હોવું જોઈએ. સુરક્ષાકર્મી અમારા દસ્તાવેજો તપાસવામાં તેની નવલકથાની નોકરીમાં

રસ ધરાવતો હોય તેમ અને તેમને મળતા માનમાં રસ હતો, જ્યારે અમે અમેરિકન ડોલર તેમની પાસે બદલાવવા રજૂ કર્યા, તેઓ વધુ ખુશ થઈ ગયા.

“રશિયા અને અમેરિકા એકબીજાનું અપમાન કરે છે” આંખના પલકારા મારીને એક રક્ષક અંગ્રેજીમાં કહ્યું, “પણ આ માટે અમે માફ કરીએ છીએ.” તેણે ડોલરની નોટ લઈ લીધી. “એક ડોલરનો એક રૂબલ રશિયન નાણું તે સરળ બનાવી દેશે.”

આખરે કારની તપાસનો સમય આવ્યો. હેન્સ અને હું સમય પહેલા સહમત થયા હતા કે જ્યારે પણ બે વ્યક્તિ એકસાથે સરહદ પાર કરવાની હોય ત્યારે એકે આવડતનો ઉપયોગ કરવો. માત્ર એક જ વ્યક્તિ વાતો કરશે અને બીજો સતત પ્રાર્થના કરશે: એ પ્રાર્થના કે ઈશ્વરની ઈચ્છા દરેક વિસ્તૃત ચકાસણીમાં પૂરી થાય. જે દેશમાં પ્રવેશવાના હોય તેની માટે પ્રાર્થના - સરહદ પર કામ કરનાર કર્મચારીઓથી શરૂ કરીને કરીશું.

આ કિસ્સામાં સુરક્ષા સિપાહીએ થોડી બેગો ખોલાવી પણ ઉપર છલ્લું જોયું. તેને તો માત્ર ઓપેલ કારને જોવી હતી. તેણે મને અમુક યાંત્રીક સવાલો પૂછ્યા, પછી દેખીતી રીતે ગેરકાયદેસર ઉત્સુક્તા બતાવ્યાથી મૂંઝાઈ ગયો અને પછી ઘડામથી કારનું હુડ બંધ કર્યું. તે અમારી સાથે નાનો બગીચો પાર કરીને કસ્ટમનું કાર્યાલયમાં અમારા કાગળીયાઓ પર સિક્કાઓ માર્યા અને અમને શુભેચ્છાઓ સાથે વિદાય કર્યા.

અમે સરહદ પાર ઉતર્યા.

પહેલી નજરે રશિયા

રશિયામાં હેન્સની પ્રથમ મુસાફરી હતી પણ મારી નહિ. જે વર્ષ માર્કપિટરનો જન્મ થયો તે વર્ષે હું હોલેન્ડમાંથી જુવાનોના એક જૂથ સાથે રિશિયાની રાજધાની મોસ્કોમાં યુથ કોંગ્રેસ સભામાં ભાગીદર થવા આવ્યો હતો જેવી રીતે વર્ષો પહેલા હું વોરસોમાં ગયો હતો તે રીતે તેમાં અમારી સાથે જર્મનીના અને ડેનમાર્કના જુવાનો હતાં. અમે માત્ર બે અઠવાડિયા માટે જ ગયા હતાં, ટ્રેન દ્વારા મુસાફરી કરી હતી, અને સત્તાવાર સમયપત્રકને અનુસરતા હતાં. તે જાસૂસી મુસાફરી અત્યંત મહત્વની હતી. વિવિધ દૃશ્યોએ મને પ્રભાવિત કર્યો હતો.

હવે જ્યારે હેન્સ અને હું હંકારીને વિશાળ રશિયાની ફેલાયેલ ભૂમિ પર જતા હતાં ત્યારે મને સંસ્મરણો યાદ આવ્યા. બ્રેસ્ટથી મોસ્કો સુધીનું અંતર ૭૦૦ માઈલ હતું. તે વખતે પસાર થતાં હેન્સ આગળ મારી આગલી મુસાફરીના સંસ્મરણો વાગોળતો હતો.

જે હોટલમાં મને ઉતારો આપ્યો હતો, હકિકતમાં તે એક વિશાળ સૈનિકગાર હતું. જે મોસ્કોથી બહાર આઠ માઈલ દૂર હતું. અમારી પ્રથમ મુક્ત સાંજ હું ગામમાં ચર્ચ શોધવા નીકળ્યો હતો.

એ રશિયન ઓર્થોડોક્સ ચર્ચ હતું જેનો બુરજ ડુંગળી આકારનો હતો જે દેખીતી રીતે જ ગામના હૃદય સમાન હતું. તેની સામે ગામનો એકમાત્ર ફૂવો હતો. હવે તે એકદમ જરજરીત હાલતમાં હતું. એક સમયે રસ્તો સ્વચ્છ અને સુઘડતામાં ચાલ્યો હતો હવે ત્યાં નકામા છોડો ઊગી ગયા હતાં. બારીઓને બંધ કરી હતી. પેક કરવાના ખોખાઓ બારી બહાર લગાડવામાં આવ્યા હતાં. જાણે કે ઈમારતનો હવે ગોદામ તરીકે ઉપયોગ કરાતો હોય.

આખા માળખાને મેં ફરીને જોયું તો કોઈ જગ્યાએ વધસ્તાંભ દેખાતો ન હતો તે કાઢી નંખાયો હતો. અને જ્યારે ફરીવાર મેં આખું ચર્ચ ગોળ ફરીને બીજી વાર જોયું ત્યારે મેં એક નાનું દશ્ય જોયું જે હું ક્યારેય ભૂલી નહિ જાઉં. ચર્ચના આગળના મુખ્ય દરવાજે તાખું હતું તેમાં પીળો ગુલદસ્તો ભરાવેલો હતો.

વધુ નજીક જઈને જોયું તો ઢગલો સૂકાયેલા ફૂલો ત્યાં ફર્શ ઉપર પડ્યાં હતાં. કેમ કે દરરોજ ત્યાં ગુલદસ્તો બદલવામાં આવતો હતો. મારી મનની આંખોથી ખેડૂત સ્ત્રીને દેખતો હતો, કાળા વસ્ત્ર પહેરેલા, મોડી રાતે ચર્ચમાં આવીને પ્રેમ અને યાદગીરીનું કૃત્ય કરી જતી હતી.

એ રવિવારે આખા મોસ્કોનું એક માત્ર પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ જે હાલ પણ ખુલ્લું હતું. ત્યાં હું પહોંચી ગયો. જે ડચના સમાચાર પત્રોમાં મારે ત્યાં વાંચ્યું હતું તેમ હું અહિંયા થોડા નિરાશ પાછા પડી ગયેલા સભાજનોની અપેક્ષા રાખતો હતો.

પહેલા તો મને લાગતું ન હતું કે આ યોગ્ય સરનામું હતું. આટલી મોટી હરોળમાં લોકો રાહ જોતા કેમ ઊભા હતાં? હું અચોક્કસતા સાથે તે હરોળમાં છેલ્લે જઈને ઊભો રહી ગયો. ત્યારે અચાનક એક વ્યક્તિ મારી પાસે આવીને જર્મનમાં બોલવા લાગ્યો.

“તું ચર્ચમાં આવ્યો છે ?” તેણે પૂછ્યું.

“આ ચર્ચ છે?”

“ચોક્કસ મારી સાથે આવ, વિદેશી મુલાકાતીઓ માટે ખાસ ઝરૂખો એટલે બાલ્કની અલગ રાખી છે.”

તેથી અમે નાના દરવાજામાં થઈને, ખંડમાંથી સ્ટીલની સીડીઓ ચઢીને ઉપર બાલ્કનીમાં ગયા અને ત્યાં પ્રથમ વખત મેં જે જોયું જેના કારણ ભવિષ્યના વર્ષોમાં હું પરિચિત થઈ ગયો : ભજન કરતું મોસ્કોનું પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ. ખંડ લંબચોરસ આકારનો હતો, સાંકડો, બંને બાજુ બાલ્કની, મંચ જ્યાં બાર લોકો બેસી શકે, સારું ઓરડાનું વાજીત્ર, અને પારદર્શક રંગીન કાચની બારીઓ પૂર્વ તરફ ખુલતી અને તેની ઉપર શબ્દો લખાયેલા હતા જે મારા મિત્રએ તેનું અનુવાદ કર્યું કે “દેવ પ્રેમ છે” બેઠક ક્ષમતા

તે ચર્ચની લગભગ એક હજારની હતી પણ એ સવારે લગભગ બે હજાર લોકો હાજર હતાં.

મારી મુસાફરી દરમ્યાન આટલા બધા લોકોને એક જ ઈમારતમાં એકઠા થયેલા મેં ક્યારેય જોયા નથી. ઉપર બાલ્કનીમાં તથા નીચે ખંડમાં બાકડાઓની વચ્ચે તથા આજુ બાજુના રસ્તા પર લોકો ઊભા હતાં. બાલ્કની છોલછલ હતી.

પછી ગાવાનું શરૂ થયું. બે હજાર લોકોના એક જ સંઘાતે ઊંડા ઘેરા અવાજે ગાતા હતાં. તેઓના અવાજે ઓર્ગન વાજીંગનો અવાજ દબાવી દીધો. સમૃદ્ધ, ખુલ્લા ગળાએ, પૂરેપૂરા, મોહક, પુલિંગ અવાજે ગવાતું હતું. મેં મારી આંખો બંધ કરી અને કલ્પના કરવી સરળ થયું કે હું સ્વર્ગીય ગાયકવૃંદને સાંભળી રહ્યો હોઉં. તેઓ વારંવાર આગળને આગળ ગાતા હતાં. મારી આંખોમાંથી આંસુઓ સરી પડ્યાં.

જ્યારે દાનાર્પણનો વખત થયો, સભાજનો પાસે શક્ય નહતું કે તેઓ દાનપાત્ર એકબીજાને પસાર કરે અને ચલણી નોટો હાથો હાથ એકબીજા દ્વારા છેક આગળ સુધી પસાર કરવામાં આવી. જેવું દાનાર્પણ ઉઘરાવવાનું પૂરું થયું કે ભાષણ શરૂ થયું. હા, ભાષણ તેમાં બે જણા હતાં એક માન્ય લંબાઈએ બોલે બીજો તેને અનુસરે.

જ્યારે ભાષણ અપાતું હતું ત્યારે મારી દૃષ્ટિ અમુક સભાજનો ઉપર પડી જે વિચિત્ર વર્તન કરતા હતા. તેઓ કાગળના વિમાન બનાવીને ચર્ચના પાછળથી આગળ સુધી અને બાલ્કનીમાંથી નીચે સભાજનો ઉપર ઉડાવતા હતાં. આ વિકૃત વર્તનથી કોઈ પણને જરાય ખલેલ પડતી નહતી. વિમાનો પકડીને તેને આગળ પસાર કરી દેવાતા આખરે તેઓ બધા જ એક વ્યક્તિ દ્વારા મંચ ઉપર એકઠા કરી લેવાયા.

આખરે મારી જિજ્ઞાસા રોકાઈ શકી નહિ એટલે જે વ્યક્તિ મને ઉપર લઈ આવ્યો હતો તે મારી પડખે બેઠો હતો તેને મેં પૂછ્યું.

“એ બધી પ્રાર્થના વિનંતીઓ હતી,” તેણે સમજાવ્યું. “પાળક તેમને બે વિભાગોમાં વહેંચે છે.” એક ભાગ વ્યક્તિગત વિનંતીઓ માટે પ્રાર્થના કરે અને બીજો ભાગ બધી બાજુથી આવેલા સંગઠનના મુલાકાતીઓ માટે કે જેઓ ઈચ્છતા હતા કે આ સભાજનો તેમના સ્થાનિક ચર્ચો મંડળીઓ માટે પ્રાર્થના કરે. સમય થશે ત્યારે તું જોઈ શકીશ.

ખાતરી સાથે જ્યારે બીજા વક્તા બેસી ગયા ત્યારે પાળક ઊભા થયા અને પહેલો ઢગલો લઈને ઊંચો કર્યો પછી તેણે મુલાકાતે આવેલા ચર્ચનું નામ વાંચ્યું અને કહ્યું, મેં મારા અનુવાદક દ્વારા જાણ્યું, “શું તેમને આપણી મધ્યે મુલાકાતે જોઈને આનંદ થાય છે?”

“આમેન!”

“અને તેઓને આપણી પ્રાર્થનાઓમાં ધરી રાખીશું.”

“આમેન.”

“અને આ વિનંતી”- તેમણે બે થી ત્રણ વ્યક્તિઓની ચિઢી વાંચી - “શું આપણે આ જરૂરતો માટે પ્રાર્થના કરીશું.”

“આમેન.”

“તો આપણે પ્રાર્થના કરીએ.”

અને આગળ કોઈ સૂચનો વગર બધા જ સભાજનો, બે હજાર લોકો એક સાથે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. સમયાંતરે અવાજના ઘોંઘાટ વચ્ચે એક અવાજ સ્પષ્ટ મોટેથી વિનંતી કરતો હતો. જ્યારે બીજા અવાજો ધીમા થઈ જતા અને પાછળ બોલતા હમ.... પછી ફરી અવાજોનું મોજું શરૂ થતું અને ફરીથી કોઈ વ્યક્તિ ઊભો થઈને પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરતો. આ એવો અનુભવ હતો જેણે મને મારા આત્માના ઊંડાણ સુધી ઢંઢોળી નાખ્યો.

ભક્તિસભા પછી એ જાહેરાત થઈ કે કોઈ મુલાકાતી જે યુથ કોંગ્રેસમાં ભાગ લેવા આવ્યો હોય તેને શુભેચ્છા પાઠવશે, તે ત્યાં પરસાળમાં મળશે અને જો કોઈ પ્રશ્ન હોય તો તેનો જવાબ પણ આપશે. કદાચ બાર લોકોએ આ આમંત્રણ સ્વાકાર્યું. સવાલો ઝડપથી એક પછી એક આવતા ગયા. “નજીકનું બીજું પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ ક્યાં છે?”

“ઓહ, રશિયામાં ઘણા બધા પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચો છે. બીજા પણ એકદમ પાસે છે.”

“પણ કેટલા પાસે છે?”

“ઓહ, એકસોને એસી કિલોમીટર”

“શું રશિયામાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતા છે?”

“અમને અહિંયા પૂરેપૂરી ધાર્મિક સ્વતંત્રતા છે, હા.”

“જે પાળકોને કેદ કરેલા છે તેમનું શું?”

“અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી કોઈ પાળકને કેદ કરાયો નથી, સિવાય કે કદાચ રાજનૈતિક વિધ્વંસ વૃત્તિમાં સંડોવાયેલ હોય તો જ.”

અને પછી મેં મારો પ્રશ્ન પૂછ્યો, “બાઈબલ વિશે શું - શું તમારી પાસે પૂરતા બાઈબલ છે?”

“હા, ઢગલાબંધ બાઈબલો છે” પૂરાવા માટે તેમણે ખંડમાંથી એક નકલ મંગાવી. “આ નવી શ્રેષ્ઠ આવૃત્તિ છે હાલ જ રશિયામાં છપાયેલ છે” મારી માટે

સમાચાર હતાં.

“કેટલી નકલો હશે?”

“ઓહ, ઢગલાબંધ ઘણી નકલો”

આગળને આગળ હું પૂછતો રહ્યો અને સરળ જવાબો સિવાય બીજું કશું જ નહિ. બીજા દિવસની રજા હોવાથી કોઈ પાળક એકલા મળી જાય માટે હું આવ્યો, હું ચર્ચ પર ગયો. તે સોમવાર સવાર હતી તેમ છતાં દિવસ અને કલાકે વ્યસ્ત જગ્યા હતી. પછી મને જાણ થઈ કે ચર્ચ ઈમારત આખા રશિયાના બેટિસ્ટ સંગઠનના કેન્દ્રિય કાર્યાલય તરીકે પણ સેવા આપતું હતું.

“મને થાય છે કે હું તમારી મદદ કરું ?” અવાજે પૂછ્યું, હું પાછો ફર્યો અને ચહેરાને ઓળખ્યો ગત સવારે જેની સાથે હું મંચ ઉપર હતો અને જે મને સવાલોના જવાબો આપતો હતો. તેણે પોતાની ઓળખ ઈવાનહોર તરીકે આપી. અને તેની સાથે મને તેની ખાનગી ઓફિસમાં આમંત્રણ આપ્યું. મને થતું હતું કે આગલા દિવસે જે વિધાનો તેણે મને આપ્યા હતાં તેને મારે કેવી રીતે પડકારવા. કદાચ સીધેસીધું જ તેમને જણાવું કે હું મારી સાથે બાઈબલો લાવ્યો છું અને તેના પછી તેની પ્રતિક્રિયાઓ જોઉં.

“હું મારી સાથે બેટિસ્ટ હોલેન્ડ તરફથી બેટિસ્ટ રશિયા માટે કંઈક લાવ્યો છું.” મેં ખાખી કાગળમાં બાંધેલા બાઈબલોને તેમની આગળ મૂકવાનું શરૂ કર્યું.

“તમારી પાસે શું છે ?”

“બાઈબલો”

“રશિયન બાઈબલો?”

“બ્રિટીશ અન ફોરેન બાઈબલ સોસાયટી તરફથી તેમની પાસેથી પહેલું પાનું ફાડવાની પરવાનગી લીધી હતી, જેની ઉપર છાપ્યાની બધી જ વિગતો હતી”

મને એવું લાગ્યું કે તે પોતાના મનની શાંતિ મુશ્કેલીથી જાળવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. જ્યારે તેણે કહ્યું, “કૃપા કરીને હું તે જોઈ શકું ?”

તેથી મેં ત્રણ બાઈબલ બાંધેલા હતા તેની દોરી છોડી તે દયાજનક નાનો થોક હું ટ્રેનમાં લાવ્યો હતો. તે તેમને બતાવ્યા. સમસ્યા હતી કે ઘણા બધા પૂર્વીય યુરોપિયન બાઈબલો તેની દરેક પ્રતમાં કદનો ફેરફાર હતો. જ્યારે રશિયન - જેવા કે સર્બિયન, યુક્રેનિયન, મેસોડોનિયન પૌરાણિક લીપીમાં લખાતા હતાં. જેના લીધે લેટીન લીપીમાં હોય તેના કરતાં વધુ જાડા રહેતા હતાં. તેના જેટલી જગ્યામાં દસથી બાર ડચ અથવા અંગ્રેજી બાઈબલ લાવી શક્યો હોત. પણ મને તો પાળકની પ્રતિક્રિયામાં રસ હતો કે આ નાના અર્પણ માટે શું કરે છે. સ્પષ્ટતાથી પોતાની આતુરતાને મોટા

પ્રયાસ દ્વારા અટકાવતો હતો.

“શું તો કહ્યું કે આ ભેટ છે ?”

“હા” અને પછી થોડું ચીડવવા તેનો સામનો કરતો હતો. “પણ તમે કહ્યું કે તમારી પાસે નવી રશિયન પ્રતો છે. કદાચ બાઈબલ લાવવાની કોઈ જરૂર ન હતી.”

“સારું....” પાળકને આગલા દિવસની વાતો યાદ આવી ગઈ. “હકિકત તો એ છે કે એ પ્રતો મોટાભાગે દેશ બહાર મોકલી દેવાઈ છે. બુસેલફેર અને આસપાસ તું જાણતો હોઈશ.”

“મને લાગ્યું.”

પછી, વળીને તેણે મને બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો. “મને કહે મારા મિત્ર, તું ખરેખર શા માટે રશિયા આવ્યો છે ?”

સજ્જડ દોરડા ઉપર ચાલતો હોઈ એવું મને લાગ્યું તેથી કદાચ શાસ્ત્રોક્ત પ્રત્યુત્તર ખૂબ જ ચાલાકીભર્યો હશે, હું થોડીવાર શાંત રહ્યો અને પછી જવાબ આપ્યો.

“શું તમે બાઈબલમાં જાણો છો કે યુસફ સખેમમાં ફરતો હતો? એક શખેમવાસીએ તેને જોયો અને તેને એક સવાલ પૂછ્યો. શું તમે જાણો છો તે સવાલ શું હતો ?”

પાળકે વિચાર કર્યો, “તેણે પૂછ્યું હતું કે તું કોને શોધે છે?”

“અને યુસફે જવાબ આપ્યો ?”

“હું મારા ભાઈને શોધું છું.”

“સારું, તો પછી” મેં કહ્યું, “તમારા સવાલનો એ મારો જવાબ હતો.”

પ્રેમથી રશિયા માટે

હેન્સ આ સંસ્મરણો ખૂબ રસથી સાંભળતો વચ્ચે વચ્ચે સવાલો પૂછીને અવરોધતો હતો. જ્યારે તેના અંત ભાગે હું આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાની લાગણી વિનાની અને વિશ્વાસથી ભરેલી પ્રાર્થના કરી કે અમને ઈવાનહોફ પાસે ફરી દોરી જાઓ કેમ કેમ કે સંપર્ક થયો હતો તથા સંબંધ ચાલુ થઈ ગયો હતો.

“હું વિચારું છું કે અહિંયા વિરામ લેવો જોઈએ. એન્ડી,” તેણે ઉમેર્યું, “મને એક ડય કોફી લેવી ગમશે”

“મને પણ ગમશે.”

આગળ જ એક વિરામ હતો જે બે ખેતરો વચ્ચે ઊંચો પાળો બાંધેલો હતો જ્યાં અમે કૂદકો મારીને પહોંચ્યા. ભાગ્યે ધ્યાન પડે રોડની બાજુમાં એક કાર ઊભુ રાખવાનું સ્થળ હતું. અમુક લોકો ત્યાં પોતાના પ્રવાસનું ભોજન કરીને આનંદ લેતા દેખાયા.

અમે રોડની એક કોરે લઈને ઊભા રહ્યાં અને અમારો સામાન ખેંચવાની શરૂઆત કરી. મને એવું લાગ્યું કે ત્યાં ઉભેલી બીજી રશિયન કારમાં બેઠેલા લોકો એમૈત્રીપૂર્વક વર્તન કરતા હતાં. તેઓ અમારી દિશામાં ઊંડી આંખે વેગળે જોતા હતાં. અને કંઈ બબડતા હતાં. માણસે અડધો કપ ચા સાથે તેને જમીન પર ફરિયાદ

કરતા ફેંકી દીધો, જ્યારે બે સ્ત્રીઓ થાળીઓનો ઢગલો કરીને, ફળો, અડધી ખાધેલી રોટલી લઈને પોતાની સળીઓની ટોપલીમાં ભરવા લાગ્યા.

અમે તો પણ વિચારતા હતાં કે આ બધું શું થઈ રહ્યું હતું જ્યારે એકદમ કારનો બ્રેક મારવાનો અવાજ આવ્યો બહાર વાડ આગળ કાર ઊભી ધડાકથી દરવાજો ખુલ્યો અને અચાનક બે ગણવેશધારી પોલીસો બહાર આવ્યા. તેઓ વાડા આગળ ખુલ્લામાં ઊભા રહ્યાં, કમર પર હાથ મૂક્યા બંને મેળા તરફ જોઈ રહ્યાં પછી એક અધિકારી અમારી તરફ તથા એક અધિકારી રશિયન કાર તરફ ગયો.

“કેમ છો સાહેબ,” હેન્સે કહ્યું, તેનું રશિયન ઉપયોગ કરવાની તક માટે ખીલીને સ્મિત કર્યું.

અધિકારીએ જવાબ આપ્યો નહિ અને હેન્સનું મોં પડી ગયું. “તેને જરા પણ સામાજિક બનવું નથી” હેન્સે કોફી તરફ આંગળી કરતા તે બોલ્યો. હેન્સને હું જાણતો હતો કે તે વધુ પ્રાર્થના કરતો હતો. આને લીધે તે અમારી કારમાં તથા આસપાસ કંઈ ખામી શોધે નહિ તો સારું. અમે પ્રાર્થના કરતા હતા અને અચાનક અધિકારી અમારી પાસેથી જતો રહ્યો અને પોતાના સાથી સાથે બીજી કાર તરફ જોડાવા ગયો. ત્યાં આગળ ગરમાગરમ શબ્દોનો વ્યવહાર તથા ઘર્ષણ થઈ ચૂક્યાં હતાં. તે રશિયન પોતાની કાર તપાસ અર્થે ખાલી કરવા લાગ્યો હતો.

અમે વીસ મિનિટથી જોઈ રહ્યાં હતાં જ્યારે તે બિચારા લોકો બધું જ બહાર કાઢીને જમીન પર ફેલાવીને પોતાની કાર ખાલી કરી હતી. પછી અધિકારીએ કારની અંદર તથા ખાનાઓ તથા નીચે બધું જ તપાસ્યું. અમે જાણતા હતાં કે કોઈક રીતે તેઓ માટે બિનરાહત મૂકવાને અમે જવાબદાર હતાં પણ તે માટે અમારે શું કરવું તે અમે જાણતા ન હતાં. પછી અમે અમારી કોફી ઠંડી થાય ત્યાં સુધી હલાવી.

અડધો કલાક સુધી અધિકારીઓએ અમારી તરફ નજર કરી નહિ તેથી અમે નિર્ણય કર્યો કે આ સમય છે કે જતા રહેવાનો પ્રયત્ન કરીએ. પછી અમે વિચિત્ર કોફી ગટગટાવી ગયા, નાનો સ્ટવ પાછો મૂક્યો અને દરવાજો બંધ કરતા હોય તેવો અવાજ કર્યો અને આખરે કાર ચાલુ કરી. તો પણ અધિકારીઓએ અમારી તરફ કોઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. અમે રોડના કિનારેથી પાછા રોડ ઉપર કાર લાવ્યા અને પોલીસની કાર પાસેથી આગળ પસાર થયા.

“એ બધું શું હતું?” અમે માર્ગમાં હતા ત્યારે હેન્સે પૂછ્યું.

“હું જાણતો નથી, કદાચ તેઓએ વિચાર્યું હશે કે આપણે દાણોચોરો હોઈશું અને રસ્તાની કોરે કોઈ આપણે કરતા હોઈશું. હેન્સ આપણે તે કુટુંબ માટે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે તેઓ આપણા ગોટાળાને લીધે કોઈ મુશ્કેલીમાં આવી ન પડે. અને કંઈક યાદ રાખવા જેવું છે કે આપણે સામાનથી છુટકારાનો સમય આવ્યો હોય ત્યારે ખાસ.”

મોસ્કોની શેરીઓ વિશાળ હતી, એટલી પહોળી કે એક સાથે દસ કાર આવજા કરી શકતી હતી, મને યાદ છે ત્યાં સુધી તેઓ ભારી ભીડથી ભરચક રહેતી હતી. અમે એક વિશાળ ગૂંદરની દુકાન આગળથી મોટા લાલ ચોક થઈને સમારકથી આગળ વધ્યા અને આખરે છાવણી વિસ્તારમાં અમને રોકાણ માટે આપેલ સ્થળે પહોંચ્યા. ત્યાં જ અમે ઈંગલૂ આકારના અમારા તંબૂ લગાવ્યા અને થોડા બાઈબલ કાઢવાની તૈયારી કરી.

“અત્યારે જોઈશ નહિ,” હેન્સે કહ્યું, “પણ આપણી જાસૂસી કરનાર આંખો આસપાસ છે.”

આજુબાજુ જોયા વગર, જે બાઈબલ બહાર કાઢ્યા હતાં તેની પર રસ્તાઓનો નકશો કાઢીને જોવા લાગ્યો. પછી ધીમેથી મેં આસપાસ નજર ફેરવી તો એક માણસ જોઈ રહ્યો હતો. તેણે સાફસફાઈ કરવાનો લીલા રંગનો લશ્કરી ગણવેશ પહેરેલો હતો અને તે થોડા પગલા કારથી દૂર ઊભો રહીને અને જોતો હતો. મેં અમારી કોફીની કીટલી કાઢી અને હેન્સ તથા મેં ન હતી જોઈતી તો પણ કોફી તૈયાર કરી. જેવા અમે બાઈબલના પડીકા ખોલવાનું બંધ કર્યું જાસૂસી કરતી આંખોએ ચાલતી પકડી.

“આનું તારે શું કરવાનું છે?” મેં પૂછ્યું.

“મને જરાય પસંદ નથી. હું ઈચ્છું છું કે આ સામાનથી આપણો પીછો છૂટે.”

અમે માત્ર એક બાઈબલ લીધું, કારને તાળું લગાવી અને છાવણી વિસ્તારથી બહાર નીકળ્યા. એ ગુરુવારની રાત હતી : અઠવાડિયાના વચલા દિવસની ભક્તિસભા બેપ્ટિસ્ટ ચર્ચમાં અમે જવા લાગ્યા.

ગુરુવાર રાતની પ્રાર્થના સભામાં લગભગ બારસો લોકો આવ્યા હતાં. તે ભક્તિસભા જે બે વર્ષ પહેલા જોઈ હતી બિલકુલ એવી જ હતી પણ ત્યાં મેં ઈવાહોફને મંચ પર અથવા સભાજનો મધ્યે જોયો નહિ.

જ્યારે સભા પૂરી થઈ ત્યારે હું એ હેન્સ પરસાળમાં ગયા અને ભીડમાં

લોકો સાથે ભળી જવાનું શરૂ કર્યું. સાંજનો અમારો મુખ્ય હેતુ હતો કે એવો સંપર્ક શોધવો જેને અમે બધા જ બાઈબલો આપી શકીએ. હું મોટા પ્રવેશદ્વારથી ખંડ તરફ ગયો, ચહેરા પછી ચહેરા જોતો હતો, ઈશ્વર પાસે માગતો હતો કે મને તે માણસ આપે જે પહેલા પણ મને આપ્યા હતાં. એ ક્ષણે મને ભાન થયું કે ખ્રિસ્તીઓ માટે પરિચય કેળવવા તથા આત્મવિશ્વાસ વધારવા ઘણા વર્ષો સુધી કામ કરવું પડે છે.

અને ઘણા લાંબા સમય પછી મેં એક માણસ જોયો : પાતળો, ટાલવાળો પોતાના ચાલીસીમાં હોય તેવો દિવાલ પાસે ઊભો રહીને ભીડમાં જોતો હતો. મારી પાસે સ્પષ્ટ નિર્દેશન હતું કે તેની સાથે વાત કરવામાં હેન્સને પણ ભૂલી ગયો. પણ ખરી ખ્રિસ્તી ભાગીદારીમાં એક સભ્યની દોરવણીને હંમેશાં બીજો સમર્પિત થાય છે. તેના સુધારા અને સહમતિ માટે હોય છે. તેથી મેં હેન્સની રાહ જોઈ ત્યાં સુધી કે તે મારી તરફ આવી જાય.

“મેં આપણો માણસ શોધી કાઢ્યો છે.” હું કંઈ બોલું તે પહેલા તે બોલી ઉઠ્યો.

અને આ સોગણામાંથી પરસાળમાં એ માણસ જેને મેં પસંદ કર્યો હતો તેણે માથું નમાવ્યું. હૃદયો ઊંચકાયા અને અમારો માર્ગ તે તરફ વધાર્યો.

“કાક વી પો ઝી વાયેન,” હેન્સે શરૂ કર્યું.

“કાક વી પો ઝી વાયેન” વ્યક્તિને સાવચેત થઈને જવાબ આપ્યો.

હેન્સ જેવો વર્ણન કરવા લાગ્યો કે અમે કોણ છીએ. અને અમે ક્યાંના છીએ ત્યારે વ્યક્તિનો ચહેરો વધુને વધુ મુંઝાયેલો લાગ્યો. પણ જ્યારે હેન્સ “ડચ” શબ્દ પર આવ્યો કે તે તુરંત હસવા લાગ્યો. તેણે અમને કહ્યું કે તે પોતે જર્મન છે એ બે પેઢથી તેઓ સ્થળાંતર થઈને સાયબેરિયામાં રહે છે અને તેમનું કુટુંબ હાલ પણ ઘરમાં જર્મન ભાષા બોલે છે.

તુરંત જ અમે ત્રણેય વાર્તાલાપમાં લાગી ગયા. જેમ અમે વાત કરતા હતા તેવામાં હું અને હેન્સ વિશ્વાસથી ભરાવા લાગ્યા. આ માણસ સાયબેરિયાના નાના ચર્ચનો હતો, બે હજાર માઈલ દૂરથી આવ્યો હતો, તેના ત્યાં ૧૫૦ સભ્યો હતાં, છતાં એક પણ બાઈબલ ન હતું. એક દિવસ તેને સ્વપ્નમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે તું મોસ્કો જા જ્યાં તારા ચર્ચ માટે તને બાઈબલ મળી જશે. પહેલા તો એ વિચારનો તેણે નકાર કર્યો તેણે કહ્યું કે મારી જાણ પ્રમાણે મોસ્કોમાં પણ અમૂલ્ય થોડા જ બાઈબલ છે.

અને તે તેની વાર્તાનો અંત હતો.

હેન્સે તથા મેં શંકા સાથે એકબીજા સામે જોયું. મેં માથું હલાવીને હેન્સને ઈશારો કર્યો અને હવે તેનો વારો હતો કે તે સાયબેરિયન મિત્રને સુવાર્તા આપે.

“તને પૂર્વ તરફ બે હજાર માઈલ બાઈબલ લેવા આવવાનું કહ્યું હતું અને અમને પશ્ચિમ તરફ બે હજાર માઈલ બાઈબલ લઈને રશિયાના ચર્ચોમાં જવાનું કહ્યું હતું. અને આજ રાતે આપણે અહિં ભેગા થયા છીએ મળવા માટે આપણે એકબીજાને તરત ઓળખી લીધા છે.”

અને આ સાથે અમે સાથે લાવેલા મોટા રશિયન બાઈબલને હેન્સે તેને પકડાવી દીધું. સાયબેરિયન અવાક બની ગયો. તેના હાથમાં બાઈબલ જોઈને તે તેને હાથ લાંબો કરીને જોવા લાગ્યો અને પછી તે અમને જોવા લાગ્યો અને પછી ફરી બાઈબલને જોવા લાગ્યો. અચાનક આનંદથી બંધ તૂટી ગયો. અને તમારો આભાર કહેવા લાગ્યો અને અમને ભેટવા લાગ્યો. ત્યાં સુધી કે અમને જોવાને આસપાસ એકઠા થવા લાગ્યા. એ માટે મને માફ કરજો. હું તમારું ધ્યાન આ તરફ ખેંચવા માગતો ન હતો. ધીમેથી બાકીનો શુભ સંદેશ મેં તેને જણાવ્યો કે અમારી પાસે વધુ બાઈબલો છે અને જો તું આવતીકાલે સવારે દસ વાગ્યે અમને ત્યાં મળીશ તો બીજા છ બાઈબલ તને ઘરે લઈ જવા આપીશું.

સાયબેરિયનને અચાનક શંકા થવા લાગી. “તે એકદમ મફત છે”

“ચોક્કસ” અમે જવાબ આપ્યો. “જેઓ જરૂરતમાં છે તેઓને ચર્ચ તરફથી એક હાથનું દાન છે.”

બીજી સવારે નવ વાગ્યે હેન્સ નજર રાખતો હતો. અને મેં કારમાંથી છૂપી જગ્યામાંથી બાઈબલ કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હું અડધે જ પહોંચ્યો હતો ત્યાં હેન્સે સીટી વગાડીને ડચ રાષ્ટ્રીય ગીત ગણગણાવવા લાગ્યો અને મને ખબર પડી ગઈ લીલા ગણવેશધારી મિત્ર પાછો આવ્યો હતો. હું કોફી બનાવવાનો ડોળ કરવા લાગ્યો.

“કોફી તૈયાર છે !” મેં હેન્સને બૂમ પાડી.

તે આવ્યો અને ઠંડા પાણીનો પ્યાલો મારા હાથમાંથી લીધો. “તે આવી ગયો છે ?” મેં પૂછ્યું.

“ગઈ કાલે જેવો જ સૂંઘતો સૂંઘતો આવ્યો છે. તેને કોઈ વાતની શંકા થઈ લાગે છે. તે બહાર કેટલા કાઢ્યા છે ?”

“ચાર”

“સારું, એટલા ચાલી જશે. તેને બેગમાં મૂકી દે અને ચાલો જઈએ.” પોતાનું વ્યક્તિગત બાઈબલ હોવું કોઈ ગુનો બનતો ન હતો પણ ધંધાર્થે બાઈબલની દાણચોરી કરવી તે ગેરકાયદેસર હતું. અને જો તમે પ્રતિબંધ હોવા છતાં લેવડદેવડ કરો તો તે જોખમી હતું. તેથી અમે માત્ર ચાર બાઈબલ લઈને અમારી બેગમાં મૂક્યા. અને રસ્તે ચાલીને બસના સ્ટેન્ડ સુધી ગયા. બરાબર દસ વાગ્યે અમે ચર્ચમાં પહોંચી ગયા અને દરવાજા પાસેના બાકડા ઉપર બેસી ગયા. ૧૦:૩૦ વાગ્યે અમને તાલાવેલી થવા લાગી તથા તરત નજરે પડીએ તેમ પ્રયત્ન કરતા. અને પછી ૧૦:૪૫ મારી કોણી પાસેથી અવાજ આવ્યો, “હેલો, ભાઈ”

મેં પાછું વળીને જોયું. એ માણસ સાયબેરિયાથી ન હતો. તે તો ઈવાનહોફ હતો, એ પાળક જેની મારી મોસ્કોની પહેલી મુલાકાતમાં મળ્યો હતો.

“હું - અમે - હા, કોઈકને જેને અમે ગઈકાલે રાતે મળ્યા હતાં.”

ઈવાનહોફ થોડી ક્ષણો શાંત રહ્યો. પછી “હા” તેણે ધીરેથી કહ્યું, “એનો જ મને ડર હતો. તારો સાયબેરીયન મિત્ર આવી શકશે નહિ.”

“તારો કહેવાનો શો આર્થ છે કે નહિ આવી શકે?”

ઈવાનહોફે આસપાસ જોયું. મારા મિત્ર તેણે કહ્યું દરેક ભક્તિસભામાં ગુપ્ત પોલીસ હતાં. અમે તેને ઓળખીએ છીએ. તેઓએ તમને અને એ માણસને વાત કરતા જોયા હતાં. અને તેથી તે આવી શક્યો નથી. તેની “પૂછપરછ” થઈ હતી. પણ તમે તેની માટે કશુંક લાવ્યા હતાં?

મેં હેન્સ સામે જોયું. શું ઈવાનહોફ ઉપર ભરોસો કરી શકાય ? હેન્સે ખત્મા ઉછાળીને અણગમો બતાવ્યો અને પછી ખુલ્લું સ્વીકૃતિથી માથું હલાવ્યું.

“હા,” મેં ટૂંકમાં કહ્યું, “ચાર બાઈબલ આ બેગમાં છે.”

“મને આપી દો હું તેને પહોંચતા કરીશ.”

ફરીથે હેન્સે અને મેં ઈશારાથી જોયું. પણ અમે બાઈબલ બહાર કાઢીને અંત કર્યો. છાપામાં વિટલાયેલા હતાં - તેના હાથમાં આપી દીધા. પછી ઈશ્વર પાસે સુરક્ષા માગી. હું કૂદીને પાસે આવ્યો આના સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો નથી લાગતો.

“એવી કોઈ જગ્યા છે જ્યાં આપણે વાત કરી શકીએ ?” મેં પૂછ્યું.

“વાત કરવી છે ?”

“સારું, નિખાલસતાથી અમારી પાસે માત્ર આટલા જ બાઈબલ નથી.”

ઈવાનહોફે શ્વાસ રોકી દીધો. “તમારો શો અર્થ છે ?” ધીમેથી બોલો.

તમારી પાસે કેટલા બાઈબલો છે ?

“સો કરતા વધારે?”

“તમે મજાક કરો છો ?”

“છાવણીમાં પડેલી અમારી કારમાં છે.”

ઈવાનહોફે થોડીક ક્ષણ વિચાર કર્યો. પછી એક શબ્દ બોલ્યા વગર અમને નીચે લાંબી પરસાળમાં લઈ ગયો. જ્યાં ખૂણો આવ્યો એટલે તે એકદમ અટકી ગયો, બાઈબલને જમીન પર મૂક્યા અને પંજા ખુલ્લા કરીને હથેળી જમીન તરફ રાખીને અમને આંગળીઓ બતાવી.

“તમે નખ જોઈ શકો છો ?” તેણે કહ્યું અમે આંગળીઓના નખને જોયા, ખાડા ટેકરાની હાર જેવા તથા જાડાભદ્ર, નખને જ્યારે મૂળમાંથી નુકશાન થાય ત્યારે તે એવા બની જતા હોય છે. “મેં મારો સમય કેદમાં વિશ્વાસની ખાતર પસાર કર્યો હતો.” ઈવાનહોફે કહ્યું, અને આ જ માણસ હતો કે જેણે જુવાનોનું પ્રતિનિધિ મંડળ મુલાકાતે આવ્યું હતું ત્યારે જણાવ્યું હતું કે અહિંયા કોઈ ધાર્મિક સત્તાવણી રશિયામાં નથી ! “હું તમારી સાથે નિખાલસ થઈશ. હું ફરીથી તે સહન કરવા માગતો નથી. એ બાઈબલો માટે હું તમને કોઈ મદદ કરી શકું તેમ નથી.”

આ માણસ પ્રત્યે મારા મનમાં લાગણી થવા લાગી. “હું જાણું છું” મેં કહ્યું, “અમે તમારો દોષ કાઢતા નથી. કદાચ તમે કોઈ એવા વ્યક્તિને જાણતા હોવ કે જે તૈયાર હોય ?”

“મોર્કોવ” ઈવાનહોફે કહ્યું, “હું ભાડાની કાર કરાવીને તેને મોકલીશ. તે તમને એક વાગ્યાના સુમારે ગૂંદરની દુકાન આગળ તમને મળશે.” અને પછી પાછળથી વિચાર આવ્યો હોય તેમ “પણ સાવધ રહેજો.”

હેન્સે જમીન પર મૂકેલા બાઈબલના નાના ઢગલા તરફ ચીંધતા “આનું શું કરીશું ? તમે આ લઈ જતા જોખમ તો નથી કરી રહ્યાં?”

ઈવાનહોફે સ્મિત કર્યું, પણ તેમની આંખો પહેલા જેવી જ નિરાશ હતી. “ચાર બાઈબલો” તેણે કહ્યું, “એ કંઈ મોટો આર્થિક ગંભીર ગુનો નથી. તેની કિંમત લગભગ ચારસો રૂબલ હશે. ચારસો રૂબલ માટે તેમને કેટલી લાંબી કેદ થઈ શકે ? વધુમાં વધુ ચાર મહિના ? પણ સો બાઈબલો જેની કિંમત અહિંયાં મોસ્કોમાં લગભગ દસહજાર રૂબલ જેટલા થાય જે પ્રાંતમાં ઘણી અધિક કહેવાય. દસહજાર રૂબલ બિભત્સ ચિત્રના સાહિત્યની સમતોલ ! કેમ એક માણસને...”

“બિભત્સ ચિત્રો ?” હેન્સ અને મેં એક સાથે પૂછ્યું, “તેને અમારી સાથે

શું લેવાદેવા ?”

“કંઈ નહિ,” ઈવાનહોફે કહ્યું, “ તેના સિવાય તમે પકડાવ તો તમારી ઉપર તે વેચવાનો ગુનો લગાવી દે છે.” અને પછી કોઈ ઈશ્વારનો નિર્દેશ મળ્યો હોય તેમ તે પોતાની એકી ઉપર ગોળ ફર્યો, જમીન પરથી પુસ્તકો ઉઠાવ્યા અને ઝડપથી જવા લાગ્યો, તેના જૂતાનો અવાજ ખાલી પરસાળમાંથી આવતો બંધ થયો જેમ તેઓ નજર આગળથી દેખાતા બંધ થયા.

એ બપોરે અમે એક વાગ્યે ગૂંદરની દુકાન આગળ જઈને ઊભા રહ્યાં, એક માણસે સો જેટલા પગલાએ ઊભી રાખેલી કાર ધીરેથી અમારી તરફ આવવા લાગી, કારની બારીમાંથી અમારી સામે સાવધાનીથી જોવા લાગ્યો. પછી તે પાછો ફરીથી આવ્યો.

“ભાઈ, એન્ડ્રયુ ?”

“તમે માર્કોવ” મેં કહ્યું, “પ્રભુના નામમાં શુભેચ્છા”

“આપણે કંઈ એકદમ હિંમતભર્યું કરવાના છીએ.” માર્કોવે કહ્યું, ઝડપથી લેતા, “લાલ ચોકમાં માત્ર બે મિનિટમાં આપણે બાઈબલ બદલી લેવાના છીએ. એવા સ્થળે કોઈને પણ શંકા નહિ થાય. એ બુદ્ધિશાળીનો ઘા હશે.”

સ્પષ્ટ હતું કે હું હતો તેના કરતાં આ ભાઈ વધુ બુદ્ધિશાળી હતો. મને તેની વાત પસંદ ના પડી. તેણે અમને એ શેરીમાં દોરી ગયો, ચોક્કસ લાલ ચોકથી બે મિનિટની દૂરી સુધી તે રસ્તો ન હતો. એક તરફ શેરીમાં ઊંચી દિવાલ હતી, પણ બીજી તરફ હરોળમાં ઘરો હતાં, કોઈ પણ બારીએથી ઉત્સુક આંખોની જોડીઓ જોઈ શકે તેમ હતું.

“તું પ્રાર્થના કરે તે સારું છે” માર્કોવની પાછળ કાર ઊભી રાખતા મેં હેન્સને કહ્યું.

હેન્સે મોટેથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો, હું બાઈબલોના ખોખા તથા કોથળા ઊંચકીને લઈ આવ્યો. માર્કોવે પોતાની કારનો પાછળનો દરવાજો ખોલ્યો અને ખુલ્લામાં એકમાંથી બીજી કારમાં લાદી દીધું, એક પછી એક વ્યસ્ત અવરજવરમાં એક બાજુએ ઊભા રહીને ફેરવી કાઢ્યું. જ્યારે અમે પૂરું કર્યું માર્કોવે પોતાને માત્ર હાથ મિલાવવાનો જ સમય આપ્યો અને પાછો પોતાની કારમાં બેસીને કાર ચાલુ કરી.

“આવતા અઠવાડિયા સુધીમાં” તેણે કહ્યું, “આ બાઈબલો આખા રશિયાના પાળકોના હાથમાં હશે.”

જેવો માર્કોવ જતો રહ્યો, મેં હેન્સ સામે જોયું તે પ્રાર્થનામાં લાગુ હતો પણ તેની સાથે તે દાંત પણ પીસતો હતો. અમારા મિશનનો આ ભાગ પરિપૂર્ણ થયો. માત્ર પેલા યુકેનિયન બાઈબલો સિવાય અમારો લીલા ગણવેશધારી મિત્ર જેટલું પસંદ પડે તેટલું તેને જોવાની છુટ હતી. કાર ખાલી થઈ ગઈ હતી.

અમે યુકેન થઈને અમારી પોતે બધા ચર્ચોમાં છેલ્લા બાઈબલને વહેંચીને ઘર તરફ રવાના થયા. અને એમાંના એક પડાવ પર દર્શને મારો કબજો લીધો કે બીજા ત્રણ વર્ષ સુધી પડતું મૂકીશ નહિ. . કેમ કે અમે યુકેનમાં હતાં. જ્યારે અમારી પાસે માત્ર બે જ બાઈબલ વધ્યાં હતાં - ત્યારે ચર્ચના અધિકારીમાંથી એક વ્યક્તિ અમને બતાવવા કંઈ લાવ્યો. તેના કુટુંબનો ખજાનો : ખિસ્સાના કદનું યુકેનિયન બાઈબલ.

વિશ્વાસ ન હતો થતો, તે નાનું બાઈબલ મારા હાથમાં પકડ્યું. તે માણસે મને ખાતરી આપી, એ પૂરેપૂરું આખું બાઈબલ છે. અમે જે બાઈબલ લાવ્યા હતા તેના ચોથા ભાગનું તે બાઈબલ હતું. મેં ભારત કાગળના પાના ફેરવ્યા, નાના અક્ષરો ઉપર આશ્ચર્ય થયું, એટલા નાના પણ સાથે એટલા જ ચોખ્ખા દરેક શબ્દ અને વચ્ચે સારી જગ્યા છોડેલી હતી. મેં વ્યક્તિ ઉપર સવાલોનો તોપ મારો ચલાવ્યો - આ ક્યાં છાપવામાં આવેલા હતા, કોણે તે બહાર પાડ્યા હતાં, તેઓ ક્યાંથી લાવ્યા હતાં - પણ તે કોઈ પ્રશ્નનો જવાબ જાણતો ન હતો.

હું તે નાના પુસ્તકને નીચે મૂકવા માગતો ન હતો. મારા હાથમાં તેનું વજન ચકાસવા લાગ્યો. મેં મારા ખીસ્સામાં મૂકીને જોયું. મેં તેને બહાર કાઢ્યું. અને મોટા બાઈબલ પાસે મૂકીને જોયું. કેમ અમે ત્રણથી ચારગણા વધુ બાઈબલો અમારી દરેક મુસાફરીમાં લાવી શકીએ, જો આ કદ હોય તો શ્રેષ્ઠ? અને એક વખત તેને અંદર મૂકી દઈએ પછી તેને સ્થળાંતર અને સંતાડવા પણ એકદમ સરળ રહે. અને જો તેને યુકેન માટે શક્ય કર્યું હતું. તો રશિયા માટે પણ આજ ફર્મામાં તથા અન્ય પુર્વીય યુરોપીયન ભાષાઓમાં કરી શકાય...

મારામાં બાઈબલે કેવું કૂતૂહલ જગાવ્યું તે જોઈને તેના માલિકને મેં સલાહ આપી. જો હું બે નવા બાઈબલ લાવ્યો છું, આ બે તમે લઈ લો અને તેના બદલામાં મને આ નાનું બાઈબલ આપી દો ? ચર્ચ પાસે તો એક બાઈબલ વધુ થઈ જશે.

મારી ખુશી સાથે તે સેવક અને બાકીના સભાજનો સહમત થયા. અને હું તે ગામમાં મારા સ્વપ્નને ખીસ્સામાં મૂકીને હું રવાના થયો. હું પશ્ચિમની બાઈબલ સોસાયટીઓને તે બતાવવા બહુ જ મુશ્કેલીથી રોકાઈ રહ્યો. રશિયામાંનો અમારો

છેલ્લો રવિવાર અમે યુકેનનાં એક ગામના બેપ્ટિસ્ટ ચર્ચમાં હાજરી આપી જે હંગેરીની સરહદ નજીક હતું. ગાવાનું હચમચાવી દેનારું અને પ્રાર્થનાઓ ઉત્સુક હતી. પણ જ્યારે ભાષણનો સમય આવ્યો પાળકે વિચિત્ર બાબત કરી. તે પ્રચારમંચ પર આવ્યો એક સભાજન પાસેથી પુસ્તક માગ્યું અને પાછો પ્રચાર મંચ પર જતો રહ્યો. તે તો બાઈબલ હતું. અમે સાંભળ્યું હતું કે રશિયામાં એવા સેવકો છે જેની પાસે પોતાનું બાઈબલ પણ ન હતું. પણ આ વખતે પહેલીવાર અમે અમારી આંખોએ જાતે જોયું હતું.

ભક્તિસભા પછી પાળકે તેમની સાથે જોડાવવાનું અમને આમંત્રણ આપ્યું. અને તેમના વડીલો સાથે તેમના અભ્યાસમાં ટૂંકી મુલાકાત કરી. મુલાકાતની શરૂઆત જેમ રશિયામાં સામાન્યપણે થાય છે. તેમ આક્રમણ કરી. અમને જાણવા મળ્યું કે આ એમની સુરક્ષા વ્યવસ્થા હતી. કેમ કે બધા જ પાળકોના દરેક હિલચાલ ઉપર દૈનિક રાખવામાં આવતી હતી. આ પ્રસંગે આક્રમણ મારી કાર વિરુદ્ધ હતું.

“મને કહે” પાળકે જર્મન અનુવાદક જે મંડળીનો એક અધિકારી હતો તેના દ્વારા મને કહ્યું, “તું કઈ ઔદ્યોગિક ઈમારતનો મુખ્ય છે?”

“પણ હું કોઈ કંપની સાથે નથી.”

અમારા અનુવાદકે જણાવ્યું પણ પાળકે વિષય પડતો મૂક્યો નહિ. “હું જાણું છું કે તું સાચું બોલતો નથી,” તેણે કહ્યું, “કેમ કે તારું વાહન બહાર ઊભુ રાખેલું છે. માત્ર ઔદ્યોગિક એકમોવાળા જ કાર રાખી શકે છે, મજૂરો તો ચાલતા જ હોય છે.”

હું તેને કેવી રીતે સમજાવું? તેને સહમત કરવો અશક્ય હતું કે એક સમયે હું પણ કારખાનાનો કામદાર હતો. ગામના લુહારનો છોકરો સારી લેવડ દેવડ પણ આવકની કોઈ બાંહેધરી નહિ જે પોતાને પણ ખબર નથી. તે આ હકિકત સ્વીકારી શકતો ન હતો. અને એ વિષય ત્યાં જ તેણે નમ્રતાથી પડતો મૂક્યો - અથવા કદાચ તેને થયું કે તેણે સુરક્ષિત રીતે આજસુ તથા ધનવાન વર્ગના વ્યક્તિ સાથે કુદરતી અણગમો સ્થાપિત કરી કાઢ્યો હતો.

કોઈ પણ કિમતે અમે ખ્રિસ્તના પુનરાગમન વિશે વાતો કરતા રહ્યાં અને અમારી વાર્તાલાપનો સ્વર બદલાઈ ગયો. તે જે સંદર્ભ ટાંકતો હતો તે અનુસરવા મેં મારું ડચ બાઈબલ મારા ખીસ્સામાંથી બહાર કાઢ્યું અને જોયા પછી મેં ટેબલ ઉપર મૂક્યું.

મેં તુરંત જ જોયું કે તે વાર્તાલાપમાંથી રસ ખોઈ બેઠો હતો. તેનું મન તે

બાઈબલમાં પરોવાઈ ગયું હતું. તેણે તે ઉપાડ્યું અને પોતાના હાથથી વજન માપીને જોયું તેની ચેઈન ખોલી, ડચ શબ્દોને જોયા જે વાંચી શકતો ન હતો પાછી ચેઈન બંધ કરી.

પછી તેમ જ પાછું ટેબલ ઉપર મૂકી દીધું. મેં જે રીતે મૂક્યું હતું તે નહિ પણ વધુ ચોક્કસતાથી મૂક્યું. તેણે તેને ખૂણા પર મૂક્યું અને પ્રેમથી ટેબલની ધાર સાથે બાઈબલને એક સરખી કરવા પોતાની આંગળીઓ ફેરવી. અને પછી તેનો અવાજ દૂર થવા લાગ્યો, જાણે કે તે અમારી સાથે નહિ પણ પોતાની સાથે વાત કરતો હોય- તેણે કહ્યું, “તું જાણે છે ભાઈ, મારી પાસે બાઈબલ નથી.”

મારું હૃદય ભાંગી ગયું. અહિંયા આ મહત્વનો માણસ હતો એક આત્મિક આગેવાન હજાર આત્માઓનો રખેવાળ કે જેની પાસે પોતાનું બાઈબલ ન હતું.

અમારી પાસે જે લાવ્યા હતાં તે બધા જ જતા રહ્યાં હતાં. પણ એકદમ જ મને યાદ આવ્યું. એ નાનું યુકેનિયન ખિસ્સા કદનું બાઈબલ ઊભો રહો! મેં બૂમ પાડી. હું મારી ખુરશીમાંથી કૂદી પડ્યો. બાઈબલ સોસાયટીઓએ મારા શબ્દોનો સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો. હું દોડીને મારી કાર પાસે ગયો, ઝડપથી દરવાજો ખોલ્યો, સીટ નીચેથી નાનું બાઈબલ કાઢ્યું અને અભ્યાસમાં પાછો જતો રહ્યો.

“અહિંયા” મેં બાઈબલ પાળકના હાથમાં પકડાવી દીધું, “આ તમારી માટે છે, તમારે રાખવાનું છે.”

અનુવાદકે શબ્દો ફરીથી કહ્યાં, પણ પાળકને સમજ પડી નહિ.

“આ કોનું છે?” તેણે પૂછ્યું.

“તમારું છે, તમારી પોતાની માટે”

જ્યારે હેન્સ અને હું એ દિવસે ત્યાંથી નીકળ્યા ત્યારે તેઓના વડીલોના ભેટવાથી અમારી છાતી દુખવા લાગી હતી. હવે તેમના પાળક પાસે તેમનું પોતાનું બાઈબલ હતું. એ બાઈબલ જે તેમણે ભક્તિસભા પછી પાછું આપવાનું ન હતું. એવું બાઈબલ જ્યારે ઈચ્છે ત્યારે લઈ શકે એ બાઈબલ જેને તે વાંચે અને પ્રેમ કરે.

અને જેવા અમે રશિયા મૂકીને નીકળ્યા હું જાણતો હતો કે આનાથી મોટી જવાબદારી મારે હતી જે અત્યાર સુધી પોલાદી પડદા પાછળ હજી સામનો કર્યો ન હતો. મારે અમુક સંસ્થાઓ સાથે સાલ્વિક ભાષામાં છપાઈ કરવા બાઈબલની ખીસ્સા કદની પ્રતો માટે વાત કરવાની હતી. એ મારે તે રશિયામાં સોગણા નહિ પણ હજારોની સંખ્યામાં આ પુસ્તકો લાવવાના હતાં.

રશિયન પાળકો સુધી બાઈબલ

મારા મનમાં એક જ બાબત હતી કે રશિયન ખ્રિસ્તાકદના બાઈબલની જરૂરત. તે મારી માટે નિતાંત ક્રમ બની ગયું હતું. મેં બાઈબલ સોસાયટીઓના ચક્કર કાપ્યા. પણ જ્યારે સોસાયટી સહમત થઈ કે આવી પ્રતો માત્ર કલ્પનાઓમાં જ શક્ય છે, ત્યાં વ્યવહારું સમસ્યાઓ હતી. અમેરિકન બાઈબલ સોસાયટી જે મને મફત રશિયન બાઈબલ આપતી હતી, જો કે સહાનુભૂતિ ધરાવતા હતા તો પણ આ ધ્યેય માટે તેઓ ખાસ પ્રત બહાર પાડવા સ્પષ્ટ નહતાં. બ્રિટીશ અને ફોરેન બાઈબલ સોસાયટી પણ એવી જ સ્થિતિમાં હતાં. ડચ બાઈબલ સોસાયટી પોતાના આફ્રિકા અને ઈન્ડોનેશિયા માટે સમર્પિત હતાં. અને પૂર્વીય યુરોપિયન ભાષા હાથ ધરી શકતા નહતા.

“તું કેમ તારું પોતાનું ખ્રિસ્તા બાઈબલ છાપતો નથી?” ફિલિપ વેટસ્ટ્રાએ કહ્યું જ્યારે એક સાંજે હું મારી સમસ્યા વિશે તેમની સાથે વાત કરતો હતો.

“ખૂબ હાસ્યસ્પદ”

“હું ગંભીર છું, તું જાણે છે કે ખરેખર તારે શું જોઈએ છે. તારી પોતે છાપ”

“તમે સ્વપ્ન જોઈ રહ્યાં છો, શ્રી વેટસ્ટ્રા એને માટે લગભગ ૫૦૦૦

ડોલર જોઈએ. મને ક્યાંથી આ ૫૦૦૦ ડોલર મળે ?”

શ્રી વેટસ્ટ્રાએ નિરાશ થઈને મારી સામે જોયું. “આટલો બધો સમય તેં માગ્યું હતું ?” તેમણે કહ્યું.

ચોક્કસ, તે સાચા હતાં. આવા કાર્ય માટે જે કંઈ નાણાં જોઈએ તે મેં પૂરા પાડ્યા ન હતાં, એ તો પ્રભુ હતાં, એ રાતે વેટસ્ટ્રાને મૂકીને હું જઈ તે પહેલા હું જાણતો હતો કે હું એક અલગ મોટા અનુભવ તરફ નવપ્રસ્થાન કરવાનો હતો. એકદમ ભવ્ય આ વખતે સ્વપ્ન આકાર લેવામાં સામાન્ય કરતા વધુ સમય લાગ્યો હતો.

અને તે દરમ્યાન સામાન્ય કામ કરવાના બાકી હતાં. હેન્સ આ કામનો ભાગ હતો. તેથી મેં કલ્પના કરી તે કરતા પણ કામ સારી રીતે થતું હતું. અમે એક મજબૂત જૂથ બનાવ્યું જ્યાં બીજા નબળા પણ હતાં. અમે જ્યારે બલ્ગેરિયામાં હતાં એક ધગતા ઉનાળામાં રાતે ૧૯૬૨માં હેન્સે અચાનક કહ્યું, “એન્ડ્રયુ આ સમય છે કે આપણે નવા સભ્ય માટે પ્રાર્થના કરીએ.”

હું પથારીમાં બેઠો હતો, પરસેવો લૂછતો હતો અને ઘરે પત્ર લખવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. “ઉપ, એ સાચું છે” મેં ગેરહાજરીથી કહ્યું,

“તને યાદ છે જ્યારે ચેકોસ્લાવાકિયા જવાના છેલ્લે વિઝા આવ્યા હતાં ત્યારે તું પૂર્વ જર્મનીમાં હતો અને હું રશિયામાં? જો આપણે વધુ લોકો હોતા તો આપણે આ પસંદગી કરી શક્યા હોત.”

“ઉપ, એ સાચું છે”

“તું સાંભળતો નથી લાગતો ”

મેં લખવાનું કાગળ નીચે મૂક્યું. તે મારી હથેડીએ ચોંટી ગયું હતું. “ચોક્કસ હું સાંભળું છું.” તેણે જે કહ્યું હતું તે યાદ કરવાનો હું પ્રયત્ન કરતો હતો. “આપણને સંતોષ મળે તેના કરતા આપણી પાસે વધુ તકો હશે. એ સાચું છે, હેન્સ, પણ તું જાણે છે કે જો તું ઝડપથી વિસ્તાર પામીશ તો ...”

હેન્સે અવરોધતા. “સાત વર્ષમાં ઝડપથી વિસ્તાર પામ્યા તેથી માત્ર એક નવા સભ્યને જોડવાનું કહ્યું, ચાલો પ્રાર્થના કરીએ.”

મેં હેન્સ સામે ધ્યાનથી જોયું. તેણે કહ્યું, ચાલો પ્રાર્થના કરીએ તેના વાક્યના અંતે મને ખાતરી ન હતી કે મેં ધ્યાનથી સાંભળ્યું હતું. પણ તેણે પ્રાર્થના શરૂ કરી કાઢી. મેં માથું નમાવ્યું અને જેમ હેન્સ બોલતો હતો હું તેની તાત્કાલિકતાને સમજવાનું કરતો હતો, જે બીજા એક માણસની શોધ જે અમારી સાથે પોતાને

સોંપી દે, પૂર્ણ સમય, વેતન વગર, આરક્ષણ વગર લગભગ સાથોસાથ, હેન્સે અને મેં એક જ વ્યક્તિ વિશે વિચાર્યું.

“રોલ્ફ વિશે શું?” અમે સાથે બોલ્યા અને પછી હસ્યા.

“તે દોરવણી હતી?” હેન્સે કહ્યું,

“ચોક્કસ હતી...”

રોલ્ફ ડચ ઈશ્વરવિદ્યા શાળાનો જુવાન વિદ્યાર્થી હતો જેણે પોતાની અનુસ્નાતક પદ્ધતિસર ઈશ્વરવિદ્યાના વિષયો સાથે પૂર્ણ કર્યું હતું. તેજસ્વી ઈશ્વરવિદ્યા નિષ્ણાંત હોવાની સાથે કૃત્યોનો માણસ હતો. એ જ રાતે મેં પત્ર પૂછતા લખ્યો કે અમારી સાથે તારે જોડાવવાનો વિચાર હોય તો અને ખાતરી સાથે જ્યારે અમે પોલેન્ડથી પરત ફર્યા ત્યારે તેનો જવાબ અમારી રાહ જોતો હતો. તેણે મારો પત્ર ચિડ સાથે વાંચ્યો હતો રોલ્ફે લખ્યું હતું. ચીકણા અવાજવાળો બાઈબલ લહેરાવતો મિશનરી બનવું તે આ પૃથ્વી ઉપર તેની માટે સૌથી છેલ્લી બાબત હતી. મને થયું કે જો તેણે માત્ર ખ્રિસ્તી દૈનિક તરીકે જાણવું હતું તો આટલા બધા વર્ષો શાળાએ શા માટે ગયો હશે?

પણ જ્યારથી મારો પત્ર તેને મળ્યો હતો તેને રાતે ઊંઘ પણ આવતી ન હતી, ઈશ્વરે તેને નાક નીચે, રાત દિવસ, ખાતા- કામ કરતા, બેસતા, ચાલતા છેવટે તેણે મૂકી ન દીધું ત્યાં સુધી ભોંકતા રહ્યાં અને ક્યારે તે શરૂ કરે તે માટે તૈયાર થયો.

અને તેથી ધમપછાડા કરતો અને વિરોધ કરતો ત્રીજો સભ્ય અમારી સાથે જોડાવા આવ્યો. હેન્સ ત્યારે જ તેની શરૂઆતની મુસાફરી માટે તેને રૂમાનિયામાં લઈ ગયો. તેઓને ત્યાં ખૂબ જ વિલક્ષણ સમય રહ્યો, તે સુંદર ભૂમિમાં મંડળીની સ્થગિત સ્થિતિમાં ખરો બદલાવ જોયો. તેઓની જાસૂસી બે માણસો દ્વારા થતી હતી જે ભાગ્યે જ તેઓને તેમની દૃષ્ટિથી અલગ થવા દીધા હતાં. પણ બાઈબલોનો પીછો છોડાવવામાં તેઓ સફળ થયા અને ખાનગી ઘરોમાં પણ પ્રચાર કરી શક્યા.

રોલ્ફ ખુલ્લાં મોઢે અને એકદમ સહમત થઈને પાછો આવ્યો.

અમે રોલ્ફ સાથે નાના આકાર-કદના રશિયન બાઈબલની અમારી ઝંખના વિશે વાત કરી. માંડ અમારું બોલવાનું પૂરું થયું હશે કે તરત જ રોલ્ફે ફિલિપ વેટસ્ટ્રાના વિચારોનો પડઘો પાડ્યો આપણે આપણા બાઈબલો પોતે જ છાપવા

જોઈએ.

“પાંચ હજાર બાઈબલ છાપવા કેટલા નાણાં થઈ શકે?” રોલ્ફ પૂછ્યું.

અને માટે કબૂલવું પડ્યું કે મેં તેનો ભાવ ક્યારેય તૈયાર કરાવ્યો ન હતો. રોલ્ફને તેનાથી સંતોષ થયો નહિ. અમે બંનેએ સાથે હોલેન્ડના, જર્મનીના, અને ઈંગ્લેન્ડના છાપનાર પ્રિન્ટીંગ હાઉસનો સંપર્ક કર્યો. શ્રેષ્ઠ ભાવ અમને ઈંગ્લીશ પ્રિન્ટર તરફથી મળ્યો હતો જેણે કહ્યું કે પાંચ હજાર પ્રતો માટે તમને એક બાઈબલ ૩ ડોલરમાં છાપી આપીશું.

“તમે જોઈ શકો છો?” મેં રોલ્ફ, હેન્સ અને કુરીને એ દિવસે પત્ર દ્વારા ભાવ મળ્યો તે જણાવ્યું. “કેમ, તેના પંદર હજાર ડોલર થશે.”

રોલ્ફ અને હેન્સ મારી ઉપર હસતા હતાં. “તું આવી નાની નાણાં જેવી બાબતનો લઈને બેસી રહ્યો હતો.”

અને ફરીથી તેઓ સાચા હતાં. હું પ્રભુ પાસે ટૂથપેસ્ટ અને દાઢી કરવાની ક્રિમ માગી શકતો હતો. પણ જ્યારે આવો મોટો આઘાત આપે તેવી ૧૫૦૦૦ ડોલર રકમ હતી, એ જ સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે જે વિશ્વાસ હું કરી શકતો ન હતો.

એ રાતે હું રસોડાના ટેબલ આગળ બેઠો સાથે બેન્કની પાસબુક મારી સામે ખુલ્લી કરી. તેની ઉપર રશિયન બાઈબલની છાપ હતી. બધી જ નોંધ ૧૯૬૧માં શરૂ થતી હતી. જે અમારા રશિયાથી પાછા ફર્યા પછી હતી અને અત્યારે ૧૯૬૩માં હતાં. અમારો બધો જ સરવાળો કરીએ તો તેમાં ૨૦,૦૦૦ ડોલર કરતા ઓછા થતા હતાં.

કુરી બાજુમાં બેઠી, “તું શું વિચારે છે એન્ડી?”

મેં ખાતાનો ચોપડો તેને આપ્યો, “બે વર્ષમાં આ બધા જ નાણાં આપણે બચાવ્યા છે.” મેં ઊંડો શ્વાસ લીધો. મારે જે બીજું કરવાનું હતું તે ધિક્કારતા “આપણું ઘર કેટલાનું હશે તે માટે તારું શું કહેવું છે.”

કુરીએ જવાબ આપ્યો નહિ, તે માત્ર જોતી રહી.

“અમે ભાવતાલ કર્યો અને તેની અંદર ખર્ચો પણ કરાવ્યો, સમય લાંબો થયો છે તેથી કિંમત ઘણી વધી ગઈ હશે. હવે તેની તું કેટલી કિંમત આંકી શકે? દસ હજાર ડોલર? બાર હજાર ડોલર? આપણને એટલાની જરૂર છે.”

“આપણું ઘર, એન્ડી?” સાચે જ જ્યારે આપણે નવા બાળકની અપેક્ષા રાખતા હતાં ?

“આપણે હવે આ નકામાંમૂત કેન્દ્ર માટે કંઈ કરવાની જરૂર છે.”

કુરીનો ચહેરો ફીકકો પડી ગયો. “કદાચ ઈશ્વર નથી ઈચ્છતા કે આપણી પાસે તે ખિસ્સા કદ બાઈબલો હોય.” કુરીએ ધીમા અવાજે કહ્યું, “કદાચ એકદમ ધીમી દોરવાણી હોઈ શકે.”

“હું જાણું છું” મેં કહ્યું, “હું જાણું છું.”

એ રાતે અમે ઘર વેચવા વિશે બોલ્યા હતાં. પણ કુરીએ મને કહ્યું કે બીજા અઠવાડિયેથી તેણે પ્રાર્થના શરૂ કરી હતી, કે તેણે વિચારવાનું શરૂ કર્યું હતું કે તે ઘર તેનું નથી પણ ઈશ્વરનું છે.

“એ બધું તારું છે તું ચાહે તે પ્રમાણે કરી શકે છે.” અમે દરરોજ સાંજે એ પ્રમાણે પ્રાર્થના શરૂ કરી. “અને છતાં અમે જાણીએ છીએ કે અમે એ રીતે અનુભવ કરતા નથી પ્રભુ, જો તમે બાઈબલ માટે અમારું ઘર વેચાવવા માગો છો તો તમારે નાનો ચમત્કાર કરવો પડશે. અમારા હૃદયમાં તમારે વેચવાની તૈયારી કરવી પડશે.”

નવું બાળક જન્મ્યું : જે બાળક વિશે અમે લાંબા સમયથી રાહ જોતા હતાં તે નાની છોકરી. અમે તેનું નામ સ્ટીફની પાડ્યું. તેની માટે જે કંઈ રોકડા આવતા તે બધા જ બાઈબલ દાનમાં નાખી દેતા. પણ વીસ વર્ષ સુધી આ રીતે બચત પૂરતી ન હતી. અમે સ્વેચ્છા એ આપવાની માગણી બંધ કરી અને ઈશ્વર પાસે માગ્યું કે અમને ઈચ્છા આપો કે અમે ઘર વેચવાનું ઈચ્છીએ.

અને આખરે તેણે અમારી પ્રાર્થનાનો જવાબ આપ્યો. એક સવારે હું અને કુરી અચાનક જાણી ગયા કે અમને એ ઘરની જરૂર નથી અથવા અમને આનંદીત થવા પૃથ્વી પર બીજા કશાંની જરૂર નથી.

“હું જાણતો નહતો કે અમે ક્યાં રહીશું.” કુરીએ શરૂ કર્યું અને પછી તે હસી, “ચાદ છે એન્ડી?” “આપણે જાણતા નથી આપણે ક્યાં જઈ રહ્યાં છીએ-

અને મેં વાક્યનો અંત પૂરો પાડ્યો જે અમે અનેક વાર બોલતા હતાં, “પણ અમે ત્યાં સાથે જઈ રહ્યાં છીએ.”

એ જ દિવસે અમારા ઘર અને જમીન માટે આકારણીકાર આવ્યો. અમારી બચત સાથે બધુ જ મળીને ૧૫૦૦૦ ડોલર થયું.”

એ જ પુષ્ટિ અમારે જરૂર હતી. અમે ઘર વેચાણ પર મૂક્યું એ ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રિન્ટરને પત્ર લખ્યો કે આપણે વાત થઈ હતી તે પ્રમાણે તમે છાપવાની પ્લેટો તૈયાર કરવા લાગો. એ રાતે કુરી અને હું ખુશીથી ઊંઘ્યા વધુ સકારાત્મક મનના માળખા સાથે જે અમે મહિનાઓ સુધી માણ્યો હતો.

કેટલો વિશ્વાસુ ઈશ્વર છે, કેટલો પૂરેપૂરો ભરોસાપાત્ર ઈશ્વર છે, કેટલો ભલો કલ્પના બહાર, તે આપણી પાસેથી કેટલું થોડું માગે છે જેથી તે આપણને ભરપૂર આપી શકે. જો કે ઘરની ખોટ વાઈટમાં ચાલુ જ હતી, આખા અઠવાડિયા દરમિયાન અમારું ઘર જોવા કોઈ આવ્યું નહિ. અને શુક્રવારે કુરીએ બોલાવ્યો, “ટેલીફોન, એન્ડી!”

હેન્સ અને રોલ્ફ દરેક સમયે ઘણી બધી મુસાફરી કરતા હોવાથી અમને ટેલીફોન ઘરમાં નંખાવાની ફરજ પડી હતી. જે અવરોધો તેને લીધે થતા હતાં તેના માટે મેં ઘણીવાર રોષ પ્રગટ કરેલો. પણ આ દિવસે નહિ, કેમકે એ ડચ બાઈબલ સોસાયટી તરફથી હતો, એ અપેક્ષા સાથે કે એજ બપોરે જો હું તેમને મળી શકું.

થોડાક કલાકોમાં તેમની સમિતિ સામે હું ટેબલ પર બેઠો હતો. તેઓ સમર્પિત હતાં, તેઓએ પોતાના કાર્યની ફરી મને સમજૂતી આપી. પણ તેઓ મારી જરૂરતને પોતાના મનમાંથી દૂર કરી શક્યા ન હતાં. જો હું છાપવાની વ્યવસ્થા બીજી કોઈ જગ્યાએ કરી શકું તો...

મારી પાસે હતી? ઈંગ્લેન્ડમાં? સારું, આ રહ્યું જે તેઓએ દરખાસ્ત આગળ કરી હતી. તેઓએ મને જણાવ્યું કે તેઓ તેની અડધી કિંમત ચૂકવશે. જો બાઈબલની કિંમત ૩ ડોલર એકના થતા હતા તો મારે ૧.૫૦ ડોલરમાં ખરીદવાના થતા હતાં. અને જો કે છાપવાનું પૂરું થાય ત્યાં સુધીમાં સોસાયટી પૂરેપૂરી કિંમત ચૂકવશે. માત્ર મારે તો નૂર ભાડું જ ચૂકવવાનું રહેશે. જો આ સંતોષકારક હોય તો.

જો આ સંતોષકારક હતું! તો મેં જે સાંભળ્યું હતું તેની ઉપર ભાગ્યે જ વિશ્વાસ થાય એવું લાગતું હતું. મારે તો માત્ર છસો બાઈબલ જ ખરીદવાના હતાં - એ બધા જ એક જ સમયે લઈ જઈ શકાય- જે અમારી પાસે રશિયન બાઈબલ દાન આપ્યું હતું. તેમાંથી થઈ જાય. અને અમારે અમારું ઘર ખાલી કરવાની જરૂર પણ નથી, કુરી જઈને સ્ટીફનીની ઓરડીનો ગુલાબી પડદો સીવી શકે અને હું બહાર છોડો ઉગાવી શકું અને - મુશ્કેલથી કુરીને કહેવા માટે રોકાયો જે અમે ચપટીભર અર્પણ કરવાની ઈચ્છા કરી હતી તેના બદલે ઈશ્વરે જે કર્યું હતું.

ખિસ્સાકદ બાઈબલ આખરે વાસ્તવિકતા બની ગયું. જેવું મેં ડચ બાઈબલ સોસાયટીનું કાર્યાલય છોડ્યું, હું જાણતો હતો કે માત્ર છ મહિનામાં ૧૯૬૪ના શરૂઆતમાં અમે પૂરવઠો પહોંચતો કરી શકીશું જેની અત્યંત જરૂર રશિયન પાળકોને હતી.

રોલ્ફના લગ્ન થવાના હતાં.

કુરી અને મેં જવાબદારી પૂર્ણ આ પ્રકારના કાર્ય માટે તેના ગેરલાભો અને વિભક્તિ વારંવાર બતાવ્યા હતાં. પણ રોલ્ફે ચીંધું કે કુંવારાપણા વિરુદ્ધ તે અમારી ખુશી માટે દુનિયાની સૌથી શ્રેષ્ઠ દલીલ હતી. એલીના તેની સાથે મુસાફરીએ જઈ શકશે. તે પુરુષની જેમ જ એક અસરકારક જૂથ સભ્યની જેમ જ હશે.

તેથી અમે આગળ વધીને તેમના લગ્નમાં જે અમારા હૃદયોને પ્રિય હતું તે તેમના હનીમૂન માટે આપી દીધું. બાઈબલનો પ્રથમ ઓર્ડર તૈયાર હતો. રોલ્ફ અને એલીનાએ ઈંગ્લેન્ડ જઈને તે લઈ આવવાનું હતું.

અમારી પાસે હવે બીજું વાહન હતું તે લાંબા અંતર માટે ખાસ તૈયાર કરેલું હતું. તેનો પાછળનો ભાગ બારી વગરનો હતો અને ઓપેલ કાર કરતા પણ વધુ સામાન લઈ જઈ શકતું હતું. રોલ્ફ અને એલીના તેની પત્ની તે વાન લઈને ઈંગ્લેન્ડ ગયા અને અમારો પ્રથમ ઓર્ડર જે ખિસ્સાકદ બાઈબલનો હતો તે ત્યાંથી લઈ લીધા. તે કેવો લાલ અક્ષરોનો દિવસ હતો જ્યારે રોલ્ફ અને એલીના અમારા નવા બાઈબલની પોતાની પ્રતો લઈને ઘરમાં પ્રવેશ્યા ! તેની નકલ મારા ડાબા હાથમાં હતી અને જમણા હાથમાં મોટું સ્ટાન્ડર્ડ બાઈબલ હતું. કેટલો મોટો તફાવત! હું જાણતો હતો કે બહુ ઝડપથી અમારે રસ્તે જવાનું થયું હતું.

૧૬મી મે ૧૯૬૪નો દિવસ એ રવાના થવાની તારીખ હતી. હું જાણતો હતો કે આ સાહસ માટે મારે બધા જ ભાગીદારોના ટેકાની જરૂર હતી અને હેન્સ હંગેરીમાં હતો તેથી નવપરણિત રોલ્ફને સાથે લીધો.

મોસ્કોની અંદર રવિવાર સવારે ચર્ચમાં જવાનું હતું. રોલ્ફ અને હું વાન મૂકીને જરૂરી ચિંતા સાથે બહાર ગયા. અમારો બિનજાહેર કરેલ સામાન કેટલી કિંમતનો હશે ? બાઈબલ હાલ ગાય ખરીદી શકાય તેટલા મોંઘા હતાં - આ સરંજામ જથ્થાબંધ દાણચોરી કાર્યવાહી માત્ર એકલા રોકડ જેવી હતી. અમે બાઈબલ આપી દેવાની યોજનામાં હતાં પણ જો સંપત્તિ સાથે પકડાઈ જઈએ તો તેનો કોઈ ફરક પડે નહિ. એક માણસ ઉપર તો “આર્થિક ગુના” માટે ત્યાંની સરકાર કેસ ચલાવી રહી હતી. એક માણસનો દોષ સાબિત થતાં તેને ગોળી મારીને મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો. જો અમે પકડાઈ જઈએ તો... મારો આ સમય ન હતો કે એવું બધું વિચારીએ.

ઈવાનહોફ સવારમાં ચર્ચના મંચ ઉપર હતો. જ્યારે અમે મુલાકાતીઓની

બાલકનીમાંથી જોતા હતાં ત્યારે મને ખાતરી હતી કે તેની નજર પડતાં તે અમને ઓળખી લેશે, જો કે અમે એવું કોઈ ચિહ્ન દર્શાવ્યું નહિ. થોડી મિનિટો પછી તે ઊભો થયો અને મંચ પરથી ઉતરીને ચર્ચ પ્રાંગણ મૂકી દીધું. તે પાછો આવ્યો નહિ તે ભક્તિસભા પછી પરસાળમાં પણ ન હતો. પછી મારી પાછળથી અચાનક અવાજ આવ્યો “રશિયામાં સ્વાગત છે.”

એ માર્કોવ હતો. મેં તેનો પરિચય રોલ્ફ સાથે કરાવ્યો. “અમે ભેટો લાવ્યા છીએ.” મેં કહ્યું.

“અદ્ભૂત” તે પોકારી ઉઠ્યો. “એ મોટા સમાચાર છે.” તેનો અવાજ જરૂર કરતાં વધુ મોટો હતો. અને હું જાણતો હતો કે રક્ષણ કરતો હતો. જો અમે ખુલ્લેઆમ બોલીએ તોપણ કોઈને સાંભળવાની પડી ન હતી.

“મેં વિચાર્યું કે વાતો કરવા કઈ જગ્યાએ જઈએ.”

“પહેલાની જગ્યા કેવી રહેશે ?”

એ જ જગ્યા, લાલ ચોકથી બે મિનિટ જ દૂર ! કદાચ માર્કોવને સ્ટીલની નળીઓ મગજ સુધી હતી પણ મને નહિ.

“હું બીજા નવા દશ્યો જોવા માગતો હતો.”

પહેલી વખત માર્કોવે પોતાનો અવાજ ધીમો કર્યો. “સ્મોવેનસ્કના રોડ ઉપર ત્યાં મોટું ચિહ્ન બતાવે છે. “મોસ્કો” ત્યાં આગળ પાંચ વાગ્યે હું ત્યાંથી બીજી જગ્યાએ લઈ જઈશ. ભેટોને ખોલી રાખજો જેથી આપણે ઝડપથી ખસેડી શકીએ.”

આ સારું લાગ્યું, પણ રોલ્ફ અને હું હમણાં પણ સમસ્યાનો સામનો કરી રહ્યાં હતાં કે એ બાઈબલોને છુટા ક્યાં પાડવા. તે કરવા માટે ગુપ્ત જગ્યાએ ઓછામાં ઓછો અડધો કલાક જોઈએ.

છાવણીએ ગયા ત્યારે મને વિચાર આવ્યો. “ચાલો ફરવા જઈએ” મેં કહ્યું, “તું માત્ર કુદરતી દશ્યો જોયા કરજે અને હું પાછળ જઈને છુટા પાડવાનું શરૂ કરી દઈશ. તું જે કંઈ પણ કરે હાલતો ચાલતો રહેજે.”

પણ હજી શરૂ કર્યું હશે ત્યાં વાન ઝાટકો ખાઈને થંભી ગઈ. મેં આગળ જઈને જોયું સીટો જોવા લાગ્યો, એક પોલીસ અધિકારી વાન તરફ આવતો હતો.

“પ્રાર્થના કર” રોલ્ફ ધીમેથી કહ્યું, અને પછી બાર બહાર ડોકીયું કર્યું.

“સાહેબ, શું છે ?” તેણે ડચમાં પૂછ્યું.

પોલીસે ગુસ્સામાં રશિયન ભાષામાં લાંબું વાક્ય બોલ્યો પછી થોડા અંત્રેજી

શબ્દ કાઢ્યા. “વળાવવું નહિ /વળાવવું નહિ /જુઓ નિશાન કહે છે.”
 “શું વળાવવાથી કંઈ ખોટું છે, સાહેબ?”ડયમાં ફરી રોલ્ફે આગળ કહ્યું, “મને માફ કરજો. મને આ વિશાળ અને સુંદર મોસ્કો શહેરમાં ચલાવવા હું પરિચિત નથી.”

પોલીસ રશિયન ભાષામાં ફરી બોલવા લાગ્યો. હું ફરી મારી સીટ ઉપર સીધો થઈ ગયો, પ્રાર્થના કરતો કે તે અધિકારી અંદર જુએ નહિ. જીવનના સમયની પૂર્ણાહુતિ સમયે બોલાય તેમ તેને કંઈક રશિયન ભાષામાં વધુ નમ્રતાથી બોલતો સાંભળ્યો. “તમારી માટે પણ એવું જ સાહેબ”રોલ્ફે જવાબ આપ્યો. “અને તમને તથા તમારા લોકોને ઈશ્વરનો શ્રેષ્ઠ પ્રેમ તમારા માટે એવા અભિનંદન આપું છું.”

રોલ્ફે વાનને ગીયરમાં નાખીને ધીરેધીરે ભીડમાં આગળ વધારી. થોડા વિભાગ આગળ ગયા પછી શ્વાસમાં શ્વાસ આવ્યો.

“હવે વધુ પ્રયત્ન નહિ કરીએ. એ મારી માટે વધારે પડતું છે!”

અમે બાકીની આખી બપોર અમારું કામ પૂરું કરવાની તજવીજમાં રહ્યાં. આખરે ચાર વાગે અમને થયું કે કામ પૂરું થયું હોય કે ન થયું હોય અમારે ત્યાં હાજર રહેવું જ પડશે. તેથી અમારા હૃદયો પ્રકાશિત આકાશ સાથે અનુરૂપ ન થાય તોપણ અમે સ્મોન્સ્ક રોડ ઉપર હંકારી મૂકી.

“આપણે કેમ ચિંતીત છીએ ?” રોલ્ફે અચાનક કહ્યું, “આ ઈશ્વરનું કામ છે ! તે આપણી માટે રસ્તો કરશે.” અને એ સાબિત કરવા તેણે ગીત ગાવાનું શરૂ કર્યું.

વિપરીત મનોભાવ વાનમાં બદલાઈ ગયા જ્યારે બહાર અંધકાર છવાઈ ગયો હતો. પ્રથમ ઘનઘોર વાદળોએ સૂર્યને ઢાંકી દીધો, પછી ભરાયેલા વાદળો આકાશમાં પ્રસરવા લાગ્યા, અંધારું અમને ડરામણું લાગતું હતું. વિજળી થોડે દૂર પડી. વાવાઝોડાએ જવાબ આપ્યો. અને તોપણ રોલ્ફ અને હું ગાતા ગાતા હંકારતા હતાં.

પછી વરસાદ શરૂ થયો.

બધી જ મારી મુસાફરીમાં મેં આવો વરસાદ ક્યારેય જોયો ન હતો. એવું લાગતું હતું કે આકાશના બંધ તૂટી ગયા છે, પૃથ્વી પર પાણીના ધોધનું નક્કર પડ પડ્યું હોય તેમ લાગતું હતું. અમારી માટે પાકા રસ્તાથી બાજું પર ઊભા રહેવા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ ન હતો. બીજી કારોને પણ રોડ ત્યજીને ઊભું રહેવું પડ્યું. બારીના કાચ પર ભેજ પ્રસરી ગયો હતો. અમે પોતાનું વાઈપર મુશ્કેલીથી

હલાવી શકતા હતાં.

“શું કહો છો”

“હું જાણું છું.”

“ઈશ્વરે આપણને અદૃશ્ય કરી કાઢ્યા છે !” રોલ્ફે કહ્યું,

તેની સ્તુતિ કરતા અમે વાનની પાછળ ગયા, શાંતિથી બાકીના બાઈબલો છૂટા પાડી દીધા, અને અને તેઓને ખોખામાં બંધ કરી દીધા. વરસાદ બંધ થાય ત્યાં સુધીમાં અમે અમારી સીટ પર ગોઠવાઈ ગયા અને આકાશ ફરી ઉઘડી ગયું.

યોગ્ય સમયે પાંચ વાગ્યે અમે ફરી મોસ્કો નિશાન આગળ પહોંચી ગયા. માર્કોવ પાસેથી પસાર થયો વાવાઝોડાને કારણે તેની કારની લાઈટ પણ ચાલું રહી ગઈ હતી. તેણે એક વાર ઝબકાવી. પાંચ મિનિટ બાકી હતી, અમે એવા વાણિજ્ય કેન્દ્ર આગળ ઊભા રહ્યાં જ્યાં ઘણા બધા લોકો પોતાની ટ્રકોમાં ખોખાઓ અથવા ઢગલાઓ ચઢાવતા તથા ઉતારતા હતાં, ફેરબદલ કરવામાં માત્ર પાંચ મિનિટ લાગી. ત્રણ વર્ષ પછી પ્રથમ વખત અમુક પાળકોને વાયદો કર્યા પ્રમાણે પહોંચાડવામાં આવ્યું હતું.

જાગૃત થતું શ્વાપદ

મારા વિમાન નીચે વિશાળ ખડક આવ્યો તેને હોંગકોંગ કહેવામાં આવે છે. એક બ્રિટીશ ક્રાઉન કોલોની કે જે નાજૂક પતંગિયાની જેમ નિંદ્રાવશ શ્વાપદ જેને સામ્યવાદ ચીન કહેવાય છે તેની પૂંછડી પર બેઠું હતું. તેનાથી આગળ ચીનનો ભૂમિ વિસ્તાર ઘણો બધો ફેલાયેલો હતો કે આપણી નજર પહોંચી ન શકે.

ક્ષણભરના સમયમાં મેં તેની આસપાસ વીંટળાયેલ ઊંચી દીવાલ મને ચોંકાવતી ન હતી. મારા મનમાં લાલ ચીનની એવી છબી હતી : બંધ, ઢાંકી દીધેલ, બિનઆક્રમણ. જ્યારે હું સામ્યવાદ યુરોપિયન દેશોના આંતરિક વર્તુળ તથા બાહ્યવર્તુળ વચ્ચે તફાવત કરવાનું શીખવતો હતો, ત્યારે મેં ચીનને કોઈ હોદ્દો આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન હતો. મારી માટે તે મુદ્રાથી પોતાને બંધ કરેલ, ખ્રિસ્તી પ્રચાર માટે બિનપ્રવેશ જે સૌથી એકહથ્થું યુરોપિયન રાજશાસન પદ્ધતિનું હતું.

અને પછી એક દિવસ મોસ્કોમાં બસમાં જતી વખતે એ ચીના પાસે હું બેઠો. એ દિવસોમાં મોસ્કોની અંદર સોગણાં ચીની લોકો હતાં. પણ આ માણસો ઉલટાવેલા કોલરના કોટ પહેરતા હતાં. અમે અંગ્રેજીમાં વાત કરવા લાગ્યા. તેણે મને કહ્યું કે તે શાંગહાઈની YMCAનો સેક્રેટરી હતો. મને આશ્ચર્ય થયું. “Y”

હાલ પણ શાંગહાઈમાં ખુલ્લું હતું? હા, તેણે ખાતરીથી કહ્યું કે ખુલ્લું છે અને વ્યસ્ત પણ છે. તેણે મને પોતાનું કાર્ડ આપ્યું અને મુલાકાત માટે આમંત્રણ આપ્યું.

અને એ દિવસથી મારી અંદર આશા પર આશા બંધાઈ હતી : કોઈક દિવસ વિખૂટા પડેલા ચીનના ખ્રિસ્તીઓ મધ્યે સેવા કરીશ.

પણ શરૂ કરીએ તે પહેલા ઘણા બધા પ્રશ્નોના જવાબો આપવાના હતાં. ચીનમાં કેટલા ખ્રિસ્તીઓ હશે? હું જાણતો હતો કે વસ્તીની વિશાળ બહુમતિ ક્યારેય ખ્રિસ્તી ન હતી. બીજી બાજુ ચીનને બીજા દેશો કરતા વધુ મિશનરી પ્રયાસોની જરૂર છે એ રીતે જોવામાં આવતું હતું, ઘણા બધા પુરુષો અને સ્ત્રીઓના સમર્પણનું શું થયું હતું? જે સભાજનો મેળવાયા હતાં તે શું હાલ કાર્યરત હશે? શું તેઓ ગુપ્તમાં મળતા હશે? જો તેઓનું અસ્તિત્વ હોય તો તેઓ પણ પૂર્વીય યુરોપની જેમ બાઈબલના ભૂખ્ય હશે?

આ સવાલ હતો જેના જવાબ જોઈતા હતાં. અને તેથી જ્યારે ૧૯૬૫માં એક વક્તા માટેની મુસાફરી મને કેલીફોર્નિયામાં લઈ ગઈ, ત્યારે મેં નિર્ણય કર્યો કે હું આગળ વધતો રહીશ : તાઈવાનની મુલાકાત કરીશ ત્યાંના લોકો કે જેઓ ચીનને જાણે છે તેવા લોકો સાથે વાત કરીશ અને પછી ચીનની મુખ્યભૂમિ પર જવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તેની ગણતરી મારા ડચના પાસપોર્ટ ઉપર હતી : ડચના માણસને અમુક સંજોગોમાં પોલાદથી પણ મજબૂત પડદા પાછળ મુસાફરી કરવાની પરવાનગી હતી.

પણ હાલ, હોંગકોંગના વિમાનમાં, મને ખબર પડી કે મેં બધી જ ખોટી શરૂઆત કરી હતી. મારી સાથે બેઠેલો હતો તે માણસ હોંગકોંગ બેન્કનો કર્મચારી હતો, જ્યારે મેં તેને કહ્યું કે હું ચીન માટે બંધાયેલો છું ત્યારે તે મારી સામે વિચિત્રતાથી જોવા લાગ્યો. “શું તમે તાઈવાન ઉતર્યા હતાં?” તેણે કહ્યું,

“હા, મેં હમણાં દસ દિવસો પસાર કર્યા હતાં.”

“મને તમારો પાસપોર્ટ જોવા દો” તેણે પાના પલટાવતા તાઈવાનના વિજાની શોધ કરતો હતો એટલામાં તેની નજર અમેરિકાના વિજા પર પડી. “અમેરિકા” તેણે કહ્યું.

“હા, હાલ જ ત્યાંથી હું આવ્યો હતો.”

“માણસ તમે આ પાસપોર્ટ સાથે લાલ ચીનમાં ક્યારેય જઈ નહિ શકો.”

હવે સામાન્ય રીતે જ્યારે લોકો મને કહે કે મિશનરી સાહસ અશક્ય છે ત્યારે મને ઘણો આનંદ થાય છે, કારણ કે મને અશક્યતાઓ સાથે ઈશ્વરના

વ્યવહારની રીતનો અનુભવ કરાવે છે. પણ ઝડપથી હું YMCA માં પહોંચ્યો પછી મને નિરાશાજનક હકિકતો વધુ સાંભળવા મળી. આખું હોંગકોંગ લગભગ મિશનરીઓથી ભરપૂર હતું કે જેઓએ ચીનની મુખ્યભૂમિ પર જવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ નિષ્ફળ ગયા હતાં. તેઓમાં સામેલ હતાં ડોક્ટરો તથા શિક્ષકો જેઓએ ત્યાં જ રહીને લાંબી સેવાઓ આપી હતી. આજે તેઓની કોઈ ગણતરી થતી નથી: હકિકત એ હતી કે તેઓને સામ્યવાદ રાજશાસન પહેલાની માન્યતા આપી આપોઆપ તેમને દેશ બહાર કરી કાઢ્યા હતાં.

જ્યારે આ બાબત મેં ૧૦૦મી વખત સાંભળ્યું મારો આત્મવિશ્વાસ ડગી ગયો. કદાચ મારે નવો પાસપોર્ટ કરવો પડશે જેમાં આગલી કોઈ પણ મુસાફરીનો ઉલ્લેખ નહિ હોય.

મેં હોડી ભાડે કરી જ્યાં હોંગકોંગમાં YMCA આવ્યું હતું તે કોવલૂનથી શરૂ કરીને શહેરના મુખ્ય ભાગમાં તેના ખડકના બેટ ઉપર ડચના વાણિજ્ય દૂતાવાસ હતો તેમાં ગયો. મેં નાવિકને ધુમાડાના ગોટાઓ પાછળ જોયું, માટીનો હુક્કો ધુમાડો ફેંકતો હતો તેના લીધે મને ખાંસી થઈ અને હોલેન્ડ યાદ આવી ગયું. જ્યારે મેં તેને કહ્યું કે મારે ચીન મુખ્યભૂમિ પર જવું છે તો તેણે મોઢામાંથી હુક્કો બહાર કાઢી મારી સામે હસ્યો. જ્યારે મેં તેને કહ્યું કે હું મિશનરી છું તો તે વધુ હસ્યો જ્યારે મેં નિખાલસતાથી કહ્યું કે હું ખ્રિસ્તીઓની શોધમાં છું અને તેમને બાઈબલ પહોંચાડવાની શક્યતાઓ શોધી રહ્યો છું ત્યારે તે ખરેખર ખડખડાટ હસી ગયો.

“હું તારો પાસપોર્ટ જોઈ શકું?” તેણે કહ્યું, તેને પાના પલટાવીને જોયા ને માથું હલાવ્યું. “અશક્ય” તેણે વિઝાને હુક્કાના ખૂણાથી નૂકશાન પહોંચાડતા કહ્યું, “સાહેબ,” તેણે કહ્યું, “એટલા માટે જ હું અહિંયા છું, મારે નવો પાસપોર્ટ જોઈએ છે.”

“અશક્ય” તેણે ફરીથી કહ્યું, હોંગકોંગ વાણિજ્ય દૂતાવાસને પાસપોર્ટ આપવાનો કોઈ અધિકાર નથી. જો તેઓએ મારી વિનંતી ઈન્ડોનેશિયા મોકલવાની હોત તો તેની માટે મારે યોગ્ય કાયદેસર કારણ જણાવું પડે અને જે મારી પાસે નહતું. તેણે ફૂંકતા ધુમાડાનો ગોટો છત સુધી ચઢાવ્યો. અને મને ખબર પડી કે ઈન્ટરવ્યુ પતી ગયું.

પહેલા તો મારી વ્યૂહરચનાઓની નિષ્ફળતાને કારણે હું નિરાશ થઈ ગયો હતો, પછી અચાનક મને થયું કે હું ખુશ થવા લાગ્યો હતો. હવે મારી

ચાલાકીથી ચીનમાં જવાની શક્યતા કોઈ જ નથી. હું જાણતો હતો કે ચીનમાં જવાની ઈચ્છા પણ ઈશ્વર તરફથી હતી. માટે જવાના બધા માધ્યમ પણ તેમની ઉપર જ મૂકી દીધા. બીજી સવારે હું માત્ર ચીની વાણિજ્ય દૂતાવાસમાં જઈને વિઝા માટે અરજી કરીશ, જાણતો હતો કે જો ઈશ્વર ઈચ્છે છે કે હું જઈ તો જરૂરી દસ્તાવેજો પણ આવી જશે.

તે પહેલા મારે થોડું ઘરકામ પણ કરવાનું હતું. મેં યહોશુઆનો વિચાર કર્યો કે કનાનીઓના દેશનો કબજો લેવાનો હતો ત્યારે તેણે દેશની બાતમી કાઢવા જાસૂસો મોકલ્યા હતાં. કદાચ આવું જ મારે કરવું જોઈએ: ચીની અધિકારક્ષેત્રની જમીન જાસૂસી હવે અંધારું હતું -દુકાનો અને કાર્યાલયો બંધ થતા હતાં - પણ હું “પ્રવાસે લઈ જતી પેઢીની” શોધમાં નીકળ્યો જેને ત્યાંની સરકાર ટુરીઝમ ડિપાર્ટમેન્ટ કહે છે.

મેં અપેક્ષા રાખી હતી તેમ તે બંધ હતું. બહાર એક મોટો સ્તંભ હતો તેની ઉપર અંગ્રેજીમાં જાહેરાત હતી : “ચાઈનીઝ ટ્રાવેલ એજન્સી” રસ્તાની કોરે અંધારી પગદંડી સામે એક બંધ દરવાજો હતો, મેં ત્યાં જીતની પ્રાર્થના શરૂ કરી, મને ઈશ્વર ઈચ્છે છે ત્યાં જવાને અટકાવનાર સર્વ પરિબળોને બાંધ્યા, હકિકતનો દાવો જાહેર કરતા કે ખ્રિસ્તે એક જ વારમાં સદા માટે ઈશ્વરના શાસનનો વિરોધ કરતા સર્વ પરાક્રમોને હરાવ્યા છે. ઈમારતની આસપાસ આગળ પાછળ ફરીને અંધારામાં લગભગ બે કલાક સુધી પ્રાર્થના કરી.

બીજા દિવસે સવારે હું પાછો આવ્યો. આ વખતે દરવાજો ખુલ્લો હતો. સીડીઓની ઉપર ચીની સૈનિક ઊભો હતો. તેની પાછળ એક ઓરડો હતો જે લોકોની ખીયોખીય ભીડથી ભરાયો હતો. હું એક હરોળમાં ઊભો રહ્યો અને રાહ જોતો હતો ત્યારે, મેં ટેબલોની પેલી બાજુના કારકૂનો તથા અધિકારીઓ માટે પ્રાર્થના કરી, કે ઈશ્વર ચીનના નાગરિકોને પહોંચવા માધ્યમો ખુલ્લા કરવામાં આવે.

અને પછી મારો વારો આવ્યો. હું આગળ વધ્યો અને આછા વાદળી રંગના ગણવેશ પહેરેલા માણસે મારી સામે પૂછપરછની દૃષ્ટિએ જોયું.

“સાહેબ” મેં અંગ્રેજીમાં કહ્યું, “મારે ચીનના વિઝા માટે અરજી કરવી છે.” માણસે મારી પરથી આંખો હટાવીને કાગળો ઉપર સિક્કા મારવાની શરૂઆત કરી.

“શું તમે ક્યારેય અમેરિકા અથવા તાઈવાન ગયા છો?” તેણે પૂછ્યું.

“સાહેબ હા, હાલ જ હું તાઈવાનથી આવું છું અને ત્યાર પહેલા હું કેલિફોર્નિયામાં હતો.”

“પછી,” તેણે સ્મિત સાથે કહ્યું, “શક્ય નથી કે તમે ચીન જઈ શકો કારણ કે આ દેશો અમારા દુશ્મન દેશો છે.”

“પણ” મેં તેની સામે પાછું સ્મિત કરતાં કહ્યું, “તેઓ મારા દુશ્મન નથી, કેમ કે મારે કોઈ દુશ્મન નથી. શું તમે મને ફોર્મ આપશો?”

અમે એકબીજાની આંખોમાં જોયું. હું જાણતો હતો કે તે શું કરતો હતો પણ હું તો પ્રાર્થના કરતો હતો. તે મારી સામે એક ધાર્યું કોઈ હાવભાવ વગર લાંબો સમય જોતો રહ્યો. પછી તેની નજરભંગ થઈ. “તેનાથી કોઈ લાભ નહિ થાય” તેણે ખભા ઉછાળતા કહ્યું, પણ તેણે મને અરજી ફોર્મ આપ્યું.

જ્યારે મેં ફોર્મ ભરીને જમા કરાવ્યું તેણે મને કહ્યું કે ત્રણ દિવસ પહેલા તેનો જવાબ તમને નહિ મળે. અરજી દોષારોપણનો પાસપોર્ટની ચકાસણી કરશે માટે જે તે દેશના વિભાગમાં મોકલવામાં આવશે.

એ રાતે મેં ચીનમાંના ઘરડા મિશનરી સાથે જમવાનું કર્યું. “તેઓએ મને ત્રણ દિવસ પછી જવાબ આપવાનું કહ્યું છે !” મેં તેને હર્ષથી કહ્યું, મારા મદદગારે પોતાનું માથું પાછળ હડસેલ્યું અને બોલ્યો. “એ બતાવે છે કે તું પૂર્વના લોકોના મન જાણતો નથી.” તેણે કહ્યું, “તેઓ હંમેશાં ત્રણ દિવસ જ કહે છે. ચીનાઓ માટે ત્રણ દિવસ ક્યારેય થતા જ નથી.”

તેની મજાક સામે દૃઢ નિશ્ચય સાથે કાન બંધ કરી દીધાં. ત્રણ દિવસ સુધી મેં સતત ઉપવાસ અને પ્રાર્થના કર્યાં. તથા તેના કરતા પણ વધારે કર્યું. હું સ્થાનિક બાઈબલની દુકાન પર ગયો ચીની બાઈબલ ખરીદ્યા કે વાંસ પાછળ સંતાડીને પડદા પાછળ લઈ જઉં. મેં મારા કપડાં પણ સંગ્રહ કરવા ગોઠવણ કરી કેમ કે મારી બેગમાં બાઈબલ ભરેલા હતાં તેથી જગ્યા વધી ન હતી. અને મેં રાહ જોઈ.

ત્રીજા દિવસે હું મારી ઓરડી પર YMCA આવ્યો ત્યાં મારી માટે ચીઢી હતી કે મારે ચાઈનીઝ ટ્રાવેલ એજન્સીને ફોન કરવો. ફોન કરવાને બદલે હું સીધો જ કાર્યાલયે પહોંચી ગયો. મેં ચીની અધિકારીનો ચહેરો વાંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ્યારે તેણે ઊંચું માથું કરીને મારી સામે જોયું. પણ પોતાના દેશવાસીઓની આબરૂની ખાતર અગાધ બની ગયો હતો. આખરે હું તેના ટેબલે પહોંચ્યો. એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર, તેણે મારો પાસપોર્ટ મને આપ્યો, તેની સાથે એક કાગળ પણ બીડ્યું હતું, તેના દેશમાં મુસાફરી કરવાના મહત્વના વિજ્ઞાના કાગળો પણ

હતાં.

બીજા દિવસે સવારે આઠ વાગ્યે હું સીમ શા સૂઈ રેલ્વે સ્ટેશનેથી ગાડીમાં રવાના થયો. સરહદે પહોંચવા બે કલાકની ટ્રેનની મુસાફરી હતી જે બ્રિટીશ કાઉન કોલોની થઈને લો વુના નાના નગરથી પસાર થઈને ગઈ. ગાડીના માર્ગ આગળ નાનું નાળું હતું અને તેની ઉપર પૂલ હતો, એ જ જાગૃત થતા શ્વાપદની ભૂમિમાનો પ્રવેશ દ્વાર હતો.

બ્રિટીશ તરફ માત્ર નાની રેસ્ટોરન્ટ અને સ્ટેશન તથા કસ્ટમ ઓફિસ હતાં. હું રાહ જોઈને કંટાળ્યો અને બહાર વિહરવા લાગ્યો. જ્યાં પૂલ પાસે એક બ્રિટીશ સૈનિક પહેરો ભરતો હતો. માલગાડી ત્યાં થઈને પસાર થતી હતી જે હોંગકોંગ જતી હતી. જેમાં ભૂંડો તથા મરઘીઓ હતી, જે બ્રિટીશ શહેરમાં લાખોની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવતાં હતાં. સૈનિકે મને કહ્યું કે સ્થાનિક લોકો આ જગતને રૂદન પૂલ કહે છે. દરરોજ શરણાર્થીઓ લપાતા છુપાતા નાળાને પાર કરીને પૂલના થાંભલાઓ પાસે તેઓ ટોળે વળી જાય. તેઓ પૂલને મજબૂત બાંધીને વળગીને કેવી રીતે રૂદન કરે અને પોકારે કે તેમને પાછું જવું નથી. તેવું સૈનિકે મને જણાવ્યું.

“પ્રભુ” શાંત રીતે મેં પ્રાર્થના કરી. “કોઈક દિવસ કોઈ જાતના રૂદનનો એક પણ પૂલ ન હોય એ દિવસ એવો લાવો જ્યારે આખી માનવજાત તમારા પ્રેમના એક જ રાજ્યના હોય.”

મારું કામ હવે હતું કે રાજ્ય માટે કંઈક જાસૂસી કરી લઉં. આખરે બ્રિટીશ અધિકારીએ કહ્યું કે તમે પૂલ ઓળંગી શકો છો. અમે એક એક કરીને કાળજી પૂર્વક પૂલ ઓળંગ્યા. જૂથમાં અમે લગભગ છ યુરોપિયન હતાં અન્ય લોકો ઈંગ્લેન્ડમાંથી ફ્રાંસ, કેનેડામાંથી વેપારીઓ હતાં. અડધે રસ્તે પહોંચ્યા ત્યાં છત ઉપર ઘંટીઓના ચિત્ર હતાં તે લીલા રંગના બદલીને કરવામાં આવ્યા હતાં. અમે સામ્યવાદી ચીનમાં હતાં.

સરહદ પાર એક મોટી ઈમારત હતી, ચોખ્ખી પણ મંદ હતી, ચાલવાની નિરસતા બધી બાજુ ઉગાવેલા વાદળીરંગના ફૂલોના છોડ વિપુલતા દ્વારા તૂટી જતી હતી. કસ્ટમ અધિકારી એક છોકરી હતી, એકદમ જુવાન ખૂબ પાતળી. જે નમ્રભાવથી ટ્રાવેલ એજન્સીના વ્યક્તિએ મને સ્મિત આપ્યું હતું તેવા જ સ્મિતથી તેણે કહ્યું, “મહેરબાની કરીને તમારી પ્રવાસ થેલી ખોલશો?”

મારું હૃદય ઝડપથી ધબકવા લાગ્યું. કંઈ પણ છૂપાવ્યા વગર મેં અંદર ચીની બાઈબલો મૂક્યા હતાં જેના દ્વારા હું ત્યાં હાજર મિશનરીઓની પ્રતિક્રિયા તપાસી શકું. હવે કેવી રીતે આ જુવાન અધિકારી પ્રતિક્રિયા આપશે ?

મેં મારી બેગના નકુચા દબાવ્યા, બાઈબલનો ઢગલો ખુલ્લો પ્રગટ કરતા, અને જેમ મેં તે કર્યું, મારો પહેલો ગૂંચવડાવાળો અનુભવ ચીની સામ્યવાદી સાથેનો હતો.

કસ્ટમ અધિકારીએ મારા સામાનને સ્પર્શ કર્યો નહિ. તેણે થોડીક ક્ષણે બાઈબલને જોયા પછી આંખો ઊંચી કરીને: “સાહેબ, તમારો આભાર” પહેલા જેવા જ સ્મિત સાથે તેણે કહ્યું, “શું તમે ઘડિયાળ લઈ જાઓ છો તમારી પાસે કેમેરા છે ?”

બેગની અંદર જે કંઈ જોયું હતું તે પ્રત્યે તેની કોઈ પ્રતિક્રિયા ન હતી. કદાચ તે વીસ અથવા પચ્ચીસ વર્ષની હતી. શું શક્ય છેકે તેને બાઈબલ દેખાય જ ન હોય? અથવા તેને ખબર પડી ન હોય કે તે શું હતું?

પરગણામાંની ગાડી અમારી રાહ જોતી હતી. પ્રાચીન મુસાફર ડબ્બો એકદમ સ્વચ્છ ડાઘા વગર, નાના કૂંડાઓ તાજા ફૂલોથી ભરેલા સીટોની વચ્ચે મૂક્યા હતાં, ત્યાં સેવાકર્મીએ અમને ગરમ ચા પીવડાવી ટ્રેન ઉપડી એટલે મારી ઘડિયાળ મેં જોઈ અમારે મિનિટના સમયપત્રકની રાહ જોવાની હતી. સેવાકર્મી અંગ્રેજી શબ્દની શોધ કરતા મારી સામે જોયું.

“અમારી ટ્રેન સમયસર છે.” તેણીએ કહ્યું,

એ મારી આપલે આધુનિક ચીનના “અમારી, અમારા” સાથે હતી. દરેક જગ્યાએ મેં સાંભળ્યું “અમારી” ટ્રેન, “અમારું” પરિવર્તન, “અમારા” ચીની પ્રથમ આવિષ્કાર કરેલી કાર. અને પરગણામાંના રેલ માર્ગના સ્ટેશને મને ઝલક જોવા મળી કે કેટલી બધી રાષ્ટ્રીય ભાવના સર્જવામાં આવી હતી તથા જાળવવામાં આવી હતી. દરેક જગ્યાએ વાંચવા માટે ઘોડો, સુંદર ચિત્રકામ કરેલા અને દૃષ્ટાંત આપતા તથા મફત ઉપયોગ માટે હતાં. હું જે હોટલમાં રોકાયો હતો ત્યાં પણ એવું જ હતું, સાહિત્યના થોક પરસાળમાં, જમવાના ઓરડામાં, દરેક સીડી ઉતરતા હોય ત્યાં રાહ જોતા હતાં. હોટલની અંદર યુરોપિયન ભાષામાં - જર્મન, અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, અને દેખીતી રીતે પ્રવાસીઓને ધ્યાનમાં રાખીને મૂક્યા હતાં. પણ બીજી બધી જગ્યાએ ઘરેલું ખપત માટે હતાં. દરેક સામયિક, સમાચાર

પત્ર, ફિલ્મ અને નાટકો બેવડા સંદેશ સાથે રહેતા હતાં. ક્રાંતિ માટે આભારી બનો. અમેરિકાને ધિક્કારો.

બધા જ પ્રચારના અન્ય વિષય - ક્રાંતિ માટે આવેશ - ઉત્સાહ, એકલો જ નિષ્ઠુર અને એવી જ રીતે શિથિલ હતો. પરગણામાંના મારા રોકાણ દરમ્યાન મેં ઘરડા ઘરની મુલાકાત લીધી યુરોપિયન ધોરણ પ્રમાણે અત્યંત અણઘડ હતું. પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ સંતોષી લાગતા હતા. અમુક ભરતકામ કરતા, અમુક આંગણું સાફસફાઈ કરતાં, બધા જ લોકો કોઈને કોઈ જાતના ઉત્પાદન કામમાં વ્યસ્ત હતાં.

સમાજની આગેવાન જે એંસી વર્ષની ઘરડી સ્ત્રી હતી તેણે અનુવાદકની મદદથી થોડા શબ્દોમાં મારું સ્વાગત કર્યું. વિષય એવો લાગતો હતો કે જ્યારથી ક્રાંતિ શરૂ થઈ ત્યારથી ઘરડા લોકો કેટલા ખુશ અને ઉપયોગી બન્યા હતાં. “છુટકારા પહેલાં” તેણીએ કહ્યું ઘરડા લોકોને ખેતરોમાં મરતાને છોડી દેવામાં આવતા હતા. “છુટકારા પછી” અદ્ભૂત બાબતો બની ગઈ હતી.

જ્યારે અન્ય ઘરડાઓ ભાગ્યે જ જોતા હતાં જ્યારે તેમની આગેવાન વાતચીત કરતી હતી. દરેક સમયે તેણે “છુટકારા પછી” શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો, તેમ છતાં કોઈ ચાંપ દબાવી હોય તેમ લાગતું હતું. દરેક ઘરડો ચહેરો ઉત્સાહી લાગતો હતો. દરેક હાથો તાળી વગાડતા હતાં. અને પછી આગેવાને ચાલું રાખતા તેઓ પોતાના ઘડપણના દિવાસ્વપ્નોમાં ગોઠવાઈ જતા હતાં.

પણ વૃદ્ધોનો ઉત્સાહ ઓછો સ્વયંસ્ફૂરિત લાગતો હતો અને એવું જ જુવાન લોકોમાં પણ હતું. મારી જુવાન ભાષાંતરકાર એક અઠવાડિયા પછી સાંગહાઈમાં સ્પષ્ટ સુવાર્તિક અતિ ઉત્સાહવાળી હતી. “પહેલા” સાંગહાઈ પોતાના દેહ વ્યાપાર માટે જાણીતું હતું : “પછી” વેશ્યાઓને તાલીમ શીબીરોમાં લઈ જવામાં આવી અને તેઓને ઉપયોગી કારીગરી શીખવવામાં આવી. “પહેલા” ચીનનો સાક્ષરતા આંક વિશ્વમાં સૌથી નીચે હતો : “પછી” તેણે સૌથી ઊંચે સુધી પહોંચાડ્યો, અને એમ આગળને આગળ ગયું.

આ પ્રકારના વાર્તાલાપે મને તેમના લોકસમાજની મુલાકાત માટે વધુ આતુર કર્યો. આખરે માર્ગદર્શક સરકારી કર્મચારીઓ હતાં, ગાળીચાળીને તૈયાર કરેલા, સવિશેષ સિદ્ધાંતોના શિક્ષણથી તેમની નોકરીએ રાખેલ હતાં. ચોક્કસ સરેરાશ કામદારો તેમના “પછીના” અદ્ભૂત જગત માટે એવા પારખ દૃષ્ટિવાળા ન હતાં.

ચીનમાં મારા રહેવાના બધા જ સમય દરમ્યાન હું છ લોકસમાજની મુલાકાત કરી શક્યો હતો. પહેલામાં મેં દસ હજાર લોકોની સંખ્યા જોઈ. અને અનઔપચારિક રીતે એ મારી મુલાકાતની પહેલી તક હતી કે મેં ચીની ઘર જોયું હતું.

મેં મારી પોતે ઘર પસંદ કર્યું હતું - નાનું રસ્તાની કોરે ઘાસફૂલથી બનાવેલી છત એ કોઈ પણ ખબર વગર સીધી અંદર ધસી જઈ શકાય. અમારા ખટખટાવાનો અવાજનો જવાબ એક વૃદ્ધે આપ્યો. તે તથા તેની પત્નીએ આસપાસ બધું જ ખડખડાટ હસતા બતાવ્યું એમના મોંઢા પર સતત સ્મિત રહેતું હતું. અભિમાન તો દેખીતું ન હતું. તેઓએ ઘણી વખત પોતાનો અનાજનો કોઠાર બતાવશે, વાંસનું બનાવેલું પીપ, ઘઉં ભરેલા હતાં. મેં અનુવાદકથી પૂછ્યું ઊંદરડાઓની સમસ્યા નથી. વૃદ્ધ હસ્યા.

“અમારા ત્યાં ઉંદર હતાં.” તેણે કહ્યું, “પણ હવે તેમની કંઈ પડી નથી કારણ કે તેમની માટે તથા અમારી માટે પૂરતું છે, તેવું પહેલા ન હતું.”

પહેલા મારો મોટો ગેરલાભ, ચોક્કસ પહેલા માટે મારી પાસે કોઈ માનસિક ચિત્ર ન હતું. હું આ જટિલ ભૂમિમાં નવો આવનાર તરીકેના પદ ઉપર હતો જેની પાસે સરખાણીના કોઈ વાસ્તવિક મુદ્દા ન હતાં. બીજા એક લોકસમાજમાં ઉદાહરણ રીતે, મને હોસ્પિટલ દ્વારા બતાવવામાં આવ્યું કે હોલેન્ડમાં આવું હશે શું જે જગ્યા અમને મુલાકાતીઓને દેશમાં છેલ્લે બતાવવામાં આવી. શસ્ત્રક્રિયાના ખંડમાં કોઈ ઉપરની લાઈટ ન હતી. અથવા સાધનોને કિટાણું મુક્ત કરવા માટેનું “પેન” પણ ન હતું. દવાઓના કબાટ ખાલી હતાં અને અમુક વોર્ડમાં ખાટલા ઉપરના બિછાનાની ચાદરો ઓઢવાના પણ ન હતાં. મને આ જગ્યા બતાવવાનું કારણ હતું કે તેઓ પોતાનો નિકાસ પોતાના મનોમાં હતો તે આ રીતે રજૂ કર્યો.

શું આ મને પહેલાની ઝાંખી કરાવે છે ?

શાંગહાઈમાં મારો મુખ્ય વિકલ્પ હતો કે હું ફરીથી YMCA ના સેક્રેટરીને ફરી શોધું જેની સાથે મોસ્કોમાં બસમાં ફર્યો હતો. હોટલમાં પૂછવા પર મને જાણીને ખુશી થઈ કે હાલ પણ YMCA ખુલ્લું હતું. જ્યારે હું તે ઈમારતમાં ગયો તો મારી ખુશી ગાયબ થઈ ગઈ : અંદર મેં ડોશીઓને પત્તા રમતી જોઈ. આ કેન્દ્ર પુરુષો તથા જુવાનો માટેનું તથા એકદમ ખ્રિસ્તીઓ માટેનું ન હતું. આ YMCA જો બાકી રહ્યું હોય તો માત્ર તેમનું સંગઠન.

અનુવાદક દ્વારા મેં મારા મિત્ર વિશે પૂછ્યું. મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે મને

આંચકો લાગ્યો કે કોઈએ પણ તેના વિશે સાંભળ્યું જ નથી. “શું તમે ફરી તપાસ કરશો?” મેં કહ્યું, રીસેપ્શનીસ્ટ થોડીવાર જતો રહ્યો અને સમાચાર સાથે આવ્યો કે આ નામથી કોઈ પરિચિત જ નથી. “તે કેવી રીતે બની શકે?” મેં આગ્રહ રાખ્યો. “આ માણસ તમારો સેક્રેટરી અહીંયા હતો. ચોક્કસ કોઈને તો તેનું નામ યાદ આવી જશે. માત્ર એકવાર પૂછવાનો પ્રયત્ન કરશો?”

આ વખતે રીસેપ્શનીસ્ટ થોડો લાંબો સમય રહ્યાં. જ્યારે તે પાછી આવી ત્યારે તે સ્મિત કરતી હતી. “મને માફ કરજો” તેણીએ કહ્યું, અને પછી તેણે શબ્દસમૂહ કહ્યો જે વારંવાર હું ચીનમાં સાંભળતો હતો જ્યારે હું ખાસ વ્યક્તિને શોધતો હતો. “તમારો મિત્ર અહિંયા નથી તે શહેર બહાર છે.”

બસ માત્ર એટલું જ હું શોધી શક્યો. મને કલ્પના કરતો મૂકી દીધો કે આ ખ્રિસ્તી આગેવાન માત્ર ગાયબ થવાને કેમ હતો. મારું તારણ હતું કે તે “કાયમી” બહાર હશે. જેવી રીતે ઘણા ખ્રિસ્તીઓ આજે ચીનમાં શહેર બહાર કાયમી રીતે હતાં ?

મોસ્કોમાં સેક્રેટરીએ મને કહ્યું હતું કે શાંગહાઈમાં હાલપણ એક બાઈબલની દુકાન ખુલ્લી ચાલતી હતી. ચોક્કસ મેં તેને શોધી. એક નાની દુકાન જે રસ્તાથી દૂર વેગળે હતી પણ વ્યાપાર માટે ખુલ્લી જેમાં બધા જ કદ, આકારના બાઈબલનો જથ્થો હતો. શાંગહાઈમાં કોઈપણ ખરીદી શકતું હતું - પણ પૂર્વ યુરોપમાં તો તે પુસ્તકોની દાણચોરી કરવી પડતી હતી.

તેના મેનેજરે અંગ્રેજીમાં મારો આવકાર કર્યો, જેણે ગર્વથી મને પોતાની દુકાન બતાવી દિવાલ ઉપર છાપેલું ખ્રિસ્તનું ચિત્ર લટકતું હતું જેમાં તે બાળકોથી ઘેરાયેલો હતો - ગોરા અને વાદળી આંખોવાળા બધા જ દર્શાવ્યા હતાં. મેં ટેબલ ઉપરથી બાઈબલ હાથમાં લીધું. મને આશ્ચર્ય થયું, હું અંગ્રેજીમાં વાંચતો હતો. કે આ પુસ્તક શાંગહાઈમાં છપાયું હતું.

“અહિંયા છપાયું હતું?” મેં પૂછ્યું “હોંગકોંગમાં નહિ?”

મેનેજરે પોતાને ગર્વથી ઊભો કર્યો. “ચીનમાં” તેણે કહ્યું, “અમે બધુ જ અમારી પોતે બનાવીએ છીએ.”

માત્ર જ્યારે મેં તેને પૂછ્યું કે તમે ધંધો કેટલો કર્યો ત્યારે જ તેનું મોં પડી ગયું. કલાકથી માત્ર હું એકલો જ દુકાનમાં હતો અને બીજું કોઈ જ ત્યાં આવ્યું ન હતું.

“ઘણા બધા ગ્રાહકો નથી” તેણે નિરાશ થઈને કહ્યું,

“તમે આખા મહિનામાં કેટલા બાઈબલ વેચો છો?”

“ઓછા”

ઓછા ગ્રાહકો ઓછા બાઈબલ સરકારે આ નાની મજાક જેવી દુકાનને પોતાના પ્રાચીન વેચવા દેતી હતી કારણ કે તે કોઈ ભય રજૂ કરતી ન હતી કોઈને પડી ન હતી.

હું મારા પાછળના અનુભવના વિચારો આધારે ચીનમાં બાઈબલો પહોંચાડવાના પ્રયત્ન કરતો હતો. મેં મારા અનુવાદકને પરગણામાં પ્રથમ ભેટ તરીકે આપ્યું હતું. તેણીએ મને પાછું આપી દીધું હતું. તેની પાસે વાંચવાનો સમય જ ન હતો. કદાચ વિચારતી હતી કે બાઈબલ સ્વીકારેલું જોઈને એ જોખમી બની જાય તો, બીજા હું મારા હોટલના ઓરડામાં “અકસ્માતે” ભૂલી આવ્યો હતો. જ્યારે હું તે હોટલથી મુક્ત થઈ રવાના થયો. હું ક્યારેય સફળ થયો નહિ. જ્યારે પણ હું મૂકીને જવા માગું તે સાયવનાર સ્ત્રી મારી પાછળ દોડી આવી, મારા હાથમાં બાઈબલ પાછું આપ્યું. “આ તમારું છે?”

નિરાશામાં, મેં રસ્તા ઉપર બાઈબલ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મારી માર્ગદર્શકે કોઈ વિરોધ કર્યો નહિ. જ્યારે વ્યક્તિ પછી વ્યક્તિ જોવા ઊભા રહેતા એ જોવા કે હું શું વહેંચી રહ્યો છું અને જોઈને તેઓ મને પાછું મારા હાથમાં આપી દેતા હતાં તેથી તેના બદલે તેને મારા માટે દયા આવી.

અને હવે આ દુકાનમાં પણ “ઓછા ગ્રાહકો” આશ્ચર્ય સાથે ચીનમાં અત્યાર સુધીના કોઈપણ સમયમાં આટલો નિરાશ થયો ન હતો તે નિરાશા સાથે સારી રીતે બાઈબલોની સજ્જ દુકાનને ખુલ્લી મૂકીને ચાલ્યો ગયો. મંડળીને મળેલો દુશ્મન હોય તો સતાવણી હતી અને ઘણી વખત તેની ઉપર અધિકાર લીધો હતો. સમાનતા એ તો તેનાથી ભયંકર દુશ્મન સાબિત થાય.

મને હજુ પણ એક આશા હતી. દરેક જગ્યાએ લોકો મને ખાત્રી આપી હતી કે ઈશ્વરવિદ્યાશાળા હજુ પણ ચાલુ હતી. પ્રથમ તો આ અવિશ્વસનીય શુભ સમાચાર હતાં. પણ એકની મુલાકાત કર્યા પછી ખાતરી ન હતી.

જે શાળાની મેં મુલાકાત કરી તે નાનકિંગની બહાર હતી. મેં થોડો સમય ત્યાંના પ્રેસીડન્ટ સાથે ત્યાંના એક પ્રોફેસર સાથે આદર્શ સ્થિતિમાં પસાર કર્યો : બંને અંગ્રેજી બોલતા હતાં. અહિંયા મેં વિચાર્યું કે અનુવાદકની દોષશોધક આંખોથી મુક્ત ખ્રિસ્તીઓની મુલાકાતની તક હતી.

તેમ છતાં, જ્યારે અમે એકલા હતા ત્યારે પણ મૂંઝાયેલ શાંતિમાં બેઠા હતાં, માત્ર ચાની ચૂસકીનો અવાજ આવ્યા કરતો હતો. જ્યારે અમે ચાના કપના તળિયાએ પહોંચવા આવ્યા અને હજુ પણ કોઈ બોલ્યું ન હતું. મેં નિર્ણય કર્યો, સમજાવતા શરૂ કર્યું કે હું મિશનરી હતો. પણ “મિશનરી” શબ્દ બંને માણસોએ સાંભળતા જ આંચકો લાગ્યો હોય તેમ મારી સામે જોયું જાણે મેં એ પવિત્ર દિવાલોમાં કોઈ અપશબ્દ બોલી દીધો હોય.

“અમે જે મિશનરીઓને જાણતા હતા,” પ્રેસીડેન્ટે કહ્યું, “તેઓ જાસૂસ હતાં.”

તે પ્રોફેસર તરફ વળ્યો અને ચીનીમાં તેને કંઈ કહ્યું, પ્રોફેસરે ઓરડીથી બહાર ગયા અને એકાદ મિનિટ પછી મોટું પુસ્તક લઈને આવ્યા, વચ્ચે પાનાઓ પર નિશાન મુકતા હતાં જે મિશનરી વચ્ચે તથા સરકારી અધિકારી વચ્ચે કુદરતી શ્રોતો માટે અન્ન પુરવઠા માટે તથા પ્રખ્યાત અસંતોષ માટે થયેલા પત્ર વ્યવહારો હતાં.

બીજા પા કલાકમાં નાનો પ્રેફેસર પોતાના વાદળી રંગના ગણવેશમાં પોતાને પુસ્તકાલયમાં ધક્કાધૂક્કી કરતા હતાં, દરેક વખતે નવું પુસ્તક લાવે તેમાં લીટી કરેલ ફકરા ખુલ્લા લઈ આવે. બધા જ પુસ્તકો જાણીતા પશ્ચિમ પ્રકાશક તરફથી હતા. અને એ એવું લાગતું હતું કે અમુક મિશનરીઓ પોતાના રાજદૂતાવાસમાં નિયમિત માહિતિ પહોંચાડતા હતાં. અમે પશ્ચિમમાં ખ્રિસ્ત પ્રત્યે વફાદારી અને માતૃભૂમિ પ્રત્યે વફાદારી ક્યારેય વિરોધાભાષ જોયો નથી. તેથી અમે પોતાની પાછળ ગૂંચવાયેલા સાક્ષી છોડીને આવ્યા હતાં?

સત્ય ગમે તે હોય, નાનકીંગ ઈશ્વરવિદ્યાશાળામાંથી મારી મુલાકાત શુદ્ધ રાજનૈતિક વ્યવસાય સંબંધ સાથે થઈ હતી. પ્રેસિડેન્ટ સ્થાનિક રાજસભાનો સભ્ય હતો અને ખૂબ ઊંડી રીતે આંતરરાષ્ટ્રીય સામ્યવાદ ચળવળમાં સામેલ હતો. અમેરિકા વિરોધી ભીંતચિત્રો લગાવેલા હતાં - એવું દર્શાવતા હતા કે અનિવાર્ય ચીનો, અનિવાર્ય અમેરિકન પાછળ અનિવાર્ય બોમ્બ લઈને પડ્યો હતો.

આ ઈશ્વરવિદ્યાશાળામાં ખ્રિસ્તી ધર્મના શિક્ષણ વિશે કંઈ શીખવવામાં આવતું હોય એવું મારી જાણમાં આવ્યું નહિ. તેમાંથી ગમે તે લેવામાં આવે એક બાબત ચોક્કસ હતી : એ પશ્ચિમ વિરોધી દુશ્મનોના વસ્ત્ર ઓઢાળ્યા હતાં જે ચીનમાં બધા જ શિક્ષણમાં એ જ ઓઢવામાં આવતા હતાં.

તમે કેટલી બાતમી કાઢી શકો એ દેશ વિશે જેની માત્ર એક ઉપર છેલ્લી

મુલાકાત કર્યાથી જેમાં ભાષાના વિધ્નો હોય, ભાષાંતરકાર જે માત્ર તે દેશની સારી જ બાબતો તમને બતાવવાનો પ્રયાસ કરતા હોય? કદાચ પ્રભાવો જ માત્ર તમારી સાથે લઈ જઈ શકો. ઘણા બધા પ્રભાવો હકારાત્મક હતાં. સ્વચ્છતા, ભીખારી તથા માણસગાડીની ગેરહાજરી, પ્રમાણિકતા અમુક પ્રભાવો નિરાશાજનક હતાં. વિશાળ ખંડો જે કર્મચારીઓથી ભરચક હતાં જ્યાં માત્ર હું એકલો જ ગ્રાહક હતો. ખાલીખટ રસ્તાઓ જવા મારા એકલાની જ કાર પસાર થતી દેખાતી હોય અને ત્યાંનો ટ્રાફિક નિયંત્રણ કરનાર પોલીસ ચાર રસ્તા વચ્ચે રોકે એ તૈયારી માટે કે બીજું કોઈ વાહન તો આવતું નથી ને.

અને અમુક તો બિહામણાં હતાં. મને યાદ છે કે સવારમાં વહેલા વિમાન પકડવા જ્યારે હું નાનકીંગથી રવાના થયો. જ્યારે હું મારા ઓરડામાં તૈયાર થતો હતો ત્યારે રસ્તા પર બૂમો પાડતી મેં સાંભળી. હું જોવાને બારી તરફ ગયો. જોયું તો ચૌટામાં નીચે સોગણા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ તથા બાળકો લશ્કરી કડકબંદોબસ્તવાળી તારની વાળમાંથી નાસી જતા હતાં. આ સમયે કારખાના શરૂ થયા પહેલા, શાળાઓ ખુલ્યા પહેલા આખી વસ્તી કૂચ કરવા લાગી હતી, બૂમો પાડતી હતી, આગળ ધસતા, ઉચ્ચ ચોક્કસતા સાથે યુદ્ધબંધ લશ્કરી હિલચાલ હોય તેમ આખી શ્રેણીનું પ્રદર્શન કરવા લાગ્યા હતાં.

મારી ટેકી જ્યાં કસરત ચાલતી હતી તેમની વચ્ચેથી પસાર થતી હતી. જેવા અમે ખૂણા પર પહોંચ્યા કે, “સાવધાન”નો આદેશ મળ્યો - યુક્તિબંધ લશ્કરી હિલચાલમાં દરેક વ્યક્તિ પોતાની જગ્યા ઉપર સ્થિર થઈ ગયા બે પગ સાથે સીધા રાખીને બાજુમાં હાથો કડક રાખીને ઊભા રહી ગયા. મને એવું લાગતું હતું કે હાથો મારી તરફ ખંચાયા હતા, આંગળીઓ નિર્દેશ કરતી હતી અને આંખો દોષિત ઠરાવતી હોય તેમ લાગતું હતું.

વિમાનમાં મેં પ્રભાવ ખંખેરી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ આંખો મને અનુસરતી હતી. શું હું દોષિત છું? પશ્ચિમના મારા સાથીઓ સાથે મારો દોષિત દેખાવ છે? અમે ખ્રિસ્તના કેવા પ્રતિનિધિઓ બની ગયા છીએ? જો અમારી સારવારે તેઓને વિરોધી બનાવ્યા તો તે કરૂણતા કહેવાય- પણ જો અમે તેને ઈશ્વર વિરોધી બનાવ્યા હોય તો તે અનંતકાળિક નુકશાન કહેવાય. હું લોકસમાજના આગેવાનના શબ્દો યાદ કરતો હતો જ્યારે મેં તેને પૂછ્યું કે મને તમારું ચર્ચ બતાવશો.

“લોકસમાજમાં, સાહેબ” તેણે ગર્વથી કહ્યું, “તમને કોઈ ચર્ચ નહિ

મળે તમે જોઈ શકો છો કે, ધર્મ તો નિઃસહાય લોકો માટે હોય છે. અહિંયા અમે ચીનમાં હવે નિઃસહાય રહ્યાં જ નથી.”

રવિવાર સવારે આઠ વાગ્યા હતાં અને હું પેકિંગમાંની મારી હોટલમાં રાહ જોતો બેઠો હતો કલાક પહેલા માર્ગદર્શક ગાઈડને મેં કહ્યું હતું, “આજે મારે ચર્ચ જવું છે.”

“ચર્ચ” ગાઈડ બોલ્યો. તેણે મને પ્રયત્ન કરવાનું વચન આપ્યું, પણ મને ખાતરી આપી કે અહિંયા બહું જ ઓછા ચર્ચો છે. અડધો કલાક જતો રહ્યો. જો તે જલ્દી ન આવે તો સવારની ભક્તિસભાનો સમય નવ વાગ્યાનો પસાર થઈ જશે. પણ નવ વાગ્યા પહેલા તે આવી ગયો, તેનો હંમેશાંની જેમ ચહેરો ખીલેલો હતો.

“સાહેબ” તેણે કહ્યું, તમારી માટે અત્યંત રહસ્યમય અને જૂજમાંથી શોધી કાઢ્યું છે. “મને તમારું ચર્ચ મળી ગયું છે મારી સાથે આવો.”

નાનું ચર્ચ રંગ કર્યા વિનાનું અને આમંત્રણ વિનાનું અને તેનાથી મને આશ્ચર્ય થયું નહિ કે મારો ગાઈડ મારી સાથે અંદર આવ્યો નહિ. તેથી હું એકલો કાટ ચઢેલા લોખંડના દરવાજામાં થઈને મારા પોતાને એક ખાલીખટ ખંડમાં જેવું બહાર મંદ હતું તેવું જ અંદર જોયું. આખા ખંડમાં માત્ર બે જ જગ્યાએ રંગ દેખાતો હતો. એક સ્ત્રીએ ઊનનો ગૂંથેલો કોટ પહેરેલો હતો અને મંચની પાછળ લાલ ચીની રાષ્ટ્રધ્વજ હતો.

હું પાછળ બેસી ગયો દાદીએ નાના સુર વગરના પીયાનો ઉપર કર્કશ ધ્રૂજારી સાથે ગાવાનું શરૂ કર્યું. તે તો એગણીસમી સદીનું અંગ્રેજી ભજન હતું, જેના સૂર અને સંદેશ ચીન પ્રમાણેના યોગ્ય ન હતાં. મેં સભાજનોની સંખ્યા છપ્પન ગણી - અને મેં સ્વીકાર્યું કે હું જ એક માત્ર સાઠવર્ષની નીચેનો હતો. એક પ્રાચીન માણસ પાતળી દાઢી, લઘરવઘર, પાણી ભરેલી આંખો સાથે ઊભો થયો અને પ્રચાર કરવા લાગ્યો, મોટાભાગના તેના સભાજનો ઊંઘી ગયા.

મારું હૃદય આ બિચારા વૃદ્ધ પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ માટે દ્રવી ઉઠ્યું જેઓએ વિશ્વાસની પાતળી દોર પકડી રાખી હતી, જેઓને બહુ પહેલા મિશનરીઓ વિશ્વાસમાં લાવ્યા હતાં. પણ જો માત્ર વૃદ્ધો જ વિશ્વાસ કરે તો સુવાર્તા માટે તક ક્યાં? મારે પણ તક ક્યાં જ્યાં દરેક વળાંક ગઈકાલના રાજ સાથે જોડાયેલ હોય? મને આનંદ હતો કે મારો ગાઈડ બહાર હતો. હું તેને બાંહેધરી આપવા ચાહતો હતો કે ખ્રિસ્તીત્વ એ મોટું સાહસ છે પણ આ શું? જ્યારે બહાર જઈને હું તેને મળ્યો ત્યારે મારા પોતાને મેં વિચારતો જોયો કે જે ચીની ખ્રિસ્તીપણાનું આ યોગ્ય

નમૂનો છે તો પછી સરકાર માટે તેને ખદેડી નાખવા માટે સરળ કામ કહેવાય. બસ માત્ર તેને એક જોરદાર ધક્કાની જરૂર હતી.

તેથી ખૂબ જ નિરાશ થઈને મેં ચીન છોડ્યું ભયંકર ઉપેક્ષામાં મને એક જ આશાનું કિરણ દેખાયું તે તો સરકારે શાસ્ત્રોને રાખી મૂક્યા હતાં. તેઓએ જાણી જોઈને દેશમાં લાવા માટે ટાળવાનો કોઈ પ્રયાસો કર્યા નથી, અથવા વેચાણ માટે અથવા ત્યાં જ છપાઈ માટે પણ કોઈ બંધન કર્યા નથી. સ્પષ્ટ રીતે તેઓએ બાઈબલને મહત્વ આપ્યું જ નથી અને કદાચ આ ઈશ્વરની તક થઈ શકે. હું વ્યક્તિગત અનુભવથી જાણતો હતો કે પવિત્રઆત્માના હાથોમાં બાઈબલ એ સમર્થ હથિયાર બને છે. શું માત્ર આને વાંચવાથી જ મારું બદલાણ થઈ નહતું ગયું ?

પણ વધારામાં, પવિત્રઆત્માને ચીનમાં માણસની જરૂર હતી. સમર્પિત, કરૂણામય, દર્શનયુક્ત માણસ અને ઉપરછલ્લી મુલાકાતમાં મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ માણસો વીસમી સદીના બીજા ભાગમાં પશ્ચિમના નહિ હોય. ચીનાઓને આજે સુવાર્તા આપવા સેવા માટે ઈશ્વરને ચીની હાથો અને અવાજ જોઈએ છે.

અને તેથી હોલેન્ડમાં પાછો ફરીને કુરી, હેન્સ, રોલ્ફ ને એલીનાની સાથે અમારી મધ્યે એક પ્રાર્થના વધુ જોડાઈ ગઈ જે અમારા કાર્ય માટે દરરોજ પ્રાર્થના કરતા હતાં તેમાં : કોઈક જગ્યાઓથી અમારી સાથે ચીની ખ્રિસ્તી આવીને જોડાય જે તેની માતૃભૂમિ માટે ઉત્તેજનનું કાર્ય કરી શકે અને જે ઈતિહાસે અમારી માટે બંધ કરી દીધું હતું તેની તેઓ કાળજી લઈ શકે.

આશાના બાર પ્રેરિતો

માત્ર ચીન માટે જ નહિ પણ દરેક જગ્યા માટે સ્પષ્ટ હતું કે વધુ જૂથ સભ્યોની જરૂર હતી. પ્રેમ અને કાળજીના દૃઢ કથન સાથે દેશમાં આવવું માત્ર થોડું જ સારું કરે છે અને પછી ક્યારેય ફરીથી સાંભળવામાં આવતું નથી. એ અમારો ધ્યેય હતો કે દરેક સામ્યવાદ ધરતીની વર્ષમાં એકવાર તો ફરી મુલાકાત કરવી અને આદર્શ આપવા તેથી વધુ વાર આદર્શ રીતે જોડીઓમાં જવું, અમને ખબર પડી ગઈ હતી કે એકલા સેવા કરવા કરતા વધુ શ્રેષ્ઠ રહેતું હતું. પણ આ સમયપત્રક શક્ય કરવા અમારે બીજા ભાગીદારો ક્યાંથી શોધવા ?

એવું ન હતું કે અમને સ્વયંસેવકો મળી જતા હતાં - લગભગ દરેક વખતે અમારામાંનો કોઈ બોલે અને બાકીના પોતાને તે માટે સોંપી દેતા હતાં. સમસ્યા એ હતી કે અમને લોકોને ઈશ્વરે મોકલ્યા હતા કે નહિ તે જાણવાની હતી. નવીન શોધકો અને માત્ર ઉત્સુકોના નકામાંને દૂર કરવાના પ્રયાસો કરતા હતાં. હું અવારનવાર કહેતો, “જ્યારે પણ પોલાદી પડદા પાછળ ઉત્તેજનની સેવાઓ શરૂ થયા પછી અમારો સંપર્ક કરજો અને અમે જોઈશું કે આપણે સાથે કામ કરી શકતા હોઈએ.”

અને આવું એકવાર ખરેખર બન્યું. મને એક દિવસ એક જુવાન ડચ માણસ, માર્કુસનો પત્ર મળ્યો. “મને યાદ છે કે તમે સ્વાનસી બાઈબલ કોલેજમાં ભાષણ કર્યું

હતું,” તેણે લખ્યું, “તમે કહ્યું હતું કે જ્યારે તમે પોલાદી પડદા પાછળ કામ કરવાનું શરૂ કરો ત્યાર પછી આપણે સાથે કામ કરવા વિશે વાત કરીશું. સારું, તો હું અહિંયા છું તેથી હવે આપણે વાત કરીએ.” પત્ર ઉપર ટપાલનો સિક્કો યુગોસ્લાવિયાનો હતો.

“આને જો,” મેં કુરીને કહ્યું, તેણે પણ પત્ર વાંચ્યો તો શું આ માણસ આપણી સાથે જોડાવાનો હશે? જો તે ફરીથી આપણો સંપર્ક કરશે તો આપણે તેની સલાહને ગંભીરતાથી લઈશું એવો નિર્ણય અમે કર્યો.

અને થોડા મહિના પછી અમે માર્કુસ તરફથી ફરી સાંભળ્યું તે યુગોસ્લાવિયાની બીજી વખત મુસાફરી ઉપર હતો. જ્યારે તેણે ત્રીજી વખત યુગોસ્લાવિયામાંથી લખ્યું હતું. તેણે કહ્યું તેણે શરતો પૂર્ણ કરી હતી અને હવે તે અમને મળવા માગતો હતો.

એક દિવસ જોખીનો અભ્યાસ ચાલતો હતો ત્યાં દોડી આવ્યો જ્યાં હું પત્ર વ્યવહારોની નિરંતર સમસ્યા વિશે સંઘર્ષ કરતો હતો.

“માર્કુસ આવ્યા છે, પપ્પા.”

હું મારા ટેબલ પરથી ઝડપથી કૂદીને નીચે દોડતો ગયો. મેં માર્કુસને જોયો તે જ વખતથી તે મને પસંદ પડ્યો. અમે કોફી - પીતા હતા તે દરમિયાન તેણે પોતાના યુગોસ્લાવિયાના અનુભવો મને કહ્યાં. તે સાહિત્ય આપવા ગયો હતો, જે તેણે દુકાનોમાં અથવા બગીચાઓના બાકડાઓ પર મૂકવા ગયો હતો. તે નજીક જઈને ઊભો રહ્યો જ્યારે લોકો આવીને પોતાને મદદ કરતા હતા. એ સારો શરમાળ સુવાર્તા પ્રચાર હતો, તેણે કબૂલ્યું કે તે શીખી રહ્યો હતો.

“હું વિચારું છું કે તારી એક મુસાફરી રોલ્ડ સાથે થઈ જાય” મેં કહ્યું, “તે તારી મુલાકાત અમુક પાળકો તથા મંડળીના સભ્યો સાથે કરાવશે. તેમની સાથે વાત કરતો રહેજે માર્કુસ. પછી આવીને અમને જણાવજે કે તો પણ અમારી સાથે તારે કામ કરવું છે.”

ત્રણ અઠવાડિયા સુધી રોલ્ડ અને માર્કુસ યુગોસ્લાવિયા તથા બલ્ગેરિયામાં મુસાફરી કરી. જ્યારે તેઓ પાછા આવ્યા, મારે માર્કુસને પુછવાની જરૂર પડી નહિ કે તારે આ સેવાનો ભાગ બનવું છે કે નહિ. હું તેના ચહેરા પર જવાબ જોઈ શકતો હતો.

“હું કંઈ વિચારી શકતો નથી” માત્ર એટલું જ તેણે કહ્યું, અને એ રીતે માર્કુસ અમારી નાની ટોળીમાં જોડાયો.

પણ તેના આવવાથી એવું લાગતું હતું કે કામ પણ ઘણું વધી ગયું હતું.

એટલું ઝડપથી વિસ્તરતું હતું કે અમે બધા જ પહેલા કરતા પણ વધુ મુસાફરી કરવા લાગ્યા હતાં.

બે મહિના પછી માર્કુસ અમારી સાથે જોડાયો, હેન્સ અને હું નવા જગતના એક માત્ર સામ્યવાદ દેશની મુલાકાતે અમે યુરોપ મૂકીને નીકળ્યા. જ્યારે ક્યુબા માટે અમને વિઝા મળ્યા ત્યારે અમે ચેકોસ્લાવાકિયામાં કામ કરતા હતાં, અમે ત્યાંથી સીધા જ ક્યુબા ગયા. હેન્સની એ અમેરિકાની પ્રથમ મુસાફરી હતી અને સિવાય થોડાં પ્રચારની અમેરિકાની મારી પણ એ મુસાફરી હતી. ઠંડા ધૂંધળા ચેકોસ્લાવાકિયાની રાજધાની પ્રાગૂથી એકદમ વિરદ્ધનું હતું. તપતો સૂર્ય સફેદ ઈમારત ઉપર પ્રકાશતો અને તેના લોકો ખુશ અને વ્યવસ્થિત તૈયાર થયેલા રહેતા હતાં. હવાઈમથક પરથી બસ મુસાફરી વખતે બધા જ અજાણ્યાઓ લગભગ બાર જેટલા વિભાગો પસાર કર્યા પછી સાથે ગાવા લાગ્યા હતાં.

હેન્સ પહોંચ્યાની સાથે જ ટાપુના પૂર્વમાં ઓરીયન્ટ વિસ્તારમાં ગયો ત્યારે હું રાજધાનીમાં તથા તેની આસપાસ રહ્યો. મારી હોટલ હવાના લાયબરમાં હતી જેને પહેલા હિલટનથી ઓળખતા હતાં. જ્યારે પોલીસ મુખ્યમથકે જઈને હાજર થવાના સામાન્ય આદેશથી મને કોઈ આશ્ચર્ય થયું નહિ. કાર્યાલય બહાર લાંબો સમય રાહ જોવા માટે પણ આશ્ચર્ય થયું નહિ. અમલદારશાહી શાસનમાં સૂર્યમાં તથા તેની બહાર સરખા જ હોય છે.

પોલીસ અધિકારી કે જેણે આખરે મારી સાથે વાત કરી તે સ્પષ્ટ રોષ સાથે શંકા કરી હતી. “તારે અહિં કેમ આવું પડ્યું?” તેણે મને ખચકાટવાળા અંગ્રેજીમાં પૂછ્યું.

“હું અહિંયા સુવાર્તા પ્રચાર માટે આવ્યો છું.” મેં કહ્યું, તેણે મારા પાસપોર્ટમાં રશિયા, અમેરિકા અને બીજા અન્ય દેશોની મુલાકાતો વિશે મને બતાવ્યું. સ્પષ્ટ હતું કે તેને જટિલ ઈરાદાઓની શંકા જતી હતી. તેણે મને બીજા ઘણા બધા પ્રશ્નો પૂછ્યા. ઘણી બધી નોંધ કરી અને છેલ્લે મને હોટલ જવા દીધો. બીજા ચાર દિવસ સુધી મારી પૂછપરછ થઈ પણ તે દરમિયાન મેં તેને કહ્યું, મેં પ્રચાર શરૂ કરી નાખ્યો છે. જે ચર્ચમાં જે સભાનું આયોજન કર્યું હતું તે મોટું હતું. આકર્ષક ઈમારત જેમાં ઓર્ગન, પાળક અને અધિકૃત સભાજનોમાં બે સભ્યો હતો. પહેલા તેમની પાસે ખૂબ સભ્યપદો હતાં. પણ તે ધર્મવિરોધ ચળવળ શરૂ થયા પહેલા હતાં : બહાર ભીડ ઊભી રહેતી, ભક્તિસભા દરમિયાન બૂમો પાડતા અને ગૂંજતા લાઉડસ્પીકરો, રસ્તાના પડ ઉખડી જતા અને પોલીસે પહેરો દેવો પડતો હતો.

છતાં પહેલી રાતે મને સાંભળવા પાંત્રીસ ક્યુબનો ચર્ચમાં આવ્યા હતાં.

બીજી રાતે પાંત્રીસ પાછા આવ્યાં : ત્રીજી અને ચોથી રાતે સાઠ લોકો આવ્યા અને પછી સો ઉપર. નિઃસંદેહ, આમાંના અમુક વિશ્વાસીઓ પોલીસો પણ હતાં, પણ મને સાંભળવા આવ્યા તેથી મને ઘણો આનંદ થયો મેં સુવાર્તા ઉપર ધ્યાન રાખ્યું હતું અને રાજનીતિથી દૂર રહ્યો હતો. પણ એ બધી છૂટછાટોમાં જે પોલીસ અધિકારક્ષેત્ર સાથે એક જ હોય છે, હું એ જ સ્વતંત્રતાઓનો ઉપયોગ કરતો હતો. એકત્ર થવું મુસાફરી પોતાની સાક્ષી આપવી - જે બીજા સામ્યવાદી દેશો કરતા ક્યુબામાં વધુ સારું હતું.

અનુસરતા અઠવાડિયામાં હવાનાની આસપાસના ક્ષેત્રોમાં તુરંત વિવિધ ચર્ચોમાં દિવસમાં અનેક વાર પ્રચાર કરવા જતો હતો. જ્યાં સંખ્યા વધતી જતી હતી. ઘણીવાર તો એક સાથે છસો લોકોની હાજરી રહેતી હતી. હું અંગ્રેજીમાં બોલતો હતો અને મારે ક્યારેય ભાષાંતરકારની જરૂર પડી નહિ. હેન્સ અને હું નિયમિત ટેલીફોન દ્વારા સંપર્કમાં રહેતા હતાં. તેણે અહેવાલ આપ્યો કે પોલીસ બંદોબસ્ત કડક ગોઠવી દેવાયો હતો, ભયભીત થઈને અમેરિકા સ્થિત લશ્કરી છાવણીમાં સૈન્ય હોય તેના કરતાં હવાનામાં કાફલા વધારી દેવાયા હતાં.

હેન્સ અને હું બંને જાહેર કરવાની પ્રથમ બાબત શીખી ગયા હતાં કે અમે ડય છીએ. તેને લીધે મોટો ફરક પડતો હતો. અમેરિકાને ધિક્કારની ક્રાંતિ એ ક્યુબામાં સંપૂર્ણ ગુનાહિત ગણાતું હતું અને ચર્ચોમાં લાગણીઓ પણ ગૂંચવાઈ ગઈ હતી. સરકારે એ હકિકત બહાર લાવ્યા હતા કે ક્યુબામાં મોટા ભાગના પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ એ મૂળભૂત અમેરિકાનું સેવા કાર્ય હતું.

તેમ છતાં કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ બધા જ લોકો નવી રાજશાસન પદ્ધતિમાં એક સરખી રીતે સહન કરવું પડતું હતું અને જો કોઈએ સૌથી વધુ સહન કરવાનું થાય તો તે હતા પાળકો. પાળકો અને સેવકોને સમાજના બિનઉત્પાદન સભ્યો તરીકે ગણતા હતાં. તેઓને જમવાની અથવા કપડાની કૂપન આપવામાં આવતી ન હતી, તેથી વારંવાર તેઓને મજૂરી કરનારાઓની ટુકડીઓમાં બળજબરી પૂર્વક ધકેલવામાં આવતા હતાં કે જેઓ સૈન્યની સેવાને લાયક ન હોય. તેમની સાથે મજૂરી કરે દારૂડિયા, વ્યસનીઓ, વ્યંઢળો, ગુનેગારો અને પાળકોને શેરડીના ખેતરોમાં ટોળાઓ સાથે કામ માટે મોકલી દેવાતા હતાં.

તેમ છતાં બહાદુર માણસો પોતાના આ પદ ઉપર ટકી રહ્યાં. ચર્ચો ખુલ્લા રહ્યાં, આત્મિક ભૂખ અતિગણી વધુ હતી. જ્યાં કંઈ હેન્સ અથવા હું બોલીએ, વાત પ્રસરી જતી હતી લોકો એકઠા થઈ જતા હતા અવારનવાર લોકો બારીઓમાંથી બહાર માથું કાઢી ડોકિયા કરતા અને સાંભળવા દરવાજા ખુલ્લા કરી દેતા. ઘણી

વખત તો ચર્ચ ઈમારત ઉપયોગ ન કરીએ તે વધારે સારું લાગે તેમ થતું હતું. મને યાદ છે એક બપોરે દરિયા કિનારાના ખડક પર બેસીને યુનિવર્સિટીના પચાસ વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાત કરતો હતો ત્યારે મારી પાછળથી હથિયારધારી સૈનિકોની એક જીપ પસાર થઈ પણ તે પાછી પણ લાવીને મારી પાછળ સાંભળવા રોકાઈ ગયા.

જ્યાં કંઈ પણ અમે ગયા ત્યાં લોકો અમને સામ્યવાદ દેશોની મુલાકાત દરમ્યાન ધરપકડ અથવા કેદ વિશેના પ્રશ્નો પૂછતા હતાં. તેઓ એવા પ્રશ્નો પૂછતા હતા કે અમને પણ આશ્ચર્ય થતું કારણ કે તેમને વર્તમાન જગતનું ધાર્મિક જ્ઞાન હતું : ન્યુયોર્ક સ્થિત ડેવ વિલ્કરસન ટીન સેન્ટરનું શું થયું? બીલીએહામ અત્યારે ક્યાં છે? “ઈશ્વરના મરણ” વિશેનું આ ગાંડપણ શું હતું? એવી રીતે અમે ધાર્મિક પ્રકાશન વિશે શીખ્યા - અમેરિકામાંથી પણ અમે દેશમાં સામાન્ય ટપાલ માધ્યમ દ્વારા જ આવી રહ્યાં છીએ.

અમે આવ્યાના થોડા મહિના પહેલા કેસ્ટ્રોએ પોતાની યોજના જાહેર કરી કે લોકોને દેશ છોડીને જવાની પરવાનગી છે. હજારો લોકોએ પોતાના નામ તે સૂચિમાં દાખલ કરાવી દીધા. તેમ છતાં ક્યુબામાંથી માત્ર બે જ વિમાન જતા હતાં. સૂચિમાં જાહેર થયેલા ૮,૦૦,૦૦૦ લોકોને જવા માટે દસ વર્ષ લાગી જાય. તે દરમ્યાન જે લોકોને રોકાણ કરવું પડ્યું તેઓએ પોતાની નોકરીઓ, પોતાના ઘરો, પોતાની સંપત્તિ ગુમાવવા પડ્યાં હતાં. છતાં માત્ર ૧૯૦ લોકો જ દિવસમાં જઈ શકતા હતાં. અને બાકીનાઓ એવું માનતા હતા કે તેમનો વારો ઝડપથી આવી જશે. હવે જેઓ ક્યુબા છોડીને જવા માગતા હતા તેઓમાં અમારી મુસાફરીની બહુ મોટી અસર પડી.

જેમ અમે પૂર્વ યુરોપમાં અમારા સાંભળનારાઓને વિનંતી કરી હતી કે જ્યારે તેમનો દેશ મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થતો હોય ત્યારે એક ખ્રિસ્તી તરીકેની તમારી ભૂમિકાને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. નાસી જવું જોઈએ કે ઊભું રહેવું જોઈએ? ૧૯૮૫માં ક્યુબામાં જીવન સરળ નહતું. પણ કદાચ ઈશ્વરે તેમને તે સમય માટે જ એ જગ્યાઓમાં મૂક્યા હોય. કદાચ તેઓ ઈશ્વરના હાથ તથા પગ બંને તેમનો સાજો કરનાર હાથ આ પરિસ્થિતિમાં આવે, જે તેના પ્રતિનિધિ વગર આ ભૂમિ પર શક્ય નથી.

એક સાંજે મેં આવું જ કંઈ કહ્યું, એક ઊંચો મજબૂત સારો તૈયાર થયેલ માણસ મોટી દાઢી મૂછોવાળો ઊભો થયો અને સભાજનો વચ્ચે બોલ્યો. “હું મેથોડિસ્ટ સેવક છું” તેણે જૂથને કહ્યું, “છેલ્લા બે વર્ષથી હું હજામ તરીકે કામ કરતો હતો. પણ

આજે સાંજે ઈશ્વરે મારી સાથે વાત કરી છે. હું સેવામાં પાછો આવીશ. હું એ ઘેટાંપાળક છું જેણે પોતાના ઘેટાં મૂકી દીધાં છે, પણ હું તેમની પાસે પાછો જઈશ.” ઘોંઘાટ થઈ ગયો. દરેક વ્યક્તિ તેની સાથે હાથ મિલાવવા લાગ્યા. મેં આનંદની કિકિયારીઓ અને “પાળક આશીર્વાદિત થાઓ” એવી બૂમો સાંભળી.

અમે આવા ઘણા નિર્ણયો જોયા, એક દંપતીને અમે મળ્યા જે બે અઠવાડિયાથી વિમાનની ટીકીટ માટે રાહ જોતા બેસી રહ્યાં હતાં. અમે તેમને મળ્યા પછી તેમણે પાછા ફરવાનો નિર્ણય કર્યો. “હવે પછીથી” તેઓએ અમને કહ્યું, “ક્યુબા અમારું મિશનક્ષેત્ર છે”

જ્યારે અમે હવાનાથી વિમાનમાં બેઠા, હેન્સ અને મને ખબર હતી કે ક્યુબા પણ અમારું જ હતું. અહિંયા દેશ બાઈબલ માટે, ધાર્મિક પુસ્તકો માટે, સર્વ પ્રકારના સાહિત્ય માટે, અમુક જ દેશના બધા જ મુલાકાતીઓ માટે પણ ખુલ્લો હતો. એવો દેશ જ્યાં માત્ર ઉત્તેજનનું નાનું તણખલું હતું ત્યાં ઉદાર અને ભાવનાત્મક લેટીન હૃદયે પ્રેમ, સમર્પણ અને સ્વબલિદાનના સહકારનો દાવાનળ ભડકાવી દીધો.

જેવી અમે ક્યુબાની મુસાફરી પતાવી અનુસરતા વર્ષે અમે છેલ્લે સર્વમાં સૌથી કડક રીતે નિયંત્રીત થતા સામ્યવાદ દેશમાં પ્રવેશ્યા. તેમાં જવું ખૂબ જ મુશ્કેલ હતું, અને જે કંઈ અમે હાંસલ કરવા માગીએ તો અમને આશાવાદના દરેક કણની જરૂર હતી. અમે સાથે મળીને નિરિક્ષામાં એકઠા થઈ, મૂકી નહિ દેવાનો નિર્ણય કર્યો. હું વાત કરી રહ્યો છું નાના ટ્યૂકડા આલ્બેનિયા દેશ વિશે વાત કરું છું.

હું સાયબેરિયામાં દૂર હતો જ્યારે અમારા જૂથને આ દેશમાં પ્રવેશવાની તક મળી હતી. ફ્રેન્ચ ટુરિસ્ટ એજન્સીએ ગોઠવણ કરીને બે અઠવાડિયાની આલ્બેનિયાની મુસાફરીનો ઈતિહાસ તૈયાર કર્યો હતો. રોલ્ફ અને માર્કુસ હોલેન્ડમાંથી શિક્ષક તરીકે મુસાફરીમાં જોડાયા હતાં.

તેઓએ પોતાની સાથે કોઈ બાઈબલ લીધા ન હતા, કેમ કે વર્ષો પહેલા શોધ્યું હતું કે આલ્બેનિયન ભાષામાં બાઈબલનું અસ્તિત્વ હતું નહિ. એટલું ખરાબ કે આલ્બેનિયન ભાષામાં તો કોઈ મૂળાક્ષરો જ હતા નહિ કે જેનાથી બાઈબલ છાપી શકાય. આ નાના દેશમાં પચાસ લાખ આત્માઓ હતાં : સ્કચીપ, ઘેગ અને ટોસ્ક ત્રણ ભાષાઓના મિશ્રિત વ્યાપક બોલી બોલાતી હતી. દેશમાં માત્ર લેટીન ભાષામાં બાઈબલ રોમન કેથોલિક ચર્ચોમાં ઉપયોગ કરાતા અને ઓર્થોડોક્સ ચર્ચોમાં ગ્રીક ભાષાના બાઈબલ ઉપયોગ થતાં હતાં. બાકીનો દેશ મુસ્લિમ હતો.

અમેરિકન બાઈબલ સોસાયટીએ લખ્યું હતું કે તેઓ પાસે સ્કચીપ ભાષામાં અનુવાદ કરેલો નવો કરાર ૧૮૨૪ થી છે. પણ તે તેમના પુસ્તકાલયની એક માત્ર

નકલ છે, તે સિવાય બીજી કોઈ નકલ અસ્તિત્વમાં લાગતી નથી, ક્રાંતિ શરૂ થયા પછી સંગઠીત આલ્બેનિયન ભાષાના વિકાસ અર્થે કોઈ વૃદ્ધિ કરી નથી અને અમે ભાગ્યે જ આશા કરી શકીએ કે તેમાં નવા બાઈબલને સામેલ કર્યું હોય. તેમ છતાં, રોલ્ફ અને માર્કુસ આલ્બેનિયાની ત્રણેય ભાષામાં ટ્રાક્ટ અને શાસ્ત્રભાગો લઈ આવ્યા હતાં. અને જ્યારે કસ્ટમ અધિકારી તેઓની સુટકેસબેગ સુદ્ધાં ખોલી નહિ ત્યારે તેઓએ પોતાને અત્યંત ભાગ્યશાળી અનુભવ્યા હતાં. આલ્બેનિયામાં કડક કાયદો હતો કે મનાઈ ફરમાવેલ કોઈ જાતનું છાપેલ સામગ્રી ચાહે ગમે તે હોય, ચાહે ગમે તેટલું ટૂંકું અથવા રાજનૈતિક વિનાનું જે પણ હોય તેને લાવી ન શકાય. તેવું બંધારણ જાહેર કરેલું હતું. માર્કુસ અને રોલ્ફે પોતાની આદત બહાર પોતાનું સાહિત્ય ગોઠવેલું હતું જે સરહદ પર સંપૂર્ણ રીતે નજરે પડે તેની પૂરી સંભાવના હતી. અને જ્યારે તેઓ પોતાની હોટલમાં આવ્યા જે તીરાનામાં હતી તેમના સામાનને સ્પર્શ પણ કર્યો ન હતો તેથી તેઓ ખુબ ઉત્તેજિત થયા.

તેઓ તાલીમ વગર તથા આધીન આલ્બેનિયનની જેમ ગણતરીમાં લેવાયા. પોતાની આખી બે અઠવાડિયાની મુસાફરી દરમિયાન એ શાસ્ત્રભાગો આપી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. લોકોની સર્વાંગ્રાહી પ્રતિક્રિયા હતી કે પોતાના બંને હાથો પોતાની પાછળ બાંધી દેતા હતાં તેઓ ટ્રાક્ટ લેતા નહિ એ તો ઠીક પણ તેને સ્પર્શ પણ કરવા ચાહતા ન હતાં. કેથોલિક બિશપ પણ જેને રોલ્ફે ઘેગ ભાષામાં યોહાનની સુવાર્તા આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તે પાછો ફરીને ચર્ચની અંદર બાકડાઓની બે હરોળ વચ્ચે લપાતો છુપાતો જતો રહ્યો જાણે કે તેને ઝેર આપ્યું હોય.

આખરે નિરાશા સાથે તેઓ ટ્રાક્ટનો થપ્પો રસ્તા પરના એક કાર્યલયની બારી પરની જગ્યાએ કોઈ જુએ નહિ તે રીતે મૂકી દીધો. એ આશય સાથે કે પાસે થઈને જતા વટેમાર્ગુ લઈ જાય. તેમના ભય વચ્ચે એક આખો દિવસ પસાર થયા પછી નેવું કિલોમીટર દૂર મુસાફરી કરી ત્યારે બે પોલીસો આવ્યાં જ્યાં તેમનું જૂથ બપોરનું ભોજન લઈ રહ્યાં હતાં. અને જાણવા માગતા હતા કે રસ્તા પર એ ટ્રાક્ટ કોણે મૂકી હતી. સંશોધન કાર્ય એટલું ગુપ્ત રહ્યું ન હતું કેમ કે તેમને ખબર પડી ગઈ હતી કે દેશમાં માત્ર આ એક જ જૂથ વિદેશી હતું. હવે આખી મુસાફરી રદ થાય તેના કરતા માર્કુસ અને રોલ્ફે કબૂલ કરવું જ પડ્યું જે તેઓએ કર્યું હતું. અને શપથ લેવા પડ્યાં કે આવી બીજી કોઈ રાજનૈતિક પ્રવૃત્તિ નહિ કરે. તેઓએ રસ્તા પરની એક પણ ટ્રાક્ટ લીધા વગર બાકી રાખી ન હતી.

તેથી તેમના દષ્ટિકોણથી આલ્બેનિયામાં ભવિષ્યમાં સાહિત્ય કામ માટે આખી મુસાફરી અત્યંત નિરાશાજનક હતી. જ્યારે દેશ વિશેના વિવિધ પાસાં માટે

બંને જણા મિશ્રિત લાગણીઓ સાથે આવ્યા હતાં. જ્યાં સુધી એક બીજા સાથેના સંબંધોમાં જોવામાં આવ્યું કે આલ્બેનિયનો પોતે સૌથી સહિષ્ણુ, વધુ પ્રેમાળ હતાં, એવા બીજા ક્યાંય જોયા નથી. તેમના દેશના આગેવાન અનવર હોડસ્ક્યા ઉપર પણ તેમનો એટલો જ પ્રેમ હતો. આ નાનો દેશ અત્યંત પ્રાચીન સમયથી અન્ય દેશો માટેનું યુદ્ધમેદાન બની રહેતું હતું. તેની ઉપર ટર્કી દ્વારા સભા ચલાવવામાં આવતી હતી. અત્યારે કદાચ ઈટાલીનું શાસન હતું - કદાચ ઈતિહાસમાં પ્રથમવાર - આલ્બેનિયન સરકાર હસ્તક પોતાનું શાસન પોતાના રસ માટે થયું હતું.

પણ જો તે દેશની ભાષા ચીની હોત તો લોકો સાથેનો ખરો સંપર્ક કરવાના પ્રયત્નોમાં રોલ્ફ અને માર્કુસ બહુ જ વ્યથિત થઈ ગયા હોત. માર્કુસ થોડું ઈટાલિયન બોલી શકતો હતો અને આલ્બેનિયામાં ઈટાલીયન બોલતા લોકો સાથે આશાથી વાતો કરતો જેથી સરકારી અનુવાદકોથી મુક્ત રહી શકે. પણ જ્યારે આદર્શ સ્થિતિ જણાઈ ત્યારે સંપર્કવ્યવહાર સંપૂર્ણ બંધ થયા હતાં. એ એવી ભૂમિ હતી તેના વિશે કોઈ જાણતું ન હતું. કોઈની પાસે હકિકતો ન હતી, કોઈને યાદ પણ ન હતું.

“કહો મિત્ર,” માર્કુસે કારખાનામાં કામદારને ખાલી પરસાળમાં શુભેચ્છા પાઠવી. “તમે ઘણા લાંબા સમયથી અહિંયા કામ કરતા લાગો છો?”

એક સ્મિત અને થોડા ખભા હલાવ્યા, “ચોક્કસ કહેવું મુશ્કેલ છે.”

“તમે કેટલા કલાક કામ કરો છો?”

“આહ, જુદો જુદો સમય હોય છે, દરરોજ અલગ હોય છે.”

“સારું - કારખાનામાં કેટલા લોકો આશરે કામ કરતા હશે?”

પહોળું સ્મિત કરીને ખભા થોડા ઊંચા કરીને “કોણ કહી શકે? કોણે ગણ્યા હશે?”

માર્કુસ અને રોલ્ફને તે વિશે એક પ્રકારનું સ્વૈચ્છિક બુદ્ધાપણું લાગ્યું જે આલ્બેનિયા વિરુદ્ધ જાગતા બધા જ કુતુહલના સંદર્ભમાં વિદેશી દ્વારા જોવામાં આવે તે માટે એક પ્રકારની ઊંડી તપાસને પસપર અનુમોદન આપવામાં આવતું હતું.

માત્ર એક જ વખત નાનો અવરોધ થયો જ્યારે અમુક પાળકો સાથે વાર્તાલાપ કર્યો હતો. અહિંયા સંપર્કવ્યવહારોને નાજુક શબ્દોની બાબત હોય છે જ્યારે જે બોલવામાં આવ્યું નથી તે બોલવા કરતા પણ વધુ મહત્વનું બની જતું હતું. એક જુવાન કેથોલિક પાળક વિશેષમાં તેઓને જોઈને ખરેખર આનંદીત થયો, પશ્ચિમ વિશે સાંભળવાને આતુર હતો અને તેઓને પોતાની સ્થિતિ જણાવવા માગતો હતો. તેનું ચર્ચ રોમન કેથોલિક હતું. ત્યાં સુધી કે માઓ લોકોની સાથેના સંબંધોને બળજબરીથી તોડવા પડ્યાં જે દેશ બહાર થયેલ પરિસ્થિતિને કારણે

કરવું પડ્યું હવે તેઓ પોતાને નેશનલ કેથોલિક ચર્ચ કહેતા હતાં.

“અને દેશની અંદર?” માર્કુસે સવાલ પૂછ્યો. “શું સરકાર તમને એકલા પડતા મૂકે છે?”

“સરકાર અધિકૃત રીતે ધર્મની બાબતોમાં માથું મારતા નથી.”

“તો તમારે ધાર્મિક સ્વતંત્રતા હશે?”

“કાયદાકિય રીતે અમને છે.”

“શું તમે કહી શકો કે મંચ ઉપરથી તમને શું પ્રચાર કરવો ગમે?”

“સાચો જવાબ છે, હા,”

અને તેથી આ પ્રકારનો લાંબો, કંટાળાજનક વાર્તાલાપ, દેખીતી રીતે કંઈ કહેતો ન હતો પણ હકિકત એ હતી કે બધું જ કહી દીધું હતું. આ નાના પાળક દ્વારા એ સમાચાર સાંભળવા મળ્યા જેને ભાગ્યે જ માની શકાય : એક ગ્રીક ઓર્થોડોક્સ ચર્ચમાં એવું કહેવામાં આવે છે કે નવી આલ્બેનિયન ભાષામાં બાઈબલ છે.

માર્કુસ અને રોલ્ફ એ ચર્ચની તાત્કાલિક મુલાકાતની વિનંતી કરી. ઓર્થોડોક્સ પાળકે તેમનો તથા તેમની સાથેના ગાઈડનું કૃપાળુ સ્વાગત કર્યું. હા, ચર્ચમાંની વેદી ઉપર સુવાર્તાઓનું નવું નક્કોર અનુવાદ થયેલું પડ્યું હતું. તેઓ જોવા માગે છે ? પણ ચોક્કસ !

તે તેમને દેવળના મધ્યભાગમાં નીચે દોરી ગયો જ્યાં પ્રાચીન ઓરડીઓ હતી. તેઓ દૂરથી પણ વેદી પરનું પુસ્તક જોઈ શકતા હતાં, જે વિશાળ પુસ્તક આભૂષણોથી જડીત હતું. પછી અચાનક ચાર પગલા બાકી હતા અને પાળક રોકાઈ ગયો - ઓર્થોડોક્સ રોકાયો કે જેથી રોલ્ફ તેને પાછળથી ટકરાઈ ગયો. થોડીક ક્ષણો ચારેય શાંત ઊભા રહ્યાં, તેમની આગળના ખજાનાને જોતા રહ્યાં. જ્યારે પાળક જવા લાગ્યા, રોલ્ફ બોલી ઉઠ્યો, “પણ મારે નજીક જવું છે શું હું તેને જોઈ ન શકું? મારો અર્થ છે કે તેને ખોલીને તેના પાના ફેરવીને.”

જેવું ગાઈડે અનુવાદ કર્યું કે પાળકની આંખો ગુસ્સાથી પહોળી થઈ ગઈ. નજીકથી! પણ દિક્ષા વગરની કોઈ પણ વ્યક્તિ ચાર પગલાથી વધુ નજીક જઈને પવિત્રશાસ્ત્રની પાસે ઊભી રહી શકતી નથી!

પછી રોલ્ફ બોલ્યો, નવા અનુવાદનો પછી શો અર્થ રહ્યો? પાળક તો ગ્રીક વાંચે છે તો આ બાઈબલનો શો ઉપયોગ છે ?

ધાર્મિક વિધિના સરઘસમાં કાઢવાનો તેનો શો અર્થ છે? લોકોની ખુશામત અને આદર મેળવવા માટે જ છે. બાઈબલ બીજા કયા કામ માટે આવી શકે છે? અને જરા વિચારો કે વિશ્વાસુઓને શો દિલાસો મળવો જોઈએ એ જાણીને કે ઈશ્વર પોતે

નવી ભાષામાં આલ્બેનિયાના મહાન લોકો સાથે વાત કરી છે.

અને તેથી માર્કુસ અને રોલ્ફ પુસ્તકને માત્ર બહારથી જ જોઈને પાછા ફર્યા હતાં. એ લાગણી સાથે કે ચોક્કસ તેઓએ લોકોને તથા દેશને બાહ્ય રીતે જોયા હતાં.

તે દરમ્યાન બાકીના યુરોપમાં અમારા કાર્યને મોટી સફળતા મળી રહી હતી : દરેક મહિને આગલા મહિના કરતા વધુ મુસાફરી કરતા હતાં. નવા પુનરાવર્તન સાથે, ચોક્કસ ઓળખાઈ જવાના જોખમમાં પણ વધારો થયો હતો. અમે એક જ ભાગીદારોને એ જ દેશની એક છોડીને એક મુસાફરીમાં સાથે મોકલતા ન હતાં. જો બે ભાઈઓ પહેલી મુસાફરીમાં સાથે ગયા હોય તો બીજામાં એક પુરુષ એ એક સ્ત્રીને મોકલતા હતાં.

અને એ રોલ્ફ અને એલીના હતા જે ૧૯૬૬ની રશિયાની મુસાફરી પર અમારી નજીક વધુ હતાં. રશિયાની મુસાફરી વધવાની સાથે દરેક પ્રકારની દાણચોરી પણ વધવા લાગી અને સરહદ પર સુરક્ષા પણ વધારી દેવાઈ હતી. દસ્તાવેજો, ધરપકડો, દંડ, કેદખાનાની વાર્તાઓથી ભરપૂર હતાં. આ વખતે રોલ્ફ અને એલીના બાઈબલનો મોટો જથ્થો ઓપેલ કારમાં લઈ જતા હતાં. મેં અને કુરીએ તેઓ નીકળ્યા તે પહેલા આખી રાત તેમની સાથે પ્રાર્થના કરી હતી.

“યાદ રાખો,” મેં કહ્યું, “જેઓ પકડાઈ જાય છે તેઓ પોતાની ચતુરાઈ ઉપર આધાર રાખનારા લોકો હતાં. બીજા પ્રકારના લાભ લેવાનો તેમનો ઈરાદો હતો. ધિક્કાર અને લોભ એ ભારી બોજ છે. બીજા બાજુ તમારો ઈરાદો પ્રેમ છે. તમારી પોતાની ચાલાકી ઉપર ગર્વ ન કરતા પોતાની નબળાઈનો સ્વીકાર કરો.... એટલા નબળા કે તમે પૂરેપૂરા ઈશ્વરના આત્મા ઉપર આધારિત હોવ છો.”

જ્યારે રોલ્ફે પછીથી અમારી આગળ તે યાદ કર્યું : અમારી મુશ્કેલીઓ વિશેના તમારા ભણકારા સાચા હતાં. તેઓ જેવા સરહદ નજીક ગયા કે તેઓએ એક નહિ પણ છ સુરક્ષા અધિકારીઓને તેમની માટે રાહ જોતા જોયા. તેણે એલીનાને કહ્યું કે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવા લાગ કે આ માણસોના વિચારોને ઈશ્વર ગૂંચવી નાખે. “અને તેઓને પાર કરી ઉતરી ન જઈએ ત્યાં સુધી પ્રાર્થના બંધ ન કરીશ એલીના.”

તેઓને રોકાવાની રેખા સુધી લાવ્યા. “દાહ ઝવી દાધન્યા” રોલ્ફે હૃદયપૂર્વક કહ્યું તે કુદીને કારની બહાર નીકળીને એલીનાના દરવાજા પાસે ગયો.

એક અધિકારી પોતાના હાથમાં દસ્તાવેજોને લઈને હતો. રોલ્ફ અને એલીના બંને વાતો કરતા હતાં કે તેમનું અસામાન્ય હનીમૂન કેવું રહ્યું હતું એ સમયે અમુક પૂર્વ યુરોપના દેશોની મુલાકાતો કરી હતી.

“આવું કંઈ પહેલીવાર બન્યું નથી” અધિકારીએ હાથમાં દસ્તાવેજો પકડીને બોલ્યો. અને પછી તેણે એક પછી એક શહેરને રોલ્ફ અને મેં અમારી છેલ્લી રશિયાની મુસાફરી કરી હતી. તે શહેરોના નામ બોલ્યો.

આ બાબતે રોલ્ફને ખરેખર આંચકો આપ્યો.

તપાસ ચાર કલાક ચાલી. બે અધિકારી કારની અંદરના દરેક ખૂણામાં ડોકિયા કરીને અંદર જોતા હતાં, બાકીના ત્રણ બીજાએ બહારથી જોવામાં સમય પસાર કર્યો. કાર, ટાયર અંદરની જગ્યા બેઠકો. તેઓએ બારીના કાચ ઉપર નીચે કરી જોયા કે અધવચ્ચે અટકી જતા નથી. અંદર આપેલી ચાંપોને પણ દબાવીને જોઈ.

“તેમના વિચારોમાં ગૂંચવાઈ ગયા હતાં...”

અને તે દરમિયાન એક અધિકારી તો માત્ર રોલ્ફ અને એલીનાના ચહેરા જ તપાસવામાં પોતાનો બધો સમય પસાર કર્યો. એ તો માનસિક યુદ્ધની અધિકારયુક્ત રમત હતી. અધિકારી ખૂબ બેદરકારીથી હસવા ઉપર આધારિત હતો, ઝડપથી અને ઓચિંતી નજર કરવી, તેને પૂછવું હતું કે તેઓને શું જાણવું છે પણ કહી નહોતા શકતા તેથી પરસેવો નીકળ્યા જતો હતો.

“તમારી મદદ મને કરવા દો” એક માણસને જે કારમાં તંબૂ તાણીને લગાવ્યો હતો તે બહાર કાઢવામાં સંઘર્ષ કરતો હતો તેને રોલ્ફે કહ્યું, તેણે સ્વેચ્છાએ આગળની ડીક્કી ખોલી, પછી વધારાનું ટાયર પણ જોયું હવાનું તથા ઓઈલનું ફિલ્ટર પણ ખોલીને જોયું તે બધો જ સમય એલીના પ્રાર્થના કરતી હતી.

ખૂબ જ કંટાળો આપનાર સમય પૂરો થયો તપાસ બધી બાજુથી રોકાઈ ગઈ બધી બાજુથી જોવાનું બાકી ન હતું. જે માણસના હાથમાં દસ્તાવેજો હતા તે રોલ્ફ પાસે આવ્યો. “તમે થોડા અઠવાડિયા પહેલા રશિયામાં હતાં. મને કહો કે ઉપરા છાપરી આ મુસાફરી અમારા દેશમાં કેમ લઈ રહ્યાં છો?”

રોલ્ફ કારમાં પાછળ ટેકો દઈને તંબૂ વાળતો હતો. તેણે તંબૂના કપડા ઉપર થાપટ મારી. “સારું” તેણે કહ્યું “મારા મિત્ર અને મને તમારા દેશમાં એટલો અદ્ભૂત સમય રહ્યો તેથી મેં નક્કી કર્યું કે હું મારી પત્નીને પણ અહિંયા લાવું. પણ બીજું પણ કારણ છે અમને રશિયન લોકો પ્રત્યે પ્રેમ છે. એક વિશેષ પ્રેમ”

અધિકારી રોલ્ફને જોતો રહ્યો તે પોતાના મનમાં વિચાર કરતો રહ્યો. પણ તેઓને કારમાં કશું જ મળ્યું નહિ. તેથી તેણે દસ્તાવેજો રોલ્ફને આપી દીધા અને સ્પષ્ટ દેખીતી અનિચ્છાથી અવરોધક હટાવીને જવા માટે ખુલ્લું કર્યું.

રોલ્ફ અને એલીના ભાગ્યેજ વિશ્વાસ કરી શકે જે થયું હતું. તેઓએ

સરહદથી હંકારીને આગળ વધતા હતા ત્યારે હસતા એ તુરંત જ ખુશીના અવાજો કરતા હતાં. તેની ઓપેલ કારમાં સુરક્ષિત એ સાચવેલા હજારો બાઈબલ હતાં. અધિકારી તેનાથી માત્ર મીલીમીટરના અંતરે હતાં. શોખીન સાહસી કરામત કરીને છુપાવે તેમ તેઓએ કર્યું ન હતું. તો તફાવત શો હતો ?

રોલ્ફ અને એલીના જાણતા હતાં.

એક વર્ષ પછી તેઓ અમારી સાથે જોડાયા, માર્કુસે પણ લગ્ન કરી લીધા. તેથી હવે અમે સાત લોકો થઈ ગયા હતાં. કુરી અને હું. રોલ્ફ અને એલીના, માર્કુસ અને પૌલા, તથા કુંવારો હેન્સ. ત્યાર પછી કલાસ અને એડવર્ડ તથા તેમની પત્નીઓ અમારા કમમાં ભાગીદાર થવા આવ્યા.

કલાસ અને એડવર્ડ દક્ષિણ હોલેન્ડી સ્થાનિક શાળામાં શિક્ષકો હતાં. કલાસ ફ્રેન્ચ ભણાવતો અને એડવર્ડ ગણિત ભણાવતો હતો. તેઓ તથા તેમની પત્નીઓ કામ વિશેની વાતો સાંભળીને એક દિવસ અમારા ઘરે આવ્યા અને ઘણા બધા પ્રશ્નો પૂછ્યાં. તેઓએ અમને કહ્યું નહિ કે તેઓ અમારી સાથે જોડાવા માગે છે. તેઓએ પોતાનો ઈરાદો ગુપ્ત રાખ્યો, તેઓ ઈશ્વરને તક આપવા માગતા હતાં કે ભૂલ વગર તેમની માટે દરવાજો ખોલવામાં આવે.

અને એ જ સમયે એવા જ વિચારોથી હું પણ એ જ પદ્ધતિમાંથી પસાર થતો હતો. જેવો હું આ ચારને મળ્યો, હું જાણતો હતો કે તેઓ અમારા હતાં. છતાં હું તેઓને કેવી રીતે કહી શકું કે સારા પગારની તમારી નોકરી પદ મૂકીને કોઈ પગાર વગર જે જોખમી હતું તે કામ લઈ લો. એટલે કે લાંબી વિભક્તિઓ, જ્યાં સુધી મને ચોક્કસ ખાતરી ન થાય કે પ્રભુએ અમારા માર્ગોને પોતે પસંદ કર્યા હતા? તેથી મેં મારી આશા બીજા કોઈને નહિ પણ માત્ર કુરીને જ કહ્યું હતું.

અમે બધા જ સાથે હતાં એ જ બાબતો માટે પ્રાર્થના કરતા પણ અમારી ઈચ્છાઓ જણાવતા ન હતા કે એકનો પ્રભાવ બીજા ઉપર વધી જાય.

ઈશ્વરનો જવાબ અમુક મહિના પછી આવ્યો અનપેક્ષિત રીતે કે શરૂઆતમાં અમે લગભગ દોરવણી ચૂકી ગયા હતાં. એક દિવસ કલાસ અને એડવર્ડ શાળામાં રજીસ્ટર કરેલો પત્ર તેમને પ્રાપ્ત થયો. શાળાના સંચાલકે તેમને સૂચના આપી હતી કે જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના ફ્રેન્ચ અને ગણિતના વર્ગોને વિદ્યાર્થીઓને સુવાર્તાપ્રચારનાં માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરવાનું બંધ ન કરે અને જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના ઘરે સાંજે વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રાર્થના સંગત બંધ કરવામાં સહમત ન થાય તો તેઓને વર્તમાન સત્રના અંત સુધીમાં છોડી દેવાનું કહેવામાં આવશે.

પહેલા તો કલાસ અને એડવર્ડ ચિંતિત હતાશ થયા અને એવી જ રીતે

લગભગ સમાજમાં બધા જ વાલીઓ ચિંતિત હતાશ થયા, કેમ કે તેમની શાખ વિદ્યાર્થીઓમાં તથા વાલીઓમાં ઉત્તમ હતી. જ્યારે તેઓએ મને પત્ર લખ્યો ત્યારે હું પણ હતાશ થયો એ વિચારવા લાગ્યો કે ખ્રિસ્તીઓએ આવા નિર્ણયો સામે કેવી રીતે લડવું જોઈએ : શાળાના કલાકો દરમ્યાન તેઓએ સુવાર્તાપ્રચાર ન કરવાની વાત યથાયોગ્ય છે પણ શાળાની સંપત્તિ બહાર સાંજની સભા સંગતો વિશે કહેવું ખોટું છે. અને અચાનક મને જવાબ મળી ગયો.

“કુરી” મેં બોલાવી, “કુરી જે આ મહાન સમાચાર ના ટુકડાને જો !”

કુરી રોસડામાંથી દોડતી આવી, “શું છે એ ?”

“કલાસ અને એડવર્ડ પોતાની નોકરી ખોઈ દેશે.”

કુરી મારી સામે જોઈ રહી હતી જાણે હું મજાક કરતો હોઉં. અને પછી તે પણ ખુશ થઈ, ચોક્કસ! શું આ ઈશ્વરની રીત હોઈ શકે કે કલાસ અને એડવર્ડ આપણી સાથે જોડાવવાનો ઈરાદો રાખતા હોય તે માટે? એ જ અઠવાડિયે અમે હંકારીને શાળાએ ગયા અને પછી બંને દંપત્તિઓ સાથે અમારા લાંબા સમયની પ્રાર્થનાઓ જે અમારા જૂથ વિશે થતી તે તેમને જણાવ્યું.

કલાસ અને એડવર્ડ એકબીજા સામે જોઈને હસવા લાગ્યા પછી તેઓએ અમને કહ્યું કે મહિનાઓથી ઈશ્વર પાસે માગતા હતાં કે તેમને બતાવવામાં આવે કે તેઓએ શાળા છોડીને અમારા જૂથમાં જોડાવું કે નહિ. પછી મારી માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ સમાચાર આવ્યા.

“એક જ બાબત છે જે મારે તમને પૂછવી છે.” એડવર્ડે કહ્યું,

“એડ, એ શું છે ?”

મને જે સૌથી વધુ પસંદ છે તે એ કે હું પત્ર વ્યવહારો અને વહિવટમાં શ્રેષ્ઠ મદદ કરી શકું છું. અને પછી ઝડપથી વાત કરતા કે મને પ્રભાવિત કરશે : “હું સ્પષ્ટ અને એકદમ ચોક્કસ છું અને એવા પ્રકારનું કામ હું વધુ પસંદ કરું છું. શું તમે વિચારી શકો છો કે એવી કોઈ તક ખરી કે જે તમને ઓફિસમાં મદદ કરી શકે ?”

મેં કુરી સામે જોયું. તે લાંબો સમય સુધી મોઢું રાખી શકી નહિ. પત્રોનો એ સમયે એટલો મોટો ઢગલો થયો હતો કે એક કોફીનો કપ તો તેની નીચે દબાઈને જ ખોવાઈ ગયો હતો. અને અહિંયા અમે માગ્યા વગર જ અને ઈશ્વરનું નિરાકરણ મળી રહ્યું છે.

“કેમ એડવર્ડ,” મેં કહ્યું, “હું વિચારું છું કે કદાચ એ ગોઠવી દેવાશે.”

અમારા જૂથનો બારમો સભ્ય વિચિત્ર હતો : તે ઘણા બધા જુદા જુદા

વિભાગોથી બનેલો હતો. અમે અમેરિકા અને યુરોપમાં વાતો કરતા ત્યારે અમને સતત પૂછવામાં આવતું કે, “શું હું તમારી સાથે એક મુસાફરી કરી શકું?”

અમે આ વિનંતી ઉપર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. અમે વિચાર્યું કે શું કોઈ રસ્તો છે કે અમારા જૂથમાં અર્ધસમયી સેવા માટે કોઈને સામેલ કરી શકાય ?

પ્રયોગ કરવાની શરૂઆત માટે અમે પ્રસંગોપાત હા પાડી અને અમારા દૂર સુધીના કરેલા કામોમાંથી સૌથી વિસ્ફોટક એ અમારી પહોંચની બહાર અરજીઓ અમને મળી. પદ્ધતિ અમને એક વ્યક્તિ સાથે પૂરતો સમય પસાર કરવાની તક આપે છે. તેમને શીખવવા કે અમે વિશ્વાસના જીવન વિશે શું શીખ્યા છીએ. તેને લીધે જેઓની સાથે અમારા દૈન્યમાન ભૌતિક સંબંધ ખરેખર તૂટી ગયો હોય તેઓને નવા પ્રાર્થના ભાગીદારો તરીકે અમને આપે છે પણ સૌથી મોટો અને અનપેક્ષિત લાભ તો એ હતો કે અન્ય દેશોમાં અમારા જૂથ જેવા બીજા નવા જન્મી રહેલા હતાં.

અમે માનતા હતાં કે અમારું વિશેષ જૂથ જેટલું વધવું જોઈતું હતું તેટલું વધી ગયું હતું. અમે સંસ્થા બનવાથી તેને રોકી દીધું હતું : તેના બદલે અમે એક અંગ તરીકે હતાં, જીવંત, વ્યક્તિઓનું ત્વરિત એકીકરણ કે જે એકબીજાને અંગત રીતે જાણતા હતાં, એકબીજાનાં પેટા કાયદાઓને બીનજરૂરી બનાવી દેવા હતાં. જૂથ એકદમ યોગ્ય કદનું હતું. હું અનુમાન કરી શકતો હતો, દરેક સભ્ય દરરોજ બીજા બધા અન્ય સભ્યો માટે પ્રાર્થના કરતો, વ્યક્તિગત નામ લઈને તેમની દરેક વ્યક્તિગત જરૂરતો માટે તથા તેમના ખાસ મિશનની સફળતા માટે મધ્યસ્થી કરતા હતાં. પણ શા માટે જ્યાં કંઈ તેહું સંભળાતા વીસ, પચાસ અથવા સૌ જેટલા નવા જૂથો ફૂટી નીકળે તેને ટાળવા જોઈએ - દરેક આધીનતા તેમની પોતાની વિશેષ કલ્પનાશક્તિ પર દરેક પોતાની જુદી રીતે એક જ રાજ્યના આગમન માટે કામ કરે તો તેને શા માટે રોકવું ?

અને અર્ધસમયી માટે આ ભૂમિકા હતી. સવિશેષ સિદ્ધાંતનું શિક્ષણ પ્રાપ્તિની મુસાફરી પછી અર્ધસમયી સહમત થઈને ઘરે જતા કે આવું કામ શક્ય છે. “હું પરત ફરીને બે મહિના સુધી તે સિવાય બીજા વિશે કશું જ બોલ્યો નહિ.” એક વિદ્યાર્થી જે બાઈબલ ટ્રેનિંગ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં હતો જે ડવાઈટ.એલ. મૂડી દ્વારા સ્થપાયેલી સ્કોટલેન્ડમાંથી પત્ર લખ્યો હતો જેણે અમારી સાથે પોલાદી પડદા પાછળની મુસાફરી કરી હતી. “ત્રણ બીજા વિદ્યાર્થીઓ રસ ધરાવે છે અને અમે આ ઉનાળામાં યુગોસ્લાવિયાની મુસાફરી માટે આયોજન કરીએ છીએ.”

આ હતું અમારા કામ વિશેનું શૈક્ષણિક પાસું. બીજા મિશનરીઓને તાલીમ આપવી. અમે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પાસેથી માત્ર બે બાબતોનો આગ્રહ રાખતા,

અમે અર્ધસમયીઓનો સ્વીકાર કરીએ છીએ. અમે આગ્રહ રાખતા કે દરેકને ખ્રિસ્ત સાથે વ્યક્તિગત અનુભવ થયો હોવો જોઈએ, અને પવિત્ર આત્માના પૂરા સામર્થ્યમાં કામ કરવા શીખવા માટે તૈયાર હોવા જોઈએ. અમે સામ્યવાદીઓ મધ્યે હકારાત્મક સેવાઓના મહત્વ ઉપર ભાર મૂકતા હતાં. જો કોઈ માણસ ચોક્કસ સરકાર વિરુદ્ધ વ્યક્તિગત અણગમો ધુપાવતો હોય અથવા તેને ઈશ્વરની ભલાઈ કરતા સામ્યવાદની દુષ્ટતા વિશે વધુ કહેતું હોય તો અમને શંકા છે કે તે સૈનિક અમારી સાથે યુદ્ધમેદાનમાં જવા સજ્જ થયો જ નથી.

અને તેથી કાર્ય આગળ વધતું ગયું, હંમેશાં બદલાતું, હંમેશાં નવું.

આજે યુગોસ્લાવિયામાં બાઈબલ કાયદેસર લાવી શકાતું હતું. અમે તે દેશની અંદર હવે બાઈબલની દાણચોરી કરતા ન હતાં. કારણ કે બાઈબલ કાયદેસરની દુકાનો ફરી શરૂ થઈ હતી, અને ભરપૂર ધંધો કરતી હતી. તેના બદલે અમે ઝામિલને એક હજાર ડોલર આપ્યા કે તે આ કાયદેસર બાઈબલ ખરીદીને એવા ચર્ચોને આપે જેમની પાસે નાણાં નથી. વિશ્વાસ થતો ન હતો કે હું ઝામિલને દસ વર્ષથી ઓળખતો હતો.

બલ્ગેરિયામાં અબ્રાહામ હજુ પણ પોતાના ગોલ્ડાથની શોધ કરતો હતો. હવે તેની પોતાની ગોફણ માટે કાંકરા તે મળી જતા હતાં : ખિસ્સાકદ બાઈબલો જે તેને હજારોની સંખ્યામાં મળી જતા હતાં. અમારો આવતા બે વર્ષનો ધ્યેય હતો કે જે દેશમાં અમે પ્રવેશીએ તે દરેકમાં ખિસ્સાકદના બાઈબલો પહોંચાડીએ - તેની અંદર એક નવી આલ્બેનિયન ભાષાનો પણ સમાવેશ કરીએ છીએ. અમે માનીએ છીએ કે એક વખત અમારા હાથમાં બાઈબલ તૈયાર થઈ ગયા પછી ઈશ્વર અમને બતાવશે કેવી રીતે કોના હાથમાં તે પહોંચાડવા તે તેની પસંદગી હશે.

પૂર્વ જર્મનમાં અમે હવે સામુહિક સુવાતપ્રચારની સભાઓ લગભગ વગર અવરોધે કરી શકતા હતાં. મેં મારી પોતે ત્યાં લગભગ ચાર હજાર લોકોને એક જ સમયે પ્રચાર કર્યો હતો : બે હજાર મોટા ખંડમાં બેઠા હતાં અને બાકીના પાછળ અથવા જ્યાં કંઈ જગ્યા મળી ત્યાં ઊભા રહીને અથવા લાઉડસ્પીકરથી બહાર સાંભળતા હતાં.

કલાસ અને એડવર્ડ તથા તેમની પત્નીઓના આવ્યાથી દર વર્ષે દરેક દેશમાં ઓછામાં ઓછી એકવખતે મુલાકાત કરવાનો ધ્યેય પૂર્ણ થયો હતો. આ વસંતઋતુમાં પાછા ફરતી વખતે ક્યુબાની મુસાફરી કરી અને ઈશ્વરની મદદથી બીજા નવા બે દેશોમાં ૧૯૬૭ના અંત પહેલા જવાનું આયોજન હતું : ઉત્તર કોરિયા અને ઉત્તર

વિયેટનામ, ચોક્કસ અમુક દેશોમાં અમે અવારનવાર મુલાકાત કરી શકતા હતાં. અમુક તો અમે એક વર્ષમાં બારથી પણ વધુ સમયે મુલાકાત કરી હતી. જ્યારે પણ એક જૂથ પ્રચલિત થઈ જાય તો તેની જગ્યાએ બીજું સ્થાન લઈ લેતું હતું.

જે ઈશ્વર અમારી માટે શક્ય કરતા હતાં, અમે પડદા પાછળની નવી જરૂરતને પહોંચી વળવાની શરૂઆત કરી કાઢતા હતાં, સ્થાનિક પાળક પાસેથી કાર. પાળક માટે કાર એ પાંખોની જોડી જેવું હોય છે, તેમને ગામડાઓમાં તથા શહેરોમાં પહોંચાડે છે જ્યાં વર્ષ દરમ્યાન ધાર્મિક સભાઓ થઈ ન હોય, તેમને ખ્રિસ્તી સમાજને સાથે બાંધી રાખવા મદદ કરે છે કે જેઓ એકબીજા વિશે જાણતા નથી તેમને સાથે લાવે છે.

પ્રથમ એવી કારમાં વિલહેમ અને માર ગયા હતાં જે દક્ષિણપૂર્વ જર્મનીમાં હતી. જ્યારે હું વિલહેમ પાસેથી પાછો ફર્યો અને વાતોમાં ઉલ્લેખ કર્યો કે આ માણસ પોતાના ભયંકર કફ સાથે હજારો માઈલો દર વર્ષે મોટરસાયકલ ઉપર મુસાફરી કરતો હતો, આ સાંભળીને અમુક ડચના માણસો એકત્ર થયા એટલો મોટો ચેક આપ્યો - એટલો મોટો ચેક કે એક સમયે મેં અત્યાર સુધી પ્રાપ્ત કર્યો ન હતો.

“એન્ડી” તેઓએ કહ્યું, “આ નાણાં પાસ હેતુ માટે છે. અમે માનીએ છીએ કે વિલહેમ પાસે એક કાર હોય શું તું તેને ખરીદીને આપીશ અને અમારા બદલે તું તેને આપજે.”

વિલહેમને વિશ્વાસ થતો ન હતો કે જ્યારે સુંદર સેક્સોની હિલ કાર તેના ઘર આગળ જઈને ઊભી રાખી અને તેની ચાવીઓ તેની નવી કારની તેના હાથમાં સોંપી. માર તેની પત્નીએ અમને પત્ર લખ્યો કે તેના કફ લગભગ પૂરેપૂરા ખતમ થઈ ગયા છે. વિલહેમ પોતાની પ્રથમ કારનો ખૂબ ઉપયોગ કર્યો અને તેને બીજી કાર એ જ ડચ માણસે તેને ભેટ આપી. તેની સહાયથી તેણે પોતાનું એક મિશનરી જૂથ ઊભું કર્યું જે પોલેન્ડમાં, ચેકોસ્લોવાકિયામાં પૂર્વ જર્મન જૂથોનાં સભ્યોની સાથે જુવાનોની સંગતોમાં કામ કરતા હતાં.

અને આ મારી માટે સૌથી ઉત્તેજનાભર્યો નવો વિકાસ હતો : સંકટ સમયે એક પોલાદી પડદાના દેશના ખ્રિસ્તીઓ દ્વારા બીજા ખ્રિસ્તીઓની સેવા કરવી. ચોક્કસ આટલા લાંબા સમયથી ઈશ્વરના મનમાં આજ હશે કે બાકી બચેલો બહાદુર ભાગ તેની મંડળીમાંથી વિખેરાઈને અનેક દેશોમાં જાય છે. અને પાછા આવીને સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને એકબીજાને મદદ કરવા પોતાનો ડર પણ દૂર થઈ જાય છે. આ પડદા પાછળના મિશનરીઓ પાસે મુસફરી માટે નાણાંનો અભાવ હતો. અને એ જરૂરત પૂરી કરવા અમે હતાં, પણ બાકીની તેમની જવાબદારી - સામ્યવાદ વિભાગમાં

જ મુસાફરી કરવા માટે તેમની પાસે સ્વતંત્રતા, સભાઓ કરવાનું તથા પત્રોનું આપલે કરવાની સ્વતંત્રતા, એ બહારના લોકો સાથે કરે તેના કરતા ખૂબ સરળ થતું હતું. ચેકોસલાવાકિયાના એક ચર્ચ સાથે અમે કામ કર્યું હતું તેણે તો બ્રાઝીલ અને કોરિયા સુધી પોતાના મિશનરી મોકલ્યા હતાં. અને તેઓ પશ્ચિમના મિશનરીઓની પડખેને પડખે કામ કરતા હતાં.

અને તેથી બદલાણના મોજા આગળ વધતા હતાં. બધા જ બદલાણ સારા હોતા નથી. જ્યારે એકબાજુ મનાઈમાં છુટછાટ અપાતી ત્યારે બીજી બાજુ ઘણું કડક થઈ જતું હતું. એજ સમયે બેલગ્રેડમાં પણ બાઈબલ દુકાનો ખુલતી હતી, જ્યારે હંગેરીમાં ખ્રિસ્તીઓ વિરુદ્ધ ફરી તાજી ક્રાંતિનું દબાણ હતું. છેલ્લા થોડાં મહિનાઓ દરમ્યાન ચીનમાં, હજારો બાઈબલો તથા ભજનસંગ્રહ લાલ સુરક્ષા કર્મીઓના મહા આનંદ વચ્ચે સળગાવી નાખવામાં આવ્યા હતાં. કદાચ ધિક્કારપાત્રના આ સમયનો અંત તરીકે તેને ગણાવીને ચીન સરકાર ચીની ખ્રિસ્તીઓ પર સતાવણીનો બીજો નવો સમય શરૂ કરવાના હોય તે જોઈ શકાતું હતું.

પણ ઈશ્વર ક્યારે પરાજીત થતો નથી. જો કે, તેનો વિરોધ કરવામાં આવે, આક્રમણ કરવામાં આવે, તેનો સામનો કરવામાં આવે તો પણ તેનું પરિણામ તો નિઃસંદેહ હોય જ છે. દરરોજ આપણે તાજા પૂરાવા બધી જ બાબતોમાં જોઈ શકીએ છીએ - અરે, જેઓ તેના નામથી તેડાયેલા છે તેઓ માટે તો દુષ્ટો પણ કામ કરે છે.

રૂમાનિયામાં એક રોમન કેથોલિક પાળક છે જેને વર્ષો સુધી અમે બાઈબલ તથા અન્ય સામગ્રી ખરીદવા મદદ કરી રહ્યાં હતાં. તેની છેલ્લી મુસાફરી વિએનાથી તેના ઘર તરફ જતા તેની કાર બાઈબલોથી લદાયેલી હતી. તેને પોતાના જ દેશની સરહદ પર રોકવામાં આવ્યો અને તેના સામાનની ખબર પડી ગઈ.

પાળક ઉપર શારીરિક તથા માનસિક ત્રાસ ગુજારવામાં આવ્યો. એકવાર પહેલા પણ તેને કેદ થઈ હતી. તેનું કારણ હતું કે તેણે જથ્થો સંગ્રહ કર્યો હતો. પણ અહિંયા ખરેખર ગંભીર આર્થિક ગુનો કર્યો હતો. અને તે ખરેખર ગુનેગાર હતો. એક બાઈબલની કિંમત રૂમાનિયામાં એક મહિનાનો ખર્ચ. અને તે લગભગ બસો બાઈબલ સાથે હતો.

એ જ ક્ષણે બરાબર એક માણસે સરહદ પર કાર અંદર લાવ્યો તેમાંથી એક વ્યાપારી બહાર આવ્યો. તે એ વિસ્તારમાં જાણીતો હતો. તે ઠંડા કલેજે ચકાસણીની છત નીચે ચાલતો ગયો. બધા જ ચોકીદારોને નામથી શુભેચ્છા પાઠવી. તેણે દસમાં ટેબલ ઉપર બાઈબલો જોયા અને ત્યાં રોકાઈ ગયો “બાઈબલો” તેણે કહ્યું, “મને એવું નથી લાગતું કે તમે મને એ વેચવા માગતા હોય ? તેઓ અત્યારે જપ્ત કરાયેલા

છે ખરું ને?”

“હા, તેઓ જપ્ત કરાયેલા છે, પણ અમે તેમને તે અત્યારે વેચી શકતા નથી?”

વેપારીએ આંખો પટપટાવી “એટલામાં નહિ” તેણે કહ્યું, “આટલામાં...” અને તે ઝૂકીને કસ્ટમના માણસના આગળ ધીમેથી બોલ્યો. અધિકારીની આંખો પહોળી થઈ ગઈ.

“શું ખરેખર તેની કિંમત એટલી હશે?”

“હું વધુ તેમાંથી નફો કરી લઈશ.”

અધિકારીએ થોડીક્ષણો વિચારીને “મને મારા સાથીઓ સાથે વાત કરી લેવા દો.” ત્રણેય ચોકીદારોએ ગુસપુસ કરી અને જ્યારે તેઓ પોતાના નાના વર્તુળમાંથી બહાર આવ્યા તેઓએ સ્પષ્ટ નિર્ણય કર્યો કે સિદ્ધાંતોની બલિ આપવા માટે કિંમત ઊંચી હતી. તેથી વ્યાપારીએ તેમને રોકડા આપ્યા, પાળકની મદદથી પાળકના બાઈબલથી તેની કાર ભરી દેવામાં આવી અને રૂમાનિયામાં તે જતો રહ્યો.

છત નીચે વિચિત્ર શાંતિ હતી, “શું હજુપણ મારી ઉપર બાઈબલની દાણચોરીનો આરોપ મૂકશો?” છેવટે પાળકે પૂછ્યું.

“બાઈબલો?” કસ્ટમ અધિકારીએ પૂછ્યું, “શાના બાઈબલ? અહિંયા કોઈ બાઈબલ નથી. દરવાજા ખુલ્લા છે માટે તમે જઈ શકો છો.”

અને જો બાઈબલની વાત હોય તો, તેઓ કાળા બજારમાં જતા રહ્યાં છે, તે રૂમાનિયામાં સુરક્ષિત પહોંચી ગયા છે. જ્યાં કંઈક રીતે વિશ્વાસીઓ પૂરતા નાણાં એકઠા કરીને પોતાની માટે બાઈબલ ખરીદી લેશે.

પણ આ સમયોની બધી જ નિશાનીઓ છે, અમારી માટે સૌથી ઉત્તેજનદાયક એ છે કે મોટાભાગના સામ્યવાદ દેશોમાં મુસાફરી કરવાની સ્વતંત્રતા વધી રહી હતી. પશ્ચિમમાંથી હજારો મુસાફરો દર વર્ષે આવતા અને આ હજારોમાંથી જો કદાચ થોડા સોગણ પણ સભાનતા સાથે પોતાના ખ્રિસ્તી ભાઈઓની શોધ કરીને મળતા હોય? એવા લોકો કે જેઓએ મિશનરી તરીકેનું સ્વપ્ન ક્યારેય જોયું ન હોય. તેવા ક્યારેય એવું ક્યું નથી તેવી ભૂમિકા ભજવે છે. માત્ર બાઈબલની જ વાતો કરીએ તો : કાર ભરીને બાઈબલની દાણચોરી કરતી તે જોખમી વ્યવસાય હતો, પણ મોટાભાગની સરહદો સ્થાનિક ભાષાની એક નકલ માટે કશું જ કહેતા ન હતાં. (બાઈબલ સોસાયટીમાંથી પ્રાપ્ય) મુસાફરને વ્યક્તિગત ફરક પડતો ન હતો. ચીન અને આલ્બેનિયા એવા બે દેશો છે જેઓને હું જાણું છું કે જ્યાં તેમના ટેબલો ઉપર બાઈબલ પડ્યું હોય અથવા ભૂલી ગયા હોય અને ખાનામાં પડ્યું હોય છતાં કોઈપણ

તેને હાથ અડાવતું નહિ.

હજાર મુસાફરો, હજારો ઈશ્વરના રાજદૂતો, મુસાફરો માત્ર તેઓના સંગ્રાહલયો અને કારખાનાઓની માત્ર મુલાકાતો લેતા નથી, પણ કોને જગ્યા મળશે - ભલે નાની અને બધાથી છુપાઈને જ્યાં ખ્રિસ્તીઓ આગધતા માટે મળી શકે. આ ભક્તિસભામાં કોણ ઊંભુ થઈને બોલશે અને માત્ર છ સાજાપણાના શબ્દો બોલશે. “હોલેન્ડમાંના, અમેરિકામાંના તથા ઈંગ્લેન્ડમાંના તમારા ભાઈઓ શુભેચ્છા પાઠવે છે. ”

તેનો અંત ક્યાં થશે ? મેં કુરીને પૂછ્યું : “આ લઈ જવાનું પૂર ક્યાં જઈને રોકાશે ?”

“મને ખબર નથી” તેણે કહ્યું અને પછી તે હસી, “આપણે જાણતા નથી કે આગળ શું છે, યાદ છે? આપણે જાણતા નથી આપણે ક્યાં જઈ રહ્યાં છીએ, પણ...”

“પણ આપણને આનંદ છે કે આપણે સાથે જઈ રહ્યાં છીએ.”

સાથે આપણે બે, જણા આપણે બાર જણા, આપણે હજારો, કોઈ જાણતું નથી કે રસ્તો ક્યાં લઈ જઈ રહ્યો છે. આપણે માત્ર એટલું જ જાણીએ છીએ કે બધામાં એ સૌથી ઉત્તેજના આપનારી એ મુસાફરી છે.

ઉપસંહાર :

ઈશ્વરના દાણચોરના વધુ સાહસો

બ્રધર એન્ડ્ર્યુ અને અલ જાનસેન દ્વારા

જુલાઈ ૧૯૯૯માં હું (અલ) મને તથા મારી પત્ની “જો” સાથે મને તક મળી કે અમે હોલેન્ડમાં એક અઠવાડિયું બ્રધર એન્ડ્ર્યુ સાથે પસાર કરીએ. અમે ચાર વર્ષ પહેલા મળ્યા હતાં. જ્યારે હું અમેરિકાની “ઓપન ડોર” સંસ્થામાં સભ્ય બન્યો હતો. ઘણા વર્ષો પહેલા એક કોલેજના વિદ્યાર્થી તરીકે મેં ઈશ્વરના દાણચોર વાંચી, ત્યારે મેં તેને વિનંતી કરી કે તેની બાકીની સેવા જે ઈસ્લામ જગતમાં સેવા કરી હતી તે બીજાઓને જણાવે. એન્ડ્ર્યુએ એ સમયે આગ્રહ કર્યો કે “હું બીજુ પુસ્તક લખવાનો નથી” મને એકદમ સીધા ડચ સહકારથી આશ્ચર્ય થતું નથી. એન્ડ્ર્યુનો તર્ક સાદો હતો: ઈશ્વરના દાણચોરના પ્રકાશન પછી તે પોતે વ્યક્તિગત રીતે પૂર્વીય યુરોપ તથા રશિયામાં ઘણા વર્ષો સુધી પાછો જઈ નહિ શકે. જ્યારે બીજાઓએ રશિયન વિભાગમાં પોતાનું કાર્ય ચાલું રાખ્યું, એન્ડ્ર્યુએ સેવા માટે નવી સરહદો શોધવી પડી.

બ્રધર એન્ડ્રયુ આમસ્ટરડેમ સ્વીફ્ટોલ વિમાન મથકની ગાડી દ્વારા અડધો કલાકનો રસ્તો થાય ત્યારે નગર આવે છે તેમાં તે રહે છે. તે ચાળીસ વર્ષથી પણ વધુ એક જ મકાનમાં રહે છે અને ઘરની પાછળ અલગ કામ કરવા ઓફિસ તથા બગીચો બનાવ્યા છે. અમે તેને તેની ઓફિસમાં મળ્યાં હતાં. જેમાં ત્રણ ઓરડા હતાં, જેમાં તેનું પુસ્તકાલય, બાઈબલ સંગ્રહ અને યાદગીરીઓ જે તેણે અમુક ૧૨૫ દેશોમાં મુસાફરી કરી હતી તે (ખરો આંકડો તેનાથી ખોવાઈ ગયો હતો). એ પ્રદર્શિત કર્યા હતાં. અમે વચ્ચેના ઓરડામાં સારી રીતે કપડાથી ઢાંકેલી બેઠકો કોફીના ટેબલને ગોળ ફરતા હતી ખરી રીતે તો તે ધમણ હતી જે તેના મૂળની યાદ અપાવતી હતી. એન્ડ્રયુના પિતા લુહાર હતાં એટલા સારા કારીગર કે તેમને ડચ નેશનલ સ્કેટીંગ ટીમના સભ્યો માટે સ્કેટીંગ બૂટ ઘડ્યાં હતાં અને તેણે “લુહારોમાંનો ઉત્તમ” તરીકે નામના મેળવી હતી. એન્ડ્રયુએ કબૂલ કર્યું હતું કે તેણે પોતાના પિતાની લુહાર તરીકેની ભેટનો વારસો મેળવ્યો ન હતો.

ઈન્ટરવ્યૂ કરવાનો મારે હેતું એ હતો કે ઓપન ડોર દ્વારા એન્ડ્રયુ ૩૦ કરતાં વધુ વર્ષોમાં મુસ્લીમ જગતમાં કામ કરતા જે શીખ્યો હતો તેના આધારે મિશનરીઓ અને મંડળીના આગેવાનોને કંઈ મળી આવે તેના અનુભવો આધારે કંઈ બનાવી શકે. સપ્ટેમ્બર ૧૧, ૨૦૦૧ સુધી આ નોંધને પ્રકાશિત કરવાની અમારી કોઈ યોજના ન હતી. અમેરિકાના વર્લ્ડ ટ્રેડ સેન્ટર અને પેન્ટાગોન ઉપર આક્રમણ થયાના લગભગ વીસ વર્ષ પહેલા બ્રધર એન્ડ્રયુએ જાહેરમાં વિધાન કર્યું હતું કે, “જો આપણે મુસલમાનો પાસે ખ્રિસ્તના પ્રેમ સાથે જઈશું નહિ, તો તેઓ આપણી પાસે બંદૂકો તથા બોમ્બ લઈને આવશે.” પોતાના પ્રબોધની પરિપૂર્ણતા થવાથી એન્ડ્રયુએ પુસ્તકો લખવાનું ઢીલું કરી નાખ્યું : “કદાચ ઈશ્વરે મને આજે મંડળી માટે સંદેશ આપ્યો હતો.” તેના થોડા સમય પછી જ મને ઓપન ડોર્સ જોડાવાનું તથા બ્રધર એન્ડ્રયુ સાથે કામમાં મદદ કરવા આમંત્રણ આપ્યું કે તેની સાથે લખી શકું જે મંડળી માટે ઈસ્લામ જગત વિશેનાં બે મોટા પુસ્તક બની ગયા,

લાઈટ ફોર્સ અને સીક્રીટ બીલીવર્સ, વત્તા વિવિધ મનન પુસ્તકો.

લગભગ પંદર વર્ષના ગાળામાં મને બ્રધર એન્ડ્ર્યુ સાથે મુસાફરી કરવાની તક મળી અને તેનો ઈન્ટરવ્યુ ઘણાં પ્રસંગોએ લઈ શક્યો હતો. એ સમયે થયેલ વાર્તાલાપમાંથી અનુસરતા આ થોડા સાહસો છે જે “ઈશ્વરનો દાણચોર” માં રજૂ કરેલ છે.

અલ : જોન અને એલિઝાબેથ શેરીલે ૧૯૬૭માં પુસ્તક પૂરું કર્યાના ટૂંકા જ સમયમાં તમે પ્રથમ મુસાફરી મધ્યપૂર્વમાં કરી હતી. તે મુસાફરી કરવાનો તમારો હેતુ શો હતો?

બ્રધર એન્ડ્ર્યુ : પુસ્તક પ્રકાશિત થયા પછી હું ખૂબ જ થાકી ગયો હતો. માત્ર પુસ્તકની જાહેરાત કરવાથી જ નહિ પણ ઘરે સેવાક્રિય સમસ્યાઓને લઈને પણ થાક્યો હતો. મેં તેલ અવિવની ટીકીટ લીધી ત્યાંથી બસ દ્વારા એઈલત જે નેગેવની દક્ષિત ટોચ પર છે ત્યાં ગયો અને અકાબાનાં અખાતમાં તરણ પહેરવેશ સજીને ઊંડા પાણીમાં તરવાનું કરતો હતો. પ્રમાણિક્તાથી હું માત્ર નાસી જઈ રહ્યો હતો. મેં અમુક સમય સીનાઈમાં રણનું પર્યટન કર્યું. રણમાં એવું કંઈ છે જે તમને શાંત કરી દે છે. હું પ્રાર્થના, ઉપવાસ, ચાલવાનું કરતો અને હતાશ હતો. એક રાતે ઈશ્વરે કહ્યું, “તું તારા વિશેષાધિકારો મૂકી શકે છે પણ તારી જવાબદારીઓ નહિ.” તેથી હું પાછો ઘરે મારી સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવા ગયો.

મેં ઈસ્લામ અને સામ્યવાદ વિશે ઘણું બધું સાંભળ્યું હતું. મેં મધ્ય એશિયાની મસ્જિદો જોઈ હતી મતભેદના ઘણાને મળ્યો હતો. જેઓએ મને રશિયન સરકારના મુસ્લીમો પ્રત્યેની તેમની સત્તાવણી વિશે કહ્યું હતું. ચોક્કસ, મારા ઈન્ડોનેશિયાના સમયથી જ્યારે હું ૩૫ લશ્કરમાં હતો ત્યારથી ઈસ્લામ વિશે જાણતો હતો. બાઈબલ વાંચ્યા પહેલાં મેં કુરાન વાંચ્યું હતું -

એ ઈશ્વરના દાણચોરમાં નથી! તેથી મને તેમાં રસ પડ્યો. હું જાણતો હતો કે જો સામ્યવાદ પડશે તો ઈસ્લામ એક ચળવળ તરીકે ઝડપથી ઉદય થશે.

તેથી તમે જાણતા હતા કે સેવા માટેનો આ બીજો વિસ્તાર હતો ?

તુરંત નહિ તમારે સમજવાની જરૂર છે. હું ક્યારેય સેવા શરૂ કરવાનું ઈચ્છતો ન હતો. હું પોલેન્ડમાં ૧૯૫૫માં એક સામાન્ય મુસાફરીએ ગયો હતો. જે સામ્યવાદનો જુવાનો માટેનો ઉત્સવ હતો. તેના થોડાંક સમયમાં મને ચેકોસ્લાવાકિયા જવાની તક મળી. મને બંને દેશોમાં ચર્ચો મળ્યા, તેમની જરૂરતો જાણી અને બાઈબલ લાવવાના શરૂ કર્યા. કોઈ યોજના ન હતી, કોઈ દર્શન ન હતું, ચોક્કસ વિશ્વભરમાં સંસ્થાને ચલાવવાનો કોઈ વિચાર ન હતો. ઈશ્વરે મારી આગળ જરૂરતો પ્રગટ કરી અને મારાથી જે કંઈ થાય, તે હું કરતો હતો. બીજાઓ મારી સાથે જોડાયા અને બીજા દેશોમાં અન્ય લોકો પણ જોડાયા - દક્ષિણ આફ્રિકા ૧૯૭૦માં પ્રથમ હતું, ત્યારે પછી નેધરલેન્ડસ, તેના પછી ઓસ્ટ્રેલિયા, અને સ્વીટ્ઝરલેન્ડ, પછી અમેરિકા અને સંયુક્ત રાષ્ટ્રો ડેરીક સ્ટોન દક્ષિણ આફ્રિકાનો પાળક હતો જેમણે પ્રથમ મને ઓપન ડોર્સ નામ સૂચવ્યું હતું. તે અમારી સાથે ઘણા વર્ષોથી આંતરાષ્ટ્રીય સમિતિમાં રહ્યાં હતાં.

શું ઓપન ડોર્સનું મિશન જે વિશ્વાસીઓ બાઈબલ મેળવી શકતા નથી તેઓને બાઈબલ પૂરું પાડવાનું માત્ર રહ્યું હતું ?

એ તેના કરતા વધુ હતું. જ્યાં કંઈ હું જતો ત્યાં ખ્રિસ્તમાંના મારા ભાઈઓ તથા બહેનોને શોધતો હતો. હું તેમની કથની સાંભળતો. હું તેમની સાથે પ્રાર્થના કરતો ઉત્તેજન આપતો. ઓપન ડોર્સ મંડળીને સત્તાવણી વચ્ચે દૃઢ રહેવા મદદ કરતું હતું. એ જ અમે કરતા હતાં. અમારી સેવા એ બધા વિશે છે. જ્યારે મેં પ્રથમ વખત પોલાદી પડદા પાછળ સત્તાવણી થયેલ મંડળી

શોધી ત્યારે તેમની જરૂરત હતી બાઈબલો. હું હંમેશાંથી માનતો હતો કે કોઈ સરકાર અથવા ધાર્મિક સત્તાને અધિકાર નથી કે તે લોકોને બાઈબલ રાખવાથી અથવા વાંચવાથી રોકી શકાય. પણ જે અમારી સેવા વિસ્તરવા લાગી બીજી અન્ય જરૂરતો ઊભી થઈ. ઉદાહરણ તરીકે અમુક દેશોમાં પાળકોને થોડુંક અથવા કોઈ જ સેમિનારની તાલીમ મળી ન હતી. તેથી અમે તેઓને તાલીમ પૂરી પાડી જેથી તેઓ પોતાના સભાજનો માટે વધુ અસરકારક આગેવાનો બને. બીજા વિસ્તારોમાં ખ્રિસ્તીઓ સાથે ભેદભાવ કરાતો, શિક્ષણ માટે નકારાત્મા, અને સારી નોકરીઓની તકોથી વંચિત રખાતા હતાં. તેથી અમે મંડળીને નાની લોન આપીને ખ્રિસ્તીઓને પોતાનો વ્યાપાર ધંધો શરૂ કરવા મદદ કરીને મંડળીને દૃઢ કરતા હતાં, જરૂરતો અને વ્યૂહરચના દેશથી દેશમાં જુદા રહેતા હતાં.

તેથી તમે, ઈસ્લામી દેશોમાં જવાનું શરૂ કર્યું. તમે ત્યાં શું શોધ્યું ?

શરૂઆતમાં સાહસથી વધુ હતું. અને ધીમે ધીમે સેવાક્રિય તકો વધવા લાગી. ૧૯૭૦ અથવા ૧૯૭૧ માં અમુક વખત મને ડવ સ્પાર્ક દ્વારા પુરાતત્વ શોધ માટે ભાગ લેવા આમંત્રણ અપાયું હતું કે અમે સિનાઈ પર્વતની ખરી જગ્યા શોધી કાઢીએ. ટીમ હવાઈમાર્ગે બેરૂત ગઈ ત્યાંથી લેન્ડ રોવર કાર લાવ્યા અને તેને સાધનોથી લાદી દીધું. મારો ફાળો સ્વાભાવિક રીતે અરબી બાઈબલનો હતો. અમે હંકારીને દમસ્ક ગયા પણ યર્દન નજીક અમને અકસ્માત નડ્યો. જ્યારે અકસ્માત થયો ત્યારે હું ઊંઘતો હતો. એ સમયોમાં જો તમારાથી અકસ્માત થાય તો તમને કેદમાં પૂરી દેવાતા જ્યાં સુધી પોલીસ પોતાની તપાસ પૂરી કરી ન લે. મારે કેદમાં જવાની ઈચ્છા ન હતી. વત્તા મારે બીજે દિવસે અમાનના એક ચર્ચમાં પ્રચારનો સમય હતો, તેથી મેં મારા મિત્રને રસ્તેથી પસાર થતાં વાહનમાં અમાન મોકલી દીધો. બે દિવસ પછી મારા મિત્રોને છોડવામાં આવ્યા અને તેઓ અમને મળ્યા પછી અમે સાઉદીની સરહદે ગયા. અમારો ધ્યેય હતો કે અમે દક્ષિણ મિદ્યાનમાં જઈએ જ્યાં

મૂસા ચાળીસ વર્ષો સુધી રહ્યો હતો. ઈશ્વર સાથે બાળતા ઝાડવામાં તેની મુલાકાત થયા પહેલાનો સમય. પણ સરહદ પર અમારી અટકાયત થઈ અને જ્યારે તેઓએ બાઈબલ શોધ્યા ત્યારે અમારી કાર જપ્ત કરી.

ડવ અને હું બાઈબલમાંથી ભરેલી સૂટકેસ બેગ લઈને છટકવામાં સફળ થયા અને અમે રસ્તે જતા વાહન દ્વારા જેદાહ પહોંચ્યા. ત્યાંથી અમે કેઈરો શહેરના વિમાનમાં ટીકીટ ખરીદીને બેઠા બીજા દિવસે અમે સૂક શહેરમાં સાંજ સુધી બાઈબલનું વિતરણ કર્યું : કોઈએ અમને અટકાવ્યા નહિ. બીજા દિવસે સવારે અમે જેદાહ હવાઈમથકે ગયા ત્યારે અમારી પાસે થોડા બાઈબલ બાકી હતાં. ત્યાં મેં એક ઘોડો જોયો જે અરબી સમાચાર પત્રો તથા સામયિકોથી ભરી દેવાના હતાં પણ જ્યારે મેં ઘોડો ખાલી જોયો ત્યારે મેં તેની ઉપર બાકીના બાઈબલો મૂકી દીધા. અમે વિમાનમાં બેઠા પણ અમારા વિમાનને ઉડતા વાર લાગી મોડું થયું અને મેં વિચાર્યું કે એ બાઈબલો ત્યાં મૂકવાને લીધે તેઓ અમારી ધરપકડ કરશે. પણ કોઈ બીના બને તે પહેલા અમારું વિમાન ઉડી ગયું. એ મારી પ્રથમ મુલાકાત સાઉદી અરબની હતી. મારી જપ્ત કરેલી લેન્ડ રોવર કારને છ મહિના પછી મુક્ત કરી અને મારો સામાન મને પાછો મળ્યો.

શું તમે ફરી સાઉદી અરબ ગયા ખરા ?

ઘણી વખત એક વખત જ્યારે તે દેશમાં હું પ્રવેશ્યો, કસ્ટમ અધિકારીઓ મારા બાઈબલ ઉપર કબજો કરવા માગતા હતાં. હું તેમના ઉપર બૂમ પાડવા લાગ્યો, હું ઈચ્છતો હતો કે આખું હવાઈમથક (એરપોર્ટ) જાણે કે તેઓ મારું બાઈબલ લઈ લેવા માગતા હતાં. તેઓ ડરી ગયા અને મને પાછું આપી દીધું. બીજી વખત સાઉદીના ચર્ચમાં પહેલી વખત હું પ્રચાર કરવાનો હતો જે ચર્ચ ફિલિપીના પાળકે શરૂ કર્યું હતું. તે પહેલી અને છેલ્લી ભક્તિસભા હતી કારણ કે પાળકની ધરપકડ કરાઈ અને ચર્ચ બંધ થયું. મેં

સાઉદી અરબમાં વિશ્વાસીઓ સાથે સંપર્ક બનાવી લીધો હતો - હું લગભગ ૧૦૦૦ જેટલા બાપ્તિસ્મા પામેલા સાઉદીઓને ઓળખતો હતો. પણ તે દેશમાં કોઈ દૃશ્યમાન ચર્ચ ન હતું. હમણાંથી લઈને ઘણા વર્ષો સુધી ત્યાં હું ગયો નથી- મારે એવું કશું કરવું નથી જેથી ત્યાંના વિશ્વાસીઓને જોખમ થઈ જાય.

સામ્યવાદ દેશમાં તથા ઈસ્લામી દેશોમાં સેવા કરવા વચ્ચેનો શો તફાવત છે ?

ઈસ્લામ ઘણી મજબૂત ચળવળ છે. સામ્યવાદ બહુ જ મુશ્કેલીથી રશિયા અને પૂર્વ યુરોપમાં વધુમાં વધુ સીતેર વર્ષ કાઢ્યા હશે. ઈસ્લામ લગભગ ૧૪૦૦ વર્ષોથી છે. ઈસ્લામનો આધાર એકેશ્વરવાદ અને પવિત્ર પુસ્તક ઉપર છે. સામ્યવાદનો પડકાર એ મૂર્ખ ઢંઢેરો હતો. કે “ઈશ્વર છે જ નહિ.” ઈસ્લામનો પડકાર, “ઈશ્વર કોણ છે ?” આપણે જાણીએ છીએ ઘણા મુસલમાનો પોતાના વિશ્વાસ માટે મરવા તૈયાર થઈ ગયા હતાં. જો આપણે જવાબ સાથે નહિ આવીએ તો ઈસ્લામ વધતો જશે અને વધુ સ્વયંસેવકોને જોડશે કે જેઓ પોતાને સ્વઢંઢેરાથી શહિદ તરીકે ઉડાવી દેવા તૈયાર હશે.

ઈન્ડોનેશિયા વિશ્વનો સૌથી મોટો મુસ્લીમ દેશ છે શું તમે ડચ લશ્કર દ્વારા યુદ્ધ કર્યા પછી ત્યાં ફરી ક્યારેય ગયા છો ખરાં ?

હા, જકાર્તાના એક ધનવાને મારી આખી મુસાફરીનો ખર્ચ ઉઠાવ્યો હતો. અમે ન્યુ ગુનિયા, બાલી, જાવા અને બીજા અન્ય ટાપુઓ થઈને મુસાફરી કરી હતી. હું ત્યાંના ચર્ચોમાં બાઈબલ શાળાઓમાં ખૂબ બોલ્યો તથા શિક્ષણ આપ્યું હતું. હું ઘણી જૂની જગ્યાઓ પર પણ ગયો હતો જ્યાં મેં ડચ લશ્કર તરફથી લડ્યો હતો. જ્યારે પણ જેટલીવાર હું બોલ્યો મેં ખુલ્લી રીતે ડચ

લશ્કર દ્વારા જે કંઈ તેમને કરવામાં આવ્યું તે માટે માફી માગી હતી. હું માનું છું કે યુદ્ધ ઘણું ગંદું તથા ઢોંગી હતું. મુસલમાનો પશ્ચિમ માટે વધુ કોપિત છે કારણ કે સાત થી આઠ મુસલમાન દેશો ખ્રિસ્તી રાષ્ટ્રો દ્વારા કબજે કરાયેલા અને રાજ કરાતા હતાં જે બીજા વિશ્વ યુદ્ધ સુધી રહ્યું હતું.

મેં સંત એલીઝાબેથ કેથોલિક હોસ્પિટલ જે સમારંગમાં હતી તેની મુલાકાત કરી જ્યારે મને પગની ઘૂંટીમાં ગોળી વાગી હતી ત્યારે તેમાં મારી સારવાર કરવામાં આવી હતી, એ જ નન પણ હતી અને મેં તેમને ઈશ્વરનો દાણચોરમાંથી એ ભાગ મોટેથી વાંચવા કહ્યું જે તેમનો પણ સમાવેશ કરીને લખેલો હતો.

તો તેઓએ તમને યાદ રાખ્યા હતાં ?

મને એવું નથી લાગતું પણ તેઓને યાદ છે કે ડચ સૈનિક તેમના હોસ્પિટલમાં ચઢઉતર કરતા હતાં. મને સારો અનુભવ થયો હતો કે મારી આસપાસ જંગલી માણસોનું ટોળું હતું કે જેઓ સમ ખાતા અને નન દ્વારા તાલીમ પામી રહેલી સુંદર નર્સો માટે ગંદા જોક્સ - રમૂજ કરતા હતાં.

જ્યારે તમે મુસ્લીમ જગત તરફ આગળ વધતા હતાં. ત્યારે સામ્યવાદ જગતમાં શું બની રહ્યું હતું જ્યાં તમે કામ કરતા હતાં ? શું તમારી ઓપન ડોર્સ સેવાઓ બાઈબલ દાણચોરીનું કામ ચાલું રાખ્યું હતું ?

નિઃસંદેહ! અમે ટૂંકની તથા વાનને નવો ઓપ આપીને બાઈબલ સંતાડવાની વધુ જગ્યાઓ ઊભી કરી દેતા - એક સામાન્ય કાર કરતાં અનેકગણા વધુ સમાવી શકતા હતાં. આ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ દર મહિને પૂર્વ યુરોપ અને રશિયામાં હજારો બાઈબલ દાણચોરી કરતા હતાં. અન્ય જૂથો ચીનની મધ્યભૂમિ પર પોતાની સૂટકેસબેગમાં બાઈબલ લઈને જતા

હતાં. મારા કર્મચારી તેને “હર્નિયા”નામ આપીને પ્રોજેક્ટને સંબોધતા હતાં. ચીનમાં એક ઘરમાં ચાલતી મંડળીના આગેવાને અમારું બાઈબલ લાવવાની પ્રશંસા કરી હતી પણ તેની જરૂરતો તો તેથી પણ અધિક હતી, જ્યારે તેને પૂછવામાં આવ્યું કે તેને કેટલા બાઈબલ જોઈએ છે ત્યારે તેણે કહ્યું દસ લાખ એક જ રાતમાં પહોંચતા કરવામાં આવે.

સ્પષ્ટ હતું કે સૌથી મોટો પડકાર અત્યાર સુધીની અમારી સેવામાં હતો. તમે દસ લાખ બાઈબલ જ્યાં મનાઈ હતી, જેની સુરક્ષા હથિયારબંધ લશ્કર ખડાપગે સરહદ સંભાળતું હોય તેમાં કેવી રીતે દાણચોરીથી તે લાવી શકો ? એક અદ્ભૂત જૂથ જે ફિલિપાઈન્સ દેશમાં કામ કરતું હતું તે આ સમસ્યા ઉપર કામ કરવા લાગ્યું. તેઓએ એ સપાટ તળિયાવાળી માલવાહક નૌકા જે પાણીવર્જિત હોય તેવી તૈયાર કરી, તેનું કુલ વજન ૨૩૦ ટન હતું તેને સમુદ્રમાં લાવ્યા પછી મોટરબોટ દ્વારા તેને ખેંચવામાં આવી. આ “પ્રોજેક્ટ પર્લ” ને પૂરો કરતા અઢાર મહિના લાગ્યા. દેખીતી રીતે જ આ વિશ્વાસનું વિશાળ પગલું હતું. અમારો અંદાજપત્ર એક વર્ષમાં બમણો થઈ ગયો હતો. પણ ઈશ્વરે અમારી જરૂરતો પૂરી પાડી. જૂન ૧૮, ૧૯૮૧ની રાતે જૂથ ચીન નૌકા સુરક્ષાદળ મધ્યેથી તરીને પાર ઉતરી : શું દેખતી આંખો આંધળી થઈ હશે? એક અંતરિયાળ કિનારો ચીનના સીમાડાનો હતો. બે હજાર વિશ્વાસીઓ બાઈબલ લઈ જવાને રાહ જોતાં હતાં અને આખા દેશમાં વિતરણ કર્યું. ટાઈમ નામના સામયિકે તેની વાર્તા લખી પ્રોજેક્ટ પર્લ એ એક બાહોશ મુસાફરી “જે લશ્કરી ચોક્કસતા સાથે પાર પાડવામાં આવ્યું.”

પછીથી જ્યારે રશિયાનું વિભાજન થયું ત્યારે અમે રશિયામાં દસ લાખ બાઈબલ પહોંચાડ્યા. આખરે દેશમાં જવાની મને પરવાનગી મળી અને મેં વ્યક્તિગત જઈને રશિયન આર્થોડોક્સ ચર્ચના આગેવાનોને દસ લાખ નકલ આપી. ઈસ્લામી જગતમાં પણ જૂથ બાઈબલ લઈને જતાં હતાં અને તેઓને અદ્ભૂત અનુભવો થયા હતાં. અમારા એક કર્મચારીને દસલાખ

બાઈબલની અત્યંત જરૂર વિશે દાણચોરી કરવાનું દર્શન થયું તે એક મુસલમાન દેશ હતો - હું તેનું નામ પ્રગટ કરી શકીશ નહિ. તેની માટે અમુક વર્ષો લાગ્યા પણ તે વિશાળ સફળતા હતી.

તમે આ સ્પષ્ટ જોઈ શકો છો કે આ મારી વાર્તા નથી. એ ઈશ્વરની વાર્તા છે જેમાં ઘણા કર્મચારીઓ તથા સ્વયંસેવકો ભાગીદાર બન્યા હતાં. મેં હંમેશાંથી કહ્યું હતું કે હું એક અશિક્ષિત ડચ માણસ છું. - તમે જાણો છો કે ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળામાંથી અથવા બાઈબલશાળામાંથી મેં ક્યારેય અધિકૃત સ્નાતક કર્યું નથી - તો જેણે આ કર્યું તો બીજા કોઈ પણ કરી શકે છે. જો એવું હોય તો તમે ઈશ્વર દ્વારા દોરાવ છો અને વિશ્વાસ દ્વારા જીવો છો તથા કામ કરો છો.

તેથી જેમ ઓપન ડોર્સ આગળ વધ્યું અને વિસ્તરતું ગયું જે કામ તમે શરૂ કર્યું હતું, તમે મધ્ય પૂર્વની જેવી જગ્યાઓની જરૂરતો વધતી જોઈ હતી. બીજા અમુક દેશોની તમે મુલાકાત કરી તે ક્યાં હતાં?

મેં ઈજીપ્તની અનેક મુલાકાત કરી - જ્યાં સુધી તેઓએ મને શંકાપાત્રોની યાદીમાં મૂકી ન દીધો. હું મેનેસ અબ્દુલ નૂરનો મિત્ર બની ગયો હતો, જે ઈજીપ્તનું સૌથી મોટું પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચનો પાળક હતો. હું કોપટીક ચર્ચના પોપ શીનુકાને મળ્યો હતો. - અમારી સેવાએ તેઓને છપાઈના તથા પ્રકાશના કાર્યક્રમોમાં મદદ કરી. અમે વિવિધ સેવાઓને ટેકો કર્યો જેમ કે અસીયુતની પ્રેસબીટેરીયન ચર્ચના ભોંયરામાં ચાલતા દવાખાનાના કાર્યક્રમમાં મદદ કરી જેણે ૨૩૦૦૦ દર્દીઓની મફત સારવાર કરી. મોટાભાગના દર્દીઓ મુસલમાનો હતાં. ચર્ચની આસપાસ ત્રણ બાજુ મસ્જિદો હતી જેઓએ પોતાના લાઉડસ્પીકર ચર્ચ તરફ ધરી દીધા હતાં. એક સાંજે હું ત્યાં પ્રચાર કરતો હતો ગરમીને કારણે બારીઓ ખોલી દેવામાં આવી. મારો શાસ્ત્રભાગ ૧ શમુએલ ૧૭ હતો, દાઉદ તથા ગોલ્યાથની મારી મનપસંદ વાર્તા હતી.

અચાનક આસપાસની પાંચ મસ્જિદમાંથી પ્રાર્થનાઓ શરૂ થઈ. તે અવાજ એટલો મોટો હતો કે માઈક પર હું બોલતો હતો તે પણ અવાજ દબાઈ ગયો. તેથી મેં પ્રાર્થના કરી, “પ્રભુ, વીજળીનો પ્રવાહ બંધ કરવામાં આવે અને આ સર્વ દુષ્ટ અવાજો બંધ થાય.” તુરંત જ વીજળીનો પ્રવાહ બંધ થયો અને બધું જ શાંત થઈ ગયું, મારું માઈક પણ બંધ થઈ ગયું. તેમ છતાં ચર્ચ પાસે ભોંયરામાં જૂનું જનરેટર હતું તેને તેઓએ ચાલું કર્યું. તેથી અમારી પાસે વીજળી પ્રવાહ ચાલું રહ્યો જ્યારે મસ્જિદોમાં બંધ થયો.

તમને ઈજીપ્તમાં શંકાપાત્રોની યાદીમાં કેમ મૂકવામાં આવ્યા?

હું વિચારું છું કે કાસા અલ દોબારા ચર્ચ જે કેઈરોમાં હતું તેના મંચ ઉપરથી તે ટીપ્પણી કરી હતી તે કદાચ કારણ હોઈ શકે. મેં કહ્યું હતું કે આપણે ઈવેન્જેલિકલ લોકોએ ઈજીપ્તમાં એક થઈને ઈસ્લામી કટ્ટરપંથીઓ સુધી પુલ બાંધી શકાય. આપણે જાણવું જરૂરી છે કે તેઓ ક્યાં છે અને તેમને પ્રભાવિત કરવા અને ખ્રિસ્ત પાસે દોરી લાવવા, મને લાગે છે કે તે અત્યંત રાજનૈતિક અને અત્યંત જોખમી હોઈ શકતું હતું. કદાચ અત્યંત ઉદામ મતવાદી હોઈ શકે ?

શું એ સત્ય છે કે ઈશ્વરનો દાણચોર અરબીમાં પણ પ્રકાશિત થઈ છે ?

એનું અનુવાદ અને પ્રકાશન ઉપથી વધુ ભાષામાં થઈ ચૂક્યા છે. મારી ઈસ્લામિક પ્રથમ મુલાકાત દરમ્યાન એક હોટલની દુકાનમાં અંગ્રેજીમાં તે પુસ્તક જોયું હતું. પછીથી બંને હિબ્રૂ તથા અરબી ભાષામાં અનુવાદ થયો હતો અને આ પ્રતની ઘણી નકલો મેં પોતે આપી હતી. મેં તેને રાજનૈતિક તથા ધાર્મિક આગેવાનોને આપી હતી એ માટે કે હું મારી સાક્ષી તેમને આપીને તેમને બતાવવા માગતો હતો કે ખ્રિસ્તીપણું શાના વિશે છે. મેં યાસર અરાફાતને (પીએલઓ આગેવાનને) નકલ આપી હતી. અને તેણે વધુ

નકલો વિતરણ માટે માગી હતી. એક વખત કેઈરોથી બેરુત વિમાનમાં જતો હતો અને લેબાનોનના વડા મુફતી મારા વિમાનમાં હતાં. મેં તેમની ઉપર ખાસ ધ્યાન કર્યું કારણ કે તેમના માથે ટોપી ઉપર લાલ ફૂમતું હતું અને આસપાસ અંગરક્ષકો હતાં મેં વિચાર્યું, “આ મહત્વના વ્યક્તિ છે, મારે તેને મળવું જોઈએ.” જ્યારે વિમાન ઉપડ્યું ત્યારે ઊભો થઈને તેમની પાસે જઈને શુભેચ્છાઓ પાઠવી. એક વખત તેમણે મને સામે શુભેચ્છાઓ પાઠવી પછી અંગરક્ષકોએ મને તેમની સાથે વાત કરતા રોક્યો નહિ. મેં તેમને *ઈશ્વરના દાણચોરની* નકલ આપી. અને કહ્યું, હું તમારી ઓફીસમાં આવવા ચાહીશ તથા સાથે પ્રાર્થના કરવા માગીશ. અઠવાડિયા પછી મેં તેમની મુલાકાત કરી અને તેમણે મને કહ્યું, “એન્ડ્રયુ તારું પુસ્તક મારા બાળકોને વાંચી સંભળાવતો હતો રોજ જમ્યા પછી એક પ્રકરણ પૂરું કરતો હતો.” છ અઠવાડિયા પછી મને સમાચાર મળ્યા કે મુફતી તથા તેના છ અંગરક્ષકો મોટા કાર બોમ્બના ઘડાકામાં મરણ પામ્યા હતાં.

તમે ઘણો બધો સમય લેબાનોનમાં વિતાવ્યો હતો ?

પ્રથમ વખતે હું એક ડચ માણસની મદદ કરવા ગયો હતો કે જે બહેરા લોકો માટે બોજ હતો. મુસલમાન સંસ્કૃતિમાં બહેરાને ભૂત વળગેલો ગણવામાં આવતો હતો. વાલીઓ તે બહેરા બાળકોને છુપાવીને રાખતા હતાં. મારા મિત્રએ બહેરાઓ માટે બેરુતમાં શાળા શરૂ કરી હતી. તે શાળામાં બાળમંદિર, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળા તથા ટૂંકાગાળાના અભ્યાસ કમોની તાલીમ અપાતી હતી. હું ત્યાં સભાઓ ભરવા તથા તેની માટે ટેકો ઊભો કરવા ગયો હતો.

પછી આંતરિક યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું અને વિદેશીઓ માટે લેબાનોનમાં પ્રવાસ કરવો જોખમી બની ગયું હતું. હું ૧૯૭૫ થી ૧૯૮૦ સુધી વર્ષમાં બે વાર ત્યાં જતો હતો. બાઈબલ સોસાયટી સાથે ભાગીદારી કરીને હું બાઈબલો

લઈને જતો ત્યાંના ચર્ચો તથા વિખૂટા મિશનરીઓની મુલાકાત લેતો હતો. અમારે દસ જેટલા માર્ગઅવરોધકો દરરોજ પસાર કરીને જવું પડતું અને દરેક અવરોધકોએ અમે સુવાર્તાપ્રિયાર કરતા તથા શાસ્ત્ર આપતા હતાં. એક માર્ગ અવરોધકે તેઓએ અમારી વોલ્ક્સવેગન બસ ઊભી રાખીને બધો જ સામાન તપાસ્યો અને ચોક્કસ તેઓને તેમાંથી શાસ્ત્રો મળી આવ્યા. અમે તેઓને અમુક આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓએ હા પાડી પણ “અમારે ઈઝરાયેલનું પુસ્તક જરૂર નથી. અમને ઈસુનું પુસ્તક આપો.” તેઓને જૂનો કરાર જોઈતો ન હતો માત્ર નવો કરાર જોઈતો હતો.

તમે જણાવ્યું કે તમે ઈજીપ્તમાં ઉદામમતવાદ વિધાન, કટ્ટરપંથીઓના જૂથોને પહોંચવા વિશે કર્યું હતું. હું સમજી શકું છું કે તમે લેબાનોનમાં આવા જૂથ સાથે પ્રથમ સંપર્ક કર્યો હશે. તે બેઠકના પરિણામો શું આવ્યા ?

આંતરવિગ્રહ દરમ્યાન એક શક્તિશાળી શીયા આગેવાને ક્રાંતિકારી સંદેશનો પ્રચાર કર્યો તે બેરૂતની એક મસ્જિદમાં આવ્યો હતો અને તેના ભાષણોની ટેપ શહેરની ગલીઓમાં હજારોને હજારો વેચાણ થતી હતી. તેમનું નામ હતું સૈયદમહોમ્મદ હુસૈન ફદલાલ્લાહ. તેની પ્રેરણાથી લેબાનોનમાં નવો રાજનૈતિક પક્ષ તથા નવું લશ્કર અસ્તિત્વમાં આવ્યા, તે હતાં હેઝબુલ્લાહ અથવા “ઈશ્વરની પાર્ટી” પછી ૧૯૮૦માં ઘણા બધા લોકોને અપહરણ કરીને અમુક વર્ષો સુધી પકડી રાખ્યા. કોઈકનો સગો જેને હું જાણતો હતો તેનું પણ અપહરણ થયું હતું, તેને સાંકળોથી રેડીએટર સાથે બાંધી રાખ્યો અને ત્રણ વર્ષ સુધી બાનમાં રાખ્યો કોઈ જાણતું ન હતું કે તેને ક્યાં રાખવામાં આવ્યો હતો પણ અમને તેના સમાચાર મળ્યા કે તે ગંભીર બિમાર હતો.

દેખીતી રીતે હેઝબોલ્લાહ જવાબદાર હતા તેથી મેં ફદલાલ્લાહ સાથે જીહાદ નામના પ્રચલિત દ્વારા મુલાકાત ગોઠવી. મોટા શણગારેલા

અરબી બાઈબલને લઈને તેને સાદા કાગળમાં લપેટ્યું, પશ્ચિમ બેરૂતની ગાર્ડન હોટલની પરસાળમાં રાહ જોતો હતો અને વિચારતો હતો કે આ ડચ માણસને તે પોતાના બાનમાં રખાયેલ સંગ્રહમાં ઉમેરો કરવાથી હેઝબુલ્લાહને કોણ બાકાત રાખી શકશે. અચાનક ભારી શસ્ત્રોધારી માણસો પરસાળમાં ધસી આવ્યા. જ્યારે તે અધિકૃત જવાબદાર વ્યક્તિએ મને પૂછ્યું કે શું તમે એન્ડ્ર્યુ છો ત્યારે ત્યાં હરતાફરતાં લોકોને ઉત્તેજના થઈ. મને જીહાદ સાથે બેસી જવા અને વાનને અનુસરવાનું કહ્યું તે વાન હવે અડધું શસ્ત્રગાર જેવું માલવાહક વાહન બનાવી દીધું હતું. હું બંદૂકોને વાનની બહાર તાકેલી જોઈ શકતો હતો અને અમારી પાછળનું પણ વાહન એ જ રીતનું હતું, જે શહેરના રસ્તાઓમાંથી વાયુવેગે પસાર થયા.

ભારી સુરક્ષા તપાસ પછી મારી તથા મારા હાથમાંના પડીકાની ચકાસણી થયા પછી મને શેખ સાથે મળવાને લઈ ગયા. ફદલાલ્લાહ જે પછીથી આયાતોલ્લાહના શીર્ષકથી જાણીતો થતો હતો તે મારી રાહ જોતો હતો, તેણે રાખોડી રંગનો કફતાન લાંબો ઝલ્મો પહેરેલો તથા માથે કાળી પાઘડી હતી.

તમારા જેવા પશ્ચિમી અને ખ્રિસ્તીને આયાતોલ્લાહ જેવા કટ્ટરપંથી જોડે કેવી રીતે મુલાકાત મળી શકી ?

તમે માગો તમે દરવાજાને ઠોકો યાદ કરો અમારા મિશનને ઓપન ડોર્સ કહેવાય છે કારણ કે અમે માનીએ છીએ કે સુવાર્તા માટે કોઈ બારણા બંધ હોતા નથી. તમે સુવાર્તા વિહોણા લોકજૂથો વિશે સાંભળ્યું હશે ? સારું, હેઝબુલ્લાહ, તાલીબાન, ઈસ્લામી જીહાદ અને હમાસ આ સુવાર્તા વિહોણા લોકો છે તેથી હું ગયો અને તેમની સાથે સુવાર્તા વહેંચી.

તમે હેઝબુલ્લાહના આગેવાનને સુવાર્તા કેવી રીતે આપી અને તેમની પ્રતિક્રિયા શું હતી?

અમારો પરિચય થયા પછી મેં ફદલાલ્લાહને કહ્યું, “હું ખ્રિસ્તી છું અને હું ઈસુ ખ્રિસ્તને અહિંયા રજૂ કરું છું, સર્વ પ્રયત્ન કરીને લેબાનોનમાં શાંતિ લાવવા મદદ કરવા માગું છું.” પ્રાર્થના માળાના મળકા ઉપર આંગળીઓ ફેરવતા તેણે પોતાનું માથું હલાવ્યું. પછી મેં તેને મારી ભેટ આપી, એ કહેતા, “એટલા માટે હું ઈચ્છું છું કે તમારી પાસે બાઈબલની એક નકલ હોવી જોઈએ. બાનમાં રાખવા માટે કુરાન શું કહે છે તે હું જાણતો નથી પણ બાઈબલ શું કહે છે તે હું જાણું છું અને ઈશ્વર તેની વિરુદ્ધ છે, તેથી જ હું આશા રાખું છું કે તમે આ પુસ્તક વાંચો. તમને આ મારી ભેટ છે.”

ફદલાલ્લાહ કૃપાથી બાઈબલને સ્વીકાર્યું અને નરમ અવાજમાં કહ્યું, “અમે ખ્રિસ્તીઓ સાથે મિત્ર છીએ. જો બંને મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ જો પોતાના પવિત્ર પુસ્તકો વાંચે, તો તેઓ એકબીજાને વધુ સમજી શકશે.”

ખરાબ શરૂઆત ન હતી ઊંડો શ્વાસ લેતાં મેં કહ્યું, “એ સંયુક્તપણાના આત્મા નીચે હું માનું છું કે ઈશ્વર ઈચ્છે છે કે બધા જ જેઓ બાનમાં રખાયેલા છે તેઓને છોડી મૂકવામાં આવે.”

આયોતોલ્લાહે તુરંત જવાબ આપ્યો પણ છેલ્લે કહ્યું, “મને સમજ પડતી નથી કે હું તને કેવી રીતે મદદ કરું.”

“તમે હેઝબુલ્લાહના આગેવાન છો તમે બંધકોને મુક્ત કરવાના આદેશ ચોક્કસ આપી શકો છો.”

કટંગા હાસ્ય પછી તેણે જવાબ આપ્યો, “તમે હેઝબુલ્લાહના

આગેવાનને મળી શકો છો પણ હું હેઝબુલ્લાહને રજૂ કરતો નથી.” તે એ પણ દેખીતું હતું કે તે બીજા આગેવાનોને સંદેશો પહોંચાડી શકે છે.

તેથી મારો સંદેશો શું હોવો જોઈએ ? મેં તેમને સમર્પિત ખ્રિસ્તી માણસ વિશે કહ્યું જે બંધકોમાં હતો. “મે મારા ઘરનાને કહ્યું છે, હું સંપૂર્ણ રીતે અહિંયા રહેવાને તૈયાર છું અને તે માણસની જગ્યા લેવા તૈયાર છું. તેણે ખૂબ સહન કર્યું છે. મને રેડિએટર સાથે સાંકળોથી બાંધી દો અને તેને મુક્ત કરો.”

સ્પષ્ટ રીતે શેખને આ વિનંતીથી આશ્ચર્ય થયું. હું એકપળમાં તેના ચહેરા ઉપર આંચકો જોઈ શકતો હતો. જેમ કે એક ગંજીપાનાની રમત રમતો હોય તેમ પોતાની બધી લાગણીઓ તેણે સંતાડી. ધીરેથી તેણે પૂછ્યું, “તું એવું કેવી રીતે કહી શક્યો ?”

“આ ઈસુનો આત્મા છે” મેં જવાબ આપ્યો. હું ઊભો થયો અને મારા હાથ પહોળા કરીને નમૂનો બતાવ્યો. “તે વધસ્તંભ ઉપર મરણ પામીને આપણને મુક્ત કર્યા છે. તે મરણ પામ્યો જેથી આપણે જીવી શકીએ. તેથી હું મારા પોતાને આપી દેવા તૈયાર છું જેથી મારો મિત્ર મુક્ત થઈ શકે. ખ્રિસ્તીપણું એ જ વિશે બધું છે.” “મેં ક્યારેય આવા પ્રકારનું ખ્રિસ્તીપણું ક્યારેય સાંભળ્યું નથી.” ફદલાલ્લાહએ કહ્યું.

આયાતોલ્લાહ મારી વિનંતી બંધકોને મુક્ત કરવા વિશે માન્ય ન રાખી શકે પણ આપણે જે વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો તે લગભગ તેના મરણ ૨૦૧૦ વર્ષ પહેલાથી વાત ચાલી રહી હતી.

જ્યારે તમે આયાતોલ્લાહને મળ્યા તો તમે બે જણાએ શાના વિશે વાત કરી ?

અમે પાંચથી છ વખત મળ્યા છીએ. એક મુલાકાતમાં અમે બેસીને આરબ કોફી પીતા હતા અને ફદલાલ્લાહએ મને કહ્યું, “એન્ડ્ર્યુ, તમે ખ્રિસ્તીઓને એક સમસ્યા છે” સારું, હું જાણું છું ખ્રિસ્તીઓને સમસ્યાઓ હોય છે પણ હું ઉત્સુક હતો કે આ મુસલમાન આગેવાન કઈ મોટી સમસ્યા વિશે વિચારે છે. તેમનો જવાબ હતો: “તમે લોકો ઈસુના નમૂનાને હવે અનુસરતા નથી.”

તેની સાથે અસહમત થવાનું મુશ્કેલ હતું તેથી મેં તેમને પૂછ્યું અમારે શું કરવું જોઈએ.

“તમારે પુસ્તક તરફ ફરીથી પાછા ફરવું જોઈએ.” તેમનો અર્થ હતો કે બાઈબલ તરફ.

અમે થોડી ક્ષણો શાંત રહ્યાં અને બીજો કપ કોફી પીધી. પછી ફદલાલ્લાહએ પોતાનું માથું હલાવીને કહ્યું, “અમે મુસલમાનોને પણ સમસ્યા છે.” હવે ખરેખર હું ઉત્સુક હતો તે પોતે શું માને છે તે ખરેખર મોટી સમસ્યા છે? તેમનો જવાબ : “અમે મુસલામાનો મહોમ્મદ નબીના જીવનના નમૂનાને ખરેખર અનુસરતા નથી.”

મેં માથું હલાવ્યું જ્યારે વિચારતો હતો કે મહોમ્મદને ન અનુસરવાની ખરેખર કોઈ મોટી સમસ્યા નથી. પછી મેં પૂછ્યું, “તેથી તેનું નિરાકરણ શું છે?”

“અમારે પુસ્તક પર પાછું જવું જોઈએ.” તેમણે જવાબ આપ્યો. ચોક્કસ, તેનો અર્થ હતો કે મુસલમાનોએ કુરાન તરફ જવું જોઈએ.

અમારે ઘણા વાર્તાલાપો થયા અને તે બધા જ તેમણે રેકૉર્ડ કરી

લીધા હતાં. હું સમજી શકું છું કે અમારી વાતોને તેમણે ઘણા પુસ્તકોમાં લખ્યું હતું. તેઓ અરબી ભાષામાં છે તેથી હું તેમને તે વિશે કહી શકતો નથી. એક વખત મેં તેમની આગળ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે એક વિષય પર ચર્ચા કરવામાં આવે. “દરેક પુસ્તક કેવા પ્રકારના માણસનું સર્જન કરે છે ?” અમારે ક્યારેય તેની ઉપર ચર્ચા થઈ નહિ પણ જો થાત તો ખૂબ રસપ્રદ હોત. કુરાન કેવા પ્રકારના માણસનું સર્જન કરી શકે છે? બાઈબલ કેવા પ્રકારના માણસનું સર્જન કરી શકે છે ?

તમે ઈઝરાયેલમાં પણ ઘણી મુસાફરી કરી હતી. હેઝબુલ્લાહ ઈઝરાયેલને દુશ્મન ગણતા હતાં તો પછી હેઝબુલ્લાહના સભ્યોને મળવામાં કોઈ સમસ્યા થતી ન હતી ?

ઈઝરાયેલ માટે જો શ્રેષ્ઠ કરી શકીએ તો તે એ હતું કે તેના દુશ્મનોને ખ્રિસ્તમાં જીતી લઈએ. તમે એ કેવી રીતે કરી શકો ? પ્રથમ તમારે તેમના મિત્ર બનવું પડે. આપણે દુશ્મનોને ક્યારેય જીતી શકતા નથી. જ્યાં સુધી આપણે તેમને વ્યક્તિ તરીકે ન જોઈએ તેમને સામ્યવાદી, મુસલમાન, અથવા આતંકવાદી જોઈએ તો શક્ય નથી. જો આપણે તેમને દુશ્મન જોઈશું તો ઈશ્વરનો પ્રેમ આપણા દ્વારા તેમના સુધી વહી શકતો નથી. તેથી હું મુસલમાનોના સૌથી કટ્ટરપંથી આગેવાનને મળ્યો. તો પણ હું એકલો જતો ન હતો. હું હંમેશાં મારી સાથે સ્થાનિક ચર્ચના આગેવાનોને સાથે રાખતો હતો. તેટલા માટે દરેક દેશમાં ચર્ચ હોવા જરૂરી છે. તેઓનું એ મિશન ક્ષેત્ર છે. હું તો માત્ર દરવાજો ખોલીને તેમને માર્ગ બતાવી દઉં છું.

ઈઝરાયેલમાં તમારી સેવા કેવા પ્રકારની હતી ?

સૌપ્રથમ હું યહુદી ધર્મગુરુ - રાબ્બીઓને મળ્યો અને પછી વિવિધ ચર્ચોમાં પ્રવચનો કર્યા. એક રવિવારે નારકિશ રોડ બેપ્ટિસ્ટ ચર્ચમાં સત્તાવણી પામી રહેલી મંડળી વિશે હું પ્રચાર કરતો હતો. ભક્તિસભા બાદ એક સ્ત્રીએ મારી પાસે આવીને મને કહ્યું, “અહિંયા પણ સત્તાવણી પામતી મંડળી છે જે પેલેસ્ટીયન ચર્ચ છે.” મેં ક્યારેય તેના વિશે સાંભળ્યું ન હતું. જ્યારે હું બેથલેહમની ઉત્તર દિશામાં બેઈતજાલાની હોપ સ્કૂલના અધ્યાપક બીશારા અવદને મળ્યો. તેમણે મારો પેલેસ્ટેનિયન ખ્રિસ્તીઓ સાથે પરિચય કરાવ્યો અને મેં જાણ્યું કે યહુદીઓમાંના વિશ્વાસીઓ કરતા દસગણા વધુ વિશ્વાસીઓ પેલેસ્ટાઈનમાં મસાયનિક વિશ્વાસીઓ હતાં.

બીશારા મને સ્થાનિક ચર્ચ જોવા લઈ ગયા જે વિશ્વનું સૌથી જૂનું ચર્ચ હતું જે ઈસુના જન્મ સ્થળ ઉપર તેને બાંધવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે અમે ગભાણની ચોકડી પાસેથી પસાર થયા. બીશારાએ મને બેથલેહેમમાં એક બાઈબલશાળા શરૂ કરવાનું પોતાનું દર્શન કહ્યું, તેણે મને સમજાવ્યું કે ઈઝરાયેલમાં પશ્ચિમતટ તથા તેઓમાં ગાઝા મોખરે હતું. ત્યાં સૌથી પહેલી જરૂરત એ છે “અમારી પાસે સુંદર ચર્ચ ઈમારત છે તે પૂરતું નથી. મંડળી મરી રહી છે કારણ કે તેમાં પાળકો ઘટતા રહે છે.” એ સમયે અમારા જ્ઞાન પ્રમાણે ત્યાં કોઈ અરબી બોલીની બાઈબલ કોલેજ મધ્યપૂર્વમાં ન હતી. અને મોટાભાગના પાળકો પશ્ચિમની સેમિનરીમાં તાલીમ પામેલા હતાં. તેમાંની મોટાભાગની સેમીનરીઓ પશ્ચિમમાં હતી. જ્યાં સુરક્ષિત અને વધુ આરામદાયક હતું. “અમારે આગેવાનોને અહિંયા તાલીમ આપવી છે - પાળકો, જુવાનોમાં સેવકો, સંસ્થાઓના આગેવાનો,” બીશારાએ મને કહ્યું, “એ મારું દર્શન છે કે અસંખ્ય પેલેસ્ટાઈનવાસીઓ દરેક સંપ્રદાયમાંથી બેથલેહેમમાં અરબી ભાષામાં પોતાની સ્થાનિક ભાષામાં અભ્યાસ કરે.”

તેથી મેં મારા નવા મિત્ર સાથે બેથલેહેમ કોલેજ (બીબીસી) માટે નાણાં ઊભા કરવાનું શરૂ કર્યું. હવે તેને લગભગ ૩૦થી વધુ વર્ષો થયા છે અને સોગણા આગેવાનોને તાલીમથી અરબ મંડળીઓ માટે સજ્જ કર્યા છે

તેમાંથી જ ઘણી બધી સેવાઓ ઉત્પન્ન થયેલી છે. ઉદાહરણ તરીકે મૂસાલ્લાહ એ સલીમ મનાયેર દ્વારા સેવા શરૂ થઈ જે એક સમયે ઘણા વર્ષો સુધી બીબીસીના એકેડેમીક ડીન રહ્યાં હતાં. એ સેવા સમાધાનની હતી. કે જે પેલેસ્ટાઈનના તથા ઈઝરાએલના જૂથોને સાથે લાવવા ત્રણ દિવસનો અરણ્ય અનુભવ જે બંને બાજુના વિશ્વાસીઓ વચ્ચેની મોટી ખાઈને પૂરીને પૂલ બનાવવાનો હતો. ઘણા બધા લોકો માટે પ્રથમ વખત તેઓએ સરહદની પેલી બાજુના કોઈની સાથે સંબંધ કર્યો હોય.

તમે યહુદી અને મસીહાના જન્મમાં માનનારા વિશ્વાસીઓ કરતા પેલેસ્ટાનીયન ઉપર કેન્દ્ર કેમ રાખો છો ?

હું ઈઝરાયેલ તરફી અથવા વિરોધી નથી. હું પેલેસ્ટાનીયન તરફી અથવા વિરોધી નથી. હું મંડળી તરફી છું અને મારું તેહું છે કે જ્યાં મંડળીની સત્તાવણી થતી હોય અથવા અસ્તિત્વ માટે સંઘર્ષ કરતી હોય ત્યાં હું જઉં. જે કંઈ બચેલા હોય અથવા મરણની આરે હોય તેમને બળવાન કરવા - એ ઈશ્વરનો સંદેશ પ્રકટીકરણ ૩:૨માંથી મને મારી પહેલી મુસાફરી ૧૯૫૫માં પોલેન્ડમાં મળ્યો હતો. પેલેસ્ટાઈન મંડળી મરી રહી હતી તેથી બેથલેહેમ બાઈબલ કોલેજ બનાવવા મારાથી જે કંઈ બની શક્યું તે મેં કર્યું અને એથી મંડળી મરી નહિ. હું ઘણી વાર ગાઝા ગયો છું. જ્યાં ૧૫ લાખ મુસલમાનો મધ્યે માત્ર ૨૦૦૦ ખ્રિસ્તીઓ હતાં અને એક માત્ર ઈવેન્જલીકલ ચર્ચ ૧૦૦ સભ્યો સાથે હતું. એ ચર્ચ મરણ પામવું ન જોઈએ કારણ કે ગાઝાના લોકોનો અનંત મુકામ તેઓની ઉપર આધાર રાખે છે.

તમે ગાઝામાં હમાસના આગેવાનોને મળ્યા.હવે મંડળીને બળવાન કરવાના તમારા તેડા સાથે તે કેવી રીતે બંધ બેસે છે ?

હું ઉતરેસ્તમાં મિશન્સ ૯૩ અધિવેશનમાં નવા વર્ષની સાંજે બોલવા માટે તૈયાર થતો હતો. જ્યારે મને સંદેશ મળ્યો કે જઈને ૪૧૫ના જૂથના

હમાસના આગેવાનોની મુલાકાત કર. કેમ કે ઈઝરાયેલે ઘણાઓની ધરપકડ કરી છે અને તેમને દેશનિકાલ કરી દીધા છે. તેઓને ઠંડીમાં ઈશ્વર - અલ્લાહના ભરોસે પર્વતો ઉપર ત્યજી દેવામાં આવ્યાં હતાં, જે તે જગ્યા મર્જ અલ-ઝાહુર જે દક્ષિણ લેબોનોનમાં હતું જ્યાં ઘાસ પણ ઉગતું ન હતું. અમેરિકાએ આ કૃત્ય માટે દોષિત ઠરાવતો દૃઢ નિર્ણય બહાર પાડ્યો હતો અને માંગ કરી હતી કે પેલેસ્ટેનીયનોને તેમના ઘરે હેમખેમ પહોંચાડવામાં આવે. મારા આત્મામાં મને થયું કે મારે જવું જોઈએ.

થોડા દિવસો પછી મેં મારા પોતાને વરસાદથી પલળેલી શીબીરમાં જોયો. તે એટલું ભીનું હતું કે આગ પણ સળગી ન શકે. વરસાદ પડતો હતો અને મારે મારા બૂટ કાઢીને તેમાં ભરાયેલું પાણી કાઢવું પડતું. હું અબ્દુલઅઝીઝ રનતીસી અને મહમૂદ ઝાહરને મળ્યો બંને હમાસના સંસ્થાપકો તથા મેડીકલ ડોક્ટર હતાં. તેઓએ મને શીબીરમાં ફરાવ્યો. મેં જોયું કે ત્યાં કોઈ મસ્જિદ ન હતી. તેઓએ જવાબ આપ્યો : “દરેક તંબૂ મસ્જિદ છે” તેણે મને ઘેરી રીતે મારા પોતાના દેશ માટે મને પડકાર્યો. હું વિચારતો હતો કે જો દરેક ખ્રિસ્તી પોતાના ઘરને ચર્ચ તરીકે ગણે તો કેવું થાય. જેવો હું દરેક તંબૂએ જતો પુરુષો મને કુટુંબના સભ્યોના નામ તથા સરનામાની ચિઠ્ઠી આપતા હતાં. ત્યારે મને વિચાર આવ્યો કે એ દરેક કુટુંબોની મુલાકાત કરું જેઓ નિઃસંદેહ કોઈ પોતાના પતિની, કોઈ પિતાની, કોઈ કાકા- મામાની ચિંતા કરતા હશે. અમુક અઠવાડિયા પછી હું ઈઝરાયેલ ગયો અને બિશારા તથા હું એ ચિઠ્ઠીના નામો વાળાઓની મુલાકાત કરી. દરેક સંજોગોમાં જે ઘરોમાં અમે ગયા તે ઘરો મિત્રો તથા કુટુંબીઓથી ભરેલા હતાં. અને અમે તેમને તેમના પ્રિય સ્વજનોની મુલાકાતના સમાચાર આપતા હતાં. બીશારા ત્યાં શાસ્ત્રપાઠ વાંચતા અને કુટુંબો માટે પ્રાર્થના કરતા હતાં. અને હું તેમના ફોટા પાડતો પછી આખા મહિના પછી શીબીરમાં જઈને તેમને તે બતાવ્યા.

એ મારી બીજી મુલાકાત દરમિયાન હતું જ્યારે મર્જ અલ-ઝાહુરમાં વિવિધ માણસોએ તેમની સાથે જમવાનું અમને આમંત્રણ આપ્યું હતું. તેથી

મને વિચાર આવ્યો કે તેઓને પણ એ જ રીતે કૃપા દૃષ્ટિથી સારવાર આપવામાં આવે. એક વર્ષ પછી તેઓને મુક્ત કરવામાં આવ્યા, ઈઝરાયેલે તે માણસોને પોતાના ઘરે પાછા ફરવાની અનુમતિ આપી. એ માણસો માટે મેં પાંચ શહેરોમાં જમવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. ગાઝાની અંદર મેં ૪૦૦ માણસો સાથે વાત કરી - મેં તેમાંથી માત્ર ૪૦ લોકોની જ અપેક્ષા રાખી હતી. મેં મારી સાક્ષી કહી. કે હું ખ્રિસ્ત પાસે કેવી રીતે આવ્યો અને મેં મારા પુસ્તકો તથા બાઈબલો તેમને હંમેશાં આપ્યાં તેઓ ઘરે જવા પૂરા તૈયાર ન હતાં. સભાના અંતે મહમૂદ ઝહરે મને ગાઝાની ઈસ્લામીક યુનિવર્સિટીમાં પ્રવચન આપવાનું આમંત્રણ આપ્યું. ચાર વર્ષ પછી મેં તેની વિનંતીને પરિપૂર્ણ કરી અને સોગણા વિદ્યાર્થીઓને, શિક્ષકોને તથા હમાસના આગેવાનોની આગળ બોલ્યો.

તમે પૂછ્યું આ કેવી રીતે મંડળીને મદદ કરી શકે ? તે ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનો વચ્ચેનો દરવાજો ખોલી દે છે. હું જાણું છું કે એવી બે ઘટનાઓ થઈ જ્યારે હમાસે ગાઝા બેઝિસ્ટ ચર્ચને ધમકી આપી એટલા માટે કે આગેવાનો મળ્યા હતાં : હમાસના આગેવાનો પણ જાણતા હતા કે ચર્ચ શરણાર્થી શીબીરમાં રાહતકાર્યમાં મદદ કરી હતી - જ્યારે તેમના બધા જ મુસલમાનો ખૂબ જ જરૂરતમાં હતાં. મને વિચાર આવ્યો કે જો અમે ગયા ન હોત તો શું બન્યું હોત. બધા જ લોકોને સુવાર્તા સાંભળવાની તક મળે છે શું? અમને સુવાર્તા કહેવાનો અધિકાર મળે છે કારણ કે જ્યારે તેમના જરૂરતના સમયમાં હમાસના આગેવાનોને જઈને મુલાકાત કરીને મદદ કરી હતી. તેના પરિણામ સ્વરૂપ ઈશ્વરે તેમના જીવનમાં શું કર્યું તે હું કહી શકતો નથી. એ ઈશ્વરનું કામ છે. હું માત્ર એટલું કહી શકું છું કે એ સમયે શરૂ થયેલ મિત્રતા આજે પણ ચાલું છે.

આફ્રિકામાં ઘણા મુસલમાન દેશો છે. શું ઈજીપ્ત સિવાય બીજા અન્ય આફ્રિકન દેશોમાં તમે મુસાફરી કરી હતી ?

એવા સમાચાર મળી રહ્યાં છે કે વિશ્વમાં બીજી કોઈ જગ્યા કરતા આફ્રિકામાં સૌથી વધુ લોકો ખ્રિસ્ત પરના વિશ્વાસમાં આવી રહ્યાં છે કદાચ એ સત્ય હોઈ શકે, પણ કોઈપણ રીતે એ ખ્રિસ્તી ખંડ નથી, કેટલા યુદ્ધો આફ્રિકામાં લડાઈ ચૂક્યા છે? કેટલી ગરીબી ત્યાં છે? ચોક્કસ ખંડના અડધા ઉત્તરમાં ઈસ્લામનું વર્ચસ્વ છે અને તે નીચેની તરફ પ્રસરી રહ્યું છે, નાઈજેરીયા એ યુદ્ધની પ્રથમ હરોળ છે જે ઉત્તર ભાગના મુસલમાનો અને દક્ષિણભાગના ખ્રિસ્તીઓ વચ્ચે છે. ત્યાં દેશમાં મન અને આત્માનું ભારે ઘર્ષણ છે.

હા, આફ્રિકામાં મે થોડાં સાહસ કર્યા હતાં. ૧૯૭૦ના દાયકામાં અમે ત્રણ જણા યુગાન્ડામાં મુસાફરી કરી હતી કે મંડળીને ઉત્તેજન આપીએ. આ એ સમય હતો જ્યારે ઈદી અમીન તેની સત્તાની પરાકાષ્ઠાએ હતો અને જેઓ તેના સૈદ્ધાંતિક રાજ વિરુદ્ધ ભયજનક લાગતા હતાં. તેઓથી તે પોતાનો દેશ આધ્યાત્મિક શુદ્ધ કરતો હતો. જ્યારે મોટાભાગના યુગાન્ડાના લોકો ખ્રિસ્તી છે. અમીન એક નાની મુસ્લીમ જાતિમાંથી આવ્યો હતો. મને એ કહેવામાં આવ્યું હતું કે તે જ્યારે પ્રેસિડેન્ટ બન્યો ત્યારે સાઉદી અરબના રાજાએ સંદેશા સાથે સોનાની તલવાર તેને આપી હતી : “આ તલવારથી તારે યુગાન્ડામાં દરેકને મુસલમાન બનાવી દેવાના છે.” એવો અંદાજ છે કે અમીને ૧,૦૦,૦૦૦ થી ૫,૦૦,૦૦૦ લોકોને મારી નાખ્યા હતાં. મારો એક મિત્ર જે ઍંગલીકન આર્કબિશપ હતો, તે લુલુમને અમીને પોતે મોઢામાં ગોળી મારીને તેની હત્યા કરી હતી.

હું યુગાન્ડામાં હોસ્પિટલની ખ્રિસ્તી સંગત માટે ઘણી વખત બોલ્યો અને તેઓ અવારનવાર મને એમ્બ્યુલન્સમાં સભાઓ માટે લઈ જતા હતાં - તેઓએ વિચાર્યું કે તે સૌથી સુરક્ષિત મુસાફરીનો રસ્તો છે. એક દિવસ અમારા ડૉક્ટર ડાયરેક્ટર જેનપિટને લેક વિક્ટોરિયાના જેલમાં બોલવાની તક મળી અને ત્યાં તેણે અમીનના માણસે લખેલું પુસ્તક જોયું. તેમાં એવા લોકોની સૂચિ હતી કે જેઓની ધરપકડ કરીને તેમની હત્યા કરવાની હતી, તેમણે મારું નામ તથા તેમનું નામ મરણની સૂચિમાં જોયું. પછી તેમણે ચોકીદાર

તરફ ફરીને કહ્યું, “શું તું તારું નામ આ પુસ્તકમાં જોવા માગે છે?” ચોકીદારે કહ્યું, “ચોક્કસ, ના ” “ હું પણ જોવા માગતો નથી” જેને બોલીને પુસ્તકમાંથી તે પાનું ફાડી નાખ્યું. મારી ઓફીસમાં હજુ પણ પાનાની નકલ કોઈક જગ્યાએ પડી છે.

સ્પષ્ટ છે કે મુસલમાન દેશોમાં સેવા જોખમી છે. જે ચર્ચના આગેવાનો પોતાના જીવનો જોખમમાં નાખે છે તેઓ માટે તમારું શું કહેવું છે ?

તમારો કહેવાનો અર્થ છે કે તેનાથી મને શું શીખવાનું મળ્યું ? મને પાકિસ્તાનમાં એક પાળક સંમેલનમાં બોલવાની તક મળી જેમાં મારી સાથે હાઈક હોવસ્પીયન હતાં જે ઈરાનમાં એસેમ્બલી ઓફ ગોડ ચર્ચના પાળક હતાં, તેમણે પાળકો માટે જેલની અંદરની સેવા માટે સ્પષ્ટ જગજાહેર સ્થાન લેવા નિર્દેશ કર્યા અને તેણે હિંમતથી સમસ્ત ઈરાનમાં સુવાર્તા આપી. અમારા અઠવાડિયાના અંતે પાકિસ્તાનમાં હાઈક અને હું હવાઈમથકે જવા રવાના થયા. તેમણે મને છેલ્લી વાત કહી. “એન્ડ્રયુ જ્યારે તેઓ મને મારી નખશે, તો એ શાંત રહેવા માટે નથી.” જ્યારે તેઓ મને મારી નાખશે ! હાઈક જાણતો હતો તે શાંત થવાનો નથી. બે અઠવાડિયા પછી તે શહીદ થઈ ગયો.

તમે ઉલ્લેખ કર્યો કે પાકિસ્તાન ઈન્ડોનેશિયા પછી એ બીજો સોથી મોટો મુસલમાન દેશ છે. મંડળીની તે દેશમાં શું સ્થિતિ છે ?

પાકિસ્તાનમાં એક કરોડ એંસી લાખ મુસલમાનોમાં ત્રણ લાખ જેટલા ખ્રિસ્તીઓ છે. તેથી ખ્રિસ્તીઓ નાની અલ્પસંખ્યામાં છે અને તેઓ અત્યંત દબાણમાં રહે છે. મેં ત્યાંના ચર્ચના અગેવાનોને મળવા પાકિસ્તાન જવાનું શરૂ કર્યું. મેં જાણ્યું કે ત્યાંના ખ્રિસ્તીઓની સૌથી મોટી સમસ્યા હતી કે તેઓને ગુણવત્તાવાળાં શિક્ષણ માટે માર્ગોની અછત હતી. હકિકતમાં અંદાજ છે કે પાકિસ્તાનના એંસી ટકા ખ્રિસ્તીઓ લખી વાંચી શકતા ન હતાં. તેનો અર્થ

એ થયો કે જો તેમની પાસે બાઈબલ હોય તો તેઓ વાંચી ન શકે અને તેઓ પાસે સૌથી ઊતરતી કક્ષાની નોકરી હતી, તેથી ખ્રિસ્તી આગેવાનોએ ખ્રિસ્તીઓને કેવી રીતે વાંચવું તથા લખતાં શીખવવાનું શરૂ કર્યું. આને કારણે ઘણા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ બાઈબલ વાંચતા થઈ ગયા, પોતાના વિશ્વાસને વધુ સમજવા લાગ્યા અને અમુક કિસ્સાઓમાં સારી નોકરી મેળવી.

તેથી પાકિસ્તાનમાંની મંડળીને સૌથી મોટો ભય કયો છે ?

પાકિસ્તાનમાં એક ભયંકર કાયદો છે તેને ધર્મનિંદાનો કાયદો કહે છે. જો કોઈ મહોમ્મદ નબીનું અપમાન કરે તેને દોષિત ઠરાવીને આપોઆપ મૃત્યુ સજા લગાવી દેવામાં આવે છે. જે કોઈને કુરાનને અપવિત્ર કરવાના દોષિ ઠેરવવામાં આવે છે તેને આજીવન કેદની સજા થાય છે. પડોશી પણ ઈર્ષાથી અરોપ લગાવીને વ્યક્તિનું જીવન બરબાદ કરે તે સરળ છે. હું તે વિશે સરકારી અધિકારીઓને જઈને મળ્યોને વિનંતી કરી કે એ કાયદો રદ કરે. પણ કટ્ટરપંથીઓના દબાણને કારણે જેવા કે તાલીબાનોને લીધે આ બાબત માટે કોઈ પોતાની ગરદનોનું જોખમ કરવા માગતા નથી. જેઓએ પ્રયત્ન કર્યો તેણે હિંસક અંત જોયો. જેમ કે મારો મિત્ર શાબાઝ ભટ્ટી મુશરફની સરકારમાં લઘુમતિ બાબતોના પ્રધાન હતાં. તેમને તેમના જ એક ચોકીદાર દ્વારા ગોળી મારી હત્યા કરાઈ હતી. માત્ર એટલા માટે કે તેમણે નિવેદન આપ્યું એ સૂચન સાથે કે એવું બની શકે છે કે જે સ્ત્રી ઉપર ધર્મનિંદાનો આરોપ લગાવવામાં આવ્યો હોય તે કદાચ નિર્દોષ પણ હોઈ શકે છે.

વધુ એક વ્યક્તિગત પ્રશ્ન અમે ઈશ્વરનો દાણચોરમાં વાચ્યું છે કે તમે તમારી પત્ની કુરીને કેવી રીતે મળ્યા અને તમારું કૌટુંબિક જીવન કેવી રીતે શરૂ થયું. આજે તેઓ શું કરી રહ્યાં છે ?

મારે પાંચ મોટા થયેલા બાળકો છે તેમાંથી ચારના લગ્ન થઈ ગયા છે. મને અને કુરીને અગ્યાર પૌત્રો તથા પૌત્રીઓ છે. તેઓ અમારી નજીક રહે છે. અને અમુકને તો અમે દરરોજ મળીએ છીએ. મારી પુત્રી તેના પિતાનો સાહસી આત્માનો વરસો ધરાવે છે. તે નર્સ છે અને તાલીબાનોના સમયમાં તે અફઘાનિસ્તાનમાં કામ કરતી હતી. પછી ઈરાકના યુદ્ધના સમયમાં તે ખુરદિસ્તાનમાં કામ કર્યું તેણે યમનમાં અને સૌથી છેલ્લે તાજેતરમાં યુગાન્ડામાં કામ કર્યું. હું કહી શકું કે મારી માટે ત્યાં જવામાં ઘણું સરળ છે કેમ કે હું મારી પુત્રીને મળવા જઈ રહ્યો છું તે મારી માટે કાયદેસર બહાનું બની જાય છે.

અમે બંનેએ સાથે ઘણી મુસાફરી કરી છે અને વિવિધ પુસ્તકો લાવ્યા છે. અમે મુસલમાન વિશ્વાસીઓનું જીવન ચરિત્ર લખ્યું છે જે ગુપ્ત વિશ્વાસીઓ છે. મધ્યપૂર્વમાં વિશ્વાસીઓની સુરક્ષાને ધ્યાનમાં રાખતા સાચા નામ તથા સાચી જગ્યાઓનો ઉલ્લેખ કરતા નથી. પણ વાંચકોને આશ્ચર્ય થાય છે કે અમે જેઓ માટે લખ્યું તેઓ શું કરતા હશે. તમારો મિત્ર બટરોસ શું કરે છે જેને તમે કાળજી પૂરી પાડી કે તે ઈસ્લામી રાષ્ટ્રોમાં ચર્ચને બળવાન કરીને સેવાનો વિકાસ કરે?

બટરોસ સારું કામ કરે છે. તે એ દેશની અંદર રહીને કામ કરે છે જે દેશ માટે તેને વર્ષો પહેલાં તેડું મળ્યું હતું. તેને ઘણી ધમકીઓ મળી હતી અને વિવિધ વખત પૂછપરછ થઈ હતી. ત્યારે એક ઉદ્દામમતવાદી મદરેસ્સા (ઈસ્લામી શાળા) હતી જે લોગોસ તાલીમ કેન્દ્ર નજીક બાંધેલી હતી. એક સવારે બટરોસે દિવાલ ઉપર નબી મહોમ્મદનું અપમાન કરતું ચિત્ર જોયું. સ્પષ્ટ સંકેત હતો કે મુસલમાનોને ઉશ્કેરીને તે કેન્દ્રને નેસ્તાબૂદ કરવાનો ઈરાદાથી કરાયું હતું. પણ બટરોસ તથા તેની પત્ની તથા તેમના કર્મચારીઓએ તેની ઉપર રંગ કરી કાઢ્યો અને આગળ કશું બન્યું નહિ. મહેરબાની કરીને તેની માટે પ્રાર્થના સતત કરશો.

હું તાજેતરમાં જ બટરોસને મળવા ગયો હતો, તેની સાથેના પાળકો સાથે વધુ એક વાર બોલી શક્યો અને તેમને આવજો કહ્યું. તેઓ માટે તથા મારી માટે તે ખૂબ ભાવનાત્મક હતું. મારો આખરી સંદેશો પ્રે.કૃ ૪:૨૧માંથી હતો, જ્યારે પિતર અને યોહાનને સાન્હેડ્રીન યહુદી ધર્મસભા દ્વારા ધમકી આપીને મુક્ત કર્યા. તેઓ સીધા જ વિશ્વાસીઓ પાસે ગયા અને તેઓએ પ્રાર્થના કરી અને તે જગ્યા હાલી ઉઠી. મારો પડકાર હતો આઈએસ(ઈસ્લામીક સ્ટેટ) થી ડરશો નહિ. પિતાના પુસ્તક પર પાછા જાઓ. શિષ્યોના નમૂનાને અનુસરો. મહાન આદેશને આધીન થઈને પરિપૂર્ણ કરવામાં લાગુ રહો. માથ્થી ૨૮:૧૯-૨૦, તે માટે જઈને સર્વ દેશનાઓને શિષ્ય કરો, વિશ્વમાં દરેક જગ્યાએ, તેમાં બીજા ગ્રંથો વાળાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

એહમદ કેવો છે, જે ઈસ્લામમાંથી વિશ્વાસમાં આવેલો જેને જાનથી મારી નાખવાની ધમકીઓથી કંટાળીને પોતાની પત્ની સાથે દેશવટો કરવો પડ્યો હતો ?

મને દુઃખ થાય છે કે આ સમાચાર સારા નથી. એહમદ પોતાના દેશને યાદ કરતો હતો. એને થોડા વર્ષો પછી તે તથા તેની પત્ની સલીમા પોતાના ઘરે પાછા ફર્યા. થોડા સમય સુધી તેણે મુસલમાન સમાજમાંથી આવેલા ગુપ્ત વિશ્વાસીઓની કાળજી લીધી પણ બનવાકાળે તેને પોતાના દેશના કટ્ટરપંથીઓ દ્વારા જબરદસ્તી અપહરણ કર્યો. પછી તેને ત્રાસ આપીને તેની હત્યા કરી. સલીમા વિધવા બનીને પોતાના બે બાળકોને મોટા કરી રહી છે. તેની સુરક્ષા માટે તેને બાજુના દેશમાં સ્થળાંતર કરવું પડ્યું કારણ કે તેના કુટુંબ તરફથી દબાણ હતું કે તે બાળકોને દૂર લઈ જઈને તેઓને મુસલમાન તરીકે તેમનો ઉછેર કરે મહેરબાની કરીને તેની માટે તથા તેના બાળકો માટે પ્રાર્થના કરો. એહમદ ખ્રિસ્તનો વિશ્વાસુ સૈનિક હતો. તેણે હિંમતથી દરેક તકમાં ઈસુ માટે સાક્ષી આપી તે જાણતો હતો કે દરરોજ તેને

જીવનની કિંમત ચૂકવવી પડે તેમ છે. અને આખરે તેણે તેમ કર્યું. હું પ્રાર્થના કરું છું કે તેના બાળકો તેના નમૂનાને અનુસરે અને વિશ્વાસને પછીની પેઢીઓ સુધી પહોંચાડે.

અત્યારે જ્યારે હું આ પ્રશ્નો તથા જવાબો લખી રહ્યો છું ત્યારે તમે ૮૬ વર્ષના છો. પહેલા તમે જે મુસાફરી અને સેવા કરી તેવી રીતે અત્યારે તમે કરી શકતા નથી. તેમ છતાં તમે બધા જ સમાચાર મેળવી રહ્યાં છો કે આજે વિશ્વમાં શું બની રહ્યું છે. હાલ ઈસ્લામીક સ્ટેટનો પ્રસાર ઈરાક તથા સીરીયામાં વધી ગયો છે. અને મુસલમાન કટ્ટરપંથીઓ દ્વારા નાઈજેરિયા તથા અન્ય જગ્યાઓએ ખ્રિસ્તીઓ પર વધુ આક્રમણો થઈ રહ્યાં છે તે જોઈ શકીએ છીએ. કદાચ વર્ષ બે વર્ષમાં સ્થિતિ બદલાઈ જશે પણ આપણો શો અભિગમ હોવો જોઈએ ?

જેમ મેં ઘણી વખત કહ્યું હતું કે યુદ્ધ આગળ વધી રહ્યું છે. જ્યારે આપણે ધર્મણો વિશે વાંચીએ કે જે નાઈજેરિયામાં અને સોમાલિયામાં અને આખા આફ્રિકામાં તથા વિશ્વમાં અન્ય કોઈ જગ્યાએ જ્યારે આપણે તાલીબાનોની પ્રગતિને જોઈએ અને તેઓ કેવી રીતે આઈએસને ટેકો કરી રહ્યાં છે આપણને ભાન થવું જોઈએ કે યુદ્ધ પ્રથમ તથા સૌથી પહેલું આત્મિક છે. ઈશ્વરના રાજ્યની પ્રગતિને અટકાવવા શેતાન દરેક પ્રકારના શક્ય વિઘ્નો નાખવાના પ્રયત્નો કરશે. ઈસુએ કહ્યું હતું, જે જગત મારો દ્વેષ કરે છે તો તે તમારો પણ દ્વેષ કરશે. તેથી આપણે જગતમાં આપણી આસપાસ થતી તથા વધતી સર્વ સત્તાવણીથી આશ્ચર્ય પામવું જોઈએ નહિ.

તેમ છતાં આપણે નબળા નથી. આપણાં ઘૂંટણો નમાવવાની શરૂઆત કરીને ઘણું બધું કરી શકીએ છીએ. એ સાચું છે કે હવે હું મુસાફરી કરી શકતો નથી અને મારા ભાઈઓ તથા મારા મિત્રોને જોઈ શકતો નથી. પણ હું પ્રાર્થના કરી શકું છું. હાલમાં જ હું વધુ આક્રમક બનવા પડકાર પામેલો

ખ્રિસ્તી બન્યો છું. મોટાભાગનો સમય આપણે ડરતા હતાં કારણ કે આપણે રક્ષાત્મક બની ગયા હતાં. આપણું સર્જન આપણા પોતાનું રક્ષણ કરવા, અથવા આપણી મંડળીનું અથવા ખ્રિસ્તીધર્મનું રક્ષણ કરવા સામાન્યપણે થયું નથી.

આપણને આક્રમક બનાવ્યા છે. માથ્થી ૨૮માં ઈસુ કહે છે કે માટે જાઓ, આક્રમક રીતે અને સર્વ દેશના લોકોને - જેમાં લઘુમતિ જાતિ-જૂથો અને બુદ્ધમતિઓનો સમાવેશ થાય છે. મારા શિષ્યો બનાવો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો શક્ય હોય તે બધું જ કરીને સુવાર્તાથી પહોંચવું અને સુવાર્તાની ખાતર સર્વ કરી છુટવું. ખ્રિસ્તીઓની પહેલી પેઢીએ એ જ કર્યું હતું. તેથી આપણે અપરાજિત છીએ.

અલ-કાયદા અને તાલીબાન જેવા જૂથોની સફળતા આપણને મહાન આદેશ પ્રત્યેની આધીનતાની આપણી નિષ્ફળતાને પ્રગટ કરે છે. આ સમય છે, આપણે જાગીએ એ ભૂલ સ્વીકારીએ અને કામ પર લાગી જઈએ.

બ્રધર એન્ડ્ર્યુનું
બાળપણનું ઘર.
વાઈટ, નેધરલેન્ડ.

એન્ડ્ર્યુ વચ્ચે છે, ૧૯૪૭ ડચ લશ્કરના ગણવેશ સાથે.

એન્ડ્રયુ અલગ જમણી બાજુ ૧૯૪૯માં સમારંગમાંની સંત
એલીઝાબેથ હોસ્પીટલ ઈજામાં સારવાર લઈ રહેલો.

૧૯૫૫માં વોરસો પોલેન્ડની રાજધાનીનું સરકારી કાર્યાલય આ ફોટો વર્લ્ડ યુથ કોંગ્રેસમાં
ભાગ લેવા ગયો તે મુસાફરી દરમ્યાન એન્ડ્રયુએ અંકલ હોપ્પીના કેમેરાથી લીધો હતો.

સ્ત્રીઓ વોરસોની બહાર સવારે બજાર જતી - પૂર્વ યુરોપની
મુસાફરીની સાક્ષી રૂપે બ્રધર એન્ડ્રયુએ આ ફોટો પાડ્યો હતો.

૧૯૫૮, ઓસ્ટ્રીયામાં શરણાર્થી શીબીરની મુલાકાતે
આવતી ડચ દીમની જાહેરાત કરતો છોકરો.

૧૯૫૦માં બ્રધર એન્ડ્ર્યુ પૂર્વીય યુરોપના ચર્ચમાં બોલવાની રાહ જોતો હતો.

૧૯૬૦ના પ્રથમ ભાગમાં હંગેરીના વિશ્વાસીઓની મુલાકાત કરી તે વખતનો ફોટો.

૧૯૬૯માં હોલેન્ડની
એક સભામાં
કુરી ટેન બૂમ
અને બ્રધર એન્ડ્રયુ.

૧૯૬૫માં ચીનની મહાન દિવાલ પાસે, મહાન સાંસ્કૃતિક ક્રાંતિ શરૂ થયા પહેલાના ફોટો

એન્ડ્ર્યુનાં બાઈબલ સંગ્રહમાંથી થોડા બાઈબલ

પ્રોજેક્ટ પર્લ :
૧૯૮૧ ચીનમાં
પહોંચાડવા
દસલાખ
બાઈબલ.

બેથલેહેમ બાઈબલ કોલેજના બીશારા અવદ સાથે.

ગાઝાના હમાસના એક આગેવાન અબુનાસારની મુલાકાત વખતે એન્ડ્ર્યુ.

૨૦૦૩, બેરૂતમાં
આયોતાલ્લાહ
ફદલાલ્લાહની
મુલાકાત વખતે.

નેધરલેન્ડમાં ૨૦૦૫માં બ્રધર એન્ડ્ર્યુ નેશનલ ઓપન ડોર્સના દિવસે બોલતા.

સાઠ વર્ષ પહેલા જુવાન ડચ માણસને પૂર્વીય યુરોપના સામ્યવાદી દેશોમાં બાઈબલ દાણયોરી કરવાની પ્રેરણા મળી હતી. તે મહાન સાહસની શરૂઆત હતી.

બીજા વિશ્વ યુદ્ધ પછી સામ્યવાદના અનુસરતા ઉદયમાં પોલાદી પડદા
પાછળના ખ્રિસ્તીઓ ને ક્યારેય આટલી ભયંકર એકલતા લાગી ન હતી.
પોતાના વિશ્વાસને કારણે સતાવણી થવાથી તેઓ ભયભીત થયા,
તેમને થયું કે તેઓ વિસરાઈ ગયા હતાં.

બ્રધર એન્ડ્ર્યુના હિંમતભર્યા કૃત્યો પૂરવાર કરતા હતાં, પહેલા તેણે થોડા,
પછી સોગણા, પછી હજારો બાઈબલ દાણયોરી કર્યા એ જોખમી સરહદો પર
અને જરૂરતવાળાઓ ના હાથ સુધી પહોંચાડ્યા.
તેની સત્યકથા પાના ફેરવતા નવલકથાની જેમ રોમાંચક છે
- તેણે વિશ્વભરમાં લાખો લોકોને પ્રેરણા પૂરી પાડી છે.

ઈશ્વરના દાણયોરની સાઠમી સંવત્સરીની આવૃત્તિમાં હવે સામેલ છે,
બ્રધર એન્ડ્ર્યુની મુસાફરીઓના ફોટાઓ અને એકદમ તાજેતરમાં ગાઝા,
મધ્યપૂર્વ, ચીન અને આફ્રિકામાં કરેલા સાહસો વિશેની અનોખી ચર્ચા
વિચારણા તથા મંડળી આજે જે પડકારોનો સામનો કરી રહી છે,
તેની ઉપરના તેમના વિચારો છે.

**જકડી રાખતી, અને અજાયબ, વધસ્તંભ અને તલવારની ધારની
પડખોપડખ જતા સાપદની પૂંઠે પડીને તથા સંતાવાની જગ્યાની શોધ કરતી,
સર્વોત્તમ વાર્તા.**

માઈક પિલાવાચી, સોલ સર્વઈવર

Published in India with permission of Open Doors International by

DEVTECH

PUBLISHERS & PRINTERS PVT LTD

www.devtechprinters.com